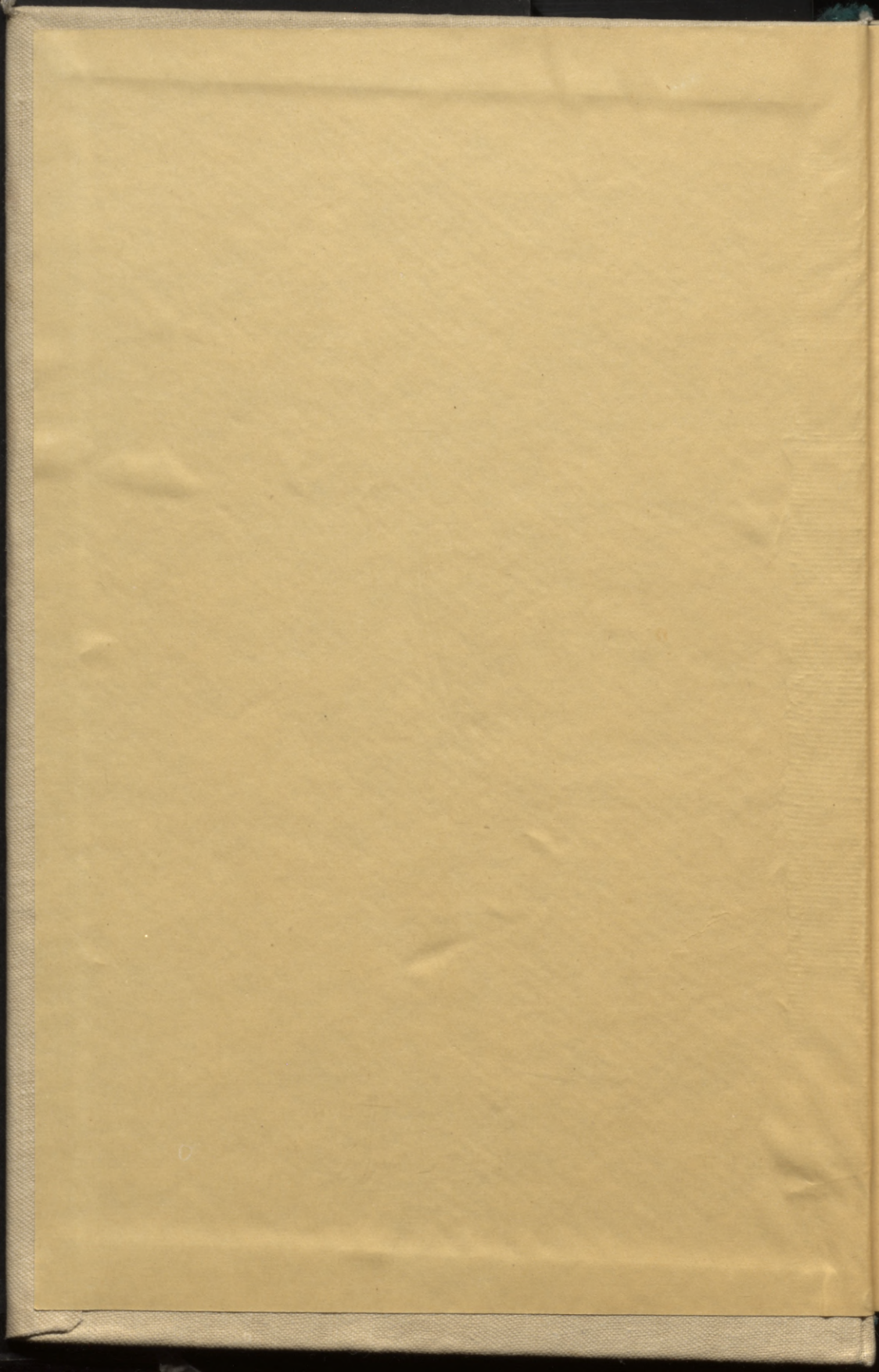
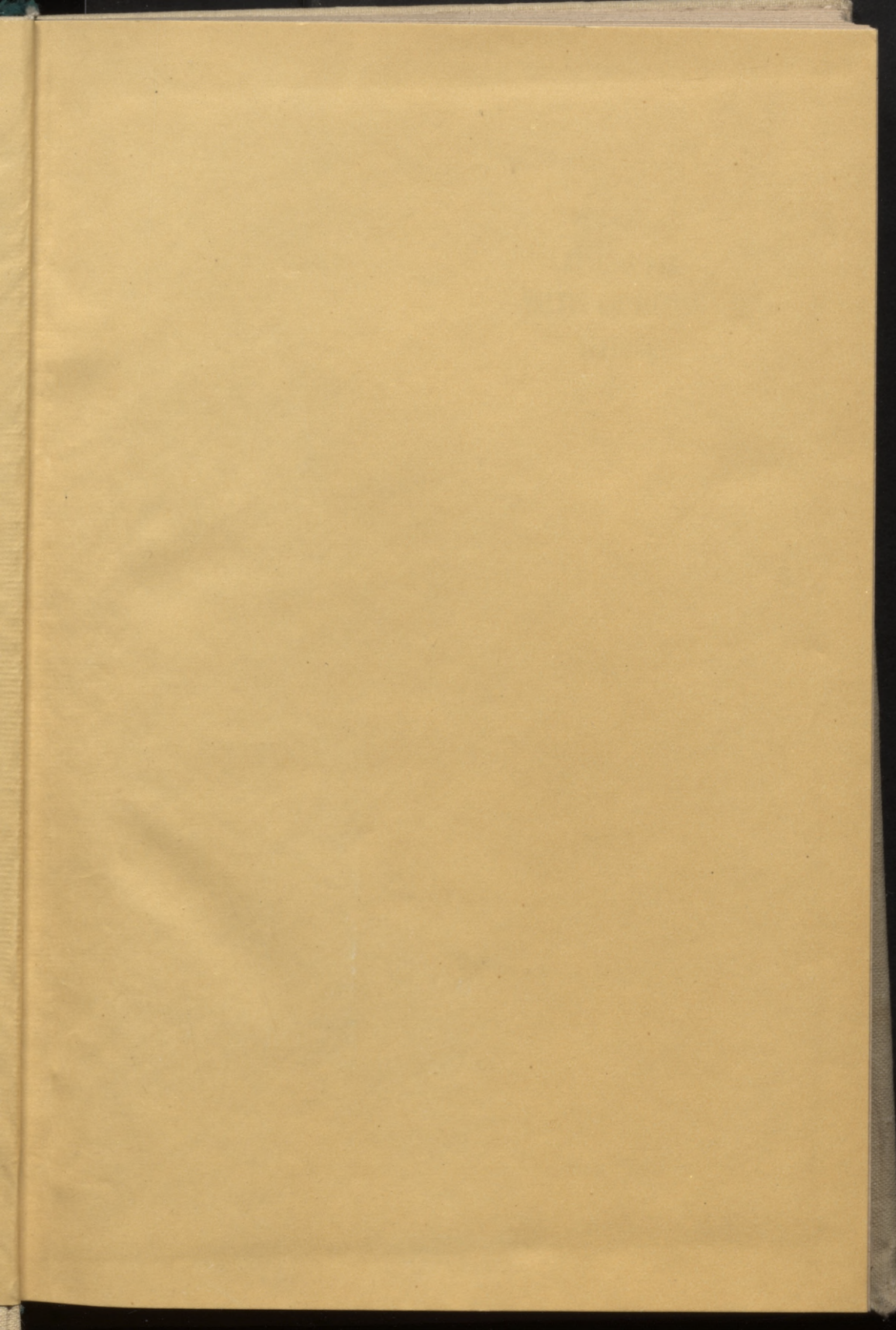

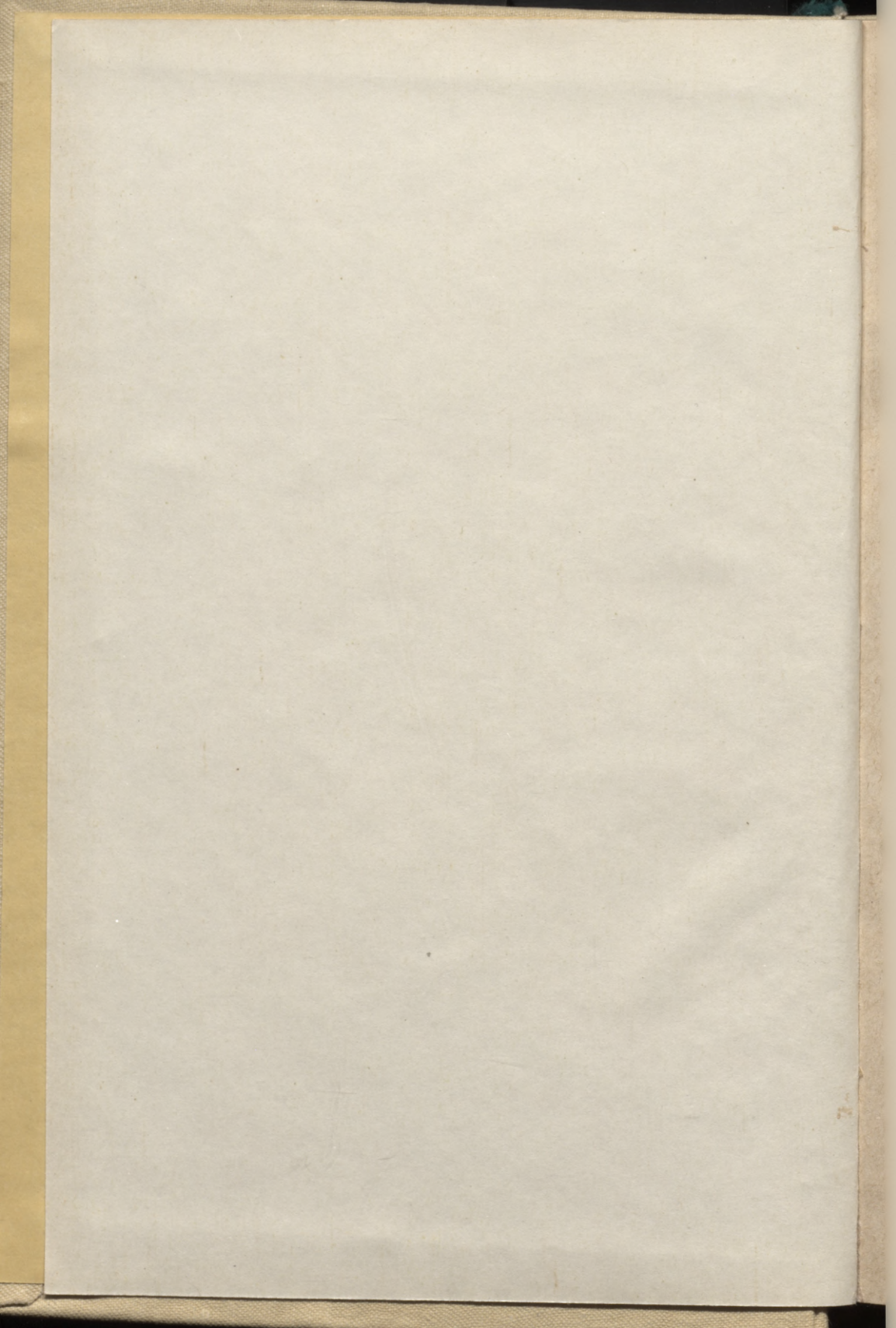
72-4
L 116 I

V. KALNIŅŠ

LATVIJAS PSR
 VALSTS UN
TIESTIBU
VĒSTURE

V. KALNIŅŠ

**LATVIJAS PSR
VALSTS UN TIESĪBU
VĒSTURE
I**

LATVIJAS PSR

FEODĀLISMA UN TOPOŠĀ KAPITĀLISMA
LAIKMETS
XI — XIX gs.

IZDEVNIECĪBA «ZVAIGZNE» RĪGĀ 1972

72-4
116

L
39

V. KALNIŅŠ
VALSTS UN
TĪESTĪBU
VĒSTURE

34(09)
Ка 281

Uija Ldka Latvijas
Valsts biblioteka
~~72-62.187~~
0302066567

В. Е. Калнынь

ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
ЛАТВИЙСКОЙ ССР

I

Эпоха феодализма и период становления капитализма
(XI — XIX вв.)

Издательство «Звайгзне»

На латышском языке

В книге рассмотрены (преимущественно по первоисточникам) государственный строй и право, существовавшие на территории Латвии в эпоху феодализма и в период становления капитализма (XI — XIX вв.).

Вначале отражены первые государственные образования и древнее обычное право в Прибалтике до ее завоевания немцами в XIII веке; а также показано влияние древнерусской государственности и древнерусского права.

Далее освещен юридически сложный вопрос о государственной и правовой организации в период семисотлетнего господства немецкого дворянства и бюргерства в Прибалтике (XIII — XIX вв.) — их привилегии и преимущественное право для подавления и эксплуатации местного трудового народа.

Разъяснены также государственные и правовые вопросы так называемого «Остзейского (Прибалтийского) края» в составе Российской империи (XVIII и XIX вв.).

PRIEKSVĀRDS

Latvijas PSR valsts un tiesību vēsturē līdz šim maz pētītas Baltijas novāda valsts iekārtas un tiesību sistēmas feodālisma un topošā kapitālisma laikmetā. Par šiem jautājumiem padomju jurīdiskajā literatūrā nav neviena plašāka speciāla darba. Tai pašā laikā vairākās savienotajās republikās jau veikti nozīmīgi monogrāfiski pētījumi par šo republiku valsts un tiesību vēstures senākajiem posmiem.¹

Cenšoties aizpildīt šo robu mūsu republikas valsts un tiesību vēsturē, grāmatā mēģināts marksistiski leņiniskā skatījumā pētīt un izskaidrot (galvenokārt pēc pirmavotiem) valsts un tiesību institūtu izcelšanos un attīstību Latvijas teritorijā laikā no XI gs. līdz XIX gs. beigām.

Katrs periods šai grāmatā analizēts no četriem, savstarpēji cieši saistītiem aspektiem. Pirmkārt, sevišķa vērība pievērsta attiecīgā laika posma ekonomiskās formācijas raksturīgākajām iezīmēm, kā arī saimnieciskās politikas vadlīnijām un citiem ekonomiska rakstura faktoriem. Otrkārt, uz konkrētā perioda ekonomiskās bāzes fona noskaidrota sabiedrības šķiriskā struktūra — valdošās un ekspluatētās šķiras sastāvs, kā arī šķiru cīņas paņēmieni un asums. Treškārt, pēc ekonomisko un šķirisko jautājumu noskaidrošanas mēģināts atveidot aplūkojamā perioda valsts iekārtu — centrālos varas un vietējos pārvaldes orgānus, to kompetenci un funkcijas, līdz ar to parādot valsts aparāta lomu valdošās šķiras interešu īstenošanā. Ceturtkārt, pēc valsts iekārtas, it sevišķi likumdevēju orgānu analīzes, pētītas tiesības — valdošās šķiras gribas izpausme likumdošanas aktos. Vispirms aplūkoti tiesību pirmavoti:

¹ А. Г. Сукиасян. Общественно-политический строй и право Армении в эпоху раннего феодализма (III—IX вв. н. э.). Ереван, 1963; И. И. Сургуладзе. История государства и права Грузии (с древнейшего периода до второй половины XIX века), Тбилиси, 1968; И. И. Сургуладзе. Очерки истории государства и права Грузии, Тбилиси, 1965 (на грузинском языке); И. С. Долидзе. Обычное право Грузии, Тбилиси, 1960; С. З. Зиманов. Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX в., Алма-Ата, 1960; К. А. Софроненко. Общественно-политической строй и право Галицко-Волынской Руси XI—XIII вв., Москва, 1955; К. А. Софроненко. Малороссийский приказ Русского государства во второй половине XVII — начале XVIII в., Москва, 1960; Ю. А. Егоров. Вопросы истории государства и права Эстонской ССР до Октябрьской революции, Тарту, 1966; Проблемы истории государства и права Эстонской ССР, Тартуский Государственный университет, материалы республиканской научной конференции, Тарту, 1968 и др.

likumi, lēmumi, instrukcijas, pavēles un citi likumdošanas akti, kā arī to krājumi un kopoļumi. Pēc tam mēģināts atveidot raksturīgākos tiesību institūtus, izsekojot to attīstības pārmaiņām un dažādām vēsturiskām blakus ietekmēm.

Lai konstatētu grozījumus no kaimiņzemēm aizgūtajos (recipētajos) valsts un tiesību institūtos, autors mēģinājis salīdzināt tos ar šo institūtu juridiskajām īpatnībām to izcelsmes vietā.

Darbā izmantoti publicētie un nepublicētie avoti, arhīvu materiāli, vācu muižnieku un birģeru juridiskā historiogrāfija, kā arī buržuāzisko autoru raksti par Baltijas novāda tiesību vēsturi. Visi šie darbi no jauna izvērtēti vēsturiskā materiālisma skatījumā, it sevišķi vadoties no V. I. Leņina norādījuma, ka «... historiogrāfija pirms Marksa *labākajā* gadījumā deva neapstrādātu, fragmentāri savāktu faktu sakopojumu un vēsturiskā procesa atsevišķu daļu attēlojumu. Marksisms norādīja ceļu sabiedriski ekonomisko formāciju rašanās, attīstības un pagrimšanas procesa visu aptverošai, vispusīgai pētīšanai, aplūkodams visu pretrunīgo tendenču kopumu, izskaidrodams tās ar dažādu sabiedrības *šķiru* precīzi noteicamiem dzīves un ražošanas apstākļiem, novērsdams subjektīvismu un patvaļu atsevišķu «valdošo» ideju izvēlē vai to iztulkošanā, atklādams bez izņēmuma visu ideju un visu dažādo tendenču *saknes* materiālo ražošanas spēku stāvokli.»¹

Juridisko institūtu pētīšanu ievērojami atvieglināja jau izstrādātais vispārīgās vēstures fons — Latvijas PSR un Igaunijas PSR zinātņu akadēmiju publicētie izdevumi šo republiku vēsturē, it sevišķi plašie un saīsinātie vēstures kursi. Izmantotas arī padomju autoru monogrāfijas un raksti par saimniecības, materiālās kultūras, filozofijas un dažādiem vietējās vēstures jautājumiem.

Darba vairākās nodaļās pētījumi izvērsti visas Baltijas mērogā, ietverot arī Igaunijas novadus. Tas darīts vēsturiskās kopsakarības dēļ, lai mākslīgi nesaskaldītu agrāko laiku administratīvi teritoriālās vienības. Tomēr vēsturisko aprakstu galvenais virziens darbā ieturēts Latvijas teritorijas robežās.

Jāpiezīmē, ka šai grāmatā līdzās latviešu juridiskajiem apzīmējumiem saglabāti arī juridiskie termini oriģinālvalodās. Valsts un tiesību vēsturē tam ir liela zinātniska nozīme, jo terminoloģija dažādos laika posmos ir pārveidojusies. Izteicienu un vārdu formulējumu pētīšana palīdz noskaidrot un precizēt juridiskos jēdzienus, to šķirisko būtību utt.

Izsaku pateicību P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Valsts un tiesību zinātņu katedras kolektīvam (vadītājs prof. O. Grinbergs) par zinātniski konsultatīvo atbalstu šī darba uzrakstīšanā.

Autors

¹ V. I. Leņins. Kārlis Markss, Raksti, 21. sēj., 38. lpp.

I NODAĻA

AGRĪNIE VALSTISKIE VEIDOJUMI UN SĀKOTNĒJĀS PARĀŠU TIESĪBAS LATVIJAS TERITORIJĀ (aptuveni no XI gs. līdz XIII gs. sākumam)

1. §. ŠĶIRU SABIEDRĪBAS IZCEĻŠANĀS LATVIJAS TERITORIJĀ

Latvijas teritorijā jau kopš mūsu ēras sākuma iezīmējās pirmatnējās kopienas iekārtas iršanas un šķiru sabiedrības rašanās process. Tas turpinājās lēni un nevienmērīgi dažādos Latvijas novados — kuršu, zemgaļu, latgaļu, lībiešu un sēļu zemēs. Spilgtākās šķiru sabiedrības pazīmes vērojamas ap IX gadu simteni. Samērā attīstīta šķiru sabiedrība izveidojās no XI gs. līdz XIII gs. sākumam. Tas notika sakarā ar saimniecības straujāku attīstību; ievērojami attīstījās *zemkopība* (pārgāja no lidumu uz tirumu zemkopību, beidzot ieviesa trislauku sistēmu); *lopkopībā* bija jau pazīstamas parastās mājlopu sugas; *amatniecība* daļēji atdalījās no zemkopības, tālāk attīstījās *tranzittirdzniecība* un *vietējā tirdzniecība*; arī *dravniecībai*, *zvejniecībai* un *medniecībai* joprojām bija ievērojama nozīme. Šāda saimniecības attīstība ļauj secināt, ka izveidojās mantiskā nevienlīdzība un samērā attīstīta šķiru sabiedrība. Līdzās sairušās kopienas sabiedriskā īpašuma paliekām bija izveidojies *privātīpašums*. Sabiedrībā arvien pieauga no kopienas atdalījušās *patriarhālās ģimenes (saimes)* nozīme. Tur kopā ar brīvajiem saimes locekļiem strādāja arī *vergi (patriarhālā verdzība)*. Turīgāko patriarhālo ģimeņu (saimju) pārstāvji sagrāba vēl neaizņemtās zemes, tādējādi palielinot savus zemes īpašumus. Trūcīgie kopienas ļaudis pakāpeniski nonāca no tiem saimnieciskā atkarībā. Tādējādi līdzās ekspluatācijai patriarhālās verdzības veidā attīstījās arī *feodālā ekspluatācija*. Apskatāmā perioda beigās jau pārsvarā bija feodālā ekonomika. Latvijas austrumu novados feodālisma attīstību veicināja feodālās Krievijas paraugs.

Ap XIII gs. sākumu Latvijas teritorijā jau bija izveidojusies agrīna feodālā sabiedrība ar patriarhālās verdzības elementiem un pirmatnējās kopienas iekārtas paliekām. Tajā laikā sastopami arī brīvie kopienas locekļi — *ļaudis (люди, lude)*, kas vēl nebija

SENIE IEDZĪVOTĀJI LATVIJAS TERITORIJĀ
(XII gs. beigās un XIII gs. sākumā)

nospiesti ekspluatācijas jūgā. Sairstot kopienai, bagātie virsslāņi no laudīm pakāpeniski kļuva par ekspluatatoriem (vecākie, labieši u. c.), bet trūcīgie laudis (iedzīvotāju pamatmasa) kļuva par ekspluatējamiem (smerdi, sērdieņi u. c.).

Arī vēlākos laikos latviešu tautas dziesmās laudis tēloti vēl kā tādi cilvēki, kas ieņem labu sabiedrisko stāvokli: «Kas gulbiti baltu dara, kas bārīti ļaužu liek?»¹

Aplūkojamā periodā laudis jāuzskata par sairušās kopienas sabiedrības brīvo locekļu paliekām.

1. VALDOŠĀ ŠKIRA

Vecākie (seniores², eldeste³) — bagātākais sabiedrības virsslānis, lielu zemju, pat piļu īpašnieki, arī politiskās varas organizētāji. Viņu laukus līdztekus vergiem apstrādāja arī feodāli atkarīgi laudis. Vecākiem bija arī savi bruņoti vīri — *karadraudze*. Vecāko skaits Indriķa hronikā, aprakstot Mežotnes ieņemšanu, minēts «vairāk par simtu»: «... un sagraba tos pašus vecākos, kas bija nonākuši pie pils, un nokāva *simtu un vairāk* no viņiem...» Daži vecākie ar savu bagātību un politisko nozīmīgumu bija izvirzījušies par cilšu novadu valdniekiem — līdzīgi lietuviešu kuniģiem (kunigas) vai krievu kņaziem. Viņi, iespējams, saukušies par kuniģiem («kunigas» nozīmē). Indriķa hronikā pieminēti daži izcili vecākie: «... *Viesturs*, citu zemgaļu *vecākais* no kaimiņu novada, ko sauca par Tērveti» (Heinr. Chr. Liv., XXIII, 4). Viņam piederēja Tērvetes pils. Savas pils un valdnieku funkcijas bija arī citu cilšu novadu vecākajiem: «... *letgaļu* vecākie, *Rūsiņš* no Satekles pils, *Varidots* no Autinas, *Tālivaldis* no Beverīnas» (Heinr. Chr. Liv., XII, 6). Arī libiešiem minēti tādi paši izcili vecākie, kam piederējušas pils: «Bet libieši, kas bija *Dabreļa* pilī otrpus Gaujas, redzēja dūmus un uguni paceļamies un *Kaupo* pili degam» (Heinr. Chr. Liv., X, 10). Par Kaupo mantisko turību, kas izpostīta karā, raksta hronists: «Viņi bija nopostījuši ar uguni visu tā mantu, laukus novākuši, bišu kokus salauzuši» (Heinr. Chr. Liv., X, 13).

Labieši (jeb bajāri — sevišķi austrumu novados) — bagāti, aristokrātiski laudis. Hronikās šo vārdu tulko — meliores vīri, gude lude, die besten lude, люди добрые. *Labums*, *labs* nozīmēja mantu, bagātību (lietuviešiem — labas, kriev. — благо, vāc. — das Gut). «Visu tavu *labumu* (mantu) pūķi bija saņēmuši», «Redz,

¹ Latvju dainas, 5006. (Latvju dainas, Kr. Barona un H. Wissendorffa izdotas, I — Jelgavā, 1894; II—VI — Pēterburgā, Ķeizariskās Siniņu Akadēmijas spēestuwa, 1903—1915. Turpmāk tekstā — LD.)

² Henrici Chronicon Livoniae ex recensione W. Arndt. Hannoverae, 1874. (Turpmāk tekstā — Heinr. Chr. Liv.)

³ Livländische Reimchronik mit Anmerkungen, Namenverzeichniss und Glossar, herausgegeben von Leo Meyer, Paderborn, 1876. (Turpmāk tekstā — Reimchr.)

kur nu *mans labums aprīts*.¹ J. Endzelins vārdu «labība» saista ar «labums». ² Nav šaubu, ka labība senatnē bija viens no galvenajiem labumiem (mantām). Labieši bija seno latviešu turīgā aristokrātija. «Labi bija labiešiem, lab' tecēja kumeliņš, grožus vien kustināja, kamanās sēdēdams» (LD, 29819); «Kā tam labi netecēt, auziņām nobarots» (LD, 29820, 2); sevišķi spilgti bagātība un greznums tēlots tautas dziesmās, runājot par *bajāriem* (šeit krievu vārds «бояр» lietots labieša nozīmē): «Bajārami treji vārti, visi treji sudraborti» (LD, 31179); «Pilna klēts miežu, rudzu» (LD, 31246); «Sirmi zirgi, kalti rati» (LD, 15172); «Mauj gotiņas, brēc aitiņas, zvaigā bērī kumeliņi» (LD, 29383); «Žēl bij mirti bajāram, paliek mantas pakaļā» (LD, 27818). Nabaga ļaudīm vairs neklājās ieprecēties turīgos, lielīgos bajāros: «Kam precēju līgaviņu lielajos bajāros; nāks bajāru lieli radi, maz manā rociņā» (LD, 22226). Indriķa hronikā teikts: «...nokāva ... trīs simti labiešu» (Heinr. Chr. Liv., XII, 6). Domājams, ka labieši ar saviem karadraugiem veidoja samērā lielas karadraudzes.

Saimnieki (termins avotos nav minēts) — patriarhālo ģimeņu (saimju) galvas, kam piederēja sēta ar visu iedzīvi (saime: kriev. — семья, съминь, lietuviešiem radniecīgi vārdi — šeimā šeimyna, seimins, Indriķa hronikā — familia, vācu avotos — Gesinde). Saime bija daļēji asinsradnieku un daļēji ģimenē iekļautu svešinieku saimnieciska vienība (lielģimene).³ Tā bija no teritoriālās (kaimiņu) kopienas atdalījusies atsevišķa saimniecība. Tajā kopēji strādāja brīvie saimes locekļi ar nebrīvajiem vergiem, kalpiem, bandiniekiem u. c. Atskaņu hronikā rakstīts, ka zemgaļi zaudējuši saimes: «Un postījums tika atzīts, ka viņu saimes zaudētas» (Reimchr., II 324. un II 325. rinda).

Indriķa hronikā teikts: «zemnieku saimes» — «familia rustica»; «pamestas saimes» — «familia deserta».

Patriarhālo saimju galvas (saimnieki) bija saglabājuši savu brīvību un arī politiskās tiesības (piedalījās tautas sapulcēs un karos kopā ar labieša karadraudzi). Hronikā raksta, ka, aizējot karā, «viņi atstāja savus arkļus» (Heinr. Chr. Liv., XXIII, 5). XXIII, 5).

Latviešu tautas dziesmās redzam, ka saimniekam kā saimes galvai ir augstāks sabiedriskais stāvoklis: «Ne kalpam tur sēdēt, kur sēdēja saiminieks.»⁴ Patriarhālajam saimniekam piederēja visa saimes manta un disciplinārā vara pār saimes locekļiem: «Kalpiņam grūta dzīve: auzu putra, pelavmaize, saiminieka pātadziņa.»⁵

¹ K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins, II sēj. R., 1925—1927.

² Turpat.

³ F. Engelss. Ģimenes, privātpašuma un valsts izcelšanās. — K. Markss, F. Engelss. Darbu izlase, II sēj. R., 1950, 202. lpp.

⁴ Latviešu tautasdziesmas. Izlase. I. LPSR ZA izdevn., R., 1955, 68. lpp. 259.

⁵ Turpat, 69. lpp., 265.

2. EKSPLUATĒTĀ ŠĶIRA

Smerdi (smirdi) — bijušie kopienas ļaudis, kas nonāca feodālā atkarībā no bagātiem, turīgiem zemes īpašniekiem. Cik vērojams, smerdi bija vairāk sastopami Latvijas teritorijas austrumu novados. Jēdziens «smirdi» atbilda jēdzienam «смерд» — krievu dzimtcilvēks senajā Krievzemē (бывшие свободные общинники). Smerdam vareja palikt sava maza sēta, sava druva, sava zirgs. Senos tekstos: «Smirde vyrs — colonus» (Dict. Polono-Latino-Lotavicum. Wilno, 1683, 34. lpp.) — kolons kā agrā feodālisma dzimtcilvēks. Arī latviešu tautas dziesmās ir norādījums uz smirdiem (LD, 21331).

Kalpi — senās Latvijas teritorijā sākumā tie bija *vergi*, bet, attīstoties agrinam feodālismam, kļuva par dzimtcilvēkiem (attīstības analogija ar krievu «холоп» jēdzienu senajā Krievzemē — sākumā vergs, bet vēlāk dzimtcilvēks). Latviešu tautas dziesmās vēl saglabājušies izteicieni: «Kalpam vengā dzīvošana» (LD, 9223, 2); «Tēvu dēli kalpos gāja» (LD, 31137); «I kalpiņš tēva dēls, tikai nava tēvu zemes» (LD, 11767).

Biežie sirojumu kari deva karagūstekņus. Tos vairs nenogalināja, bet veda līdzi, lai saimnieciski kalpinātu — «sagūstītus aizveda uz savu zemi» (Heinr. Chr. Liv., XIII, 4). Ņēma līdzi arī bērnus kā kara laupījumu — «vīrus, sievas, meitenes» (Atsk. hr., 7286). Sagūstītie bērni izauga bez tēva un mātes. Tos neatzina par tēva dēliem un mātes meitām. Radās uzskats, ka nevar notikt precības starp kalpa puisī un mātes meitu. Palielinājās mantas un kārtas nevienlīdzība: «Kājām spēru kalpa puisī no tētiņa nama duru», «Kauns manam tētiņam kalpa puisī znotu saukt» (LD, 15140).

Feodālajai ekspluatācijai attīstoties, kalpam maz atlika laika apstrādāt savu zemes gabaliņu: «Sēti mieži, necēti, kalpa puisā tīrumā» (LD, 4935). Viņš saņēma kā atlīdzību par kalpošanu arī graudus: «Kas dos kalpam pūriņa tiesu: pušpūre, dvālektis, tā kalpa tiesa» (LD, 25774).

Bandinieki — no zemes īpašnieka (saimnieka) feodāli atkarīgi ļaudis, kas par savu darbu saņēma labību un to iesēja saimnieka ierādītā zemē (bandas zemē). Lietuviešiem — banda, bandininkas; krieviem — служитель деревенский, получающий жалование присевом; baltkrieviem — бонда, выслуженная бонда; Mūlenbaha—Endzelīna vārdnīcā pie vārda «banda» ir norādījums uz zemes lietošanu — «zum Nutzen» un arī sakarību ar raglopiem — «Rindvieh». Iespējams, ka jēdziena «banda» filoloģiskā sakarība ar jēdzienu «raglops» norāda arī uz saimnieka lopu (it sevišķi raglopu) nodošanu bandinieka lietošanā. XII gs. Latvijas iedzīvotājiem bija daudzi liellopu (raglopu). Banda, liekas, ir viens no pirmajiem feodālās atkarības institūtiem agrīnā feodālisma apstākļos, un tā saknes meklējamas tālā seno Latvijas iedzīvotāju vēsturē. Ar to daudzi brīvie kopienas ļaudis nonāca saimnieciskā

atkarībā no turīgajiem. Arī vēlākos laikos tautas dziesmās bandinieki minēti dažādos variantos. Bandinieks sēj saimnieka līdumā, tīrumā, lauciņā: «Trīs gadiņi līnus sēja savā *bandas zemītē*» (LD, 7788); «Sēti līni, neecēti *bandinieka līdumā*» (LD, 16766); «Es dabūju gredzentiņu *bandinieka tīrumā*» (LD, 6240). Sēklas daudzumu bandiniekām izsniedza ar mēru: «Es puīšiem *bandu devu*, ar siekiem mēridama» (LD, 31108). Feodālās atkarības attiecībām tālāk attīstoties, bandiniekam varēja būt arī savs zirgs: «Es mācētu daiļi braukt *bandinieka kumeliņu*» (LD, 9637).

Banda kā feodālās atkarības forma saglabājusies pat līdz XIX gadsimtam.

Sērdieņi — dažādu cēloņu dēļ smagā feodālā atkarībā nokļuvuši agrīnie dzimtcilvēki. Viņus kalpināja kā dzīves pamestus bāreņus. Latvijas teritorijā sērdieņu jēdziens, liekas, aizgūts no līdzīga senkrievu jēdziena «сироты». Tas bija feodāli ekspluatētu zemnieku vispārīgs apzīmējums, sevišķi ziemeļaustrumu Rusas novados. Sērdieņus piemin arī latviešu tautas dziesmas: «Dievs bij man novēlējis *sērdienim vien dzīvot*» (LD, 3973).

Vārgi — vergi (par sodu izstumti no sabiedrības). Tie klīda apkārt un vārga, kamēr tos svešā novadā pieņēma darbā par vergiem. Šis institūts pazīstams skandināviem. Vārds «vārgs» radniecīgs arī krievu vārdam «вopor» — ienaidnieks, serbu «vrâg» — nelabais (Mūlenbaha—Endzelina vārdn.). Latviešu tautas dziesmās: «Projām iešu, nedzīvošu šīnī *vārgu zemītē*» (LD, 26335, 5); «Gāju kalpu, *gāju vārgu*» (LD, 31075, 1) — šeit redzams, ka vārgs pielīdzināts kalpam. Uz vārga dzīves veida raksturu norāda tautas dziesma: «*Vārgot* mun kā *vārgam*, ka nava labu ļaužu. Kad tos *vārgus izvārgoju*, tad panāču labus ļaudis» (LD, 9277).

Dreļļi — vergi (verdzības avoti — karagūsts, parāds, sods). Latvijas teritorijā minēti galvenokārt rietumu novados (Kursā u. c.).¹ Vārds radniecīgs ar zviedru «träl», lejasvācu «drelle», tulcots latīniski — «servus proprius» (īsts vergs). Dreļļus uzskatīja par lietām, tie nevarēja ne iegūt mantu, ne precēties. Livonijas 1323. g. miera līgumā ar Lietuvas karali Ģediminu teikts, ka aizbēgušie dreļļi jāizdod pēc pirmā pieprasījuma.

Jāsecina, ka XIII gs. sākumā Latvijas teritorijā bija gan vēl sastopamas pirmatnējās *kopienas sabiedrības paliekas* (ļaudis), bet līdzās tām jau bija izveidojusies *eksploatatoru šķira*: vecākie, labieši, saimnieki, kas raksturojami galvenokārt kā feodāli, un *eksploatētā šķira*: smerdi, kalpi, bandinieki, sērdieņi — feodāli atkarīgie, un vārgi, dreļļi — vergi.

¹ Sal.: Sāga par vikinga Skallagrimsona sirojumu Kursā. — Senās Latvijas vēstures avoti, 1. sērija (līdz 1237. g.). R., 1937, Nr. 10.

2. §. AGRINIE VALSTISKIE VEIDOJUMI LATVIJAS TERITORIJĀ

1. AGRINO VALSTISKO VEIDOJUMU IZCELSANĀS UN TO JŪRIDISKAIS RAKSTURS

Latvijas teritorijā no XI gs. līdz XIII gs. sākumam formējās agrīnā feodālisma sabiedrība ar patriarhālās verdzības elementiem un pirmatnējās kopienas iekārtas paliekām.

Rodoties un pieaugot nesamierināmām šķiru pretrunām, turīgie iedzīvotāju virsslāņi (vecākie, labieši u. c.) sāka radīt kaut ko līdzīgu valsts aparātam, lai nosargātu sakrātās bagātības un turētu paklausībā atkarīgās iedzīvotāju masas.

«Valsts rodas tur, tad un tiktāl, kur, kad un ciktāl šķiru pretrunas objektīvi *nevar* tikt samierinātas.»¹

Minētajā laika posmā vērojama sabiedrības virsslāņu grupēšanās ap izcilākiem vecākajiem (karavadoņiem), kuriem bija lielākas karadraudzes. Tie sāka organizēt teritoriālas padomes un sasaukt tautas sapulces. Sabiedrība, kas bija nonākusi militārās demokrātijas stadijā,² sāka spert pirmos soļus uz valstisko organizāciju. Visagrāk valstiskie veidojumi radās Austrumlatvijas teritorijā, it sevišķi pie latgaļiem (senās Krievu valsts parauga ietekmē). Rietumlatvijas novadi (kuršu, zemgaļu zemes) valsts attīstības ziņā vairāk atpalika. Rietumslāvu (поморяне, полабьяне) valstiskā ietekme Latvijas teritorijā ziņu trūkuma dēļ nav konstatējama.³

Agrīnie valstiskie veidojumi Latvijas teritorijā nepaguva attīstīties par valstīm vārda pilnā nozīmē, nerunājot jau par to, ka tie nepaspēja arī savā starpā apvienoties vienā kopīgā valstī. Šo procesu pārtrauca vācu agresija Baltijā.

2. KRIEVU FEODĀLĀS KŅAZISTES — MESLU IEVĀCĒJAS AUSTRUMLATVIJAS NOVADOS

Latgaļu, libiešu un sēļu zemes atradās tuvāk feodālajām krievu kņazistēm (Polockai, Novgorodai, Pleskavai). Tur jau sen pirms vācu ienākšanas Baltijā bija vērojama liela krievu ekonomiskā un politiskā ietekme. Gadu simteņiem šie Austrumlatvijas novadi maksāja meslus (дань) krievu kņazistēm. Šī meslu pakļautība reizēm izplatījās arī pārējos Latvijas novados: «А се суть инии языце, иже дань дают Руси: Чудь — — — Литъва, Зимъгола, Кърсь, Норома, Лиць.»⁴ Latvijas novados meslus ievāca, tāpat kā

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 25. sēj., 354. lpp.

² F. Engelss. Ģimenes, privātipašuma un valsts izcelšanās. — K. Markss, F. Engelss. Darbu izlase, II sēj., 293. lpp.

³ З. М. Черниловский. Возникновение ранне-феодального государства у Прибалтийских славян. М., 1959.

⁴ Полное собрание русских летописей, т. II. СПб, 1843, 8. lpp.

krievu kņazistēs, īpašās pārvaldes vietās — *pagastos* (погость).

Pagastus Kijevas valstī nodibināja kņaziene Olga — «устави по мѣсть погости и дани».¹ Kamēr vēl nebija radīti pagasti, kņazs ar družīnu apbraukāja laudis, ievācot meslus (полюдь — paļaude, ļaudis braukšana). Pagasti kļuva par finansiāli administratīviem centriem.² Tur vietvaldnieki uzglabāja ievāktos meslus: «Погость — это усадьба, станъ, мѣсто остановки князей во время объѣзда земель» («Pagasts — mājas, nometne, kņazu apstāšanās vieta zemes apbraukāšanas laikā»)³ Vārds «погость» atvasināts no vārda «гость» (viesis). Kņazu vai viņa vietnieku uzskatīja par viesi, kad viņš ieradās pagastā (meslu ievākšanas vietā). Iekaro-tajās zemēs kņazi tāpat ierīkoja pagastus un ievāca meslus: «И повоевавши много погостовъ и много добытка добыша» («Un iekaroja daudz pagastu un daudz mantu ieguvumu»). Meslu ievākšanas tiesība pagastus ar laiku pārvērtās par pakļauto zemju feodālām maksām un nodevām. Dažreiz kņazi ar īpašu rakstu atbrīvoja vasaļus no pagasta pienākumiem: «Даль есмь имъ прамоту по старымъ грамотамъ: погоста имъ не илатити ни черной боръ имъ не тянути» («Esmu viņiem pēc veciem rakstiem devis šādu rakstu: tiem nebūs maksāt ne pagastu, ne dot nodevu»). Par pagastu sāka saukt arī teritoriju, lauku iedzīvotāju pārvaldes iecirkni līdz ar ciemiem un zemniekiem. Par to, piemēram, liecina izteiciens: «Кто коупць, пойдетъ въ свое сто, а смердь пойдетъ въ свои погость» («Tirgotājam jāiet uz savu simtu, bet smerdam jāiet uz savu pagastu»).

Pēc Kijevas valsts feodālā sairuma atsevišķās kņazistēs (XII gs. beigās un XIII gs. sākumā) Austrumlatvijas novados meslu vākšanu turpināja Polockas, Novgorodas un Pleskavas kņazistes. Tirdzniecības ceļi pa Daugavu un tās pietekām noderēja sakariem un izejai uz jūru. Tuvāko Latvijas novadu iedzīvotāji — latgaļi, lībieši un sēļi — bija nokļuvuši meslu pakļautībā krievu kņaziem. Indriķa hronikā 1208. g. atzīmēts: «... latgaļus un, protams, sēļus, kas bija *kņaza meslinieki*» (Heinr. Chr. Liv., XII, 1). Ar šai vietā minēto kņazu hronists saprot Polockas kņazu Vladimiru. Tālavas novadā meslus vāca Pleskavas kņazi. Tā 1216. gadā, pēc Indriķa hronikas vārdiem, «krievi nāca arī parastā kārtā Tālavas latgaļu zemē ievākt *savus meslus*» (Heinr. Chr. Liv., XX, 5). Meslu ievākšana Tālavas novadā pieminēta vairākkārt — 1224., 1228., 1268. gadā. Meslu apzīmēšanai Indriķa hronikā lieto vārdus «tributum» (nodeva, mesli) un «census» (novērtēts nodoklis, mesli). Abi šie vārdi atbilst krievu «дань» jēdzienam. Latviešu vārds «mesli» atvasināts no «*mest*» — visi pagasta ļaudis *sameta* kopā nodevām paredzētās mantas.

XIII gs. krievi ievāca meslus Latvijas novados ne tikai graudā,

¹ Полное собрание русских летописей, т. I. СПб., 1846, 24. лрр.

² Очерки истории СССР. Период феодализма IX—XV вв., ч. I. Изд. Акад. Наук СССР, М., 1953, 65. лрр.

³ Seit un turpmāk citātos tulkojumu iekavās pievienojis autors.

bet arī naudā. Tā Indriķa hronikā par lībiešu novadu raksta: «Jo krievu kņazam bija paraša iekarot kādu cilti... pakļaut sev, lai iegūtu *meslus un naudu*» (Heinr. Chr. Liv., XVI, 2). Vēl vācu iebrukuma laikā krievu kņazistes cīnijās par mesliem Baltijā un negribēja zaudēt savu senseno tiesību. Pleskavas hronikā rakstīts par notikumiem Alūksnē 1285. gadā: «6792. gada 2. janvārī vācieši nosita 40 Pleskavas meslotājus Alūksnē» («Въ льто 6792, генваря 2, избиша Нъмци Псковскихъ данщиков, 40 мужъ, у Вольсту»)¹ Alūksne, domājams, bija sensenais vietējais centrs, kur krievi bija ierīkojuši pagastu.

Meslu vākšanai kādā novadā bija ne tikai ekonomiska nozīme, tā nozīmēja arī politisko zemes pakļautību — sava veida *vasalitāti*. Kijevas valsts no IX gs. līdz XII gs. raksturīga kā daudzu kņazistu komplekss, kuras saistīja ar Kijevas kņazisti tikai meslu pakļautība tai (уплата дань).² Vēlāk (XI gs.) izveidojās *militārais pienākums* — sadarboties dražinām. Kijevas valstī meslu vākšanas centri — pagasti — bija tajā pašā laikā arī pārvaldes centri, kur novietojās no kņaza galma sūtītie *vietvaldnieki* (волостели). Viņi atalgojumu no kņaza galma nesaņēma, bet tos uzturēt bija uzdots vietējiem iedzīvotājiem, kurus tie pārvaldīja. Šo pārvaldes formu sauca par *iztikas sistēmu* (система кормления). Vietvaldnieku pienākums bija kārtot *saimnieciskas lietas* (ievākt meslus, pārzināt kņaza muižu saimniecību utt.) un *politiskās lietas* (realizēt kņaza varu uz vietām, spriest tiesu utt.). Citiem vārdiem, minētie vietvaldnieki bija krievu *kņaza varas pārstāvji pakļauto zemju centros* (pagastos). Kijevas valstī daudzas dalienu kņazistes dabūja imunitātes rakstu (грамоты) no Kijevas kņaza, kurā tas atteicās no tiesībām sūtīt uz dalienas kņazisti savus vietvaldniekus. Plaša imunitātu piešķiršana veicināja Kijevas valsts decentralizāciju un tās feodālo sārumu. Arī Austrumlatvijas teritorijā meslu pakļautība krieviem izpaudās gan kņaza vietvaldnieku atsūtīšanā, gan vietējo novadu valdnieku (vecāko) iekļaušanā vasalitātes attiecībās. Lai nodrošinātu tirdzniecības ceļus Daugavas lejtecē, krievi palīdzēja vietējiem iedzīvotājiem celt pilis un nocietinātas vietas (Jersika, Koknese bija Polockas kņazistes atbalsta punkti).

3. JERSIKAS UN KOKNESES NOVADI — POLOCKAS KŅAZISTES AGRĪNI VASAĻVALSTISKI VEIDOJUMI (XII gs. un XIII gs. sāk.)³

Visattīstītākie Austrumlatvijas teritorijā bija Jersikas un Kokneses valstiskie veidojumi (Heinr. Chr. Liv., XIII, 4 et X, 3).

¹ Полное собрание русских летописей, т. V, СПб, 1851, 10. lpp.

² С. В. Юшков. История государства и права СССР, ч. I. М., 1950, 76. lpp.

³ В. Е. Калнынь. Влияние древнерусской государственности и права на развитие народов, населяющих территорию Латвии в XI—XIII вв. «Правоведение», 1966, № 4, 139.—145. lpp.

Iedzīvotāju sastāva ziņā tās bija latgaļu (pirmnozīmē — latviešu) valstiskas organizācijas, kaut gan daži valdnieki bija krievu kņazu atsūtīti vietvaldnieki (волостели) — meslu ievācēji, nocietinājumu ierīkotāji. Līdz ar viņiem ieradās pareizticīgie garīdznieki, kas kristīja vietējos iedzīvotājus. Par to liecina dažas pareizticīgo baznīcas (Heinr. Chr. Liv., XIII, 4). Jersikas un Kokneses valstiskie veidojumi attīstījās krievu kņazistu valsts iekārtas (государственность) parauga ietekmē. Tajā pašā laikā tie saglabāja arī vietējo valsts veidojumu īpatnības (vecāko padomes, tautas sapulces u. c.). Krievu kņazistes Latvijas novados sargāja tikai savus tirdzniecības ceļus un samierinājās ar parasto meslu (дань) ievākšanu. Šī pakļautība bija tāda pati kā pašā Krievzemē daļieņu kņazu pakļautība lielkņaziem (sākotnējas vasalitātes attiecības). Krievu zeme XII un XIII gs. saira feodālās kņazistēs, kas norobežojās cita no citas. Līdz ar to arī Austrumlatvijas novadi, kas bija krievu kņazistu meslu atkarībā, varēja netraucēti attīstīt savu valstisko dzīvi. Vācu agresijas draudi Baltijā daļēji pat veicināja vietējo iedzīvotāju orientāciju uz sadarbību ar krievu kņazistēm. Neviena hronika neatzīmē Baltijas zemju nemierus vai protestus pret krievu kņazistu virsvaru.

No sacītā izriet, ka Jersikas un Kokneses valstiskie veidojumi gan bija krievu kņazistu ietekmēti, bet savā iekšējā būtībā tie bija vietējo ekonomisko un šķirisko spēku darināti. Jersikas un Kokneses zemes jāuzskata par Polockas kņazistes agrīnām vasalvalstīnām. Šī vasalitāte, domājams, dažos laika posmos bija pavisam vāja un, iespējams, reizēm pat pārtrūka.

4. JERSIKAS UN KOKNESES ZEMJU VALSTISKĀ ORGANIZĀCIJA

Polockas lielkņazs (rex, rex magnus)¹ ir jāuzskata par Jersikas un Kokneses zemju virsvaldnieku, feodālo senjoru. Viņam bija juridiskā virsvara pār latgaļu, lībiešu un sēļu novadiem gar Daugavas un tās pieteku tirdzniecības ceļiem. Ar Polockas virsvaras tiesībām Austrumlatvijas novados bija jārēķinās arī vācu iekarotājiem. Romas pāvests Klements III, kas palīdzēja organizēt vācu tirgotāju agresiju Baltijā, apstiprinot garīdznieka Meinharda iecelšanu par bīskapu Ikšķilē 1188. gadā, raksta, ka šī bīskapija atrodoties Krievijā («in Ruthenia»)² Arī Atskaņu hronika šo Polockas kņazistes virsvaru nepārprotami uzsver: «Jo sēļu, lībju, latvju gals bij krievu zemes apgabals» («Selhen, liven, letten lant, waren in der ruzen hant»)³.

¹ Indriķa hronikā (XI, 2) Polockas kņazs nosaukts par «rex» — kņazs. (XI, 9: «rex magnus» — lielkņazs.) Pleskavas kņazs apzīmēts par «rex magnus» — lielkņazs (XX, 3). Tajā laikā vēl pašas krievu kņazistes nelietoja vārdu «великий князь». Kijevas valsts centrālā kņaza oficiālais tituls bija «князь», bet pēc nozīmes tas bija lielkņazs.

² Senās Latvijas vēstures avoti, 1. burtnīca, Nr. 24.

³ Atskaņu chronika. *Ditleba Alnpeķes* «Rīmju chronika». Atdzejojis Jēkabs Saiva, R., 1936, 645. un 646. (Turpmāk tekstā — Atsk. chr.)

Vēl 1210. g. Polockas lielkņazs prasīja, lai Daugavas novada lībieši vai viņu vietā Rīgas bīskaps maksātu ik gadus pienācīgus meslus. Šo viņu tiesību atzina Rīgas vācu varas viri, slēdzot miera līgumu: «Un tika noslēgts tad pirmoreiz pastāvīgs miers starp lielkņazu un rīdziniekiem, tomēr tā, lai lībieši piegādātu *lielkņazam pienācīgos meslus* ik gadus vai arī bīskaps viņu vietā» (Heinr. Chr. Liv., XIV, 9). Polockas lielkņaza virsvara pār Austrumlatvijas novadiem izbeidzās tikai 1212. gadā, kad Polockas lielkņazs uzaicināja Rīgas bīskapu ierasties Jersikā, lai tas atbildētu par lībiešu mesliem. Indriķa hronikā raksta: «Bet lielkņazs, kas izturējās pret bīskapu vai nu ar glaimiem, vai ar rupjiem draudiem, prasīja pārtraukt lībiešu kristīšanu un apgalvoja, ka *viņa varā esot* savus vergus lībiešus kristīt vai atstāt nekristītus» (Heinr. Chr. Liv., XVI, 2). Tomēr Polockas lielkņazs beidzot atteicās no savām virsvaras tiesībām pār lībiešiem un latgaļiem, «lai ceļš pa Daugavu tirgotājiem tiktu uzturēts vienmēr brīvs» (Heinr. Chr. Liv., XVI, 2). Krievu *meslu ievākšanas tiesība* Latvijas novados nozīmēja šo zemju feodālo atkarību — vasalitāti. Kā jau norādīts, arī Kijevas valsts pirmajos gadsimtos dalienu kņazu attiecības ar centru pastāvēja tikai meslu atkarībā. Šo īpatnējo vasalitātes veidu Kijevas valsti raksturojis K. Markss: «Vasaļa atkarība bez lēņiem vai lēņi, kas pastāv tikai meslu maksāšanā.»¹ Jāsecina, ka arī Jersikas un Kokneses zemes bija pakļautas Polockas kņazistei ar šāda veida vasalitātes attiecībām (meslu atkarības vasalitāte).

Līdzās meslu atkarībai drīz attīstījās arī otra vasalitātes pazīme — *karadraudžu sadarbība*. Kijevas valsti no XI gs. izveidojās dalienu kņazu dražīnu kopīgs sapulcēšanās pienākums kara gadījumā (феодальное ополчение).² Arī Latvijas teritorijā XIII gs. vietējās karadraudzes sadarbojās ar krievu dražīnām cīņā pret vācu iebrucējiem. Kad Jersikas pilī 1209. g. iebruka zobenbrāļi, pie pils vārtiem bija neliela krievu dražīna: «Bet, kad krievi redzēja karaspēku no tālienes nākam, viņi saskrēja pretim pie pils vārtiem» (Heinr. Chr. Liv., XIII, 4). Te jāņem vērā, ka Polockas kņaziste tajā laikā bija vāja (feodālā sairuma periods). To apdraudēja arī lietuviešu uzbrukumi. Polockas kņaziste pati drīz nonāca Smoļenskas kņazistes atkarībā. Tāpēc toreiz tā nespēja sniegt lielu militāru palīdzību savām vasaļzemēm Latvijas novados.

Spilgts piemērs militārai karadraudžu sadarbībai bija turaidiešu atsaucība uz krievu kņaza aicinājumu; Indriķa hronikā raksta: «Un kņazs sūtīja sūtņus pie turaidiešiem un latgaļiem, un pagāniem apkārtņē, lai visi nākot pret rīdziniekiem kara gājienā. Par to priecādamies, turaidieši tūlīt sanāca pie kņaza» (Heinr. Chr. Liv., X, 12). Jāsecina, ka Austrumlatvijas novados līdzās

¹ K. Маркс. Секретная дипломатия XVIII века (citāta tulkojums no grāmatas: PSRS vēsture, I. R., 1949, 81. lpp.).

² С. В. Юшков. История государства и права СССР, ч. I. М., 1950, 105. lpp.

meslu pakļautībai krieviem ar latgaļiem sāka attīstīties arī kara-
draudžu sadarbība.

Tādējādi Jersikas un Kokneses novadi vismaz kādu laiku bija
Polockas kņazistes agrīnas vasaļvalstiņas. Koknese, iespējams,
bija savukārt pakļauta Jersikai. So agrīno valstisko veidojumu
uzbūve, domājams, bija līdzīga krievu kņazistēm, bet tajā pašā
laikā tā saglabāja arī savus vietējos valstiskos elementus (vals-
tiski izveidotus militārās demokrātijas orgānus — valdnieks, vecāko
padome, tautas sapulce).

Jersikas un Kokneses valdnieki (valdis, vietvaldis,
vietvaldnieks — волостель). Pēc tiesiskā stāvokļa tie bija visumā
līdzīgi krievu kņaziem (reizēm viņu vietnieki). Indriķa hronikā
nosauc Jersikas valdnieku *Visvaldi* par «rex» (kņazs),¹ bet Kok-
neses valdnieku *Vesceku* (*Vjačko*) par «regulus» (neliels vald-
nieks, mazs kņazs). Indriķa hronikā kādā vietā lieto vienādu
apzīmējumu «rex» (kņazs) Polockas kņazam un Jersikas valdnie-
kam. Kokneses valdnieks nosaukts divējādi: pirmkārt, par «regu-
lus» — mazais kņazs (Heinr. Chr. Liv., XI, 9) — un, otrkārt, par
«rex» — kņazu (Heinr. Chr. Liv., XI, 2). Indriķa hronikā lieto
titulu «mazais kņazs» (regulus) kā pretstatu Polockas «lielkņaz-
am» (rex magnus, Heinr. Chr. Liv., XI, 9). Pēc šīs hronikas
ziņām, XIII gs. sākumā Koknesē valdījis krievu valdnieks (*Ves-
ceka*, *Вячко*). Jāsecina, ka tas būs bijis Polockas lielkņaza viet-
valdnieks (волостель). Domājams, tāpēc arī *Vjačko* titulēts par
mazo kņazu (regulus). Feodālos apstākļos tāds vietvaldnieks
varēja viegli kļūt par parastu vasali. Turpretim Jersikā Indriķa
hronikā tajā laikā min valdnieku ar latvisku vārdu — *Visvaldi*
(*Vissewalde*, XIII, 4). Pēc toreizējiem apstākļiem spriežot, tas
varēja būt izcils karavadoņs, vecākais, kas pēc savas nozīmes
kļuvis līdzīgs krievu kņazam. Minētajā periodā *Visvaldis* bija
krieviem draudzīgs vasalis. Viņam, domājams, bija jāizpilda visi
vietvaldnieka pienākumi, tāpat kā krievu vietvaldim *Vjačko* Kok-
nesē. Varēja būt arī laika posmi, kad *Visvalža* feodālā atkarība
no Polockas kņaza uz laiku pārtrūka (vismaz kļuva tikai for-
māla.) Tajos posmos *Visvaldis* raksturojams kā patstāvīgs vald-
nieks (valdis).

Rodas jautājums — kā sauca vietējos Austrumlatvijas terito-
rijas valdniekus? Nav norādījumu, ka būtu lietots krievu vārds
«kņazs». Iespējams, ka bijis kaut kāds atvasinājums no «valdīt»
(radniecīgs krievu jēdzieniem «владеть», «волостель», «власти-
тель»), varbūt — «valdis».

Zīmīgi, ka tajā laikā ievērojamāko Austrumlatvijas valdnieku
vārdi beidzās ar galotni «-valdis» (*Vissewalde* — XIII, 4; *Talibal-
dus* — XII, 6). Sai nozīmē «-valdis», domājams, ir ieviesies

¹ «Erat namque rex Vissewalde de Gercike christiani nominis et maxime
Latinorum semper inimicus» («Jo Jersikas kņazs *Visvaldis* bija vienmēr kris-
tīgā vārda un visvairāk latīņu ienaidnieks») (Heinr. Chr. Liv., XIII, 4.).

Latvijas teritorijā no krievu vārda «волостель» (vietvaldnieks, vietvaldis, pārvaldnieks).¹

Austrumlatvijas novados krievu kņazu vietvaldnieki (волостели) varēja būt gan krievu (Vjačko Koknesē), gan arī vietējie karavadoņi un vecākie (Jersikas Visvaldis).

Arī jautājums par Jersikas un Kokneses valdnieku kompetenci ir atrisināms, vadoties no krievu vietvaldnieku (волостель) varas funkcijām. Senajā Krievzemē tie bija kņaza varas pārstāvji uz vietām. Savā novadā viņi rīkojās kā paši kņazi (ievāca meslus, sprieda tiesu, komandēja savu družinu utt.). Attīstoties feodālajām attiecībām, šie vietvaldnieki kļuva par vasaļiem un ieguva lielāku patstāvību (sevišķi feodālā sairuma laikmetā). Reizēm vietvaldnieki kļuva pat par patstāvīgiem kņaziem. Viņu valsts amats bija mantojams. Liekas, ka arī Jersikas un Kokneses valdnieku varas funkciju attīstība ir bijusi līdzīga. Norādījums uz varas mantošanu ir arī Indriķa hronikā, kur Visvaldis, redzot, ka zobenbrāļi izposta viņa pili, izsaucies: «Ak, Jersika, mīļā pilsēta! Ak, manu tēvu mantojums! Ak, manas tautas negaidītā izpostīšana! Bēdas man! Vai tam esmu dzimis, lai redzētu manas pilsētas degšanu, manas tautas iznīcināšanu!» (Heinr. Chr. Liv., XIII, 4). Šī hronikas vieta liecina, ka Jersikas valdnieks Visvaldis ir mantojis savu pili un savus ļaudis no tēvu tēviem.

Karadraudzes (kr. — дружина, другъ, дружинникъ) bija valdnieka militāri valstiskais spēks. Terminoloģija norāda, ka karadraudzes attīstību bija ietekmējis krievu paraugs. Karadraugi stājās zem karoga (хоругвь) un devās uz zemes robežām (рубежь). Zīmīgi, ka kādā vietā Indriķa hronikā pat netulko vārdu «draugs» (latīņu val. — amicus), bet gan lieto latīņu tekstā šo pašu iesakņojušos vietējo terminu: «*draugum suum, id est consocium*» — «savu draugu, tas ir, līdzbiedru» (Heinr. Chr. Liv., XVI, 4). Par Kokneses kņiņa Vesceka karadraudzi hronika raksta: «Bet, kad Kokneses kņazs Vesceka dzirdēja par bīskapa un svešinieku atnākšanu, viņš cēlās ar saviem vīriem un devās viņus sastapt» (Heinr. Chr. Liv., XI, 2). Kad Polockas lielkņazs Vladimirs 1206. g. organizēja karagājienu pret rīdziniekiem, viņš pulcināja družīnas no visiem kņazistes novadiem: «... sasauca karaspēku no visām savas valsts vietām un arī no citiem kaimiņu kņaziem un saviem draugiem» (Heinr. Chr. Liv., X, 12). Varam secināt, ka Jersikas un Kokneses valdniekiem bija karadraudzes pēc krievu družīnu parauga.

¹ J. Langija vārdnīcā teikts: «Walditais (Waldnieks), ein Regierer, Herrscher, Regent, Gebieter, Commendant, Waldigs, mächtig, Wisso Waldigs, allmächtig, allgewaltig... Walda (Walsta) ein Amt oder Gebiet.» — J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku, R., 1936.

Arī latv. t. dz.: «deviņ valstes puīši nāca» (LD, 5854, 3). Šai nozīmē arī igauņu valodā ir līdzīgi apzīmējumi: «valdama» — pārvaldīt, «valds», «valla» — pāgasts; «vallahaja» — pagastmāja.

Sapulces (vecāko sapulces) pieminētas vēstures avotos galvenokārt kā *augstāko* slāņu, vecāko, kara padomdevēju apspriedes. Plašas tautas sapulces (kr. «вече» nozīmē) Latvijas teritorijā nav pieminētas. Avotos minētajām sapulcēm bija gadījuma raksturs, un tās vēl nevar uzskatīt par īstiem valsts varas orgāniem. Indriķa hronikā piemin sēļu karavīru vecāko sanākumi: «Tāpēc viņi *sasauca slepeni karaspēka vecākos* un lūdza mieru» (Heinr. Chr. Liv., XI, 6). Libiešu vecāko sapulce pieminēta kā tiesas spriedēja (Heinr. Chr. Liv., X, 5).

No sacītā izriet, ka Jersikas un Kokneses valstiskiem veidojumiem bija samērā attīstīta valsts aparāta pazīmes. Minētie varas orgāni (valdnieki, karadraudzes, vecāko sapulces) raksturojami jau kā apspiešanas rīki valdošās šķiras rokās. Šo novadu valstiskās organizācijas uzskatāmas par agrīnām vasaļvalstijām.¹

5. AGRĪNIE VALSTISKIE VEIDOJUMI RIETUMLATVIJĀ

Agrīnie valstiskie veidojumi Rietumlatvijā šķiet mazāk attīstīti nekā austrumu novados. Tomēr arī tur XII gs. un XIII gs. sākumā ir vērojamas dažas raksturīgas agrīnu valstisku veidojumu pazīmes. Šo veidojumu attīstības gaita bija diezgan patstāvīga, mazāk kaimiņu zemju ietekmēta. Var atzīmēt nelielu Skandināvijas valsts iekārtas parauga ietekmi Kursā un lielāku Lietuvas parauga ietekmi Zemgalē.

Kursā pirmie valstiskie veidojumi jau pieminēti IX gs. (Brēmenes arhibīskapa Rimberta aprakstā² norādīts, ka kuršu cilts valsts sastāv no piecu novadu zemēm.) Trūcīgo ziņu dēļ grūti spriest par šī valstiskā veidojuma struktūru. Šeit, domājams, ir runa par kādu izveidotāku militārās demokrātijas organizāciju (piecu cilšu novadu grupēšanās ap izcilāko vecāko — karavadoni).

Tuvākas ziņas par seno Kursu atrodam 1230. g. līgumā starp pāvesta vicelegātu Alnas Balduinu un Kursas valdnieku *Lamekinu*.³ Šis dokuments liecina, ka ķēniņa Lamekina valstī ietilpa uzskaitītās kuršu *zemes* (terrae), kā arī *provinces* (kiligundae) un *ciemī* (villae). «Provincia, id est kylegunda» («province, tas ir, kiligunda»); igauniem «kihelkond» (draudze). Acīmredzot šie teritoriālie iedalījumi ir senseņie kuršu politiski administratīvie dalījumi. Tomēr dokuments tuvāk nepaskaidro senās Kursas valstisko uzbūvi. Jādama, ka tā bija *agrīns barbaru valsts veidojums* ar verdzības un feodālisma dīgļu pazīmēm. Kursas valdnieks Lamekins līgumā gan nosaukts par ķēniņu (rex), bet ar viņu līguma slēdzēji nerēķinājās (vienpusējs diktāts). Lamekins, liekas, bija izcilākais *vecākais* (karavadonis), ap kuru grupējās pārējie vecākie

¹ В. Калнынь. Общественно-политический строй и право феодальной Латвии в XI—XVI веках. Латв. Гос. Унив. им. П. Стучки, Р., 1962, 5.—18. lpp.

² Senās Latvijas vēstures avoti, I. burtnīca, Nr. 5.

³ Turpat, Nr. 162.

karavadoņi ar savām zemēm un nocielinātām pilīm. Politiskajā dzīvē liela loma bija arī labiešiem un citiem aristokrātiskiem virsslāņiem. Atskaņu hronika atstāsta kādu labiešu apspriedi: «Bij pagānu pieci tūkstoši to labieši uz apspriedi; no citiem savrup nogājuši un klajumā tur sastājuši» (Atsk. chr., 2627—2630).

Aprakstītā apspriede vēl nav uzskatāma par īstu valsts varas orgānu, jo tai bija tikai militārās demokrātijas pazīmes.

Tomēr kuršu sabiedriski politiskā organizācija ir ļoti sena. Ilgos gadu simteņos bija nostiprinājušās dažas militāri valstiskas tradīcijas (sīva pretošanās iebrucējiem). Vikingu un citu sirotāju uzbrukumi Kursai veicināja valstiskās organizācijas veidošanos.

Zemgalē no XII gs. līdz XIII gs. sākumam vērojams *diezgan attīstīts valstisks veidojums*. Tas jāuzskata par iepriekšējo gadsimtu mantiskās diferenciacijas un šķiru cīņas rezultātu. Zemgaļu vecākie ar savām zemēm un pilīm, izvirzījušies topošās šķiru sabiedrības priekšgalā, bija ieinteresēti radīt valstisku organizāciju, lai nosargātu savas bagātības. Sevišķi feodālās ekonomikas attīstība prasīja pakļaut valdošajai šķirai līdzās vergiem arī brīvos trūcīgos kopienas ļaudis. Ārējās un iekšējās drošības intereses mudināja sabiedrības virsslāņus (vecākos, labiešus u. c.) ne tikai saslēgties ap karavadoņi (izcilo vecāko), bet arī izveidot kādu stiprāku, pastāvīgāku valstisku organizāciju.

Rakstītie avoti XIII gs. sākumā atzīmē zemgaļu valdnieku *Viesturu* (Vesthardus, Vesters). Acīmredzot tas ir viens no zemgaļu vecākajiem ar izcilu mantisko, militāro un politisko varu. Sabiedrības virsslāņi to jau bija atzinuši par valsts varas vīru. Hronists Indriķis nav skaidrībā, kā titulēt šo zemgaļu valsts organizācijas pārstāvi. Viņš pielieto dažādus Rietumeiropas valstīs pieņemtos apzīmējumus — *senior* (vecākais); *dux* (karavadonis); *maior natu* (augstdzimušais) un *princeps* (pirmais, valdnieks), bet nekur nesaka *rex* (ķēniņš, kņazs) (Heinr. Chr. Liv., XXIII, 4). Šie dažādie tituli spilgti rāda, ka vietējiem valdniekiem bija grūti piemērot tālaika Rietumeiropas valdnieku titulus. Atskaņu hronika (1729. rindā) *Viesturu* nosauc par «konic» (ķēniņu), sīkāk neprecizējot viņa valsts amatu.

Raksturojot *Viestura varas funkcijas*, jākonstatē, ka tās bija jau diezgan plašas. Viņš kompetents apsolīt vāciešiem Rīgā ķīlniekus «no katras Zemgales pils» (Heinr. Chr. Liv., IX, 2). Viņš savāc karaspēku visā Zemgalē: «...savāca karaspēku no visas savas zemes» (Heinr. Chr. Liv., XXIII, 4). *Viesturs* slēdz līgumu ar Rīgas vācu krustnešiem cīņā pret lietuviešiem (Heinr. Chr. Liv., XII, 2).

Tomēr zemgaļu valstiskais veidojums vēl jāuzskata par nepilnīgi attīstītu, jo tam trūkst kaut cik stabila valsts aparāta pazīmju. Zemgales agrīnā valstiskā veidojuma attīstību pārtrauca vācu iebrukums XIII gadsimtā.

3. §. SĀKOTNĒJĀS PARĀŠU TIESĪBĀS' UN TO PIEMĒROŠANA LATVIJAS TERITORIJĀ

I. SĀKOTNĒJO PARĀŠU TIESĪBU IZCELSNĀS UN TO VEIDI

Latvijas teritorijā no XI gs. līdz XIII gs. sākumam radās agrīnie valstiskie veidojumi, kas pēc struktūras vēl nebija valstis vārda īstā nozīmē. Tiem trūka attīstīta valsts aparāta (likumdošanas orgāna), kas būtu spējis izteikt un noformēt valdošās šķiras gribu rakstītos likumos. Tāpēc atsevišķos novados sabiedrības virslāņi (vecākie, labieši u. c.) ar savām karadraudzēm un dažādām sapulcēm uzturēja spēkā *senās parašu tiesības* (mores paganorum, alden site), kas jau gadu simteņiem bija iesakņojušās tautas apziņā. Šīs parašu tiesības pielāgoja sabiedrības jaunajām vajadzībām, ievērojot valdošās šķiras intereses.

Latvijas seno iedzīvotāju parašu tiesības, cik zināms, nekad nav bijušas nedz sakopotas, nedz uzrakstītas. Šo tiesību elementi saglabājās tautas apziņā daudzus gadu simteņus kā nerakstītas tradīcijas. Dažas seno parašu tiesību paliekas atrodamas vēlākos likumdošanas aktos un folklorā. Arī vietējās hronikās un citos rakstītos avotos ir pieminētas dažas parašu tiesību normas. Tādējādi no atsevišķām seno parašu tiesību paliekām, kas saglabājušās līdz mūsu dienām, var mēģināt rekonstruēt dažu sākotnējo tiesību institūtu izcelšanos Latvijas teritorijā.

Īpašuma tiesības. Mantiskā diferenciācija radīja Latvijas seno iedzīvotāju sadalīšanos šķirās. Sairstot teritoriālajai (kaimiņu) kopienai, lauki, lopi un vergi pamazām sāka piederēt atsevišķiem ļaudīm — patriarhālo ģimeņu (saimju) galvām. Līdzās sairušās kopienas sabiedriskā īpašuma paliekām (kopīgas ganības, kopīgi ūdeņi, meži, neaizņemtās zemes u. c.) izveidojās *privātīpašums*. Sākumā zemi ieguva tikai uz laiku (vēl pilnīgi nenostiprinātās tiesības — *valdījums*), bet vēlāk atsevišķām izcilām personām izdevās zemi un citas lietas iegūt savā piederumā uz visiem laikiem (pilnīgi nostiprinātas, mantojamas *īpašumtiesības*).² Tādējādi Latvijas teritorijā izveidojās agrīnā feodālisma hierarhijas attiecības — lielie zemes īpašnieki ekonomiski un juridiski pakļāva mazākos zemes valdītājus.

Īpašumu tiesību jautājumi spilgti pieminēti 1230. gada mierlīgumā starp Rīgas vācu valdniekiem un Kūrsu. Tur atzītas kuršu līdzšinējās valdījuma un īpašuma tiesības: «Neskarti paliek lauku *valdījumi* un *īpašumi*, kā arī citas lietas» («Salvis sibi *possessionibus et proprietatibus* agrorum, ceterarumque rerum»)³ Šie divējādie zemes un citu lietu piederības veidi — valdījumi un

¹ Domātas pirmās, vissenākās tiesības, kas sastopamas parašu veidā (valdošo virsslāņu gribas izpaudivums).

² F. Engelss. Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās. — K. Markss, F. Engelss. Darbu izlase. II sēj., 293. lpp.

³ Senās Latvijas vēstures avoti, 1. burtnīca, Nr. 161.

īpašumi — ļauj secināt, ka arī Latvijas teritorijā īpašuma tiesības ir attīstījušās pakāpeniski.

Arī Kuras dalīšanas aktā 1253. gadā ir nodrošinātas kuršu īpašumtiesības (hereditates — mantojumi): «Kurši nekādā ziņā nav izslēgti no saviem *mantojumiem* kā uz laukiem, tā arī uz noteiktām zivju zvejām, uz mežiem, izņemot svētbirzes, un uz bišu kokiem.»¹ Šeit lietotais termins «mantojumi» (hereditates, erven) nepārprotami norāda uz pilnīgi nostiprinātām īpašumtiesībām, kuras minētā līgumā atzīst arī vācu iekarotāji.

Vēl 1267. g. līgumā² starp Ordeņa mestru un kuršiem teikts (9. §.), ka katra vieta, kur kāds kuršis ņemtas uz dzīvi, paliek viņa *mūžīgš mantojums* (ewich erve), ja šai vietai nav jau cita īpašnieka. Te vēl saskatāmas senā kopīpašuma paliekas — vēl neaizņemtās zemes var iegūt ikkatrs sabiedrības loceklis. Turpretim termins «mūžīgš mantojums» norāda uz jau izveidotām privātīpašuma tiesībām.

Arī Jersikas valdnieka Visvalda agrākās tiesības uz pili un novadu 1209. g. līgumā ar bīskapu Albertu ir nosauktas par mantojuma tiesībām: «...paturot sev *uz mantojuma tiesībām* piederošo Jersikas pili ar zemi un visām uz šo pili attiecošām mantām.»³ Indriķa hronikā šie paši Visvalda īpašumi nosaukti arī par tēvu mantojumu — «*manu tēvu mantojums*» («hereditas patrum meorum») (Heinr. Chr. Liv., XIII, 4).

Latviešu tautas dziesmās vēl saglabāties jēdziens «*tēva zeme*» zemes piederības (īpašuma) nozīmē (jēdzienu līdzība ar senkrievu apzīmējumu «(в)отчина»). «I kalpiņš tēva dēls, tikai nava tēva zemes» (LD, 11767).). Tautas dziesmas runā par tēva zemes *valdišanu*, kas norāda uz mazāk nostiprināto zemes piederības (īpašuma) veidu — valdījumu (владение, possessio, der Besitz). «Kalpos, kalpos tu, puisīti, *nevaldīsi* tēva ciema» (LD, 3809); «Kauna, kauna bāliņam, māsa *valda* tēva zemi» (LD, 3810). Šeit vērojams īpašumtiesisko formu veidošanās process agrīnā feodālisma apstākļos. Zemes valdījuma tiesiskā forma bija, domājams, visvairāk izplatīta starp turīgiem ļaudīm (sākotnējiem īpašniekiem), izņemot izcilos bagātņiekus (vecākos, labiešus). Šo pēdējo zeme un manta bija vēl pilnīgāk nostiprināta (pilnīgākā īpašuma forma — proprietās, bona).

Mantošanas tiesības. Ar privātīpašuma tiesību attīstību radās vajadzība izveidot arī mantošanas tiesības. Bagātie sabiedrības virslāņi bija ieinteresēti saglabāt savas sakrātās mantas pēcnācējiem (saglabāt savu šķiru). Raksturīgi, ka pirmatnējās īpašuma tiesības Latvijas teritorijā nosauktas par mantojumiem (hereditates, tēva zeme). Ja ir vairāki mantinieki, tad mantojums

¹ Senās Latvijas vēstures avoti, 2. burtnīca (1238.—1256. g.). R., 1940, Nr. 358.

² Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, I. Reval, 1853, 155.

³ Senās Latvijas vēsturs avoti, 1. burtnīca, Nr. 51.

jāsadala, kas bieži rada strīdu un naidu: «Lai naidoja bālēliņi, tiem *jādala tēva zeme*» (LD, 3786).

Nav iespējams pilnībā restaurēt sākotnējās mantošanas tiesības Latvijas teritorijā, tomēr dažu mantošanas principu paliekas var saskatīt vēlākos tiesību krājumos un folklorā. Latviešu tautas dziesmās vērojami divējādi principi mantinieku priekšrocību noteikšanā — vecākā dēla priekšrocība un jaunākā dēla priekšrocība.

Spriežot pēc tautas dziesmām, Rietumlatvijas novados vērojams *vecākā dēla* priekšrocības princips: «Pastarei mātes pūrs, pirmajam tēva zeme» (LD, 3738, 3). Šis princips plaši pazīstams Rietumeiropas mantošanas tiesību sistēmās.

Austrumlatvijas novados vērojamas *jaunākā dēla* mantošanas priekšrocību paliekas: «Pirmai meitai mātes pūrs, pastaram tēva zeme» (LD, 3738). Šo principu pazīst senās krievu mantošanas tiesības, un tas formulēts krievu tiesību krājumā «Русская правда»: «Двор без дела очень всякъ меньшему синови» (sēta bez dalīšanas visa *jaunākajam dēlam*).¹

Arī meitu mantošanas princips — *māsa nemanto*, ja tai ir brāļi — sastopams Kuršu zemnieku tiesībās. 27. §: «Ja dēlu nav, tad visa manta piekrīt mātei kopā ar meitām»; arī Rīgas arhibīskapijas novadu zemnieku tiesību 10. §: «Ja mantojumu nesaņem dēls, tad tas piekrīt meitām un mātei.»²

Šī principa paliekas atrodamas vēl latviešu tautas dziesmās: «Tai meitai tēva zeme, kam neviena bālēliņa» (LD, 3755). Tas ir plaši pazīstams princips krievu tiesībās: «Сестра при братьях не наследница» («Māsa nav mantiniece, ja ir brāļi»). Vispār šis meitu mantošanas princips ir raksturīgs patriarhālai ģimenei (saimē), kur meitas parasti aizprecēja uz citu ģimeni. Tās saņēma pūru, tēvam vēl dzīvam esot. Tāpēc meitas nepiedalījās «tēva zemes» dalīšanā (mantošanā).

Ģimenes tiesības. Vissenākie precību veidi visām pirmatnējām tautībām sakarā ar patriarhālās ģimenes izveidošanos bija sievietes *laupīšana* (aizvešana ar varu) un *zagšana* (aizvešana slepeni).

Latviešu vārds «*precības*» (prece, precēt, precinieki) norāda uz sievas *pirkšanu* (ar līgumu), kas ir vēlāka attīstības stadija par sievas laupīšanu un zagšanu. Patriarhālo ģimeņu (saimju) izcelšanās periodā sievas pirkšana ir raksturīga parādība. Vārdi «līgt», «līgšana», «līgava» ir radniecīgi un norāda uz vienošanos (līgumu), domājams, ar sievas tēvu. «*Ligtin līga* tā maliņa, kur aug ciema zeltenītes» (LD, 431, 4).³ Viena no sievas pirkšanas

¹ Правда Русская, т. I. Троицкий вид. Изд. Акад. Наук СССР, 1940, §100; В. Е. Калнынь. Древнерусская государственность и право на территории Латвии в XI—XIII веках. Ученые записки ЛГУ, том 64, Р., 1964, 117.—124. lpp.

² Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen. Riga und Dorpat, 1832, 83. un 88. lpp.

³ J. Langija vārdnīcā (1685. g.) teikts: «Lih(k)schana, der Vertrag, Sa-
lihdsinahtees (saderrähtees), sich vereinigen, verloben.»

stadijām, domājams, ir bijušas *derības* (lietuviešiem — *derybos*), kurās derībnieki (dernieki) norunāja precību jautājumus: «Dernieku nedziedu, tas manu māsiņu *saderināja*» (LD, 20904).

Sens sievas iegūšanas veids latviešiem bija *vedības* (lietuviešu val. — *vedybos*). Tā, domājams, ir sievas pirkšanas vēlākā forma, kas saistīta ar atvešanas ceremonijām. Tautas dziesmās saglabājušies izteicieni: «Māsiņai *vedibiņas*» (LD, 32529, 3); «Aicināšu *vedibās*» (LD, 15840, 1); «Bāliņš lūdza *vedibās*» (LD, 15888); «... skaista līgaviņ'... vēl man tādas *neatveda*» (LD, 21161); «Nemšu daiļu *vedekliņu*» (LD, 14006). Raksturīgi, ka arī austrumslāviem pirms kristiānisma ieviešanas Krievzemē ir pastāvējis līdzīgs institūts — *приведение* (atveda līgavu kopā ar pūru: «Невесту вместе с приданым приводили к жениху») atšķirībā no sievietes laupīšanas — *умычка*.¹

Senās zemnieku tiesībās XIII gs. rakstīts par sievas ņemšanu. Kuršu zemnieku tiesību redakcijā teikts (27. §): «Ja vīrs *ņem sievu...*» («Se enn Mann enn *Wief nembt...*»); Rīgas arhibīskapijas novadu zemnieku tiesību redakcijā (10. §): «Ja vīrs *apņem sievu...*» («Item ein Mann der ein *Wif nimmbt...*»)² Minēto «sievass ņemšanu», domājams, jau ietekmējis kristiānisma laulības institūts.

Daži senākie laulību šķiršanas elementi (patvaļīga sievas atstāšana) ir saglabājušies Rīgas arhibīskapijas novadu zemnieku tiesībās (10. §): «Ja vīrs *šķiras* no sievas (atstājot to), tad zaudē savus laukus un visu mantu — viņa dēli un meitas valda to.»³ Tādējādi redzams, ka katoļu baznīca cīnījies pret laulības šķiršanu.

Vārds «laulība» atvasināts no lībiešu vārda «loul» (dziedāt), kas nōrāda uz ceremoniālu. Protams, savu tagadējo nozīmi vārds «laulība» ir ieguvis kristiānisma ietekmē. Arī vārds «kāzas» ir radniecīgs lībiešu «kazgond» (Hochzeit — kāzas) un igauņu «kaasa» (Gatte — laulātais draugs).⁴

Saistību tiesības. Šo tiesību izcelšanās ir atkarīga no apgrozības jeb tirdzniecības attīstības. Senā Latvijas teritorijā gan norisēja plaša tranzīttirdzniecība, bet atsevišķos novados bija samērā maz attīstīta vietējā maiņa. Domājams, tāpēc arī nav vērojami kaut cik attīstīti vietējo līgumu veidi. Tomēr vispārīgie jēdzieni par maiņu, pirkumu, parādu utt. senā Latvijas teritorijā bija pazīstami.

Kuršu zemnieku tiesībās XIII gs. uzlikts pienākums mantiniekiem samaksāt tēva *parādus* (16. §): «... parāds jānolīdzina no

¹ С. В. Юшков. История государства и права СССР, ч. I. М., 1940, 53. un 54. lpp.

² Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, 83. un 88. lpp.

³ Seit un turpmāk tiesību normas tulkojis autors, atsevišķos gadījumos izmantojot līdz šim publicētos likumu tekstus latviešu valodā. Seit un turpmāk kursīvs likumu citātos arī ir autora.

⁴ K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca.

viņa mantas.» Līdzīgs noteikums paredzēts arī Rīgas arhibīskapijas novadu zemnieku tiesībās (17. §): «... palicis *parādā*, tad *parāds jāmaksā tam*, kurš grib iegūt mantojumu.» Sie piemēri nepārprotami liecina par samērā attīstītu parādtiesisko attiecību pastāvēšanu. Parāds varēja rasties kā uz līguma, tā arī uz delikta pamatiem. Līgumu noslēgšana, domājams, bija saistīta ar kaut kādu simboliku — uz to norāda arī latviešu tautas dziesmas: «Kreisās rokas devumiņš mūžam tiesas neturēja» (LD, 15467, 3).

Krimināltiesības. Visu seno tautu sākotnējās krimināltiesības veidoja galvenokārt asinsatriebības un izpirkuma parašas, kam izcelšanās ziņā sakars ar kopienas laikiem. Šķiru apstākļos atkarībā no šķiru cīņas asuma valdošie sabiedrības virslāņi uzturēja spēkā šīs senās parašas, nostiprinot un pakāpeniski pārveidojot tās saskaņā ar savām interesēm.

Arī Latvijas teritorijā līdz ar šķiru sabiedrības rašanos vērojama līdzīga attīstība. Āsinsatriebības un izpirkuma parašu paliekas saskatāmas pat XIII gs. sākumā.

Vācu iekarotāju XIII gs. uzrakstītajās Rīgas arhibīskapijas novadu zemnieku tiesībās¹ dažos krimināltiesību formulējumos ir vēl sastopamas *asinsatriebības* paliekas. Izteiciens (1. §) «Par vienu nonāvēto — vienu nonāvējumu» («Von einen doden einen dotschlag») ietver sevī vēl seno asinsatriebības principu. Lībiešu un kuršu zemnieku tiesību redakcijā² šis pants ir vai nu pilnīgi atmests, vai galīgi pārveidots, jo asinsatriebība bija jau pamatos izdzīvota.

Visas trīs seno zemnieku tiesību redakcijas paredz līdzās naudas sodam dažādas *izpirkuma maksas*. Lībiešu zemnieku tiesībās teikts (9. §): «Viens nonāvējums — 40 markas» («Ein dotslach is ... 40 mk.»); (1. §): «Vienu aci izsist ... 20 markas» («Eyn oge uthgeschlagen ... 20 mk.»); (2. §): «Viēna kāja nost ... 20 markas» («Wyn voeth aff, is ... 20 mk.»); (3. §): «Viēna roka nost ... 20 markas» («Ein handt aff, is ... 20 mk.»); (4. §): «Par ikšķi ... 5 markas» («De dume is ... 5 mk.»); (5. §): «Par pirkstu līdzās ikšķim ... 5 markas» («De vinger negest dem dumen is ... 5 mk.»); (6. §): «Par vidējo pirkstu ... 4 markas» («De myddelste vinger is ... 4 mk.»); (7. §): «Par ceturto pirkstu ... 3 markas» («Der derde vinger is ... 3 mk.»); (8. §): «Par pēdējo pirkstu ... 3 markas» («De latste vinger is ... 3 mk.»). So izpirkuma sistēmu ir uzrakstījuši vācu varas orgāni XIII gs., pielāgojot lībiešu parašas jauniem apstākļiem un ieviešot marku pār naudas vienību. Tomēr senie lībiešu izpirkuma parašu elementi vēl nav pilnīgi izzuduši. Arī kuršu un Rīgas arhibīskapijas novadu zemnieku tiesībās ir

¹ Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, 82. lpp.

² L. Arbusow. Die altlivländischen Bauernrechte. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte von Bruiningk, Bd. 23. Riga, 1924—1926, 33. un 51. lpp.

līdzīgi noteikumi, tikai izteikti mazliet savādākos variantos. Jāsecina, ka vācu iekarošanas laikā (XIII gs.) iedzīvotājiem Latvijas teritorijā bija plaši izplatīta izpirkuma maksu (kompozīcijas) sistēma. Raksturīgi, ka vēl XVII gs. Latvijā ir bijis pazīstams vārds «virnieks» (kr. вирник — vīra naudas vācējs; Wihrnieks, ein Todschlāg(er)).¹ Šis vārds, domājams, saglabājies kā palieka no izpirkuma maksas ņemšanas laikiem.

Kuršu zemnieku tiesībās XIII gs. ir teikts (12. §): «Kas ar nūju piekauj otru zilu vai asiņainu, par katru pierādītu sitienu (maksā) 2 ozeringus, ja nav ne zilumu, ne asiņu, par katru sitienu 8 artavas.» Tas pats paredzēts arī lībiešu un Rīgas arhibīskapijas novadu zemnieku tiesībās — tikai izteikts mazliet citādiem vārdiem. Arī senais krievu tiesību pieminekļis «Russkaja Pravda» (2. §) paredz līdzīgus noteikumus.²

Varam secināt, ka senajiem Latvijas iedzīvotājiem, tāpat kā visām senajām tautām, sākotnējās krimināltiesību normas bija cieši saistītas ar asinsatriebības un izpirkuma maksas parašām.

2. SĀKOTNĒJĀ TIESA UN TIESAS SPRIESANA

Latviešu vārds «tiesa» ir ļoti sens (lietots juridiskās taisnības nozīmē). Senajiem ļaudīm tas nozīmēja pienācīgo daļu (tiesu) mantiskos labumos («savu tiesu»). Ar šo vārdu saistīti arī juridiskie jēdzieni «tiesu dot», «tiesu lemt», «tiesu spriest», «tiesu darīt» u. c. Lietuviešu valodā: teisybe — taisnība, patiesība; teise — tiesība; teisdaris — tiesnesis; teisdaryste — tiesas iestāde. Senais uzskats par «tiesu» kā taisnību (šķiriskā nozīmē) saglabājās arī vēlākos gadu simteņos.³

Seno latviešu kriminālprocesa juridiskā terminoloģija saistīta ar krievu vārdiem: «sods» («суд» — tiesa), «sodīt» («судить» — «tiesāt»), «sogis» («судия»). Pat vācu kundzības ilgajos gadsimtošos vācu vārds «strāpēt» («strafen») nav varējis izkonkurēt iesakņojušos vārdu «sodīt».⁴

Latviešu valodā senji vārdi ir «prāvnieki» (prasītājs un atbildētājs tiesā) un «prāvoties» (tiesāties); tie cēlušies no krievu vārda «право» (tiesības) un latviešu valodā ieguvuši vienīgi procesuālu nozīmi.

Tāpat kā visas pirmatnējās tautas, arī Latvijas senie iedzīvotāji tiesu sprieda sapulcēs. Sakarā ar agrinā valsts aparāta veidošanos sapulcēm bija gan visas tautas sanāksmju, gan

¹ J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.

² Памятники русского права, выпуск первый. Госюризд., М., 1952, 77. un 81. lpp.

³ J. Langija vārdnīcā (1685. g.) teikts: «Teessa (Teessiba), das Recht..., Teesniba, die Wahrheit..., Teescham (Pateesse), fürwahr, gewiss, wahrhaftig..., Teenessis, ein Rechtfinder, Urtheilsprecher, Teesatees, rechten..., wings ir teennis, er ist redlich, aufrichtig.»

⁴ Turpat: «Sods (Teesa), das Gericht..., Sodiht, richten, strafen..., Soh-ditais (Sohgis), ein Richter, Strafer...»

вѣ . глаголюще . по сени рамоу ху
 дите . глаголюще . глаголюще . глаголюще
 дерзати . : . . . ПРАВДА РОСАН
 ГА . ОУГАВІТІА МОУ МОУГА . ІТО МА СІН
 ІТЬ РА ІНОУ БРА ІІА . НА НЕ МІ НІ ЦА . ЛЮ
 БО БІ ЦЮ СІА . НА НЕ РА ІНОУ ЧА ДОУ . ЛЮ Б
 СЕСІ ПРН ПОУ СНА Н . АЩЕ НЕ А ОУ ДЕСІА
 І ІТО МЪ СІА . І ІТО . М . ІРН ВЕНІА ГА ІО
 ЛОВОУ . АЩЕ Б ОУ ДЕСІА РОУ СІНІА . ЛЮ
 БО ІРН ДІНІА . ЛЮ БО ІКОУ ПІ ЧІНА . ЛЮ БО
 АБЕСІ ПНІ КІА . ЛЮ БО МЕ ЧНІ КІА . АЩЕ
 НІ ІГО Н ОУ ДЕСІА . ЛЮ БО БЛОВЕННІА .
 ІТО М . ІРН ВЕНІА ПОЛОЖІ ПІ ІІ ДАНІА .
 НА А ОУ ДЕСІА ІРО ВА ВІА НА НЕ КНА ПІА
 ДІ РА ІІ ВЕНІА . І ПОМЕНЕНІА І ПНІ МОУ ШІ
 ДОУА . ЧА ІКОУ ПОМОУ . АЩЕ НЕ А ОУ ДЕ
 І ПІА НА НЕ МІА . НА МЕНІА ПНІ ІО ПІ РА ІО
 АЩЕ . ПО ЛНІ ІРН ДЕСІА ВІ ДАНІА . АЩЕ
 ЛНІ МОУ МЕНІА . ІТОУ ПІ МОУ ІГО МЕНІА .
 О ІЖЕ АН СЕ ІЖЕ НЕ МОУ СІ ПІ МЪ СІ ПІ ПІ
 І ПІ ВЕ А ПНІ МОУ СІ А БІ НІ ОУ . Г . ІРН
 ВІ ПІ . АЩЕ І ПІ ЦІ О МІ А СІА . АЩЕ І ПІ ІТО
 І КОГО ОУ ДА РНІ ПІА БІ І ПІ О ГІ МІА . ЛЮ БО
 І ПІ РА ІО . ЛЮ БО ПІ А СІ ПІ ІО . НА І ПІ АЩЕ
 ІО . НА І ПІ О ГІ МІА . НА І ПІ АЩЕ І ПІ О .

«Russkaja Pravda» teksta fragments. (Isās redakcijas variants — tā sauktais Akadēmiskais noraksts.)

militāru sanāksmju, gan vecāko sanāksmju pazīmes. Spriežot tiesu, «taisnību» uzzināja parasti ar zilēšanu (dieva tiesa jeb ordālijas, суд божий). Raksturīgus piemērus piemin vietējās hronikas.

1. *Libiešu tautas sapulce* 1186. g. Turaidā tiesāja kādu vācu garīdznieku (cisterciešu ordeņa brāli) Teodoriku, kuru turēja aizdomās par auglības atņemšanu sējumiem. Laukus toreiz postīja lietus gāzes. Zilējot gribēja pierādīt vainīgumu (dieva tiesa jeb ordālijas).

Indriķa Livonijas hronika, I, 10: «Tiek sapulcēta tauta, un ar lozi izzina dievu gribu par upurēšanu. Tiek nolikts šķēps, kāpj zirgs, liek uz priekšu *dzīvības kāju*, noteiktu pēc dieva gribas. Brālis lūdz ar muti, ar roku svētī. Pareģis pastāv uz to, ka kristīgo dievs sēd zirgam mugurā un virza zirga kāju, kura jāliek uz priekšu, un tāpēc vajaga zirga muguru noslaucīt, lai dievs noslid. Kad tas ir izdarīts, un zirgs lika uz priekšu *dzīvības kāju* kā agrāk, brālis Teodoriks tika paturēts pie *dzīvības*.»

2. 1206. g. pie Ikšķiles *nekrīto libiešu sapulce* (placitum) bargi sodīja ar nāvi savus ciltsbrāļus, kas bija kristījušies un neatteicās no šīs ticības. *Indriķa Livonijas hronika*, X, 5: «Kad viņi (kristītie libieši) nonāca *sapulcē*, vecākie tūliņ saņēma viņus un piespieda nolikt Kristus ticību un atteikties no vāciešiem. Viņi, stipri dieva mīlestībā, atzinās, ka viņi ir pieķērušies pieņemtai ticībai ar visu sirdi, viņi liecināja, ka nevar atdalīt viņus no mīlestības un kristīgo sabiedrības nekāda veida mocības. No tā, protams, izcēlās arī tik liels radu ienaidis pret viņiem, ka ienaidis pēc tam bij lielāks par mīlestību, ar ko viņi bija mīlejuši. Tāpēc saskaņā ar *vispārēju libiešu lēmumu* viņi tika ar apsietiem ap kājām striķiem pārrauti pušu. Briesmīgas mokas tie viņiem darīja, izņēma iekšas, norāva kājas un rokas» (Heinr. Chr. Liv., X, 5).

Šis piemērs rāda, cik parašu tiesības bijušas nežēlīgas nāves soda piespriešanā un izpildīšanā. Kā vērojams, šai *sapulcē* vadošā loma bijusi vecākajiem.

3. *Tiesas spriešana Zemgalē* 1279. g. Zemgaļu *sapulcē* (teiding) soda notverto vācu bruņinieku: «Pēc dažām stundām *sapulcināta* bij *sapulcē* uz ātru roku un, izveidojuši plašu loku, tur ieveda kādu brāli iekšā, bet paši apkārt nostājās priekšā un saka-pāja to gabalos» (Atsk. chr., 8746—8752).

Arī šajā fragmentā redzama ienaidnieka tiesāšana pēc zemgaļu parašu tiesībām militāra rakstura *sapulcē*.

Sapulces, kur sprieda tiesu, domājams, noorganizēja parasti noziedznieka notveršanas vietā. Uz to norāda iepriekšminētie piemēri. Bez tam arī kuršu zemnieku tiesībās (23. §) ir rakstīts: «Kurā tiesas vietā vai ciemā noziedznieku notver, tur viņš tiesājams.»

Spriežot tiesu, dažreiz vainīgumu pārbaudīja *ar sakarsētu dzelzi* (daudzām tautībām pazīstams ordāliju veids). Kuršu zemnieku tiesībās (15. §) teikts: «... trešo reizi (zādzībā apvainotam) jānes sakarsēta dzelzs...» Līdzīgs noteikums saglabājies arī Ri-

gas arhibīskapijas novadu zemnieku tiesībās (16. §): «... pieķerot trešo reizi (zādzībā), viņam jānes karsta dzelzs, ja grib vēl attaisnoties.»¹ Nav šaubu, ka šie piemēri ir seno parašu tiesību paliekas.

Latviešu tautas dziesmās vērojamas vēl paliekas no senā zilēšanas veida ar ūdeni (vainas pierādījums, ordālija): «Es redzēju sav nelaimi līdz pusei ūdenī, kaut es būtu datikusi, es dziļāki pabīdītu» (LD, 9188, 1). Arī senajiem austrumslāviem bija pazīstams pierādījuma veids ar ūdeni — tiesa novēroja, cik dziļi ķermenis iegrimst ūdenī. Tādējādi iespējama šo parašu radniecīga izcelsme.

* *
*

Var secināt, ka Latvijas teritorijā privātīpašuma izcelšanās un šķiru pretrunu nesamierināmības rezultātā radās vietēji agrīni valstiski veidojumi un sākotnējo tiesību formas (parašu tiesības). Bet šo attīstības procesu pārtrauca un izbeidza vācu agresija Baltijā XIII gs. Pēc tam valsts un tiesības Latvijas teritorijā veidojās kā vācu feodāļu kundzības formas.

¹ Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, 84. un 87. lpp.

II NODAĻA

LIVONIJAS VALSTISKĀ ORGANIZĀCIJA UN TIESĪBAS (XIII—XVI gs.)

1. §. LIVONIJAS EKONOMISKĀS UN POLITISKĀS DZIVES ISS RAKSTUROJUMS

1. VĀCU KRUSTNEŠU IEBRUKUMS BALTIJAS ZEMĒS UN LIVONIJAS IZVEIDOŠANĀS (XIII gs.)

XIII gadu simtenī vācu tirgotājiem un feodāļiem ar katoļu baznīcas aktīvu līdzdalību izdevās pakļaut Igaunijas un Latvijas teritoriju, kuru apdzīvoja vietējie iedzīvotāji — lībieši, igauņi, kurši, zemgaļi, latgaļi un sēļi. Vācu okupanti, iebrūkot Baltijas zemēs, realizēja ekspansijas politiku — traukšanos uz austrumiem («Drang nach Osten»). Šīs kustības mērķis bija sagrābt tirdzniecības ceļus Eiropas austrumos, iegūt Baltijas un Krievijas zemes feodālo muižu ierīkošanai, tādējādi iedzīvojoties bagātībās uz svešu tautu rēķina.

Romas katoļu baznīca sūtīja uz Baltiju misionārus, dibināja bīskapijas, organizēja vācu krustnešus krusta kariem pret lībiešiem. Rīgas bīskaps Alberts panāca pastāvīga militāra spēka organizēšanu. 1202. gadā tika nodibināts tā sauktais *Zobenbrāļu ordenis* (fratres militiae Christi, schwert brodere). Formāli tas kalpoja cīņai pret «neticīgiem» Baltijā, kaut gan daļa vietējo iedzīvotāju jau bija pārņēmuši kristīgo ticību no krieviem (pareizticību). Zobenbrāļu ordenis raksturojams kā klerikāli militāra organizācija — «Kristus brāļi-bruņinieki» («fratres militiae Christi»), kas darbojās pēc pāvesta Inocenta III piešķirtiem statūtiem. Zobenbrāļu ordeņa locekļi bija dažādi feodālās Vācijas zemēs salasīti ļaudis, galvenokārt avantūristi, kas meklēja dēkas un kara laupījumus.

Vācu feodālie iebrucēji sāka iznīcināt lībiešu, igauņu, latgaļu, zemgaļu un kuršu agrīnos valstiskos veidojumus. Krievu zemes tajā laikā bija feodāli sadrumstalotas un palīdzēt varēja maz. Polockas kņazs Vladimirs gan divas reizes uzsāka karagājienu pret Rīgas vācu valdniekiem (1203. g. un 1206. g.), bet neguva

sekmes. No 1207. g. līdz 1208. g. vāciešiem izdevās ieņemt Kokneses pili un apkārtnējo novadu. 1209. g. krustneši izlaupīja lielāko Austrumlatvijas centru — Jersikas pili, nesaudzējot pat pareizticīgo baznīcas mantas. Jersikas valdniekam Visvaldim Rīgas bīskaps Alberts uzspieda vasaļa pakļautības līgumu. Lai iekarotu Igaunijas zemes, vācu okupanti lūdza palīgā Dānijas karali, kas pēc tam arī aktīvi piedalījās kaujās. Uz cietzemes igauņi ar krievu atbalstu varonīgi aizstāvējās. Tomēr 1224. gadā igauņu pretestība tika salauzta. 1227. g. ziemā vācieši ieņēma arī Sāmsalu. Iekarotās igauņu zemes vācu un dāņu okupanti savstarpēji sadalīja.

Ar XIII gs. 20. gadiem krievu palīdzība Baltijas zemēm kļuva vēl mazāka, jo austrumos viņiem pašiem vajadzēja aizsargāties pret mongoļu ordām. Vācu iebrucēji, vadīdamies no principa «skaldi un valdi» («divide et impera»), rīdīja vietējās tautiņas citu pret citu, izmantojot to pretrunas.

Smags trieciens vācu okupantiem bija neveiksmīgā *kauja 1236. g. pie Saules*, kur lietuvieši un zemgaļi, kopēji uzbrūkot, gandrīz pilnīgi iznīcināja Zobenbrāļu ordeni. Tas turpmāk vairs nebija spējīgs pastāvēt. Ar pāvesta Gregora IX piekrišanu Zobenbrāļu ordeņa atliekas 1237. gadā iekļāva Vācu (Teitoņu) ordeni. To izdarīt bija viegli, jo abu ordeņu mērķi un sastāvs būtībā bija tie paši. Zobenbrāļiem vajadzēja mainīt tikai baltajam mētelim uzšūtās zīmes, t. i., «sarkana krusta un sarkana zobena» vietā tika uzšūts «melns krusts». Vācu (Teitoņu) ordeņa Baltijas nozarojumu sāka saukt par Livonijas ordeni.

Vācu krustnešu uzbrukumu krievu zemēm apturēja un uz ilgāku laiku novērsa krievu lielā uzvara uz Peipusa ezera ledus 1242. gadā Aleksandra Nevska vadībā. Pēc tam pret vāciešiem sacēlās kurši un zemgaļi. Ar lielām grūtībām Ordenim izdevās tos atkal apspiest. Kuršu feodāli atzina par izdevīgāku noslēgt ar Ordeni 1245. gadā atkal miera līgumu, lai daļēji saglabātu savas agrākās tiesības. Zemgale 1254. gadā tika sadalīta starp okupantiem, bet zemgaļi sacēlās atkal no jauna. Tiem ievērojami palīdzēja lietuvieši. *Durbes kaujā 1260. gadā* starp Ordeni un lietuviešiem kurši atstāja vāciešus un pārgāja lietuviešu pusē, nodrošinot pēdējiem uzvaru. Beidzot ar jauniem militāriem spēkiem no Vācijas okupantiem izdevās astoņu gadu ilgās cīņās pakļaut dumpīgos kuršus. Zemgaļu pretēstību iekarotāji salauza 1290. gadā, iznīcinot viņu pēdējo atbalsta punktu — Sidrabenes pili. Līdz ar to vācu iebrucēji bija pabeiguši visas Latvijas teritorijas iekarošanu.

Vācu iekarotās zemes Baltijā (apmēram Igaunijas un Latvijas teritorijas) dabūja nosaukumu *Livonia* (no «livones» — lībieši).

2. VĀCU FEODĀĻU EKONOMISKĀS UN POLITISKĀS KUNDZIBAS NOSTIPRINĀŠANĀS LIVONIJĀ (XIV un XV gs.)

Vācu tirgotāju un feodāļu militārais iebrukums Baltijas zemēs dzīli ietekmēja vietējo iedzīvotāju ekonomisko un politisko attīstību. Sākās jauna pārkārtošanās ekonomikā, šķiru struktūrā, iedzīvotāju sastāvā utt. Cīņās pret zemes iekarotājiem notika vietējo iedzīvotāju pārvietošanās. Bieži kara izpostītās vietās ieplūda kaimiņu novada ļaudis, kas sajaucās ar vietējiem. Kara gaitas veicināja arī svešu parašu pārņemšanu. Rezultātā sāka izzust agrāko tautību, dialektu robežas un novadu savrupības pazīmes. Jau vācu iekarošanas periodā (XIII gs.) sāka veidoties latviešu un igauņu tautības.

Iekarotās zemes okupanti sadalīja šādi: divas trešdaļas saņēma Rīgas bīskapija (no 1251. g. arhibīskapija) un vienu trešdaļu — Ordenis. Iekarošanas periodā tika nodibinātas vēl Tartu (Dorpat) bīskapija un Sāmsalas-Ljanemā (Wyck) bīskapija — arī tās saņēma divas trešdaļas iekaroto zemju. Tallinas (Rewal) bīskapijai Dānijas karalis piešķīra pagaidu lietošanā atsevišķas muižas. Kurzemes bīskapija dabūja tikai vienu trešdaļu iekaroto zemju, bet Ordenis — divas trešdaļas. Livonijas ordenis vēlāk sagrāba savās rokās visu Zemgali un XIV gs. ieguva vēl Dānijas zemes Igaunijā. Tādējādi Ordeņa zemes bija lielākas par visām bīskapiju zemēm kopā. No bīskapiju zemēm lielākā bija Rīgas arhibīskapijas teritorija. Livonijas pastāvēšanas sākumā Rīgas bīskapam bija virskundzība pār Rīgas pilsētu. Vēlāk Ordenis tīkoja iegūt Rīgu savā pakļautībā. Vispār Livonijas ordenis pēc zemes platības un politiskās nozīmes bija ietekmīgāks par bīskapijām. Ordeņa zemes pārvaldīja galvenokārt amatpersonas (komturi, fogti u. c.), kas cēla savos novados pilis un nocietinājumus. Rīgas arhibīskaps izlēņoja vasaļiem vairumu muižu ar visiem zemniekiem. Par to vasaļi kara gadījumā pildīja militārus pienākumus. Arhibīskaps paša vajadzībām paturēja vairākas muižas savā apsaimniekošanā (domēnes).

Agrākie lībiešu, latgaļu, zemgaļu, sēļu, kuršu un igauņu zemes īpašnieki (feodāļi), zaudējot savus īpašumus, pamazām kā sabiedrības virsslānis iznīka. Vairums viņu aizgāja bojā zemes iekarošanas laikā, daļa kļuva par sīkiem, feodāli atkarīgiem ļaudīm (leimāņiem), daļa ieplūda plašajā zemnieku masā.

Livonijas zemnieku stāvoklis pakāpeniski pasliktinājās. Iekarošanas periodā vācu feodāļi spieda tos piedalīties karos (palīga karaspēks). Zemniekiem bija jāstrādā arī nocietinājumu būvēs un ceļu darbos. Tūlīt pēc iekarošanas zemniekiem uzlika jaunu nodevu, t. s. «desmito tiesu». Vācu okupanti saglabāja arī vecās pirmsiekarojuma laika nodevas — pagastu (vakas) nodevas. Zemniekiem tika noteiktas arī dažādas speciālas produktu nodevas (no t. s. arkla vienības). Sākumā vācu feodāļi baidījās dzīvot uz laukiem vietējo zemnieku tuvumā. Tikai pēc vācu varas nostiprinā-

šanās tie pārgāja uz pastāvīgu dzīvi savās muižās (Igaunijā — ap XIII gs. vidū, Latvijā — tikai XIV gs. sākumā). Pilnīga feodāļu apmešanās lauku īpašumos notika tikai XIV un pat XV gadu simtenī. Šajā laikā vēl vairāk pastiprinājās zemnieku feodālā ekspluatācija un līdz ar to saasinājās šķiru cīņa (sacelšanās Harjumā 1343. g., kas izvērtās zemnieku karā). Zemnieki bieži bēga uz pilsētām un lielo feodāļu zemēm, kur klājās mazliet labāk. Sāka izveidoties muižnieku tiesība prasīt aizbēgušo zemnieku izdošanu. Pilsētas parasti atteicās izdot iebēgušos zemniekus, jo birģeri tā ieguva lētu darbaspēku.

Livonijas pilsētas attīstījās pēc vācu feodālo Hanzas pilsētu parauga. Valdošā šķira Livonijas lielākajās pilsētās bija galvenokārt vācieši. Sākumā bija arī nevācu (latviešu, igauņu, krievu) tirgotāji un amatnieki. Bet XIV gs., kad nodibinājās ģildes un cunftes, tur nevācus centās neuzņemt. Latviešu un igauņu rokās palika tikai daži tirdzniecības palīgamati (svērēji, kuģu krāvēji, nesēji, ormaņi u. c.). Bagātāko tirgotāju ģimenes Rīgā izveidoja aristokrātisku patriciātu, kas ieguva vadošo politisko varu pilsētā. Nabadzīgo pilsētas iedzīvotāju masu veidoja galvenokārt nevācu iedzīvotāji. Rīgai bīskaps Alberts piešķīra tādas pašas tiesības, kādas bija Visbijas pilsētai Gotlandē. Tās vēlāk pārstrādāja un papildināja. XIII gs. beigās Rīga pieņēma statūtu pēc ievērojamās Hanzas pilsētas Hamburgas parauga. No pārējām Latvijas pilsētām Hanzas savienībā ietilpa Cēsis, Valmiera, Limbaži, Ventspils, Aizpute, Kuldīga, Koknese, Straupe. Tās tirgojās ar Rietumeiropas valstīm un krievu zemēm. Rīga kā tranzittirdzniecības centrs vēl ilgu laiku tirgojās ar Polockas un Smoļenskas kņazistēm (noslēgti vairāki tirdzniecības līgumi). Ievērojamu vietu Rīgas tirdzniecībā ieņēma arī Lietuvas lielkņaziste (1338. g. tirdzniecības līgums).

Livonijas feodālo valdnieku starpā nebija satības. Sevišķi aktīvs kļuva Ordenis, kam piederēja lielākās zemēs platības un kas bija arī stiprākā militārā organizācija. Ordenis sāka pretendēt uz virskundzību, it sevišķi pār Rīgas pilsētu. Tomēr arī Rīgas arhibīskaps negribēja zaudēt savu senseno virsvaru pār Rīgu. Rīgas arhibīskapija kopā ar pārējām bīskapijām Ordenim aktīvi pretojās. Strīdi reizēm saasinājās tik tālu, ka uzliesmoja savstarpēji kari. Ordenis tomēr bija spēcīgāks un pakļāva Rīgu savai virskundzībai.

Livonijas ordenis, būdams Vācu ordeņa nozarojums, kļuva vājāks pēc Grīnvaldes kaujas 1410. g. (apvienotais poļu, lietuviešu un krievu karaspēks sakāva Vācu ordeni). Šo stāvokli izmantoja Rīgas pilsēta un uz laiku atbrīvojās no Ordeņa virskundzības. Pēc tam sekoja Ordeņa un Rīgas arhibīskapijas vienošanās par šīs virskundzības sadalīšanu (t. s. Salaspils līgums 1452. g.). Vēlāk gan starp Ordeni un Rīgas pilsētu (kopā ar arhibīskapiju) uzliesmoja karadarbība. Tomēr Salaspils līgums palika spēkā līdz 1562. gadam.

XV gadu simtenī, kad Ordeņa vara Livonijā mazinājās, Rīgas arhibīskaps ierosināja sasaukt *landtāgu* — visas Livonijas kārtu pārstāvniecības orgānu. Bīskapiju garīdzniecība un citas kārtas centās ar landtāga palīdzību ierobežot Ordeņa bruņniecības varu, bet vasaļu (mazo feodāļu) kopīgās intereses izpaudās centienos vājināt lielo feodāļu lomu — ordeņprieķšnieku un bīskapu virskundzību. Landtāgā pārstāvētajām kārtām bija lielas domstarpības un strīdi.

3. PĀRMAIŅAS LIVONIJAS EKONOMISKAJĀ UN POLITISKAJĀ DZĪVĒ SAKARĀ AR CENTRALIZĒTĀS KRIEVU VALSTS NOSTIPRINĀŠANOS (XVI gs. pirmā pusē)

Ordenis ne tikai centās uzkundzēties pārējām Livonijas valstiņām, bet bieži uzbruka arī krievu kņazistēm (Pleskavai, Novgorodai). Stāvoklis mainījās, kad nodibinājās *centralizēta krievu valsts*, kas apvienoja krievu kņazistes ap Maskavu. Līdzko Livonijas ordenis mēģināja iejaukties Pleskavas vai Novgorodas lietās, tūlīt sekoja Maskavas lielkņaza iebrukumi Livonijā (1478., 1481. g. u. c.). Turpmāk Livonijai aizvien vairāk bija jārēķinās ar Krievijas varas pieaugumu. Tika slēgti un vairākkārt pagarināti pamiera līgumi (piemēram, 1493. g.). Livonija meklēja sabiedrotos pret krieviem. Ordeņa mestrs Valters Pletenbergs noslēdza militāru savienību ar Lietuvas lielkņazu. Bet, kad vajadzēja karot, Lietuvas lielkņazs solījumu neturēja. Līdz ar to Livonijas uzbrukums Krievijai (1502. g.) beidzās nesekmīgi. Pamieru noslēdza 1503. g. uz sešiem gadiem un vēlāk vairākkārt pagarināja. Tas nodrošināja Livonijai ilgāku laiku miera apstākļus. Šajā laika posmā ievērojami paplašinājās tirdzniecība ar Krievijas valsti. Krievijas un Livonijas līgumos krievu tirgotājiem bija noteikta tiesība tirgoties visās Livonijas pilsētās. Livonijas tirdzniecības sakari paplašinājās arī ar Rietumeiropu (Nīderlandi, Angliju u. c.). Livonijas pilsētas uzsāka tiešu tirdzniecību ar nīderlandiešiem (tālaika Hanzas konkurentiem). Rietumeiropas zemju pieprasījums pēc lābības veicināja Livonijas lauksaimniecības attīstību. Līdz ar to feodālajās muižās pieauga rosība, palielinājās lauku platības.

Rīga XVI gs. pirmā pusē kļuva par ievērojamu tirdzniecības un amatniecības centru. Seit pastiprinājās birģeru ekonomiskā un politiskā ietekme. Viņi arvien aktīvāk sāka uzstāties pret pilsētas aristokrātiskā patriciāta kundzību.

Reformācijas kustība Vācijā XVI gs. sākumā satricināja arī katoļu baznīcas pamatus Livonijā. Reformācija bija politiska kustība, kas vērsās pret katoļu baznīcas novecojušos feodālo organizāciju, bet tā sekmēja arī šķiru pretrunu saasināšanos (zemnieku karš Vācijā). Reformācijas virzošais spēks bija plašas tautas masas (zemnieki un trūcīgie pilsētu iedzīvotāji). Kā zināms, luterānisms vēlāk Vācijā atrāvās no masām un kļuva par vācu muiž-

niecības un birģeru ideoloģiju. Livonijā luterānismu sākumā atbalstīja tikai birģeri, vēlāk tam radās vairāk piekritēju. Samērā liela ietekme bija no Vācijas atbraukušajiem reformācijas sludinātājiem (piem., Melhiors Hofmans, Silvestrs Tegetmeijers u. c.). Reformācijas ideju ietekmē savilņojās pilsētu iedzīvotāju zemākie slāņi (katoļu baznīcu postišana 1524. g.). Livonijas valdošās šķiras nobijās. Valmieras landtāgs 1525. g. pat konstatēja, ka pastāvošā Livonijas sabiedriskā iekārta ir apdraudēta.

Pēc zemnieku kara apspiešanas Vācijā un luterānisma mācības nostiprināšanās arī Livonijā valdošās šķiras vairākums pārgāja reformācijas pusē. Zemākie muižnieki (vasaļi) gribēja padarīt savus zemes īpašumus neatkarīgus no katoļu bīskapu un katoļiskā Ordeņa virskundzības. Pārejot luterānisma pusē, daļa ietekmīgu feodāļu cerēja iegūt sekularizētās (katoļu baznīcai atņemtās) zemes. Rezultātā vairums Livonijas muižnieku pieņēma luterticību un arī savus zemniekus pierakstīja par luterāņiem. Valmieras landtāgs 1554. g. oficiāli pasludināja luterāņiem ticības brīvību. Katoļticībā, protams, joprojām palika katoļu klerikālās amatpersonas — bīskapi un Ordeņa vadītāji.

Livonija bija bīskapiju un Ordeņa kopīgs feodāļu *valstu kompleks*s (sešu klerikāli feodāļu valstiņu grupējums), kas formāli skaitījās pakļauts t. s. «Vācu Nācijas Svētās Romas impērijai». Livonijas atsevišķo valstiņu robežas bija ne tikai ļoti izrobotas, bet daži novadi pat atradās tālu otras valstiņas teritorijas iekšienē. Šim feodālo valstu kompleksam neizdevās izveidoties par pilnīgi vienotu valsti. Livonijas atsevišķo valstu starpā risinājās pastāvīgas ķildas, reizēm pat bruņotas sadursmes. Jaunos vēsturiskos apstākļos, kad vajadzēja pretoties ārvalstu uzbrukumiem, izrādījās, ka Livonija ir gaužām vāja. Galvenais Livonijas militārais spēks — Ordenis — bija savu laiku pārdzīvojis un galīgi satruņējis. Reformācijas izplatīšanās Livonijā iedragāja Ordeņa ideoloģiskos pamatus. Vairums Livonijas iedzīvotāju bija kļuvuši par luterāņiem, bet Ordeņa uzdevums joprojām palika cīnīties par katoļu baznīcu. Sakarā ar šaujamo ieroču attīstību atpalikusi bija arī Ordeņa militārā tehnika. Bruņās tērptie jātnieki karos bija zaudējuši agrāko nozīmi. Livonijas feodāļi gandrīz nekā nebija darijuši, lai savus militāros spēkus modernizētu. Livonijas hronika stāsta, ka Ordeņa brāļi un muižnieki dzīvojuši bezdarbībā, pavadīdami laiku dzīrēs un izpriečās. No kara grūtībām viņi bija pilnīgi atraduši. Livonijas valdniekiem karošanai trūka naudas un kareivju. Mēģinājumi radīt palīgspēku no latviešu un igauņu zemniekiem bija nesekmīgi (tie nebija uzticami).

4. LIVONIJAS KARŠ UN LIVONIJAS SABRUKUMS (1558.—1583. g.)

XVI gadsimtā uz Livonijas zemēm sāka pretendēt Lietuva, Polija, Zviedrija un it sevišķi centralizētā krievu valsts, kura

meklēja pieeju Baltijas jūrai. Toreiz Krievzemes ekonomiskās un politiskās attīstības galvenais priekšnoteikums bija tirdzniecisko sakaru nodibināšana ar Rietumeiropu pa Baltijas jūru. Šo ceļu aizsprostoja Livonija. Krievu valsts negribēja arī pieļaut kādas citas valsts (Polijas vai Zviedrijas) uzkundzēšanos Baltijai. Krievijas cars Ivans IV (Bargais) atkal sāka pieprasīt no Livonijas valstiņām (piem., Tartu bīskapijas) «sensenos meslus». Kad Livonijas ordenis 1557. gadā noslēdza militārās savienības līgumu ar Lietuvu (faktiski nonāca vasaļa atkarībā no Lietuvas valdnieka), krievi uzsāka karadarbību Baltijā. Sākās tā saucamais *Livonijas karš* (1558.—1583. g.), kura sekas bija Livonijas valstiskās struktūras sabrukums un likvidācija.

Sākumā krievi guva uzvaru pēc uzvaras. 1559. g. viņi ieņēma Tartu, sagūstot pašu bīskapu. Kurzemes bīskaps, kam reizē piederēja arī Sāmsalas-Ljanemā bīskapija, 1559. gadā pasteidzās abas savas zemes pārdot Dānijai. Livonijas likteni izšķīra *kauja pie Ergemes 1560. gadā*, kur krievi galīgi sakāva Ordeņa karaspēku. Visā Livonijā iestājās sabrukums. Stāvokli vēl vairāk sarežģīja zemnieku nemieri (sacelšanās Harjumā 1560. g. u. c.). Daudzi muižnieki atstāja muižas un bēga. Ziemeļigaunijas muižnieki un Tallinas (Rewal) pilsēta bija stājušies sakaros ar Zviedrijas karali. 1561. g. tika noslēgta vienošanās par šo Livonijas daļu pakļaušanu Zviedrijai. Jau pirms tam Livonijas ordeņa mestrs Gotahards Ketlers bija uzsācis sarunas ar Polijas karali un Lietuvas lielkņazu Sigismundū II Augustu par pakļaušanos Polijas virskundzībai. Arī Rīgas arhibīskaps darīja to pašu. Šo sarunu rezultāts bija *Viļņas 1561. g. 28. novembrā līgums* saskaņā ar ko visas Livonijas zemes līdz Daugavai nonāca Polijas-Lietuvas karaļa aizbildnībā. Kurzeme un Zemgale juridiski tika noformētas par īpašu hercogisti, kas skaitījās Polijas karaļa vasaļvalsts. Ordeņa mestrs Ketlers kļuva par Kurzemes un Zemgales pirmo hercogu. Tādējādi Livonijas feodālās valstiņas saira. Tomēr arī pēc tam tika saglabātas vietējo muižnieku privilēģijas un vācu pārvalde.

Livonijas karš vēl nebija beidzies. Pēc Polijas un Lietuvas valstu apvienošanās 1569. g. (Ļubļinas ūnija) radās draudi Krievijai. Lai tos novērstu, krievu karaspēks sāka uzbrukumu. Rezultātā poļu un zviedru karaspēku izdzina no Livonijas lielākās daļas. Tomēr Rīgu un Tallinu ieņemt neizdevās. Sekoja Polijas un Zviedrijas vienošanās par kopēju uzbrukumu krieviem, kas sākās 1579. gadā (zviedri uzbruka Narvas virzienā, poļi — Polockas un Pleskavas virzienā). *1582. g. Zapoļskas Jamā* Polija un Krievija noslēdza *pamieru*. Tas bija labvēlīgs poļiem (Polijai pievienoja Vidzemes, Latgales un Dienvidigaunijas teritorijas). *1583. gadā* Krievija noslēdza *pamieru ar Zviedriju*, atstājot tai Ziemeļigauniju. Dānija paturēja sev vairākas Igaunijas salas un kādu laiku arī Kurzemes bīskapijas zemes (vēlāk Kurzemes novadi nonāca Polijas varā). Rīga sākumā atteicās pakļauties Polijai un kādu laiku

(1561.—1581. g.) pastāvēja kā neatkarīga pilsēta-valsts, līdz beidzot arī tā bija spiesta atzīt Polijas karaļa Stefana Batorija virskundzību. Poļi svinīgi apsolīja ievērot Rīgas pilsētas tiesības un privilēģijas, tomēr bieži viņi tās pārkāpa.

Tādējādi sairuso Livonijas feodālo valstiņu vietā izveidojās kaimiņzemju (Polijas, Zviedrijas un Dānijas) koloniālās kundzības valstiskie formējumi.

2. §. LIVONIJAS SABIEDRĪBAS ŠĶIRISKĀ STRUKTŪRA

Vācu iekarotāji XIII gs. Baltijas zemēs ieguva svarīgus tranzīttirdzniecības ceļus un lielas zemes platības. Vietējos iedzīvotājus viņi pakāpeniski padarīja par ekspluatējamiem dzimtcilvēkiem un uzmetās tiem par kaklakungiem. Šim nolūkam noderēja ne tikai uzguns un zobens, bet arī vācu feodālo tiesību sistēma, kas gandrīz negrozītā veidā tika uzspiesta iekarotajiem apgabaliem. Vietējās sabiedrības agrīnā feodālā struktūra strauji sabruka un iznīka. Agrāko turīgo ļaužu atliekas, zaudējot savas zemes un bagātības, kā augstāks šķirisks nogrupējums izzuda. Visus, kas jaunajai vācu kārtībai izrādīja atklātu pretestību, iznīcināja. Tādējādi pakāpeniski izveidojās pilnīgi jauna ekspluatatoru šķira (vācu feodāļi) un ekspluatētā šķira (vietējie iedzīvotāji — dzimtcilvēki).

Livonijā izveidojās tipiskas feodālas pilsētas: Rīga, Tallina un daudzas citas, kur vācu ienācēji arī kļuva par valdošo šķiru, nospiežot nevācus (unduitschen) ekspluatēto iedzīvotāju masā.

1. VALDOŠĀ ŠĶIRA

Livonijas feodālie zemes īpašnieki (zemes kungi)¹

Bīskapi (lat. — episcopus, vāc. — piscof, Bischof) — lielākie feodālie zemes īpašnieki Livonijā. Pēc vispārējā principa tie ieguva divas trešdaļas no visām iekarotām Livonijas zemēm (Kurzemes bīskapi ieguva vienu trešdaļu). Livonijas lielākie feodālie zemes īpašnieki bija Rīgas arhibīskaps, Tartu, Sāmsalas-Ljanemā un Kurzemes bīskapi. Tallinas bīskapam, pēc Dānijas likumiem, nepiederēja savas zemes. Viņš saņēma iztiku no dienesta muižām. Tādējādi Tallinas bīskapu par feodālo senjoru vārda parastā nozīmē uzskatīt nevar. Livonijas bīskapi jāraksturo ne tikai kā feodāļi, bet arī kā savu novadu laicīgie valdnieki un katoļu ordinētie garīdznieki.

Rīgas arhibīskapijas zemes platība bija 18 400 km². (Sākumā šo bīskapiju sauca par Livonijas bīskapiju (ar centru Ikšķilē, bet

¹ Konkrētus pētījumus par novadiem un muižām Livonijas pēdējā posmā skat.: B. B. Дорошенко. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке Изд. Акад. Наук. Латв. ССР, Р., 1960. 15.—58. lpp.

no 1201. g. — Rīgā). 1251. gadā to paaugstināja par arhibīskapiju, kas pastāvēja līdz 1563. gadam. Visā šīs bīskapijas (arhibīskapijas) pastāvēšanas laikā bijuši 24 bīskapi (pirmais — Meinhards, pēdējais — Brandenburgas markgrāfs Vilhelms).

Kurzemes bīskapijas zemes platība bija 4500 km². Šo bīskapiju nodibināja 1234. gadā ar centru Piltēnē, un tā pastāvēja līdz 1583. gadam. Šai laika posmā valdījis 21 bīskaps.

Tartu bīskapijas zemes platība bija 9600 km². Šī bīskapija pastāvēja no 1211. gada līdz 1558. gadam; bīskapu skaits visā šīs bīskapijas pastāvēšanas laikā bijis 29.

Sāmsalas-Ljanemā bīskapijas zemes platība — 7600 km². Šī bīskapija pastāvēja no 1228. gada līdz 1578. gadam ar centru Hapsalā. Bīskapu skaits tās pastāvēšanas laikā bijis 24.

Livonijas bīskapi raksturojami kā feodālo zemju virsīpašnieki (lielfeodāļi, senjori). Bīskaps Alberts panāca no Vācijas ķeizara aktu par Livonijas zemju piešķiršanu sev «ar visām tiesībām un īpašumu» («cum omni iure et dominio») (Heinr. Chr. Liv., X, 17; XI, 3). Līdzīgi savas zemes juridiski nostiprināja arī pārējie bīskapi. Livonijas bīskapi kā feodālie senjori daļu savu zemju izlēņoja vasaļiem. Neizlēņotās zemes viņi paturēja savām vajadzībām un apsaimniekoja kā domēnes.

Ordeņa amatpersonas bija mestrs, komturi, fogti, un viņu pārziņā atradās Livonijas ordeņa domēņu zemes. Kā jau norādīts, Ordenis saņēma tikai 1/3 no iekarotām zemēm, bet bīskapi 2/3 (Kurzemes novados otrādi). Bez tam Ordenis sagrāba savā varā Zemgali, vēlāk arī Ziemeļigauņiju. Rezultātā Ordeņa teritorija iznāca lielāka par visām Livonijas bīskapijām kopā (Ordeņa zemes — 67 000 km²; bīskapijām — tikai 41 000 km²). Ordenis arī politiskā ziņā ieguva noteicošo vietu starp Livonijas feodālajām valstiņām.

Juridiski tomēr Livonijas ordenis atradās vasalitātes pakļautībā tiem bīskapiem, no kuriem bija saņēmis zemes. Šī atkarība saglabājās jau no Zobenbrāļu ordeņa laikiem un turpinājās Vācu (Livonijas) ordeņa laikā. Indriķa hronikā raksta, ka Rīgas bīskaps Alberts, saņemdam Livoniju kā Vācijas ķeizara lēni, nodeva tālāk vienu trešdaļu zemju Ordenim: «Un tāpēc, ka viņš pats bija saņēmis Livoniju no ķeizara (imperatora) ar pilnu īpašumu un tiesībām, viņiem (Ordenim) atstāja savu trešo daļu ar visām tiesībām un īpašumu» (Heinr. Chr. Liv., XI, 2).

Vēlākos avotos bīskapa un Ordeņa attiecības apzīmētas kā lēņu attiecības (feods): «Cilvēki, kas tur no bīskapa lēni, kā mestrs un citi» («Homines qui ab episcopo feudum tenent, ut magister et alii»)¹ Ordeņa mestrs solījās bīskapam vienmēr būt paklausīgs (obedientiam repropittet)² Tomēr praktiski Ordeņa vasalitātes atkarība no bīskapa bija formāla. Istenībā Ordenis kļuva militāri

¹ Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, I, 75.

² Turpat, I, 16.

un politiski spēcīgāks, tas centās ne tikai būt neatkarīgs no bīskapiem, bet gribēja pašus bīskapus pakļaut savai virskundzībai.

Ordeņa zemju lielāko daļu pārvaldīja viņa amatpersonas — mestrs, komturi, fogti. Komturejas un fogtejas dalījās valstīs muižu zemēs (Amt). Sākumā, domājams, Ordeņa amatpersonas ievāca savos novados pagasta jeb vakas nodevas (paraša no pirmsvācu laikiem). Bet XIV un XV gs., kad iestājās mierīgāks periods, attīstījās muižu saimniecība. Tika ierīkoti un paplašināti muižu lauki. Ordeņa amatpersonas (administratori) pārzināja pārtikas sagādi un citas saimnieciskās lietas. Avotos pieminēts, ka 1290. gadā Ventspils konventa brāļiem esot bijis jāsaņem no Jervuzemes fogta Pērnāvā 13 lasti rudzu, 15 lasti miežu un 2 lasti kviešu.¹ Šis piemērs norāda, ka fogti savā novadā ir kārtojuši arī saimnieciskas dabas jautājumus.

Vasaļi (lat. — vassallus) — dažādi vidējie un mazie feodāļi, kas saņēmuši zemes lēņos no lielajiem feodāļiem (senjoriem). Livonijā visvairāk vasaļu bija bīskapijām, mazāk — Ordenim. Vasaļu galvenais pienākums bija dot senjoram karaspēku un bruņojumu. Tāpēc Livonijas bīskapijas bija spiestas izlēņot lielāko daļu savu zemju, lai iegūtu militāru spēku. Turpretim Ordenim nebija lielas vajadzības pēc vasaļiem un viņu karaspēka, jo pašiem bija savi bruņinieku brāļi (gan smagā, gan vieglā bruņojumā).

Zemju izlēņošana vasaļiem notika ar īpašu ceremoniālu, galvenokārt pēc vācu lēņu sistēmas tradīcijām (Dānijas pārvaldītajos apgabalos pēc dāņu lēņu sistēmas). *Izlēņošanas akts* sastāvēja no divām daļām — komendācijas un investitūras. *Komendācija* ir ceremoniāla iestāšanās vasaļos: kļūstot par vasaļi (homagium facere), vīrs dod uzticības zvērestu (iuramentum fidelitatis).² *Investitūra* ir zemes gabala ceremoniāla nodošana jaunajam vasaļim.³

Ja vasaļis lauza uzticību kungam, tad zaudēja savu lēni. Vasaļa pārkāpumus sakarā ar uzticības laušanu sauca par *feloniju* (felonis — die Lehnsuntreue, lēņa neuzticība). Livonijas vēstures avotos teikts, ka vasaļa pienākums ir savam lēņa kungam personiski pakalpot («szine guder vordensten»),⁴ it sevišķi pildīt karaklausību. Par ļaunprātīgu neierašanos karā pret krieviem (1501.—1504. g.) Ordeņa mestrs Pletenbergs, piemēram, atņēma vasaļim Hansim Šperlingam viņa lēņu zemi, pļavas un sētu un izlēņoja to citam.⁵

Vasaļa tiesības diezgan pilnīgi minētas kādā 1306. g. lēņu grāmatā: Rīgas arhibīskaps Frederiks izlēņo Rīgas pilsonim Johanam no Ostinghuzes ar feodālā īpašuma tiesībām «Perkiles ciemu

¹ Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, I, 322.

² H. Bruiningk und N. Busch. Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). Riga, 1908, I, 84 und 85.

³ Turpat, I, 116.

⁴ Turpat, I, 558.

⁵ Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, I, 48.

Marijas baznīcai, bet tos savus meslu devējus, kas saņēmuši ticību no mums, viņš atbrīvoja un nodeva mums līdz ar viņu mesliem un novadu, proti, Autinas pilsētu, Cesvaini un citas ticībai pievērstās. Pēc tam, zvērējis mums vasaļa uzticību, viņš svinīgi saņēma no mūsu rokas minēto Jersikas pilsētu ar novadu un piederīgām mantām kā lēni ar trim karogiem.»¹

Vēlākos gadsimtos, kad vācu vara Livonijā bija nostiprinājusies, vietējo feodāļu intereses vairs netika ievērotas. Sai ziņā raksturīgs piemērs ir 1334. g. 2. janvāra lēņu dokumenti.² Saskaņā ar tiem Livonijas ordeņa mestrs turpmāk izlēno zemes, kas agrāk piederējušas zengalim Tiģim, vācu tautības feodāļiem (Alberto de Drauen).

Bruņniecības izveidošanās. Bruņnieki (vāc.: die Ritter — jātņieki) — bruņās tērpti karavīri, parasti lielo feodāļu vasaļi. Livonijā tie atradās vai nu dienesta attiecībās (Dienstrecht) ar kādu militāru organizāciju (Zobenbrāļu, vēlāk Livonijas ordeni), vai lēņu attiecībās (Lehnrecht) ar kādu lielu feodāli (piemēram, Livonijas bīskapu vasaļi kā bruņoti karavīri). Attīstoties feodālajai ekspluatācijai, Livonijā noformējās īpaša *bruņnieku kārta* (die Ritterschaft), kas kaut kādā veidā savā rīcībā ieguva lielus zemes īpašumus un kļuva par feodāļiem. Tie bija izcelotāji no Vācijas, galvenokārt no Lejassaksijas, Vestfāles un Frīzijas zemēm. Tāpēc vēlākos gadsimtos Livonijas bruņnieku sarakstos minēti tikai vācu vārdi (piemēram, Bukshevdeni, Brakeli, Tizenhauzeni, Rozēni utt.). Sīkie vasaļi, starp kuriem bija arī daži vietējie brīvzemnieki (palīgkaraspēks), bruņnieku kārtā neiekļuva. No XIV gs. bruņniecība pakāpeniski ieguva privilēģijas. Tās nostiprināja bruņnieku tiesību kodifikācijas: Senākās, Vidējās un Jaunākās bruņnieku tiesības. Latviešu valodā vārds «bruņnieks», liekas, pastāv no Livonijas laikiem. J. Langija vārdnīcā teikts: «Bruņnieks — ein Bewaffneter.»³

Leimaņi (no vāc. — lehenman, Lehnsman) — sīki lēņu vīri, mazi vasaļi. Diezgan daudz to bija Ordeņa zemēs, jo Livonijas ordenis mēdza izlēnot daļu zemes sīkiem vasaļiem, lai radītu palīgkaraspēku (zemes vairumu Ordenis apsaimniekoja pats ar savām amatpersonām). Arī bīskapiju novados līdzās lieliem vasaļiem sastopami sīki lēņu vīri. Leimaņi atšķīrās no lielajiem vasaļiem ar to, ka viņiem nepiederēja dzimtcilvēki. Viņi zemi apstrādāja paši kopā ar kalpiem. Leimaņi deva zināmas nodevas graudā vai naudā un pildīja karadienestu palīgkaraspēkā. Personiski leimaņi bija brīvi. Leimaņos iekļuva arī daži latviešu un igauņu turīgākie ļaudis. Tie bija t. s. *brīvzemnieki* (Freybauer). Vēl J. Langija vārdnīcā 1685. g. minēts vārds «leimanis» brīvzemnieka

¹ H. Bruiningk und N. Busch. Livländische Güterurkunden, I, 2.

² T. Zeids. Trīs dokumenti par feodālā īpašuma attīstību Kūrsā. — Vēstures problēmas, IV. LPSR ZA izdevn., R., 1961, 3.—7. lpp.

³ J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.

nozīmē: «Leimans», «ein Frey-bauer».¹ Acimredzot visi pārējie zemnieki bija personiski nebrīvi dzimtcilvēki (ekspluatējamā šķira). Pie sīkiem vasaliem jeb leimaņiem pieskaitāmi arī t. s. «kuršu ķoniņi» (Kuldīgas apkārtnē), kas vēl cariskās Krievijas laikā atsaucās uz saviem lēņu rakstiem. Livonijas ordeņa mestra Johana Rēkes lēņu rakstā kuršu ķoniņam Jurgim Kalējam 1550. g. 9. augustā fiksētas šī sīkā vasala tiesības un pienākumi: «Jurgim Kalējam un viņa likumīgiem īstiem mantiniekiem esam devuši, piešķīruši un izlēņojuši un ar šī raksta spēku dodam, piešķiram un izlēņojam pus arklu zemes... Un, ja viņam pavēl Kuldīgas komturs, ka jājāj karā, tad viņam jāseko komturam un viņa labā jādara viss tas, kas brīvajam pienākas.»² Šis izlēņošanas akts uzskatāmi parāda leimaņa tiesisko stāvokli. Pēc šķiriskās piederības leimaņi raksturojami kā starpslānis starp valdošo un ekspluatēto šķiru. Leimaņa izcilo sabiedrisko stāvokli pārējo zemnieku vidū raksturo arī latviešu tautas dziesmas. LD, 10486: «Nolūkoja arājiņu no leimaņa dēliņiem»; LD, 9568: «Dodiet mani leimanim, es leimaņa meita biju».

Livonijas pilsētu turīgie iedzīvotāji

Birģeri (ein Bürger, bur — der sich in einer Stadt niederlässt; lat. — civis)³ — sākumā pilntiesīgi Livonijas pilsētu iedzīvotāji, kam bija tiesības nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību, vēlāk īpaša *pilsētnieku kārta*. Birģeriem pilsētā piederēja nekustams īpašums — nams vai kāds uzņēmums. Rīgas pirmsākumos kļūt par birģeri bija samērā viegli. Tad birģeros iekļuva ne tikai vācieši, bet arī vietējie nevāci (lībieši, latvieši, krievi u. c.). Noformējoties birģeru kārtai (XIV un XV gs.), birģeru tiesību iegūšanai tika radīti visādi ierobežojumi. Paaugstināja t. s. iepirkšanās naudu (Bürgergeld), kura XIII gs. beigās bija diezgan niecīga, bet XVI gs. jau liela summa. Pakāpeniski izveidojās turīgo birģeru privilēģijas nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību. Ja kāds gribēja Rīgā atrast šādu nodarbošanos, tad tam bija vispirms jāiegūst birģera tiesības. Sākumā visiem birģeriem bija arī politiskās tiesības — vēlēt un tikt ievēlētiem pilsētas pārvaldes amatos.

Ar laiku Rīgā izveidojās t. s. *patriciāts* — vismantīgākais pilsētas birģeru virsslānis, kam piederēja lieli pilsētas nekustamie īpašumi. Šie bagātnieki sagrāba savās rokās arī pilsētas padomi (rāti). Līdz ar to pārējo birģeru tiesības Rīgas pārvaldē tika ierobežotas.

¹ J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.

² «Inland» (Baltijas vācu žurnāls, izd. Tartu), 1853, Nr. 35.

³ J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca: «Bürgels, ein Bürger, no Burgel ziltas.»

Tirgotāji (Reimchr.: kauflute, Kopmann; Lang. vārdn.: Pretzeneeks — Kauf oder Handels Mann) — turīgākie Livonijas pilsētu, it sevišķi Rīgas iedzīvotāji, kas pakāpeniski noformējās par *tirgotāju kārtu*. Rīgas tirgotāji XIV gs. apvienojās īpašā brālības organizācijā — *Lielajā gildē* (vāc. — Gilde). Šīs organizācijas locekļi ar visām savām ģimenēm piederēja pie tirgotāju kārtas. Gilde sagrāba savās rokās tirdzniecības monopolu pilsētā un, juzdama savu ekonomisko spēku, noteica arī pilsētas dzīves politisko līniju. Reizēm tā pat uzstājās pret Rīgas aristokrātisko patrieciātu.

Sakumā Rīgas tirdzniecībā bez vācu tirgotājiem piedalījās arī vietējo tautību (nevācu) tirgotāji, bet vēlāk Lielā gilde centās tos neuzņemt tirgotāju kārtā. Vācu tirgotāji savās rokās ar laiku sagrāba arī Rīgas tranzīttirdzniecību. Viņi nostiprināja pazīstamo viduslaiku principu — «viesis nepārdod viesim».¹

Par Livonijas tirgotāju bagātībām un izšķērdīgo dzīves veidu raksta hronikā: «Tirgoņu kāzas notika vienmēr svētdienās... Līgavaini un līgavu lielā gājienā pavadīja uz baznīcu un no baznīcas uz gildes namu, kur bija sarīkots bagātīgs mielasts... Galdi bija piekrauti sudrāba kausiem un stopiem; ēda ar sudraba karotēm... Bagātnieku tērps bija izoderēts lūšu, caunu un leopardu ādām; nabagākie apmierinājās ar vilku un lapsu ādām. Sievu aubes bija izgreznotas ar kaltu un apzeltītu sudrabu, katra vairāk kā divi marku vērtībā. Bez tam bija arī zelta un apzeltīta sudraba kakla ķēdes ar skaistām piekārtām dārglietām; bija no sudraba kaltas un apzeltītas stīpiņas, somiņas apzeltītām kārbām, viss vairāk nekā 60 lošu svarā; dārgi zelta gredzeni, pogas un šņores papildināja tērpu.»² Kā redzams, vācu tirgotāju sapnis — iedzīvoties mantā («sie gewinnen wolden gut» — Reimchr. 131) — Livonijā bija bagātīgi piepildījies.

Amatnieki (Lang. vārdn.: Amatnieks — ein Handwerker) — dažādu arodu pratēji, meistari un zeļļi. Tāpat kā visās viduslaiku pilsētās, arī Rīgā, Tallinā u. c. amatnieki apvienojās amatos jeb cunftēs. Cunftes Rīgā savukārt apvienojās t. s. *Mazajā gildē* (die kleine Gildestube), kas nodibināta jau XIV gs. pēc Vestfāles pilsētu Sostas un Minsteras ģilžu parauga (Stube von Soest). Nodarboties ar kaut kādu amatu, atverot savu darbnīcu, varēja tikai cunftes biedrs — *amata meistars* (ein Meister). Pie amata meistariem strādāja *zeļļi* (die Gesellen) un *mācekļi* (die Lehrlinge). Zeļļis faktiski skaitījās jau amata prāsmi apguvis, bet patstāvīgi vēl nestrādāja. Viņu nodarbināja meistars par atlīdzību, kuras lielumu noteica cunftē. Amata meistara nosaukuma iegūšanai zeļļim bija jāztur pārbaudījums. (Lang. vārdn.: «Meistara dāhrb' parahdiht» — «Ein Meister stück beweisen».) Mācekļis atšķirībā no zeļļa vēl nebija apguvis amata prāsmi. Mācības

¹ Tas nozīmēja, ka iebrucēji varēja tirgoties tikai ar rīdziniekiem, bet ne savā starpā.

² *Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt* (1584). Rīga, 1887, Abt. III.

līgumu slēdza cunfte no 2 līdz 6 gadiem atkarībā no amata. Ja kāds no mācekļiem aizbēga no meistara, tad viņam mācības laiks bija jāsāk no jauna. Mācekļi strādāja tikai par uzturu un bija personiski pakļauti meistara varai. Vēlākos gadsimtos Livonijas pilsētu amata meistari par mācekļiem centās uzņemt tikai vācu tautības jaunekļus. Tādējādi nevāci tika pakāpeniski atstumti no cunftes amatiem.

2. EKSPLUATĒTĀ ŠKIRA

Livonijas lauku trūcīgie iedzīvotāji

Zemnieki (bur, ein Bauer)¹ — vietējie lauku iedzīvotāji (lībieši, igauņi, latvieši), kas masveidā tika pakļauti vācu feodāļu ekspluatācijai un pakāpeniski kļuva par vācu muižnieku dzimtļaudīm (Erbleute, Erbbauer).

XIII gs. vācu feodāļi dzīvoja lauku nocietinātās pilīs un ieradās pie zemniekiem tikai ievākt pagasta naturālās nodevas (Lang. vārdn.: Paggasts — die Wacken). Pa vecam paradumam šīs nodevas ievāca, apbraukājot zemnieku novadus, kur atsevišķos centros bija savesti produkti un sapulcināti laudis (senās «paļaudes» — «полюде» paliekas). Vēl dzīva bija mielastu un dzīru rīkošanas tradīcija. Šādos pagasta nodevu ievākšanas centros feodāļi izsprieda arī tiesu, par ko ņēma speciālas nodevas. Izveidojās īpaša pagasta teritorija, kurā vēlāk ierīkoto muižu zemes neietilpa. Feodāļi ievāca arī t. s. «desmito tiesu» (decima pars), kas zemniekiem bija uzlikta tūlīt pēc to kristīšanas. Desmito tiesu maksāja no labības, lopiem, siena, medus, zivīm utt.

Dažreiz vācu feodāļi vietējo iedzīvotāju sacelšanās rezultātā bija spiesti apmainīt «desmito tiesu» ar mazliet zemākām nodevām, nosakot precīzas normas (piem., zemgaliešu padošanās līgumā 1272. g.).² Vācu feodāļi jau tūlīt pēc zemes iekarošanas sāka prasīt arī dažādus pakalpojumus un kļaušas zemes aizsardzības labā.

No noslēgtiem līgumiem un senrakstiem redzams, ka vācu feodāļi sākumā vēl atstāja vietējiem iedzīvotājiem personisku brīvību (vēl paši jutās nedroši). 1230. g. miera līgumā ar kuršiem teikts, ka kurši patur «neskartus sev lauku valdījumus un īpašumus» («salvis sibi possessionibus et proprietatibus agrorum»).³ Līdzīgas tiesības atzītas arī vēlākos dokumentos. Bet, vācu varai nostiprinoties, ar šīm atzītām tiesībām daudz nerēķinājās.

Ar XIV gs. sāka izveidoties muižu saimniecība. Feodāļi pamazām pārgāja dzīvot muižās. Muižās attīstījās lauksaimniecība — sāka intensīvāk kopt un paplašināt muižu tīrumus. Palielinājās

¹ J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca: «Semneeks, ein Bauer.»

² Par dažādu nodevu lielumu vietējiem iedzīvotājiem XIII gs. skat.: T. Zeids. Feodālisms Livonijā. LVI, R., 1951, 74.—78. lpp.

³ Senās Latvijas vēstures avoti, I. burtņica, Nr. 161.

zemnieku kļaušu darbi feodāļu laukos. Muižnieki pievienoja saviem laukiem ne vien kara laikā pamestās zemnieku zemes, bet arī bieži vien zemi atņēma tiem patvarīgi.

XIV gs. vidū, feodālajai ekspluatācijai pastiprinoties, sākās zemnieku sacelšanās (1343.—1345. g.). Šī sacelšanās kustība sākās Ziemeļigaunijā, pārsviedās uz citiem novadiem un pārauga zemnieku karā.

Ziemeļigaunijas vasaļi 1397. g. panāca no Vācu ordeņa virsmestra Konrada fon Jungingena lēņu mantošanas paplašināšanas privilēģiju (varēja mantot ne tikai vasaļu dēli, bet arī meitas un sānu līnijas radnieki). Rīgas arhibīskaps Silvestrs Stodevešers 1457. gadā piešķīra līdzīgas mantošanas tiesības arī saviem vasaļiem. To pašu darīja citi bīskapi savos novados. Rezultātā radās dzimtmuižas (Erbgüter). Feodāļi sāka mantot kopā ar muižām arī zemniekus — radās t. s. dzimtcilvēki (Erbleute). Zemnieki juridiski kļuva par muižas piederumu (Erbbauer).

Reizē ar zemnieku kļaušu ekspluatācijas pastiprināšanos pavairojās arī zemnieku bēgšanas gadījumi ne tikai uz citu feodāļu zemēm, bet pat citām valstīm (piem., 1422. g. miera līgumā starp Poliju-Lietuvu un Vācu ordeni paredzēti noteikumi par aizbēgušo zemnieku izdošanu). Arī 1424. g. Valkas landtāgs pieņēma lēmumu, ka aizbēgušais zemnieks, kas palicis savam kungam parādā, jāizdod. Visus zemniekus, kas bija reģistrēti pagastu (vaku) grāmatās kā nodevu maksātāji, sāka uzskatīt par muižas piederumu.

Feodāļi slēdza līgumus par aizbēgušo zemnieku savstarpēju izdošanu. Viens no tādiem ir Rīgas arhibīskapa un viņa vasaļu 1494. gada līgums. Aizbēgušo zemnieku lietu izspriešanai tika nodibināta arī t. s. *arkla tiesa* (*Hakengericht*). Šādi pasākumi pastiprināja dzimtbūšanu. Livonijas feodāļi sāka uzskatīt savus mantojamos zemniekus par muižas piederumu. Tas nozīmēja, ka muižnieki varēja dzimtzemniekus dāvināt vai pārdot (bieži pat bez zemes). Tā, piemēram, 1547. g. 29. jūnijā muižnieks Simons Anreps pārdeva igauņu zemnieku Mertenu Monu kā dzimtcilvēku par 110 markām un 14 podiem auzu.¹ Šai piemērā redzams, ka zemnieku pārdod atsevišķi un nevis kopā ar zemi. Tādējādi Livonijā dzimtcilvēks bija nospiests verga stāvoklī, viņu varēja pirkt un pārdot kā lietu.

Par zemnieku dāvināšanu liecina cits gadījums: 1550. gadā Odzianas muižas kungs Indriķis Tīzenhauzens atdevis Arntam Štokmanim «... divās saimes... dzimts zemnieku, ar vārdiem — Matīsu Saimturi, Mārtiņu Sveikuli, ar savām sievām un bērniem, un Indriķi Veslovenu, kādu kalpu».²

1457. g. 27. jūnijā Pēteris Borks pārdevis Rīgas domkapitulam Madlienas (Sisslegall) muižu «ar visiem piederumiem, zemēm un

¹ Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336.—1551. g., R., 1941, Nr. 216.

² Turpat, Nr. 293.

ļaudīm».¹ Šeit redzams, ka dzimtļaudis pārdoti kopā ar zemi (tipisks dzimtbūšanas akts).

XV un XVI gs. dzimtbūšana Livonijā bija pilnīgi noformējusies. Tā saucamie «nevāci» (latvieši, igauņi) bija kļuvuši par ekspluatējamo dzimtcilvēku kārtu (Erbbauer).

Tomēr Livonijas zemnieku masa nebija pilnīgi viengabalaina. No XV gs. tajā vērojami vairāki grupējumi.

Saimnieki (Saimneeks — ein Hauswirth)² — muižas kļaušu māju lietotāji, kas pildīja kļaušas «gan ar zirgu, gan kājām». Saimnieki strādāja ne tikai paši, bet savās saimēs iesaistīja arī kalpus, ko dažreiz pat sūtīja uz muižu par kļaušu strādniekiem. Livonijā bija lielie, vidējie un mazie saimnieki. Zemi mērīja arklos (platība, ko apstrādāja ar vienu zirgu un vienām ecēsām; vēlāk vācieši šo mēra vienību vairākkārt grozīja). Parasti saimnieki bija šādi «arklinieki». Tomēr ar laiku izveidojās daudz 1/4 un 1/8 arkla saimnieku. Izņēmuma veidā daži saimnieki bija kļuvuši par brīvzemniekiem. Brīvzemnieki bija feodāļu vasaļi, tāpēc arī viņus var pieskaitīt pie valdošās šķiras. Tie gandrīz visi pārvācojās.

Būdenieki (Lang. vārdn.: Buhda — Bauern Häusslein, «wings dsiwo sawa Buhda») — sīki zemes apbūvieši, kas vēl nav sasnieguši saimnieka stāvokli. Viņiem nebija zirgu, tāpēc tie pildīja muižās vienīgi «kājnieka kļaušas» (lat. — *unipedes*, vāc. — *Einfüssling* — vienkāji).

Vaļinieki (Lang. vārdn.: Waļneeks — ein Freyer, Gefreyter, libertus, waļība — die Freyheit — muižai nepiesaistīti lauku ļaudis, saimnieku algādži, kas strādāja parasti uz mēnešiem vai dienām. Viņi reizēm arī muižā izpildīja sava saimnieka kļaušas kā saimnieka algādži. Tomēr tiešu sakaru ar muižu tiem nebija. Par vaļiniekiem sauca arī sevišķi turīgus saimniekus, kas bija atbrīvoti uz lēnu līguma pamata (brīvzemnieki, leimaņi).

Pušelnieki (Lang. vārdn.: Puschneeks — der mit einem andern auff einem Lande ist, vnd es mit ihm halb getheilet) — domājams, ļaudis, kas apstrādāja kādu daļu saimnieka zemes uz pusēm un pildīja attiecīgo kļaušu daļu muižā.

Bandinieki — ļaudis, kas strādāja pie saimnieka un algas vietā saņēma nelielu zemes gabaliņu apstrādāšanai. Parasti bandiniekam bija atļauts tur iesēt savu labību. Bandiniekam varēja piederēt lopī, pat zirgs. Arī bandinieks nebija tieši pakļauts muižai.

Kalpi — saimnieka pastāvīgie algādži. Tos saimnieks parasti sūtīja uz muižu atstrādāt savas kļaušas.

Dreļļi (lejasvācu — drelle) — vergi. Pēc vēstures dokumentu liecībām, dreļļi bijuši sastopami arī Livonijā. Cik vērojams, viņu verdzības cēloņi bija parādos krišana, smags sods, karagūsts. Livonijas muižās līdzās parastiem muižas ļaudīm un apkalpotājiem

¹ Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336.—1551. g., Nr. 15.

² J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.

tiek minēti arī dreļļi. Muižnieks O. Ikskuls (Otto von Ixkulle) savā testamentā, kas sastādīts 1417. gada 13. jūlijā Tartu, raksta par brīvības un norēķinu došanu saviem muižas ļaudīm, to starpā arī dreļļiem: «Visus dreļļus manā muižā, kalpones un kalpus...»¹ Livonijas ekonomika bija feodāla, un patriarhālās verdzības paliekām muižu saimniecībā nebija lielas nozīmes. No XV gs. otrā ceturkšņa Livonijā verdzības paliekas sāk ierobežot. Tā, piemēram, Valkas landtāgs 1424. gada 25. oktobrī nolēma, ka «turpmāk neviena kristīgā dreļļa verdzība nevar ilgt vairāk par desmit gadiem»². Dreļļim tika dota iespēja arī izpirkties.

Livonijas pilsētu trūcīgie iedzīvotāji (plebejiskā masa)

Trūcīgo iedzīvotāju pamatmasa (galvenokārt nevācu ļaudis — vndüdesche lude, unduittschen) bija Livonijas feodālo pilsētu ekspluatētie darbaļaudis. Rīga bija nodibināta libiešu novadā, tāpēc blakus ienācējiem vāciešiem tajā jau pašā sākumā dzīvoja libieši. Vēlāk pilsētā ieplūda krievi, lietuvieši, bet it sevišķi latvieši. No XIV gs., kad uz laukiem zemniekiem palielināja kļaušas un nodevas, daudzi lauku iedzīvotāji pārgāja dzīvot uz pilsētu. XV gadsimtā, kad latviešu zemnieki zaudēja savu brīvību un kļuva dzimtcilvēki, sākās bēgšana uz pilsētu. Pilsētu turīgajiem tirgotājiem un amatniekiem vajadzēja lētu darbaroku, tāpēc viņi lauku bēgļus labprāt pieņēma. Rīgā samērā plaši tika piemērots pazīstamais viduslaiku pilsētu princips: «Pilsētas gaiss dara brīvu» («Stadtluft macht frei»). Tāpēc tā atteicās izdot lauku bēgļus, ja viņi Rīgas pilsētā bija nodzīvojuši gadu un vienu dienu. Tallina neizdeva bēgļus, ja tie bija pratuši nodzīvot šai pilsētā gadu un sešas nedēļas. Šādi noteikumi, protams, veicināja zemnieku ieplūšanu pilsētās. Sākumā Rīgas pilsētā ienācēji kaut kā varēja iekārtoties. Samaksājot iepirkšanās naudu, tie kļuva par pilntiesīgiem Rīgas iedzīvotājiem un drīkstēja pat nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību.

Tomēr jau XIV gs. beigās vācieši centās izspiest «nevācus» no tirdzniecības un amatniecības. Tiem aizliedza pat nodarboties ar siktirdzniecību. Latvieši noturējās vienīgi dažos amatos (kalēju, mūrnieku, audēju u. c.). Tādējādi Rīgas nevācu iedzīvotāji galvenokārt bija vienkārša darba strādnieki — preču pārvadātāji, kuģu krāvēji, apkalpotāji u. c. Savu interešu aizsargāšanai latvieši organizēja īpašas *brālības* (alus un vīna nesēju brālība, dib. 1386. g.; kuģu krāvēju brālība — 1450. g. u. c.). Šo brālību locekļu skaitā bija arī trūcīgie vācieši. Tomēr visa trūcīgo pilsētas iedzīvotāju pamatmasa bija nevāci. Trūcīgos pilsētas iedzīvotājus ekonomiski ekspluatēja un politiski apspieda. Izplatoties reformācijai, Livonijā atklājās ne tikai reliģiskās, bet arī šķiriskās pretrunas. Reformācijas

¹ H. Bruiningk und N. Busch. Livländische Güterurkunden, I, 197.

² Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, VII, 206.

sludinātāji pievērsās arī sabiedriskiem jautājumiem. Trūcīgo pilsētas iedzīvotāju vidū izcēlās nemieri (piemēram, 1524. g. Rīgas nemieri u. c.), kas liecina par saasinātām šķiru attiecībām Livonijas pilsētās.

* *
*

No pārskata par Livonijas sabiedrības šķirisko struktūru redzams, ka vācu iekarotāji laukos un pilsētās pakāpeniski nospieda nevāciešus (latviešus, igauņus) ekspluatējamā šķirā. Par vienīgajiem šīs zemes kungiem kļuva vācieši, piedēvēdami sev dažādus titulus un kārtas. Livonijas hronikā teikts: «Visi tie jāskaita par dižciltīgiem, kuri ar saviem darbiem palīdzējuši iekarot tādas spēcīgas pagānu zemes, pievienot tās svētai Romas valstij un atgriezt pie kristīgās ticības.»¹ Šis vēstures dokuments rāda, ka vācu feodāļi Livonijā paši sev piešķīra dižciltību. Viņi uzskatīja sevi par augstdzimusu muižnieku cilts atvasēm. «Edelleute, so heist Muischneeks, insgemein ein Edelman, Ihstgodigs, den die Tugend macht Edel, Muischneeka zilta, ein Adelicht Stamm, Muischneeka Gods, der Adel.»² Ar šādu pašdarinātu «dižciltību» vācu muižnieki Baltijā lepojās septiņus simtus gadu.

Par to, cik labi vācu iebrucēji Livonijā bija iekārtojušies uz vietējo tautu izmantošanas rēķina, liecina viņu pašu sarakstītās hronikas vārdi: «Livonija ir bijusi tāda zeme, kur visi tie, kas ieradās no Vācijas vai citām vietām, iepazīnušies ar zemes īpašībām un piedzīvojuši labas dienas, varēja domāt un teikt, ka Livonijā var dzīvot uz laiku laikiem. Tur nekā nav trūcis, kas pieder pie cilvēka izpriecās un labklājības virs zemes.»³

3. §. LIVONIJAS VALSTISKĀ ORGANIZĀCIJA⁴

1. KLERIKĀLI MILITĀRIE FORMĒJUMI BALTIJAS ZEMJU IEKAROSANAS PERIODĀ

Pirmie krustnešu formējumi — nepastāvīgi militāri kontingenti. Sākumā vācu tirgotājiem un katoļu misionāriem trūka bruņotu spēku zemes iekarošanai. Ar katoļu ticības sludināšanu vien nepietika. Vietējie iedzīvotāji bija jau daļēji iepazīnušies ar kristiānismu no pareizticīgajiem krieviem, un katoliskās mācības viņus nevaldzināja. Pret vācu ienācējiem tie izturējās ar neuzticību.

¹ *Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt* (1584), 7. lpp.

² *J. Langija* 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.

³ *Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt* (1584), 11. lpp.

⁴ *В. Калнынь. Общественно-политический строй и право феодальной Латвии XI—XVI веках*, 24.—33. lpp.

Agresīvo pasākumu realizēšanai Baltijā katoļu misijas vadītāji, it sevišķi biskaps Alberts, ik gadus vervēja krustnešus Vācijā un ar nelieliem karaspēka formējumiem atgriezās Rīgā. Daļa krustnešu tika pierunāta karot par izdarītu noziegumu un grēku piedošanu, daļa — uz līguma pamata par maksu. Parasti pēc gada tie atkal atgriezās Vācijā. Tāpēc bīskapam Albertam bija jābrauc no jauna uz ārzemēm vervēt citus krustnešu kontingentus. Krustnešu vervēšana aprakstīta Indriķa hronikā: «(kņazs) . . . atstājis bīskapu Daugavgrīvā, kurš parastā kārtā domāja braukt uz Vāciju, lai savāktu ārzemniekus nākošajam gadam. Un arī tie, kas jau savu ārzemnieka gadu bija nokalpojuši, bija gatavi atgriezties Vācijā; viņi sēdēja jau ilgi Daugavgrīvā, ar pretvēju dievs dzina viņus atpakaļ un neļāva aizbraukt . . .» (Heinr. Chr. Liv., XI, 8).

«... viņš (bīskaps Alberts. — V. K.) sasauca visus ārzemniekus vienkopus, aizrādīja ar asarām uz baznīcas zaudējumiem un uzaiicināja viņus kļūt par baznīcas aizsargiem un dūšīgiem palīgiem, atgādināja un stiprināja viņus uzņemt atkal krusta zīmi par agrāk piemirstu grēku pilnīgu atlaišanu un apsoliņa viņiem par lielāku darbu no viņu puses un ilgu prombūtnes laiku arī lielāku atlaidi un mūžīgu dzīvošanu. To dzirdējuši, gandrīz 300 no labākiem bija ar mieru uzņemties atkal krustu un nebaidījās atgriezties atkal Rīgā un likt sevi kā mūri priekš tā Kunga nama» (Heinr. Chr. Liv., XI, 9).

Šie apraksti gleznaini parāda, kā notika krustnešu vervēšana Baltijas zemju iekarošanai un kāda bija šo formējumu struktūra. Tie bija dažādu salašņu un noziedznieku kontingenti, kurus katoļu misionāriem izdevās pierunāt un saformēt Baltijā krustnešu karaspēka vienībās uz vienu gadu. Pēc gada bija jāsāk vervēšana atkal no jauna.

Zobenbrāļu ordenis (fratres militiae Christi, schwert brodere) — pastāvīga klerikāli militāra organizācija (1202.—1237. g.). Bīskaps Alberts pārliecinājās, ka ar gadskārtējiem krustnešu formējumiem nevarēs pakļaut lībiešus, un nolēma radīt pastāvīgu militāru organizāciju bruņinieku ordeņa veidā. Viņa uzdevumā garīdznieks Teodorihš 1202. gadā nodibināja Zobenbrāļu ordeni, kas pastāvēja līdz 1237. gadam. Romas pāvests Inocents III tam deva statūtus pēc Templeišu ordeņa statūtu parauga.¹ Atšķirībā no templeišiem Zobenbrāļu ordenis nebija pakļauts tieši pāvestam, bet vispirms Rīgas bīskapam. Arī zobenbrāļu ārējās pazīmes bija citādas — uz balta mēteļa kreisās piedurknes sarkans krusts virs sarkana zobena. Viņi paši sevi sauca par Kristus bruņinieku brāļu ordeni (fratres militiae Christi), kura uzdevums ir aizsargāt jaundibināto katoļu baznīcu Livonijā un apkarot tās ienaidniekus. Tādēļ zobenbrāļus sauca arī par «dieva bruņiniekiem» (goties ritter, milites Dei). Tāds bija šo laupītāju īsto mērķu aizsegs. Iestājoties Zobenbrāļu ordenī, kristīgajam brālim bija

¹ Fr. G. v. Bunge. Der Orden der Schwertbrüder. Leipzig, 1875, 5.—20. lpp.

jānodod četri solījumi: 1) paklausības solījums — izpildīt priekšnieka pavēles bez ierunām (bez mestra atļaujas brāļi nedrīkstēja atstāt Ordeņa pili, sūtīt vēstules utt.); 2) solījums atteikties no mantas par labu Ordenim; 3) solījums dzīvot celibātā — neprecēties un vispār neuzturēt sakarus ar sievieti; 4) solījums cīnīties ar neticīgiem visu mūžu. Tajā laikā par neticīgiem uzskatīja arī musulmaņus — arābus, turkus. Baltijā par neticīgiem uzskatīja libiešus, kuršus, latgaļus un citus, kaut arī daži no viņiem jau bija kristīti pareizticībā.

Ordeņa brāļiem pili bija paredzēts kopējs dzīvoklis un kopējs galds. Apģērbu, veļu un ieročus deva Ordenis. Starp Ordeņa locekļiem pastāvēja augstāks grupējums — *brāļi-bruņinieki*. Lai kļūtu par brāļi-bruņinieku, vajadzēja zvērēt, ka dzimis likumīgā laulībā, neprecējies, nav nesamaksājamu parādu, ir fiziski vesels. Šādu kandidātu Ordeņa kopsapulce varēja uzņemt par brāļi-bruņinieku. Tas saņēma no Ordeņa trīs zirgus, vairogu, zobenu, šķēpu un kaujas vāli. Bruņinieka rīcībā nodeva vienu brāļi-apkalpotāju. Otra grupa bija *brāļi-priesteri*, kas atšķīrās no pārējiem ar savu apģērbu (balti svārki ar sarkanu krustu uz krūtīm). Viņi pildīja garīdznieka funkcijas. Citi brāļi tiem izrādīja īpašu cieņu. Brāļi-priesteri pie galda sēdēja blakus Ordeņa priekšniekam (mestram).

Zemākais grupējums Zobenbrāļu ordenī bija *brāļi-kalpotāji* — tā saucamā saime (familia). Iestājoties ordenī, arī viņi deva tos pašus solījumus. Tomēr brāļi-kalpotāji nedrīkstēja būt cēlušies no bruņinieku kārtas. Iestājoties Ordenī, no viņiem prasīja zvērestu, ka viņi ir brīvi cilvēki, t. i., nav cita dzimtļaudis. Lielākā daļa no šiem kalpotājiem bija *brāļi-strēlnieki*, kas aktīvi piedalījās kara operācijās. Hronikā teikts: «Ordeņa brāļi-bultmetēji arī nonāca no savas pils, iegāja pie vendiem un nonāvēja ar savām balistām daudzus krievus un ļoti daudzus ievainoja» (Heinr. Chr. Liv., XXII, 5). Kalpotāju otru daļu sauca par *brāļiem-amatniekiem*. Tie bija kalēji, kurpnieki, maiznieki un mājkalpotāji. Viņus vairāk izmantoja aizmugures dienestā. Brāļi-kalpotāji bija tērpti melnos un rudos svārkos. Brāļi-strēlnieki saņēma vienu zirgu un vieglo apbruņojumu. Pēc nozīmes viņi līdzinājās bruņiniekiem (sēdēja tiem līdzās pie galda).

Līdzās īstajiem brāļiem Zobenbrāļu ordenis uzņēma arī *brāļus-veicinātājus*. No viņiem neprasija augstdzimušu kārtu un stāvokli. Tiem nebija jānodod arī iepriekšminētie četri uzticības solījumi. Brāļi-veicinātāji varēja būt precēti.

Zobenbrāļu ordeņa pārvalde. Ordeņa priekšnieku sauca par *mestru* (magister, Meister). Viņu ievēlēja no brāļu-bruņinieku vidus. Mestra rezidence bija Ordeņa pils Rīgā (celta 1204.—1205. g.). Mestra personiskā rīcībā bija viens bruņinieku kārtas puisis (Knappen) un viens brālis-priesteris (Kaplan), kas izpildīja arī kancelejas sekretāra pienākumus un glabāja Ordeņa zīmogu. Mestra rīcībā bija četri zirgi. Svarīgākos jautājumos mestram bija jāuzklausa Ordeņa konventa domas. Pirmais Zobenbrāļu ordeņa

mestrs bija Venno, kas pieminēts 1208. gadā (Heinr. Chr. Liv., XII, 6). Atsevišķo novadu priekšniekus sauca par *komturiem* (lat. — commendator, vāc. — Komtur, Kommentur).¹ Viņi dzīvoja provincē kādā Ordeņa pilī (Provincialmeistern), piemēram, Cēsis, Siguldā (Heinr. Chr. Liv., XV, 3). Komturiem savā novadā bija apmēram tādas pašas funkcijas kā mestram visos Ordeņa novados. Komturs bija savas pils Ordeņa brāļu komandieris. Mazāku komtureju priekšniekus sauca par *gādniekiem* (pfeleger) (Atsk. hr. 660, 1493, 1505). Vienas pils Ordeņa brāļu sapulci sauca par *konventu* (lat. — conventus) jeb *kapitulū* (vāc. — Kapitel; atklājot sapulci, nolasīja vienu nodaļu — «Kapitel» — no bībeles vai statūtiem). Sapulces sasauca pēc vajadzības. Sevišķi svarīgu jautājumu apspriešanai mestrs Rīgā varēja sasaukt *ģenerātkapitulū* — visu brāļu kopsapulci. Tur lēma par jaunu brāļu uzņemšanu, ievēlēja mestru un citas amatpersonas, apsprieda kara un miera jautājumus utt.

Sākumā Zobenbrāļu ordenis karoja sekmīgi, bet vēlāk sāka ciest neveiksmes. 1236. g. 22. septembrī Saules kaujā to smagi sakāva lietuvieši kopā ar zemgaļiem. Zaudējumi bija tik lieli, ka Ordenis nevarēja turpmāk pastāvēt. 1237. g. 12. maijā Zobenbrāļu ordeņa atliekas uzņēma Vācu (Teitoņu) ordenis.² Turpmāk Livonijā darbojās Vācu ordeņa Baltijas nozarojums, t. s. *Livonijas ordenis*.

2. ATSEVIŠĶO LIVONIJAS FEODĀLO VALSTU IZVEIDOSANĀS UN UZBŪVE

Rīgas arhibīskapa valsts

Krusta karos iegūtās zemes Romas pāvesti uzskatīja par savu īpašumu. Palestīnā proklamēja valsti — «Dieva dēla zemi» (terra filii), Prūsijā — «Sv. Pētera zemi» (terra Petri), bet Livoniju Romas pāvests 1215. g. nosauca par «Dievmātes zemi» (terra matris) (Heinr. Chr. Liv., XIX, 7). Pāvesta Honorija III sūtnis (Modenas Vilhelms) Baltijā 1225. g. bija pilnvarots suverēnās varas vārdā izšķirt strīdus jautājumus starp bīskapu, Ordeni un Rīgas pilsētu.³ Pāvests Gregorijs IX oficiāli paziņoja, ka Livonijas zeme pieder Svētajam krēslam Romā: «... zeme, kas ar tiesībām un īpašumu ir Svētā Pētera» («... terra, que juris et proprietatis beati Petri esse»)⁴ Parasti bīskapi un misionāri Livonijā bija vācieši, tāpēc vienas un tās pašas personas bieži vien bija gan katoļu baznīcas pārstāvji, gan vācu feodāļi — agresori.

¹ Dažos novados šai nozīmē lietoja arī vārdu «mestrs».

² A. Büttner. Die Vereinigung des livländischen Schwertbrüderordens mit dem deutschen Orden. — Mitteilungen a. d. Gebiet der Geschichte, XI. Riga, 1866, 3.—75. lpp.

³ Senās Latvijas vēstures avoti, I. burtnīca, Nr. 114.

⁴ Turpat, Nr. 218.

Katoļu baznīcas un vācu kolonizatoru kopējo sadarbību Livonijā veicināja arī toreizējās feodālās Vācijas valsts uzbūve. Tā bija pa pusei klerikāla, pa pusei laicīga valsts,¹ kas oficiāli saucās Vācu Nācijas Svētā Romas impērija (Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation). Šī impērija bija feodālu valstiņu komplekss. Daudzas no tām bija klerikālas katoļu baznīcas valstiņas. Feodālās Vācijas ķeizarus kronēja Romas pāvests.

Bīskaps Alberts 1207. gadā saņēma tiesības uz Livoniju no Vācu Nācijas Svētās Romas impērijas valdnieka, kaut gan Baltijas zemes tai bija pakļautas vēl tikai daļēji: «...viņš griezās pie impērijas un saņēma Livoniju no impērijas» (Heinr. Chr. Liv., X, 17). Acīmredzot Rīgas bīskaps saņēma augstāko varu pār visu Livoniju, kura tika uzskatīta par feodālās Vācijas valsts sastāvdaļu (Reichsmark). Tāpēc, saņēmis «visas tiesības» no Vācijas valdnieka ķeizara Filipa, bīskaps bija pilnvarots daļu no iekarotām zemēm nodot tālāk kā lēni Zobenbrāļu ordenim par tā militārajiem pakalpojumiem: «Un tāpēc, ka viņš pats bija saņēmis Livoniju no ķeizara ar visu augstāko varu un tiesībām, viņiem atstāja savu trešo daļu ar visām tiesībām un augstāko varu.» Arī vēlākie feodālās Vācijas valdnieki atzina šīs Rīgas bīskapa tiesības. Tā ķeizars Indriķis 1225. gadā, atjaunojot lēņu grāmatu, skaidri noteica Rīgas bīskapa zemes par vienu feodālās Vācijas novadu — marku.² Tāpēc Rīgas bīskapi (vēlāk arhibīskapi) juridiski skaitījās Vācijas valsts novadu firsti (principes, Reichsfürsten). Vēl 1561. g. Livonijas bīskapus uzskatīja par feodālās Vācijas valsts pakļautīgiem locekļiem.³ Viņi bija tiesībās līdzīgi citiem Vācijas firstiem.

Ipatņējs stāvoklis Rīgas arhibīskapijā izveidojās Rīgas pilsētai. Bīskaps Alberts centās dot tai dažādas priekšrocības. No 1225. g. Rīga dabūja savu statūtu un pilsētas tiesības. Tomēr tā vēl nebija brīvpilsēta, bet tikai arhibīskapam pakļauta teritorija. Arhibīskapa un Ordeņa strīdi par Rīgas virskundzību sekmēja šīs pilsētas patstāvības attīstību. Bez pilsētas teritorijas Rīgai piederēja vēl īpašs patrimoniālapgabals (750 km²). Pārējās bīskapijas pilsētas skaitījās tieši pakļautas Rīgas arhibīskapam (Limbaži, Koknese u. c.).

Rīgas arhibīskapa valsts varas organizācija.
Bīskaps, vēlāk arhibīskaps (lat. — episcopus, senvāc. — piscof) — augstākais katoļu garīdznieks novadā un reizē arī laicīgs feodāls valdnieks bīskapijas zemēs. Rīgas arhibīskapijā pavisam bijuši 24 bīskapi (arhibīskapi). Bīskapa amata zīmes: dārgakmeņiem rotāts gredzens, draudzes gana zizlis, zelta krusts uz krūtīm, virspriesteru cepure.

¹ D. I. Mascovii. Principia iuris publici imperii Romano-Germanici. Lipsiae, 1750, 51. lpp. u. c.

² Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, I, 67.

³ L. Arbusow. Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, III. Riga, 1910, Nr. 301, § 58, Nr. 302, § 2.

Pēc noteikumiem, Rīgas arhibīskapu vēlēja Domkapituls, bet faktiski to iecēla pāvests. Bīskapa galvenā kompetence: 1) izdarīt visus baznīcas kulta aktus (arhibīskaps var iecelt un ordinēt priesterus); 2) izdot likumdošanas aktus; 3) spriest tiesu; 4) pārraudzīt visus bīskapijas garīdzniekus; 5) ievākt nodokļus un pārvaldīt īpašumus; 6) dibināt baznīcas un valstiskas iestādes. Sakarā ar augstākās varas saņemšanu no Vācijas ķeizara Rīgas bīskapa vara kļuva vēl lielāka. Tas varēja celt pilis, dibināt pilsētas, iecelt fogtus, izlēnot zemes utt.

Domkapituls (vāc. — Domkapitel) — augstāko garīdznieku kolēģija pie bīskapa vai arhibīskapa. Tas bija sava veida padomdevējs orgāns. Rīgas Domkapitulu izveidoja pēc Brēmenes un Hamburgas Domkapitulu parauga. Domkapitula vecāko sauca par *prioru*, vēlāk — *dekānu*. Šīs iestādes locekļu skaits bija 12 (kādu laiku — 13). Katram Domkapitula loceklim bija paredzēti savi uzdevumi; bija liturģijas dziesmu pārzinis (cantor); baznīcas skolu pārzinis (scholasticus); mantzinis (custos); pagrabu pārzinis (cellerarius) utt. Bīskapam bija nepieciešama Domkapitula piekrišana (consensus): 1) atsavinot bīskapijas īpašumus; 2) piešķirot vai atņemot lēņus; 3) iecelot jaunus garīdzniekus. Tādējādi šajos jautājumos Domkapituls ierobežoja bīskapu. Turpretim citos jautājumos bīskaps tikai uzklausa Domkapitula padomu (consilium), piemēram, iecelot un atceļot valsts amatpersonas, grozot novada pārvaldi utt. Padomam bīskaps varēja arī nepiekrīst.

Parasti Domkapitula sēdes vadīja pats bīskaps. Lēmumus pieņēma ar vienkāršu balsu vairākumu, izņemot gadījumus, kad vēlēja amatpersonas.

Arhibīskapijas padome (vāc. — Stiftsrat) — vasaļu tiesas un augstākās pārvaldes orgāns. Padomes 12 locekļus iecēla arhibīskaps no Domkapitula vecākajiem bruņiniekiem.

Administratīvā ziņā Rīgas arhibīskapija dalījās *fogtejās* (lat. — advocatia, vāc. — Vogdie, voitie). Ap 1540. gadu pastāvēja Limbažu, Raunas un Kokneses fogtejas. Katrā fogtejā bija iecelts īpašs administrators — *fogts* (lat. — advocatus, vāc. — vogt, vaget, voit). Tas ievāca nodevas, sprieda tiesu utt. Fogtejas savukārt dalījās *amata iecirkņos* jeb *kastelatūrās*, ko izveidoja galvenokārt nodevu ievākšanas nolūkos.

Rīgas arhibīskaps savu zemju lielāko daļu izlēnoja vasaļiem. Tie ieguva tiesības pārvaldīt savas lēņu zemes, ievākt nodevas un spriest tiesu. Vajadzības gadījumā vasaļiem bija pienākums dot militārus formējumus bīskapijas aizsardzībai. Pastāvīga karaspēka Rīgas arhibīskapijai nebija.

Vasaļi jeb lēņu vīri sapulcējās īpašās sanāksmēs — *mantāgos* (vāc. — mantag no «man» — lēņa vīrs, «tag» — diena, arī kongress, sanāksme; lat. — placitum generale). Tās bija vasaļu sanāksmes kādā teritoriālā novadā. Rīgas arhibīskapijās daļu no Gaujas uz ziemeļiem sauca par Lībiešu galu, bet uz dienvidiem — par Latviešu galu. Robeža bija Ordeņa zemju Gaujas koridors. Arī

mantāgi sanāca pēc šiem diviem teritoriālajiem dalījumiem — Limbažos un Raunā. Mantāgos sprieda tiesu un pārrunāja svarīgus saimnieciskus un politiskus jautājumus.

Tartu (Dorpat) bīskapa valsts

Bīskapijas centrs sākumā bija Lealē, bet no 1234. g. rezidenci pārvietoja uz Tartu. Tartu bīskapija izveidojās par feodālu valsti tāpat kā Rīgas arhibīskapija. Tās valsts uzbūve līdzīga Rīgas arhibīskapijas uzbūvei. Arī Tartu bīskapiju 1225. g. pasludināja par atkarīgu no Vācu Nācijas Svētās Romas impērijas.¹

Sāmsalas-Ljanemā (Wyck) bīskapa valsts

Tās teritorija aptvēra igauņu cietzemes novadus un salas. Dibināta 1228. gadā. Šī klerikāli feodālā valsts pastāvēja līdz 1578. gadam. Administratīvi tā dalījās divās fogtejās: Sāmsalā un Vikas novadā. Valsts uzbūve līdzīga pārējo Livonijas bīskapiju uzbūvei.

Kurzemes bīskapa valsts

Arī Kurzemes bīskapija, kas dibināta 1234. gadā, izveidojās par klerikāli feodālu valsti ar centru Piltenē. Kurzemes bīskapa valsts pastāvēja līdz 1583. gadam. Bīskapijas teritorija bija izrobota un sašķelta starp Ordeņa novadiem. Tas izskaidrojams ar sarežģīto Kursas iekarošanas gaitu un nepieciešamību bieži piešķirt zemi Ordenim par militāriem pakalpojumiem.

Livonijas ordeņa valsts

Pēc Zobenbrāļu ordeņa iekļaušanas Vācu (Teitoņu) ordenī (1237. g.) Baltijā darbojās Vācu ordeņa austrumu nozarojums, ko sauca par *Livonijas ordeni*. Tā militāri administratīvā struktūra bija izveidota, pamatojoties uz Vācu ordeņa statūtiem. Baltijas apstākļos XIII gs. izveidojās *Livonijas ordeņa valsts*.

Vācu ordenis dibināts 1190. gadā, krusta karu laikā Akonas pilsētā Mazāzijā. Tā nosaukums bija «Ordo fratrum domus hospitalis st. Mariae Teuthonicorum Jerusalemiteanae» («Vācu bruņinieku brāļu ordenis no Sv. Marijas hospitāļa Jeruzalemē»). Pats sākums šai organizācijai saistīts ar slimo vācu krustnešu kopšanu hospitālī Akonas pilsētā, bet vēlāk Ordenis izveidojās par bruņi-

¹ Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, I, 68.

nieku militāru organizāciju. Feodālās Vācijas valdnieki — Indriķis VI (1190.—1197. g.) un Fridrihs II (1212.—1250. g.) — par svešu zemju iekarošanu un kolonizēšanu deva Ordenim lielus īpašumus un dažādas privilēģijas. XIII. gs. pirmajā pusē Vācu ordenim piederēja īpašumi 10 valstīs: Vācijā, Prūsijā, Livonijā (no 1237. g.), Ungārijā, Spānijā, Sicīlijā, Armēnijā, Apulijā, Ahajā un Rumānijā. Vēlāk gan Vācu ordenis zaudēja zemes Spānijā, Apulijā un Sicīlijā. Atlikušās 7 zemes sauca par «Ordeņa 7 pīlāriem».

Vācu ordeņa statūtus apstiprināja pāvests Klemenss III 1191. gadā. Sie statūti sastādīti pēc Johaniešu un Templeiešu ordeņa statūtu paraugiem. Vācu ordenis bija pakļauts tieši pāvestam. Ordenim bija divējādi oficiāli uzdevumi: 1) kopt slimos un apgādāt nespējniekus; 2) cīnīties pret neticīgiem un ar zobenu aizstāvēt katoļu baznīcu.¹ Statūti tika revidēti un grozīti 1442. g. Marienburgas kongresā Prūsijā (viens eksemplārs augšvācu valodā to reiz glabājās Rīgā).

Vācu ordeņa locekļi bija 1) bruņinieki, 2) priesteri un 3) pusbrāļi-kalpotāji. Pusbrāļi nēsāja pelēku mēteli, un tāpēc tos sauca par pelēkajiem (graumäntler). Statūti paredzēja arī pumšas (halpswestern), kuras varēja pieņemt darbā slimnieku kopšanai. Bez tam Ordeņa dienestā uz līguma pamata varēja pieņemt arī karavīrus (Söldner), kas tomēr par Ordeņa bruņiniekiem nekļuva. Visiem Ordeņa brāļiem bija uzvalks ar melnu krustu. Bruņinieki valkāja virs tā baltu mēteli ar melnu krustu. Drēbes un uzturu deva Ordenis. Ordeņa brāļiem nedrīkstēja piederēt privātpašums.

Vācu ordeņa pārvalde. Virsmestrs (magister generalis, Hochmeister) — Ordeņa galva, kuru ievēlēja brāļi-bruņinieki uz visu mūžu. Virsmestra rezidence sākumā bija Akonas pilsētā Mazāzijā un kādu laiku Venēcijā. 1309. gadā to pārvietoja uz Marienburgu Prūsijā. Uz virsmestra vēlēšanām ieradās visi provinču mestri, to skaitā arī Livonijas mestrs. Vēlēšanas notika, ievērojot īpašu ceremoniālu: nolasīja statūtus, dziedāja garīgas dziesmas, un katrs brālis piecpadsmit reizes noskaitīja «Mūsu tēvs debesīs». Vispirms sapulcinātie kapitulā ievēlēja 13 vēlētājus (welere). Pēdējiem bija jāzvēr, ka viņi vēlēš pēc savas labākās sirdsapziņas. Pēc tam vēlētāji ievēlēja virsmestru. Paziņojot vēlēšanu iznākumu, dziedāja «Tevī, dievs, slavējam» («Te deum laudamus»). Virsmestra galvenās funkcijas: apstiprināt amatā provinču mestrus, prasīt mestru darbības pārskatus (parasti vienu reizi gadā), uz laiku atstādināt mestru no amata, tiesība personiski apmeklēt provinces un kontrolēt vietējās amatpersonas.

Virsmestra tuvākie padomnieki: 1) *lielkomturs* (praeceptor magnus, Grosskomthur) — virsmestra vietnieks un Ordeņa mantas pārzinis; 2) *maršāls* (marsalcus, Marschalk) — galvenais kara lietu vadītājs ar rezidenci Kēnigsbergā. Viņš pārraudzīja

¹ E. Hennig. Die Statuten des deutschen Ordens. Königsberg, 1806. § 2, 3, 30, 41, 70 und 95.

nocietinātu piļu būves, ieroču izgatavošanu, kara darbnīcu ierīkošanu utt.; 3) *slimnīcu pārzinis* (hospitalarius, spitaler) koordinēja slimnīcu lietas visās Ordeņa zemēs; 4) *kara mantzinis* (trapearius, trappier) — pārzināja bruņu un dažādu kara apģērbu piegādi; 5) *finansu vadītājs* (thesaurarius, tresler) — pārzināja Ordeņa finanses un kasi.

Ģenerālkapituls — visu Ordeņa mestru un augstāko amatpersonu kopsapulce. Tas sanāca ik gadus 14. septembrī Marienburgā. Ģenerālkapitulā, apsprieda provinču mestru ziņojumus un norēķinus, lēma par Ordeņa statūtu un noteikumu grozīšanu, pieņēma svarīgus lēmumus un izdeva likumdošanas aktus.

Vācu ordenis bija pakļauts tieši pāvestam un daļēji arī Vācijas ķeizaram. Bet šī ordeņa nozarojums Baltijā (t. s. Livonijas ordenis) atradās lēntiesiskā atkarībā no Rīgas arhibīskapa, Tartu un Sāmsalas bīskapiem. Tas izskaidrojams ar to, ka Livonijas ordenis bija Zobenbrāļu ordeņa saistību turpinātājs.

* * *

*

Livonijas ordeņa galva bija **mestrs** (magister fratrum domus st. M. Teuth. per Livoniam) ar rezidenci XIII gs. Rīgā, bet no XIV gs. līdz XVI gs. galvenokārt Cēsis. Livonijas mestrs bija atkarīgs no virsmestra. To iecēla virsmestrs ar ģenerālkapitula piekrišanu. XIV gs. beigās Livonijas kapituls ievēlēja 2 kandidātus mestra amatam, no kuriem virsmestram viens bija jāapstiprina. Sākot ar 1470. gadu, Livonijas kapituls ievēlēja tikai vienu mestra kandidātu. Izvirzot mestra kandidatūras, starp Livonijas ordeņa locekļiem bieži izraisījās asas domstarpības.

Livonijas ordeņa padomnieki un administratori. **Zemes maršals** (marschalcus terrae, landmarschalk) — augstākā amatpersona tūlīt pēc mestra, kara lietu pārzinātājs. Ja mestra nebija klāt, tad karaspēku komandēja maršals. Zemes maršalu iecēla Ordeņa kapituls no komturu vai fogtu vidus. Zemes maršala rezidence atradās Siguldā. Tam bija arī savs zemes maršala zīmogs.

Komturi (commendatores, komthuren) — Ordeņa novadu (komendatūru jeb komtureju) priekšnieki. Novada centrā bija militāri nocietināta Ordeņa pils, kas daļēji bija arī klosteris. Pēc statūtiem, šādā pilī vajadzēja dzīvot vismaz 12 ordeņa brāļiem (konvents). Praksē šis brāļu skaits tomēr bija dažāds: Leales pilī — 6, Tērvetes — 15, Rīgas — 60. Komturus amatā iecēla un atcēla mestrs ar kapitula piekrišanu. Komturi gādāja par savas pils Ordeņa brāļu apbruņojumu, apģērbu un pārtiku. Komturi vadīja savas pils brāļu sapulces — konventus, kas notika katru svētdienu. Kara laikā komturs veda savas pils militāros spēkus cīņā.¹

¹ Reimchr., 3265.—3275. un 5881.—5889. rindas.

Komtūram bija ik gadus jāiesniedz pārskats kapitulā par ienākumiem un izdevumiem. Dokumentus komturs apstiprināja ar sava amata zīmogu. Ievērojamākās komturejas Livonijā bija Vilandē, Tallinā, Kuldīgā un Alūksnē. XV gs. beigās Ordenis sīkās komturejas apvienoja lielākās (bija ap 40 komtureju, palika 9).

Fogti (advocatus, vogt; senākās formas — vocatus, voget, voit) — augstas ordeņa amatpersonas, reizēm viņi pārvaldīja pat īpašus novadus — fogtejas (advocaturae). XVI gs. Livonijas ordeņa valstī bija 11 fogtejas. Fogta amats nav Ordeņa statūtos minēts, tas izveidojies parašu ceļā, domājams, pēc bīskapiju parauga. Viena no fogta galvenām funkcijām Livonijas ordenī bija tiesas spriešana. Livonijas valsts sākumā fogts savas tiesas sesijas savienoja ar pagasta (vakas) nodevu ievākšanas periodiem. Vēstures avoti liecina, ka zemnieki ļoti neieredzējuši fogtus. Hronika, piemēram, min šādus gadījumus: 1) «Pirmais izgāja pie viņiem Maurītijs, kas bija viņu fogts un neticīgiem pārāk uzticējās; viņi metās tūlīt tam virsū un nonāvēja to»; 2) «... un viņi nonāvēja Johanu, kas bija viņu fogts, kā arī visus viņa kalpus» (Heinr. Chr. Liv., XXVI, 5 et 7).

Dažos novados (Kuldīgā, Cēsīs u. c.) fogts valdīja kopā ar komturu, tomēr šo amatpersonu funkcijas nesakrita. Komtūram bija darišana tieši ar savas pils Ordeņa brāļiem («lai viņš tur brāļus pārzinātu»)¹, bet fogts pārvaldīja sava novada zemniekus («lai kuršu zemi pārzinātu»)². Fogts piedalījās kopā ar komturu karagaitās, domājams, ar paligspēku, ko organizēja no vietējiem nevācu iedzīvotājiem.³

Padome (rath) — mestra padomdevējs orgāns. Apspriežot svarīgākos jautājumus, it sevišķi pēc 1438. g. Ordeņa statūtu papildinājumu izdošanas, mestram bija jāapspriežas ar padomi. Padome sastāvēja no 7 locekļiem: mestrs ar 6 līdzpadomniekiem (compraeptores, Mitgebietiger). Trīs no tiem piederēja pie tā sauktās iekšējās padomes (der innerste rath) — zemes maršals, Vilandes komturs un Kuldīgas komturs, bet pārējie trīs padomnieki — pie ārējās padomes (der ewsserste rath) — Rēveles komturs, Alūksnes komturs un Jervzemes fogts.

Livonijas kapituls (capitel) — visu ordeņbrāļu kopsapulce, kuru ik gadus sasauca mestrs (capitulum faciant).⁴ Parasti kapituli sākās ar dievkalpojumu⁵ un tajos prezidēja mestrs.⁶

Kapituls apsprieda saimnieciskos pārskatus (schrifte), kā arī atsevišķu Ordeņa amatpersonu darbu.

Arī virsmestram no Vācijas bija tiesība ierasties Livonijas kapitulā un kontrolēt Ordeņa darbu.

¹ Reimchr., 11 672. rinda.

² Turpat, 8953. rinda.

³ Turpat, 9103.—9105. un 8952.—8960. rindas.

⁴ Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, II, 610.

⁵ Reimchr., 10 369. rinda.

⁶ Turpat, 5285.—5299. rindas.

Livonijas ordenis bija Vācu (Teitoņu) ordeņa nozarojums un tāpēc organiski saistīts ar to. Tai pašā laikā tas kā Zobenbrāļu ordeņa sukcesors bija pakļauts Rīgas arhibīskapam. Bez tam par Baltijas iekarošanu Livonijas ordenis saņēma lēņos no Livonijas bīskapiem attiecīgu daļu zemju. Rezultātā izveidojās liela Livonijas ordeņvalsts. Būdam ekonomiski un militāri spēcīgāka par bīskapijām, Livonijas ordeņvalsts pretendēja uz vadošo lomu Livonijas feodālo valstiņu starpā. Šīs vadošās vietas dēļ Livonijas ordenis bieži karoja ar bīskapijām.

Dānijas valdījumi Ziemeļgaunijā

Dāņu karalis palīdzēja vācu agresoriem XIII gs. ieņemt Igaunijas salas un cietzemi. Tādas militāras sadarbības rezultātā Ziemeļgaunijā (Harijas un Virijas novados) nodibinājās Dānijas valdījumi. Tomēr Dānijas ietekme te nebija liela, jo faktisko varu bija sagrābuši vācu tautības vasaļi. 1343. gadā pret vācu muižniekiem sacēlās igauņu zemnieki. Dāņu valdība tomēr kavējās sūtīt karaspēku nemieru apspiešanai. Tāpēc iejaucās Livonijas ordenis un pēc asiņainām kaujām zemnieku sacelšanos likvidēja. 1346. gadā Dānijas karalis pārdeva Igaunijas novadus vācu ordenim.

Ziemeļgaunijā Dānijas karalis Voldemārs II ieviesa vācu un dāņu lēņu tiesību sistēmas. Vācu tautības vasaļi ieguva vācu lēņu tiesības, bet dāņu tautības ierēdņi (kuniges man) — dāņu lēņu tiesības, kas, salīdzinot ar vācu lēņu tiesībām, noteica mazākas rīcības iespējas vasaļiem. Vēlāk Ziemeļgaunijā uzvarēja vācu lēņu tiesību sistēma.

Par Ziemeļgaunijas vasaļu politisko aktivitāti liecina fakts, ka tur visagrāk izveidojās *mantāgi* (vasaļu sanāksmes), kas apsprieda saimnieciskus un politiskus jautājumus.¹

Livonijas pilsētas — Hanzas savienības locekles

Vācu tirdzniecības pilsētas gar Ziemeļjūras un Baltijas jūras krastiem jau XIII gs. sāka apvienoties, lai sekmētu savstarpējos tirdzniecības sakarus (Hamburgas un Libekas 1241. g. līgums). Lībeka savukārt stājās līgumsakaros ar Rostoku, Vismaru u. c., bet Hamburga ar Ņelni, Minsteri, Dortmundu u. c. Tā pamazām veidojās vācu tirdzniecības pilsētu apvienība — *Hanzas savienība* (Unio hanseatica, hanseatischer Bund). Ar to bija saistīta Visbija un citas Gotlandes pilsētas. Par Hanzas savienības locekļēm kļuva arī Livonijas pilsētas Rīga, Tallina (Rewal), Tartu (Dor-

¹ Par Dānijas valdījumu beigu posmu Baltijā, it sevišķi Sāmsalā (Saaremaa) skat.: А. Я. Лесмент. К вопросу о социально-экономическом положении Датских владений в Прибалтике в XVII веке. — Скандинавский сборник, III, 1960, 7.—20. lpp.

pat), Cēsis (Wenden), Valmiera (Wolmar), Limbaži (Lemsel), Koknese (Kokenhusen) u. c. Pavisam Hanzas savienībā bija ap 90 pilsētu. Ar t. s. Ķelnes konfederācijas noslēgšanu 1367. gadā Hanzas savienība ieguva organizācijas formu. Ik pēc 3 gadiem Lībekā notika *Hanzas sanāksme* (Hansetage), kur pieņēma visai Savienībai *saistošus lēmumus* (recesus). Hanzas savienības galvenais mērķis bija uzturēt Ziemeļeiropas tirdzniecībā monopolstāvokli. Hanzas savienība bija ne vien ievērojams saimniecisks faktors, bet arī militāri politisks spēks. Katra Hanzas pilsēta maksāja Savienībai biedru maksas, kā arī deva noteiktu skaitu karavīru un kuģu. Sakarā ar konkurences rašanos (Anglijas, Nīderlandes tirdzniecība) un tirdzniecības ceļu pārvietošanos (Amerikas atklāšana, jūrasceļš uz Indiju u. c.) Hanza pakāpeniski zaudēja savu lomu. Pēdējā Hanzas savienības sanāksme notika 1669. gadā.

Katrai Hanzas pilsētai bija savs *statūts* (lat. — statutum) — iekārtas reglaments, kurā bija noteikta pilsētas pašvaldība, tiesas un citas privilēģijas. Statūtus Hanzas pilsētām sastādīja pēc kādas vadošās pilsētas (Lībekas, Hamburgas u. c.) statūtu paraugiem. Tādējādi Hanzas savienībā bija *pilsētas-mātes* (Mutterstädte) un *pilsētas-meitas* (Tochterstädte). Livonijā savukārt vadošās pilsētas bija Rīga (pieņēma pārstrādātu Hamburgas statūtu)¹ un Rēvele (pieņēma pārstrādātu Lībekas statūtu). Pārējās Hanzas pilsētas Livonijā pieņēma statūtus pēc Rīgas un Rēvels statūtu parauga.

Hanzas pilsētu galvenais pašvaldības orgāns bija *rāte* (consilium civitatis, rat, der Rath), ko sauca arī par *maģistrātu* (magistratus). Rāte parasti atradās pilsētas bagātāko virsslāņu (patriciāta) rokās. Rātes galvenās funkcijas: ievēlēt un iecelt pilsētas amatpersonas un ierēdņus, pārzināt ģildes un cunftes, uzņemt jaunus birģerus, vadīt pilsētas ārlietas un kara lietas, izdot likumus un rīkojumus; vēlāk rāte sāka spriest arī tiesu. Rātes priekšgalā bija viens vai vairāki *birģermeistari* (magister civium, proconsules). Pārējos rātes locekļus sauca par rātes kungiem (ratsherren, rathmanne, consules, seniores, domini). Sākumā rāte bija birģeru vēlētis orgāns, bet vēlāk tiesību kļūt par rātes locekļiem piesavinājās bagātākās patriciešu ģimenes. Svarīga amatpersona bija arī *pilsētas fogts* (advocatus, voget, vogt, iudex civitatis), kura galvenā funkcija bija tiesas spriešana.

Tādējādi Hanzas pilsētas Livonijā bija ieguvušas zināmu administratīvu patstāvību, ko atzina Livonijas feodāļi — Ordenis un bīskapi. Livonijas Hanzas pilsētu saites ar Vācijas pilsētām ne-traucēja Livonijas valstiņu konfederācijas iekšējo dzīvi, jo Ordenis un bīskapijas arī bija saistītas ar feodālo Vācijas valsti.

¹ Bīskaps Alberts piešķīra Rīgai Visbijas pilsētas statūta parauga tiesības. Vēlāk, iestājoties Hanzas savienībā, Rīga ieguva statūtu pēc Hamburgas pilsētas statūta parauga. Rīgas statūts vēlāk grozīts un papildināts.

Rīgas patrimoniālapgabals

Rīgai piederēja liels *lauku īpašums* (apm. 750 km²), ko sauca par patrimoniālapgabalu (*patrimonium civitatis*). Tas bija pilsētas pārvaldes un tiesu sistēmā ietilpstošs novads. To pārvaldīja Rīgas rātes ieceltas amatpersonas, kas ik gadus deva rātei norēķinus par patrimoniālapgabala muižu saimniecību. Dažreiz atsevišķas muižas iznomāja vairāksolišanā nomniekiem.¹

Tallinas (Rewal) bīskapijas diecēze (baznīcas novads)

Dānijas karalis Voldemārs II 1219. gadā nodibināja Tallinā (Rewal) bīskapiju, kas skaitījās pakļauta Lundas arhibīskapam Dānijā. Tallinas bīskapu vajadzībām Dānijas karalis atvēlēja ienākumus no vairākām savām Igaunijas muižām. Šīs muižas atradās bīskapu pagaidu lietošanā. Tādējādi Tallinas bīskaps bija tikai baznīcas amatpersona, bet ne feodāls īpašnieks un zemes valdnieks. Tallinas bīskapijas diecēze, kas atradās Ziemeļīgaunijā, bija tikai baznīcas novads, bet ne feodālā valsts. Līdzīgi citiem Dānijas bīskapiem, arī Tallinas bīskapam bija tiesības piedalīties Dānijas rigsrādā ar balsstiesībām. Tallinas bīskapijai nebija ne savas zemes, ne valsts iekārtas.

3. LIVONIJAS FEODĀLO VALSTU KOMPLEKSA KOPEJĀ STRUKTŪRA

Vācu iekarojumiem Livonijā bija ļoti dažādas valstiskās formas. Vācu katoļu garīdznieki, Romas pāvesta sludinātās krusta kara politikas pamudināti, dibināja Livonijā bīskapijas, kas vēlāk kļuva par klerikāli feodālām valstīm. Lai iegūtu militārus spēkus zemes iekarošanai, vācu katoļu garīdznieki vervēja vācu krustnešus un dibināja vācu ordeņus, sadalot savā starpā iekarotās zemes. Rezultātā izveidojās spēcīga militāri feodāla Livonijas ordeņa valsts, kas savukārt bija Vācu ordeņa nozarojums. Sakarā ar Dānijas karaļa palīdzību Igaunijas salu iekarošanā Ziemeļīgaunijā nodibinājās un kādu laiku pastāvēja no Dānijas atkarīga vasaļvalsts. Tādējādi kopējais Livonijas feodālo valstu komplekss sastāvēja no

- 1) Rīgas arhibīskapa valsts;
- 2) Tartu (Dorpat) bīskapa valsts;
- 3) Sāmsalas-Ljanemā (Wyck) bīskapa valsts;
- 4) Kurzemes bīskapa valsts;

¹ Dz. Liepiņa. Par Rīgas markas muižām un to attīstību līdz XVII gs. sākumam. — Vēstures problēmas, II, LPSR ZA izdevn., R., 1958, 57.—75. lpp.

5) Livonijas ordeņa valsts;

6) Dānijas valdījumiem Ziemeļigaunijā.

Rodas jautājums, kādas savstarpējas juridiskas saites vienoja šo feodālo valstu kompleksu.

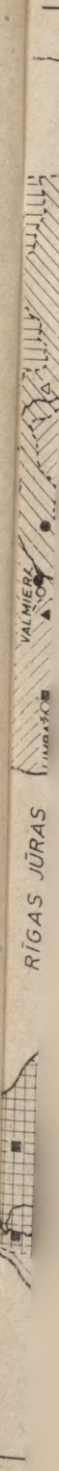
Livonijas feodālo valstu kompleksam trūka īsta virsfeodāļa (senjora). Romas pāvests gan uzskatīja (it sevišķi iekarošanas periodā) krusta karos iegūtās zemes Livonijā par savu īpašumu, taču praktiski pāvesta virsvara bija vāja un maznozīmīga. Visas bīskapijas katoļu baznīcas līnijā bija pakļautas pāvestam. Rīgas arhibīskapijai savukārt skaitījās pakļautas pārējās Livonijas bīskapijas. Tomēr baznīcas pakļautība vēl nebija pilnīga vasaļvalsts pakļautība. Tā kā Livonijas ordenis bija klerikāli militāra organizācija, kas zemi saņēma lēņos no Livonijas bīskapiem, tad jāsecina, ka arī tas bija pakļauts pāvestam. Tomēr Romas pāvestu uzskatīt par īstu Livonijas virsfeodāli (senjoru) nevar.

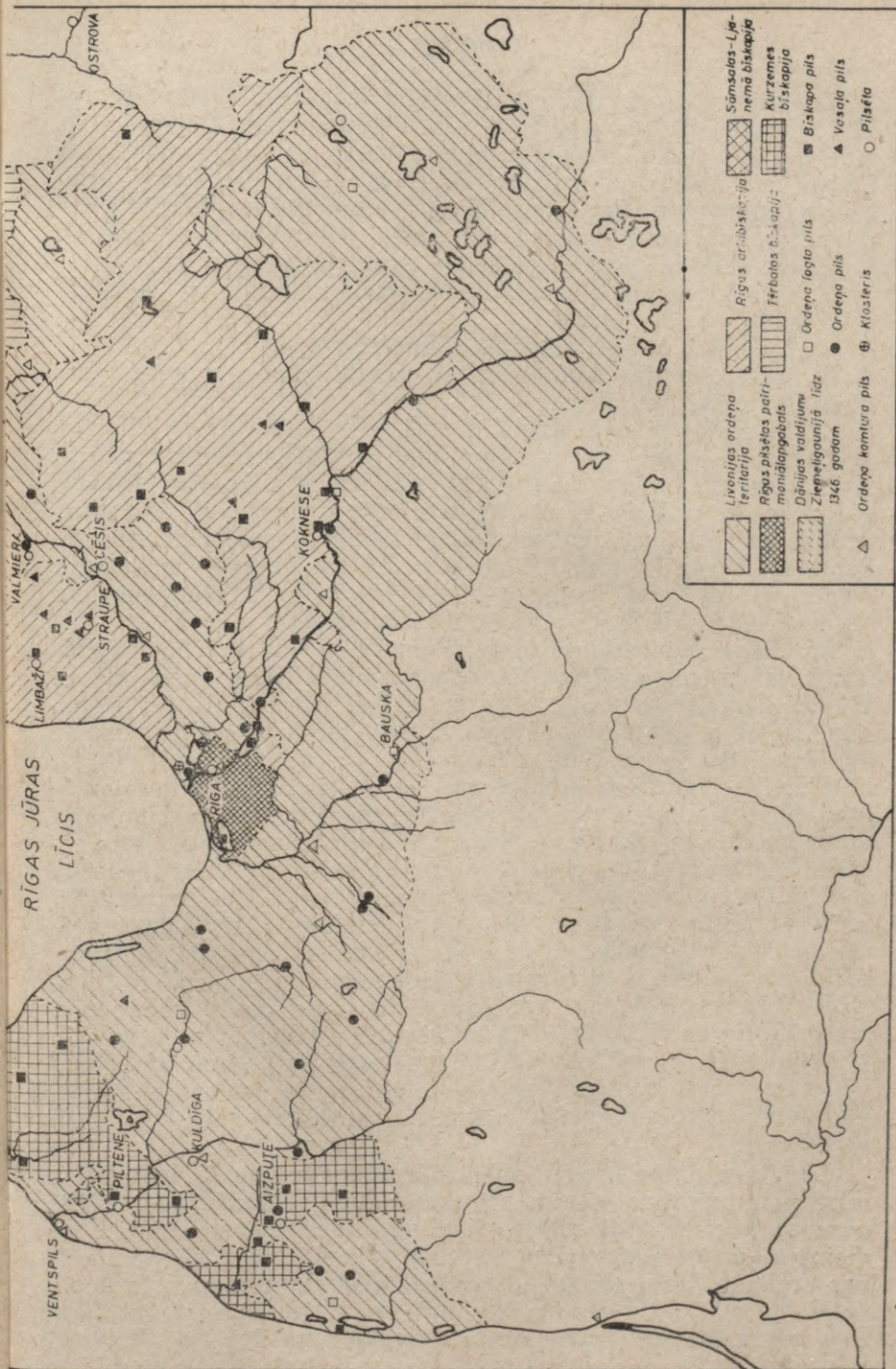
Juridiski pamatotākas saites Livonijas feodālajām valstīm bija ar Vācu Nācijas Svēto Romas impēriju. Livonijas bīskapi bija dokumentāri saņēmuši augstāko varu no feodālās Vācijas ķeizara un skaitījās viņa vasaļi. Ordenis savukārt, saņemdamas zemes no bīskapiem, juridiski raksturojams kā Livonijas bīskapu vasaļis un Vācijas ķeizara apakšvasaļis. Tomēr praktiski Livonijas valstu atkarība no feodālās Vācijas valsts bija tīri formāla, it sevišķi feodālās Vācijas decentralizācijas posmā.

Livonijas ordenis, būdams Vācu ordeņa sastāvdaļa, juridiski bija cieši saistīts ar to. XIV gs. Livonijas ordeņa brāļu vidū radās separātisma tendences (vestfāliešu nogrupējums). Rezultātā Livonijas ordeņa valsts faktiski kļuva patstāvīga. Tomēr formāli juridiskas saites ar Vācu ordeni palika.

Livonijas feodālo valstu kompleksa būtisks vienotājs faktors bija un palika vācu tautības feodāli un viņu uzkundzēšanās politika Baltijas zemēm.

XV gs., kad Vācu ordenis cieta sakāvi kaujā pie Grīnvaldes (1410. g.), ātslāba arī Livonijas ordeņa uzkundzēšanās tieksmes. Šai periodā Livonijā jau bija noformējušās spēcīgas feodālas kārtas, kurām bija tendence radīt kārtu pārstāvniecības orgānus. Atsevišķās Livonijas valstīs sāka funkcionēt *mantāgi*. Mantāgs (lejasvācu — mantag, lat. — placitum dies vasalorum) bija viena senjora teritorijās lēņu viru sanāksme. Livonijas apstākļos mantāgs bija vienas feodālās valstiņas, piemēram, Rīgas arhibīskapijas vasaļu sanāksme. Sākumā mantāgos sprieda tiesu kādam atsevišķam vasaļim. Vēlāk mantāgi sāka izskatīt arī svarīgākus saimnieciskus un politiskus jautājumus. Pazīstamākās mantāgu sanāksmju pilsētas bija: Rīgas arhibīskapijā — Limbaži, Kurzemes bīskapijā — Piltene, Tartu bīskapijā — Tartu utt. Ordeņa teritorijā mantāgi neattīstījās, jo Ordenim nebija lielu vasaļu. Vienīgi Harijas un Virijas teritorijā atradās ietekmīgi vasaļi, kas pirmie Livonijā noorganizēja mantāgu sanāksmes.

Landtāgs

Livonijas mērogā tika radīts visām feodālām valstīm kopīgs kārtu pārstāvniecības orgāns — *landtāgs*. Landtāgs (lejasvācu — *landtag*) — visas Livonijas valdošo kārtu pārstāvju sanāksme. Pirmo reizi landtāgu sasauca 1421. g. Valkā pēc Rīgas arhibīskapa iniciatīvas. Pēc tam landtāga sasaukumi turpinājās. Livonijas landtāgs raksturojams kā kārtu pārstāvniecības orgāns. Landtāga sastāvā nogrupējās šādas kūrījas (kārtas):

1) visi Livonijas bīskapi, domkapitulu locekļi un klosteru priekšnieki;

2) Livonijas ordeņa augstākās amatpersonas;

3) visu Livonijas feodālo valstu vasali (skaita ziņā pārsvars Ziemeļigaunijas vasaliem);

4) Livonijas pilsētu pārstāvji.

Landtāga lēmumu pieņemšanai bija vajadzīga visu četru kārtu vienbalsīga piekrišana. Landtāgs bija visas Livonijas feodālo valstu kopīgs *valdošo kārtu* pārstāvniecības orgāns. Kā jau visos tamlīdzīgos orgānos, zemnieku kārtā landtāgā nebija pārstāvēta. Pastāvēja uzskats, ka zemniekus pārstāv viņu kungi — muižnieki. Tomēr arī Livonijas kungiem bija lielas interešu sadursmes un strīdi. Pilnīgi saprasties viņi varēja samērā reti.

Landtāga sapulcēšanās vieta sākumā bija Valka, vēlāk — Valmiera. Izņēmuma gadījumos landtāgi sanāca Rīgā, Tartu, Cēsis, Vīlandē. Landtāga sesijas ilga īsu laiku, parasti 1—3 dienas. Tikai 1516. g. Valkas landtāgs nolēma turpināt sesijas vismaz 10 dienas. Bet to ne vienmēr ievēroja.

Livonijas landtāga kompetence: 1) zemes aizsardzības jautājumu apspriešana — kara pieteikšana, miera noslēgšana un vajadzīgo naudas līdzekļu atvelēšana; 2) likumdošanas aktu pieņemšana. Piemēram, 1422. gadā landtāgs Valkā izdeva visai Livonijai zemes likumu grāmatu (*Landesordnung*), kurā bija galvenokārt baznīcas tiesību normas; 1422. gadā landtāgs Cēsis izdeva svarīgus nodokļu likumus (ieviesa jauna kaluma marku); 3) tiesas spriešana apelācijas kārtībā (dižciltīgo kārtu augstākā tiesa Livonijā). Vispār Livonijas landtāga kompetence nekur nebija sīki precizēta un noteikta, tādēļ darba kārtībā varēja būt visdažādākie jautājumi. Tā, piemēram, Valkas landtāgā 1424. gadā apspriests jautājums par Livonijas vergiem (*dreļļiem*); turpat apspriests arī jautājums par aizbēgušo zemnieku atdošanu atpakaļ viņu kungiem.

Landtāga darba kārtību noteica landtāga sasaucēji, bet sesijas laikā pats landtāgs. Landtāgu parasti atklāja arhibīskaps. Savas uzrunas sākumā viņš minēja landtāga sasaukšanas iemeslu un *aicināja* kūrījas apspriesties atsevišķi (tipisks kārtu pārstāvniecības orgāns). Tikai nākamajā kopsēdē visas kūrījas balsoja kopā. Ja kūrīju atsevišķie lēmumi bija dažādi un nesaskanēja, tad kopsēdē sākās debātes (*wesselwort*) un apspriedes (*besprake*). Bieži

Livonijas landtāga sēžu dienas pagāja strīdos, un tāpēc daudzi jautājumi palika neizšķirti. Kūriju labvēlīgas vienošanās gadījumā tika pieņemts lēmums (recessus — savstarpēja piekāršanās).

Visumā landtāgam bija īpatnēja juridiska nozīme, jo tas bija vienīgais visas Livonijas feodālo valstu kopīgais orgāns.¹

4. TIESU IEKĀRTA UN TIESAS SPRIESANA LIVONIJĀ

Tiesu orgāni uz laukiem

Fogta tiesas vara. Vācu feodāli Livonijā, lai uzturētu savu kundzību un kārtību, noorganizēja arī jaunas tiesas. Bīskapi savās teritorijās iecēla īpašus *soģus* jeb *foģtus* (lat. — advocatus, vocatus; vāc. — voget, vojt, vogt). Drīz arī Ordeņa zemēs un Harijas un Virijas novados (dāņu zemēs) nodibināja fogtu amatus. Fogtu galvenais uzdevums bija spriest tiesu, kaut gan bieži tiem bija arī administratīvas, saimnieciskas un pat militāras funkcijas. Viņi varēja tiesāt visus Livonijas iedzīvotājus — vācus un nevācus. Fogti, īstenojot tiesas varu, palīdzēja zemes kungiem turēt paklausībā apspiestos vietējos iedzīvotājus, t. s. nevācus. Jau XIII gs. vācu līgumos ar vietējām zemēm paredzēta fogta tiesas varas nodibināšana. Tā 1241. g. Sāmsalas iedzīvotāji solās «pieņemt reizi gadā, nodevu ievākšanu laikā, fogtu laicīgu lietu izspriešanai, kuram jātiesā pēc zemes vecāko padoma»². Ar šo uzpiesto līgumu sāmsalieši zaudēja savu senso tiesas varu, jo tā turpmāk piekrita fogtam, kurš nodevu ievākšanas laikā (domājams, pagastos jeb vakās) izsprieda arī tiesu. Tomēr iekarošanas periodā okupācijas varai bija vēl kaut cik jārēķinās arī ar apspiesto ļaužu masām. Tāpēc minētajā līgumā iekarotāji vismaz formāli apsola, ka fogti tiesās pēc zemes vecāko padoma (de seniorum terrae consilio). Šāds kontakts ar vietējo iedzīvotāju virslāņiem bija nepieciešams tiesas varas realizēšanai. Vēl nebija arī jaunu likumu, pēc kuriem tiesāt, tāpēc okupanti centās izmantot daļu no vietējām parašu tiesībām, pielāgojot tās savām interesēm. Zemes vecākie šai ziņā bija ļoti noderīgi, jo tie vislabāk pārzināja senās, nerakstītās parašu tiesības. Pat vēlāk, izstrādājot vietējiem novadiem jaunus likumkrājumus, vācu feodāli tur uzņēma daudz seno parašu tiesību elementu. Vācu ordeņa līgumā ar zengāļiem 1272. g. teikts, ka fogtiem jātur tiesa trīs reizes gadā un jāspriež «pēc Latvijas un Igaunijas zemes tiesībām un parašām»³. Fogti, spriežot tiesu pagastos (vakās), mēdza

¹ Ю. Егоров. Вопросы истории государства и права Эстонской ССР до Октябрьской революции. Тартуский государственный университет, Тарту, 1966, 3.—16. lpp.

² Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curändisches Urkundenbuch, I, 75.

³ Turpat, I, 430, § 5.

pieaicināt arī zemnieku sabiedrības pārstāvjus, galvenokārt vecākos, kas palīdzēja rast vajadzīgo spriedumu. (Teesaht, Tees' turräht (tees nest) — richten urtheilen, Gericht halten.)¹ Zemnieku pārstāvji tiesas procesā fogtam bija vajadzīgi, lai uzzinātu vietējās parašas, sarunātos ar prāvniekiem vietējā valodā un noskaidrotu vietējos apstākļus. Izšķirošā lēmēja loma tiesas spriešanā palika pašam fogtam, jo tas bija valsts varas pārstāvis un faktiskais tiesātājs (Langija vārdn. teikts: Teesatais (sohgis) — ein Richter, Vogt). Tomēr, pieaicinot zemnieku pārstāvjus tiesas spriešanā, tika radīta ilūzija, ka līdzīgs tiesā līdzīgu (feodālo kārtu tiesas princips). Šādu pārstāvju pieaicināšana nedaudz atdzīvināja senās zemnieku sabiedrības kopu, agrāko sabiedrisko tiesas varu. Tādējādi fogtam zināmā mērā radās kontakts ar zemniekiem un tas varēja labāk izprast prāvas apstākļus. Zemnieku līdzdalība tiesas procesā atviegloja fogta darbu. Šāda zemnieku vecāko pieaicināšana tiesas spriešanā saglabājās līdz pat Livonijas valsts beigām. Baltasara Rusova hronikā (XVI gs.) teikts: «Pieaicinātiem vecākiem zemniekiem pēc senām parašām bija jāatrod tiesības un jānoliek soda mērs.»² Nav šaubu, ka arī šeit izšķirošais vārds tiesas spriedumā palika pašam fogtam.

Iespējams, ka pārādu prasību un citu civillietu izspriešanā pieaicinātiem zemnieku sabiedrības pārstāvjiem bija patstāvīgāka loma. Tiem uzdeva pagasta ļaužu priekšā pašiem izspriest prāvu, tādējādi pamudinot parādnieku maksāt. Kurzemes bīskapa Gotšalka rakstā 1424. gadā teikts: «Proti tos, kas daudz parādā un nedomā maksāt un kas visa pagasta priekšā tiek tiesāti, kurus mēs zemes vecākiem nosūtām un kuri pār viņiem paši spriež tiesu, kā to zemes tiesības nosaka.»³ Minētie zemes vecākie tiesu sprieda gribot negribot savu kungu interesēs. Ja viņi to nebūtu darījuši, tad tiem vispār nebūtu atļauts tiesu spriest.

Raksturīgi, ka arī latviešu tautas dziesmas attēlo vietējo ļaužu pieaicināšanu kopā ar kungiem tiesu spriest: «Kundziņš manu bāleliņu tiesas spriest aicināja» (LD 31320), «Tādu tiesu kungi sprieda, tādu mani bāleliņi» (LD 3755).

Tomēr nav jāaizmirst, ka Livonijā tiesas vara bija piešķirta tikai fogtiem kā valsts varas pārstāvjiem. Nereti tie izlietoja šo varu patvaļīgi un nelietīgi, gūstot personiskus, mantiskus labumus. Fogta amats bija ierāvējiem materiāli ienesīgs. Vairāki vēstures avoti liecina par fogtu patvarībām Livonijā. Tā, piemēram, XIII gs. patvarīgi rikojās Turaidas fogts Gotfrīds. Indriķa hronikā teikts: «Viņš, apstaigādams draudzes un izšķirdams cilvēku strīdus un ķildas, savāca daudz naudas un dāvanu un atnesa bīskapam mazumu, sev vairumu paturēja... Viņš netaisni rikojās, sagrozot tiesu, apspiežot nabagos un attaisnojot netaisnos...» (Heinr. Chr. Liv., X, 4).

¹ J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.

² Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt (1584), 28. lpp.

³ Fr. G. v. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, VII, 228.

Sis piemērs spilgti rāda, kāda patvaļas iespēja bija fogtam, spriežot tiesu.

Muižas tiesas vara Livonijā nodibinājās bīskapijas lēņu muižās. Bīskapi, izlēņojot zemes saviem vasaļiem, nodeva tiem arī daļu administratīvās varas un tiesas varas. Turpretī Ordenis saviem vasaļiem parasti neizlēņoja tiesību spriest tiesu, jo Ordeņa valstī jurisdikcija palika fogta rokās. Raksturīgs piemērs tiesas varas piešķiršanai ir Rīgas arhibīskapa 1306. g. lēņu grāmata savam vasalim. Tajā teikts: «... ar visu godu, tiesu un tiesas varu, ar visām tiesībām.»¹ Vēlākos gadsimtos šie jurisdikcijas piešķirumi vasaļiem aizvien vairāk tika nostiprināti un precizēti. Tā radās t. s. *muižas tiesa* (Hofgericht), kur feodālis tiesāja sev pakļautos ļaudis. Baltasara Rusova Livonijas hronikā teikts: «... ja kādu ļaundari noķēra kāda muižnieka zemē, tad viņu izdeva tiesāt nevis valdībai, bet tam muižniekam, kura robežās viņš bija izdarījis noziegumu.»²

Tiesas spriedējs muižas tiesā bija pats feodālis (muižas kungs), bet vēstures avoti³ kā piesēdētājus (assessores, Beisitzer) min arī citus muižniekus. Lai noskaidrotu attiecīgā novada parašas un nozieguma apstākļus, dažos gadījumos muižas tiesā pieaicināja arī vecākos zemniekus. «Raugoties pēc nozieguma, kad bija paredzams sods, tad muižnieks aicināja uz tiesu dažus citus muižniekus un dažus vecākos zemniekus.»⁴

Muižas tiesas vara bija ievērojami šaurāka par fogta tiesas varu. Sevišķi svarīgās prāvās muižas tiesā bija nepieciešama fogta kā valsts varas pārstāvja klātbūtne. Kādā Rīgas arhibīskapa 1494. g. dokumentā teikts: «Ikkatram jāzina, ka nevienam mūsu zemes zemniekam nevar piespriest nāves sodu, ja tur nav klāt fogts līdz ar mūsu muižkungu un lauku rakstvedi no tā novada, pie kura pieder zaglis.»⁵ Tādējādi jāsecina, ka vismaz formāli vasaļā tiesas vara bija ierobežota. Vēlākos gadsimtos, pieaugot muižnieku ekonomiskai un politiskai ietekmei, pieauga arī muižas tiesas patvaļa.

Zemnieku sabiedriskā tiesa. Vācu okupanti Livonijā bija iznīcinājuši veco tiesas spriešanas kārtību un ieviesuši savu jurisdikciju. Tomēr seno tiesvedības parašu paliekas saglabājās visā Livonijas valsts pastāvēšanas laikā — nereti pārkāpumus savā iekšējā dzīvē zemnieku sabiedrība sodīja pati pēc savām senenām parašām. Uz noziegumiem sabiedriskā vide reaģēja pa daļai stilhiski. Livonijas valdnieki zemnieku sabiedriskajai tiesai pievērsa maz uzmanības, jo tā vācu iebrucēju intereses tieši neapdraudēja. Baznīcas ideologi, neprazdami vietējās latviešu un

¹ H. Bruiningk und N. Busch. Livländische Güterurkunden, I, 48.

² Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt (1584), 28. lpp.

³ L. Arbusow. Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, III, Nr. 46,

§ 8.

⁴ Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt (1584), 28. lpp.

⁵ L. Arbusow. Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, III, Nr. 103.

igauņu valodas, nespēja zemnieku sabiedrībā efektīvi iejaukties. Tāpēc vēl Livonijas valsts beigās (XVI gs.) zemnieku sabiedriskā tiesa nebija zaudējusi savu nozīmi. Baltasara Rusova hronikā rakstīts: «Zemniekiem Livonijā pašiem savā starpā bija *pagāniska tiesa*. Par to viņi mazāk vainojami nekā valdnieki, kuri to atļāva. Ja kāds zemnieks tika nosists, tad viņa tuvākie draugi tiesāja slepkavu pēc savas tiesas, nonāvēdami viņu bez kāda sprieduma, bez bendes tur, kur viņu saķēra, pat neraugoties uz to, ka slepkavība bija notikusi pašaizstāvēšanās gadījumā. Ja īsto slepkavu nevarēja atrast, tad ļoti bieži bija jācieš viņa tuvākiem draugiem; pat bērnam šūpulī bija jācieš par savu tēvu.»¹

Šī hronika nepārprotami skaidri liecina, ka iedzīvotāju masās vēl daļēji dzīvi bija senie tiesiskie uzskati. Reizēm, kad okupācijas vara kļuva mazāk jūtama, apspiestie sabiedriskie spēki spontāni lauzās uz āru, realizējot seno justīciju.

Tiesu orgāni pilsētās

Pilsētas fogta tiesas vara. Livonijas pilsētu attīstības sākumā fogtus iecēla feodālie valdnieki — bīskapi, un tie tiesas spriešanā neatšķīrās no lauku novadu fogtiem (*advocatus, voget*). Sakarā ar pilsētas pārvaldes orgāna — rātes (*rat — padome*) attīstību XVI gs. fogtu tiesas vara tika ierobežota un beidzot pakļauta rātei. Fogtus sāka ievēlēt pilsētas rāte, kas izveidojās par otro (pārsūdzības) instanci. Tomēr vēl XVI gs. pilsētas fogta tiesas vara bija samērā liela. Baltasara Rusova Livonijas hronika stāsta, ka 1525. gadā Rēveles fogts notiesājis uz nāvi kādu muižnieku: «Drīz pēc tam ieradās Bots Šrēders, pilsētas fogts, apcietināja viņu un ielika cietumā... Beidzot viņam nocirta ar zobenu galvu starp pilsētas vārtiem... Tāds iznākums ļoti uztrauca visus Livonijas muižniekus... Ja tāds gadījums vēl nāktu priekšā, tad to izspriest varot tikai Rēveles komturs, bet ne pilsētas fogts...»² Šai gadījumā pilsētas fogts bija tiesājis, rātes un birģeru pamudināts.

Pilsētas rātes tiesas vara. Livonijas feodālajās pilsētās izveidojās ietekmīgs pārvaldes orgāns — pilsētas *padome* jeb *rāte* (lat. — *consilium civitatis, magistratus, vāc. — rat*). Saskaņā ar Hanzas pilsētu statūtiem rāte bija tiesīga arī spriest tiesu. Rātes tiesas funkcijas paplašinājās uz pilsētas fogta rēķina. Tā sāka fogtus ievēlēt un reizēm vienkārši iecelt. Tādējādi rāte izveidojās par otrās instances tiesu, kur varēja pārsūdzēt pilsētas fogta spriedumus. Praktiski fogts izsprieda tiesu un, ja rāte nekādus iebildumus necēla, tad savu spriedumu izpildīja. Lielo Hanzas pilsētu — Rīgas un Rēveles ietekmē attīstījās arī mazo pilsētu

¹ *Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt* (1584), 28. lpp.

² Turpat, 35. un 36. lpp.

rātes kā pārvaldes un tiesu spriedēju orgāni. Piemēram, Limbažu rāte 1547. g. izspriedusi kādu namsaimnieku strīdus lietu, kas juridiski noformēta, vadoties no Rīgas pilsētu tiesībām: «Mēs, Limbažu birģermeistars un rātesvīri, pasludinām... pilnvarotā rātes sēdē saskaņā ar Rīgas tiesībām.»¹

Tiesu orgāni privileģētajām kārtām

Mantāgu tiesas vara. Mantāgi (lat. — placitum generale, vāc. — mantag) bija atsevišķu Livonijas novadu vasaļu (muižnieku) sanāksmes, kas izlēma svarīgus saimnieciskus un politiskus jautājumus, kā arī sprieda tiesu (lēņu vīru tiesa). Mantāgus parasti sasauca un vadīja lielfeodālis (senjors) vai viņa uzdevumā kāds vietnieks. Mantāgos iztiesāja vasaļu strīdus (civilietas) un pārkāpumus (krimināllietas). Par Livonijas mantāgu tiesas spriedumiem saglabājušies vairāki dokumenti.² Ordeņa zemes notika īpašas *tiesas sapulces* (Richtertage), kur lēņu vīru tiesnesis (manrichter) kopā ar vasaļu piesēdētājiem (assessores, bysittern) sprieda tiesu. Kādā tiesas dokumentā, kas sastādīts 1546. gadā Valmierā, rakstīts: «Es, Johans Vrangels, vīru tiesnesis, kopā ar abiem piesēdētājiem...» («Ick, Johan Wrangel, manrichter, sampt mynen beiden bysittern...»)³ Zemniekiem dzimtcilvēkiem mantāgu tiesa, protams, nebija pieejama.

Landtāga tiesas vara. Landtāgs bija visas Livonijas privileģēto kārtu kopēja sanāksme (1421.—1561. g.), kas pieņēma likumdošanas aktus, lēma par nodokļiem, zemes aizsardzību, karu vai mieru, starptautiskiem līgumiem utt., kā arī *sprieda tiesu*. Landtāgs bieži izskatīja muižnieku privātsūdzības, kas tika iesniegtas apelācijas kārtībā par Livonijas zemāko tiesas orgānu spriedumiem. Kādā landtāga tiesas sēdes sagatavošanas dokumentā teikts: «...apelāciju pieņemt, kuru nākamajā landtāga sēdē tālāk, cik vien iespējams, taisnīgi un tiesīgi caurskatīt...»⁴ Dažreiz landtāgā kā pirmā tiesas instancē izsprieda svarīgas muižnieku strīdus lietas. Zemnieku kārtas ļaudīm šis privileģēto kārtu orgāns nebija pieejams ne politiskos, ne tiesu jautājumos.

Virijas un Harijas muižnieku tiesa. Šie novadi piederēja Dānijai un vēlāk tika iekļauti Livonijas ordeņa teritorijā. Tāpēc šeit izveidojās dažas tiesu īpatnības. Baltasara Rusova hronika apraksta muižnieku tiesas privilēģijas: «Arī Virijas un Harijas muižniekiem Dānijas karalis un vēlāk arī virsmestrs deva lielas bruņinieku tiesības, kurās ietilpa arī tiesa, kas sastāvēja no 6 Virijas un 6 Harijas padomniekiem un 2 ordeņa priekšniekiem: no Rēveles komtura un Vezenbergas fogta. Visi tiesas spriedumi

¹ Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336.—1551. g., Nr. 218.

² Turpat, Nr. 243, 260, 273 u. c.

³ Turpat, Nr. 194.

⁴ Turpat, Nr. 168.

tika atzīti par galīgiem, un abām pusēm tiem bija jāpakļaujas. Tā spriedumu izpildīšana piekrita vīru tiesnešiem, kas pēc Livonijas bruņinieku tiesībām bija fogti. Visi spriedumi tika izpildīti bez kavēšanās. Apelācijas tiesība, arī pat pie zemes firsta, bija izslēgta.»¹ Virijas un Harijas muižnieku tiesas īpatnības vēsturiski izveidojušās Dāņu tiesību ietekmē.

Vācijas valsts kamertiesas (Reichskammergericht) varā Livonijā. Šī augstākā tiesa Vācijā nodibināta 1495. gadā. Tā tiesāja galvenokārt pēc romiešu tiesībām, praksē piemērojot *Corpus iuris civilis*. Tā kā Livonijas feodālo valstu komplekss juridiski skaitījās Vācijas sastāvdaļa, tad arī Livonijas vācu muižniekiem bija iespēja tiesāties šai Vācijas valsts augstākā tiesā. Turpretī Livonijas vietējie iedzīvotāji par savu tiesību aizsardzību šai tiesā nevarēja ne saņņot.

Līdz mūsu dienām saglabājušies vairāki dokumenti par Livonijas tiesu spriedumu pārsūdzībām uz Vācijas valsts augstāko tiesu.² Kādā no tiem pats Vācijas ķeizars Kārlis V pasludina Rīgas arhibīskapa spriedumu par atceltu sakarā ar to, ka lieta pārsūdzēta Vācijas valsts kamertiesā: «... darām jums zināmu ... apelāciju par mūsu firsta un miļā Rīgas arhibīskapa Vilhelma sprieduma atcelšanu Johana Masava lietā sakarā ar pārsūdzību mūsu ķeizariskajā kamertiesā svētajā valstī ...»³

Livonijas dižciltīgie prāvnieki Vācijas valsts kamertiesā parasti piedalījās personiski, bet dažreiz sūtīja tikai savus pārstāvjus — advokātus. Piemēram, «augsti mācītu Danielu Kapitakungu, tiesību doktoru par ķeizariskās kamertiesas advokātu un aizgādni kā savu pilnvarotu aizstāvi esmu iecēlis un norikojis»⁴. Kā redzams, šādi mācīti doktori ir bijuši pieejami tikai Livonijas bagātajiem feodāļiem.

4. §. LIVONIJAS TIESĪBAS⁵

1. BRUŅINIEKU TIESĪBAS

Bruņinieku tiesību avoti

Vācu iekarotāji Livonijā izveidoja sarežģītu feodālo valsts iekārtu un ne mazāk sarežģītu feodālo tiesību sistēmu. Viņi ieviesa Vācijā un citu Rietumeiropas zemju juridiskos institūtus (galvenokārt vācu lēņu tiesību pamatus), nostiprinot sev dažā-

¹ *Balthasar Russow's Chronica des Prouintz Lyfflandt* (1584), 27. un 28. lpp.

² Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336.—1551. g., Nr. 183, 272 un 273, 325—327, 332, 346, 348 u. c.

³ Turpat, Nr. 183.

⁴ Turpat, Nr. 326.

⁵ *В. Калнынь. Общественно-политический строй и право феодальной Латвии в XI—XVI веках*, 33.—42. lpp.

das privilēģijas. Sie juridiskie institūti Livonijā pārveidojās un attīstījās atbilstoši Baltijas apstākļiem. Valdošās vācu aprindas tos uzrakstīja un kodificēja atbilstoši dažādām Livonijas iedzīvotāju kārtām. Livonijas ievērojamākie tiesību krājumi (Rechtsbücher)¹ bija šādi.

Voldemāra un Ērika lēņu tiesības (das sog. Woldemar-Erichsche Lehnrecht) (1315. g.). Tādu nosaukumu minētajam tiesību krājumam devis Tartu universitātes profesors Fr. Bunge XIX gadsimtā. Krājuma nosaukums norāda, ka šo tiesību kodifikatori bijuši Dānijas karaļi Voldemārs II (1202.—1241. g.) un Ēriks VI (1286.—1319. g.). Saglabājies krājuma priekšvārds, kur abi šie karaļi minēti. Voldemāra un Ērika lēņu tiesības bija rakstītas Ziemeļigaunijas (Harijas un Virijas) vasaļiem, kuru vairums bija vācieši. Sis kodekss satur vācu (sakšu) lēņu tiesību principus. Sastādot krājumu, kodifikatori ņēmuši par paraugu t. s. «*Sakšu spoguļi*» (Sachsenspiegel).

Dānijas karaļi, ieviešot Ziemeļigaunijā vācu lēņu tiesību sistēmu, gribēja iztapt vācu vasaļiem, ar kuriem kopā šo zemi bija iekarojuši. Dānijas rigsrads 1315. g. piešķīra šai kodifikācijai oficiāla likuma spēku. Kodekss iedalīts 60 pantos. Tas satur lēņu tiesības, tiesu iekārtas noteikumus un procesuālās tiesības.

Livonijas senākās bruņinieku tiesības² (das älteste livländische Ritterrecht). Tās bija Voldemāra un Ērika lēņu tiesību pārstrādājums Livonijas bīskapiju vajadzībām. Livonijas vecākās bruņinieku tiesības saglabājušās trīs redakcijās: viena no tām uzrakstīta laikā no 1315. gada līdz 1322. gadam lejasvācu valodā un lietota Sāmsalas-Ljanemā bīskapijā. Tā ir gandrīz burtisks Voldemāra un Ērika lēņu tiesību norakstījums, tikai nosaukuma ziņā pielāgots bīskapijai (Dānijas karaļa vietā rakstīts bīskaps). Bez tam teksts dažās vietās papildināts ar «*Sakšu spoguļa*» normām. Otra vecāko bruņinieku tiesību redakcija uzrakstīta XIV gs. viduslejasvācu valodā un lietota Tartu bīskapijā. Tai ir daudz papildinājumu. Teksta apjoms — 67 panti. Trešā Livonijas vecāko bruņinieku tiesību redakcija būtībā ir otrās redakcijas variants. Tā saglabājusies augšvācu tulkojumā.³

Livonijas vidējās jeb paplašinātās bruņinieku tiesības (das mittlere oder erweiterte livländische Ritterrecht) — sastādītas Rīgas arhibīskapijai XV gs. sākumā, bet iespiestas 1537. gadā lejasvācu valodā ar nosaukumu «*De gemenen stichttischen rechte im sticht van Riga, geheten dat Ridderrecht*». Šajā tiesību grāmatā ir 249 panti, un tā uzskatāma par Livonijas vecāko bruņinieku tiesību, *Sakšu spoguļa* u. c. tiesību avotu pārstrādājumu. (Zviedru valdība vēl XVII gadsimtā Livonijas vidējās bruņinieku tiesības apstiprināja par Vidzemes likumu krājumu.)

¹ Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth-, und curländischen Rechtsquellen, 11. un 33. lpp.

² Fr. G. v. Bunge. Altlivlands Rechtsbücher. Leipzig, 1879.

³ Turpat.

Sistemātiskās jeb pārstrādātās bruņinieku tiesības (das sog. systematische oder umgearbeitete Ritterrecht) — vidējo bruņinieku tiesību sistemātisks pārstrādājums, iedalot izkaisītās normas 3 grāmatās, pa 33, 40 un 28 pantiem katrā. Sakārtojot materiālu, nav ievērotas tiesību nozares. Tā, piemēram, krimināltiesības izvietotas 2. un 3. grāmatā, mantošanas tiesības — 1. un 2. grāmatā. Šis tiesību krājums uzglabājies augšvācu valodā, kaut gan oriģināls bijis lejasvācu valodā. Bez tam vēl ir kāds vēlāks tulkojums latīņu valodā — «Jus feudale Livonicum». Livonijas sistemātiskās jeb pārstrādātās bruņinieku tiesības sastādītas XV gadsimtā. Limbažu mantāgs tās izsludināja par Rīgas arhibīskapijas likumu.

Minētie 4 bruņinieku tiesību krājumi pēc izcelšanās un satura ir savstarpēji radniecīgi un daudzējādā ziņā līdzīgi. Izsekojot to attīstībai, ir redzams, kā Livonijas valdošās vācu aprindas nostiprinājušas savu stāvokli un privilēģijas.

Livonija XV gs. vidū sasniedza feodālās valsts attīstības otro stadiju — kārtu pārstāvniecību (parādījās mantāgi un landtāgi). Ievērojami pārveidojās arī Livonijas tiesības: baznīcas statūti atcēla pārbaudījumu ar sakarsētu dzelzi. Rīgas arhibīskaps 1457. g. paplašināja lēņu mantošanas tiesības, svarīgs bija arī Rīgas arhibīskapijā nodibinātais *arkla tiesneša* amats (Hakenrichter). Šie likumdošanas akti papildināja četras minētās bruņinieku tiesību kodifikācijas.

Bruņinieku tiesību saturs

Raksturīgākās Livonijas bruņinieku civiltiesību normas. Feodālie zemes īpašumi. Galvenais ekonomiskais pamats vācu feodāļiem Livonijā bija viņu muižas. Bīskapu un Ordeņa vasaļi dažādos veidos ieguva savā ricībā lielus zemes īpašumus, ko juridiski nostiprināja ar lēņu aktiem, privilēģiju rakstiem un parašām. Noformējoties īpašai bruņinieku kārtai (die Rittershaft), Livonijā tika oficiāli izdotas bruņinieku tiesību kodifikācijas, kuru galvenais saturs bija feodālo zemes īpašumu (muižu) tiesiskā nostiprināšana.

Livonijas bruņinieku tiesībās skaidri izteikta feodālā īpašuma konstrukcija, kas paredz, ka zeme var piederēt reizē vairākiem feodāļiem dažādās lēņu pakļautības pakāpēs.¹ Parasti izšķīra *virsiņa* (*dominium directum*) un *apakšīpašumu* (*dominium utile*). Tipiski virsiņa īpašnieki Livonijā bija Rīgas arhibīskaps un pārējie bīskapi (daļēji arī Ordeņa mestrs). Feodālo īpašumu bija atļauts iegūt tikai dižciltīgas kārtas cilvēkiem. Livonijā tādi bija vienīgi vācu bruņinieki. Viņi no bīskapa vai Ordeņa mestra sa-

¹ Skat.: K. Маркс. Идеалистическая и материалистическая точка зрения. — Архив Маркса и Энгельса. Т. I, ГИЗ, 1924, 254. lpp.

ņēma lēnos muižas un kā apakšīpašnieki (vasaļi, lēņu vīri) izmantoja visus saimnieciskos labumus — muižas ienākumus. Livonijas bruņiniekiem kā lēņu vīriem bija jāpilda arī zemes aizsardzības pienākumi — ar savu apbruņojumu jāpiedalās karos.

Muižu iegūšana un lēņu vīru juridiskais stāvoklis aprakstīts Livonijas senākās bruņinieku tiesībās.¹ L. sen. br. t. 2 art.: «1. §. Kad viņi ierodas pie bīskapa, sava kunga, lai saņemtu savu muižu, tad bīskapam ir pienākums šo muižu izdot lēnos (pēc parašas) ar roku un muti. 2. §. Kad bīskaps ir piešķīris vīram lēni, tad vīram jāzvēr, kā viņš būs uzticīgs bīskapam un viņa bīskapijai, kā tam tiešām jābūt, kamēr viņš ir bīskapa vīrs. 3. §. Bruņinieku pienākums ir kalpot bīskapam iekšzemē, bet ne ārzemēs.»

Lēņu vīra tiesības un pienākumi detalizētāk aprakstīti sekošā pantā: L. sen. br. t. 3. art.: «1. §. ... tad bruņiniekiem ar saviem paša līdzekļiem jāaizsargā šī bīskapija; krītot gūstā, pašiem sevi jāizpērk; zaudējot mantu, pašiem jācieš zaudējumi. 2. §. Ar to bīskaps dod viņiem lēnos muižu ar visām brīvībām, desmito tiesu, kunga tiesu, ar visiem (zemes) augļiem un tiesībām sodīt ar nāvi, varu valdīt pār ciemiem, laukiem, mežiem, ūdeņiem, cik tālu sniedzas lēņu vīra novads.»

No izlēnošanas noteikumiem redzams, ka bīskaps juridiski palika izlēnotās zemes feodālais virsīpašnieks, bet bruņinieki — lēņu vīri — juridiski kļuva par feodāliem apakšīpašniekiem. Ar to viņi ieguva tiesības saņemt ienākumus, ievākt nodevas, spriest tiesu pār sava novada ļaudīm utt. Livonijas pēdējā posmā, kad attīstījās vispārējā dzimtbūšana un zemnieki tika piesaistīti zemei, muižnieki ieguva arī tiesības atprasīt aizbēgušos zemniekus. Vispār muižnieku kā feodālo apakšīpašnieku tiesības paplašinājās vēlākos Livonijas attīstības posmos.

Feodālā apakšīpašnieka ierobežojumi izpaudās lēņu muižas atsavināšanas gadījumā. To nevarēja pārdot bez virsīpašnieka ziņas un piekrišanas. L. sen. br. t. 21. art.: «1. §. Kurš bīskapijas vīrs grib pārdot savu lēņu muižu, tam tā vispirms jāpiesola savam kungam, bīskapam, pa trim lāgiem un bez tam jāņem divi bīskapijas vīri, kas viņam to palīdz liecināt pie svētajiem tai gadījumā, ja bīskaps gribētu noliegt, ka lēņu vīrs viņam to neesot piesolījis. 2. §. Ja viņš (bīskaps) to (muižu) negrib pirkt, tad viņš (lēņu vīrs) var pārdot to, kam grib. 3. §. Tam, kas to (muižu) pērk, bīskaps dod to lēnos, un viņš ar to muižu dara (kā lēņu vīrs) to pašu, ko pirmais darījis. 4. §. Bet, ja bīskaps grib šo muižu pirkt, tad viņam ir priekšroka par to pašu naudu, par kādu norunājis cits. 5. §. Ja bīskaps tam netic, tad lēņu vīram tas jāpierāda pie svētajiem, ka viņš to tik dārgi ir nolīdzis.»

Sis lēņu vīru piedāvājums bīskapam — virsīpašniekam — pirkt savu izlēnoto muižu ir uzskatāms par īpaša veida pārdošanas atļaujas izprasījumu.

¹ Fr. G. v. Bunge. *Alltlivlands Rechtsbücher*, 71.—94. lpp.

Bez tam Livonijas bruņinieku tiesības izšķir divējādus zemes īpašumus (muižas): 1) *no tēva mantotās muižas* un 2) *pirktās vai citādi iegūtās muižas*. Pirmajā gadījumā nevarēja muižu pārdot bez mantinieku piekrišanas, otrajā — pilnīga rīcības brīvība. L. sen. br. t. 34. art.: «Lēņu vīrs, kam ir mantinieki, nevar tādu muižu pārdot, ko viņš mantojis no sava tēva, ne arī to ieķīlāt bez savu mantinieku piekrišanas vai arī viņam jāpierāda (ka radusies) galīga nepieciešamība: gūsts, mantas apķīlājums, nabadzība.»

L. sen. br. t. 26. art.: «Bet muižu, ko kāds vīrs pērk vai nopelna, vai ir ieguvis, (to viņš) var pārdot vai ieķīlāt bez savu mantinieku piekrišanas.»

Visumā Livonijas bruņinieku tiesības cenšas saglabāt feodālās muižas noteiktām dižciltīgām ģimenēm, lai pārdošanas gadījumā tās nenokļūtu svešu feodāļu rokās. Tas ir raksturīgs princips visām feodālām tiesību sistēmām.

Muižnieku kustamā manta. Kustama manta (varende have) Livonijas bruņinieku tiesībās ir diezgan pavirši reglamentēta. Te domātas dažādas kustamas lietas, kas nesaistās ar zemes īpašumiem.

L. sen. br. t. 21. art.: «3. §. Kunga tiesa un desmitā tiesa (ko ņem) ciemos nav kustama manta, tāpat arī tas, kas saistīts ar zemi vai iebūvēts (ēkāš).» No šacītā redzams, ka par kustamu mantu bruņinieku tiesības uzskata visāda veida mājas un iedzīves priekšmetus, bet ne muižas saimniecības objektus. Likumā paredzēts speciāls priekšmets — bruņinieka kara apbruņojums (Ridder herweide). L. sen. br. t. 22. art.: «1. §. Bruņinieka kara apbruņojums ir labākais zirgs ar sedliem, viņa kara zirgs ar sedliem, divi kalpotāju zirgi ar iemauktiem un sedliem un ar visu, kas tur parasti pieder, un visī ieroči, ko bruņinieks parasti valkā (uz saviem pleciem).»

Mantošanas tiesības. Livonijas bruņinieku tiesībās liela vēriba veltīta feodālo zemes īpašumu mantošanai. Bruņinieku tiesības centās saglabāt muižas nedaudzām «dižciltīgām» vācu ģimenēm paaudzū paaudzēs. Minēsim raksturīgākos likumu pantus.

L. sen. br. t. 12. art.: «1. §. Ja nomirst kāds (lēņu) vīrs, kam ir mantinieki, dēli un meitas, un ja bērni nav sasnieguši pilngadību, tad tuvākam agnātam jābūt aizbildnim, ja viņš ir bīskapijas vīrs. 2. §. Ja nav neviena agnāta, tad bīskaps ir aizbildnis. 3. §. Ja turpretī bērni sasnieguši savus divpadsmit gadus, t. i., ja viņi ir divpadsmit gadus un sešas nedēļas veci, tad dēliem jāsaņem sava muiža (lēnos) un jāzvēr uzticība savam kungam, un tie var par aizbildni izvēlēties kādu no bīskapijas vīriem, ja tie grib. 4. §. Meitas nedrīkst ne muižu saņemt, ne iegūt lēņu vīra stāvokli, jo viņām pienākas tikai mūža uzturs no viņu mantojuma.»

L. sen. br. t. 11. art.: «Ja nomirst kāds (lēņu) vīrs, kam ir sieva, bet nav bērnu, tad atraitne valda sava vīra muižu, kamēr dzīvo, un viņa dzēš (un piedzen) viņa parādus un atstāj šo

muižu par mantojumu sava vīra mantiniekiem. Ja viņam nav mantinieku, tad manto bīskaps.»

Šajos pantos izteikti raksturīgākie Livonijas lēņu muižas mantošanas principi: saglabāt muižas nedaudzām dižciltīgo muižnieku ģimenēm; atļaut mantot vīriešiem, kas spējīgi piedalīties bruņinieku gaitās. Ja lēņu vīram mantinieku nebija, tad muižu atguva virsīpašnieks (bīskaps). Dēliem pēc tēva nāves bija atļauts arī kopēji un nedalīti apsaimniekot muižu, kamēr viņi to vēlējās (L. sen. br. t. 6. un 7. art.).

Par muižnieku kustamās mantas mantošanu tiesību normu ir maz. Livonijas bruņinieku tiesībās teikts, ka kustamā manta piekrīt mātei (L. sen. br. t. 21. art., 2. §). Bruņinieka apbruņojums, protams, piekrita vecākam vīriešu līnijā radniekam. Ja tādu nebija, tad bruņinieka apbruņojumu saņēma bīskaps (L. sen. br. t. 25. art.).

Atsevišķi noteikumi dažādās Livonijas bruņinieku tiesību redakcijās formulēti dažādi, tomēr to pamatprincipi visur saglabāti vieni un tie paši.

Raksturīgākās Livonijas bruņinieku krimināltiesību normas. Livonijas bruņinieku tiesības paredz smagu noziegumu — *lēņu kunga nodevību* (vorreder) (L. vid. br. t. 80. §, 131. §). Par to vainīgo soda ar nāvi, sadauzot uz rata (rata sods). Līdzās paredzēts arī vieglāks noziegums — *vasaļa uzticības laušana* (truwelos) (L. vid. br. t. 39. §, sal. 242. §), par ko soda ar goda un lēņa atņemšanu («Sine ere unde gut»). Šī tiesību norma saskaņā ar «Sakšu spoguļa» noteikumiem (I, 40).

Pie smagiem noziegumiem pieskaitīja arī *atkrišanu no kristīgās ticības* jeb *ķecerību* (ungelöve) (L. vid. br. t. 132. §). Par to sodīja ar nāvi, sadedzinot uz sārta. Tas pats draudēja par *buršanu* (töverie) (L. vid. br. t. 132. §) un *nozāļošanu* (vorgiftnis) (L. vid. br. t. 132. §).

Vairāki noteikumi Livonijas bruņinieku tiesībās paredzēti par *slepkavību* (mort) (L. vid. br. t. 80. §, 131. § u. c.). Ja slepkava notverts nozieguma izdarīšanas brīdī, to soda ar nāvi, sadauzot uz rata. Pēc ilgāka laika notverts noziedznieks varēja izpirkties, vienojoties ar ūgtu un noslepkavotā tuviniekiem (L. vid. br. t. 80. §). «Sakšu spoguļa» ietekmē bruņinieku tiesībās bija ieviesta norma par apzinātu slepkavību ar īpašu nodomu. Likums šai gadījumā paredzēja slepkavam nāves sodu, nocērtot galvu («dat hövet aftoslande») (L. vid. br. t. 131. §). Par slepkavību neuzmanības gadījumā paredzēta izpirkuma maksa (L. vid. br. t. 148. §). Nepieciešamās aizsardzības gadījumā nonāvētājs varēja atbrīvoties no soda tikai tad, ja nekavējoties nogādāja tiesā uzbrucēja liķi (L. vid. br. t. 235. §, 134. §). Par miera laužēja nonāvēšanu («we einen vrede-breker dōdet») (L. vid. br. t. 182. §) nebija paredzēts nekāds sods. Par maza bērna nonāvēšanu likums paredzēja izpirkuma maksu («sleit överst ein man ein kint dot, he schal sin vulle weregelt geven») (L. vid. br. t. 179. §).

Ļoti sīki un kazuistiski Livonijas bruņinieku tiesības regulēja *miesas bojājumu* gadījumus. Smagākie no tiem ir sakropļojumi un dažādi ievainojumi («lemet edder wundet») (L. vid. br. t. 87. § u. c.). «Sakšu spoguļa» ietekmē Livonijas bruņinieku tiesības sīki normē atmaksu par locekļu un citu miesas daļu bojājumiem (L. vid. br. t. 136. §). Par rokas vai kāju pirkstu bojājumiem jāmaksā: par ikšķi — 6, rādītāju — 5, vidējo — 4, bezvārda — 3 un par mazo — 2 markas. Par izsīstiem zobiem maksa ir šāda: par dzerokļiem — 6, par priekšzobiem — 2 markas. Šis izpirkuma likmes nesakrīt ar «Sakšu spoguļa» attiecīgām normām (II, 17, 6. §), kur par katru pirkstu paredzēta viena desmitā daļa no vīra naudas. Ja miesas bojājumu kādai personai nodarījis dzīvnieks, tad viņa īpašnieks vai nu maksā cietušajam atlīdzību, vai atdod tam pašu dzīvnieku (L. vid. br. t. 151. §). Šis pants Livonijas bruņinieku tiesībās ir aizgūts no romiešu tiesībām. Liekas, daņu tiesību ietekmē ir redīgēta L. vid. br. t. 137. § pirmā daļa, kur atlīdzinājuma maksa noteikta pēc ievainotā kaula šķembu skaita. Tādu normu nepazīst «Sakšu spogulis» un citas vācu feodālās tiesības.

Samērā plaši Livonijas bruņinieku tiesībās regulēti *goda aizskārumi*. Līdzīgi «Sakšu spoguļa» normām, paredzēts goda aizskārums ar vārdiem (neslavas celšana): apmelojot, ka bruņinieks dzimis ārļaulībā (L. vid. br. t. 212. §, arī 35. un 36. §),*ka bruņinieks piekopj negodīgu amatu (L. vid. br. t. 44. §), ka bruņinieks nozieguma dēļ zaudējis savas tiesības (L. vid. br. t. 38., 145. §) u. c. Neslavas cēlājiem piedraudēti naudas sodi.

Smags noziegums skaitījās *sievietes izvarošana*. L. vid. br. t. 131. § aizliedz jaunavas vai precētas sievietes izvarošanu («maget edder wif nottöget»), piedraudot ar galvas nociršanu («den is it umme dat hövet aftoslande»).

Laulības pārkāpšana (overspel) Livonijas bruņinieku tiesībās pieskaitīta pie smagiem noziegumiem. Tomēr pēc Rusova Livonijas hronikas aprakstiem tā ir bijusi bieža parādība. L. vid. br. t. 131. § laulības pārkāpējam, ja tas notverts nozieguma brīdī, draud ar galvas nociršanu.

Arī *brīva vīra gūstā turēšana* («welk einem man gevangen heft») (L. vid. br. t. 143., 144. § u. c.) Livonijas bruņinieku tiesībās bija noziegums, par kuru piedraudēts ar atlīdzības maksājumu («we den anderb veit»).

Dedzināšana Livonijas bruņinieku tiesībās paredzēta divos veidos: 1) dedzināšana, kas saistās ar nonāvēšanu (mortbrant) — (L. vid. br. t. 131. §), sodāma ar nāvi, sadauzot uz rata; 2) vienkārša svešas mantas dedzināšana (bernet) (131. §), par kuru vainīgais atbild ar kaklu. Par dedzināšanu neuzmanības dēļ jāatlīdzina tikai zaudējumi (L. vid. br. t. 148. §).

Zādzība (düfte) (L. vid. br. t. 79., 131., 177. § u. c.) normēta plaši un kazuistiski. Personai, kas bija nozagusi lietu, vērtīgāku par vienu vērdu, draudēja karātavas («düfte de galge, is se

eines verding's wert») (L. vid. br. t. 79. §). Sīkas zādzības gadījumos likums pieļāva izpirkšanos. Ja zaglis neizpirkās, viņam varēja uzlikt kauna zīmes (uz vaigiem vai ausīm) un sist ar kokiem. Smags noziegums bija zādzība baznīcā («Stelet ein def... in der kerken») (L. vid. br. t. 131. §).

Laupīšana (rof) (L. vid. br. t. 72., 79., 145. §) — svešas mantas paņemšana ar varu (protams, pašu bruņinieku starpā). Lau-pīšana skaitījās smags noziegums, un par to bargi sodīja. Livonijas bruņinieku tiesībās teikts: «Kam tiesā pierāda laupīšanu vai ielaušanos, tam sods ir viņa kakls» (L. sen. br. t., 52. art., 1. §). «... baznīcas aplaupīšana sodāma ar ratu» (L. sen. br. t. 52. art., 2. §). Livonijas bruņinieku tiesības piemin arī kapsētas, dzirnavu utt. aplaupīšanu.

Lai sargātu feodālo muižu robežas, Livonijas bruņinieku tiesības aizliedz *robežzīmju bojāšanu* — robežkoku nociršanu vai robežakmeņu aizvākšanu. Šis ir īpatnējs nozieguma veids, kas atšķiras no parastās laupīšanas vai zādzības (L. vid. br. t. 131. §).

Daudz kazuistisku normu regulē dažādus *svešas mantas bojāšanas* gadījumus (L. vid. br. t. 139., 157., 158. §). Aizliegta braukšana pa svešu apsētu lauku vai pa nenoplautu pļavu, nedrīkst ganīt lopus uz svešas zemes utt. Vainīgajiem jāmaksā zaudējumu atlīdzība, smagākos gadījumos — arī naudas sodi.

Livonijas bruņinieku tiesības piemēroja tikai dižciltīgo muižnieku kārtas piederīgajiem viņu savstarpējos strīdos un noziegumos (starp tiesībās līdzīgiem). Turpretī šīs normas nepiemēroja tajos gadījumos, kad muižnieki nodarīja nelikumības un pārestības zemniekiem vai citiem zemas kārtas ļaudīm.

2. PILSETU TIESĪBAS¹

Vācu iekarotāji Baltijā dibināja pilsētas pēc Vācijas feodālo pilsētu parauga. Kā jau norādīts, pazīstamākās Vācijas vecās pilsētas uzskatīja par pilsētām-mātēm (die Mutterstädte) un jaundibinātās pilsētas — par pilsētām-meitām (die Tochterstädte). Juridiski tas nozīmēja pilsētas statūtu pārņemšanu (bur-tiski vai mazliet sagrozot).

Bīskaps Alberts XIII gs. sākumā Rīgai piešķīra pilsētas tiesības, kādas bija Gotlandes salas pilsētai Visbijai. Tādējādi Rīgā nostiprinājās satversme pēc Gotlandes tiesībām: «... ka no pilsētas dibināšanas viņi dzīvoja pēc tām pašām Gotlandes tiesībām.»²

Domājams, ka šī pirmā Rīgas satversme bijusi nerakstīta un tāpēc izcēlušies strīdi par pilsētas tiesību saturu, apjomu un

¹ Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, 37.—61. lpp.

² Senās Latvijas vēstures avoti, 2. burtnīca, Nr. 224.

praktisko piemērošanu. Strīdu izšķirt ieradies pāvesta sūtnis Modenas Vilhelms,¹ kas iztulkoja Gotlandes tiesību saturu Rīgas pilsētai. Ja pēc tam trīs gadu laikā rīdzinieki varēja pierādīt, ka Gotlandes pilsētās bija vēl kādas citas, Modenas Vilhelma neminētas tiesības, tad arī tās varēja piemērot. Tādējādi izveidojās īpašas Visbijas-Rīgas pilsētu tiesības, kas uzrakstītas lejasvācu valodā laikā no 1226. gada līdz 1228. gadam. Daži fragmenti no Visbijas-Rīgas pilsētu tiesībām saglabājušies līdz pat mūsu dienām.²

Smoļenskas un Rīgas 1229. g. līgums. Baltijas zemju iekarošanas laikā bīskaps Alberts un citi Rīgas vācu feodāli klerikālie varasvīri vēl uzturēja dzīvus tirdznieciskos un politiskos sakarus ar krievu kņazistēm. Sai ziņā viens no visnozīmīgākajiem ir 1229. g. Smoļenskas līgums ar Rīgu (Договор Смоленска с Ригою и Готским берегом 1229 г.), kura teksta varianti krievu valodā vēl tagad glabājas Rīgā, Latvijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā.

Šī līguma ievaddaļā uzsvērtas draudzīgas attiecības starp Smoļenskas, Rīgas un Visbijas pilsētām, kas acīmredzot pēc inerces vēl turpinājās no agrākiem tirdznieciskiem sakariem. Līguma saturā ir daudz krievu tiesību normu («Russkaja Pravda»), kas liecina, ka tai laikā Latvijas novados, arī Rīgā, vēl bija liela krievu tiesību ietekme.³ Tā saglabājās, kaut gan vācu iekarotāji centās ieviest savus ģermāņu tiesību institūtus. Minētā līguma tekstā skaidri saskatāmi «Russkaja Pravda» plašās redakcijas noteikumi. Jau pašā sākumā (1. §), minot slepkavības gadījumu, līgumā rakstīts: «Ja nonāvē brīvu cilvēku, maksāt 10 sudraba grīvnas..., bet par holopu (nebrīvu cilvēku) — 1 sudraba grīvnu» («Оже бьютъ волного человека, платити за голову 10 гривен серебра... А за холопа гривна серебра.»).⁴

Arī miesas bojājumi līguma tekstā atspoguļo krievu tiesību normas kā sodu apmēra, tā redakcionālās izteiksmes ziņā (2. un 3. §). Lietoti pat raksturīgie «Russkaja Pravda» formulējumi: «*zils vai asiņains*» («синь любо кровав»), «*ievaino roku vai kāju*» («руку ототнуть или ногу»), «*izsit zobu*» («за зуб»), «*izplūkā matus*» («за волосы»).

Smoļenskas un Rīgas 1229. g. līgumā minēts arī senais krievu soda veids «поток и разграбление» (padara noziedznieku par vergu ar visu viņa ģimeni un konfiscē mantu). Līguma tekstā (6. §) rakstīts: «...розграбити с женою и с детми.» Jāatzīmē,

¹ Senās Latvijas vēstures avoti, 1. burtnīca, Nr. 118.

² Turpat, 1. burtnīca, Nr. 119.

³ В. Е. Калнынь. Древнерусская государственность и право на территории Латвии в XI—XIII веках. — Ученые записки ЛГУ, том 64, Р., 1964, 117.—127. lpp.

⁴ Памятники русского права, выпуск второй. Госюризд., М., 1953, 58. un 77. lpp.

ka bez krimināltiesību normām minētā līgumā atrodami arī senie krievu civiltiesību un procesuālo tiesību institūti.

Dažus gadu desmitus vēlāk, kad vācu okupanti bija iekarojuši Baltijas novadus un nostiprinājušies, viņi orientējās tikai uz Vācijas pilsētu tiesībām. Krievu kņazistes tajā laikā bija aizņemtas cīņā pret mongoļu un tatāru iebrukumiem un tāpēc to sakari ar Baltiju mazinājās. Tūrpākā Rīgas pilsētas tiesību attīstība notika vienīgi pēc Hanzas pilsētu paraugiem.

Rīgas tiesības daļēji aizguva citas Livonijas pilsētas (Rēvele, Hapsala u. c.). Laikā no 1270. gada līdz 1293. gadam Rīga pārņēma Hamburgas pilsētas tiesības (das Hamburgische Stadtrecht), bet Rēvele jau 1284. gadā dabūja Libekas pilsētas tiesības (das Lübische Stadtrecht), Rīgas statūti vēlākā attīstībā daudz grozīti un pārstrādāti.

Pārstrādātie Rīgas statūti (die umgearbeiteten Rigischen Statuten),¹ kas sastādīti ap 1293. g., vairākus gadsimtus bija Rīgas pilsētas tiesību pamats. Tie sadalīti 11 nodaļās: I — Rātes grāmata (Des rades boc); II — Fogta grāmata (Des voghedes boc); III — Par lieciniekiem (Van thugen); IV — Grāmata par mantojamiem īpašumiem (Dat boc van erven); V — Par ģimenes dzīvi (Van eschap); VI — Par laulības pārkāpšanu (Van vnehcap); VII — Par aizbildnību un testamentiem (Van vormunschap vnde testament); VIII — Par viltojumiem (Van der valschet); IX — Par slepkavībām, miesas bojājumiem un apvainojumiem (Van vorsate, morde, blawe vnde van blode); X — Par laupītājiem un zagļiem (Van roveren vnde van deven); XI — Par kuģniecības tiesībām (Van scheprechte).

Šo statūtu pirmajās divās nodaļās reglamentēts Rīgas pašvaldības orgāns — *rāte* (raat) un pilsētas tiesnesis *fogts* (voghed). Abu šo institūtu tiesiskais regulējums ir raksturīga pazīme visiem Hanzas pilsētu statūtiem. Pārstrādātajos Rīgas statūtos noteikts, ka Rīgas rātes locekļus vēlē nevis birģeru sapulce, kā, domājams, tas bija agrāk, bet gan rāte pati.

Statūti gan noteica, ka rātes locekļi (ratman) ievēlami uz 1 gadu, bet varēja taču ik gadus vēlēt tos pašus — tātad paši sevi. Tomēr paredzēta arī rātes sastāva neliela atjaunošanās iespēja. Vecajai rātei, kurā bija 16 rātskungi, bija tiesības ievēlēt tikai 12 savus pēcnācējus, pārējos 4 vēlēja jaunais rātes sastāvs, izraugot kandidātus no birģeriem, kas pēdējos 2 gadus nebija ievēlēti par rātes locekļiem. Tādējādi rātē katru gadu nāca klāt 4 jauni locekļi.² Tomēr šim noteikumam jau XIV gs. vairs nebija nozīmes, jo rāti vispār vairs neievēlēja. Iztrūkstošos locekļus parasti vienkārši pieaicināja (kooptēja) no lieltirgotāju aprindām.

¹ J. G. L. Napiersky. Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673. Riga, 1876, 131.—200. lpp. Dažādos arhīvos atrodami arī vēlākie šo statūtu XV, XVI, XVII un XVIII gs. noraksti.

² So statūtu senākā teksta sākumā ir īpaši vēlšanu noteikumi — Aeltere Rathswalordnung. — J. G. L. Napiersky. Die Quellen ..., 141. lpp.

У ТРАДЪ БИТЬ ПОЗНАМЪ НОМЪ ТВО ПРАПЕРВАГО МОА ПРА
 БОУТЪ БОУ ДИ ФЪ ДОВЕРИТЪ АНДРЕА БОАЛЕСЪ ГРАДОС
 ТВОУТЪ КРАДАТА КАЗКОУ ДИТА КЕМАЪ АН ДОЛЪ НАСЪ
 ВОДЪ ЖИЦЪ АН СЪСТАНИТЬ ТОГДАЪ ИСАИ АЛЪ БРАХЪ ТЪ
 ВЪ ДЪВЪ АНЪ СЪСТАНОУ ДИ ДАЪ СЪ ДУ МАВЪ ЮНА ХЪ СВО БРАСЪ
 ВЪ СЪ АЛЪ СТИСА БЪ ДЪ ДЪ БЪ СЪ И ПРА СЛА ВР И ГУ СКО НГЕ АН
 УАШЕ СЪ СЪ ПА НЪ СЪ СЪ ТЪ НЕНИ МЪ Ю АНА ПЛУ ЖА КАНЪ ТЪ АЪ
 СЪ СЪ ГЪ ГОРЪ ДА СМЪ ДЕНЬ СКА ТА ДКА БЪ ВЪ АН ПО СЛО МЪ КЕНЪ СЪ
 ЗЪ СЪ ТИ НЪ ХЪ АН И ГЪ СЪ СЪ И НЪ КЕРИ ГЪ УА МЪ ТЪ СЪ ДИ ТИ АН РЪ СЪ
 ТЪ СЪ ДЪ АН КАНЪ ШТА КЪ ВЪ О Н Е К А Н Р О П Р О М Е ЖЪ С М С О СЪ СЪ К А Н
 Р И ГЪ СЪ ГЪ Т А СЪ И МЪ К Р Е Г А МЪ А СЪ МЪ СЪ Ю П Ц Е МЪ П Р О С Е Н И А N
 КЪ Т А Р У Д А Н И С А Д Е К A N I A D A B I S P P A L F O N I C O S I I I S A B E N I
 ДЪ ВЪ АН И НЪ ТИ У МА ШЪ СЪ ВЪ АН А Н И ТЪ А ЖЪ БЪ АН РЪ КЪ АЛЪ
 О Д О Ж Т О С А П О У Р A D A N I A N I A C E A M R E K A S E B I A C P O P C E M A I E B E M
 И СЪ А Д О Ф Д А Т И N A K O B O C O F M X D I C E M I C T E P E Y C E T I T E N I I I O F
 АН А Д A M A D A M T A E B I T A K I A D A M R E B E M A T A I S O K I A D A K A T I O
 И С К О М P H J A M A D A E C T A L H B I G A L Y A T I N H C K A A L C Y T I X B I C Y
 К A S B A A E T A A A I C T E T E H A K A C T O K X A M O P X O A N T A M J E S E V I N A
 АЪ Д A B I P A B E F O T O M H I C A T I T O H A N I C A T I H C A C O T O D E P A J A T I
 P E P C A I S A T I H A S I N I A L A T X B I C O K A L A P A E D A Y A A T I H H C K O B O C O F
 А ХЪ И К O P C E P O Y C K I M P E P A T A T I P A B O C I O T X B E B I X O M T O T A
 С O B O Y M I N O M T E C O T A H A I C E A N I P A B O C I A T I E T P P O M E M T O
 Г O E O P E M B A N T A H Y A D K A O Y B E M T E A C M E P T H K A C O T O G E Y A O
 Б E K A O B O A T I T I H A T E K B I M M P T H P A Y P O U H I H E B I A B T O G A
 X E P A T I T I H A I C O T O O E H I M T A H K E K A L O Y A B E Y H H A T A S
 П P O K A A T H C K O Y D I T A S O K O D H H H Y A E K C O Y B E H T E B E H C E
 P O P P A T A G E A B I H A T E K O Y D I T E X A O P O Y E H T E O A H H A E H C E P I
 Б P A X A B E A T I H H A T E M O A E H H C Y K T A K E B A A T I T I H A P H Y E H H A G E
 T A S I D A M K E P E Y K A X A I C O I C E P E K A X A P I C O I I C E P E K A X A M E
 Г E P I C E P E P A T A K E A E H H I E T A A B H P E I P E B E P A X A X O Y E K E I P E H
 C E P E K A T O H P A B O A H I T A M E X H H A S E A M H I I I T O B E Y A T E
 A P Y P A C H I O B A E K E B O M B A B O Y D I T A I H H I P A P O P H H H H H H H H H H
 B E H H A Y T E T I H H C E P E K A P A A T I T I H I C M E M A P O P X H P O Y
 A A P T E T E Y E T K E P T H C E P E P A A P E C A Y H H H H H H H Y T O Y Y M I T
 T E X A A K O H T O G E B A T I A B A P A T E M A A T E I C O G O B Y P A

Rāte savus lēmumus pieņēma ar balsu vairākumu, un par to izpildīšanu gādāja birģermeistars (Borghermeister).

Fogta galvenā funkcija bija tiesas spriešana (II, 1). Statūti noteica, ka fogtu amatā iecel rāte (agrāk fogtu vēlēja visi Rīgas birģeri). Rāte varēja dot fogtam arī vispārīgus norādījumus tiesu lietās un iecelt par piesēdētājiem rātslocekļus. Kā jau norādīts iepriekš, ar laiku rāte kļuva par pārsūdzības tiesu fogta spriedumiem (otrā tiesas instance).

Pārstrādātajos Rīgas statūtos pieminēti arī svarīgākie *civiltiesību* institūti. Vispirms — *mantojami īpašumi* («van erven» — par mantojamu īpašumu). Mantojamie īpašumi galvenokārt bija nami, dažādas ēkas un cita veida birģeru manta. To varēja pārdot tikai ar rātes ziņu. Ja viena gada un vienas dienas laikā netika celti iebildumi, tad manta galīgi pārgāja pircēja īpašumā (IV, 1). Brīvi pārdot bija atļauts tikai tādu īpašuma objektu, ko vīrs un sieva bija paši pirkuši, turpretī no senčiem mantotu — tikai ar radnieku piekrišanu vai ārkārtējas nepieciešamības gadījumos. Ja manta bija iekļāta («en erve tho pande») un pēc trīskārtēja uzaicinājuma parāds netika samaksāts, tad lietu pārdeva, lai apmierinātu kreditora intereses (IV, 5). Ja māja piederēja diviem birģeriem kopēji («twe man en hus tosamene hebbet»), bet viņi nevarēja vienoties, kā to lietot, tad saskaņā ar statūtiem šo kopīpašumu vajadzēja lietot pārmaiņus — vienu gadu vienam, otru gadu otram (IV, 8). Pilsēta drīkstēja nojaukt privātu namu ugunsgrēka gadījumā («en hus nederbreken in eme brande»). Ja uguns gāja pāri šīs mājas jumtam, zaudējumi nebija jāatlīdzina. Ja mājas jumtam uguns pāri negāja, tad pilsētai vajadzēja samaksāt mājas īpašniekam pusi noplēstā nama vērtības (IV, 11).

Statūtos paredzēta arī minēto īpašumu *mantošana* (V, 1—7; ervet — manta): ja nomira sieva un ģimenē bērnu nebija, tad vīrs paturēja divas trešdaļas un sievas radi vienu trešdaļu no kopējās mantas; turpretī, ja nomira vīrs, neatstājot bērnus, tad sieva saņēma pusi un vīra radi otru pusi kopmantas. Ja nomira sieva, paliekot vienam bērnam, bet vīrs apprecēja citu sievu, tad vīrs paturēja divas trešdaļas un bērns vienu trešdaļu mantojuma. Ja pēc sievas nāves palika vairāk bērnu, tad vīrs saņēma pusi mantojuma un bērni otru pusi. Ja mantojums pienācās sānu līnijas radniekiem — brāļiem un māsām —, tad viņi to saņēma vienādās daļās.

Pārstrādātie Rīgas statūti paredzēja arī mantošanu saskaņā ar testamentu. Testaments (VII, 5) bija jāapliecina diviem pilsētas rātes vīriem. Strīdus par testamentiem izšķīra pilsētas rāte.

Šajos Rīgas pilsētas statūtos rakstīts arī par *birģeru ģimenes dzīvi* (van eschap, van vnechscap): ja noķer vīrieti intimās attiecībās pie kādas jaunavas, tad viņam tā jāprec vai jāmaksā 10 sudraba markas (VII, 2). Ja vīrietis izvaro (en man nothihogede) kādu sievu vai jaunavu (ene vruwen eder iuncfruwen), tad to soda ar galvas nociršanu (VI, 3). Tāds pats sods draud vīrie-

tim, kas noķerts pie cita vīra likumīgās sievas; piekrāptais vīrs var gan noziedznieku apžēlot, saņemot no vainīgā 10 sudraba markas, un pilsēta šai gadījumā tiesīga saņemt 3 sudraba markas; bez tam vainīgo sievu cietušais vīrs drīkst turēt ieslodzītu «pie ūdens un maizes» (water vnde brot), cik ilgi vēlas. Tie ir vācu tiesību noteikumi, kas pārņemti un pielāgoti Rīgas vietējiem apstākļiem.

Bāriņu pārstāvēšanai statūtos paredzēti *aizbildņi* (vormunde). Šai amatā iecēla kādu no Rīgas birģeriem, parasti mirušā tuvāku radnieku (VII, 1—4). Pilngadība vīriešiem sākās ar 18, sievietēm — 14 gadiem.

Dažas statūtu nodaļas (VIII, IX, X) veltītas *krimināltiesībām*. Par *naudas viltošanu* (van valscher münthe) daudzumā līdz 2 ōrēm sodīja ar 1 sudraba marku; ja viltojums sasniedza pusvērdiņu,¹ tad vainīgajam nocirta roku (vorluset sine hant), tomēr šo sodu varēja aizstāt ar naudas sodu — 5 sudraba markām. Ja viltotās naudas daudzums bija vairāk nekā vērdiņš, tad noziedznieku «cepināja uz pannas» (seden in ener pannen) (VIII, 1—3).

Smagi sodi paredzēti dažādiem *viltojumiem tirdzniecībā*. Par mēru vai svaru viltošanu un krāpšanu smagākos gadījumos draudēja nāves sods. Ja olekts (elen) bija par pirksta platumu īsāka, tad vainīgo sodīja ar galvas nociršanu («sinen hals verloren») vai izpirkuma maksu — 10 sudraba markām; ja olekts mērs izrādījās par puspirksta platumu īsāks, tad vainīgajam nocirta roku («vorluset seine hant») vai arī bija jāmaksā izpirkums — 5 sudraba markas.

Par *slepkavību* (van dotslage), ja vainīgais notverts nozieguma vietā, sodīja ar nāvi, nocērtot galvu, bet vēlāk notvertu slepkavu sadauzīja uz rata (IX, 3). Gadījumos, kad slepkavam bija izdevies aizbēgt, tam tika atļauts savu noziegumu izpirkt, samaksājot noslepkavotā radniekiem 10 sudraba markas un pilsētai 3 markas (IX, 4). Ja noticis uzbrukums, kam iemeslu devis pats cietušais, un rezultātā pēdējais ievainots, tad, ja viņš 14 dienu laikā mirst vai izveseļojas, — uzbrucēju soda par slepkavību, bet pēc 14 dienām — par miesas bojājumiem, vienalga, cietušais izveseļojies vai miris (IX, 12).

Ja kāds otru ievainoja (wundet) ar ieroci, tam par sodu nocirta roku vai arī vajadzēja izpirkties ar 5 sudraba markām (IX, 14). Par deguna, auss nogriešanu vai acs izduršanu sodīja ar 10 sudraba markām. Kas bija sasitis otru zilu vai līdz asinīm (blawe vnde bloth), tam bija jāmaksā cietušajam viena marka, pilsētai viena marka un fogtam piecas ōres (IX, 19), bet, ja vainīgajam naudas nebija, tad viņam bija jāsež cietumā trīs nedēļas «pie maizes un sāls». Kas ieģrūdis otru ūdenī, — teikts statūtos — un viņš noslicis, — sodāms ar nāvi (IX, 25).

Pārstrādāto Rīgas statūtu X nodaļa noteica sodus *laupītājiem*

¹ Vērdiņš (verdfnc) — senā Rīgas nauda — 1/4 markas; ōre — (Ör) — siknauda: 2 vara feniņi, 6 sudraba feniņi.

un zagļiem. Baznīcas aplaupītāju (eben kerkenbrekere) sodīja ar nāvi uz rata (X, 1). Ja zaglis bija nozadzis vairāk par verdiņu, tad to pakāra, ja vairāk par pusverdiņu, tad iededzināja zīmi, nogrieza ausi un izraidīja no pilsētas. Ja zādzība mazāka par pusverdiņu, tad vainīgo nopēra (der stupe slan) un padzina no pilsētas. Kas bija nozadzis vistu, zosi, malku vai sienu, to piesēja pie kāķa (den kek setten), bet viņš varēja arī izpirkties, samaksājot vienu sudraba marku cietušam un četras ūres fogtam. Aizbēgušu zagļu vārdus ierakstīja pilsētas melnajā grāmatā («de swarte boc scriven sal») (X, 3—4). Par buršanu (mit toverie) vai indes sagatavošanu (mir vorgiftnisse) vainīgo sodīja ar nāvi, sadedzinot uz sārta («der hort bernen») (X, 7).

Pārstrādātajos Rīgas statūtos minētie noziegumi un sodi daļēji aizgūti no Hamburgas statūtiem.¹ Taču Rīgas statūtos ir samērā daudz atšķirīgu normu, kas radušās atbilstoši Rīgas saimnieciskajai un politiskajai dzīvei.

Rīgas birģeru runas. Par pilsētas tiesību avotu uzskatāmas arī tā sauktās *Rīgas birģeru runas* (Die Rigischen Burspraken, Bursgersprake, civiloquia).² To rašanās sākumi meklējami jau XIII gadsimtā, kad birģeri kopējās sanāksmēs pieņēma juridiskus noteikumus, tos apkopoja un vēlāk uzrakstīja. Senākie birģeru runu teksti uzglabājušies tikai no XIV gadsimta — 1376. un 1384. gada. Pēc tam bija vairāki datēti un nedatēti birģeru runu teksti XV, XVI un XVII gadsimtā. Arī Tallinai (Rēvelei),³ Pērnavaī un citām Livonijas pilsētām bija savi birģeru runu varianti.

Rīgas birģeru runās tiesību saturs ir dažāds. Tajās daudz noteikumu par tirdzniecību: tirgotājiem iebraucējiem bija aizliegts Rīgā pirkāt preces turpat atkal pārdot, nedrīkstēja pilsētai atvestās preces iepirkt aiz pilsētas vārtiem utt. Mācekļi un jauni kalpi, kas kalpoja par algu, nedrīkstēja nēsāt ieročus. Lauciniekiem (lantman) bija atļauts netraucēti ievest preces Rīgas tirgū, bet nebija liegts iebraukt arī kāda birģera sētā; lopus drīkstēja pārdot tikai tirgū utt.

Pēc Rīgas pilsētas tiesību parauga savus statūtus dabūja daudzas citas Livonijas pilsētas: Aizpute, Kuldīga, Ventspils, Cēsis, Valmiera, Pērnava, Tērbata (Tartu) u. c. Tāpēc tās savukārt raksturojamas kā Rīgas *meitas pilsētas*. Arī Rēvele (Tallina) šai ziņā bija daudzām Igaunijas pilsētām *mātes pilsēta*. Tādējādi Baltijā izveidojās Hanzas savienības pilsētu (galvenokārt Vācijas pilsētu) tiesību atzarojums — vietēja *Livonijas pilsētu tiesību sistēma*.

¹ Das Hamburgisch-Rigische Recht oder die für Riga bestimmte Redaction des Hamburger Statuts von 1270. — J. G. L. Napiersky. Die Quellen..., 41.—130. lpp.

² J. G. L. Napiersky. Die Quellen..., 203.—241. lpp.

³ Fr. G. v. Bunge. Die Quellen des Revaler Stadtrechts, Bd. I. Dorpat, 1844, 238. lpp.

3. KANONISKĀS TIESĪBAS

Katoļu baznīcas tiesību normas Livonijā bija spēkā līdz reformācijas uzvarai XVI gadsimtā. Tām bija pakļauti ne tikai ordiņnieši, bet arī katoliķu garīdznieki un ordeņa brāļi, bet daudzos tiesību jautājumos visi Livonijas iedzīvotāji kā katoļu draudzes piederīgie. Kanoniskās tiesības regulēja laulību, liecību došanu tiesā, procentu ņemšanu utt. Kanonisko tiesību sistēma dibinās uz katoļu baznīcas likumiem, parašām, pāvestu reskriptiem, koncila lēmumiem un citiem aktiem, kas bija sakopoti īpašā krājumā — *Corpus iuris canonici*. Par šo tiesību plašu pielietojumu Livonijā liecina speciāli kanonisko tiesību statūti, kas bija izdoti Rīgas arhibīskapijā: «*Statuta per provinciam Rigensem per dominum Archiepiscopum decreta*». Tie ir baznīcas provinces statūti, kurus visām Livonijas bīskapijām bija izdevis Rīgas arhibīskaps Henrihs Šarfenbergs (Hennig Scharfenberg, 1424.—1448. g.). Šis likumdošanas akts bija kanonisko tiesību konkretizējums Livonijas apstākļos. Tajā skarti daudzi tiri laicīga rakstura jautājumi: par testamentiem (De testamentis), par laulību un saderināšanos (De matrimonii et sposalibus), par radniecību un svainību (De consanguinitate et affinitate), par pirkumu—pārdevumu (De emptione—venditione) u. c.¹

4. ROMIEŠU TIESĪBAS²

Viens no Livonijas tiesību avotiem bija romiešu tiesību sistēma. Romiešu tiesības šai laikā sāka pārņemt un pielietot praksē Rietumeiropas valstis. Tas bija *romiešu tiesību recepcijas* process, kas savu augstāko pakāpi sasniedza feodālajā Vācijā. Nav jāaizmirst, ka arī Livonija vismaz formāli bija šīs valsts viena sastāvdaļa (Reichsmark, marchia una). Tāpēc juridiski var uzskatīt, ka Livonijā bija spēkā romiešu tiesību normas, kas recipētas Vācijā. To apstiprināja arī tiesu prakse. Tā bīskapa Alberta 1211. g. privilēģijā Gotlandes tirgotājiem Rīgā ir citēta kāda vieta no *Corpus iuris civilis* (Digesta I, 2).³ Uz romiešu tiesībām atsaucies arī bīskaps Nikolajs 1232. gadā Rīgas birģeru un ārzemju tirgotāju strīdus lietā.⁴ (Codex VII, 60.) Romiešu tiesību noteikumi atrodami arī Rēveles pilsētas tiesību 1282. g. redakcijā. Plašāka romiešu tiesību recepcija Vācijā un arī Livonijā sākās pēc Vācijas valsts augstākās tiesas (Reichskammergericht) nodibināšanas 1495. gadā. Šī tiesu instance pilnīgi tiesāja pēc romiešu tiesībām (Corpus iuris civilis) vai impērijas kopīgām tiesībām («nach des Reichs gemeinen Rechten»). Šai laikā Livonijā jau sastopami

¹ Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, 61.—65. lpp.

² Turpat, 65.—71. lpp.

³ Senās Latvijas vēstures avoti, I. burtnīca, Nr. 61.

⁴ Turpat, Nr. 183.

Vācijā studējuši tiesību doktori, kas mācīti romiešu tiesību garā. Viens no tādiem bija romiešu tiesību mācībspēks Greifvaldes universitātē, vēlākais Livonijas ordeņa un Rīgas arhibīskapijas juriskonsults J. Meilofs (Johan Meilof, 1454.—1502. g.), kas atstājis daudz rakstu par romiešu tiesībām. Arī Livonijas XVI gs. tiesu praksē lietas sāka izspriest pēc romiešu tiesībām (piemēram, 1544. gadā Limbažu mantāgā vasaļa J. Krīdnera prasība pret H. Masavu izspriesta pēc romiešu tiesību normām. Lieta tika pārsūdzēta uz Vācijas impērijas augstāko tiesu, piemērojot sekošas Corpus iuris civilis nodaļas: Inst. IV, 4, de iniuriis, Dig. IX, 2, ad leg. Aquiliam).¹ Saglabājušies arī vairāki tādi tiesu dokumenti, kas liecina, ka Livonijas muižnieku civiltiesiskie strīdi izspriesti pēc romiešu tiesībām.

Tāpat strauja romiešu tiesību recepcija vērojama Rīgas pilsētas tiesībās. Par to, piemēram, liecina kāda XVI gs. Rīgas statūtu grāmata («Rigische Stadtrecht»),² kurā civiltiesību jautājumos pievienotas papildu lapas ar izvilkumiem no romiešu tiesību tekstiem atbilstoši tiesu prakses vajadzībām.

5. TĀ SAUKTĀS ZEMNIEKU TIESĪBAS³

Zemnieku tiesību avoti

Vācu varas orgāni Livonijā sastādījuši trīs tiesību krājumus arī vietējiem iedzīvotājiem. Tie uzrakstīti XIII un XIV gadsimtā lejasvācu valodā. Līdz mūsu dienām saglabājušies to vēlākie noraksti — no XVI un XVII gs. Tāpēc tekstos var novērot dažus vēlākos pierakstījumus, modernizējumus (piemēram, par ķeceriem, par zobena lietošanu u. c.). Šajos tiesību krājumos saglabājušās vēl dažas vietējās seno parašu tiesību paliekas (asinsatriebības, karstas dzelzs pārbaudījuma paliekas u. c.). Minētie tiesību krājumi ir izdoti atsevišķiem novadiem, bet ne visai Livonijas teritorijai. Pēc valodas un satura spriežot, šo tiesību krājumu hronoloģiskā secība ir sekoša.

Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības. Tiesību krājuma priekšvārdā teikts: «Šis ir tās atsevišķās tiesības, (kuras deva) Livonijas bīskapi un dieva bruņinieki, vācieši un Livonijas vecākie.»⁴

Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības sastādītas pēc vietējo iedzīvotāju parašu tiesību un vācu agrīno feodālo tiesību normām. Jaunlaiku vācu tiesību vēsturnieki Fr. Bunge un L. Arbuzovs nosaukuši šo krājumu par «zemnieku tiesībām» (Bauernrecht). Tas ir pareizi tikai par tik, par cik toreiz visi vietējie iedzīvotāji tika nospiesti zemnieku kārtā.

¹ Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336.—1551. g., Nr. 183.

² LPSR CVVA, 4038. f., 2. apr., 486. lieta. Rokrakstā, autors nezināms.

³ «Zemes tiesības» (T. Zemzaris).

⁴ Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, 82.—95. lpp. (pilnīgs teksts).

Minētajā tiesību krājumā ietvertas krimināltiesību, kā arī ne-
daudzas civiltiesību un procesuālo tiesību normas. Naudas sodi
un atlīdzinājuma maksājumi izteikti vācu naudas vienībās —
markās. Apjoma ziņā šis tiesību krājums nav liels — pavisam
45 panti.

Lībiešu un igauņu zemnieku tiesības. Teksta priekšvārdā
teikts: «Šīs ir tās laicīgās tiesības, kuras deva kāds Livonijas
bīskaps un dieva bruņinieki, un lībiešu vecākie kā zemnieku tiesī-
bas, pie kurām parasti turas Livonijā.»¹

Pēc valodas un satura spriežot, šis, salīdzinot ar iepriekšējo,
ir mazliet jaunāks tiesību krājums. Asinsatriebības paliekas te
vairs nav saskatāmas. Pantu kopskaits — 45, naudas vienība —
marka. Saturā galvenokārt krimināltiesības un procesa tiesības.
Šis tiesību krājums draud ar nāves sodu «desmitās tiesas nemak-
sātājiem»: «Kas zog savam kungam desmito tiesu, tas zaudē
kaklu» (17. §). Bez tam likums pats nosauc šo krājumu par
«zemnieku tiesībām» («bur recht»).

Kuršu zemnieku tiesības. Tiesību krājuma priekšvārdā rakstīts:
«Šīs ir tās vispārējās zemes tiesības, kuras deva vecākie un kas
bija spēkā Lībiešu zemē, Kuršu zemē un Zemgalē.»² Kuršu zem-
nieku tiesības ir visjaunākās no visiem trim tiesību krājumiem.
Tas izskaidrojams tādejādi, ka kuršu zemi vācu feodāļi pakļāva
sev vienu no pēdējām. Apspiedis kuršu sacelšanos 1267. gadā,
Vācu ordenis tai pašā gadā «vienojās» ar kuršiem, ka viņi pie-
ņems visas lībiešu tiesības. Tāpēc kuršu zemnieku tiesības kļuva
vairāk vai mazāk kopīgas visiem Kursas novadiem («commune
ius terrae», «Das gemeine Land-Recht»). Šī tiesību redakcija bieži
burtiski sakrita ar Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesībām. Kuršu
tiesību krājums kā avotu, tā sistēmas ziņā bija ļoti līdzīgs pārē-
jām Livonijas zemnieku tiesībām. Sākumā Kuršu zemnieku tiesī-
bas bija spēkā tikai Kursas novados, bet vēlāk arī Zemgalē un
Sēlijā.

Saglabājusies tikai viena Kuršu zemnieku tiesību redakcija —
XVII gs. noraksts lejasvācu valodā ar labojumiem un papildinā-
jumiem augšvācu valodā. Tekstā diezgan viegli var atšķirt šī tie-
sību krājuma kodolu (1.—20. §) no vēlākiem pierakstījumiem
(piemēram, 21., 24. §). Šajā krājumā par naudas vienību pare-
dzēts ozerings («ösering»).

Zemnieku tiesību saturs

Zemnieku civiltiesību normas. Ipašuma tiesības.
Pēc vācu feodāļu uzkundzēšanās Livonijas lauku iedzīvotāju
masas tika nospiestas zemnieku kārtā un pakāpeniski iesaistītas

¹ L. Arbusow. Die altlivländischen Bauernrechte. — Mitteilungen aus der
livländischen Geschichte von Bruiningk, Bd. 23.

² Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen
Rechtsquellen, 85.—88. lpp.

dzimtbūšanā. Līdzās lielo feodāļu zemes privātipašuma tiesībām pastāvēja arī zemnieku privātipašuma tiesības uz viņu darba rīkiem un uz savu individuālo saimniecību, kas dibinājās uz personisko darbu.

Vācu iekarotāji, protams, nebija nākuši Livonijā, lai paši apstrādātu zemi. Viņi centās sagrābt lielus zemes novadus ar visiem zemniekiem un viņu sīkajām saimniecībām. Vācu feodāļiem bija izveidojies uzskats, ka jau Livonijas iekarošanas sākumā Romas pāvests esot tiem apsolījis, «ka viss, ko viņi atņems pagāniem, neierobežoti piederēs viņiem kā brīviem zemes kungiem uz mūžīgiem laikiem».¹ Iekarotāji piesavinājās plašas zemes un juridiski tās nostiprināja sev feodālā privātipašumā galvenokārt pēc vācu un daļēji dāņu lēņu tiesību sistēmām. Izveidojās dažādu pakāpju feodālie zemes īpašnieki, kas visi kopā kļuva par vietējo iedzīvotāju — zemnieku kaklakungiem.

Iekarošanas periodā un kādu laiku pēc tam vācu feodāļi Livonijā jutās vēl nedroši. Tāpēc tie bija spiesti atzīt arī dažu vietējo feodāļu un zemnieku pastāvošās zemes tiesiskās attiecības. Tas redzams vairākos XIII gs. dokumentos. Tā Kursas dališanas aktā 1253. g. rakstīts: «Kurši nekādā ziņā nav izslēgti no saviem mantojumiem (īpašumiem) kā uz laukiem, tā arī uz noteiktām zvejas vietām, izņemot svētbirzes, uz bišu kokiem, neaizskarot to kungu tiesības, kuru kundzībā šie īpašumi atrodas.»² No šā vēstures dokumenta redzams, ka kuršiem atzītas kaut kādas mazākas īpašuma tiesības gan uz kustamām, gan arī nekustamām lietām (zemi, mežiem utt.), bet paskaidrots, ka šo tiesību atzīšana nedrīkst skart zemes kungu tiesības. Te būtībā jau bija feodāli atkarīgo zemnieku sīkā privātipašuma iezīmes, kaut gan tās vēl ļoti neskaidras. Vācu iekarotāji mēģināja pielāgot agrākās kuršu īpašumtiesību formas topošās jaunās, dzimtbūtnieciskās zemnieku šķiras uzdevumiem. Kādu laiku vēl saglabājās pat senie īpašumtiesiskie apzīmējumi, proti, vārdu «īpašums» nepazīna, bet teica «*tēva zeme*», «*mantojums*» (lat. — hereditas, senvācu — *erven*). Šāds apzīmējums norāda, ka mantas piederība pēc īpašnieka nāves palika viņa pēcnācējiem.

Zemnieku sīkā privātipašuma tālākā attīstība vērojama Livonijas zemnieku tiesībās. Tās vairs neatļauj brīvi rīkoties ar nekustamu mantu (zemi, pļavām u. c.). Kuršu z. t. 27. § «a» pk.: «...viņš var tai (domāts sievietai) piešķirt visu savu mantu, izņemot laukus, pļavas un (bišu) kokus.» Šai pantā skaidri formulēts Kurzemes zemnieka sīkā privātipašuma saturs. Tam pieder tikai viņa saimniecības un iedzīves priekšmeti, bet ne vairs zeme.

Attīstoties dzimtbūšanai, Livonijas zemnieki tika piesaistīti feodāļu zemēm un kļuva paši līdz ar savu saimniecību un iedzīvi par muižas zemes piederumu. Feodāļi zemniekus pirka un pārdeva kopā ar zemi un mantoja tos kā muižas piederumu no

¹ *Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt* (1584), 14. lpp.

² Senās Latvijas vēstures avoti, 2. sējums, Nr. 358.

paaudzes uz paaudzi (Erbbauer). Livonijā zināmi pat gadījumi, kad zemniekus pārdeva bez zemes, t. i., kā vergus. Visi šie apstākļi padarīja zemnieka stāvokli beztiesisku. Aprakstot Livonijas pēdējos gadsimtus, hronikas autors saka: «Pār savu mantu, kas nabaga zemniekam piederēja, viņš nebija kungs, visa manta piederēja muižniekam.»¹

Mantošanas tiesības. Livonijas zemnieku mantošanas tiesības saistītas ar dzimtbūtniecisko sīko privātipašumu, kas piederēja ekspluatētās šķiras ļaudīm. Vācu feodāļi, noteicot zemniekiem mantošanas kārtību, ievēroja galvenokārt savas intereses. Tiem nebija vienalga, kas pēc dzimtcilvēka nāves turpinās vadīt viņa saimniecību. Svarīgi bija nodrošināt, lai atsevišķu zemnieku nāves gadījumi neradītu nodevu un klaūšu pildīšanas traucējumus. Sastādot zemnieku mantošanas tiesības, vācu feodāļi vadījās no tā laika pazīstamiem mantošanas tiesību principiem, kā arī izmantoja vietējās parašu tiesības tik daudz, cik tās varēja pielāgot savām interesēm.

Livonijas zemnieku tiesībās saglabājies sensenais princips par dēlu un meitu mantošanas kārtību — ja dēlu nav, tad manto meitas. Kuršu z. t. 27. §: «Ja dēlu nav, tad visa manta piekrīt mātei kopā ar meitām.» Arī Rīgas arhibīsk. z. t. 10. § «c» pk.: «Ja mantojumu nesaņem dēls, tad tas piekrīt meitām un mātei.»

Atraitne mantošanā pielīdzināta meitām. Tas ir raksturīgs patriarhālās ģimenes princips. Rīgas arhibīsk. z. t. 11. §: «Kamēr atraitne skaitās atraitne, viņai (kopā) ar meitām pieder mantojums. Ja viņa atkal apprecas, tad meitas ar māti dalās mantojumā līdzīgi.» Minētais princips gandrīz burtiski formulēts arī Kuršu zemnieku tiesībās (27. §). Līdzīgas tiesības mātei ar meitām bija noteiktas arī senajās romiešu tiesībās. Iespējams, ka šo patriarhālo principu pēc romiešu parauga vācu iekarotāji ieviešuši arī Livonijā. Livonijas zemnieku tiesības atraitnes mantojuma sastāvā neietilpināja nekustamo mantu (laukus, pļavas un kokus), jo šie objekti juridiski piederēja feodāļiem (sal. Rīgas arhibīsk. z. t. 10. § un Kuršu z. t. 27. §). Pēdējie bija ieinteresēti, lai dzimtcilvēku zemes pēc iespējas apstrādātu darba spējīgi vīrieši.

Mantojuma jēdziens Livonijas zemnieku tiesībās aptvēra visu dzimtcilvēku iedzīvi (universāls komplekss). Tajā ietilpa visa zemnieka kustamā manta (lopi, mājputni, darba rīki, drēbes utt.), kas bija atradusies mirušā dzimtcilvēka īpašumā. Bez tam mantojumā ietilpa arī *tiesība turpināt lietot nekustamo mantu* (laukus, pļavas un kokus), ko mirušais dzimtcilvēks bija iekojis un apstrādājis uz feodāļiem piederošās zemes. Šo nekustamās mantas lietošanas tiesību likums liedza mantot atraitnei. Mantojuma sastāvā varēja ietilpt arī mirušā parādi, kas sastādīja *mantojuma pasīvo daļu*. Rīgas arhibīsk. z. t. 17. §: «... parāds jāmaksā tam, kurš grib paturēt mantojumu.»

¹ *Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt* (1584), 28. lpp.

Ģimenes tiesības. Livonijas zemniekiem tika uzspiestas bažnīcas laulības formas sākumā pēc katoļu, vēlāk — arī luterāņu noteikumiem. Tomēr līdzās tām zemnieku vidū vēl saglabājās senās pagāniskās laulības noslēgšanas parašas. Vēstures dokumenti liecina, ka vēl XV un XVI gs. pastāvējis *ligavu laupīšanas paradums*. Saprotais, baznīcas orgāni un vācu feodāļi oficiāli cīnījās pret šo parašu tiesību palieku, tomēr viņu vara bija par vāju, lai to izskaustu pilnīgi. Tā 1422. g. Valkas landtāga lēmumā (7. §) teikts: «Neviens nevācietis nedrīkst ar varu aizvest sievu vai meitu; ja kāds tā dara, tad tas kopā ar palīgiem sodāms ar kaklu (nāves sodu).»¹ Lai gan sodi bija bargi, tomēr ligavu laupīšanas paradums Livonijā saglabājās pat vēl XVI gadsimtā. Kā simboliska palieka tā minēta pat XVIII gs. Vidzemē. Garlībs Merķelis raksta: «...meitu sameklē un atved, it kā ar varu.»² Šis sensenais paradums bija dziļi iesakņojies tautas tradīcijās.

Livonijas zemnieku tiesībās rakstīts par *sievas ņemšanu*, ar ko, bez šaubām, domāta kristīgās laulības noslēgšana. Tomēr vārds «ņemšana» norāda uz vīra varu un lomu patriarhālā ģimenē. Kuršu z. t. 27. §: «Ja vīrs ņem sievu, tad viņš var tai piešķirt visu savu mantu, izņemot laukus, pļavas un kokus.» Līdzīgi rakstīts arī Rīgas arhibīsk. z. t. 10. §: «Ja vīrs apņēms sievu, tad visa manta (pēc nāves) paliek atraitnei.» Šeit vērojams, ka vācu katoļu likumdevēji centušies novirzīt senās parašas kristiānisma laulības noteikumu virzienā.

Katoļu baznīca, kas principā neatzīst *laulības šķiršanu*, nevarēja pieļaut patvaļīgu sievas atstāšanu pēc pagāniskām parašām. Rīgas arhibīsk. z. t. 10. §: «Ja vīrs šķiras no sievas (atstājot to), tad zaudē savus laukus un visu mantu.»

Nav šaubu, ka senās *derību* un *vedību* tradīcijas turpinājās un veidojās tālāk visā Livonijas pastāvēšanas laikā. To krāšņums un kolorīts attēlots folkloras materiālos.

Livonijas zemnieku tiesībās pieminēts arī *pūrs*, bet tā jēdziens nav sīkāk precizēts. Domājams, ka pūra jautājumā piemēroja papildus vietējās parašas. Kuršu z. t. 27. §: «Dēliem jāgādā par māsu pūru.» Šis princips raksturīgs patriarhālai ģimenei agrīna feodālisma apstākļos. Meitām apprecoties, tās saņēma pūru (kādu mantas daļu), tēvam vēl dzīvam esot. Tāpēc mantošanā pēc tēva nāves piedalījās tikai dēli. Dēlu pienākums bija tēva dzīves laikā palīdzēt māsām darināt (pielocīt) pūru un izvadīt tās tautās. Pūra priekšmeti varēja būt tikai kustama manta, parasti apģērba un veļas gabali (segas, villaines, cimdi u. c.), ko glabāja tinēs vai lādēs. Tautas dziesmās pieminēts arī mātes pūrs, kuru turpmāk saņēma meita. «Pirmai meitai mātes pūrs» (LD, 3738); «Man pieder mātes pūrs» (LD, 3740). Domājams, ka meitai precoties

¹ L. Arbusow. Akten und Rezesse der livländischen Ständetage, I, Nr. 229.

² Garlībs Merķelis. Latvieši — sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās. LVI, R., 1953, 46. lpp.

deva līdzī arī dažādus saimniecības priekšmetus (labību, lopus, māļputnus).

Saistību tiesības. Vācu iekarotāji Livonijā sagrāba tirdzniecību un preču apgrozību savās rokās, līdz ar to iegūstot monopolstāvokli saimnieciskajā apgrozībā. Livonijas zemnieku vidū pastāvēja tikai sīka, pusnaturāla saimniecība ar mazu preču apgrozību un samērā retiem līgumu slēgšanas gadījumiem. Tāpēc arī Livonijas zemnieku tiesībās nav izveidoti līgumsaistību noteikumi. Ir tikai pieminētas dažas saistību tiesību normas.

1492. gada 12. novembrī uzrakstītajos Bauskas, Mežotnes un Iecavas novadu tiesību noteikumos teikts: «Neviens zemnieks nedrīkst pārdot precī, nesamaksājis vispirms kungam. Zemnieks, kas ir tam samaksājis, nedrīkst ņemt no citiem nesamaksājušiem zemniekiem preces pārdošanai.» Ja viņš tomēr to darīja, zemnieku sodīja ar naudas sodu — 3 ozerīgiem (16. §).¹ Šis vēstures dokuments liecina, cik ļoti ierobežotas iespējas Livonijas zemniekam bija savus ražojumus pārdot. Protams, tādos apstākļos kaut kāda līgumtiesību sistēma izveidoties nevarēja.

Atsevišķie saistību tiesību noteikumi Livonijas zemnieku tiesībās skar parāda saistības, sabiedrības līgumu un algota darba līgumu.

Parāda saistības, kuras parādnieks nav izpildījis savā dzīves laikā, pāriet uz viņa mantiniekiem. Rīgas arhibīsk. z. t. 17. §: «... (ja) palicis parādā, tad parāds jāmaksā tam, kurš grib paturēt mantojumu.» Līdzīgs noteikums paredzēts arī Kuršu z. t. 16. §: «Ja kāds nomirst, kam ir mantinieki vai brāļi, tad tiem viņa parāds jānolīdzina no viņa mantas.» Zemnieku tiesībās atrodam arī norādījumus uz rokas ķīlu kā parāda nodrošinājumu. Rīgas arhibīsk. z. t. 18. §: «Ja kādam iekāpāta 3 markas (vērtīga) manta, un viņš to noliedz mantas īpašniekam, kuram tā pieder, un ja tomēr ķīlu atrod (pie viņa), tad tam jāatlīdzina īpašniekam.»

Sabiedrības līguma noteikumi atrodami Rīgas arhibīsk. z. t. 22. §: «Ja divi saliek mantu kopā, lai tirgotos, un viens no abiem nomirst, kas jāpierāda ar diviem lieciniekiem, tad otrs atmaksā nelaiķa daļu.» Šie noteikumi satur primitīvas sabiedrības līguma (societas) pazīmes (vienošanās par mantas kopēju izlietošanu noteiktam pasākumam, līguma izbeigšanos sakarā ar viena biedra nāvi, norēķināšanās pienākumu utt.). Likumā teikts, ka «mantu saliek kopā, lai tirgotos» (thouorkopenn). Acīmredzot šis noteikums bija kaut cik realizējams tikai likuma izdošanas laikā (ap XIII—XIV gs.), kad Livonijas zemnieku tirdznieciskā apgrozība un tiesības vēl nebija pilnīgi ierobežotas.

Algota darba līguma noteikumi minēti Līb.-ig. z. t. 45. §: «Ja pirms (noligtā) laika aiziet vai aizbēg algādzis vai kalpone, tad tie zaudē savu algu.» Šī līguma pastāvēšana liecina,

¹ L. Arbusow. Die altlivländischen Bauernrechte. — Mitteilungen: ... Bd. 23, 105.—108. lpp.

ka turīgākie saimnieki bez savu ģimenes locekļu darba izmantojuši arī algotu darbspēku — algādžus un kalpones.¹

Blakus liguma saistībām Livonijas zemnieku tiesībās atrodami arī *deliktu saistību* noteikumi par dažādiem zaudējumu nodarījumiem. Lai nodrošinātu savu zaudējumu prasības, zemniekam bija atļauta pat delikventa mantas apķilāšana. Rīgas arhibīsk. z. t. 19. §: «Ja kāds savos laukos vai pļavās atrod (svešus) zirgus vai citus lopus, tad var tos paturēt, kamēr atlīdzina viņa zaudējumus.» Līdzīgi noteikumi par zaudējumu atlīdzības nodrošināšanu paredzēti arī Kuršu z. t. 17. §: «Ja kāds savā laukā vai pļavā atrod (svešus) lopus, tad tie viņam jāpārdzen mājās, kamēr tam samaksā zaudējumus.» Tamlīdzīgi noteikumi minēti arī Lībiešu-igaunu zemnieku tiesību redakcijā (21. un 22. §).

Tādejādi vācu feodāļi Livonijas zemniekiem bija uzrakstījuši dzimtbūtnieciskās civiltiesības. Zemnieku civiltiesiskās attiecības tās regulēja vācu muižnieku, bet ne zemnieku interesēs. Bez tam vācu feodāļu kundzības un ekonomisko spaidu apstākļos zemnieki šis «savas civiltiesības» varēja izlietot tikai daļēji.

Zemnieku krimināltiesību normas. Noziegumu veidi. Lai turētu paklausībā vietējos iedzīvotājus, vācu feodāļi izstrādāja tiem īpašas normas par noziegumiem un sodiem. Šajās zemnieku krimināltiesībās daļēji bija ietvertas vācu, kā arī vietējo parašu tiesību normas. Raksturīgākie noziegumu veidi bija šādi.

Kunga pavēles neizpildīšana. Tā formulēta vienā no zemnieku tiesību redakcijām: «Kas neizpilda kunga pavēli, perams ar rīkstēm» (Līb.-ig. z. t. 34. §). Nostiprinoties vācu feodāļu varai, šis nozieguma veids izplatījās arvien plašāk.

«Desmitās tiesas» nodevas nedošana. Savas varas sākumā baznīca un feodāļi dažreiz samierinājās ar mazākām nodevām, bet vēlāk stingri prasīja «desmito tiesu», piedraudot pat ar nāves sodu: «Kas zog savam kungam desmito tiesu, kaklu nost» (Līb.-ig. z. t. 17. §). Šeit lietots vārds «zog» («stelt»), kas jāsaprot ļoti plašā nozīmē — tā ir visāda veida atturēšanās vai izvairīšanās dot «desmito tiesu».

Slepkavība. Visas trīs zemnieku tiesību redakcijas to kvalificēja par vienu no smagākiem noziegumiem. Līb.-ig. z. t. 31. §: «Kas otru noslepkavo, (sodāms) ar ratu.» Tomēr tas pats likumkrājums par slepkavību paredz arī izpirkumu — vīra naudu. Piemēram, 9. § teikts: «Par nonāvēšanu... 40 markas.» Domājams, ka soda smagumu noteica atkarībā no slepkavības nozīmes un svarīguma. Zīmīgi, ka arī krievu tiesību pieminēklis «Russkaja Pravda» paredzēja līdzīgu izpirkuma maksu (vīra naudu) — 40 grivnas. Nāves sodu par slepkavību paredzēja arī Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības (1. §). Par slepkavību likumā minēta arī deklaratīva frāze kristiānisma garā: «Dievs aizliedz nokaut» (Kuršu z. t. 1. §). Īstā nozīmē par slepkavību saprata tādu, kas

¹ J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca: «Alghahdsis, ein Miedling, oder taglohner; kalpone, eine Magd, dienerin, dienst Magd, Hauss-Magd».

*Diet seinnt dye vornemlichen Rechte vonn denn
Bischofen vonn Leyffland vnd vonn Rittern Gotz,
vnnnd vonn denn deutschenn vnnnd oldenn Lyfflenderenn.*

§. 1. *Vonn einenn dodenn einenn dotschlag.*

§. 2. *Vor eine Seringe a) des Schwerdts iij
marck notl. tho beteringe.*

§. 3. *Vor ein mesteckung vj marck dat He bie
dem todenn bliue, vnnnd by dem leuende.*

§. 4. *Vor eine vortogeringe de vote aff Hann-
de, ogen effte nese, de sall ene halue Mannes pet-
ringe donn.*

§. 5. *Vor eine Seringe des Dumen vj marck
notl. Vor ein Sager v Marck Dy middelst vinger*

a) *Dresd: „beringhe.“*

Rīgas arhibiskapijas tā saukto zemnieku tiesību teksta fragments.

izdarīta ar nodomu (tīši). Neuzmanības gadījumos likums pieļāva sodā samazināšanu, mīkstināšanu vai pat izlīgšanu (piem., Rīgas arhibīsk. z. t. 8. §).

Miesas bojājumi. Visas trīs zemnieku tiesību redakcijas ļoti sīki regulē dažādus sakropļojumus un miesas bojājumus. Piemēram, Rīgas arhibīsk. z. t. 4. §: «Katru kājas vai rokas, acs vai deguna kropļojumu gandarīt ar pusi no vīra naudas.» Šī panta redakcija pēc satura gandrīz pilnīgi atbilst «Rusiskajā Pravdā» 27. § tekstam.¹

No tā jāsecina, ka šī norma bijusi iesakņojusies vietējos apstākļos kā parašu tiesība un vācu iekarotāji vēlāk to uzrakstījuši. 5. §: «Par rokas ikšķa ievainojumu 6 markas, par vidējo pirkstu 2 markas, par mazo pirkstu 2 markas, par bezvārda pirkstu 4 markas. Par kājas lielo pirkstu 4 markas, par citiem — 2 markas.» Arī šim pantam ne tikai pēc satura, bet arī pēc novietojuma un sistēmas ir līdzība ar «Rusiskajā Pravdā» tekstu.

Kuršu z. t. 12. §: «Ja kāds ar nūju piekauj otru zilu vai asiņainu, tam (jāmaksā) par katru pierādītu sitienu 2 ozeringi; ja nav ne zils, ne asiņains, tad katrs sitiens 8 artogas.»

Rīgas arhibīsk. z. t. 7. §: «Ja kādu ievaino ar nūju vai roku

¹ Русская Правда пространной редакции по Троицкому I списку. — Памятники русского права выпуск первый, 110.—123. lpp.

un ādā paliek zilums, tad sods 3 markas.» Līb.-ig. z. t. 28. §: «Par asiņojumu zem drēbēm — 3 markas.» 29. §: «Par zilumu zem drēbēm — 1 marka.» Visi šie Livonijas zemnieku tiesību noteikumi par piekaušanu līdz asins brūcēm un zilumiem ir ļoti līdzīgi senkrievu tiesību krājuma «Russkaja Pravda» noteikumiem: «Ja ierodas tiesā cilvēks sasists asiņains un zils ... vainīgajam jāmaksā 3 grivnas sods.» (29. §.) Tas norāda, ka šim kriminālnormām ir sena kopīga radniecība.

Līb.-ig. z. t. 27. §: «Ja kāds otram iekož un pie tam ar 4 zobiem, tad katrs zobs jāizpērk ar 3 markām vai arī šie (zobi) viņam jāizsit.» Šai pantā vēl saglabājušās asinsatriebības paliekas («zobs pret zobu»). Liekas, ka minētā kriminālnorma ir sena vietēja paraša.

Sievietes izvarošana. To paredz visas trīs zemnieku tiesību redakcijas. Rīgas arhibīsk. z. t. 9. §: «Par sievietes izvarošanu galvu nost.» Kuršu z. t. 13. §: «Kas izvaro sievieti, sodāms ar kaklu.» Līb.-ig. z. t. 16. §: «Kas izvaro sievieti, ja viņa to var pierādīt ar trim krietniem vīriešiem, tam kaklu nost.»

Laupīšana (otra mantas atņemšana *ar varu*). Raksturīgi teikts Līb.-ig. z. t. 41. §: «Kas aplaupa otru uz ceļa par sešiem peniņiem, kaklu nost.» 42. §: «Istabās un baznīcās tas pats (sods).» Pārējās zemnieku tiesību redakcijas laupīšanu no zādzības stingri neatdala.

Zādzība (otra mantas *slepēna* paņemšana). Livonijas zemnieku tiesībās tā regulēta kazuistiski. Likumos minēti dažādi zādzību paveidi. Rīgas arhibīsk. z. t. 12. §: «Ja kāds izcērt vai izlauž biškokus vai klētis, ar rungu atsit tīnes vai lādes, vai arī nozog zirgus vai citas lietas, (tam jāmaksā) 3 markas.» 13. §: «Ja (nozagtā lieta) ir vērtīgāka, tad zaglis pakarams aiz kakla.» 14. §: «Ja (nozagtā lieta) ir vienu marku vērtā, tad zaglis perams ar rīkstēm; bez tam viņam jāapgriež ausis un jāiededzina (zīme) uz vaigiem.» 15. §: «Ja zagli noķer zogot, tad to uzkārt vai ļaut tam izpirkties ar 6 markām.» Līdzīgi šos zādzības noteikumus formulē arī Kuršu zemnieku tiesības (14. § u. c.).

Livonijas zemnieku tiesībās minēta *siena zādzība*, kuru pazīst arī «Russkaja Pravda» senākie tekstu varianti. Rīgas arhibīsk. z. t. 21. §: «Kas zog tik daudz sienu, ka var to aiznest padusē, (maksā) 3 markas; ja tas ir noticis bez ļauna nodoma, var gandarīt ar vienu marku.» Kuršu z. t. 18. §: «Ja kāds zog sienu un to aizved ar sliecēm, (maksā) 2 ozerīngus; ja to aiznes nastā, — 8 ortīngas.» Līb.-ig. z. t. 39. §: «Kas nozog kungam vezumu sienu, tam jāmaksā kungam 3 markas.» 40. §: «Par katru (nozagto) vezumu 3 markas un bez tam jāsamaksā vēl siens.» Arī «Russkaja Pravda» (īsā redakcija) 39. §: «Ja nozog sienu, tad (jāmaksā) 9 kunas.»¹ Tādējādi jāsecina, ka kriminālnorma par sienu zādzību bijusi sena parašu tiesība kā Krievzemē, tā arī Baltijas zemēs.

¹ Русская Правда краткой редакции по Академическому списку. — Памятники русского права, выпуск первый, 80. lpp.

Vācu feodāļu ietekmē nepārprotami redīgēta norma par zādzību baznīcā un dzirnavās. Kuršu z. t. 21. §: «Kas zog baznīcās un dzirnavās, sodāms ar ratu.»

Dedzināšana — sava kunga vai cita mantas iznīcināšana ar uguni. Kuršu z. t. 22. §: «Kas pielaiž uguni tīrumiem, pļavām vai mežam, tam jāatlīdzina zaudējumi un (bez tam jāmaksā) kungam 3 ozeringi.» Šo nozieguma veidu paredzēja arī «Rusksaja Pravda» (plašās red. Troicas noraksts, 83. §).

Robežu zīmju pārgrozišana. Lai nodrošinātu feodālo zemes iedalījumu, svarīgi bija uzturēt kārtībā pastāvošās robežas. Kuršu z. t. 25. §: «Kas pārceļ ežas starp tīrumiem, tam (jāmaksā) 6 ozeringi.» Līb.-ig. z. t. 20. §: «Kas izar ežas starp savu un (kaimiņa) tīrumu, tam (jāmaksā) 6 markas.» Šo noziegumu pazina arī senās krievu tiesības.

Sveša tīruma uzaršana. Līb.-ig. z. t. 19. §: «Kas uzar otra tīrumu, tam (jāmaksā) 9 markas.» Liekas, šis pants ieviests, nostiprinoties zemes īpašumam feodālā režīma apstākļos.

Priekšlaicīga apiņu ievākšana. Sakarā ar alus izgatavošanu vācu feodāļi bija ieinteresēti apiņu kultūras pareizā kopšanā (Livonija bija pazīstama kā plaša alus ražošanas un žūpošanas zeme). Kuršu z. t. 26. §: «Kas pirms laika šķin apiņus krūmos vai mežā, tam (jāmaksā) katram kungam 1 ozerings un arī uzrādītājam 1 ozerings.»

Nepatiess apmelojums. Feodāļu varas orgāniem ļoti svarīgi bija dažādi ziņojumi par noziedzībām. Tikai tie nedrīkstēja būt nepatiesi. Līb.-ig. z. t. 35. §: «Kas otru apmelo un nevar to pierādīt, tam rīkstes.»

Ķecerība (atkrišana no kristīgās ticības) bija raksturīgs tā laika katoļu baznīcas noziegums. Līb.-ig. z. t. 33. §: «Ķeceri sadedzināt.»

Buršana — arī baznīcas noziegums. Līb.-ig. z. t. 32. §: «Burvi sadedzināt.» Livonijā zināmi tikai daži burvju sadedzināšanas gadījumi. Sādu prāvu ziedu laiki iestājās vēlāk.

Sodu veidi. Livonijas zemnieku tiesībās galvenokārt dominē vācu feodālo tiesību soda sistēma, tomēr līdzās tai vērojamas arī seno vietējo sodu elementu paliekas (asinsatriebības princips, izpirkšanas maksas paliekas u. c.).

Asinsatriebība Livonijas zemnieku tiesībās tirā veidā vairs nepastāvēja. Taču šī institūta princips bija vēl saglabājies. Rīgas arhibīsk. z. t. 1. §: «Par katru nonāvēto vienu nonāvējumu.» Asinsatriebības (gandarījuma) princips šeit izteikts modernizētā formā. Lībiešu un igauņu, kā arī Kuršu zemnieku tiesībās, kas pēc izcelšanās bija jaunākas, tādu normu vairs nebija. Acimredzot vācu iekarotāji bija centušies šo parašu tiesību normu izskaust.

Tomēr Livonijas zemnieku (t. s. nevācu) vidū asinsatriebības paliekas tādā vai citādā veidā nelegāli saglabājušās līdz pat Livonijas valsts beigām. Uz to norāda XVI gs. Baltasara Rusova Livonijas hronika. Tajā teikts: «Ja kāds zemnieks tika nokauts, tad

viņa tuvākie draugi tiesāja slepkavu pēc savas tiesas, nonāvēdami viņu bez kāda sprieduma, bez bendes tur, kur viņu saķēra... Ja īsto slepkavu nevarēja atrast, tad ļoti bieži bija jācieš viņa tuvākiem draugiem.»¹

Izpirkšanas maksa (lat. — *compositio*, vāc. — *Busse*, *Wergeld*, kr. — *випа*) jeb vīra nauda, kuru noziedznieks spiests maksāt, lai izpirktos no asinsatriebības: slepkavības gadījumā — nonāvētā tuviniekiem, miesas bojājuma gadījumā — pašam cietsušajam. Livonijas zemnieku tiesībās izpirkšanas maksa galvenokārt normēta pēc vācu tiesību paraugiem un aprēķināta vācu naudas vienībās (markās un peniņos; Kuršu z. t. — ozeringos un artogās). Livonijas varas orgāni centās pārvērst izpirkšanas maksas *naudas sodos* (nauda, ko iegūst valdnieki, bet ne cietsušais vai viņa tuvinieki). Līb.-ig. z. t. 37. §: «No visa, kas jādod par ievainošanu un nonāvēšanu, trešā daļa (piekrit) kungam un divas daļas sūdzētājam kā lietas vedējam.» Tomēr šajos vācu iekarotāju rediģētajos likumos vērojamas arī senās vietējās izpirkšanas maksas paliekas. Rīgas arhibīsk. z. t. 8. § teikts: «... var izlīgt ar (nosistā) radiem (draugiem).» Tāda izlīgšana atļauta gan tikai izņēmuma veidā, ar fogta piekrišanu. Zimīgi, ka Līb.-ig. z. t. 9. § rakstīts: «Par nonāvēšanu 40 markas.» Tāpat arī krievu tiesību krājumā «Russkaja Pravda»: «Ja nav neviena, kas varētu atriekt, tad uzlikt 40 grivņas par nosisto» («аще не будет кто мѣстя, то 40 гривен за голову»)².

Iespējams, ka skaitlis «40» bija iesakņojies arī Latvijas seno iedzīvotāju parašu tiesībās, un vācu iekarotāji, ieviešot markas kā naudas vienību, to paturēja.

Izpirkšanas maksa minēta arī citos senākos Livonijas vēstures dokumentos. Tā 1255. g. līgumā³ starp Livonijas ordeņa mestru un Sāmsalas zemes vecākiem teikts: «Neviens mantojums nav uzskatāms par bezmantnieka mantu un nepiekrit zemes kungam, kamēr vien kāds radnieks vēl maksā izpirkšanas naudu par nogalināšanu» (2. pants).

Nāves sods paredzēts visās Livonijas zemnieku tiesību redakcijās. Atšķirībā no asinsatriebības nāves sodu izpildīja valsts vara. Livonijas zemnieku tiesībās bija noteikta dažāda nāves sodu izpildīšana: 1) *pakarot* — Rīgas arhibīsk. z. t. 15. §: «... tad viņu pakār» («... so wert er gehangen...»); 2) *nocērtot kaklu* — Līb.-ig. z. t. 17. §: «... (zaudē) kaklu» («... is de halsz...») u. c.; 3) *sadauzot uz rata* (rata sods) — Kuršu z. t. 21. §: «... (sodāms) uz rata» («... išs dat Radt»); 4) *sadedzinot* — Līb.-ig. z. t. 32. § un 33. §: «... sadedzināt...» («... schall men bernen»). Šis nāves soda izpildīšanas veids Livonijā radies katoļu baznīcas ietekmē.

¹ *Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt* (1584), 28. lpp.

² Русская Правда краткой редакции по Академическому списку. — Памятники русского права, выпуск первый, 77. lpp.

³ Senās Latvijas vēstures avoti, 2. burtnīca, Nr. 422.

Rīkstes — viens no miesas soda veidiem. Rīkstes galvenokārt pielietoja Livonijas zemniekiem. Līb.-ig. z. t. 34. un 35. §: «... perams ar rīkstēm» («... is eyn stipe»).

Naudas sods — speciāla naudas summa, kas noziedzniekam bija jāmaksā par savu noziegumu *valstij* (*valdniekam*). Ar to naudas sods atšķīrās no izpirkšanas maksas, ko saņēma cietušā persona vai tās radinieki. Bieži gan feodālie valdnieki šo principu stingri neieyēroja, piesavinoties visa veida maksājumiem sev. Naudas sodu atšķīra no *zaudējumu atlīdzības* (tā ir civilprasība — bez soda rakstura). Livonijas zemnieku tiesības šos jēdzienus stingri norobežoja. Līb.-ig. z. t. 40. §: «Par katru (nozagto) vezumu siena 3 markas (naudas sods) un bez tam jāsamaksā siens.» Kuršu z. t. 22. §: (dedzināšanas gadījumā) «... jāatlīdzina zaudējumi un (jāmaksā) kungam 3 ozefingi.»

No šī pārskata redzams, ka Livonijas zemnieku krimināltiesību pamatos bija vietējās parašu tiesību normas, kas tika pārstrādātas un papildinātas ar jauniem noteikumiem vācu feodāļu interesēs. Vācu vara ieviesa virkni iebaidīšanas sodu — galvas nociršanu, sadauzīšanu uz rata, sadedzināšanu u. c. Lai turētu savus dzimļaudis paklausībā, vācu feodāļi nebija aizmirsuši noteikt arī miesas sodu — rīkstes.

Zemnieku procesuālo tiesību normas. Tiesu pierādījumu veidi. Zvērests (lejasvācu — Eyde) pēc kristiānisma rituāla, ko vācu iekarotāji ieviesa kā pierādījumu veidu visās Livonijas tiesās. To paredzēja arī visi trīs zemnieku tiesību krājumi (redakcijas).

Rīgas arhibīsk. z. t. 8. §: «Ja kādu nogalina bez nodoma, kas jāpierāda ar *zvērestu*, tad (noziedznieks) nedrīkst izlīgt ar (nogalinātā) radiem bez tiesneša piekrišanas.»¹

Sai gadījumā noziedzniekam vajadzēja pierādīt vainu mīkstiņošus apstākļus, lai tiesnesis konstatētu, ka slepkavība tiešām notikusi neuzmanības dēļ.

Kuršu z. t. 11. §: «Ja kāds otru ievaino ar zobenu, dunci vai cirvi, maksā 2 ozeringus; ja to noliedz, tad jāpierāda ar *zvērestu* (ka nav vainīgs).»² Šeit paredzēts tipisks *attaisnošanās* zvēresta veids. Līdzīgu zvērestu paredzēja arī Kuršu z. t. 15. § un citu zemnieku tiesību krājumu normas. Līb.-ig. z. t. 10. §: «Ja kādu apsūdz zādībā, tad apsūdzētais var attaisnoties ar savu *zvērestu*...»³ Redzam arī šeit tipisku *attaisnošanās* zvērestu.

Ieviešot kristīgās reliģijas zvērestu kā tiesas pierādījumu, vācu iekarotāji cerēja noskaidrot tiesā «taisnību». Cik tas praksē bija attaisnojies, ziņu trūkuma dēļ grūti spriest. Tomēr pati zvēresta došana bija sarežģīta, jo vācieši neprata vietējo, bet

¹ Fr. G. v. Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, 83. lpp.

² Tūrpat, 86. lpp.

³ L. Arbusow. Die altlivländischen Bauernrechte. — Mitteilungen..., Bd. 23.

zemnieki — vācu valodu. Tāpēc tiesa zvērestu vareja noklausīties tikai ar zemnieku vecāko starpniecību. Līdz mūsu dienām saglabājusies kāda apmēram tā laika zvēresta formula lauzītā latviešu valodā: «Es N. runa un swāre pi Deewe, ka es uhs tho, ko man no zeenige tees kluiust waizat(s) un kas man sinnams gir, ta tire taisnibe ne wenem per lab(u), ne otreem per liaun(u), ne daaw(a)ne ne breesmibe pāts, grib issadzit un ne neke slāhpt. Un ja es ta tire taisnibe ne issak(u), tad dood Dee(w)s, ka es tik mels palleek ka tas ogles, tik isnikusch ka ta semme, tik zeets ka tas akmens, tik iskaltusche ka tas kooks, un sodi man(i), manne sewe, mannes bārnes, man(e) lope un wiss man aogle scheit laidzige un tur mugigie bess gal, Amen.»¹

Liecinieku liecības minētas vairākos zemnieku likumu pantos. Lib.-ig. z. t. 10. §: «Tad viņam sava apsūdzība jāpierāda ar trim krietniem vīriešiem.» Arī 16. §: «Kas izvaro sievieti, ja viņa to var pierādīt ar trim krietniem vīriešiem, tam kaklu nost.» Kā redzams, par lieciniekiem varēja būt tikai tādi vīrieši, kurus tiesa uzskatīja par «krietniem», t. i., vērā ņemamiem.

Liecinieku liecības kā pierādījumu veidu piemēroja arī civiltiesiskos strīdos. Tādā gadījumā pietika ar diviem lieciniekiem. Likums arī neprasiņā, lai viņi noteikti būtu «krietni».

Liecinieku pratināšanai varēja būt zināma reāla jēga, jo fogti sprieda tiesu kopā ar pieaicinātiem zemnieku vecākajiem.

Pārbaudījums ar sakarsētu dzelzi ir sens ordāliju (dieva tiesas) pārbaudījuma veids. To pazina visas senās tautības. («Russkaja Pravda» — «то дати им правду железо», lat. — «iudicium ferri candentis», vāc. — «Eisenprobe».) Pārbaudījumu ar sakarsētu dzelzi paredzēja arī Livonijas zemnieku tiesības. Rīgas arhibīsk. z. t. 16. §: «... pieķerot trešo reizi (zādzībā), tam jānes karsta dzelzs, ja grib vēl attaisnoties.» Līdzīgi arī Kuršu z. t. 15. §: «... trešo reiz jānes karsta dzelzs.» Zīmīgi, ka pārbaudījumu ar sakarsētu dzelzi paredzēja arī Senākās bruņinieku tiesības (62., 64., 67. §) un Vidējās bruņinieku tiesības (38., 90., 92., 95., 131., 135., 206. §). Livonijas pilsētu tiesībās pārbaudījuma ar sakarsētu dzelzi nebija. Jau 1211. g. bīskaps Alberts no šī pierādījuma veida atbrīvoja Rīgā iebrāucējus — tirgotājus («nevienu no viņiem pie sakarsētas dzelzs... nepievilkt»)². Pāvesta legāts Vilhelms 1225. g. šo privilēģiju piešķīra arī Rīgas birģeriem: «Bet pilsoņi lai ir brīvi... no dzelzs (pārbaudījuma).»³

Liekas, ka pārbaudījums ar sakarsētu dzelzi Latvijas teritorijā bija sena paraša. To pazina arī senais krievu tiesību pieminēklis «Russkaja Pravda».⁴

Tiesāšanas īpatnības. Vieta. Parasti zemniekiem tiesu sprieda pagastu (vaku) nodevu ievākšanas vietās un laikos —

¹ J. G. Arndt. Liflāndische Chronik, II. Rīga, 1753, 32. lpp.

² Senās Latvijas vēstures avoti, 1. burtnīca, Nr. 58.

³ Turpat, Nr. 118.

⁴ Памятники Русского права, выпуск первый, 110., 117. lpp.

sākumā, domājams, dažos atsevišķos ciemos, vēlāk muižu centros (vietējos ciemos iekarotāji bieži iekārtoja savas muižas). Lai labāk noskaidrotu vietējos apstākļus un varētu sarunāties vietējā valodā, tiesā pieaicināja zemnieku vecākos. Tāpēc tiesu pēc iespējas sprieda tajā ciemā, kur noziedznieks bija notverts. Kuršu z. t. 23. §: «Kurā tiesas novadā vai ciemā ļaundari notver, tur viņš tiesājams.»

Sapulcēties un spriest tiesu tur, kur noziedznieku notver, tā ir sena vietējo iedzīvotāju paraša (sal.: Atsk. chr., 8746—8752 — zengauļ karavīru sapulces tiesā tur, kur satverts ļaundaris).

Prāvnieki tiesā. Strīdus jautājumu izspriešanā bija nepieciešama prāvnieku (sūdzētāja un atbildētāja) klātbūtne. Kuršu z. t. 20. §: «Ja kādu aicina tiesas priekšā un viņš atnāk, bet sūdzētājs neierodas, tad atbildētājs ir brīvs no pienākuma tiesā atbildēt.» Par tiesas aicinājuma neievērošanu vainīgo sodīja. Rīgas arhibīsk. z. t. 23. §: «Ja kāds, tiesneša kalpotāju aicināts, neierodas tiesā, maksā vienu marku.» Šie panti liecina, ka Livonijā pastāvējusi zināma tiesas disciplīna.

Pārsūdzības neiespējamība zemnieku prāvās. Spriedumi zemnieku lietās bija galīgi un nepārsūdzami. Tos izpildīja nekavējoties. Tai pašā tiesā, kur lieta jau bija izspriesta, otrreiz griezties vairs nevarēja. Līb.-ig. z. t. 43. §: «Ja reiz jau izspriesta lieta nāk otrreiz kunga priekšā, (jāmaksā) 1 marka.» Lietu pārsūdzēt zemes lielfeodāļiem — bīskapiem vai Ordeņa mestram —, kā arī dižciltīgo kārtu orgānos (mantāgos, landtāgā vai Vācijas kamertiesā) zemniekiem nebija ne tiesību, ne arī faktisko iespēju.

Livonijas tiesu patvarības zemnieku prāvās. Kaut gan zemniekiem kā Livonijas iedzīvotāju pamatmasai vācu feodāļi bija uzrakstījuši īpašas zemnieku tiesības (bur recht) un pakļāvuši tos juridiski noorganizētai tiesas varai, tomēr faktiski visas šīs tiesību normas tika maz ievērotas. Tiesu patvarības sevišķi pieauga pēc tam, kad vācu feodāļi Livonijas zemēs jau bija nostiprinājušies. Par to liecina pašu vāciešu sarakstītie vēstures avoti. Baltasara Rūsova Livonijas hronikā teikts: «Par katru mazāko noziegumu bez kādas žēlastības un cilvēcības muižnieks vai zemes fogts jeb zemes kalps, kā viņu sauca, nesaudzēja pat vecumā nonākušus zemniekus, kurus kailus sita ar garām rīkstēm. Nevienš zemnieks nebija brīvs no šīs tirānijas. Izņēmumu pieļāva tikai ar bagātiem, kas uz visiem laikiem varēja atpirkties ar ievērojamām dāvanām.»¹

Jādomā, ka īstenībā Livonijas tiesu patvarības zemnieku prāvās bija vēl lielākas. nekā hronikas autors to atstāsta.

* * *

¹ *Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt (1584), 28. lpp.*

Livonijas valstiskā organizācija un tiesību institūti bija veidoti pēc tālaika feodālās Vācijas paraugiem, kas nodrošināja Baltijas iekarotājiem — vācu feodāļiem un pilsētu birģeriem — *suverēno varu* un visāda veida *privilēģijas* (priekšrocību tiesības). Turpretī vietējo pamatiedzīvotāju masa — latvieši un igauņi — pakāpeniski tika iesaistīti dzimtbūšanā, kļūdami par mantojamiem dzimtļaudīm (Erbleute) vai pie zemes piederīgiem dzimtzemniekiem (Erbbauer). Arī Livonijas pilsētas vietējos nevācus (undeutsche) tikpat kā neuzņēma savās birģeru organizācijās (ģildēs un cunftēs).

Pēc Livonijas agrāves karā (XVI gs.) vācu muižnieki un pilsētu birģeri gan zaudēja zemes suverēno varu, kas turpmāk piederēja Polijas un Zviedrijas karaļiem un beidzot Krievijas cāriem, bet Livonijas laikā iegūtās privilēģijas un varu pār zemes pamatiedzīvotājiem viņi saglabāja un tālāk paplašināja līdz pat XIX gadsimtam.

III NODAĻA

POLIJAS KOLONIĀLĀ PĀRVALDE UN TIESĪBAS VIDZEMĒ UN LATGALĒ (XVI—XVIII gs.)

1. §. POLIJAS KOLONIĀLĀ PĀRVALDE UN TIESĪBAS AIZDAUGAVAS LIVONIJAS PROVINĒ (Vidzemē un Latgalē, 1561.—1629. g.)

1. POLIJAS TERITORIĀLIE IEKAROJUMI BALTIJĀ, TO EKONOMISKĀ UN POLITISKĀ ATTĪSTĪBA

XVI gadsimtā Livonijas feodālās valstiņas kļuva ekonomiski, politiski un militāri vājas. Baltijas novadu ar tā svarīgo jūras tirdzniecības ceļu gatavojās sagrābt kaimiņvalstis — Lietuva, Polija, Zviedrija un Dānija. Tirdzniecības ceļu iegūšana Baltijas jūrā bija svarīgs ekonomiskās attīstības priekšnoteikums arī Krievijai. Cīņa par kundzību šai novadā izvērtās tā saucamajā Livonijas karā. Livonijas ordeņa valsts 1557. gadā noslēdza militāru savienību ar Lietuvu, kas bija pretrunā ar 1554. gada Krievijas un Livonijas pamiera līguma noteikumiem. Livonijas un Krievijas attiecības saasinājās, un 1558. gadā sākās karadarbība. Livonijas valstiņas karā cieta sakāvi pēc sakāves. Krievu uzvaras satrauca vietējos vācu feodālus, kas centās glābt savas muižas un citas bagātības. Kurzemes bīskaps, kas tajā laikā bija arī Sāmsalas-Ljanemā bīskaps, jau 1559. gadā pārdeva abu bīskapiju zemes Dānijas karalim. Ziemeļigaunijas feodāli un Tallinas birģeri 1561. gadā pārgāja Zviedrijas pavalstniecībā. Pārējās Livonijas daļas meklēja aizsardzību pie Lietuvas lielkņaza, toreizējā Polijas karaļa Sigismunda II Augusta. Livonijas ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers 1561. gadā panāca Kurzemes un Zemgales hercogistes — Polijas vasaļvalstiņas nodibināšanu, pats kļūdams par pirmo hercogu (Polijas karaļa vasali). Tomēr karš ar Krieviju vēl turpinājās. Pēc 1569. gada, kad Lietuvas lielkņaziste tika pilnīgi apvienota ar Poliju (Lubļinas ūnija), pastiprinājās draudi Krievijai. Liels krievu pretuzbrukums zviedriem un poļiem turpinājās no 1575. gada līdz 1577. gadam, tomēr izšķirošu uzvaru

Krievija neguva. Apvienotais Zviedrijas un Polijas karaspēks 1579. gadā sāka uzbrukumu krieviem divās frontēs. Pēc sīvām cīņām 1582. gadā Zapoļskas Jamā Polija ar Krieviju noslēdza pamieru. Tā noteikumi atzina Polijas tiesības uz *Dienvidigaunijas, Vidzemes un Latgales teritorijām*. Rīgas pilsēta Livonijas kara laikā atteicās padoties Polijai un no 1561. g. līdz 1581. pastāvēja kā neatkarīga pilsēta-valsts. Tomēr vēlāk arī tā bija spiesta atzīt Polijas karaļa virsvaru. Krievijas un Zviedrijas pamiera līgums, ko noslēdza 1583. gadā, atzina Zviedrijas tiesības uz Ziemeļigauņiju ar dažiem apgabaliem pie Somu jūras līča. Dānija paturēja sev vairākas Igaunijas salas un kādu laiku vēl Kurzemes bīskapijas teritoriju, kas drīz nonāca Polijas varā.

Tādējādi Livonijas kara rezultātā Polija ieguva Livonijas teritorijā koloniālu provinci — *Vidzemi (ar Dienvidigaunijas daļu)* un *Latgali*. Kara laikā šo Livonijas daļu Lietuvas un Polijas karalis Sigismunds II Augusts īpašā konstitūcijas aktā nosauca par *Aizdaugavas hercogisti (Ducatus Ultradunensis)*. Pēc miera noslēgšanas šī koloniālā teritorija dabūja nosaukumu *Aizdaugavas Livonijas province (provincia Livoniae Transdunensis)*.

Polijai pakļautās Livonijas daļā visumā turpinājās Livonijas feodālā ekonomika — feodālo muižu saimniecība. Vācu muižnieki, uzticēdamies Polijas karalim un viņa valsts varai, centās saglabāt savus zemes īpašumus, privilēģijas un neierobežotu kundzību pār zemniekiem — saviem dzimtcilvēkiem. Zemnieku ekspluatācija pastiprinājās. Pieaugot labības pieprasījumam, muižnieki paplašināja muižu tīrumus un palielināja zemniekiem klaudas. Bet līdz ar to saasinājās šķiru cīņa — zemnieki pretojās, bieži bēga uz citiem novadiem, sacēlās pret saviem apspiedējiem. Polijas karalis nolūkā nostiprināt savu varu centās izlēpot valsts muižas poļu un lietuviešu šlahtiņiem un koncentrēt savās rokās valsts zemes un valsts zemniekus. Ja kāds vācu feodālis ar dokumentiem nevarēja pierādīt savas muižas piederību, tad to pārņēma valsts.

Zemnieku stāvoklis poļu un lietuviešu feodāļu muižās bija tikpat smags kā vācu muižnieku īpašumos. Mazliet labāk klājās vienīgi valsts muižu zemniekiem. Visi zemnieki no savas zemes muižniekiem maksāja nodevas (feodālo renti) un gāja strādāt klausu darbus muižu laukos.

Pēc Livonijas kara Vidzemes un Latgales pilsētas (Koknese, Cēsis u. c.) bija stipri nopostītas, to ekonomika panikusi. Kaut arī Rīga sākumā nepadevās poļu varai un līdz ar to neiekļāvās Polijas saimnieciskajā sistēmā, tomēr vēlāk tā kļuva par ievērojamu Polijas eksporta ostu ar samērā lielu tirdzniecības apgrozību. Pamazām sāka atdzīvoties arī citu pilsētu saimniecība. Vidzemes un Latgales pilsētu ekonomika (tirdzniecība un amatniecība) visumā tomēr bija tāda pati kā Livonijas laikos.

Aizdaugavas Livonijas provinces saimniecība no jauna smagi cieta Polijas un Zviedrijas karā (1600.—1629. gadā).

XVI un XVII gs. Polija (Rzecz Pospolita) bija agresīva, anekšionistiska valsts, it sevišķi attiecībā uz austrumiem. Sagrābusi Baltkrieviju, Ukrainu un lielāko daļu Baltijas zemju, tā mēģināja pakļaut arī Krieviju. Šim nolūkam Polija izmantoja dažādus līdzekļus. Poļu magnāti un šlahtiči Krievijā rikoja avantūristisku intervenci, kā arī intrigas cara galmā (viltus Dmitrijs). Tomēr pakļaut šo zemi viņiem neizdevās. Arī Polijas un Zviedrijas karš (1600.—1629. g.) Polijai bija grūts un nelabvēlīgs. Karī un dēkainā ārpolitika prasīja mižīgus līdzekļus, kas kā smaga nasta gulās uz poļu darba tautas un koloniālo tautu pleciem.

Arī Rečas Pospolitas iekšpolitika bija ultrareakcionāra. Poļu magnāti un šlahtiči raksturojami kā nokavējušies feodāļi, kas centās ieviest un nostiprināt jau daļēji (piem., Rietumeiropā) pārdzīvoto feodālismu. Šādas politikas īstenošanas rezultātā valstī iestājās feodāla nenoteiktība: atsevišķi feodāļi savās muižās ieguva neierobežotu patvaļu pār saviem dzimtcilvēkiem, muižnieku starpā risinājās dažādi strīdi un intrigas utt. Romas katoļu baznīca centās atjaunot un tālāk izplatīt reformācijas iedragāto katoļticību kā Polijā, tā arī koloniālajās provincēs. Ukrainā un Baltkrievijā katoļu baznīcai izdevās pakļaut pareizticīgo baznīcu, apvienojot tās abas jauna veida uniāta baznīcā, kas atzina Romas pāvesta virsvaru (1596. g. Brestas koncils). Aizdaugavas Livonijas provincē, kur plaši bija ieviesusies luterāņu ticība, katoļu reakcija izpaudās jezuitu ideoloģiskajā darbībā un priekšrocību piešķiršanā katoļu ticības muižniekiem. Polijas koloniālā politika visiem spēkiem veicināja arī vietējo feodāļu pārpoļošanu.

2. SABIEDRĪBAS ŠKIRISKĀ STRUKTŪRA

Valdošā šķira

Muižnieki. Polijas varas laikos Vidzemē un Latgalē valdošā šķira sastāvēja vispirms no bijušās Livonijas vācu muižniekiem («Livländischer Adel, Livländische Ritterschaft, Equestris Ordo»), kuru privilēģijas joprojām atzina arī Polijas karalis. Līdzās vācu feodāļiem strauji pieauga poļu un lietuviešu muižnieku skaits (die Polnische und Litthauische Edelleute, Nobiles). Viņu ieceļošanu Livonijā sekmēja poļu koloniālā pārvalde, piešķirot tiem tādas pašas tiesības kā vācu muižniekiem.¹ Lai gan padošanās līgumā Polijas karalis bija solījis saglabāt vācu muižnieku privilēģijas, tomēr ne vienmēr šis solījums tika ievērots (piem., karalis Stefans Batorijs). Aizdaugavas Livonijas provincē formāli pastāvēja ticības brīvība («liberum usum Religionis»). Taču poļi

¹ Ordinato Livoniae a. MDXCVIII (1598); Ordynacya Ziemie Inflantckiey. — **Volumina Legum.** Przedruk zbioru praw staraniem XX nijarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane, II. Petersburg, 1859, 1474. lpp.

visiem līdzekļiem centās mazināt luterāņu baznīcas nozīmi un pastiprināt katolicisma ietekmi. Bez tam pastāvēja tendence zemes valdījuma tiesības nepiešķirt luterticīgajiem Vidzemes un Latgales vācu muižniekiem citās Polijas valsts daļās. Turpretī ieceļojušiem poļu un lietuviešu muižniekiem šai ziņā ierobežojumu nebija.

Vidzemes muižnieku kārtai Polijas karalis Stefans Batorijs 1581. gadā deva tiesību vajadzības gadījumā sasaukt *Provincas konventu* (Conventus necessitatis publicae causa). To izveidoja agrākā landtāga vietā. Muižnieki ieguva tiesību sasaukt arī *atsevišķus konventus* (Conventus particularis). Pēdējo galvenais mērķis bija deputātu (nuntii) ievēlēšana Provincas konventam. 1589. gadā poļu karalis noteica, ka īsi pirms Polijas seima sanāšanas Vidzemē sasaukams vietējs *seimiks* (Seymik).¹ Seimiks ievēlēja deputātus lielajam Polijas seimam, ko sasauca Varšavā.

Muižnieku kārtas personas, kas bija izdarījušas parastos kriminālnozieģumus (izņemot slepkavības gadījumus), nedrīkstēja arestēt, ja tās deva galvojumu.²

Vidzemes un Latgales muižnieki bija atbrīvoti no nodokļiem un klaušām, izņemot militāro jātnieku dienestu (Rossdienst). Savās muižās tie drīkstēja izmantot mežus, medīt, dedzināt spirtu un savos krogos to brīvi pārdot. Zemes īpašumus perioda sākumā drīkstēja pirkt un pārdot vienīgi muižnieki.

1581. gadā Polijas karalis Stefans Batorijs noteica, ka ar karaļa atļauju arī Rīgas birģeri drīkst iegūt uz laukiem dižciltīgo muižas (adlige Güter).³ Sākot ar 1582. gadu, arī dižciltīgiem muižniekiem atļāva pirkt pilsētas birģeru īpašumus.⁴ Abos gadījumos jaunieguvējiem (birģeriem un muižniekiem) bija jāuzņemas arī otras kārtas attiecīgie pienākumi.

Birģeri. Vidzemes un Latgales pilsētas jau no Livonijas laikiem bija veidotas pēc Hanzas pilsētu paraugiem; it sevišķi tas sakāms par Rīgu. Pēc 20 gadu pretošanās arī Rīga nonāca Polijas varā un turpināja pastāvēt kā viena no raksturīgākajām Hanzas tipa pilsētām. Pilntiesīgie pilsētas iedzīvotāji — birģeri — sastādīja *birģeru kārtu* (burschap, die Bürgerschaft) pēc agrākiem uzņemšanas noteikumiem.⁵ Pilsētās joprojām darbojās korporatīvās tirgotāju un amatnieku organizācijas — Lielā ģilde un Mazā ģilde, kas bija pilsētas saimnieciskās un politiskās dzīves noteicošais spēks. Tāpēc arī visi birģeru kārtas locekļi jāpieskaita

¹ N. *Zalaszowski*. Jus Regni Poloniae. Posnaniae, Anno MDCC, 662. lpp.

² Constitutio Livoniae, anno MDLXXXII (1582), § 19. — *Volumina Legum*, II, 1044. lpp.: «Fidejussoria autem cautione a carcere hujusmodi liberetur.»

³ Corpus privilegiorum Stephaneum a. MDLXXXI (1581). — *M. Dogiel*. Codex diplomaticus regni Polinae et magni ducatus Lituaniae, Vilnae, MDCCLVIII (1759), V, 308.—314. lpp.

⁴ Constitutio Livoniae, anno MDLXXXII (1582), § 21. — *Volumina Legum*, II, 1045. lpp.: «Civibus bona terrestria, et nobilibus civilia bona liberum sit deinceps emere.»

⁵ Umgearbeitete Rigasche Statuten, Buch I, § 14, 29, etc. — *J. G. L. Napiersky*. Die Quellen ..., 142.—151. lpp.

pie valdošās šķiras. Politisko varu savās rokās koncentrēja birģeru kārtas virsotne — patriciāts.

Polijas vara atzina, ka birģeri atbildīgi par kriminālnoziedzumiem, ko tie izdarījuši pilsētas teritorijā, vienīgi savas pilsētas tiesās («iurisdictioni eius Civitatis subici contingat»)¹

Abām ģildes organizācijām arī poļu laikos pastāvēja savi iekšējie noteikumi — *šragas* (Schragen)². Jāatzīmē, ka poļu valdīšanas laikā līdzās vācu birģeru cunftēm izveidojās daži nevācu amati, kur iekļuva arī latvieši (piemēram, linu audēja amats u. c.).

Garīdznieki. XVI gs. Aizdaugavas Livonijas provincē ieradās fanātiskie katoļu garīdznieki — jezuīti, kas cīnījās par Romas katoļu ticības atjaunošanu un nostiprināšanu. Katolicisma ietekmi pakļautajās luterāņu zemēs sekmēja arī Polijas karaļi un varas iestādes. Karalis Stefans Batorijs 1582. gadā Cēsis nodibināja Romas katoļu ticības virsbīskapiju³ (Rīgas virsbīskapija bija likvidēta 1566. gadā). Kā jau norādīts, viņš bieži pat nerēķinājās ar padošanās līgumā dotajiem ticības brīvības solījumiem. Karalis Sigismunds III centās palielināt Romas katoļu garīdznieku skaitu Vidzemē, dodot tiem priekšroku mācītāju muižu piešķiršanā.⁴

Pilsētās, it sevišķi Rīgā un Tērbatā, ģildu locekļi bija luterāņi. Katoļu ticības biedrus viņi savās organizācijās neuzņēma. Šādu stāvokli necieta karalis Stefans Batorijs. 1582. gadā viņš izdeva reskriptu Tērbatas maģistrātam, kurā bija ietverta prasība izbeigt Vidzemes katoļu ierobežojumus: «Atļaujot Augsburgas⁵ ticības brīvību Tērbatas pilsētai, kā arī visai Vidzemei, mēs necerējam redzēt kaitējumu katoļu mācībai, bet gribējam jo vairāk, ka personas, kas šo mācību atzīst, baudītu tādā pašā veidā visas tiesības un cieņu kā visi pārējie birģeri.»⁶

Vēl asāk ticību strīdi izpaudās Rīgā, kur birģeru grupējumi ģildu organizācijās stingri turējās pie luterāņu ticības. Ticības strīdi pārauga neapmierinātībā ar poļu varu vispār. Poļi balstījās uz birģeru virsotni — patriciātu —, kura rokās atradās pilsētas varas orgāns — rāte. Šī iestāde bija piekāpīgāka (nodeva katoļiem divas baznīcas u. c.). Ticību strīdi izraisīja daudz dziļāka rakstura sacelšanos, tā saucamos «Kalendāra nemierus» (1584—

¹ Corpus privilegiorum Stephaneum a. MDLXXXI (1581). — *M. Dogiel. Codex diplomaticus...*, V, 310. lpp.

² Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. Bearbeitet von Wilhelm Stieda und Constantin Mettig. Riga, 1896, 225.—668. lpp.

³ Constitutio Livoniae, anno MDLXXXII (1582). — *Volumina Legum*, II, 1040. lpp.

⁴ Protokol der Katholischen Kirchenvisitation in Livland im Jahr 1613.—*Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, her. von Fr. G. v. Bunge. Dorpat, 1842, I, 23—77.

⁵ Protestantu (luterāņu ticības) mācību izklāsts salīdzinājumā ar Romas katoļu baznīcas dogmām, ko 1530. gadā Augsburgā atzina un apstiprināja Vācijas impērijas valsts vara; grozīts 1540. gadā.

⁶ *M. Dogiel. Codex diplomaticus...*, V, 306. un 307. lpp.

1589). Tie beidzās ar reakcionārās poļu politikas uzvaru un katoļlicisma pastiprināšanos.

Vienotas garīdznieku kārtas izveidošanos poļu pārvaldītajā Aizdaugavas Livonijas provincē traucēja ticību dažādība, it sevišķi Romas katoļu ticības un evaņģēliskās luterāņu ticības asās pretestības. Tomēr abu ticību garīdznieku rīcībā bija tā saucamās mācītāju muižas, kurās ekspluatēja kļaušu zemniekus. No šī viedokļa arī garīdznieki uzskatāmi par ekspluatatoriem, kas veidoja īpašu valdošās šķiras grupu.

Ekspluatētā šķira

Zemnieki. Polijas pārvaldītajā Vidzemē un Latgalē darba tautas pamatmasa uz laukiem bija zemnieki (*coloni rustici*, die Landbauer), vairumā latvieši un igauņi, kā arī krievi, baltkrievi, poļi, lietuvieši u. c. Šai periodā zemniekus iedalīja

a) *krona jeb karaļa zemniekos* (Kronbauern oder Königliche Bauern), kas apstrādāja zemi valstij piederošās muižās. Tos savukārt sīkāk vēl dalīja *stārastiju zemniekos* (Starosteibauer), *ekonomiskajos zemniekos* (Oekonomiebauer) u. c.;

b) *garīdznieku zemniekos* (Bauern der Geistlichkeit), kas apstrādāja zemi garīdzniecībai piederošās muižās;

c) *privāto muižnieku zemniekos* (*rustici dominis subditi*, Gutsherrliche Bauern), kas apstrādāja feodālo muižnieku zemes un bija pakļauti viņu varai.

Zemnieku ekspluatācija sevišķi pastiprinājās XVI gs. otrajā pusē. Muižnieki aizvien biežāk pielietoja miesas sodus — pēršanu. Lai apspiestu zemnieku nemierus, Polijas pārvaldes orgāniem nācās izmantot pat karaspēku.

Nolūkā izvairīties no arvien pieaugošajiem zemnieku nemieriem Polijas varas orgāni ieteica vietējiem muižniekiem dažus projektus apspiesto zemnieku stāvokļa uzlabošanai. Karalis Stefāns Batorijs ieteica apspriest šo jautājumu Provincēs konventā.¹ Tomēr vietējo muižnieku pretestības dēļ zemnieku stāvoklis uzlabots netika. Gluži otrādi, Vidzemes muižnieki meklēja stingrākas juridiskas formas nepaklausīgo zemnieku apspiešanai. Viņu uzdevumā *Dāvids Hilhens* (David Hilchen) 1599. gadā izstrādāja *Vidzemes zemes tiesību projektu* (*D. Hilchen. Liefelandische Landt-Rechte und Constitutiones unter Pohlen*). Hilhena zemes tiesību projekta dzimtzemnieku ekspluatācijas «teorētiskais» pamatojums kļuva paraugs tā laika muižniecībai arī citos Baltijas novados.

Pilsētu plebejiskā masa. Vidzemes un Latgales pilsētās arī Polijas varas laikā bez birģeru kārtas pilsētniekiem dzīvoja trūcīgi dažādu tautību ļaudis. Lai gan šai periodā joprojām

¹ Constitutio Livoniae, anno MDLXXXII (1582), § 24. — *Volumina Legum*, II, 1044. lpp.

atļīstījās un paplašinājās cunftu iekārta un dažos amatos pieņēma pat latviešus un citus t. s. nevācus, tomēr vairums pilsētas trūcīgo iedzīvotāju tur neieklūva savas zemās izceļšanās dēļ. Viņi, tāpat kā agrāk, strādāja smagus, galvenokārt gadījuma darbus. So pilsētas plebejisko masu aizvien papildināja zemnieki, kas bēga no nepanesamā kļaušu darba un bada laukos. Lai mazinātu zemnieku bēgšanu uz pilsētu un apgrūtinātu iekļūšanu pilsētas iedzīvotāju skaitā, Polijas valdība noteica ienācējiem Rīgā jaunu noilguma termiņu (praescriptio biennalis)¹: gada un vienas dienas vietā divus gadus. Zemniekus, kuri bija nodzīvojuši Rīgā divus gadus, muižnieki vairs nevarēja atprasīt un pakļaut savai varai. Tādi ienācēji juridiski bija kļuvuši par pilsētas iedzīvotājiem — pilsētas ekspluatētās šķiras jauniem pārstāvjiem.

3. POLIJAS KOLONIĀLĀ PĀRVALDE AIZDAUGAVAS LIVONIJAS PROVINCE

Pēc Livonijas kara Polijas tiešā pārvaldīšanā Daugavas labajā krastā palika Latgale, Vidzeme un Dienvidigaunija.

Ar padošanās līgumu, kuru 1561. gadā² Viļņā noslēdza Livonijas ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers un Polijas karalis (Lietuvas lielkņazs) Sigismunds II Augusts, minētās Livonijas teritorijas tika iekļautas Polijas (juridiski tieši Lietuvas) pārvaldē. Sis līgums stājās spēkā 1562. gada 5. martā, kad Ketlers oficiāli izstājās no Livonijas ordeņa un tika proklamēts par Kurzemes un Zemgales hercogu. Nākamā dienā Ketleram uzticēja arī Aizdaugavas hercogistes pārvaldnieka — administratora amatu (Administrator, Statthalter). Bet jau 1566. gadā šai amatā tika iecelts Lietuvas lielhetmanis Jans Hodkēvičs (Chodkiewicz), kas saņēma no Lietuvas varas orgāniem īpašu pārvaldīšanas instrukciju.³

Pēc 1569. gada Ļubļinas ūnijas, ar kuru Lietuvas lielkņaziste juridiski tika apvienota ar Polijas karalisti (būtībā iekļauta) vienotā valstī (Rzecz Pospolita), Aizdaugavas hercogiste skaitījās padota ne tikai Lietuvai, bet arī Polijas karalim. Turpmāk šo teritoriju bieži sauca par Aizdaugavas Livonijas provinci.

Administratīvais iedalījums un pārvaldes aparāts

Sākumā Aizdaugavas Livonijas provinci iedalīja 4 *apriņķos* (die Kreise, districtus): Rīgas apriņķis (bez Rīgas pilsētas un patrimoniālā apgabala), Cēsu apriņķis, Turaidas apriņķis un Dau-

¹ Corpus privilegiorum Stephaneum a. MDLXXXI (1581). — M. Dogiel. Codex diplomaticus... V, 312. lpp.

² Pacta subiectionis inter Regem Sigismundum Augustum et Magistrum Gotthardum Kettler, inita Vilnae 28 Nov. 1561. — Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen, Königsberg, 1772, 51.—56. lpp.

³ M. Dogiel. Codex diplomaticus... V, 259. un 260. lpp.

gavpils apriņķis. Katra apriņķa priekšgalā konvents no vietējiem muižniekiem (*Indigene*) ievēlēja *senatoru* (Senator). Konvents ievēlēja arī delegātus (*Nuntii*), kurus sūtīja uz Lietuvas, vēlāk Polijas seima sēdēm. Katrā apriņķī tika nodibināta *zemes tiesa* (das *Landgericht*, *Judicium terrestre*), kas sastāvēja no 3 tiesnešiem, 2 dižciltīgo muižnieku piesēdētājiem un notāra. Šīs tiesas piekritībā bija civillietas un krimināllietas. Augstākā tiesas instance provincē bija *senatoru tiesa* (das *Senatorengericht*), kas sastāvēja no piecām amatpersonām — provinces administratora kā priekšsēdētāja un diviem senatoriem kā tiesas locekļiem. Šī tiesa bija apelācijas instance zemes tiesām. Nekāda tālāka pārsūdzība netika atļauta.

Pēc Livonijas kara Polijas karalis Stefans Batorijs izdeva Aizdaugavas Livonijas provincei tā saucamās Livonijas konstitūcijas (*Constitutiones Livoniae*, Reichstags *Beschlüsse über Livland*).¹ Vācu muižnieku pretestības dēļ šīs «konstitūcijas» dzīvē tika īstenotas tikai daļēji.

Saskaņā ar Livonijas konstitūcijām provinces pārvaldes augstākā amatpersona bija *gubernators* jeb *administrators* (Gubernator, Administrator, Statthalter). Nodokļu un valsts ienākumu lietas provincē pārzināja karaļa iecelta speciāla amatpersona — *provinces kvestors* (*Quaestor provincialis*, *Provinzial-Schatzmeister*).

Aizdaugavas Livonijas province tika iedalīta 3 *prezidiātos* (*Praesidiatus*, die *Presidentschaften*) — Cēsu, Tērbatas un Pērnavas prezidiāts. Katra prezidiāta priekšgalā bija *prezidents* (*Praeses*, der *President*), kas realizēja administratīvo, policijas un daļēji arī tiesas varu. Tērbatas un Pērnavas prezidiātos bija iekļauti arī latviešu apdzīvotie novadi, jo Polijas pārvaldes vara ar tautību izvietojumu nerēķinājās.

Prezidiāti savukārt iedalījās 29 *stārastijās* (*Capitanealia*, *Starosteien*).² Pārvaldes funkcijas te pildīja līdzīga nosaukuma amatpersonas — stārasti (*Capitanei*, die *Staroste*), kuru rezidence atradās pilsētās vai nocietinātās pilīs.

Stārastijas sīkāk tika dalītas *muižu zemēs* un *pagastos* (pēc agrāko laiku Livonijas dalījuma).

Visas pārvaldes aparāta amatpersonas amatā iecēla Polijas karalis.

¹ Konstyucyje Inflantskie za Stefana krola w Warszawie r. 1582. — *Volumina Legum*. II, 1040.—1046. lpp. (Teksts latīņu valodā, bet virsraksts poļu valodā.)

² Starostwa Inflantskie. *Volumina Legum*, II, 1263. un 1264. lpp.

Cēsu prezidiātā bija 16 stārastijas: Rīgas, Daugavgrivas, Kokneses, Siguldas, Cēsu, Daugavpils, Aizkraukles, Rēzeknes, Gaujienas, Lielvārdes, Smiltenes, Raunas, Mālpils, Skujenes, Viļakas un Ludzas.

Pērnavas prezidiātā bija 8 stārastijas: Turaidas, Rūjienas, Krimuldas, Limbažu, Viļandes, Pērnavas, Peltsamas (Oberpales) un Helmas.

Tērbatas prezidiātā bija 5 stārastijas: Alūksnes, Tērbatas, Laijuses, Vastselinas (Neihauzenas) un Kūrumpejas.

Tiesu iekārta

Pēc Livonijas kara tiesu iekārta tika pārkārtota atbilstoši jaunajam administratīvajam iedalījumam. Katrā prezidiātā nodibināja vienu *zemes tiesu*. Zemes tiesas sastāvu iecēla karalis — vienu no saviem un četrus no attiecīgā prezidiāta muižnieku ieteiktiem kandidātiem. Karalis iecēla arī sešus zemes tiesas piesēdētājus un vienu notāru (Tabellio). Bez tam katrā prezidiātā karalis iecēla vienu īpašu personu — *subkamerāriju* (Subcamerarius, Podkamorii, Unterkämmerer). Subkamerārijs izskatīja dižciltīgo muižnieku muižu robežlietas. Lai šo lietu spriedumus varētu pārsūdzēt apelācijas kārtībā, subkamerārijam un zemes tiesai tos vajadzēja saskaņot. Apelācijas instance bija *konventa tiesa* (Conventus judicialis, Gerichtskonvent). Tās priekšsēdētājs bija vai nu pats gubernators, vai kāds karaļa komisārs, locekļi — Cēsu bīskaps, 3 apriņķu prezidenti, Cēsu stārasts, provinces kvestors, 3 subkamerāriji, 2 Rīgas pilsētas deputāti un pa vienam deputātam no Tērbatas, Pērnavas un Cēsīm. Cēsu zemes tiesas notārs (sekretārs) skaitījās šīs augstās konventa tiesas lietvedis. Konventa tiesa pastāvīgi nedarbojās — tā sanāca Cēsis divas reizes gadā — maijā un septembrī. Šī tiesa visas prāvas izsprieda galīgi, izņemot dižciltīgo muižnieku mantošanas lietas, kuras varēja vēl pārsūdzēt uz *Karalisko tiesu* Varšavā (Königliche Gericht in Warschau, Asesorya Koronna).

Livonijas ordinācijas

Polijas karalis Sigismunds III Vaza (1587.—1632. g.) Aizdaugavas Livonijas provincei izdeva divus konstitucionālus likumdošanas aktus, ko sauca par Livonijas ordinācijām (Ordinationes Livoniae).

Pirmā no šīm Livonijas ordinācijām izdota 1589. gadā.¹ Uz šīs ordinācijas pamata poļu vāra atjaunoja Stefana Batorija sāktu muižu redukciju. Ordinācijā teikts: «Visus muižu izlēņojumus kopš arhibīskapa Vilhelma laikiem pārbaudīt no jauna.» Tādējādi Polijas karalis centās sašaurināt vecās Livonijas laika muižnieku tiesības un attiecīgi paplašināt Polijas valsts un poļu-lietuviešu izcelsmes muižnieku tiesības uz zemi Aizdaugavas Livonijas provincē.

Otra Livonijas ordinācija izdota 1598. gadā.² Tā noteica dažus grozījumus Aizdaugavas Livonijas provinces pārvaldes struktūrā.

¹ J. C. Schwartz. Beitrag zu Gadebusch's Livländische Bibliothek, 79. lpp. u. c. — Nordische Miscellaneen, XXVIII.

² Ordinatio Livoniae a. MDXCVIII (1598); Ordynacya Ziemie Inflantckiey. — Volumina Legum, II, 1474.—1476. lpp.

Prezidiāti pēc Polijas parauga tika pārdēvēti par *vojevodistēm* (die Woiewodschaften, Palatinatus). Līdz ar to prezidentu vietā tika iecelti *vojevodas* (Woiewoden, Palatini). Viņi pildīja tādas pašas funkcijas kā vojevodas pārējās Polijas valsts daļās. Kopš 1598. gada katrā vojevodistē pastāvēja arī *kastelāna* amats (Kastellan, castellanus). Kastelāns bija militārs pils komandieris, kas vojevodistē pārzināja arī muižnieku jātnieku dienesta (Rossdienst) lietas. Vojevodas kopā ar kastelāniem bija tiesīgi piedalīties Polijas seima sēdēs Varšavā.

Dažas pārmaiņas notika arī tiesu iekārtā. 1600. gadā konventa tiesas vietā Cēsīs nodibināja *Augstāko tribunālu* (ein oberste Tribunal). Tā sastāvā bija gubernators — tribunāla priekšsēdētājs — un 15 muižnieku ievēlēti piesēdētāji. Augstākā tribunāla kompetencē bija visu lietu galīga iztiesāšana, izņemot lietas par garīdzniecībai piederošiem īpašumiem, strīdus starp muižniecību un karali par īpašumu piederību, kā arī lielo pilsētu sevišķas lietas. Šīs izņēmuma prāvas varēja pārsūdzēt Karaliskajā tiesā Varšavā. Tomēr Augstākais tribunāls savu darbību īsti neuzsāka, jo sākās karš ar Zviedriju un Vidzemē ielauzās zviedru kara spēks.

Rīgā, Tērbatā, Pērnavā, Cēsīs un Daugavpilī nodibināja *pils-tiesas* (Schlossgerichte, Capitanealia sive castrensia judicia).¹ Tās bija pirmās instances tiesas krimināllietās, kurām piekrita arī policijas, valsts domēņu uzraudzības un citas funkcijas.

Rīgas pilsētas iestādes

Rīgas pilsētas iestāžu satversme (Behördenverfassung der Stadt Riga) Polijas varas laikos bija visumā tāda pati kā agrāk Livonijā.² Augstākais pilsētas varas orgāns Rīgā bija *rāte* (Rath). Tāpat kā agrāk, tās sastāvā bija 4 birģermeistari un 16 rātskungi. Šos amatus uz visu mūžu ieņēma patriciāta pārstāvji. Pilsētas rāte bija paklausīga Polijas karalim — tā realizēja pilsētas pārvaldes funkcijas karaļa politiskā ietekmē. Rīgā joprojām darbojās arī agrākās birģeru organizācijas Lielā ģilde un Mazā ģilde, kuru biedri reizēm uzstājās pret rāti un Polijas karaļa centieniem atjaunot Rīgā katoļu ticību. Sevišķi tas izpaudās minēto «Kalendāra nemieru» laikā (1584.—1589. g.). Rīgas rātē bija tiesīga grozīt, papildināt un labot pilsētas statūtus, likumus un parašu tiesības tai daļā, kur tās attiecās uz tirdzniecības un

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, welche das heutige Livländische Landrecht enthalten, II. Riga, 1821, 81. lpp.; Ordinatio Livoniae... — Volumina Legum, II, 1474. lpp.

² J. G. L. Napiersky. Die Quellen..., 140.—200. lpp. Polijas karalis Stefāns Batorijs apstiprināja Rīgas privilēģijas ar juridisku aktu — Corpus Privilegiorum Stephaneum, mensi januario XIV, a. MDLXXXI (1581).

amatniecības lietām.¹ Tā bija ierobežota, īpatnēja veida likumdošanas tiesība.

Rīgas rāte, tāpat kā agrāk, bija *augstākais tiesas orgāns* pilsētā. Tā izsprieda pārsūdzības par pilsētas zemāko tiesu spriedumiem un iztiesāja svarīgākās prāvas arī kā pirmā instance. Civiltiesiskos strīdos rātes spriedumi bija galīgi un tālāk nepārsūdzami. Šī rātes jurisdikcija attiecās ne tikai uz pašas pilsētas, bet arī uz Rīgas patrimoniālā apgabala teritoriju. Vidzemes muižnieku un citu nepilsētnieku izdarītie kriminālie noziegumi pilsētas teritorijā piekrita tā saucamai *Burggrāfa tiesai* (Burggrafengericht). Šo tiesu nodibināja Polijas valdība pēc Prūsijas pilsētu tiesību parauga. Par burggrāfu Polijas karalis iecēla vienu no četriem Rīgas birģermeistariem. Burggrāfa tiesas piesēdētājus karalis izraudzījās no rātes locekļiem. Burggrāfa tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt vienīgi Polijas karalim.

Mazāko pilsētu pārvaldes iekārta

Aizdaugavas Livonijas provinces mazāko pilsētu pārvaldes iestādes bija veidotas pēc Rīgas parauga. Tām, protams, bija savas īpatnības, kas izrietēja no šo pilsētu lieluma, nozīmes, vēsturiskiem un citiem apstākļiem. Tomēr visumā arī šo pilsētu iestāžu struktūra bija veidota pēc Vācijas pilsētu parauga. Vidzemes novadu pilsētās — Cēsīs, Valmierā, Koknesē u. c. — pamatā bija Rīgas pilsētas statūts. Turpretī Latgales novada pilsētās polīcentās ieviest Magdeburgas statūtu (arī Hanzas tipa statūts), kas bija plaši izplatīts Polijas un Lietuvas pilsētās. Polijas karalis Stefans Batorijs 1582. gadā piešķīra pilsētas tiesības un Magdeburgas parauga statūtu Daugavpilij. Rēzeknei un Ludzai tai laikā vēl nebija pilsētas tiesības, juridiski tās skaitījās tikai miesti (miasto). Bez tam Latgalē bija arī vēl citi mazāki centri — bieži apdzīvotas vietas (miasteczko).

4. TIESĪBAS

Pēc Aizdaugavas Livonijas provinces (Latgales, Vidzemes un Dienvidigaunijas) pakļaušanas Polijai šiem novadiem sāka izdot *poļu likumdošanas aktus*. Karalis izdeva tā saucamos *reskriptus*, *rezolūcijas* un *diplomas* (rescriptum, resolutio, diploma), kas bija sastādīti latīņu valodā. Polijas seims sprieda un pieņēma arī *lēmumus* par vairākiem Livonijas provinces jautājumiem. Seima likumdošanas akti bija izdoti poļu valodā, no kuriem daži tika tulkoti arī latīņu un vācu valodā.

¹ Corpus Privilegiorum Stephaneum, a. MDLXXXI (1581), §2. — M. Dogiel. Codex diplomaticus..., V, 306. lpp.

Polijas karaļa un seima likumdošanas aktus, kas izdoti Aizdaugavas Livonijas provincē, vēlāk sakopoja vairākos krājumos.¹

Tomēr Polijas likumdošanas akti Aizdaugavas Livonijas provincē tika realizēti tikai daļēji. Tiem bieži pretojās vācu muižnieki un birģeri, it sevišķi pret pārpoļošanas un katolicisma pastiprināšanās tendencēm. Pēdējā laikā poļu likumdošanas aktu piemērošanu traucēja arī karš ar Zviedriju.

Polijas vara Vidzemē un Latgalē formāli atzina arī agrākās Livonijas tiesības (Prawa Inflantskie), kuru pamatos bija vācu tiesību principi («Iura germanorum propria atque consueta») — «savas pašu ierastās vācu tiesības».² Tomēr Polija bija ieinteresēta vājināt vietējo vācu muižnieku tiesības un privilēģijas, it sevišķi tos privāttiesību institūtus, kas bija veidojušies īpatnējos Livonijas apstākļos. Poļu valdība ieteica Vidzemē un Latgalē ieviest poļu, prūšu, lietuviešu un citu kaimiņzemju tiesības. Instrukcijā Aizdaugavas Livonijas gubernatoram Hodkēvičam, kas izdota 1566. gadā, teikts: «Rūpēties arī, lai noteiktas tiesības tiktu pārņemtas — vai nu Kulmas (poļu), vai tās, ko Prūsijas zemē lieto, vai pat kaut kādas citas.»³ Šo poļu valdības ieteikumu sevišķi ņēma vērā, uzsākot Aizdaugavas Livonijas provinces tiesību kodifikāciju.

Polijas karalis Sigismunds III otrajā Livonijas ordinācijā (1598) atļāva Vidzemes muižniecībai izstrādāt savas zemes tiesības (Jus terrestre, das Landrecht), to pamatā liekot poļu, lietuviešu un agrākās Livonijas tiesības. Tiesību kodifikācijās nolūkā karalis uz Vidzemi nosūtīja speciālu poļu komisiju. Pēc vienošanās ar vietējiem muižniekiem kodifikācijas darbu uzticēja Vidzemes juristam *Dāvidam Hilhenam* (David Hilchen), kas bija plaši pazīstams arī Polijā. Tajā laikā D. Hilhens strādāja par Česu zemes tiesas notāru. Uzdoto kodifikācijas darbu viņš veica dažu mēnešu laikā. D. Hilhena *Vidzemes zemes tiesību projektu* (D. Hilchen. Liefllandische Landt-Rechte und Constitutiones unter Pohlen)⁴ Polijas karalis tomēr neapstiprināja. Tādējādi par likumu formāli tas nekļuva. 1600. gadā karalis atļāva šo tiesību projektu lietot tikai pagaidām.

¹ *Volumina Legum*, I—VIII, izdots Pēterburgā 1859. un 1860. gadā (pāriespiedums no 1732. g. izdevuma). II sējuma saturs attiecas uz Livonijas provinci; *M. Dogiel. Codex diplomaticus...*, V (tekstu izlase Livonijas provincē); Литовская метрика (I—1903, II—1910, III—1914), cariskās Krievijas izd.; bez tam pirmie juridiskie akti par Aizdaugavas Livonijas provinces izveidošanos atrodami: *Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen, Königsberg, 1772*; vēl ir dažu atsevišķu juridisku aktu izdevumi, piemēram, *J. Jakubowski. Polska XVI wieku, tom XIII, Inflanty, 1915 u. c.*

² *Privilegium Sigismundi Augusti, datum Vilnae Nobilitati Livoniae, anno MDLXI (1561), §4.* — *M. Dogiel. Codex diplomaticus...*, V, 244. lpp.

³ *M. Dogiel. Codex diplomaticus...*, V, 260. lpp.

⁴ Noraksts V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā, R X 100V, 1. apr., 4. apvāks. Nezināmas personas rokraksts. — «*Juridica Livoniae*», I, 78.—282. lpp.

Tā saucamais Hilhena zemes tiesību projekts («Hilchensche Landrechtsentwurf») netika arī iespiests.¹ Tomēr «projekta» vēsturiskā nozīme ir liela, jo tas atspoguļoja poļu pārvaldītās Vidzemes juridiskās koncepcijas un tiesiskos uzskatus. Hilhena zemes tiesību projekts tika sastādīts ne tikai pēc vietējiem Livonijas vācu tiesību, bet arī romiešu, poļu un prūšu tiesību avotiem. Šai kodeksā sevišķi plaši tika pārņemti (recipēti) poļu konstitucionālie noteikumi un romiešu privāttiesiskie institūti.

Autors daudzkārt bija vadījies no prūšu zemes tiesībām 1598. g. redakcijā (Jus terrestre Nobilitatis Prusiae correctum a. 1598). Par avotu izlietots arī Lietuvas statūts 1588. gada redakcijā² u. c.

Hilhena zemes tiesību projekts sastāv no trim grāmatām, kas iedalītas *titulos*:

I grāmata — 22 tituli — «Das öffentliche Recht» (publiskas tiesības). Šai grāmatā par avotiem galvenokārt izmantoti Polijas *konstitucionālie akti Vidzemei* (Constitutiones Livoniae, a. 1582; Ordinationes Livoniae, a. 1589 et 1598 u. c.);

II grāmata — 67 tituli — «Das Privat- und Strafrecht» (privātās tiesības un krimināltiesības). Privāttiesībās plaši izmantoti romiešu tiesību institūti, pēc formulējumiem tie ļoti līdzīgi Justiņiāna institūcijām. Tā, piemēram, dzimcilvēku juridiskais stāvoklis pamatots ar romiešu tiesību institūtu — «cita varai pakļautās personas («personae alieni iuris»)»³.

Hilhena zemes tiesību projekts nodrošināja muižniekiem tiesības arī uz dzimtzemnieku mantu: «... tāpat viņu iedzīve un mantas ir viņu kungu varā un nevar bez pēdējo gribas un piekrišanas tikt atsavinātas vai citur liktas.»

Pielīdzinot Vidzemes dzimcilvēkus romiešu vergu īpašnieku varai pakļautām personām (alieno iuri subiectae personae), Hilhens bija atradis muižniekiem izdevīgu juridisku koncepciju.

Pārējās privāttiesību nozarēs līdzās agrākām Livonijas vācu tiesību normām Hilhena zemes tiesību projektā bija plaši recipētas romiešu tiesības, kas gandrīz burtiski norakstītas no romiešu avotiem: *par vecāku varu* (Hilch. Tit. 2: Vom recht, so die Eltern an ihre Kinder haben. — Inst. 1, 9: De patria potestate); *par vīra un sievas savstarpējām tiesībām* (Hilch. Tit. 5: Von den Rechten zwischen Mann und Frauen. — Inst. 1,10: De nuptiis); *par adopcijām* (Hilch. Tit. 4: Von Annehmung an Kindes statt. — Inst. 1, II: De adoptionibus); *par aizbildnību* (Hilch. Tit. 6: Von den

¹ O. Schmidt. Beitrag zur Quellenkunde des Hilchenschen Landrechtsentwurfes. — Zeitschrift für Rechtswissenschaft, V. Dorpat, 1874, 63.—84. lpp.

² Статут Великого Княжества Литовского. Вильно, 1588. LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R. K3S 273; pirmiespiedums, trūkstošās lapas atjaunotas rokrakstā.

³ «Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae» («Jo personas ir vai nu tiesībās patstāvīgas, vai cita tiesībām pakļautas»).

Hilh. II, 1: «Es sind die Menschen entweder frey oder eines andern Gewalt unterworfen». («Cilvēki ir vai nu brīvi, vai pakļauti cita varai»).

Unmündigen und dero Vormündern. — Inst. 1, 13: De tutelis) u. c.

Krimināltiesību normas galvenokārt bija aizgūtas no Lietuvas statūta.

III grāmata — 31 tituls — «Das Prozessrecht und die Gerichtsverfassung» (procesa tiesības un tiesu iekārta). Šai grāmatā gan pēc satura, gan formas diezgan plaši pārņemtas Prūsijas tiesību normas.

Hilhena zemes tiesību projekts, tāpat kā iepriekš minētie Polijas likumi Vidzemei un Latgalei, dzīvē tika īstenots tikai daļēji. To piemēroja praksē kā pagaidu likumdošanas aktu pavisam īsu laiku, jo sākās karš ar Zviedriju. Tomēr šī projekta juridiskās koncepcijas, it sevišķi zemnieku pakļautā stāvokļa formulējumu («atrsties otra varā»), muižnieki atzina par pareizu arī vēlākos periodos. Tā laika juristi — vācu muižniecības ideologi — vēl vairējās tieši nosaukt dzimtzemniekus par lietām un viņu mantu par savu īpašumu. Taču būtībā to muižnieki vēlējās un praktiski jau realizēja. Tāpēc Hilhena formulējums šai ziņā izrādījās ļoti piemērots. Tādējādi Hilhena Vidzemes zemes tiesību projekts ne tikai akceptēja jau faktiski pastāvošo muižnieku patvaļu un dzimtzemnieku beztiesisko stāvokli, bet arī juridiski to formulēja un nostiprināja.

2. §. POLIJAS KOLONIĀLĀ PĀRVALDE UN TIESĪBAS LATGALE, t. s. POĻU INFLANTIJĀ¹ (1629.—1772. g.)

1. VIDZEMES UN DIENVIDIGAUNIJAS PIEVIENOSANA ZVIEDRIJAI. POĻU INFLANTIJAS IZVEIDOŠANĀS LATGALE, TĀS EKONOMISKĀ UN POLITISKĀ ATTĪSTĪBA

XVI gs. beigās Zviedrija tikoja iegūt plašākus Baltijas novadus. Šī iemesla dēļ starp Zviedriju un Poliju draudēja izcelties karš. Tomēr viens no miera saglabāšanas faktoriem bija troņu mantošanas ceļā radusies Zviedrijas un Polijas personālā ūnija (1592.—1598. g.): Polijas karalis Sigismunds III bija kļuvis arī par Zviedrijas karali. Tomēr zviedru un poļu feodāļu sacensība par virsvaru Baltijā, kā arī ticību naidis un nacionālais naidis noveda pie Sigismunda personālās ūnijas izbeigšanās. Pēc kopīgā karaļa padzišanas no Zviedrijas (1598. g.) izcēlās Polijas un Zviedrijas karš (1600.—1629. g.). Tas bija ilgs un postošs. Kara laikā Vidzeme tika ļoti izpostīta un pārdzīvoja badu. No kara cieta arī Igaunija, Kurzeme, Prūsija un citas kaimiņzemes.

Zviedri okupeja Vidzemes teritoriju līdz Aiviekstes upei. Poļi gan vēl vairākas reizes ielauzās Vidzemē, bet atgūt to vairs

¹ *Inflantija*: poļu val. — *Inflanty*, no vācu *Livland* — Livonija, Vidzeme.

nespēja. Beidzot 1629. gadā abas karojošās valstis uz sešiem gadiem noslēdza pamieru, ko vēlāk vairākas reizes atjaunoja. Starptautiskās attiecības sarežģīja Polijas un Krievijas karš Ukrainas un Baltkrievijas teritoriju dēļ (1654—1667). Latgale šai laikā 13 gadus atradās krievu rokās. Zviedrijā, izmantodama novājinātās Polijas stāvokli, tai no jauna pieteica karu 1655. gadā un ieņēma plašas teritorijas pat Polijas iekšienē. Bet tad Baltijas novadu dēļ sadūrās arī Zviedrijas un Krievijas intereses. Zviedrijas un Krievijas kara (1656—1661) rezultātā Zviedrija nostiprinājās Vidzemē (*Kardisas miera līgums* 1661. g.). Polija ar Zviedriju parakstīja *miera līgumu* 1660. gadā Olīvā. Miera līgumā bija noteikts, ka Polija nodod Vidzemi Zviedrijai «uz mūžīgiem laikiem», bet sev patur kopš 1557. g. piederošo Livonijas daļu — t. s. *Poļu Vidzemi* (Livonia polonica, Inflanty Polskie) jeb tagadējo *Latgales teritoriju*. Līgumā bija norādīts, ka Polijas karalim, tāpat kā Zviedrijas karalim, ir tiesības savā titulī un ģerbonī paturēt Vidzemes (Livonijas) apzīmējumu, nosaukumu vai attēlu.¹ Tādējādi Latgales teritorija kļuva par Polijas koloniālās pārvaldes sistēmas atsevišķu administratīvu vienību. Tomēr pēc Olīvas miera līguma vēl turpinājās Polijas un Krievijas karš. Tāpēc Latgalē kādu laiku atradās krievu karaspēks. Tikai pēc *Andrusovas pamiera līguma*, ko 1667. gadā noslēdza starp Poliju un Krieviju, Latgale juridiski un faktiski nonāca Polijas varā. Polijas seims 1677. gadā deva Latgalei atsevišķas vojevodistes statusu.

Zemes lielākā daļa Latgalē piederēja privātiem muižniekiem (agrākās feodālās muižas). Lēņu muižnieki (apakšīpašnieki, vasaļi), vadoties pēc Polijas tiesību paraugiem, centās savus ierobežotos zemes valdījumus pārvērst par istām privātmuižām ar neierobežotām tiesībām uz zemi un dzimtcilvēkiem. Nedaudz bija arī valsts muižu, kuras izmantoja par valsts ienākumu avotu.

Polijas vara fiskālās interesēs noteica arī jaunus valsts nodokļus (karaspēka uzturēšanas nodokli, zemnieku sētas nodokli u. c.). Nodokļus maksāja tikai zemnieki un pilsētu iedzīvotāji. Muižnieki no tiem bija atbrīvoti.

Saimnieciskā dzīve Polijas pārvalditajā Latgalē visumā nikuļoja. Ražošanas rīki muižās tikpat kā netika uzlaboti. Zemniekus pārmērīgi nomāca klausas, nodevas un nodokļi.

Sastinga arī pilsētu ekonomika, it sevišķi Rēzeknē un Ludzā, jo tirdznieciskā apgrozība bija vietēja un šaura. Vienīgā pilsēta šī termina juridiskajā nozīmē bija Daugavpils (kopš 1582. g.). Tomēr šajā laikā arī tā saimnieciski nikuļoja. Daugavpils birģeru kārtai nebija kaut cik nozīmīgas lomas Latgales šķiru struktūrā.

Polijas varas orgāni Latgalē centās atjaunot katolicismu un izspiest luterānismu, kas tur bija ieviesies Livonijas laikā pēc reformācijas. Liela loma katoļu ticības atjaunošanā Latgalē bija

¹ N. Zalasowski. Jus Regni Poloniae ex statutis et constitutionibus eiusdem Regni et M. D. L. Posnaniae, Anno MDCC (1700), 658. lpp. Pacta Olivensia.

jezuītu darbībai. Tie izplatīja garīgos rakstus un centās iedzīvotājus pakļaut katolicismam. Poļu varas orgāni piešķīra dažādas priekšrocības un privilēģijas tiem vācu muižniekiem, kas atsacījās no luterānisma un pieņēma katoļticību. Līdz ar muižnieka ticības maiņu to, protams, piespieda darīt arī viņa zemniekiem. Tādējādi Polijas varas laikā Latgale kļuva par katoļticības zemi. Reliģiskā tumsonība tur ieperinājās uz gadsimtiem. Tā bija ideoloģisks līdzeklis zemnieku ekonomiskai un politiskai verdzināšanai.

Polijas koloniālā vara Latgalē izbeidzās 1772. gadā, kad šo teritoriju sakarā ar Polijas pirmo dalīšanu pievienoja Krievijas impērijai.

2. SABIEDRĪBAS ŠKIRISKĀ STRUKTŪRA

Valdošā šķira

Muižnieki. Poļu Inflantijas laikā Latgales muižniecības sastāvs visumā bija tāds pats kā bijušajā Aizdaugavas Livonijas provincē. Kara laikā, kad Latgale atradās krievu rokās (1654.—1667. g.), daži muižnieki gan bija aizbēguši pie zviedriem, tomēr šis apstāklis šķiru spēku samēru nespēja grozīt. Vairums Latgales muižnieku bija *vācu feodāli*, pēc ticības luterāņi. Kā jau norādīts, Polijas varas orgāni pastiprināti centās Latgales vācu muižniekus pakļaut katoļu ticībai. To darīja gan ar labu, gan ar varu — deva priekšrocības tiem, kas paklausīja, bet radīja visādus ierobežojumus, reizēm pat atņēma muižas tiem, kas pretojās. Šādas politikas rezultātā liels skaits vācu muižnieku dzimtu pārpoļojās, pieņēma katoļu ticību un poļu muižnieku parašas, piemēram, Plāteri, Borhi, Hilzeni, Korfi u. c.

Latgales muižnieku vidū bija arī daži izcili *lielmuižnieki* jeb *magnāti* (Magnaten, Altadligen). Viņiem piederēja ne tikai lieli zemes īpašumi, bet bija arī liela politiska ietekme (Hodkēviči, Sapehas u. c.). Parasti šī magnātu ekonomiskā un politiskā vara neaprobežojās tikai ar Latgales teritoriju vien. Viņiem piederēja īpašumi arī citos Polijas novados. Magnāti dzīvoja lielā greznībā.

Mazākie Latgales feodāli pēc poļu parauga veidoja vietējo muižnieku kārtu — *šļahtu* (szlachta). Šļahtiču sastāvs Latgalē nebija viengabalains. Dažiem šļahtičiem pat nemaz nebija zemes — tie kalpoja pārvaldes orgānos vai magnātu dienestā.

Polijas koloniālā vara Latgalē bija samērā vāja. Muižniekiem, it sevišķi magnātiem, savās muižās bija neierobežota vara. Latgales muižnieki 1764. gadā panāca sev labvēlīgu Polijas seima lēmumu, kuru 1768. gadā apstiprināja arī Polijas karalis Staņislavs Augusts. Šis akts likvidēja pēdējās lēņu attiecību paliekas — visas Latgales muižas tika atzītas par neierobežotu privātīpašumu tiem, kas tās valdīja.

Ekspluatētā šķira

Zemnieki. Poļu Inflantijas laikā gandrīz visu ekspluatējamo šķiru sastādīja Latgales zemniecība. Ar neizmērojami smagu darbu tā sagādāja greznu un bezrūpīgu dzīvi saviem kaklakungiem — muižniekiem. Uz zemnieku darba rēķina savās baznīcmuižās dzīvoja arī garīdzniecība.

Latgales zemnieku nacionālais sastāvs bija diezgan raibs, tomēr pārsvarā bija latvieši. XVIII gadsimtā Latgalē pieauga krievu un baltkrievu iedzīvotāju skaits. Vairums no tiem ieplūda zemniecības pamatmasā.

Latgales zemnieki dalījās *kļaušu* un *čīnša zemniekos*. Kļaušu zemnieki atstrādāja normas muižu darbos kā uz lauka, tā dažādās šķūtīs. No viņiem vēl parasti prasīja naturālās nodevas un pat maksājumus naudā. Čīnša zemnieki¹ galvenokārt deva naturālās nodevas un pildīja naudas maksājumus. Bez tam viņus spieda piedalīties arī muižu kļaušu gaitās, ja to prasīja steidzami lauku darbi. Zemnieki maksāja arī dažādus valsts nodokļus. Kļaušu un nodevu lielumu Latgales zemniekiem noteica pēc t. s. «službām» (gaitām), kas bija zemnieku sētas lieluma mērs, līdzīgi «arklam» citos Latvijas novados. Tāpēc runāja vai nu par pilnu «službu», vai par attiecīgām «službas» daļām (pusi, vienu trešdaļu utt.).

Šķiru cīņa Poļu Inflantijas laikā Latgalē izpaudās galvenokārt *zemnieku bēgšanā*. Zemnieki bēga uz Krieviju, Baltkrieviju, Vidzemi, Kurzemi, Lietuvu u. c. Inflantijā starp muižniekiem notika daudzas prāvas par notverto bēgļu izdošanu. Cīņai ar zemnieku bēgšanu tika izdoti arī vairāki noteikumi.

3. POLIJAS KOLONIĀLĀ PĀRVALDE LATGALE POĻU INFLANTIJAS LAIKA

Poļu Inflantijas teritorijā bija noteikta 1629. gada Altmarkas pamiera līgumā. Tā bija Latgale, kas aizņēma apmēram 2/3 no agrākās Aizdaugavas Livonijas provinces. Šīs teritorijas piederību apvienotai Polijas un Lietuvas karaļvalstij galīgā veidā apstiprināja 1660. gada Olīvas miera līgums. Polijas Inflantijā tika saglabāta tā pārvaldes struktūra, kas pastāvēja Aizdaugavas Livonijas provincē. Tādējādi Latgales teritorijā vēl saglabājās *četrās stārstijas* jeb *trakti* (Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas un Viļakas).

Pārmaiņas Latgales pārvaldes iekārtā notika 1677. gadā, kad Polijas seims Varšavā izdeva ordināciju,² kas noteica, ka visa Latgales teritorija uzskatāma par vienu vojevodisti, un piešķīra

¹ Pārpoļots latīņu valodas vārds *census* — *szynsz*.

² Ordinatto Livoniae, a. MDCLXXVII (1677). Ordynacya Hiestwa Inflant-skiego.

tai nosaukumu *Inflantijas kņaziste* (ksiestwo Inflantkie). Tomēr arī pēc tam Latgalē saglabājās iepriekšējais administratīvi teritoriālais iedalījums. Stārstijas pārvaldīja Polijas karaļa iecelti *stārsti*. Daugavpils stārstam reizē bija arī *vojevodas* tiesības, t. i., tiesības pārvaldīt visu Latgales teritoriju. Tā kā Latgali oficiāli sauca par Inflantijas kņazisti, tad Daugavpils stārsts pēc sava tiesiskā stāvokļa bija līdzīgs kņazam.

Daugavpili bez tam vēl bija īpaša amatpersona *kastelāns* (castellanus) — pils pārvaldnieks. Daugavpils kastelāns skaitījās priekšnieks visiem Latgales piļu pārvaldniekiem.

Poļu Inflantijas laikā Latgales muižnieki reizēm Daugavpili sasauca savu vietējo *seimiku* (landtāgu). Pēc uzbūves tas bija kārtu pārstāvības orgāns, bet tajā piedalījās tikai viena kārta — muižnieki. Seimikā apsprieda vietējus jautājumus un priekšlikumus, ko izvirzīt lielajā Polijas seimā. Latgales seimiks ievēlēja sešus pārstāvjus uz Polijas seimu. Pēc ieviesušās tradīcijas vēlēja divus poļu, divus lietuviešu un divus vācu tautības pārstāvjus.

Tiesu iekārta 1677. gadā tika noteikta pēc Polijas parauga tāda pati kā citās vojevodistēs. *Zemes tiesa* (iudicium terrestre) sanāca uz sesijām Daugavpili trīs reizes gadā. Pilsētas iedzīvotāju lietas izsprieda Daugavpils stārsts kopā ar 3 piesēdētājiem. Muižnieku robežstrīdu izšķiršana piekrita Daugavpils *subkamerārijam* (Subcamerarius), kuru iecēla amatā Polijas karalis. Izciliem muižniekiem bija pieejama arī pārsūdzības augstākā instance — *Polijas karaļa tiesa* Varšavā (Asesorya Koronna).

Sai laikā Latgalē tika nodibināta arī īpaša *Poļu Inflantijas bīskapija* (Episcopatus Livoniae). Bīskapu sēdeklis (garīgais krēsls) sākumā bija Varšavā, bet vēlāk tika pārcelts uz Daugavpili. Līdz ar to Latgale nostiprinājās kā atsevišķa teritoriāla pārvaldes vienība ne tikai laicīgā, bet arī baznīcas organizācijas ziņā.

Tā Poļu Inflantijas administratīvā pārvalde un baznīcas pārvalde, kā arī citas poļu kultūras īpatnības iesakņojās Latgales teritorijā, kas pāris gadsimtu bija atšķirta no pārējiem Latvijas novadiem.

Poļu Inflantija Latgalē beidza pastāvēt 1772. gadā, kad notika pirmā Polijas dalīšana. Tad Latgales teritoriju kopā ar Baltkrievijas un Lietuvas novadiem pievienoja Krievijas impērijai¹.

4. TIESĪBAS POĻU INFLANTIJA

Poļu Inflantija izveidojās un pastāvēja kā agrākās *Livonijas* teritorijas neliela *daļa*. Tāpēc šeit *Livonijas vācu muižnieku tiesības un privilēģijas* turpināja būt spēkā par tik, par cik tās

¹ Манифест Екатерины II от 14 июля 1772 года о первом разделе Речи Посполитой и о присоединении к России восточной части Белоруссии и части Литвы.— Сборник Русского исторического общества. С.-Петербург, 1867—1916, том 57, 142.—144. pp.

nebija grozītas vai papildinātas Aizdaugavas Livonijas provinces laikā (1561.—1629. g.). Poļu Inflantijā vēl vairāk pastiprinājās vācu muižnieku pārpoļošana un katoļu ticības uzspiešana. Līdz ar to agrākās Livonijas vācu muižnieku tiesības un privilēģijas tika stipri vājinātas vai pat aizstātas ar poļu muižnieku (šļahtiešu u. c.) tiesībām un privilēģijām.

Sākot ar 1677. gadu, Latgalē oficiāli stājās spēkā arī Lietuvas statūts (1588. gada redakcijā).¹ Paužot poļu feodālo tiesību principus, tas pastiprināja feodālu varu pār zemniekiem un palielināja ekspluatācijas iespējas. Grūti nosakāms, cik plaši tas ticis realizēts dzīvē, jo Inflantijā daļēji turpināja pastāvēt vēl agrākās vietējo muižnieku privilēģijas, parašas utt. Tomēr Lietuvas statūts Latgalē bija vadošais likums. Polijas muižnieku tiesības izspieda un reizēm pat aizstāja Livonijas feodālu senās kundzības normas.

Lietuvas statūta 1588. gada redakcija bija pēc skaita trešā. Šai redakcijā statūts pārstrādāts poļu tiesību ietekmē, jo tas bija jāpielāgo Ļubļinas ūnijas (1569. g.) garam un burtam. Lietuvas statūtam bija 14 nodaļas (разделы) un 489 panti (артикулы).

I. Par valdnieka personu (О парсуне господарской),	35 art.
II. Par karaklausību (О обороне земской),	27 art.
III. Par šļahtas brīvībām (О вольностях шляхтских),	51 art.
IV. Par tiesnešiem un tiesu (О судиях и о суде),	105 art.
V. Par pūru un kāzu dāvanu (О посагу и о вене),	22 art.
VI. Par aizbildnību (О опеках),	15 art.
VII. Par saistību rakstiem un pārdošanām (О записех и продажах),	31 art.
VIII. Par testamentiem (О тестаментях),	15 art.
IX. Par robežu lietām (О правах земельных, о границах и о межах),	32 art.
X. Par mežu lietām (О пуцу, о ловы, о дерево бортное, о озера и сеножати),	18 art.
XI. Par šļahtas krimināltiesībām (О гвалтех, о боех, о головщинах шляхетских),	68 art.
XII. Par vienkāršo cilvēku krimināltiesībām (О головщинах, ... людое простых),	24 art.
XIII. Par laupīšanu (О грабежах и др.),	14 art.
XIV. Par zagšanu (О злодестве всякого стану),	32 art.

Lietuvas statūts ir attīstītu feodālo tiesību krājums. Latgales muižnieki piemēroja tā normas, lai nostiprinātu un papildinātu savas privilēģijas. Šis likums bija juridisks pamats arī dzimtmuižnieku nežēlīgai apspiešanai. Lai, piemēram, apkarotu zemnieku bēgšanu, kas Latgalē bija bieža parādība, Lietuvas statūtā bija ietvertas normas, kas paredzēja kriminālsodu kā izbēgušajiem zemniekiem, tā arī viņu atbalstītājiem.

¹ Статут Великого Княжества Литовского. Вильно, 1588.

IV NODAĻA

KURZEMES HERCOGISTES VALSTS IEKĀRTA UN TIESĪBAS (1561. — 1795. g.)

1. §. VĀCU FEODĀLO MUIŽNIEKU EKONOMISKĀ UN POLITISKĀ KUNDZĪBA KURZEMES UN ZEMGALES HERCOGISTĒ

Irstot Livonijas feodālo valstiņu kompleksam, Ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers ievadīja sarunas ar Polijas un Lietuvas karali Sigismundu II Augustu par padevības līgumu, kuru noslēdza 1561. gada 28. novembrī.¹ Ar šo vienošanās aktu bijušās Livonijas teritorijas daļa uz dienvidiem un rietumiem no Daugavas tika noformēta kā *Kurzemes un Zemgales hercogiste* (ducatatus Curlandiae et Semigalliae) jeb, kā parasti saka, — *Kurzemes hercogiste*. Juridiski tā skaitījās lēņu atkarībā («in feudum habere») no Polijas un Lietuvas kopīgā karaļa. Tādējādi Kurzemes hercogiste bija *Polijas vasaļvalstiņa*. Par pirmo Kurzemes hercogu kļuva bijušais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers.

Kurzemes hercogistes teritorijā sākumā neietilpa agrākā Kurzemes bīskapijas zeme, kas kopš 1559. gada piederēja Dānijai. To pārvaldīja Dānijas karaļa brālis Magnuss (dux Magnus). Pēc Polijas un Dānijas kara 1585. gadā šo teritoriju par 30 000 dālderu ieguva Polija. 1611. gadā to noformēja kā *Piltenes autonomo apgabalu*, kas bija pakļauts nevis Kurzemes hercogistei, bet tieši Polijai. Tikai Kurzemes hercogam Jēkabam izdevās uz laiku iegūt Piltenes apgabalu. Šīs tiesības Kurzemes hercogam atkal atņēma 1717. gadā.

Kurzemes hercogistes teritorijā sākumā neietilpa arī Grobiņas novads. To Ketlers, būdams vēl Ordeņa mestrs, 1560. gadā bija iekīlājis Prūsijas hercogam parādu nodrošināšanai. Aizņemtā nauda tika iztērēta karos, un pirmie Kurzemes hercogi to atdot

¹ Pacta subiectionis inter Regem Sigismundum Augustum et Magistrum Gotthardum Kettler, inita Vilnae 28 Nov. 1561. — *Ch. G. von Ziegenhorn*. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen. Königsberg, 1772, 51.—56. lpp.; *M. Dogiel*. Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni ducatus Lituaniae, 238.—243., 287. un 288. lpp.

nespēja. Tikai 1609. gadā Ketlera dēls Vilhelms, apprecot Prūsijas hercoga meitu, atguva Grobiņas novadu kā sievas pūra daļu. Prūsijas valdīšanas laikā Grobiņas novads tika ļoti noplicināts.

Sākumā Kurzemes hercogistei nebija pat savas galvaspilsētas. Pēc padošanās akta noslēgšanas jaunais hercogs palika dzīvot Ordeņa mestra pili Rīgā — tātad ārpus hercogistes teritorijas. Vēlāk hercoga rezidence tika pārcelta uz Kuldīgu, bet, sākot ar 1573. gadu, par Kurzemes hercogistes galvaspilsētu kļuva Jelgava.

Galvenais varas faktors Kurzemes hercogistē bija muižniecība — agrākie Livonijas zemju feodāļi, galvenokārt bijušie Ordeņa locekļi. Sākumā feodāļi jauno hercogu pat negribēja atzīt, jo uzskatīja viņu par sev līdzīgu. Daži pat ilgāku laiku kavējās dot hercogam pavalstniecības zvērestu.¹ Arī Polijas karaļa interesēs bija saglabāt Kurzemē vāju hercoga varu, un tāpēc viņš labprāt atbalstīja vietējo muižnieku prasības. Polijas (līdz 1569. gadam Lietuvas) valdība bieži iejaucās hercogistes iekšējās lietās, parasti vienmēr aizstāvēt muižniecību, bet ne hercogu.

1570. gadā Kurzemes muižnieki piespieda hercogu parakstīt tā saucamo *Gotharda privilēģiju*.² Uz tās pamata lēņu muižas pārveidoja par alodiem, t. i., no hercoga neatkarīgām privātmuižām. Turpmāk hercogam lēņu tiesiskās attiecības pastāvēja tikai ar tiem muižniekiem, kuriem viņš pats bija piešķīris muižas no hercogam piederošām zemēm.

Kurzemes hercogistē nebija ne lielu pilsētu, ne politiski ietekmīgas birģeru kārtas, uz ko hercogs būtu varējis balstīties cīņā pret muižniecību. Muižnieki pat padzina no Kurzemes landtāga pilsētu pārstāvjus, pārvēršot to vienīgi par savas kārtas valsts orgānu.

Galvenais ekonomiskais pamats Kurzemes hercogistē bija muižu saimniecība. Muižas ražoja labību, ko hercogiste reizēm pat eksportēja uz Rietumeiropu. Tehnika bija zema. Muižu zemi apstrādāja dzimtcilvēki — vietējie zemnieki.³

Sakarā ar muižu saimniecību paplašināšanu Kurzemes zemnieku stāvoklis aizvien vairāk pasliktinājās. Muižnieki ieguva neierobežotu varu pār saviem dzimtzemniekiem. Viņi pēc savas gribas noteica kļaušu un nodevu lielumu. Zemnieki pat nevarēja brīvi rīkoties ar to, ko paši bija saražojuši. Viņi savus ražojumus drikstēja pārdot tikai muižās, miestos un vietējos krogos, bet nedrīkstēja vest uz pilsētām. Pilsētās par augstākām cenām pārdeva tikai muižu ražojumus.

¹ Piemēram, Dobeles bijušais komturis Reke vairāk nekā 10 gadus pretojās hercogam, deklarēdams, ka atzist tikai Polijas karaļa varu. Iemesli tam bija personiski strīdi zemes īpašumu dēļ.

² Des Herzogs Gotthardt Privilegium für den curländischen Adel vom 20-ten Junius 1570. *Ch. G. von Ziegenhorn*. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen, 85.—88. lpp.

³ «Die alten heidnischen Einwohner» — «senie pagānu iedzīvotāji» — skat.: *Ch. G. von Ziegenhorn*. Staatsrecht ..., 325. lpp.

Muižnieku sastādītie 1617. g. Kurzemes statūti pielīdzināja vietējos dzimtcilvēkus vergiem pēc romiešu tiesību noteikumiem.¹

Hercoga muižās zemnieku stāvoklis bija nedaudz labāks, jo muižu pārvaldniekiem vai nomniekiem bija kaut cik jāievēro domēņu pārvaldīšanas noteikumi, kā arī klausu un nodevu saraksti.

Pēc 1617. gada jaunajiem valsts iekārtas likumiem (Formula Regiminis), muižnieku vara vēl vairāk paplašinājās, bet hercoga — sašaurinājās. Svarīgu politisku jautājumu izšķiršanai tika nodibināta *padomnieku kolēģija*: 4 virspadomnieki (supremi Consilarii et Assessores) — Kurzemes muižnieki un 2 juridiskie padomnieki — tiesību zinātņu doktori (doctores jurisconsulti). Muižnieku tiesības un privilēģijas sargāja Kurzemes landtāgs. Bez tam muižniekiem, tāpat kā hercogam, bija savs pārstāvis (rezidents) Varšavā. Muižniekiem bija arī lielāks karaspēks nekā hercogam. Vācu muižnieki bija faktiskie varas vīri un ekspluatatori Kurzēmē un Zemgalē 234 gadus. Tie galvenokārt bija Livonijas vācu feodāļu pēcnācēji, kuri ne tikai izmantoja no senčiem mantotās tiesības un privilēģijas, bet tās vēl vairāk paplašināja.

Vislielākie zemes īpašumi tomēr piederēja pašam hercogam, tāpēc ekonomiskā un politiskā ziņā viņš izcēlās pārējo muižnieku vidū. Hercogistes valsts ienākumi un hercoga personiskie ienākumi nebija šķirti.

XVI un XVII gs. Eiropas valstīs arvien straujāk sāka augt pieprasījums pēc labības, kokmateriāliem kuģu būvēšanai un citām precēm. Līdz ar to radās labvēlīgi apstākļi merkantilisma politikai. To sāka izmantot hercogs Jēkabs (1642.—1682. g.). Viņš centās preces vairāk eksportēt un mazāk importēt. Rezultātā hercogistē radās naudas uzkrājumi. Merkantilisma politikai Kurzemes hercogistē bija progresīva nozīme — tā sekmēja naturālās saimniecības sairšanu un naudas apgrozības attīstību. Hercogs savās muižās ysiem līdzekļiem centās paaugstināt arī graudu ražas. Hercogistes muižās ierikoja manufaktūras. Sevišķi attīstījās kuģu būvniecība. No 1639. gada līdz 1682. gadam Kurzemes kuģu būvētavās uzbūvēja 44 karakuģus un 79 tirdzniecības kuģus (hercoga flotē bija ap 60 kuģu). Dzelzs un vara rūdu ievada no Zviedrijas. Bieži dzelzs rūdai piekausēja vietējos izrakteņus. Manufaktūrās izgatavoja arī pulveri un ieročus. Hercogs Jēkabs ieguva pat kolonijas — Sv. Andreja salu Gambijas upes grīvā, zemes gabalus šīs upes krastos un Tobago salu pie Vidusamerikas krastiem.

Rūpniecības un tirdzniecības pasākumos galvenokārt tika ieguldīti ienākumi no hercoga muižām, kā arī no muitām, portorija, licencēm u. c. Dzimtcilvēku darbu izmantoja kā manufaktūras, tā arī kuģniecības vajadzībām.

Ekonomiskais uzplaukums Kurzēmē bija īslaicīgs, jo tas saistījās ar Trīsdesmitgadu kara radītajiem ekonomiskajiem apstākļiem

¹ Statuta Curlandica. — Fr. G. v. Bunge und C. O. v. Madai. Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Esth- und Curland, II Abt. Dorpat, 1848, 41.—92. lpp.

Rietumeiropā. Pēc 1648. g. Vestfāles miera Eiropā izbeidzās kara laika konjunktūra un Kurzemes uzņēmumi sāka ciest zaudējumus. Hercogs Jēkabs, meklējot izeju no ekonomiskām grūtībām, uzsāka tuvināšanās politiku ar Krieviju. Šo orientāciju sekmēja Zviedrijas agresīvā politika par virskundzību Baltijā. Krievu un zviedru kara laikā (1656.—1658. g.) Kurzemes hercogiste centās ieturēt neitralitāti, kas Krievijai bija izdevīgi. Tomēr hercogistei neizdevās savu neitralitāti nosargāt. Zviedri 1658. gadā okupēja visu Kurzemi un hercogu aizveda gūstā līdz Olīvas miera līguma noslēgšanai (1660. g.). Pa to laiku angļi un holandieši sagrāba Kurzemes kolonijas.

Ziemeļu kara laikā (1700.—1721. g.) Kurzemes hercogiste daudz cieta no karadarbības un mēra.

XVIII gs. beigās Kurzemes hercogistē vērojamas sairuma pazīmes. Konflikts starp hercogu un muižniecību padziļinājās. Pieauga arī zemnieku un pilsētu trūcīgo iedzīvotāju nemieri. Kurzemes muižnieki cerēja, ka ar cariskās Krievijas palīdzību varēs labāk nosargāt savas muižas un privilēģijas, kā arī turēt paklausībā nemierīgos zemniekus. Muižniecības ietekmēts, hercogs Pēteris bija spiests no varas atteikties.

1795. gada 27. maijā Kurzemes hercogiste un Piltenes apgabals tika pievienoti Krievijas impērijai (trešā Polijas dalīšana). Bijušās hercogistes vietā nodibināja Kurzemes guberņu. Līdz ar to vācu muižnieku kundzību un privilēģijas šai zemē turpmāk saglabāja un sargāja cariskā Krievija.

2. §. SABIEDRĪBAS ŠKIRISKĀ STRUKTŪRA

1. VALDOSĀ ŠKIRA

Muižnieki — «dižciltīgie» muižu īpašnieki (vāc. — Edelleute, lat. — nobiles). Kurzemes hercogistē bija ap 119 «dižciltīgu» vācu ģimeņu, no kurām sastāvēja Kurzemes *muižnieku kārta, bruņniecība* (Landschaft und Rittersschaft). Kurzemes muižnieki XVII gs. pirmajā pusē tika imatrikulēti īpašā sarakstā, ko nosauca par «Bruņniecības solu» (Ritterbank).¹ Matrikulētās muižniecības sarakstu² apstiprināja Kurzemes landtāgs un Polijas karalis. Kā jau norādīts iepriekš, saskaņā ar Gotharda Ketlera 1570. gada privilēģiju lēņu muižu zeme būtībā vairs neskaitījās hercoga lēnis,

¹ Formula Regiminis in Ducatu Curlandiae et Semigalliae de anno 1617. — C. von Rummel. Die Quellen des Curländischen Landrechts. Dorpat, 1848, 31. lpp.

² Pirmajā sarakstā 1620. gada 17. oktobrī bruņnieku kārtā ieskaitītas 75 personas un 23 atzītas par nepietiekami pamatotām ieskaitīšanai (derer Probation nicht Genugsahm); otrajā sarakstā 1631. gada 2. augustā Kurzemes bruņnieku solā jau minētas 100 personas. — Pielikumi pie «Landt-Recht der Herzogthum—Curland und Semmgallen», 1644, rokrakstā, LPSR CVVA, 4038. f., 2. apr., 383.a lieta.

bet gan neierobežots muižnieku privatīpašums: «...ka ikkatrs lēņu muižnieks... ar to var disponēt, pēc savas patikas rīkoties, iekļāt, atsavināt, pārdot, novēlēt ar testamentu.»

Bez tam Kurzemes muižniekiem nebija jāmaksā nodokļi un nodevas. Muižnieki ieguva arī «augstāko un zemāko tiesas varu» (die höchste und niedrigste Gewalt des Gerichts) pār saviem zemniekiem. Vēl vairāk — muižniekiem bija tiesības savas muižas robežās pat izdot tiesību normas: «Muižnieki var arī izdot pakļautajiem īpašus noteikumus, tikai nepārkāpjot valsts tiesības.»¹ Muižniekiem bija arī savs bruņots karaspēks. Tādējādi Kurzemes hercogistes laikā muižnieki jutās sāvās muižās kā mazi valdnieki. Bez tam viņiem bija noteicošais vārds hercogistes valsts lietās.

Mācītāji, baznīckungi («Basnizas kungs, Mahzitais, ein Priester»,² «ein Geistlicher, basnizkungs»³) — *relīģijas sludinātāji* un tā saucamo *mācītājmuižu valditāji*. Pie katras baznīcas bija sava mācītāja muiža ar kļaušu zemnieku mājām. Tomēr mācītājmuižas tika ierīkotas ar hercoga vai muižnieku gādību un daļēji bija no pēdējiem materiāli atkarīgas. Tāpēc mācītājiem Kurzemes hercogistē nebija lielas ekonomiskas un politiskas ietekmes. Jurisdikcijas ziņā gan garīdzniecība bija uzskatāma par īpašu kārtu ar savu tiesu — *konsistoriju* (Kirchengericht).

Iedzīvotāju lielum lielais vairums Kurzemes hercogistē bija luterāņu ticības — kā kungi, tā arī viņu zemnieki. Otrā vietā bija Romas katoļu baznīca (palieta no Livonijas laikiem). Atsevišķās hercogistes vietās bija sastopami arī grieķu katoļi, vecticībnieki (staroveri), uniāti, baptisti, brāļu draudzes locekļi u. c.

Polijas karalis Stefans Batorijs, izdodams īpašu juridisku aktu,⁴ Kurzemes hercogistē atzina ticības brīvību: «...kāda kur kārtība vai stāvoklis bija, reliģijas un dieva kultu brīva piekopšana.»

Lai gan baznīckungiem jeb mācītājiem Kurzemes hercogistes valsts dzīvē nebija liela ietekme, tomēr arī viņi uzskatāmi par ekspluatatoriem un pieskaitāmi pie valdošās šķiras. Dzimtzemnieku ekspluatācijas ziņā viņi centās neatpalikt no muižniekiem. Mācītāji savos sprediķos pauda feodālo muižnieku ideoloģiju, aicinot zemniekus atzīt pastāvošo dzimtbūšanas iekārtu, paklausīt saviem kungiem un paciest dzīves grūtības.

Birģeri (ein Bürger, Burgels, no Bürgerziltas⁵; Bürger, namnieks, pilssatneeks⁶) — pilsētu iedzīvotāji, kas nogrupējušies *birģeru (namnieku) kārtā*. Kurzemes hercogistē sākumā pilsētu

¹ Ch. G. von Ziegenhorn/ Staatsrecht..., 186. lpp.

² J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.

³ G. Fr. Stender. Lettisches Lexicon. Mitau, 1789, II, 272. lpp.

⁴ Cautio religionis. — Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht..., 91. lpp.

⁵ J. Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.

⁶ G. Fr. Stender. Lettisches Lexicon, II, 163. lpp.

bija maz un tās pašas nelielas, ekonomiski vājas. Vēlāk gan tika dibinātas jaunas pilsētas un miestiem piešķirtas pilsētu tiesības. *Jelgava* (Mitau) pilsētas tiesības ieguva 1573. gadā un kļuva par hercogu rezidenci, šai laikā Jelgavā dzīvoja ap 9000 iedzīvotāju. *Kuldīga* (Goldingen) kā pilsēta bija pazīstama jau no XIII gs. Hercogistes laikā tajā bija ap 3000 iedzīvotāju. Tur kādu laiku apmetās uz dzīvi arī hercogs. *Liepāja* (Libau) ar jūras ostu pastāvēja kā miests no XIV gs., bet 1625. gadā ieguva pilsētas tiesības. Iedzīvotāju skaits ap 2000. *Ventspils* (Windau) — ievērojama osta, hercogistes laikā ap 2000 iedzīvotāju. *Bauska* (Bausk) pilsētas tiesības ieguva 1584. gadā. XVII gs. tajā bija ap 1500 iedzīvotāju. Bez tam hercogistes laikā tika dibinātas vairākas jaunas pilsētas: *Jaunjelgava* (Friedrichstadt) — dibināta ap 1590. gadu, pilsētas tiesības ieguva 1647. gadā, ap 700 iedzīvotāju; *Jēkabpils* (Jacobstadt), kas pilsētas tiesības ieguva 1670. gadā pēc Magdeburgas statūtu parauga, ap 800 iedzīvotāju; *Sēlpils* (Seelburg), agrākais miests, 1621. gadā hercogs piešķīra pilsētas tiesības, ap 500 iedzīvotāju, utt.

Vairumam Kurzemes pilsētu, izņemot Jēkabpili, statūti bija doti pēc Rīgas statūtu parauga. Birģeri kā pilntiesīgi pilsētas iedzīvotāji varēja vēlē un tikt ievēlēti pārvaldes un tiesu orgānos, proti, pilsētas rātē (6—10 locekļi), ko vadīja pilsētas galva jeb birģermeistars.¹ Pie rātes piederēja arī *pilsētas fogts* (vēlēts tiesnesis).

Tikai birģeriem piederēja tiesības nodarboties ar amatniecību un tirdzniecību. Lai šīs tiesības īstenotu, viņiem bija jāiestājas amatnieku cunftē vai tirgotāju ģildē. Līdz ar to viņi ieguva īstas pilsētnieku tiesības. Cunftu un ģildu organizācijas Kurzemes pilsētās formējās lēni un nevienmērīgi. Turīgākie birģeru virsslāņi sāka veidot pilsētas *patriciātu*.

Bez tam pilsētās bija arī iedzīvotāji ārpus birģeru kārtas — dažādi *algādži* (Taglöhner), *strādnieki* (Arbeiter), ārpuscunftu amatnieki jeb *bitnieki* (bihtneeks, Pfuscher, der nicht zur Zunft gehört).² Viņi visi piederēja pie Kurzemes pilsētu plebejiskiem slāņiem.

Kurzemes hercogistes valsts dzīvē birģeriem nebija liela nozīme. Tie reizēm gan nostājās hercoga pusē cīņā pret muižniecību, bet tam nebija lielas politiskas nozīmes. Birģeru kārta pat nevarēja piedalīties landtāgā.

Brīvzemnieki (Freybauer) — muižām nepakļauti zemnieki, kam piederēja zeme bez dzimtcilvēkiem. Tie apstrādāja laukus paši kopā ar kalpiem. Pie brīvzemniekiem jāpieskaita tā saucamie *kuršu ķoniņi*, kas dzīvoja 8 ciemos Kuldīgas apkārtnē. Pamatojoties uz seniem Livonijas laiku lēņu rakstiem, viņi

¹ Birģermeistaru iecēla hercogs no pilsētas vēlētiem kandidātiem.

² G. Fr. Stender. Lettisches Lexicon, I, 22. lpp.

joprojām saglabāja savas tiesības un skaitījās personiski brīvi. Kuršu ķoniņi kā sīki lēņu vīri (leimaņi) deva dažas nodevas graudā vai naudā, kā arī pildīja atsevišķas kara kļaušas. Tie raksturojami kā pārējas slānis no valdošās, uz ekspluatēto šķiru.

2. EKSPLUATĒTĀ ŠĶIRA

Zemnieki («Baur, semneeks», dzimtbūtnieciskās pakāpēs — «Erbbaur, Erbunterthan, dsimts semneeks») (Stander. Lett. Lex., S. 106, 212); («homines proprii», «Leibeigene») (Stat. Curl. §50, 51, 53) — muižnieku varai pakļautie dzimtcilvēki, kļaušu un nodevu pildītāji muižu novados, kas juridiski daudzējādā ziņā bija pielīdzināti romiešu vergiem. Šie ļaudis visumā tika uzskatīti par zemu zemnieku kārtu (Bauerstand) bez politiskas varas un gandrīz bez kādām tiesībām: «Zemnieku kārtai... ir maz tiesību» («Bauerstand... wenige Rechte hat»)¹ Zemnieki gandrīz visi bija latvieši, retās vietās arī baltkrievi, lietuvieši u. c. Vācu muižnieki maz interesējās, kādas tautības viņu zemnieki, un joprojām lietoja veco apzīmējumu — nevāci (Undeutsche). Pat G. Fr. Stenders savā vārdnīcā saka: «Baur, grober, ungeschliffener — semneeks negohdis, kas gohdu neprot, kas mescha audsis; ein Baur denkt wie ein Baur — semneekam semneeka prahts.»²

Gotharda privilēģija piešķīra Kurzemes muižniekiem vēl plašākas tiesības uz saviem zemniekiem, nekā tas bija agrāk Livonijā. Tiesas spriešanā muižniekiem tika dota «augstākā un zemākā» tiesas vara. Turpretī Livonijā zemnieku tiesāšanā par smagākiem noziegumiem piedalījās arī fogts, t. i., valsts varas pārstāvis.

XVI gs. Kurzemes zemnieki tika aizvien dziļāk iesaistīti dzimtbūšanā, pierakstīti kā muižu zemes piederums un pakļauti neierobežotai muižnieku patvaļai.

Zemnieku beztiesisko stāvokli 1617. gadā juridiski noformēja *Kurzemes statūti*.³ Šis likums dzimtzemniekus pielīdzināja romiešu vergiem cik vien, protams, tas feodālisma apstākļos bija iespējams (53. §: «jo vergs atrodas sava kunga pilnās tiesībās»). Pēc romiešu tiesību *pekūlija* (peculium) noteikumiem arī zemnieka personiskā manta (māja un iedzīve) tika uzskatīta par muižnieka īpašumu. Pekūlijs bija kunga mantas kaut kāda saimnieciska vienība, kas iedota vergam lietošanā (D.15,1, de peculio). Kurzemes statūti piemēroja šo jēdzienu zemnieka personiskai mantai (63. §: «Pekūlija likumus atzīstot», «Peculiare leges statuere»). Bez tam Kurzemes statūti vairākos pantos (52.—55. §), līdzīgi vergu noteikumiem Romā, aizliedza zemniekiem bēgt no saviem kungiem, pare-

¹ Von den Rechten des Baurstandes. — Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht... 325. lpp.

² G. Fr. Stender. Lettisches Lexicon, II, 106. lpp.

³ Statuta Curlandica. — Fr. G. v. Bunge und C. O. v. Madai. Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Esth- und Curland, II Abt., 41.—92. lpp.

dzot naudas sodu (sub. poena) un atpakaļ atgūšanas prasību (repetitio). Vēl efektīvāku noteikumu zemnieku bēgšanas apkarošanai izdeva Kurzemes landtāgs 1638. gada 20. jūlijā: zemniekus, kurus notvēra otrreiz bēgam, sodīja ar kājas nociršanu («atkal aizbēg, nocirst tam kāju» — «wieder verläufft, ein Fuss abgehauen werden»)¹.

Zemnieka dzimtbūtniecisko ekspluatāciju un beztiesisko stāvokli izteic tā laika termins «Erbunterthan», kuru Stenders tulko «dsimts semneeks, dsimts wihrs». Burtiskji tas nozīmē — mantojams apakšnieks. Dzimtzemnieka pienākums bija maksāt nodevas un pildīt klaušas («... ikgadēju zināmu nodevu, tā saucamo cenzu jeb vaku pildīt»)². Muižnieka nāves gadījumā dzimtzemniekus kopā ar muižu un tās klaušu mājām (die Gesinde) mantoja jaunais kungs.

Tālāk attīstoties mantiskai atšķirībai, arī pašā zemnieku kārtā radās iekšēji nogrupējumi pēc turības pakāpēm.

Saimnieki (Wirte) bija ekonomiski spēcīgākā zemnieku grupa. Viņi bija dažāda zemes lieluma (arkla, pusarkla, ceturtdaļarkla, astotdaļarkla)³ klaušu māju valdītāji. Lielākie saimnieki parasti paši muižas darbos negāja, bet sūtīja tos pildīt savus līgtos strādniekus — puišus, meitas vai kalpus. Tādiem saimniekiem parasti bija jāsūta muižas klaušās viens *zirdzinieks* (vīrs ar zirgu un ratiem) un viens *kājnieks* palīgdarbiem (vīrietis vai sieviete). No saimnieku vidus muižnieks iecēla *veoāko* jeb *vagaru*, kā arī citus muižas amatvīrus.

Iebūvieši (Einfüsser) bija sīkzemnieki, kas muižas klaušu darbos piedalījās bez zirga. Daudzos gadījumos iebūvieši līdzās zemkopībai nodarbojās ar kaut kādu amatu.

Kalpi (Knechte) bija laukstrādnieki, kas salīguši strādāt pie saimniekiem par algu (graudā, vēlāk arī daļēji naudā) vismaz uz vienu gadu. Viņi ar savām ģimenēm pārgāja dzīvot saimnieka mājās kā saimes locekļi. Pēc gada kalpi gan drīkstēja pāriet strādāt pie cita saimnieka tā pašā pagasta robežās, bet muižnieki šo iespēju visādi kavēja. Kurzemes landtāga 1638. gada 20. jūlija lēmums noteica saimnieku kalpiem maksimālo algas lielumu⁴. Šis lēmums tika izdots saimnieku interesēs, lai viņu pirktu darbaspēku padarītu lētāku.

Kalpu skaits Kurzemes hercogistē pārsniedza pusi no visiem zemniekiem.

Puskalpi (Halbknechte) bija laukstrādnieki, kas strādāja pie saimniekiem tikai vasarā. Pārējā laikā viņi uzturējās, kur pagādījās, un strādāja gadījuma darbus.

¹ C. von Rummel. Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759. Dorpat, 1851, 68. lpp.

² Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht..., 325. lpp.

³ Arklam kā zemes mēra vienībai ir bijuši dažādi lielumi.

⁴ C. von Rummel. Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759, 66. lpp.

Bandinieki bija ļaudis, kas strādāja pie saimnieka un atalgojuma vietā dabūja zemes gabaliņu labības iesēšanai («bandas, Knechtsaat, it. Nebenverdienst; bandoties, auf fremd Land säen, it. sich etwas durch Nebendienst erwerben»)¹. Bandiniekiem parasti sēklu deva saimnieks.

Pirtnieki (Pirteneken) — piemītnieki pie kāda saimnieka. Viņi parasti mitinājās saimnieka pirtī, par ko saimniekam atstrādāja. Pirtnieka galvenais iztikas avots bija dažādi gadījuma darbi.

Valīnieki (Lostreiber) bija lauku ļaudis, kas nebija salīguši pie saimnieka. Viņi dzīvoja un strādāja, kur pagadījās. Ja viņi noslēdza līgumu ar saimnieku, tad līdz ar to kļuva par kādu no iepriekš minēto grupu laukstrādniekiem.

Muižnieku interesēs bija visu šo gadījuma darbu strādnieku darbaspēku izmantot ražošanā daudz pilnīgāk. Tāpēc 1638. gadā Kurzemes landtāgs noteica: «Nebūt vairs zemnieku mājās nekādu pirtnieku, puskalpu un valīnieku, tiem jālīgst pie īstiem saimniekiem par kalpiem un viņu sievām par kalponēm uz visu gadu».²

3. §. KURZEMES HERCOGISTES VALSTS IEKĀRTA

Kurzeme kā Polijas vasaļvalstiņa

Polijas un Kurzemes valststiesiskās attiecības noteiktas 1561. gada padošanās aktā (pactum subiectionis)³ un 1579. gada investitūras rakstā (diploma investiturae).⁴ Šais dokumentos Kurzemes hercogs nosaukts par Polijas (toreiz arī Lietuvas) karaļa *vasali* («vasallus et feudalis Princeps» — «vasalis un lēņu valdnieks»). Tātad Kurzemes hercogiste juridiski skaitījās Polijas un Lietuvas *vasaļvalsts*. Paša sākumā valststiesiskās attiecības vairāk saistījās ar Lietuvu, bet pēc 1569. gada Ļubļinas ūnijas visus valsts jautājumus Kurzemes hercogs kārtoja tieši ar Polijas karali. Tam kā lēņu kungam piederēja *virsiņa tiesības* (dominium directum) uz Kurzemi un Zemgali, bet hercogam kā lēņu vīram — *apakšīņa tiesības* (dominium utile). Mainoties vienam vai otram lēņu attiecību subjektam, bija jāizdara *lēņa atjaunošana* (renovatio). To izdarīja ar attiecīgu ceremoniālu aktu. Hercogs kā lēņu vīrs deva karalim *uzticības zvērestu* — sākumā personiski, bet vēlāk ar īpaši pilnvarota sūtņa starpniecību. Pēc lēņa zvēresta karalis izdarīja tā saukto *investitūru* — ievadīja jauno her-

¹ G. Fr. Stender. Lettisches Lexicon, I, 16. lpp.

² C. von Rummel. Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759, 66. lpp.

³ Ch. G. von Ziegenhorn, Staatsrecht..., 41., 51.—56., 88.—91., 106. lpp.

⁴ Diploma Investiturae Gothardo Curlandiae et Semigalliae Duci, a Stephano Poloniae Rege de feudis Ducalibus concessae. Dat. in Castris ad flumen Dunam prope Dzisnam die 4 Augusti, Anno 1579. — M. Dogiel. Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni ducatus Lituaniae, 300.—303. lpp.

coģu amatā un tiesībās. Parasti investitūra notika svinīgos apstākļos Polijas seimā: hercogs vai viņa speciālais sūtnis tika sēdināti blakus karalim, un tam pasniedza lēņa rakstu (diploma investiturae), kurā bija noteiktas karaļa un hercoga savstarpējās tiesības un pienākumi.

Polijas un Kurzemes hercogistes valststiesiskās attiecības noteiktas tā laika oficiālajos dokumentos. Par tām skaidri liecina arī šo dokumentu juridiskā terminoloģija: Polijas karalis nosaukts par «*rex*» (karalis vārda īstā nozīmē) un Polijas valsts — par «*regnum*» (īsta valsts). Turpretī Kurzemes hercogs nosaukts par «*dux*» (hercogs, fīrsts) un viņa valsts par «*ducatus*» (hercogiste).

Kurzemes hercogam bija jāpilda arī tā sauktais *lēņa dienests* (vassallarium). Hercogam vajadzēja turēt Polijas vajadzībām gatavībā 100 jātnieku un kara gadījumā aizsargāt hercogistes robežas.

Hercoga vara

Oficiālie dokumenti piešķīra Kurzemes hercogam dažādus titulus, piemēram, «... gaisais kungs... Kursas, Kurzemes un Zemgales hercogs Livonijā»; «Mēs... no dieva žēlastības Kurzemes un Zemgales fīrsts Livonijā»¹ u. c. Šie tituli bija valdnieka godinājumi, kādi parasti tika lietoti viduslaikos, uzrunājot zemes (novada) kungu. Tomēr būtībā Kurzemes hercoga varu ierobežoja ne tikai Polijas virskundzība, bet arī vietējā muižniecība, kas svarīgākos jautājumos diktēja hercogam savu gribu. Vienīgi savās privātmuižās Kurzemes hercogs varēja realizēt varu neatkarīgi no muižniecības.

Hercoga *likumdošanas vara* bija pavisam niecīga, jo viņš ar savu autoritāti varēja izšķirt tikai sīkus jautājumus. Hercogs nedrīkstēja ne atcelt, ne grozīt Kurzemes hercogistes satversmes pamataktus². Hercoga likumdošanas akti attiecās tikai uz viņa privātmuižu lēņu vīriem un zemniekiem, bet ne uz privilēģētiem muižniekiem un to zemniekiem. Hercoga likumdošanai bija pakļauti pilsētas iedzīvotāji, izņemot tādas pilsētas, ko muižnieki nodibināja uz savām zemēm. Hercogs parasti piešķīra arī pilsētu tiesības (piem., Jēkabpilij u. c.), kā arī deva pilsētām dažādas privilēģijas, vispārējus policijas noteikumus, amata ruļļus cunfītēm (Amtsrolle, Schragen) u. c. Hercogam vienpersoniski nebija tiesību izdot likumdošanas aktus muižniecībai. Hercogs to drīkstēja darīt tikai kopā ar landtāģu īpaši paredzētā kārtībā.

¹ Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht... Dokumentu pielikumi Nr. 46, 78, 79, 157 u. c.

² 1561. gada padošanās līgumu — Pacta subiectionis; 1617. gada valdības formulu — Formula Regiminis; tās 1642. gada papildinājumu — Commissorisches Decission; sākot ar 1617. gadu, — Kurzemes landtāģa lēmumus — Landtagsrecesse u. c.

Hercoga *administratīvā vara* izpaudās ierēdņu iecelšanā un pārziņā. Tomēr muižnieki panāca, ka gandrīz visus ierēdņus hercogs iecēla no muižnieku vidus. Bez tam hercogam piederēja naudas kalšanas tiesība (t. s. regālijas), kā arī tiesība atļaut laist hercogistes apgrozībā svešu naudas vienību. Hercoga pārziņā atradās arī pasta lietas.

Ārējā politikā Kurzemes hercogs kā Polijas karaļa vasalis bija ierobežots, jo viņam vajadzēja pieskaņoties Polijas interesēm. Tomēr hercogi, it sevišķi Jēkabs, faktiski prata savas ārpolitikas pilnvaras paplašināt, dažbrīd pat rīkojoties kā patstāvīgas valsts valdnieki. Hercogam bija tā saucamās *legācijas tiesības* — sūtīt un pieņemt sūtņus. Šīs tiesības hercogi izmantoja diezgan plaši. Kurzemes hercogistei bija savs sūtnis ne vien Polijā pie karaļa, bet arī Francijā, Anglijā, pie Romas pāvesta u. c. Kurzemes hercogi slēdza arī *starptautiskus līgumus*, kuriem gan pēc to noslēgšanas (post factum) bija vajadzīga Polijas karaļa un seima sankcija. No svarīgākiem hercogistes starptautiskiem līgumiem minami: *neitralitātes līgumi* — ar Zviedriju 1616. un 1647. gadā, ar Angliju 1654. gadā un Krieviju 1655. gadā; *tirdzniecības līgumi* — ar Franciju (karali Ludviķi XIV) 1643. gadā un Dāniju 1674. gadā; *kuģniecības līgums* ar Angliju 1657. gadā u. c. Šie līgumi bija hercoga Jēkaba ārpolitikas dokumenti.

Kurzemes hercoga *saimnieciskā vara* bāzējās galvenokārt uz hercoga muižu ienākumiem. Hercoga muižas, kuru zemi apstrādāja dzimtzemnieki, bieži iznomāja vai iekļāja kreditoriem. Saskaņā ar Gotharda Ketterera privilēģiju muižnieki bija atbrīvoti no nodokļiem un muitas, tādējādi hercogistes labā viņi nekādu ienākumu nedeва. Arī Kurzemes pilsētas, būdamas nelielas un ekonomiski vājas, nebija kaut cik nozīmīgs ienākumu avots. Hercogs Jēkabs, sekodams sava laikmeta merkantilisma idejām, prata iegūt jaunus ienākumus no ārējās tirdzniecības un kolonijām, kā arī no vietējās rūpniecības un amatniecības. Hercoga Birona laikā daudz naudas Kurzemes hercogistē ieplūda no Krievijas, jo viņš Krievijā ieņēma augstus amatus. Tā kā Kurzemes hercogistē nebija principiālas atšķirības starp valsts kasi un hercoga kasi, tad, jo bagātāks bija hercogs, jo vairāk naudas viņš varēja izdot valsts vajadzībām.

Arī hercoga *militārā vara* bija ļoti vāja. Viss Kurzemes hercoga karaspēks sastāvēja no 300 vīriem (100 jātn., 200 kājn.). Šī karaspēka virspavēlnieks bija hercogs. Bez tam muižnieku karaspēku bija paredzēts sakomplektēt līdz 200 jātniekiem, bet tas parasti sapulcējās nekārtīgi. Hercogam bija tiesības iecelt muižniecības nodaļu komandieri no muižnieku izvirzītiem kandidātiem. To sauca par «dižciltīgo pakalpības karaspēka priekšnieku». Protams, ar tik niecīgu karaspēku Kurzemes hercogiste viena pati nevarēja karos piedalīties. Tāpēc militārā ziņā viss bija atkarīgs no Polijas karadarbības panākumiem.

Hercoga tiesas vara arī nebija liela. Saskaņā ar Gotharda Ketlera 1570. gada privilēģiju muižas teritorijā augstākais tiesnesis bija nevis hercogs, bet muižnieks. Hercoga jurisdikciju ierobežoja arī 1617. gada «Valdības formula» (Formula regiminis). Šis likums noteica hercogistes tiesu iekārtu, paredzot īpašas tiesas ne vien muižniekiem, bet arī pilsētām. Tādējādi hercogam neierobežota tiesas vara palika vienīgi savās muižās (domēnēs). Bez tam visaugstākā tiesas vara Kurzemes hercogistē piederēja Polijas karalim kā lēņu kungam pār savu vasaļvalsti. Hercogistes augstāko tiesu spriedumus varēja pārsūdzēt Polijas karaliskajā relācijas tiesā.

Hercogs, noteikdams dažādu reliģiju juridisko stāvokli Kurzēmē, daļēji līdz ar to īstenoja arī *baznīcas varu*. Hercogs un muižniecība visvairāk aizstāvēja luterticību, bet par līdztiesīgām bija jāatzīst arī katoļticība (valdošā reliģija Polijā) un citas mazākuma ticības. Luterāņu baznīcas pārraudzību hercogs uzdeva īpašai amatpersonai — *superintendentam*, kas dzīvoja Jelgavā un skaitījās noteicošā autoritāte baznīcas iekšējās un ticības lietās. Hercogs pats bija konsistoriālās tiesas priekšsēdētājs.

Hercoga augstākā padome

Hercoga augstākā padome tika izveidota poļu valdības un vietējo muižnieku prasību ietekmē. 1617. gadā Kurzemes hercogistes satversmes noteikumu («Valdības formulas») 1. § noteica Padomes sastāvu: «Hercoga augstākie padomdevēji un palīgi ir šādi: landhofmeistars, kanclers, virsburggrāfs un landmaršals, visi četri augstdzimuši vietējie muižnieki, ar diviem tiesību doktoriem, tāpat augstdzimušiem, ja tādi būtu, vai, ja tādu nav, tad no birģeru kārtas.»¹

Kancleram bija jābūt, kā likums nosaka, mācītam vīram (vir doctus). Viņa pārziņā atradās valsts kanceleja, administratīvās lietas, muitas licences un baznīcas jautājumi. *Landhofmeistars* pārzināja valsts saimniecību (Cameralia) un t. s. vispārības lietas (Publica). *Virsburggrāfam* piekrita pilsētu rātes, amatniecības, tirdzniecības un lēņu lietas, *Landmaršals* pārzināja akcīzu jautājumus un ārlietas. Hercogs Jēkabs no 1642. gada pārveidoja minēto virspadomnieku kompetenci.

Visi seši Padomes locekļi (virspadomnieki) dzīvoja Jelgavas pili, saņemot pilnu uzturu. Vairāk par trim Padomes locekļiem nedrīkstēja izbraukt no Jelgavas.

Diviem jaunākajiem Padomes locekļiem bija jābūt tiesību doktoriem. Ja starp muižniekiem tādus nevarēja atrast, tad tos aicināja no birģeru kārtas. Tomēr mācītu juristu toreiz Kurzēmē

¹ Formula Regiminis in Ducatu Curlandiae et Semigalliae. — F. G. v. Bunge und C. O. v. Madai. Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Esth- und Curland, II Abt., 19. lpp.

bija ļoti maz. Hercogs labprāt aicināja tiesību doktorus no ārzemēm, bet tas vietējai muižniecībai ne visai patika, jo šie doktorī bieži nostājās hercoga pusē. Šāds tiesību doktors un hercoga padomnieks bija Cigenhorns (Ch. G. von Ziegenhorn), kas sarakstījis darbu par Kurzemes hercogistes valststiesībām.¹

Hercoga nāves gadījumā līdz jauna hercoga stāšanās amatā, tāpat arī hercoga slimības vai prombūtnes laikā hercogisti pārvaldīja minētie pirmie četri padomnieki. Tā kā viņi bez izņēmuma bija muižnieki, tad šajos periodos ne tikai faktiski, bet arī juridiski visa vara hercogistē atradās muižniecības rokās. Bija gadījumi, kad šie padomnieki hercoga vārdā ieradās landtāgā un tur koleģiāli pildīja viņa funkcijas.

Hercoga augstākajai padomei bija arī plašas tiesas pilnvaras.

Virskapitāni (virspilskungi)

Virskapitāni (capitanei maiores, Oberhauptmann, virspilskungi)² bija hercoga 4 padomnieki, kas darbojās provincē kā apgabalu priekšnieki: «...hercogistē ir četri virskapitāni, divi Zemgalē — Sēlpils un Jelgavas... tikpat daudz Kurzēmē — Kuldīgas un Tukuma.»³ Virskapitānu administratīvās funkcijas nebija izveidotas un precīzi noregulētas. Tās attiecās galvenokārt uz hercoga zemju pārvaldi. Virskapitāni organizēja savos apgabalos landtāga deputātu vēlēšanas — sasauca un vadīja vēlēšanu sanāksmes. Galvenais virskapitānu uzdevums bija *tiesas spriešana*.

Kapitāni (pilskungi)

Kurzemes hercogistē pastāvēja 8 kapitānu (pilskungu) *iecirķņi* (Bauskas, Dobeles, Ventspils, Grobiņas, Durbes, Skrundas, Saldus un Kandavas). Kapitāni (capitanei minores, Hauptmann, pilskungi) bija hercoga ieceltas amatpersonas no muižnieku vidus. Visumā viņu funkcijas atbilda virskapitānu funkcijām sava iecirkņa robežās. Kapitāni pildīja *policijas funkcijas* un *sprieda tiesu*.

Landtāga vara

Kurzemes hercogistes landtāgs (Landtag, conventus) bija izveidojies vienīgi par *muižnieku kārtas pārstāvības orgānu*, kas

¹ Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen. Königsberg, 1772.

² G. Fr. Stender, Lettisches Lexicon, I, 195. lpp.

³ Formula Regiminis in Ducatu Curlandiae et Semigalliae, § V. — Fr. G. von Bunge und C. O. v. Madai. Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Esth- und Curland, II Abt.

kopā ar hercogu izlēma visus svarīgākos ekonomiskos un politiskos jautājumus.¹ Vēl XVI gadsimtā Kurzemes landtāgos piedalījās arī birģeru un garīdznieku pārstāvji, bet XVII gadsimtā tiem tur vairs neatļāva piedalīties.

Pirmais Kurzemes landtāgs sanāca Rīgā 1567. gadā, otrs — 1568. gadā Bauskā, pēc tam Kuldīgā un vēlāk hercoga rezidences pilsētā Jelgavā.

Kurzemes hercogistes 1617. gada satversmē, t. s. «Valdības formula» noteica, ka landtāgam jāsanāk Jelgavā ne retāk kā vienu reizi divos gados (singulis bienniis) un turpmāk landtāgā nav jāierodas visiem muižniekiem, bet jāsūta tur tikai savi pārstāvji (nuntii, Landbote). Tādējādi landtāgs tika strukturāli pārveidots no muižnieku kopsapulces par pārstāvības orgānu. Līdzās kārtējiem landtāgiem pēc vajadzības varēja sasaukt arī ārkārtējos landtāgus (conventus extra ordinarius). Landtāgu sasauca hercogs, iepriekš izziņojot darba kārtību (parasti 6 nedēļas pirms landtāga sanāksšanas). Par landtāga sasaukšanu hercogs paziņoja virskapitāniem un kapitāniem, kuri ziņojumu nosūtīja tālāk katram vēlēšanu iecirknim jeb distriktam (Kirchspiel, districtum). Šādu distriktu sākumā bija 21, vēlāk 27. Katrs no tiem sūtīja uz landtāgu vienu pārstāvi. Iecirkņu vēlēšanu sapulces (convocatio) bija jāsasauc divas nedēļas pirms landtāga sanāksšanas. Tajās piedalījās visi attiecīgā iecirkņa muižnieki. Vēlēšanu sapulces parasti sasauca virskapitāns, kapitāns vai arī kāds no iecirkņa muižniekiem. Viņi nolāsīja hercoga pavēli par landtāga sasaukšanu un landtāga darba kārtību. Iecirkņa sapulce apsprieda darba kārtību un ievēlēja vienu landtāga pārstāvi. Vēlēšanu iecirknis varēja deleģēt arī vairāk pārstāvju, bet balsstiesība bija tikai vienam. Katrs iecirknis noteica pārstāvim dienasnaudu, ko sadalīja un iekasēja pēc iecirkņa muižnieku skaita.

Kurzemes landtāgs bija tipisks muižniecības orgāns. Pirmajos landtāgos gan piedalījās arī mācītāji, taču vairāk kā padomdevēji, bet ne kā lēmēji.

1642. gadā hercogs Jēkabs pieprasīja, lai landtāgā piedalītos arī birģeri. Viņu šai ziņā atbalstīja arī Polijas karalis, tomēr Kurzemes muižniecība šo prasību kategoriski noraidīja.

Ievēlētie landtāga pārstāvji noteiktā dienā sapulcējās Jelgavā, kur parasti no rīta piedalījās baznīcas dievkalpojumā. Pēc tam viņi ievēlēja landtāga priekšsēdētāju jeb maršalu, kurā uzdevums bija vadīt sēdes un pārstāvēt landtāgu. Tad maršals un pārstāvji devās uz hercoga norādītām sēžu telpām (Landbootenstube). Tur maršals teica īsu uzrunu, atklāja landtāgu un pārbaudīja pārstāvju pilnvaras. Pēc tam sekoja landtāga sekretāra vēlēšanas. Sekretārs rakstīja sēžu protokolus (diarium). Landtāgs ievēlēja

¹ C. von Rummel. Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759.

arī īpašu deputāciju, kas devās pie hercoga, lai paziņotu, ka landtāgs ir konstituējies. Deputāciju sagaidīja hercoga padomnieks — landmaršals. Pēc tam visi landtāga pārstāvji ieradās hercoga audienču zālē, kur landtāga vārdā hercogu uzrunāja landtāga priekšsēdētājs — maršals. Viņam atbildēja hercoga padomeš loceklis — kanclers. Pēc šīm runām katrs landtāga pārstāvis devās pie hercoga un sasveicinājās. Sekoja hercoga galma mielasts. Ar to arī landtāga konstituēšanās ceremonija beidzās.

Hercogs pats landtāgā parasti nepiedalījās. Viņu tur pārstāvēja četri virspadomnieki vai kanclers viens pats.

Svarīga nozīme bija hercoga sagatavoto lēmumu projektu apspriešanai (deliberatio) un reizē arī muižniecības vēlējumu (desiderata) izskatīšanai. Pēc tam sekoja debātes un saskaņota lēmuma pieņemšana (recessus).

Tā kā hercogam nebija tiesību pieņemt lēmumus bez landtāga piekrišanas, tad pēdējam kā muižniecības pārstāvības orgānam likumdošanas jomā bija izšķiroša nozīme. Tikai daži hercogi (Jēkabs, Bīrons u. c.) ar savu personisko autoritāti un Polijas karaļa vai Krievijas cara atbalstu landtāgā kaut cik varēja panākt arī savu gribu.

Landtāgos notika arī kandidātu vēlēšanas hercoga ierēdņu amatiem.

Piltenes autonomais apgabals

Bijušā Kurzemes bīskapijas teritorija, vēlāk Dānijas valdījums un kopš 1585. gada Polijas ieguvums, 1611. gadā tika noformēta par autonomu apgabalu (Districtus Piltensis). Tas bija pakļauts tieši Polijas karalim. Polijas valdība šim apgabalam izdeva īpašus likumus, no kuriem svarīgākais bija tā saucamais **Piltenes statūts**.¹ Piltenes apgabala pārvaldes un tiesu iekārta bija veidota pēc Igaunijas parauga. Augstākais pārvaldes orgāns Piltenes apgabalā bija *landrātu kolēģija* (zemes padome), kas sastāvēja no sešiem landrātiem un notāra (rakstveža). Šī orgāna priekšsēdētājs bija vecākais landrāts. Landrātu kolēģiju ievēlēja Kurzemes landtāgs no vietējo muižnieku vidus, un to apstiprināja Polijas karalis. Kurzemes hercogam nebija tiesību piedalīties Piltenes apgabala pārvaldes orgānu veidošanā.

Landrātu kolēģija bija ne tikai augstākais pārvaldes orgāns, bet arī apgabala augstākā tiesa. Tādējādi Piltenes apgabalā izveidojās no hercogistes tikpat kā neatkarīga autonomas varas organizācija.

¹ Des vormaligen piltenschen Kreises Gesetze und Statuten, oder die sog. piltenschen Statuten aus dem Jahre 1611. — C. von Rummel. Die Quellen des Curländischen Landrechts, Bd. I, Lief. 4. Dorpat, 1850, 1.—93. lpp.

Tiesu iestādes¹

Kurzemes hercogistē, tāpat kā visās feodālās valstīs, tiesa nebija atdalīta no administrācijas. Tāpēc tiesu sprieda tie paši muižnieciskie valsts un administratīvie orgāni, kuru sastāvā (lai tie varētu pildīt šo funkciju) tika izdarīti pavisam niecīgi pārkārtojumi. Tādējādi, runājot par tiesu iestādēm, jāraksturo iepriekš minēto valsts orgānu jurisdikcijas funkcijas.

Galma tiesā (Hofgericht) tiesu sprieda hercogs ar visiem sešiem virspadomniekiem. Šai tiesai bija trīs nodaļas: civilā, kriminālā un konsistoriālā nodaļa.

Civilā nozarojuma galma tiesas sastāvā bija hercogs, 6 virspadomnieki un hercoga virssekrētārs (pēdējais bez balsstiesībām). Tā izsprieda apelācijas sūdzības civillietās, kas bija izskatītas pilsētu rātes vai virskapitāna tiesā. Pēc 1717. gada galma tiesa kā pirmā instance izsprieda arī muižnieku konkursa lietas. Spriedumus pasludināja hercoga vārdā.

Kriminālā nozarojuma galma tiesas sastāvā bija hercogs, 6 virspadomnieki un visi četri virskapitāni (virspilskungi). Tā bija pirmā instance muižnieku pārkāpumu un noziegumu lietās.

Konsistoriālā nozarojuma galma tiesa sastāvēja no kanclera kā priekšsēdētāja, sešiem hercoga virspadomniekiem, padomniekiem, visiem sešiem prāvestiem, superintendenta un, pēc hercoga ieskata, arī citiem piesēdētājiem. Vajadzības gadījumā tiesā piedalījās arī pats hercogs. Kā jau norāda nosaukums, šī tiesa izsprieda garīdznieku un viņu ģimeņu civillietas un mazāk nozīmīgas krimināllietas. Smaga nozieguma gadījumā konsistoriālā tiesa izslēdza mācītāju no garīdznieku kārtas un lietu nodeva iztiesāšanai kriminālā nozarojuma tiesas sastāvam.

Galma tiesas spriedumus valdošo kārtu personas vēl varēja pārsūdzēt **Karaliskajā relācijas tiesā** Varšavā: civillietās — ja prasības summa pārsniedza 600 poļu florīnu; krimināllietās — tikai par dažiem noziegumiem, izņemot piespriestos sodus par slepkavību, laupīšanu, vardarbību, dedzināšanu un izvarošanu.

Vēlāk tiesības pārsūdzēt spriedumu Polijā atņēma birģeriem. Šī iespēja palika tikai muižniecībai.

Virskapitāna (virspilskunga) tiesa. Visiem četriem virskapitāniem kā administratīvām amatpersonām piekrita arī tiesas spriešana. Virskapitāns ar diviem piesēdētājiem (prokuroru un juriskonsultu) kā pirmā instance tiesāja lauku novadu iedzīvotājus, izņemot muižniekus un zemniekus. Virskapitāni izsprieda gan civillietas, gan krimināllietas. Ietekmīgākas personas virskapitāna tiesas spriedumu varēja pārsūdzēt galma tiesā.

Kapitāna (pilskunga) tiesa. Iepriekš minētie 8 kapitāni savos iecirkņos Bauskā, Dobelē, Ventpilī, Grobiņā, Durbē, Skrundā, Saldū un Kāndavā reizē bija arī tiesas spriedēji. Viņu tiesai

¹ Formula regiminis de Anno MDCXVII, Pacta subiectionis etc. (arī vācu tulkojums — H. L. Birkel, Mitau, 1804).

piekrita hercoga muižu ļaudis un viņa zemnieki kā kriminālās, tā civilās lietās. Muižnieki savu muižu pakļautos tiesāja paši.

Mantāga tiesa (Manngericht) pastāvēja Livonijā. 1620. gadā to atjaunoja arī Kurzemes hercogistē. Virskapitānu iecirkņos iecēla lēņu vīru tiesnešus (Mannrichter), kas kārtoja muižnieku savstarpējās civilās attiecības un pārkāpumus sakarā ar dažu pienākumu nepildīšanu. No šī viedokļa lēņu vīru tiesnešiem bija *polīcijas funkcijas* (tiesas un administrācijas varas sajaukums). Viņi pārzināja arī ceļu, tiltu labošanu utt.

Pilsētas rātes tiesa. Saskaņā ar pilsētas statūtiem pārvaldes orgāns rāte (dome) bija tiesīga spriest tiesu pilsētas iedzīvotājiem (birģeriem) civilās un kriminālās lietās. Piespriežot sodus, rātes sēdē vajadzēja piedalīties virskapitānam. Kurzemes hercogistē rāte bija tiesīga spriest tiesu Jelgavā, Bauskā, Ventpilī, Jēkabpilī (sākot ar 1670. gadu), Jaunjelgavā (sākot ar 1646. gadu), Kuldīgā, Aizputē, Grobiņā un Piltenē. Tiesas spriešana pilsētu rātēs notika īpašās tiesu dienās (Gerichtstagen). Pilsētas rāte bija pirmās instances tiesa. Tās spriedumus varēja pārsūdzēt hercoga galma tiesā.

Piltenes landrātu kolēģijas tiesa. Piltenes landrātu kolēģija kā pārvaldes orgāns reizē bija arī šī apgabala augstākā tiesa. Landrātu kolēģiju sauca arī par *zemes tiesu* (Landgericht). Tā iztiesāja brīvo ļaužu civilietas un krimināllietas. Dažos gadījumos šīs tiesas spriedumus varēja pat pārsūdzēt Karaliskajā relācijas tiesā Varšavā. Piltenes pilsētas iedzīvotājus tiesāja Piltenes pilsētas rāte. Šī apgabala zemniekus tiesāja viņu muižu tiesas.

Muižas tiesa. Katrā privātā muižā muižnieks bija tiesīgs spriest tiesu pār saviem apakšniekiem (Unterthan). Saskaņā ar Gotharda privilēģiju muižniekiem pār saviem dzimļaudim piederēja augstākā un zemākā tiesas vara (die höchste und niedrigste Gewalt des Gerichts). Hercoga Jēkaba laikā sāka ieviest paradumu — nāves soda piespriešanas gadījumā pieaicināt tiesā apkārtējos muižniekus. Muižas tiesā mēdza pieaicināt arī zemnieku pārstāvjus — parasti šķilteri (Schildreuter) un vecākos zemniekus kā novada parašu zinātājus (Rechtsfinder). Zemnieku pārstāvju pieaicināšana muižas tiesā bija nepieciešama galvenokārt tāpēc, lai sarunātos ar zemniekiem latviešu valodā un noskaidrotu tiesai svarīgus apstākļus.

Domēņu tiesa. Hercoga domēņu muižās (domēnēs) zemnieku civilietas izsprieda muižjunkurs (Amtshofsjunker) vai muižas arendators (rentnieks) kopā ar zemnieku šķilteriem. Domēņu muižu zemnieku krimināllietas iztiesāja kapitāni.

* * *

Kurzemes hercogistes valsts iekārta nodrošināja saujiņai vācu «dižciltīgo» muižnieku gandrīz neierobežotas tiesības. Katra muiža bija it kā valsts valsti. Šī iekārta muižniekiem deva vēl lielāku patvaļu pār zemniekiem, nekā tas bija agrāk Livonijā.

4. §. KURZEMES HERCOGISTES TIESĪBAS

1. TIESĪBU AVOTI

Agrākās Livonijas tiesības un privilēģijas

Agrākās Livonijas tiesības un privilēģijas, par cik tās netika grozītas un papildinātas, turpināja būt spēkā arī Kurzemes hercogistē. Dokumentāri to apstiprināja Gothards Ketlers 1561. gada Padošanās aktā. Arī pēc jaunās Privilēģijas izdošanas (1570. g.), kura deklarēja, ka visi līdzšinējie Livonijas ordeņa lēņi kļūst par pilnīgu muižnieku privātpašumu ar neierobežotu rīcības tiesību, lēņu tiesības tomēr vēl netika likvidētas. Tās palika spēkā attiecībā uz tiem lēņiem, kurus hercogs turpmāk piešķīra jaunaļiem vasaļiem no savām zemēm. Agrākās Livonijas tiesības turpināja būt spēkā arī krimināltiesībās, civiltiesībās un citās tiesību nozarēs. Tiesās piemēroja Livonijas bruņinieku tiesības, feodālās Vācijas tiesības, romiešu tiesības, kanoniskās tiesības un pilsētu tiesības. Arī Livonijas zemnieku tiesības (altes Kurisches Recht, altes Recht der Liven) nebija atceltas un turpināja būt spēkā. Tomēr šīm zemnieku tiesībām tikpat kā nebija praktiskas nozīmes, jo hercogistes muižniekiem bija piešķirta vara pašiem savās muižās izdot noteikumus un tiesāt zemniekus pēc sava prāta un ieskatiem.

Agrāko Livonijas tiesību un parašu loma mazinājās pēc tam, kad izdeva Kurzemes hercogistes satversmi (1617. g. — Formula Regiminis) un sastādīja likumu grāmatas (1611. g. — Gesetze und Statute des piltenschen Kreises; 1617. g. — Statuta Curlandica u. c.).

Svarīgākie Kurzemes hercogistes juridiskie akti un dokumenti

Padošanās līgums starp Polijas karali Sigismundu Augustu un bijušo Livonijas ordeņa mestru Gothardu Ketleru noslēgts Viļņā 1561. gada 28. novembrī (*Pacta subiectionis inter Regem Sigismundum Augustum et Magistrum Gotthardum Kettler, inita Vilnae 28 Nov. 1561.*)¹

Šī vienošanās ir Kurzemes hercogistes dibināšanas akts. Tajā izteikti jaunās vasaļvalsts pamatprincipi. Galvenie padošanās līguma noteikumi bija sekoši: bijušiem Livonijas iedzīvotājiem dota ticības brīvība saskaņā ar Augsburgas konfesiju. Paliek spēkā bijušās Livonijas iedzīvotāju tiesības un privilēģijas, it sevišķi muižniekiem. Tiek atstāta vāciskā pārvalde — amati piešķirami tikai vāciešiem (*nationis ac linguae Germanicae hominibus*); bijušais Ordeņa mestrs Gothards kļūst par Polijas karaļa vasaļi ar

¹ Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht ..., 51.—56. lpp., Nr. 50.

hercoga titulu, un viņa tiesības ir līdzīgas Prūsijas hercoga tiesībām. Polijas karalis izlēno viņam un viņa vīriešu dzimuma pēcnācējiem visu bijušo Ordeņa valsti Daugavas kreisajā krastā, proti, Kurzemi un Zemgali. Investitūra tiek atlikta uz vēlāku laiku. Polijas karalis patur sev visu pārējo Livoniju Daugavas labajā krastā. Gothards Kētlers atsakās no mestra amata un visām tiesībām uz Rīgu par labu karalim. Karalis atļauj hercogam ierīkot savu sēdekli Rīgas pili. Hercogam tiek dota arī tiesība kalt naudu pēc Lietuvas naudas parauga. Monētas vienā pusē karaļa, bet otrā — hercoga attēls. Ar šo padošanās līgumu Kurzemes hercogiste kā bijušās Livonijas daļa izbeidza formālās attiecības ar feodālo Vāciju un juridiski nonāca Polijas padotībā.

Hercoga Gotharda privilēģija Kurzemes muižniekiem izdota 1570. gada 20. jūnijā (Des Herzogs Gotthardt Privilegium für den curländischen Adel vom 20.ten Juni 1570).¹ Šo dokumentu apstiprināja arī Polijas karalis. Hercogs Gothards savā privilēģijā apsoliņa nodrošināt kārtām luterticību un tuvākā laikā sakopot Kurzemes zemes tiesības īpaša statūtu grāmatā, kā arī revidēt tiesu iekārtu. Hercogs apsoliņa paturēt spēkā visas vecās un jaunās muižnieku privilēģijas. Bet pašs galvenais punkts šai dokumentā bija tas, ka hercogs deklarēja, ka *visi Livonijas laika lēņu valdījumi kļūst par muižnieku pilnīgu privātipašumu* ar neierobežotu rīcības iespēju («... seines Gefallens, zu versetzen, zu verpfanden, zu alienieren, zu verkauffen, zu vergeben, im Testament, zu verschreiben»; «... pēc savas patikas rīkoties, iekilāt, atsavināt, pārdot, atteikties, ar testamentu novēlēt...»). Citiem vārdiem sakot, ierobežotais lēņu īpašums (feodum) kļuva par neierobežotu privātipašumu (allodium). Tālāk Gotharda privilēģija noteica, ka lēņu dienests (Lehndienst), kas līdz tam bija muižniekiem jāpilda personiski, tiek aizstāts ar nepersonisku jātnieku dienestu (Rossdienst). Atbilstoši zemes platībai muižniekam bija jāuztur bruņots jātnieks hercogistes aizsardzības vajadzībām. Šos muižniecības dotos jātniekus apvienoja zem dižciltīgo muižnieku karoga (Adelsfahne). Turpretī hercoga muižās komplektētos jātniekus apvienoja zem galma karoga (Hofesfahne).

Bez tam Gotharda privilēģija piešķīra muižniekiem jaunu priekšrocību, kura nebija Livonijas laika vasaļiem, proti, *augstāko un zemāko tiesas varu* (die höchste und niedrigste Gewalt des Gerichts) pār savas muižas laudīm. Tādējādi muižnieku muižu zemnieki vairs nevarēja sūdzēties nevienā valsts tiesā. Muižnieki ieguva tiesību piemērot augstāko sodu («Zu Halse und Bauch» — «Kaklu un vēderu»), t. i., nāves sodu pakarot vai saraustot galvas.

Beidzot Kurzemes muižnieki ar šo privilēģijas aktu tika atbrīvoti no nodokļiem un muižas, kā arī ieguva tiesību savās muižās turēt krogus, tirgoties un iegūt peļņu citādā veidā.

¹ Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht... 85.—88. lpp., Nr. 76.

Polijas karaļa izdotie likumdošanas akti Kurzemes hercogistes lietās. Stingri juridiski ņemot, vienīgi Polijas karalis bija tiesīgs izdot likumus savai vasaļvalstij — Kurzemes hercogistei. Terminoloģijas ziņā tie bija nosaukti dažādi. Piemēram, Investitūras diploms hercogam Gothardam («Diploma Investiturae a Rege Stephano datum Duci Gothardo 4 Augusti 1579»), karaļa Stefana reliģijas nodrošinājums Kurzemes kārtām (Cautio-Religionis de eodem Dato), karaļa Staņislava Augusta alodifikācijas diploms Kurzemes muižniekiem 1776. gadā, ar ko galīgā veidā Kurzeme tika atceltas lēņu tiesības, u. c.

Polijas karalisko komisiju juridiskie akti. Polijas valdība samērā bieži sūtīja uz Kurzemi *speciālu uzdevumu komisijas*, kas rīkojās karaļa noteiktu pilnvaru robežās. Šīs pilnvaras reizēm bija ļoti plašas. Tā Kurzemes satversmes aktu (Formula Regiminis) izdeva šāda uz Jelgavu atsūtīta Polijas karaļa komisija. Reizēm šīm komisijām bija arī tiesas vara. Tās bija pilnvarotas izšķirt galīgā veidā strīdus starp hercogu un muižniecību. Piemēram, 1617. g. poļu komisija atzina hercogu Vilhelmu par līdzvainīgu muižnieku — brāļu Noldu nogalināšanā un atņēma viņam hercoga varu (S.R.M^{tis} praescriptum Commissionis in Curlandiae et Semigalliae Ducatum, d.d. Varsoviae d. 18. Januarii 1617.).¹

Kurzemes landtāga lēmumi. Jau iepriekš atzīmējām, ka landtāgs bija hercogistes valsts orgāns, kas pilnīgi atradās muižnieku kārtas rokās. Tas izlēma tikai tos jautājumus, kas interesēja muižniecību, piemēram, zemnieku bēgšanas aizliegumu, zemnieku sodīšanu, kalpu algu lielumu utt., bet atlika jautājumus, kas muižniecībai bija mazsvarīgi vai pat nepieņemami, piemēram, skolu jautājumus u. c.

Hercogi mēdza publicēt landtāga lēmumus (Landtagsschlüsse) īpašu *patentu* vai *ediktu* veidā. Praktizēja arī šo lēmumu nolaišanu baznīcā no kanceles. Hercogistes laikā plašais lēmumu materiāls netika sakopots. Tomēr vēlāk tie tika savākti. Viens no lielākiem izdevumiem ir Kārļa Rummela krājums.²

Kurzemes pilsētu tiesības. Jau bijušās Livonijas laikos feodālie zemes kungi mēdza piešķirt Kurzemes pilsētām Rīgas parauga statūtus. Tie vēlāk tika papildināti un grozīti ar pašu pilsētu rātu izdotiem noteikumiem (Bürgersprachen, civiloquia). Krievu un poļu apdzīvotajai Jēkabpilij hercogs piešķīra Magdēburgas parauga statūtu, kas bija izplatīts Lietuvas lielkņazistē. Kurzemes hercogi izdeva pilsētām t. s. policijas noteikumus (Policeiordnung),³ kas daļēji pārveidoja pilsētu tiesības. Kurzemes

¹ C. von Rummel. Die Quellen des Curländischen Landrechts, Bd. 1, Lief. 3. Acta Commissionis de anno 1617, 6. lpp.

² C. von Rummel. Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759 nach Vergleichung mehrerer Handschriften. Dorpat, 1851.

³ Mitausche Stadt-Policeyordnung (1606). Turpmāk — Mit. PO. Rokrakstā. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100K, 1. apr., 18. apvāks.

hercogistes laikā pilsētu tiesības bija 11 pilsētām: Jelgavai, Kuldīgai,¹ Liepājai, Bauskai, Ventspilij, Tukumam, Grobiņai, Aizputei, Jaunjelgavai, Jēkabpilij un Piltenei.

Pilsētas pašvaldības orgāns bija *rāte* (maģistrāts). Jelgavā tā sastāvēja no 12 locekļiem (2 birģermeistari, 2 fogti, 8 rāteskungi); Kuldīgā — no 7 locekļiem (1 birģermeistars, 1 fogts un 5 rāteskungi); Liepājā — 9 locekļi (2 birģermeistari, 1 fogts, 6 rāteskungi); Ventpilī — 6 locekļi (1 birģermeistars, 1 fogts, 4 rāteskungi); Piltene — 3 locekļi (1 fogts un 2 rāteskungi) utt. Bez administratīvām funkcijām rātei bija arī tiesas funkcijas. Darbojās arī dažas zemākas pārvaldes kolēģijas (Stadtkammerrei — pārzināja naudas lietas u. c.), kā arī zemākās tiesas (fogta tiesa, bāriņu tiesa u. c.).

Kurzemes hercogistes likumu kodifikācijas

Piltenes statūti (1611. g.). Muižniecības uzdevumā Kārlis fon Sakens kodificēja Piltenes apgabala zemes tiesības, kuras pēc Polijas karaļa komisijas pārbaudes 1611. gada 28. oktobrī apstiprināja Polijas karalis ar nosaukumu «Piltenes aprinķa likumi un statūti» («Gesetze und Statute des piltenschen Kreises».)² Tie bija sastādīti vācu valodā. Parasti tos sauc par Piltenes statūtiem. Šī kodeksa galvenie tiesību avoti ir Livonijas vidējās bruņinieku tiesības (Das mittlere livländische Ritterrecht), «Sakšu spogulis» («Sachsenspiegel»), vietējās parašu tiesības (die alten Gewohnheiten) un veseli tiesību institūti no romiešu tiesībām un kanoniskajām tiesībām. Piltenes statūti sastāv no četrām daļām. 1. daļa — Piltenes apgabala attiecības ar Polijas karali, tiesu iekārta un process; 2. daļa — dzimtbūšanas tiesības («Von der Gewalt der Erbherren über ihre Bauern»), laulības un saistību tiesības; 3. daļa — mantošanas tiesības; 4. daļa — krimināltiesības.

Piltenes statūti vēlāk tika papildināti ar speciāliem procesa likumiem, kurus karalis Augusts III apstiprināja 1746. un 1756. gadā (Modus procedendi in liquiden Schuld-Sachen aus dem Jahre 1746; Modus procedendi in Restitutions-Sachen, 1756).³ Piltenes statūti bija izdoti muižniekiem un brīviem ļaudim, tie neattiecās uz zemniekiem.

1617. g. Valdības formula (Formula Regiminis). Pēc tam kad Piltenes apgabals bija dabūjis savu kodeksu, pārējie Kurzemes muižnieki bija neapmierināti un griezās pie Polijas karaļa ar sū-

¹ Die Bauer-Sprache oder Statuta (Goldingen), 1695. Rokrakstā. — LPSR Valsts bibl., Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100K, 1. apr., 68. apvāks.

² C. von Rummel. Die Quellen des Curländischen Landrechts, Bd. 1, Lief. 4, 1.—93. lpp.; «Kommissya Piltynska». — N. Zalasowski. Jus Regni Poloniae, 670. lpp.

³ C. von Rummel. Die Quellen des Curländischen Landrechts, Bd. 1, Lief. 4, 96.—106. lpp.; Des Piltenschen Kreyses Statuta oder Gesetze. Greypswald und Leipzig, anno 1736.

dzību, ka hercogs nepildot savu solījumu kodeksa izstrādāšanas lietā. Kā parasti tādos gadījumos, Polijas karalis sūtīja uz Kurzemi komisiju ar Kulmas bīskapu J. Kucborski priekšgalā. Šī komisija sāka darboties 1617. gada februārī Jelgavā un apmēram mēneša laikā izstrādāja Kurzemes hercogistei satversmi, t. s. *Valdības formulu* (Formula Regiminis in Ducatu Curlandiae et Semigalliae),¹ kas tika izsludināta 1617. gada 18. martā. Tā bija uzrakstīta latīņu valodā un sastāvēja no 52 pantiem. Šai kodeksā bija paredzētas hercoga un pārējo valsts varas amatpersonu un orgānu varas funkcijas. Valdības formulas 27. pantā pats šis kodekss pieskaitīts pie pamatlikumu aktiem, kam nedrīkst runāt pretī pat landtāga lēmumi.

Turpmāk hercogs, stājoties amatā, zvērēja, ka valdīs saskaņā ar šo Valdības formulu.

1617. g. Kurzemes statūti (Statuta Curlandica). Tā pati Polijas karaļa komisija² ar bīskapu Kucborski priekšgalā, kas sastādīja Valdības formulu, izstrādāja arī Kurzemes likumu grāmatu ar nosaukumu «*Kurzemes un Zemgales muižniecības tiesības un likumi jeb Kurzemes statūti*» («*Jura et leges in usum Nobilitatis Curlandicae et Semigallicae sive Statuta Curlandica*».)³ Šī kodeksa avoti bija Piltenes statūti, bijušās Livonijas tiesības un romiešu tiesības (daudz plašāk nekā Piltenes statūtos). Kurzemes statūti sarakstīti latīņu valodā un ietver 228 pantus. Oriģinālā gan nebija ne nodaļu, ne pantu apzīmējumu. Tāpēc arī pantu skaits dažādos norakstos un izdevumos bija dažāds. Kurzemes statūti pārtulkoti vācu valodā jau 1617. gadā un lietoti rokrakstā. Tie pirmo reizi iespiesti tikai 1727. gadā.⁴ Tā kā ilgāk par 100 gadiem hercogistē lietošanā bija tikai noraksti, tad bija radušās vairākas šī kodeksa redakcijas. Muižnieki apzināti sagrozīja dažus sev mazāk vēlamus pantus (piemēram, noteikums, ka dzimtkungs bada laikā nedrīkst pamest savus dzimtļaudis, muižnieku eksemplāros bija izmests). Pārņemot (recipējot) romiešu tiesības, Kurzemes statūtos tika ieviesti pat verdzības noteikumi, kurus attiecināja uz dzimtļaudīm.

Vairāk nekā puse no Kurzemes statūtu normām bija romiešu tiesības. Visumā pantu redakcija fragmentāra, nepilnīga.

Kurzemes statūti tika izdoti muižniekiem. Vēlāk tos sāka piemērot arī birģeriem. Uz zemniekiem šis kodekss attiecās tikai kā uz tiesību objektiem, paredzot viņiem dzimtbūtniecisku verdzību.

¹ C. von Rummel. Die Quellen des Curländischen Landrechts, Bd. I, Lief. 3, 19.—40. lpp.

² «Kommissya Kurlandska» (N. Zalasowski, Jus Regni Poloniae, 669. lpp.

³ C. von Rummel. Die Quellen des Curländischen Landrechts, Bd. I, Lief. 3, 41.—42. lpp.; H. L. Birkel. Statuta Curlandica, seu Jura et Leges in usum Nobilitatis Curlandicae et Semigallicae, de Anno MDCXVII (turpat arī tulkojums vācu val.), Mitau, 1804.

⁴ Ch. Nettelbladt. Fasciculus Rerum Curlandicarum, Primus. 1727. (Latīņu un vācu teksts.)

Kurzemes un Zemgales hercogistes zemes tiesību projekts (ap 1644. g.). Kurzemes bruņniecības uzdevumā vācu jurists, hercogistes padomnieks Deršaus (Chr. von Derschau),¹ pārstrādāja Kurzemes statūtus par jaunu zemes tiesību projektu.² Tomēr Polijas karalis to pagaidām atteicās apstiprināt, un tas palika tikai kā projekts, neiespiests, rokrakstā. Šis Deršaua sastādītais hercogistes zemes tiesību projekts pauž Kurzemes vācu muižniecības intereses un centienus. Tajā nostiprinātas un paplašinātas dzimtkungu tiesības uz varu pār zemniekiem un viņu iedzīvi. Projekta tekstā (377. §) uzņemts pat 1638. gada Kurzemes landtāga lēmums,³ kas atļauj muižniekiem sodīt zemniekus ar kājas nociršanu, ja tie otrreiz aizbēguši no sava dzimtkunga. Ideoloģiskā ziņā Deršaua projekts bija orientēts nevis uz savas virskundzības valsts — Polijas — tiesībām, bet gan uz tiesībām tālaika Vācijā, kur toreiz norisēja strauja romiešu tiesību recepcija. Salīdzinot ar Kurzemes statūtiem, Deršaua projektā ir ievērojami vairāk romiešu tiesību institūtu. 4. § tekstā pat norādīts, ka tad, ja kādu gadījumu (Casus) nevarētu atrisināt pēc šiem likumiem, tad «jāvadās no parastajām vispārīgajām tiesībām», t. i., pēc romiešu tiesībām, ko pielietoja tālaika Vācijas prakse. Jāsecina, ka romiešu tiesību recepcijas pastiprināšanās Kurzemes hercogistes zemes tiesībās nav izskaidrojama vienīgi ar ekonomiskās attīstības vajadzībām, bet gan lielā mērā ar vietējās vācu muižniecības uzskatiem un orientēšanos uz Vācijas tiesībām. Cik vērojams, Polijas varas iestādes nelika šķēršļus romiešu tiesību recepcijai Kurzemē.

Tā sauktie muižu likumi (rakstītie un nerakstītie). Privātās muižas Kurzemes hercogistē jāraksturo kā valstis valstī. Muižnieki varēja saviem dzimtļaudīm izdot pat likumus un pēc tiem spriest tiesu. Kurzemes statūtos (63. §) ir rakstīts: «Ikvienam dzimtkungam atļauts noteikt saviem dzimtļaudīm īpašus likumus, tikai neaizskarot valsts iekārtu.» Šo tiesību plaši izmantoja Kurzemes vācu muižnieki, valdot pār latviešu zemniekiem. Muižas pārvaldes praksē ar laiku nodibinājās nerakstīta tiesiska kārtība, pēc kuras vadījās muižas tiesa. Atsevišķās muižās tā varēja būt dažāda atkarībā no muižnieka patvaļas pakāpes, tiesību satura, pielīdēju (vagaru, vecāko u. c.) lomas, baznīcas ietekmes, senu parašu saglabāšanās utt.

Daži uzņēmīgāki Kurzemes muižnieki ir pat centušies muižas tiesiskos noteikumus uzrakstīt latviešu valodā un darīt tos zinā-

¹ Deršaus dzimis Kēnigsbergā, studējis Strasburgā jurisprudenci, iegūstot tiesību doktora grādu, darbojies Kurzemes hercogistē par valsts padomnieku, miris 1645. gadā.

² *Chr. v. Derschau. Land-Recht der Herzogthum Curland und Semmgallen.* — LPSR CVVA, 4038. f., 2. apr., 383.a lieta. Rokrakstā.

³ *Der Landtags-Abschied vom 20 Juli 1638.* — *C. von Rummel. Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759, § 18, 64.—73. lpp.*

mus zemniekiem, līdzīgi kā valsts izdod likumus saviem pavalstniekiem.¹

Raksturīgs piemērs šai ziņā ir *Struteles* muižas dzimtkunga Franka 1793. gadā uzrakstītie *muižas likumi* (49 panti) viņa dzimtļaudim. Šie muižas mēroga noteikumi nosaukti par «Struteles valsts likumiem». To saturs liecina, cik varens ir juties šis muižnieks savu dzimtļaužu vidū. Muižai vēlamā kārtība tika uzturēta gan ar baznīcas autoritāti, gan ar draudiem piemērot miesas sodus.

«Struteles valsts likumi»,²

kas no mannim Franz Alexander Ernsts Franck Strutteles valsts dsimts-kunga sadohmati un us mannu ļauschu labbumu noraugahs ka tee wisseem mannem dsimts-ļaudim sinnami un ikweenam lassami buhtu, esmu es gahdajis, ka wiņņi schinnis rakstos eespeesti taptu. 1793.»

Ar liekulīgiem vārdiem un reliģijas māņiem šis muižnieks vispirms vērsās pie zemniecības virsslāņa — saimniekiem, lai ar to palīdzību vieglāk piekļūtu masām.

1. p.: «Saimneekam buhs ar saimi un behrneem rihtos in wakaros Deewu peeluhgt, in ikswehtdeenas tohs basniza suhtihht pee Deewa wahrdu klausischanas.»

Arī muižas tiesas sastāvā tiek iecelti uzticami saimnieki, vāgari un citi savas tautas nodevēji. Mērķis — panākt, lai paši zemnieki pērtu citus zemniekus.

4. p.: «Par teesneekeem esmu zehlis trihs gohdigus saimneekus, diwi waggarus in manas leelas muischas in leijes muischas meierus.»

10. p.: «Pahr wissahm suhdseschanahm, wainahm, wajjadsibahm un blehdibahm starp maneem ļaudim buhs schai teesai spreest; bes tahm wainahm pee muischas darbeem, pahr kuņņeem meieris un waggari spreedihhs.»

Izspriežot muižas tiesā savu zemnieku kriminālos noziegumus vai civiltiesiskos strīdus, muižnieki mēdza pieaicināt uzticamus zemniekus (vāgarus, šķilterus, vecākos u. c.), lai tie palīdzētu atrast kaut kādas tiesību normas (parašas), kas pazīstamas attiecīgās muižas novadā, un arī sarunātos ar zemniekiem latviešu valodā. Sos muižas tiesā pieaicinātos zemniekus («tiesnešus») sauca par *tiesību atradējiem* (die Rechtsfinder). Tomēr sprieduma

¹ Tekstu krājums: *A. Švābe*. Kurzemes muižu tiesības. R., 1931 (iespiesti deviņu muižu likumu teksti).

² Turpat, 5.—10. lpp.

taisišanā un soda noteikšanā muižniekiem pašiem piederēja izšķirošais vārds.

8. p.: «Teem teesneekeem buhs ikweenu zilweku skaidri un rahmi izklausiht, pehz tahm gaudahm, tahs runnas un waijadsibu labbi ismekleht, isdibbinaht un apdomaht in tad ikweenam to teesu ta jaspreesch, ka wiņņi to preeksch Deewa in mannim dohma atbildeht.»

Muižnieka ieceltā uzticamo zemnieku tiesa (3 saimnieki, 2 vāgari, 2 meieri) piesprieda un izpildīja miesas sodus saviem tautas brāļiem.

11. p.: «Pehz ka tahs wainas leelums un gruhtiba irraid, pehz ta tai teesai arridsan to strahpi janospreesch; bet tomehr ne wairak, ka ar pahtagu diwi desmits strehķus, un ar rihkstehm seschus pahrus.»

12. p.: «Tas arr warr notikt, ka kahda waina tik leela, ka schi strahpe to ne atlihsina; tad buhs teem teesneekeem pee man, ka tam dsimts-kungam padohmu mekleht.»

13. p.: «Weenam no teem waggareem buhs allaschiņ pee rohkas buht, un to nospreestu strahpi tuhliņ isdarriht.»

Pats muižnieks, kā redzams, skaitījās it kā augstāka instance (12. p.). Vāgars bija nostādīts istā bendes lomā — izpildīja miesas sodus zemniekiem (13. p.). Tādējādi muižas likumi un muižas tiesa bija tipiski dzimtļaužu apspiešanas rīki Kurzemes muižnieka rokās.

26. p.: «Teem teesneekeem, wirsneekeem un usraugeem, kas manna wahrda eezelti irr, buhs paklausiht in gohdu doht; kas scheem pretti turrahs, wiņņus gahna, in ne klausa, pahr to es pats, kā dsimts-kungs, spreadischu.»

Galvenā uzmanība muižas likumos un tiesā tiek pievērsta klaušu darbu izpildīšanai — piedraud ar pērienu.

27. p.: *«Wiseem muischas darbeem buhs wassarā ar saules lehkschanu sahsktees un pee saules noeschanas beigtees, pee tahm ihsahm deenahm ruddeni in seemā, deenai austohht un gaismai beidsohht.»

28. p.: «Pee apkohpschanas mannu leetu in darbu, dohmu es wiseem manneem usraugeem wallas, weenam nebehdneekam, kad tas us wahrda skubbinaschanas neprohtahs, peezuš jeb seschus zirteenus ar pahtagu muggurā doht, in ja tas pretti turrahs, jeb gahna, buhs tam ar tschetreem pahreem rihkstu schauštam tapt.»

Kalpi nedrīkst ik gadus mainīt dzimtmāju saimniekus.

44. p.: «Teem kalpeem un mahju-ļaudim buhs trihs gaddus weenā weetā palikt.»

Šie Struteles muižas likumi ir vieni no raksturīgākiem. Cik zināms, šādi rakstīti likumi bijuši 10 Kurzemes muižās, bet pārējās tie pastāvējuši nerakstītā veidā kā vietējās parašas, kas bija pilnīgi atkarīgas no dzimtkunga patvaļas.

2. KURZEMES HERCOGISTES TIESĪBU RAKSTUROJUMS

Muižnieku privilēģijas un zemnieku beztiesība. Kurzemes hercogistē valdīja galvenokārt agrākās Livonijas vācu muižnieku pēcteči, kas paņāca savu privilēģiju paplašināšanu pār dzimtmuižām un dzimtļaudīm. Neliela saujiņa vācu muižnieku ģimeņu (Adel) ieguva visplašāko varu pār savu muižu dzimtļaudīm (die Erbunterthanen) — latviešu zemniekiem.

Ar Gotharda privilēģiju un citiem pamataktiem muižnieki ieguva ne tikai privātās dzimtmuižas agrāko lēņu muižu vietā, bet arī tiesības izdot saistošus noteikumus un spriest tiesu pār zemniekiem savas muižas novadā. Kurzemes hercogistē muižnieki ieguva tiesību sodīt zemniekus pat ar nāvi, kamēr agrākā Livonijā šī tiesība piederēja valsts varas pārstāvim fogtam.

Muižnieki paņāca dzimtcilvēku beztiesiskā stāvokļa juridisku noformējumu hercogistes likumdošanas aktos (Kurzemes statūtos u. c.). Protī, Kurzemes hercogistes zemnieki tika pielīdzināti romiešu vergiem (homines proprii, mancipes). Ar to muižnieki ieguva tiesības lemt par savu dzimtļaužu dzīvību un nāvi (ius vitae ac naxis). Tāda zemnieku beztiesību deklarācija feodālisma periodā citās zemēs vairs nebija sastopama. Pielīdzinādami dzimtcilvēkus romiešu vergiem, muižnieki neuzskatīja zemniekus par personām, kam būtu visminimālākās tiesības. Zemnieki kļuva par muižnieku «runājošiem rīkiem» («instrumentum vocale»). Bez tam vergiem pielīdzinātiem dzimtļaudīm kā beztiesīgām būtnēm juridiski nekas nepiederēja. Kurzemes statūti atsaucās uz romiešu pekūliju.¹ Šis noteikums muižniekiem bija ļoti izdevīgs, jo tie varēja savus zemniekus pēc patikas ielikt mājās un izlikt no tām (Gesinde). Viss, ko saražoja un ieguva dzimtļaudis — vergi —, skaitījās pekūlija kunga (muižnieka) īpašums. Stingri juridiski ņemot, Kurzemes zemniekiem nekas vairs nepiederēja.

Agrākās Livonijas zemnieku tiesības praktiski vairs Kurzemes hercogistē nepiemēroja, kaut gan tās daļēji vēl bija spēkā. Valdošo šķiru — muižniekus — tās neinteresēja. Neviens arī šo seno tiesību saturu nezināja, izņemot dažus zemnieku vecajos, kuru atmiņā vēl viens otrs noteikums bija saglabājies. Kurzemes hercogistē bija ļoti maz mācītu juristu. Tie bija studējuši ārzemēs un nodarbojās vienīgi ar hercoga un muižnieku tiesību jautājumiem. Zemniekiem tādu juristu padomi un aizstāvība nebija pieejama.

Tie zemnieku jautājumi, par kuriem interesējās paši muižnieki, tika izlemti arī Kurzemes landtāgā. Piemēram, par zemnieku bēgšanas apkarošanu, par kalpu algu apmēriem u. c. Bet zemnieku personiskās lietas un viņu sadzīves jautājumus kārtoja katras atsevišķas muižas likumi un tiesa.

Muižnieku kundzības izpausme civiltiesībās. Kurzemes statūti, Piltenes statūti un Kurzemes landtāga lēmumi īpašuma tiesības

¹ Peculium — kunga mantas vienība, kas pagaidām nodota verga ricībā.

uz dzimtmuižām (Nobiliūm bona, die adelige Güter) atzina vienīgi vietējiem muižniekiem. «Nedižciltīgie ļaudis un ārzemnieki... nedrīkst dzimtmuižas pīrkt un valdīt» (Kurz. st. 105. §: «Homines ignobiles et peregrini... Nobiliūm bona emere et possidere non debent»). Tās pārgāja no paaudzes uz paaudzi tikai dižciltīgo ģimeņu piederīgiem kā «tēva vai mātes manta» (180. §: «Bona paterna vel materna»). Muižu (curiae, die Höfe) kā nekustamu mantu mantoja vecākais dēls (Kurz. st. 119. §: primogenito cedent). Viņš brāļiem un māsām viņu daļas izmaksāja naudā. Dzimtmuižas gan varēja pārdot vai novēlēt ar testamentu, bet tikai kādam no Kurzemes dižciltīgiem muižniekiem. *Muižas būtisks piederums* skaitījās tās *zemnieki* — juridiski *vergiem pielīdzināti dzimtcilvēki* (homines proprii, Leibeigene).

Kurzemes statūtos teikts: «jo dzimtbūtnieciskais vergs atrodas sava kunga pilnīgās (īpašuma) tiesībās» (Kurz. st. 53. §: «homo enim proprius, in pleno jure Domini sui constitutus»). Tādējādi aizbēgušos zemniekus (bēgšanas gadījumi toreiz notika bieži) muižnieks varēja atprasīt kā savu īpašumu. Saskaņā ar Kurzemes statūtiem pat noilgums šādos gadījumos nebija vērā ņemams (Kurz. st. 53. §: «nullus sit praescriptioni locus»).

Turpretī Piltenes statūtos aizbēgušiem zemniekiem bija paredzēts ilgš atprasīšanas noilgums — 30 gadi, 6 nedēļas un 3 dienas.¹ Aizbēgušie zemnieki bija jāatdod ar sievām, bērniem un visu viņu iedzīvi, kā arī jāatlīdzina zaudējumi tai gadījumā, ja nelikumīgi tos bija aizturējuši citi muižnieki (Kurz. st. 55. §).

Tādējādi pēc Kurzemes hercogistes civiltiesībām zemnieki tika uzskatīti par muižniekiem piederošām kustamām lietām, ar kurām viņi varēja rīkoties pēc patikas. Zemnieki, kas bija izkalpojušies muižu māju saimnieku stāvoklī, varēja to paturēt vai zaudēt pēc muižnieku ieskata. Struteles muižas likumos (24. p.) teikts:

«Ikkatram saimneekā dehlam, kas pagohdam dsihwojis, ne kahdu blehdibu jeb sahd्सibu ne darrijis, tam buhs sawa tehwa mahjuweetu dabbut, ka tehws to nowehlejis.»

Te nav runa par kaut kādu mantošanu, bet par zemnieka dēla atstāšanu atkarībā no muižnieka žēlastības mirušā muižas māju saimnieka mājvietā. Raksturīgs ir izteiciens «tēva mājvieta», kas norāda, ka dzimtbūtnieciskajam vergam nekas nepiederēja. Jebkurā brīdī kungs drīkstēja atņemt zemniekam viņa iedzīvi un pārvērst pašu par kalpu. 16. p.: «Wissi, kas plihteschanaī padohdahs, un pa deenahm krohgos sehsch, taps zeeti sohđiti; un ja tee saimneeka kahrtā buhtu un ne labbojahs, kalpu kahrtā nolikti un no mahjuweetas islikti taps.»

Seit Kurzemes muižu likumi seko romiešu pekūlija institūtam, saskaņā ar kuru kungs iecēla vergu par saimnieku ganāmpulķam, darbnīcai, veikalam utt., kā arī pēc patikas to atkal atcēla.

¹ Des piltenschen Kreyses Statuta oder Gesetze, 10.—12. lpp.

Arī civiltiesiskā apgrozībā Kurzemes zemnieki praktiski nevarēja piedalīties, jo muižnieki uzskatīja, ka zemniekiem nekā nepieder, un tos no tirdzniecības atstāma. Kurzemes statūtos gan rakstīts: «Pirkt un pārdot drīkst visi bez izšķirības, kam ir iespēja brīvi un neierobežoti rīkoties ar savu mantu» (96. §). Tomēr šo iespēju varēja izmantot tikai valdošās šķiras pārstāvji.

Kurzemes statūti (107. §) aizliedza arī tirgotājiem ārpus gada-tirgiem (extra forum publicum) slēgt izdevīgus darījumus (aes corrodentes, Schäumeray treiben) ar zemniekiem. Šie noteikumi liecina, ka muižnieki stingri kontrolēja, lai zemnieki neko nepārdotu bez viņu ziņas.

Pārējie civiltiesību institūti, kas attiecās vienīgi uz pašu muižnieku sadzīves lietām, bija galvenokārt pārņemti no romiešu tiesībām un papildināti ar dažiem vācu tiesību piejaukumiem. Lietu tiesībās līdzās minētajām dzimtmuižām plaši pielietoti romiešu servitūti: *ususfructus* — Kurz. st. 78. § (lietošanas un augļu iegūšanas tiesība); *usus, habitatio* — Kurz. st. 79. § (lietošanas tiesība, dzīvokļa tiesība); *iter, actus, via* — Kurz. st. 80. § (kājceļņa tiesība, lopu pārdzišanas tiesība, ceļa tiesība); *piscatio aut lignatio* — Kurz. st. 83. § (zvejas vai malkas ciršanas tiesība) u. c. *Saistību tiesībās* vērojama romiešu līgumu recepcija, piemēram, īres līgumu veidi *locatio-conductio* — Kurz. st. 108. §; *societas* — Kurz. st. 118. § (sabiedrības līgums); *emptio et venditio* — Kurz. st. 96. § (pirkuma un pārdevuma līgums) u. c. Arī *ģimenes tiesībās* plaši pārņemtas romiešu tiesības: *patria potestas in liberos* — Kurz. st. 64.—65. § (tēva vara pār bērniem), *potestas tutelariorum* — Kurz. st. 66.—75. § (aizbildnības vara), *dos* — Kurz. st. 190.—193. § (pūrs) u. c. Bet laulāto mantiskās attiecības regulētas ar vācu tiesības pazīstamo mantas kopību (das Recht der gesammten Hand, *ius coniunctae manus* — Kurz. st. 185.—187. §). Ļoti daudz romiešu tiesību normu pārņemtas *mantošanas tiesībās*, it sevišķi testamentu nozarē (*testamentum* — Kurz. st. 164. § u. c.). Tomēr līdzās romiešu mantošanas tiesību institūtiem saglabāta arī feodālo bruņinieku mantošanas tradīcija — bruņinieka apbruņojums (arma expeditoria, das Heergewette — Kurz. st. 203. §) pienācās pirmdzimtam dēlam vai tuvākam vīriešu dzimuma radniekam. Tomēr mantošanas tiesību galvenie principi regulēti pēc romiešu tiesībām. Romiešu tiesību recepcija Kurzemes hercogistes civiltiesībās pakāpeniski aizvien pieauga. Par to uzskatāmi liecina Kurzemes hercogistes 1644. g. zemes tiesību projekts.¹

Muižnieku interešu aizsardzība krimināltiesībās. Hercogistes galvenais krimināltiesību avots bija Kurzemes statūtu pēdējā nodaļa par noziegumiem un sodiem. Tajā paredzēti tādi noziegumi (delictum) un pārkāpumi (culpa), kas apdraudēja vācu muižnieku ekonomisko un politisko kundzību Kurzemē, kā arī viņu

¹ Chr. v. Derschau. Landt-Recht der Herzogthum Curland und Semmgallen. — LPSR CVVA, 4038. f., 2. apr., 383.a lieta. Rokrakstā.

neaprobežoto varu pār latviešu zemnieku masām. Šo mērķu sasniegšanai paredzēti nežēlīgi bargi sodi, kas galvenokārt aizgūti no feodālās Vācijas 1532. gada krimināllikumiem (Constitutio Criminalis Carolina, Peinliche Halsgerichtsordnung).¹ Statūtu 208. § teikts: «Dieva zaimotāji un tādi, kas apvaino dieva un cilvēka majestāti, baznīcas aplaupītāji, dumpinieki, pārbēdzēji, desertieri, valsts nodevēji sodāmi ar godu, dzīvību, mantu un ar zobenu nonāvējami.» 209. §: «Nozālotāji, tēva slepkavas, asinsapgriecnieki, dedzinātāji sadedzināmi uz sārta, laupītāji saraustāmi uz rata.»

Šie bargie sodi bija domāti masu iebaidīšanai, jo tos izpildīja publiski.

«Tiši slepkavas, jaunavu vai precētu sievu izvarotāji, vardarbību darītāji ar ieročiem uz publiskiem ceļiem vai privātās mājās, kaut arī neviens nebūtu nonāvēts, sacērtami ar zobenu. Pārējie laulības pārkāpēji uzskatāmi par bezgodīgiem» (210. §).

«Zagli, kas zaguši naktī vai dienā, valsts apzadzēji, mantojumu izlaupītāji, uzticētu lietu piesavinātāji sodāmi ar pakāršanu. Tāpat sodāmi ar nāvi tie, kas muižnieku dzimtcilvēkus aizveduši un lopus aizdzinuši» (211. §).

Šeit jāpiebilst, ka Kurzemes muižnieki centās visiem līdzekļiem mazināt zemnieku aizbēgšanu uz citiem novadiem. Zemnieku bēgšana kā viens no šķiru cīņas veidiem neizturamas ekspluatācijas dēļ vērsās aizvien plašumā. Ar bēgļu civiltiesisko atprasīšanu vien vairs nepietika. Muižnieki sāka pielietot krimināltiesiskas represijas kā pret pašiem bēgļiem, tā arī pret viņu atbalstītājiem un pieturētājiem, to skaitā arī pret vainīgajiem muižniekiem. Statūtu 226. § norādīts: «Kas aizbēgušos muižnieku dzimtcilvēkus uzņem, viņiem sniedz palīdzību vai uzmodina bēgt, tad, ja vainīgais ir muižnieks, tam jāmaksā divi simti florenu naudas sods, bet, ja vainīgais nav muižnieku kārtas vai tas ir zemnieks, tad to būs sist.» Šai gadījumā likums vadās no parastā viduslaiku principa — par vienu un to pašu noziegumu muižnieku soda ar naudas sodu, bet zemnieku ar pērienu.

Piedraudot ar kriminālsodu, Kurzemes statūti aizsargāja arī materiālās vērtības, kuru zudumi bija iespējami sakarā ar zemnieku aizbēgšanu: «Kas bēgļu pamestās zemnieku mājas posta vai kaut ko aizved, jāsoda ar tādu pašu sodu kā zaglis.»

Tomēr, neraugoties uz šīm krimināltiesiskām represijām, zemnieku bēgšana Kurzemes hercogistē nemazinājās, bet auga plašumā. Zvēriskās dusmās Kurzemes landtāgs 1638. gadā nolēma atļaut nocirst kāju zemniekiem par otrreizēju bēgšanu: «... zemnieks... pēc tam kad tas atdots atpakaļ savam dzimtkungam, atkal aizbēdzis, tad tam nocirst vienu kāju... visās draudzēs par

¹ Ch. G. von Ziegenhorn. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen, § 539.

to publiski no kanceles paziņot, lai zemnieki ar to rēķinātos un ar savu nezināšanu nevarētu aizbildināties.»¹

Atsevišķo muižu likumos bija paredzēti detalizēti krimināltiesību noteikumi zemniekiem, lai starp viņiem uzturētu kārtību un muižniekiem vēlamo darba disciplīnu. Piemēram, Struteles muižas likumos teikts:

18. p.: «Kas ķildes zell — kas kaujahs — kas pahr nowaddu aisbehg — kas par dumpineeku zellahs — kas ar pesteleem pinahs; kas kaimiņu jeb muischas laukus, pļawas, dahrsus, lezzekļus, bischu kohkus maita — tas ne irr taupams, bet aschi strahpejams pehz tahs wainas leeluma in gruhthibas.»

Muižniekiem bija sevišķi svarīgi, lai netiktu zagta manta, kas tieši vai netieši varētu traucēt muižas kļaušu saimniecību.

20. p.: «Aschi sohdams irr, kas nammius, klehtis, stallus, schķuhņus, rijas, dahrsus, laukus, dihķus, pļawas, seenu kaudses, bischu kohkus, arklus, iskaptis, zirrus jeb zittu kahdu darba rihku in mantas pasohg.»

Soditi tika arī visi nozieguma lidzzinātāji — kā saimnieki, tā mājas ļaudis.

21. p.: «Kad kahda sagta leeta sinnama tohp, in weena saimneeka mahjas tohp atrasta, un saimneeks to sinnajis muischā ne irr teizis — tad ne ween saglis sawu nopelnitu strahpi dabhuhs, bet arri saimneeks bes schehlastibas no mahju-weetas taps islikts.»

22. p.: «Tapat arridsan ziteem mahjas ļaudim notiks, kurreem labba ziņa no tahs nosagtas leetas bija, un to ne pee laika irr teikuschi; tohs buhs ka paschu sagli teesah: jo tas slehpejs tik labb, ka tas ņehmejs.»

Kāzu un citu dzīru ilgums zemniekiem un saimes ļaudīm tika ierobežots, lai neciestu muižas darbi un pašu zemnieku iztika.

36. p.: «Wissas dsihres tā irr turramas, ka Deewa dahwanas ne tohp isschķehrdetas. Dasch labs zaur leelu tehreschanu pārados un nabbadsiba eekriht jeb nespehj saweem mahjas ļaudim un saimei tahs nopelnitas bandas un lohnu gohdigi nodoht, neds arridsan saimei ihstenu labbu barribu preekscha zelt. Tapehz buhs tad teesai tam saimneekam, kas kristibas jeb behru-dsihres ilgaki, ka weenu deenu turr, un wairak, ka weenu muzzu allus un seschus stohpus brandwihna us ikkatru no schahm dsihreem patehre, trihs dahlerus nauda strahpi nospreest.»

38. p.: «Mahjas- un saimes-ļaudim ne irr brihw ilgaki kristibas- un behru-dsires turreht, ka weenu deenu, un wairak ne buhs ka weenu puss muzzu allus un peezus stohpus brandwihna tehreht. Kas wairak patehre, tam weenu dahleri naudas ja-dohd irr.»

¹ Der Landtags-Abschied vom 20 Juli 1638. — C. von Rummel. Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759, § 18, 64.—73. lpp.; H. Chr. Finck. Register über sämtlichen Landtagliche Schlüsse von Anno 1618 bis 1735 inclusive. — LPSR Valsts bibl.; Reto grāmatu un rokrakstu nod., R. X 100K, 1. apr., 42. apvāks. Rokrakstā.

Muižas mantas piesavinātāji, pat vagari un rijkuri, tika bez žēlastības sodīti.

29. p.: «Teem waggareem in rihkureem buhs sawu burtakohku usgreeschanu taisnigi peekohpt, in ja wiņņi pee klehtim in rijahm kahdu blehdibu in sahdribu panahkuschi, to tuhlin mannim eeteikt. Kad teem waggareem in rihkureem tohp parahdihts, ka paschi wainigi, tad taps tee zeeti sohdit in no mahjuweetas ismesti.»

Līdzīgi noteikumi atrodami arī pārējo Kurzemes muižu likumos.

Sis pārskats liecina, ka Kurzemes hercogistes krimināltiesības sargāja tikai vācu muižnieku ekonomiskās un politiskās intereses. Vietējos zemniekus aizsargāja vienīgi tik daudz, cik viņi bija vajadzīgi kā ražotāji kļaušu saimniecībā.

Dzimtbūtnieciskās verdzības (Leibeigenschaft) juridiskais raksturs Kurzemes hercogistes tiesībās. Kurzemes hercogistes dzimtcilvēku ekspluatācijas nežēlīgie likumi pazīstami ne vien Baltijā, bet visā Eiropā. Izmantojot hercoga varas vājumu un Polijas karaļa labvēlību, muižnieki bija ieguvuši neaprobežotas tiesības. Savu muižu zemniekiem viņi noteica visnesaudzīgākos dzimtbūšanas likumus, kādus vien viņu nedaudzie juristi (Vācijas tiesību zinātņu doktori) varēja izdomāt vai kaut kur sameklēt. Hercogistes likumi pakļāva zemnieka personu un visu viņa mantu muižniekam, uzskatot zemnieku pašu par vergu un muižas zemes piederumu. Parastais vācu feodālo tiesību dzimtcilvēku (Erbleute) jēdziens Kurzemes muižniekus vairs neapmierināja. Sakarā ar romiešu tiesību receptiju Kurzemē viņi panāca romiešu verdzības noteikumu attiecināšanu uz Kurzemes un Zemgales zemniekiem, tādējādi radot *dzimtbūtnieciskā verga* (homines proprii, Leibeigene) jēdzienu. Līdz ar to Kurzemes zemnieki vairs nebija tiesību subjekti, bet gan muižnieka lietas (objekti) — vergi (mancipes, servi).

Zīmīgi, ka Kurzemes muižnieki romiešu verga jēdzienu attiecināja uz visiem savu muižu lauku iedzīvotājiem (rustici), tādējādi pārspējot romiešu verdzības apmērus. Kurzemes statūti noteica: «Par vergiem uzskatāmi tie, kas dzimuši uz muižnieku zemes no tēva verga, kaut arī mātē būtu piederējusi brīvo ļaužu kārtai» (52. §). Arī šai ziņā romiešu tiesības bija humānākas: «Ja kāds dzimis no brīvas mātes, kaut arī tēvs būtu vergs, viņš tomēr ir brīvs» (Inst. 1, 4). Acimredzot Kurzemes muižnieki centās pēc iespējas vairāk nodrošināt savām muižām darbaspēku ar beztiešīgiem zemniekiem — dzimtbūtnieciskiem vergiem.

Noteikumus par dzimtcilvēku pierakstīšanu muižas zemei kā tās piederumu (adscripti glebas, addicti glebae) Kurzemes muižnieki bija pārņēmuši no romiešu kolonāta tiesībām.¹ Noteikums par kolonu piesaistīšanu zemei, aizliedzot viņu patvaļīgu aiz-

¹ *Colonus* — agrīns dzimtcilvēks, nomnieks ar nelielām personas tiesībām.

iešanu, senajā Romā pirmo reizi tika izdots 322. gadā. Turpmākie likumdošanas akti paredzēja, ka zemi var pirkt vai pārdot kopā ar kolonijām — zemes vergiem (servi terrae, glebae adscripti). Šie noteikumi, kas bija ļoti izdevīgi muižniekiem, tika pārņemti arī Kurzemes hercogistē.

Kurzemes muižnieku interesēs hercogistes likumi paredzēja *aizbēgušu zemnieku izdošanu* (Ausantwortung der Bauern). Vairāki Kurzemes statūti panti regulēja bēgļu atgūšanas prasību (repetitio): «Ja tādi vīriešu dzimuma ļaudis aizbēg bez kunga atļaujas pie cita dzimtkunga, tad viņi izdodami līdz ar visu mantu, ko viņi atnesuši līdz, ar bērniem, kas dzimuši pēc bēgšanas, un ar visu īpašumu pieaugumu» (53. §). Šie noteikumi saskan ar romiešu vergu izdošanas kārtību. Bet Kurzemes statūti iet vēl tālāk nekā romiešu tiesības, noraidot pat noilgumu aizbēgušiem vergiem: «Attiecībā uz tādiem bēgļiem, vai tie būtu vīrieši vai sievietes, nav noilguma termiņa» (54. §). Tas nozīmēja, ka Kurzemes muižnieku īpašuma tiesības uz zemniekiem bija tik visspēcīgas, ka tās nespēja dzēst pat noilgums. Bez tam, kā jau norādīts, cīņā pret zemnieku bēgšanu Kurzemes muižnieki pielietoja arī brutālus kriminālsodus — kājas nociršanu (ein Fuss abhauen), smagu sišanu (fustigatio, zur Staupe schlagen) u. c.

Kurzemes hercogiste ir samērā rets piemērs vēsturē tai ziņā, ka dzimtcilvēku stāvokli feodālos apstākļos te regulēja romiešu vergu laiku noteikumi visbarbariskākajā pielietojumā. Tādējādi Kurzemes muižnieki izveidoja visbeztiesīgāko feodālo zemnieku stāvokli — *dzimtbūtniecisko verdzību* (Leibeigenschaft). Zemnieks atradās muižnieka patvaļā un bija atkarīgs no viņa žēlastības. Šie Kurzemes noteikumi pārspēja Igaunijas tiesības (Brandisā Igaunijas tiesību kodeksu — Ritterrechte des Fürstenthums Ehsten) un Vidzemes tiesības (Hilhena Zemes tiesību projektu — Liefländische Landt-Rechte und Constitutiones), kur zemnieku stāvoklis bija juridiski formulēts mazliet cilvēcīgāk («atrasties otra varā», «in eines Andern Gewalt sein»). Vidzemes muižnieki gan arī sāka pielietot romiešu verdzības noteikumus saviem dzimtcilvēkiem, bet tikai kā palīgtiesības (subsidiārā veidā). Turpretī Kurzemes hercogistē romiešu verdzības tiesību noteikumi bija pirmajā vietā. Tos pielietoja ne vien burtiski, bet daudzos gadījumos pat neapvaldīti pārspilējot.

Istenu zemnieku dzīves apstākļu novērtējumu Kurzemes hercogistē sniedzis kāds tālaika muižnieks — barons K. J. Blombergs: «Par šīm zemēm var teikt to, kas citkārt teikts par Poliju, — tās ir debesis dižciltīgiem, paradīze garīdzniekiem, zelta bedre ieceļotājiem un elle zemniekiem.»¹

Kurzemes hercogistes valsts iekārtas un tiesību juridiskais raksturojums liecina, ka zemnieku stāvoklis šai zemē bija pilnīgi beztiesīgs, ka Kurzemes hercogiste bija visraksturīgākā muižnieku patvaļas valstiņa starp pārējām Baltijas zemēm.

¹ K. J. von Blomberg. Description de la Livonie etc., Utrecht, 1705.

V NODAĻA
**ZVIEDRIJAS KOLONIĀLĀ PĀRVALDE
UN TIESĪBAS VIDZEMĒ**

(1629. — 1721. g.)

**1. §. ZVIEDRIJAS AGRESIJA BALTIJĀ,
VIDZEMES IEKAROSANA UN KOLONIZĒSANA**

Zviedrijas agresija Baltijā aktivizējās pēc Livonijas sabrukuma. Jau 1561. gadā Zviedrija sagrāba Ziemeļigauniju ar Rēveles pilsētu. Tai pašā laikā arī Polija centās iekarot Baltijas zemes. Livonijas kara laikā (1558.—1583. g.) abas šīs valstis sadarbojās, noslēdzot militāri politisku savienību karā pret Krieviju. Arī pēc kara periodā izveidojās dinastiju saites starp Zviedriju un Poliju (personāla ūnija karaļa Sigismunda Vazas laikā 1592.—1599. g.). Tomēr pretrunas starp abām valstīm bija nepārvarami lielas, galvenokārt Baltijas zemju pakļaušanas jautājumā. Polijas varā bija Vidzeme, Latgale un Dienvidigaunija (Aizdaugavas Livonija), kā arī virsvara pār Kurzemes un Zemgales hercogisti.

Valsts ūnijas saraušanu sekmēja arī dogmatiskie ticību strīdi (poļi — katoļi, zviedri — luterāņi). Zviedru hercogs Kārlis, balstīdamies uz vidējiem muižniekiem, pilsētniekiem un turīgiem zemniekiem, padzina karali Sigismundu no Zviedrijas un pats kļuva par karali Kārli IX. Starp Zviedriju un Poliju izcēlās ļoti ilgs karš (1600.—1629. g.), kas norisinājās galvenokārt Vidzemē un Igaunijā. Kārlim IX tomēr neizdevās Vidzemi iekarot. So Zviedrijas agresīvo pasākumu pabeidza viņa dēls Gustavs Ādolfs. Zviedrijas agresīvie centieni neizpaudās Baltijā vien. Kārlis IX 1609. g. organizēja intervenci Krievijā. Arī Polijas avantūristiskie militāristi bija iebrukuši Maskavā un centās sagrābt Krievijas troni. Zviedri 1611. gadā ieņēma Novgorodu. Karalis Gustavs Ādolfs pēc tēva nāves vēl kādu laiku turpināja šo intervenci. Tomēr krievu tautas atbrīvošanās kustība izjauca zviedru un poļu agresīvos plānus Krievijā. Gustavs Ādolfs 1621. gadā atjaunoja karadarbību pret Poliju Vidzemē. 1621. gadā zviedriem izdevās ieņemt Rīgu un 1625. gadā — Tērbatu. Zviedri iekaroja visu Vidzemi līdz Aiviekstes upei. Polija to vairs nespēja atgūt, un turpmāk galvenās cīņas norisinājās Prūsijas teritorijā. Zviedrijas un Polijas karš beidzās ar pamieru, ko noslēdza Altmarkā (Prūsijā) 1629. gadā. Zviedrija ieguva visu tālaika Vidzemes teritoriju,

ieskaitot Dienvidigauniju. Polijai palika Latgales teritorija (Inflanty Polskie). Igaunijā bez tam bija vēl divas Zviedrijas pārvaldes vienības: 1) Igaunijas guberņa (no 1561. g. Zviedrijai piederošā Ziemeļigaunija) un 2) Sāremas novads ar Muhu salu, kas kā Dānijas valdījums 1645. gadā pārgāja Zviedrijas varā.¹ Tagad klāt nāca vēl trešā pārvaldes vienība — Vidzeme kopā ar Dienvidigauniju. Visās minētajās teritorijās zviedri turpmāk ieviesa savu koloniālo režīmu. Pēc Altmarkas pamiera bija gan vēl kari starp Zviedriju un Poliju un Zviedriju un Krieviju. Miera līgumu Zviedrija ar Poliju noslēdza tikai 1660. gadā Olivā pie Dancigas. Saskaņā ar to Vidzeme ar Dienvidigauniju galīgi tika atstāta Zviedrijai. 1661. gadā Kardisā (Igaunijā) tika noslēgts Zviedrijas un Krievijas miera līgums, kas arī atzina Vidzemi Zviedrijai.

Zviedri valdīja Vidzemē nepilnus simt gadus un to saimnieciski intensīvi izmantoja. Gandrīz nepārtraukti karodami (tas prasīja milzīgus līdzekļus), zviedru kolonizatori vadījās galvenokārt no viena principa — kā pavairot valsts (kroņa) ienākumus. Luterāņu reliģijas izplatīšana, baznīcai padotu skolu organizēšana, tiesu iestāžu dibināšana un citi pasākumi bija tikai līdzekļi zemes pakļaušanai un zemnieku pilnīgākai izmantošanai.

Tomēr ar vietējo Baltijas vācu muižniecību zviedriem bija jārēķinās. Tā nemaksāja nodokļus, bet pildīja atvieglotu militāro dienestu, dodot jātniekus (Rosssdienst). Zviedru valdība tiem atļāva netraucēti ekspluatēt latviešu un igauņu dzimtzemniekus. Bet pašā Zviedrijā XVIII gadsimtā valsts, lai gūtu ienākumus, sāka atprasīt no privātmuižniekiem tādas muižas, ko viņi bija piesavinājušies nelikumīgi. Šīs muižas pārņēma valsts (*muižu redukcija*) un savukārt tālāk tās iznomāja arendatoriem vai izlēņoja ar jauniem noteikumiem. Vidzemē tādu nelikumīgi piesavināto privātmuižu bija daudz, jo pārmaiņu laikos vācu muižniekiem tās viegli bija izdevies sagrābt; bez tam agrākie Livonijas lēņu vīri (vasaļi) savas lēņu muižas nelikumīgi uzskatīja par privātmuižām (alodiem):

Zviedru valdība 1680. gadā sāka attiecināt muižu redukcijas likumu arī uz Vidzemi. Vienā vācu muižniecības daļā tas radīja neapmierinātību un pretestību. Reducētās muižas zviedri parasti atstāja bijušajiem dzimtkungiem, kas kļuva par valsts nomniekiem (arendatoriem). Šis jaunais tiesiskais statuss viņu stāvokli maz pasliktināja. Muižu redukcija neskāra tās privātmuižas, kas uz agrāko dokumentu pamata «likumīgi» piederēja senām dižciltīgām ģimenēm. Bez tam Vidzemes muižniecības sastāvā lielā skaitā ieplūda zviedru feodāļi, kuriem patika Vidzemes dzimtbūtnieciskā iekārta un gandrīz pilnīgā patvaļa dzimtcilvēku izmantošanā (pašā Zviedrijā dzimtbūšanas nebija). Dažu zviedru valstsvīru balsis par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē palika

¹ Л. Я. Лесмент, К вопросу о социально-экономическом положении датских владений в Прибалтике в XVII веке. — Скандинавский сборник. III, 1960, 7.—20. lpp.

neuzklašītas. Šai jautājumā visi Vidzemes muižnieki (kā vācieši, tā zviedri) sapratās.

Muižniecības stāvokli juridiski vēl vairāk nostiprināja zviedru izdotie likumi par Vidzemes bruņniecības (die Ritterschaft) un pārējās muižniecības (die Landschaft) kārtu organizācijām un pašvaldību tiesībām.

Vidzemes pilsētās zviedri atstāja visu varu vācu birģeru rokās. Turpināja pastāvēt agrākie tirdzniecības likumi un parašas (die Gesetze und Usancen). Rīgas tirdzniecību XVII gadsimta otrā pusē zviedri gan pakļāva Stokholmas komerciolēģijai un ieteica reformēt arī Rīgas statūtus, tomēr Rīga saglabāja savu agrāko stāvokli un neieklāvās Zviedrijas pilsētu pārvaldes sistēmā. Praktiski tas nozīmēja to, ka vācu birģeri Vidzemes pilsētās saglabāja savu agrāko kundzību. Zviedriju galvenokārt interesēja Vidzemes pilsētas no to ekonomiskās izmantošanas viedokļa.

Zviedrija Vidzemē neattīstīja arī rūpniecību (manufaktūras), jo tas nozīmētu radīt konkurenci metropolei. Gluži otrādi — Vidzemei bija jābūt Zviedrijas rūpniecības ražojumu noieta tirgum.

Visvairāk zviedru kolonizētajā Vidzemē cieta iedzīvotāju pamatmasa — dzimtzemniecība. Uz tās pleciem gūlās gandrīz visas nodokļu nastas. Zemes iekaršanas laikā zemniekiem uzlika ārkārtēju kara nodokli (kontribūciju), kas vēlāk pārvērtās par kārtēju nodokli — staciņu (maksājumu graudā un daļēji naudā). Pastāvēja dažādi atsevišķi nodokļi un klaušas sakarā ar cietokšņu un ceļu būvēm, kā arī pienākums uzturēt nometinātos zviedru karavīrus. Zviedri Vidzemē neatcēla dzimtbūšanu, bet pastiprināja jau tā lielās nodevu un klausu prasības. Lai varētu aprēķināt un reizē palielināt zemnieku aplikšanu, zviedri izdarīja tā saucamo *arklu revīziju*. Tas bija sava veida zemes kadastrs — tika aprēķināta sējumu platība, zemes labums, dzimtcilvēku skaits, zirgu daudzums utt. Arklu revīzija deva zviedru kolonizatoriem un vietējiem muižniekiem pilnīgu kontroli pār zemnieku dzīvi un ražošanas iespējām. Zviedru likumi pastiprināja miesas sodus (rikstes) tiem zemniekiem, kas laikā neizpildīja klaušas un nodevas. Eksploatācijas pastiprināšanās saasināja šķiru attiecības — 1671. g. un 1695. g. Igaunijā uzliesmoja zemnieku nemieri un sacelšanās, pastiprinājās arī zemnieku bēgšana.

Tādējādi zviedru laikos Vidzemē visvairāk cieta zemnieku šķira. Daži latviešu buržuāziskie vēsturnieki (A. Svābe, A. Tentelis u. c.), runājot par t. s. «labajiem zviedru laikiem», nepamatoti apgalvoja, it kā zviedri esot gribējuši uzlabot zemnieku stāvokli Vidzemē.¹ Fakti liecina pretējo. Zviedrus galvenokārt interesēja tikai valsts ienākumi, kas bija nepieciešami agresīvajiem kariem Eiropas austrumos. Lai iztaptu Vidzemes muižniecībai, zviedru kolonizatori uzvēla visus nodokļus, nodevas un klaušas Vidzemes dzimtzemnieku pleciem.

¹ Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji, LPSR ZA izdevn., R., 1953, 82. lpp.

Zviedru koloniālā vara Vidzemē izbeidzās pēc Krievijas uzvaras pār Zviedriju Ziemeļu karā (1700.—1721. g.). Krievu karaspēks virspavēlnieka Šeremetjeva vadībā jau 1710. gada 4. jūlijā ieņēma Rīgu. 1721. gada Ništates (Somijā) miera līgums paredzēja plašus teritoriālus piegriezumus topošajai Krievijas impērijai, to skaitā arī Vidzemi ar Rīgu.

2. §. SABIEDRĪBAS ŠĶIRISKĀ STRUKTŪRA

I. VALDOSĀ ŠĶIRA

Bruņniecība (Ritterschaft) — vecās vasaļu dzimtas, kurām jau pirms 1561. gada bija piederējušas muižas Livonijā. Vidzemē zviedru pārvaldes laikā bruņniecība norobežojās no pārējās muižniecības (Landschaft, Adel). Balstoties uz gadu simteņos iegūtām privilēģijām, bruņniecība uzskatīja savus zemes valdījumus par privātmuižām. Zviedrijas karaļi Vidzemes bruņniecības tiesības visumā atzina.¹ Šī muižnieku grupa varēja netraucēti saimniekot savās muižās un izmantot dzimtcilvēkus pēc patikas. Vidzemes bruņniecību sastādīja senās Livonijas vācu muižnieku dzimtas (Rozeni, Tizenhauzeni, Felkerzāmi, Engelharti, Budenbroki u. c.). Zviedrijas karaliene Kristīna 1650. g. piekrita Vidzemes bruņniecības lūgumam sastādīt īpašu *Vidzemes bruņniecības solu* (matrikulu) pēc Kurzemes bruņniecības parauga. Tomēr kara apstākļu dēļ to neizdevās realizēt. XVII gs. beigās, atgriežoties pie šī pasākuma, iecēla pat īpašu komisiju bruņnieku ciltsrakstu pārbaudīšanai, taču Ziemeļu kara sākšanās dēļ (1700. g.) bruņniecības solu atkal nepaguva noformēt. To pabeidza tikai cariskās Krievijas pārvaldes laikā. Zviedrijas karalis Kārlis XI 1686. gadā, lai iztaptu Vidzemes bruņniecībai, noteica tai atvieglinājumu kara dienesta pienākumu pildīšanā, nosakot t. s. *jātnieku dienestu* (Rossdienst), kā tas bija jau Polijas pārvaldītajos novados. Turpmāk Vidzemes bruņniekiem vairs nevajadzēja personiski jāt kara gaitās, jo viņiem bija tiesības sūtīt karā savus laudis — zināmu skaitu apbruņotu jātnieku. Karaļa likumā teikts: «Mūsu mīļā bruņniecība ... tās pienākums un saistība ir jātnieku dienesta pildīšana no viņas lauku muižām.»² Līdz ar to Vidzemes bruņniecība zaudēja savu militāro raksturu un kļuva par parasto feodālo muižniecību. Tomēr joprojām tā vēl saucās par bruņniecību.

Jaunizveidotā muižniecība (Landschaft oder Adel) — muižnieku dzimtas Vidzemē, kas iekļuvušas muižnieku kārtā

¹ Schwedisch-Königliche Bewahrungs-Bestätigung der Privilegien und Rechte der Livländischen Ritterschaft, Anno 1629. — G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, welche das heutige Livländische Landrecht enthalten, Bd. II, Abt. 1, Landesordnungen. Riga, 1821, 3. un 4. lpp.

² Rossdienst-Ordnung, Stockholm, den 5. Nov. 1686. — Liefpländische Landes-Ordnungen, Nebst darzu gehörigen Placaten und Stadgen. Riga, 1707, 753.—768. lpp.

Polijas un Zviedrijas pārvaldes laikā. Zviedrijas valdība, tāpat kā agrāk to darīja Polija, piešķīra valsts zemes Vidzemē saviem ierēdņiem un valstsvīriem. Līdzās vācu bruņinieku dzimtām izveidojās zviedru muižnieku dzimtas (Uksenstjēni, Levenstjēni, Hilmestjēni u. c.), kas daļēji pārvācojās, pieņēma t. s. «Vidzemes parašas» un, tāpat kā vācu feodāļi, ekspluatēja savās muižās latviešu un igauņu dzimtzemniekus. Viņiem, protams, ne prātā nenāca doma par dzimtbūšanas atcelšanu. Zviedrijas karaļu un ģenerālgubernatoru likumi labvēlīgi nostiprināja visu Vidzemes muižnieku privilēģijas un kārtas stāvokli. Vidzemes ģenerālgubernatora J. Šītes (Juhann Skytte) 1630. g. ordonancē teikts: «Muižniekiem savā zemē saglabājama aizturēšanas tiesība un apcietināšanas tiesība.»¹ Muižas tiesas vara sakarā ar tiesu sistēmas izveidošanu Vidzemē bija daļēji ierobežota, tomēr aizturēšanas un apcietināšanas tiesība tika saglabāta (1632. g. ordonance zemes tiesnešiem).² Šo jaunizveidoto muižnieku stāvoklis muižu piederības ziņā tika pielīdzināts bruņniecībai. Viņus nedrīkstēja arī parastā kārtā arestēt.³

Kroņa muižu nomnieki (die Arrendatoren, die Possesoren) valdīja valsts muižas uz īpašu nomas līgumu (Arrende-Contracten)⁴ pamata un apsaimniekoja tās ar muižai piederošiem zemniekiem. Pēc Vidzemes muižu redukcijas liela daļa bijušo muižnieku turpmāk tika atstāti par arendatoriem savās agrākajās muižās, ko uzskatīja par Zviedrijas karaļa labvēlības izpausmi.⁵ Prakse rādīja, ka bijušie dzimtkungi, kļūdami par valsts muižu arendatoriem, neievēroja reglamentus un vaku grāmatās noteiktās klaušu un nodevu normas. Tie, cik varēdami, patvaļīgi izmantoja savus agrākos (tagad kroņa) dzimtzemniekus. Visumā kroņa muižu nomnieki raksturojami kā zemākas grupas muižnieki. Viņi kā līdzspriedēji piedalījās arī landtāga darbā. Balsstiesību landtāgā nebija tiem arendatoriem, kas nepiederēja pie vietējās muižnieku kārtas.

Mācītāji (die Pastoren) — baznīcas muižu (Pastoraten, Kirchen Länder) valditāji, kas ekspluatēja muižai pakļautos zemniekus. Zviedrijas koloniālā vara Vidzemē noorganizēja plašu lūterāņu mācītāju amatu tīklu. Mācītāji ideoloģiski sekmēja dzimtbūšanas pastāvēšanu un koloniālās kārtības uzturēšanu Vidzemē. Mācītāju atalgošanā zviedru pārvalde Vidzemē daļēji vadījās no Zviedrijas likumiem, kas mācītājiem paredzēja dažādas baznīcas zemes un muižas, daļēji. — no vietējiem likumiem un parašām. Vidzemē jau no agrākiem laikiem bija spēkā noteikums, saskaņā ar kuru zemniekiem bija jādod mācītājiem t. s. sieciņi (labības

¹ Liefvlandische Landes-Ordnungen, 51. lpp.

² Turpat, 63. lpp.

³ Turpat, 241. lpp.

⁴ Wegen Contracten über Königl. Arrende-Güter. — Liefvlandische Landes-Ordnungen, 589. un 590. lpp.

⁵ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, Bd. II, 1047.—1049. lpp.

atbērumi ar sieka mēru). Zviedru laiku Vidzemē nostiprinājās mācītāja tiesība ņemt no katras zemnieku mājas pa siekam katras labības šķirnes. Toreizējos apstākļos katrai mājai vajadzēja nodot mācītājam 3 siekus labības. Tie bija lauku mācītāja papildu ienākumi, ko viņš saņēma līdztekus galvenajiem ienākumiem, kurus deva mācītāja muižas saimniecība. Muižnieki un pilsētas iedzīvotāji mācītāja tiesu nomaksāja naudā.

Birģeri (die Bürger) — pilsētas turīgie un pilntiesīgie iedzīvotāji, kas jau kopš Livonijas laikiem veidoja īpašu birģeru kārtu (die Bürgerschaft). Pēc vācu Hanzas tipa pilsētu tiesībām birģeriem bija savi pārvaldes orgāni un tiesas. Zviedrijas varas laikā Vidzemē birģeru kārtā būtiskas pārmaiņas nenotika (karaļa Gustava Adolfa privilēģijas). Rīgā Lielās ģildes tirgotāju un Mazās ģildes amatnieku dzīve turpinājās pēc agrākajiem iekšējās kārtības noteikumiem — šragām (Schragen).¹ Birģeru strīdus un domstarpības Zviedrijas valdība gan centās izšķirt pēc zviedru likumiem,² taču birģeri tam pretojās. Birģeru ekonomiskā un politiskā vara Vidzemes pilsētās saglabājās visu Zviedrijas pārvaldes laiku. Tikpat kā nemainījās arī birģeru kārtas vāciskais sastāvs.

2. EKSPLUATĒTĀ ŠĶIRA

Zemnieki (Erbbauer, Leibeigene) — Vidzemes pamatiedzīvotāji (latvieši un igauņi), kas bija pakļauti dzimtbūtnieciskai izmantošanai. Kā jau norādīts, Zviedrijas koloniālā vara Vidzemē dzimtbūšanu neatcēla, bet gan to nostiprināja un padziļināja. Arī krōņa muižu zemnieki (Cron-Bauer) tika ekspluatēti tāpat kā privātmuižu dzimtļaudis. Tā saucamais 1696. g. «Ekonomijas reglaments»³ prasīja no zemniekiem precīzi izpildīt klaušu un nodevu normas saskaņā ar vaku grāmatām, piedraudot ar miesas sodiem (rikstēm). Ja zemnieka pienākumu pildīšanā tika konstatēts «nokavējums, nevēriība vai izlaidība» («Versäumniss, Unachtsamkeit oder Lüderlichkeit»), tad stārasts viņu varēja sodīt ar līdz trīs pāriem rikšu. Bet, ja kāds vaku grāmatās noteiktos pienākumus izpildīt varēja, bet apzināti no tiem izvairījās, tad tādu sodīja ar 6 pāriem rikšu. Par pārkāpumiem, ko bija izdarījis saimnieks (ein Bauer-Wirth), smagākos gadījumos, līdzņemot zemnieku tiesai, piesprieda sodu līdz 10 pāriem rikšu vai zaudējumu atlīdzību līdz 20 dālderiem. Kā redzams, zviedru administratorus interesēja tikai ekonomisko klaušu un nodevu izpilde, bet ne zemnieka personas cieņa. Vēl nesalīdzināmi sliktāks dzimtzemnieku stāvoklis bija Vidzemes feodāļu privātmuižās, jo tur vispār nepastāvēja nekādi

¹ W. Stieda und C. Mettig. Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. Rīgā, 1896, 152.—195. lpp.

² Allgemeine Ordnung und Schragen Handwerker in Schweden und Finnland. Stockholm, 1669. — Liefvländische Landes-Ordnungen, 143.—182. lpp.

³ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, Bd. II, Abt. 1, 1204.—1304. lpp.

Siekstā ieslēgtie.

reglamenti. Nepaklausīgo zemnieku sodīšanas rīks, ko lietoja dzimtkungi, bija sieksta (blūķis).

XVII gadsimtā Vidzemes zemniekos jau bija nostabilizējušies šķiras diferenciacijas elementi: saimnieki, kalpi un vaļinieki.

Saimnieki (Bauer-Wirte) — dzimtļaudis, kas lietoja muižai piederošās zemnieku mājas ($\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{1}{4}$ utt. arkla), pildīja klausas un deva nodevas. No iztapīgākajiem saimniekiem muiž-

nieki izraudzījās vagarus, rijniekus, klētniekus, vietējo parašu tiesību zinātājus (Rechtfinder) u. c.

Kalpi (die Knechte) — gada strādnieki pie saimniekiem (kalpu turēšana — Knecht Haltung). Kalpi parasti saņēma atlīdzību graudā. Arī viņi skaitījās dzimtzemnieki un nedrīkstēja atstāt darbu pie saimniekiem vai pāriet uz citu novadu.

Valīnieki (die Losstreiber) — atsevišķu sezonas darbu strādnieki jeb izpalīgi, kas pelnījās arī ar gadījuma darbiem. Viņi mitinājās pie saimniekiem, parasti pārguļot pirtiņā (pirtnieki). Valīnieki nespēja izpildīt gada kalpa pienākumus vecuma, slimības vai kādu citu apstākļu dēļ.

Dažos gadījumos šķiras diferenciacijas pakāpe Vidzemes dzimtzemnieku vidū bija krietni liela, piemēram, starp prāvāku klaušu saimnieku un viņa trūcīgo pirtnieku. Tomēr Zviedrijas pārvalde un vietējie muižnieki visu zemniecības sastāvu uzskatīja par dzimtlaudīm. Viņi centās tos maksimāli saimnieciski izmantot. Zemniekiem bija jāapstrādā ne tikai savi dzimtmāju lauki un jādod nodevas, bet klaušu kārtā jāapstrādā arī muižu lauki. Toreiz muižās cita darbaspēka lauku apstrādāšanai nebija. Zviedrijas pārvalde fiskālos nolūkos mēģināja iesaistīt ražīgā darbā visus zemniecības slāņus: «... lai klaidoņi un valīnieki vai sliņķi... uz laukiem netiktu ciesti.»¹

Zemnieku dzimtbūtnieciskās izmantošanas pastiprināšanās Vidzemē saasināja šķiru cīņu, kas izpaudās zemnieku nemieros. Masveida raksturu ieguva zemnieku bēgšana.

Pilsētu plebejiskā masa — trūcīgi pilsētu iedzīvotāji, kas nepiederēja pie birģeru kārtas un tāpēc nedrīkstēja nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību. Sie ļaudis pārtika no dažādiem gadījuma darbiem. Viņus ekonomiski izmantoja turīgi birģeri. Sakarā ar zemnieku masveida bēgšanu no laukiem pilsētu plebejiskajā masā ieplūda arī lauku iedzīvotāji. Tomēr šai iedzīvotāju daļai bija ļoti grūti eksistēt. Nabagu parādīšanās ielās kļuva masveidīga. Sai jautājumā iejaucās zviedru likumdošana, šķirojot īstos nabagus (nespējniekus) no klaidoņiem. Karaļa likumā teikts: «... tie nekrietnie klaidoņi, kas aiz tīras palaidnības... piekopj nabagošanu.»² Bet ar likuma bardzību un sodiem vien Zviedrijas vara nespēja novērst Vidzemes pilsētu, trūcīgo ļaužu nabadzību un postu.

3. §. ZVIEDRIJAS KOLONIĀLĀ PĀRVALDE VIDZEMĒ

Vidzemes koloniālā stāvokļa juridiskais raksturs

Zviedrija šo teritoriju ieguva karā ar Poliju. Zviedrijas un Polijas miera līgumi (pamiera līgums 1629. g. Altmarkā un miera līgums 1660. g. Olivā) apstiprināja okupācijas stāvokli —

¹ Liefjlandische Landes-Ordnungen, 437. lpp.

² Turpat, 707.—716. lpp.

Polija formāli nodeva Vidzemi un Igauniju Zviedrijai. Beidzot arī Zviedrijas un Krievijas miera līgums 1661. g. Kārdisā atzina Vidzemi Zviedrijas pilnīgā valdījumā. Tomēr tuvāk par šo zemju valststiesiskām attiecībām minētajos līgumos nekas nebija teikts. Tāpēc Zviedrija pati veidoja koloniāli juridiskās attiecības ar Vidzemi. Šajās attiecībās tika uzsvērtā Zviedrijas karaļvalsts (die Krone, das Reich) kā metropoles nozīme. Vidzemi zviedri uzskatīja tikai par savas valsts provinci (die Provintz, das Herzogthum Lieffland, das Land). Zviedrijas likumdošanas akti kā vispārīgās tiesību normas tika attiecināti arī uz Vidzemi, vienlaikus atzīstot arī agrākās vietējo muižnieku un birģeru privilēģijas (valdošo kārtu autonomija). Zīmīgi, ka dzimtbūšanas iekārtu Vidzemē zviedri neatcēla, uzskatīdami to par provinces vietējo parašu; pašas Zviedrijas teritorijā tā nepastāvēja.

Koloniālās pārvaldes orgāni Vidzemē bija gan centrālie — zviedru, gan vietējie — vācu.

1. VIDZEMES PĀRVALDES ORGĀNI

Ģenerālgubernators

Vidzemi pārvaldīja Zviedrijas karaļa iecelts ģenerālgubernators (General-Gouverneur), kura rezidence atradās Rīgas pilī. Vidzemes ģenerālgubernatora tiesības un pienākumi noteikti karaļienes Kristīnas 1645. gadā izdotajā instrukcijā.¹ Tajā rakstīts, ka ģenerālgubernators Vidzemes provincē skaitās karaļa vietnieks (als Vicarius des Königes). Provincas teritorijā viņš bija valsts galva un pavēlnieks (des Landes Haupt und Befehlshaber), kas pilnvarots rīkoties karaļa vietā. Zviedrijas karaļa varas absolūtisma tendences izpaudās arī ģenerālgubernatora amatā. Viņa varas funkcijas provincē būtībā bija tādas pašas kā karalim visas Zviedrijas mērogā. Ģenerālgubernatora pārziņā atradās ne tikai visa laicīgā, bet arī garīgā dzīve provincē.

Galvenās ģenerālgubernatora varas funkcijas Vidzemē bija šādas: 1) *garīgo lietu uzraudzība* — baznīcas, skolas, universitāte (Tērbatā) u. c. Likumā teikts: «Kas attiecas uz garīgo valsti Vidzemē,» — tā piekrit ģenerālgubernatora pārziņai (6. §); 2) *tiesu darbības administratīvā uzraudzība*. Ģenerālgubernatora uzdevums bija organizēt tiesas un pārraudzīt to darbību; 3) *sekot, lai provincē tiktu ievērotas karaļa majestātes tiesības un regālijas*, t. i., pirms tiesības uz dažādiem ienākumiem, neaizskarot, protams, ne bruņniecības, ne Vidzemes pilsētu privilēģijas; 4) *nodokļu un nodevu lietu pārraudzība*. Ģenerālgubernators sekoja, lai kārtīgi

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, Bd. II, Abt. 1, 192.— 205. lpp.

tiktu ievākti pilsētas, muižas un ostas nodokļi — licences un portoriji; uz laukiem t. s. kroņa staciņa (nodeva no zemnieka zemes — parasti graudā) u. c.; 5) *pasta lietu uzraudzība* Vidzemē. Pasta satiksme ar īpašiem pasta zirgiem tika ierīkota starp Rīgu un Tartu, Tallinu un Narvu; 6) *satiksmes lietu — ceļu un tiltu būvju uzraudzība*. Ceļi un tilti bija nepieciešami kā civilām, tā militārām vajadzībām.¹ Muižām tika uzlikts pienākums labot ceļus un tiltus (saprotams, ar klaušu zemnieku rokām) savas zemes robežās. Visi šie satiksmes jautājumi atradās ģenerālgubernatora pārziņā. Ceļinieku atpūtai tika ierīkoti krogi ar iebraucamām stadulām. 1668. gadā ģenerālgubernators K. Tots izdeva noteikumus par krogiem un krogu turēšanu uz laukiem.² No satiksmes viedokļa krogiem toreiz bija liela nozīme kā ceļinieku atpūtas vietai, jo visa satiksme pa sauszemi notika ar zirgiem. Tie bija jābaro, jāatpūtinā, arī pašiem braucējiem derēja laiku pa laikam pabūt zem jumta. Vēlāk muižnieki, mantkārības dzīti, sāka izmantot krovgus par ienākumu avotu, pārvēršot tos par uzdzīves vietām; 7) vēl jāatzīmē, ka ģenerālgubernators Vidzemē bija *augstākais militārais priekšnieks* (karaļa vietnieks). Viņam bija jā rūpējas par cietokšņu būvi un to uzturēšanu kārtībā: Ik brīdī viņam vajadzēja būt gatavam zemes aizsardzībai. Ģenerālgubernatoram sevišķi vajadzēja uzraudzīt pierobežu cietokšņus un citus stratēģiski svarīgākos cietokšņus: «... vispirms Rīgas, Daugavgrīvas, Kokneses, Aiviekstes skansti uz Polijas robežas, kā arī Tērbatas un Neihauzenas cietokšņus Krievijas pusē» (1645. g. instrukcijas 10. §). Ģenerālgubernatoram bija arī tiesības iecelt garnizona priekšniekus, kurus vēlāk apstiprināja karalis.

Ģenerālgubernatoram bija kanceleja ar diviem sekretāriem un vienu grāmatvedi. Ik gadus līdz 1. septembrim viņam bija jā sūta darbības pārskats karalim, bet ik pa trim gadiem reizi personiski jāierodas Stokholmā pie karaļa ar ziņojumu.

Ievērojamākie Vidzemes ģenerālgubernatori bija *J. Šite* (Juhann Skytte, 1629.—1634. g.) — karaļa uzdevumā noorganizēja Vidzemes tiesu iekārtu, absolūtās karaļa varas ideologs, Hugo Grocija skolnieks; *K. Tots* (Claudius Tott) — 1688. gadā un vēlāk rūpējās par likumdošanas aktu sakopšanu un izdošanu Vidzemē; *E. Dālbergs* (Erich Dahlberg, 1696.—1702. g.) — kara inženieris, vairāk darbojies militārā nozarē u. c.

Ģenerālgubernatoram bija padoti *divi gubernatori* — viens Rīgā (Vidzemes teritorijai) un otrs Rēvelē (Igaunijas teritorijai). Ģenerālgubernatora prombūtnes laikā Rīgas gubernators atvietoja to. 1673. gadā Igaunijā nodibināja atsevišķu ģenerālgubernatora amatu.

¹ Liefvlandische Landes-Ordnungen, 14.—19., 27.—29., 666.—668. lpp.

² Turpat, 27.—29. lpp.

Zemes padome jeb landrātu kolēģija

Tāpat kā Zviedrijā karalim bija valsts padome (Reichsrat), tā arī Vidzemē līdztekus ģenerālgubernatora amatam tika nodibināta *zemes padome* (Landesrat, Land-Rath).¹ Vēlāk to sāka saukt par *landrātu kolēģiju*, kas kļuva par Vidzemes muižniecības pārstāvības orgānu pie ģenerālgubernatora («...ģenerālgubernatoram uzticīgi būt pie rokas»). Landrātu kolēģija pēc vēsturiskās izcelšanās ir ļoti sens institūts. Jau XIII gs. Dānijas pārvalditajos igauņu novados — Harijas un Virijas zemēs bija pastāvējusi līdzīga iestāde. Landrātu kolēģiju no jauna Vidzemē ieviesa zviedru laikos.

Zemes padome jeb landrātu kolēģija sastāvēja no sešām muižniecības personām (adelichen Persohnen) — 3 zviedru un 3 vācu (Lieffländer) muižniekiem. Landrātus ievēlēja landtāgs no apriņķu kandidātiem, bet amatā viņus iecēla ģenerālgubernators. Tā kā toreiz bija 3 apriņķi, tad no katra apriņķa vēlēja vienu zviedru un vienu vācu tautības landrātu. Līdz ar to landrātu kolēģijā pieauga vietējās muižniecības ietekme. Karaliene Kristīna 1648. g. dubultoja landrātu skaitu, sešu locekļu vietā nosakot 12 locekļus (pa četriem pārstāvjiem no katra apriņķa), kā arī atļāva 3 landrātiem piedalīties hoftiesā kā piesēdētājiem (als Assessores).² Tādējādi vietējās muižniecības ietekme pieauga vēl vairāk.

Ar 1650. gadu pie ģenerālgubernatora sāka darboties t. s. *valdības padomnieki*, kas veidoja īpašu *padomi* (Adistance-Räthe, Regierungs-Räthe).³ Tā mazināja landrātu kolēģijas nozīmi. Te izpaudās Zviedrijas tendence pastiprināt Vidzemē centrālo pārvaldes varu un vājināt vietējo.

Beidzot 1694. gadā karalis Kārlis XI galīgi likvidēja landrātu kolēģiju: «...landrātu dienests... ar to tiek atsaukts un galīgi atcelts.»⁴ Tā bija sava veida represija Vidzemes bruņniecībai, kas toreiz pastiprināti pretojās Zviedrijas koloniālajai varai. Tomēr vēlāk Krievijas impērijas laikā landrātu kolēģiju atkal atjaunoja.

Landtāgs

Landtāgs, ko zviedru laikā sauca arī par konventu (Convent-Tag), bija Vidzemes muižnieku sanāksme. 1634. gadā landtāgu atzina arī Zviedrijas valdība.⁵ Pēc vēsturiskās izcelšanās tas uzskatāms nevis par Livonijas landtāga, bet gan agrākās lēņu vīru sanāksmes — mantāga turpinājumu, kas zviedru varas ietekmē tika pārveidots (nebija vairs tiesas funkcijas u. c.). Zviedru Vid-

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 179.—182. lpp.

² Turpat, § 2, 3, 219.—221. lpp.

³ Turpat, § 5, 233.—236. lpp.

⁴ Turpat, § 1, 1329.—1331. lpp.

⁵ Turpat, § 7, 125.—129. lpp.

zemē landtāgs bija tikai vienas kārtas — muižniecības (galvenokārt bruņniecības) orgāns. Karaļa 1643. g. rezolūcija atļāva sasaukt landtāgu Rīgā vismaz vienā reizi gadā.¹ Pēc tam 1647. gadā Vidzemes ģenerālgubernators izdeva *landtāga noteikumus* (Landtags-Ordnung).²

Pēc 1647. g. noteikumiem Vidzemes landtāgu sasauca ģenerālgubernators vai viņa vietnieks Rīgas gubernators saziņā ar landrātiem. Landtāgā bija obligāti jāierodas visiem muižniekiem (Ritter- und Landschaft). Arī kroņa muižu nomnieki (arendatori) varēja ierasties landtāgā un spriest līdzi, bet tie, kas nepiedēra pie muižnieku kārtas, nevarēja balsot. Landtāgā bija tiesības piedalīties arī tiem pilsētu birģeriem, kuriem uz laukiem piedēra muižas. Vidzemē bija saradies arī prāvs skaits zviedru tautības muižnieku, parasti ļoti lielu zemes īpašumu valdītāji. Arī viņi piedalījās landtāga darbā.

Vidzemes landtāgā balsošana notika pēc dalībnieku skaita. Lēmumus pieņēma ar balsu vairākumu. Tādējādi sīkie vācu muižnieki ar savu vairākumu varēja pārbalsot lielos zviedru muižniekus. Zviedrijas valdība ar šādu stāvokli landtāgā nebija apmierināta, tomēr pagaidām to pacieta.

Vidzemes landtāga *kompetencē* bija 1) apspriest karaļa vai ģenerālgubernatora priekšlikumus un ierosinājumus; 2) apspriest pašu Vidzemes muižnieku lietas, it sevišķi jautājumus, kas attiecās uz muižām un dzimtzemniekiem.

Landtāga sēdes vadīja muižniecības priekšnieks *landmaršals* (agrākais bruņniecības priekšnieks — Ritterschaftshauptmann). Landtāga locekļi grupējās pēc 3 apriņķiem, pie tam katra apriņķa apspriedes vadīja vecākais landrāts. Balsis skaitīja pa apriņķu grupējumiem.

Sakarā ar Zviedrijas centrālās varas pastiprināšanos Vidzemē, kā arī ar vietējās muižniecības opozīcijas izpausmēm karalis Kārlis XI 1694. g. noteica, ka landtāga sēdes turpmāk vadīs ģenerālgubernators.³ Līdz ar to Vidzemes landtāga vara tika ierobežota.

2. VIDZEMES TIESU IEKARTA

Zviedrijas koloniālā vara Vidzemē uzskatīja, ka iedarbīgas tiesas ir viens no svarīgākajiem līdzekļiem iekarotās zemes pakļaušanai un vēlamās kārtības uzspiešanai. Karalis Gustavs II Ādolfs pavēlēja Vidzemē nodibināt zviedru parauga tiesas. Viņa uzdevumā ģenerālgubernators J. Šite (J. Skytte) tās noorganizēja laikā no 1630. gada līdz 1632. gadam. Vēlākos gadu desmitos sekoja daži tiesu sistēmas grozījumi un papildinājumi. Galvenās

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, § 1, 179.—182. lpp.

² Turpat, 208.—212. lpp.

³ Turpat, § 4. 1329.—1337. lpp.

tiesu iestādes, ko zviedri izveidoja Vidzemē, bija zemes tiesas, pilstiasas un hoftiasas. Bez tam vēl pastāvēja kārtības tiesas, apriņķu fogti un bāriņtiesas.

Zemes tiesas

Zemes tiesas (die Land-Gerichte) nodibināja Vidzemē ar ģenerālgubernatora Sites 1630. gada ordonanci.¹ Tās bija pirmās instances tiesas. Sīkāk šo tiesu uzbūve un darbība tika precizēta 1632. gada ordonancē.² Saskaņā ar šiem likumiem Vidzemē pastāvēja piecas zemes tiesas: Rīgā, Cēsīs, Pērnavā, Tērbatā un Koknesē. Ar 1693. gadu, pārkārtojot Vidzemes apriņķus,³ darbojās tikai 4 zemes tiesas: Rīgā, Cēsīs, Tērbatā un Vilandē.

Zemes tiesa sastāvēja no trim locekļiem: zemes tiesneša (Land-richter) kā priekšsēdētāja un diviem piesēdētājiem (Beisitzern), pie tam vienam no tiem bija jābūt muižnieku kārtas, bet no otra parasti prasīja, lai viņš neatkarīgi no kārtas būtu jurists. Sākot ar 1675. gadu, Vidzemes bruņniecība ieguva tiesību katrā vakantā zemes tiesas locekļa vietā ieteikt ģenerālgubernatoram divus savus kandidātus.⁴ Tiesas locekļus oficiāli amatā iecēla ģenerālgubernators. Zemes tiesai bija arī savs tiesas rakstvedis (Notarius oder Gerichts-Schreiber).

Zemes tiesām bija padoti visi «Viņa majestātes» pavalstnieki, kas dzīvoja kādas zemes tiesas apriņķī, — muižnieki un nemuižnieki (garīdznieki, zemnieki u. c.), ja vien tie atsevišķos gadījumos nebija pakļauti citu tiesas iestāžu piekritībai. Tas bija toreiz Vidzemē jauns buržuāzisko tiesību rakstura tiesu iekārtas princips — dot priekšroku pavalstniecībai, bet ne kārtas piederībai.

Ar zemes tiesu nodibināšanu Vidzemes muižniekiem bija atņemta iespēja piespriest smagos kriminālsodus saviem zemniekiem, ko viņi darīja agrāk, it sevišķi Polijas varas laikā. Tagad šī funkcija piekrita zemes tiesām. Tomēr muižniekiem joprojām palika policijas vara — tiesības savas zemes robežās aizturēt un apcietināt (ius apprehendi et incarcerandi). Šo tiesību viņi izmantoja sevišķi zemnieku bēgšanas apkarošanai. Bez tam 1632. g. zemes tiesu likums paplašināja muižnieku disciplināro varu pār zemniekiem. Likums to nosauca par *mājas pārmācības tiesību* (das Haussrecht-Art., XI), kas nozīmēja to, ka muižniekiem atļauts savus dzimtzemniekus pērt un daudz bez tiesu iestāžu iejaukšanās. Kā izsmiekls skan likuma vārdi, kas ieteic šai sodīšanā ieturēt mērenību: «... ar taisnīgi mērenu pārmācīšanu, to lietot ar kristīgo pieticību» (Art., XI).

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 13.—20. lpp.

² Turpat, 95.—108. lpp.

³ Turpat, 1147.—1150. lpp.

⁴ Turpat, 677. un 678. lpp.

Zemes tiesai kā pirmās instances tiesai piekrita kriminālās un civilās lietas, izņemot tās, kurām bija paredzēta speciāla piekritība īpašās tiesās (svarīgas muižnieku lietas iztiesāja hoftiesa kā pirmā instance; zemniekus par pārkāpumiem sodīja ar miesas sodiem muižās utt.).

Parastās muižnieku krimināllietās zemes tiesai piekrita tikai nozieguma izmeklēšana, bet spriedumu taisīja hoftiesa (Art., XXV u. c.). Muižnieku civilprasības par aizbēgušo zemnieku izdošanu piekrita zemes tiesas pilnīgai iztiesāšanai, pie tam no sodu naudām, ko uzlika maksāt zemniekiem, 1/3 pienācās karalim, 1/3 — muižniekam un 1/3 — zemes tiesai.

Hoftiesa sprieda tiesu galvenokārt pēc Livonijas vidējām bruņinieku tiesībām un papildus piemēroja Zviedrijas likumus. Zviedru krimināllikumus un kriminālprocesa likumus savukārt bija lielā mērā ietekmējis feodālās Vācijas 16. gs. kriminālkodekss, t. s. «Karolina» (Constitutio Criminalis Carolina), kam raksturīgi bargi, nežēlīgi sodi (sadedzināšana uz sārta, saraustišana uz rata, uzduršana uz mieta u. c.); to mērķis bija iebiedēt citus). Šī nežēlība izpaudās arī tiesas procesā — apsūdzētā spīdzināšanā, lai piespiestu atzīties. Vidzemes zemes tiesām, izdarot spīdzināšanu, gan bija vajadzīga hoftiesas atļauja, bet to jau vajadzības gadījumā dabūja. Vidzemes zemes tiesās 17. gs. tika iztiesātas daudzas burvju un raganu prāvas.¹ Galvenais piespiešanas līdzeklis atzīties buršanā un sakaru uzturēšanā ar velnu bija apsūdzētā spīdzināšana.²

Zviedrijas karalis Kārlis XI 1694. gadā piešķīra Vidzemes zemes tiesām uzraudzības funkcijas pār iekšējo kārtību un policiju.³ Tas bija administratīvi policejisks pienākums līdzās tiesas spriešanas pienākumiem.

Pilstiesas

Vidzemē zviedru koloniālās varas sākumā ģenerālgubernators šite daļēji paturēja poļu laika pilstiesas (die Schloss-Gerichte), atstājot tām policijas uzdevumus un nelielu kriminālo jurisdikciju. Arī pilstiesu skaits tika samazināts — agrāko piecu vietā atstāja tikai trīs — Rīgā, Tērbatā un Koknesē. Rīgas pilstiesas priekšsēdētājs bija gubernators. Tērbatas un Kokneses pilstiesu — pils komandanti. Pilstiesu uzdevums bija arī piedzīt

¹ T. Zemzaris. Vilkaču prāvas Vidzemē, Latvijas vēsturnieku veltījums Robertam Viperam. R., 1939, 115.—141. lpp. Šī raksta autors min konkrētus piemērus no 17. gs. tiesu prakses Vidzemē, kur uz nāvi tiesāti lauku ļaudis par sakariem ar velnu un citām burvestībām. Darbam pievienoti tiesu dokumenti un izmeklēšanas protokolu izraksti vācu valodā. Dažu tiesnešu uzskatos vērojamas arī šaubas (jaunlaiku uzskatu ietekme).

² T. Zemzaris. Spīdzināšana kā procesa elements Vidzemē. R., 1938.

³ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 1339. lpp.

parādus (Executionen), kā arī daļēji uzraudzīt valsts domēņu lietas. 1639. gadā Tērbatas un Kokneses pilstiesas likvidēja. Palika tikai viena pilstiesa Rīgā (Schloss-Gericht oder Burg-Gericht), kurai tika paplašinātas kriminālo lietu iztiesāšanas funkcijas (pārsūdzības instance).

XVII gs. beigās pilstiesa beidza pastāvēt. Daļu šīs tiesas funkciju pārņēma kārtības tiesas (dib. 1671. g.) un daļu — hoftiesa.

Hoftiesa

Hoftiesu (Hoff-Gericht) Vidzemē 1630. gadā karaļa uzdevumā nodibināja ģenerālgubernators Šīte pēc Stokholmas hoftiesas parauga kā *augstāko tiesas iestādi*.¹ Tā atradās Tērbatā (1630.—1702. g.) un tikai zviedru laiku beigās — Rīgā. Hoftiesa sastāvēja no 14 personām — prezidenta, viceprezidenta, sešiem muižnieku kārtas piesēdētājiem un sešiem jebkuras kārtas juristiem («Gelehrten und Rechtserfahrenen»; 2. §). Saskaņā ar karalienes Kristīnas 1848. gada rezolūciju² trim hoftiesas piesēdētājiem bija jābūt landrātiem, pa vienam no Cēsu, Pērnavas un Tērbatas apriņķiem. Hoftiesas priekšsēdētāju iecēla amatā karalis, bet piesēdētājus vakantos amatos pēc Zviedrijas parauga vēlēja pati tiesas kolēģija un apstiprināja ģenerālgubernators.

Hoftiesa darbojās divās sesijās gadā — pavasarī un rudenī. Sēdēs bija jābūt klāt vismaz astoņiem locekļiem. Spriedumu pieņēma ar balsu vairākumu. Izņēmuma veidā mazsvarīgas tiesu lietas varēja izlemt arī mazāks locekļu skaits, bet tikai ar vienbalsīgu lēmumu. Starpsesiju laikā bija paredzētas atsevišķu hoftiesas locekļu dežūras, lai oficiāli pieņemtu dažādus iesniegumus (sūdzības, paskaidrojumus, ierunas utt.).³

Vidzemes hoftiesai kā pirmās instances tiesai piekrita *muižnieku civiltiesiskie strīdi* par privilēģijām uz muižām (Land-Güther Privilegia), par muižnieku mantas valdījumu strīdiem (possessionum litigiosorum bonorum Nobilium), par robežstrīdiem (Gränzenscheidungen), parādu prasības (Schuld und Wiederschuld), testamentu lietas un citi mantošanas jautājumi (Testamentorum, hereditatum adeundarum, successionum), viegli apvainojumi (leviores injuriae) utt.⁴ Hoftiesa izsprieda arī lietas par karaļa un fiska tiesībām un priekšrocībām valsts ienākumos (Jura Regni et Fiscī). Hoftiesai kā pirmās instances tiesai piekrita *sevišķi svarīgās krimināllietas*: valsts noziegumi — valdnieka apvainojumi (crimina laesae Majestatis), amatpersonu noziegumi (contra negligentes in officiis suis), noziegumi valsts mantas un kases lietās (causae fisci); sākot ar 1682. gadu, — muižnieku div-

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 27.—61. lpp.

² Turpat, 219.—221. lpp.

³ Turpat, 827.—833. lpp.

⁴ Turpat, 16. un 17. lpp.

kauju (die Duellen) un goda lietas.¹ Pārējās muižnieku krimināl-lietas izmeklēja zemes tiesas, bet izsprieda Tērbatas hoftiesa. Pēc 1699. gada zemes tiesas varēja pašas taisīt spriedumus, bet to izpildīšanai vajadzēja hoftiesas piekrišanu.² Likums paredzēja arī zemniekiem tiesību iesniegt hoftiesai kolektīvas sūdzības par saviem kungiem pārmērīgas apspiešanas un nepanesamas bardzības dēļ: «... tā, kad zemnieki visi kopīgi vai viņu lielākā daļa sūdzas pret saviem kungiem vai to amatpersonām jeb ierēdņiem vai arendatoriem dēļ pārmērīgas apspiešanas un nepanesamas bardzības... šīs un līdzīgas lietas izspriežamas hoftiesā» (Art., X).³ Tomēr ar šo iespēju sūdzēties zemnieki praktiski nevarēja neko panākt, jo viņu iesniegumus vācu un zviedru muižnieku tiesa parasti atzina par nepamatotiem un atstāja bez ievēribas.

Tērbatas hoftiesa bija pārsūdzības (apelācijas) instance visām Vidzemes tiesu iestādēm un pilsētu rātēm, izņemot Rīgas rāti un, sākot ar 1687. gadu, arī virskonsistoriju. Hoftiesas spriedumus tālāk apelācijas kārtībā vairs nevarēja pārsūdzēt. Vienīgi Zviedrijas karalim izņēmuma veidā bija tiesības revidēt šos spriedumus.

Tiesāšanas kārtība (process).⁴ Prāvnieki iesniedza savus lūgumus un paskaidrojumus rakstiski. Pēc izmeklēšanas pabeigšanas divi hoftiesas locekļi sastādīja rakstu, t. s. relāciju (die schriftliche Relation), uz kuras pamata tiesa taisīja spriedumu. Ar relācijas norakstiem tika savlaicīgi iepazīstināti arī prāvnieki. Valsts un baznīcas intereses zemes tiesās aizstāvēja fiskāli (valsts varas pārstāvji), bet hoftiesā oberfiskāls (ar prokuroram līdzīgām pilnvarām). Prāvnieki varēja hoftiesā piedalīties personiski vai ar pārstāvjiem — advokātiem (die Advokaten).⁵

Hoftiesa kā augstākā tiesu iestāde Vidzemē pastāvēja ne tikai Zviedrijas pārvaldes periodā, bet ar nelielām pārgrozībām arī vēl Krievijas impērijas laikā līdz 1889. gadam.

Kārtības tiesas

Kārtības tiesas (die Ordnungs-Gerichte) Vidzemē nodibināja ģenerālgubernators K. Tots (Cl. Tott) pēc Livonijā pazīstamās arkla tiesas parauga,⁶ daļēji pārņemot arī pilstiesu funkcijas. Tādējādi kārtības tiesas bija sava veida policijas tiesas. Noteikumi par šo tiesu uzbūvi un darbību publicēti 1671. gadā — «Par kārtības jeb arkla tiesnešiem un viņu amatu».⁷ Kārtības tiesa

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 849.—858. lpp.

² Turpat, 1054., 1055., 1520. lpp.

³ Turpat, 98. lpp.

⁴ Liefplandische Landes-Ordnungen. Riga, 1707, 603.—630. lpp.

⁵ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 40. un 41. lpp.

⁶ Igaunijā Zviedrijas pārvaldes laikā šī tiesa bija nosaukta par «arkla tiesu» — Hakengericht. — G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 650. lpp.

⁷ Turpat, 569.—571. lpp.

sastāvēja no tiesneša (Ordnungsrichter) un diviem palīgiem (Ajuncten), kurus uz trim gadiem amatā iecēla ģenerālgubernators no landrātu kolēģijas izvirzītiem kandidātiem. Katrā apriņķī tika nodibināta viena kārtības tiesa. Šo tiesu galvenais uzdevums bija rūpēties par Vidzemes policijas noteikumu («Landes-Polizei-Ordnung») izpildīšanu un piemērošanu, augstākstāvošo tiesu spriedumu izpildīšanu un nelielu krimināllietu izspriešanu. Kārtības tiesnesis varēja zemniekus sodīt ar naudas sodiem, cietumu vai darbiem pie cietokšņu būves («pie ķeŗas darbiem», «zur Karren-Arbeit»).

Kārtības tiesas Vidzemē atcēla Zviedrijas karalis Kārlis XI 1694. gadā.¹ Turpmāk šo tiesu jurisdikciju pārņēma zemes tiesas, bet policijas funkcijas — apriņķu fogti. Šī reforma acīmredzot bija tiesu sistēmas vienkāršoĶums sakarā ar valsts varas centralizācijas tendencēm XVII gs. beigās.

Apriņķu fogti

Apriņķu fogtu (die Creyss-Vogte) tiesības un pienākumi noteikti 1695. g. instrukcijā.² Tās bija īpašas, Zviedrijas varai uzticamas amatpersonas ar administratīvām tiesas un policijas funkcijām. Apriņķa fogts, stājoties amatā, zvērēja uzticību karalim un tā miesīgiem mantiniekiem. Viņa pienākums — no «zviedru kārtības» viedokļa uzraudzīt iedzīvotājus, it sevišķi zemniekus. Policijas noteikumu pārkāpējus apriņķa fogts sodīja ar «pelnīto sodu» («verdiensten Strafe»). Apriņķa fogta tehniskais palīgs bija viņa kancelejas rakstvedis (Notarius).

Lauku bāriņu tiesas

1648. gadā Vidzemē nodibināja lauku bāriņu tiesas (die Land-Waysen-Gerichte), kurām piekrita uzraudzība pār aizbildņu amata (Vormünder Ampt) pildīšanu. Ap 1669. gadu Vidzemē sāka piemērot arī Zviedrijas Aizbildņu likumu.³ Tomēr lauku bāriņu tiesas kā speciālas tiesas 1694. gadā likvidēja,⁴ nododot to funkcijas zemes tiesām. Tādējādi tiesas vara Vidzemē tika vēl vairāk centralizēta.

* * *

Raksturojot zviedru laiku tiesas, jāsecina, ka veco feodālo tiesu uzbūvē sāka izpausties jauni principi. Izveidojot valsts tiesu iestādes, zviedru vara vadijās no iedzīvotāju pavalstniecības, bet ne

¹ Liefjlandische Landes-Ordnungen, 81.—85. lpp.

² G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 1382.—1390. lpp.

³ Turpat, 439.—466. lpp.

⁴ Liefjlandische Landes-Ordnungen, 83. lpp.

kārtu piederības principa. Tomēr zviedri nebija konsekventi — lai iztaptu vietējiem muižniekiem, viņi visos tiesnešu amatos iecēla vienīgi muižnieku pārstāvjus. Zviedrijas vara sāka atdalīt tiesu iestādes no administratīvām iestādēm, taču arī šeit pietrūka konsekvences, jo tiesas un policijas funkcijas joprojām tika jauktas.

4. §. TIESĪBAS ZVIEDRIJAS KOLONIZĒTAJĀ VIDZEMĒ

1. TIESĪBU AVOTI

Zviedrijas karaļa likumdošanas akti pēc nosaukuma un rakstura bija dažādi: plakāti, reglamenti, ordonances, rezolūcijas un instrukcijas. Karalis tos izdeva vai nu tieši Vidzemes teritorijai, vai pašai Zviedrijai, pēdējā gadījumā attiecinādamas tos arī uz aizjūras zemēm, to skaitā Vidzemi.

Par *plakātiem* (Placat) jeb *stadgām* (Stadga) sauca Zviedrijas karaļa izdotos svarīgākos likumdošanas aktus, kurus publicēja plakātu veidā visu iedzīvotāju zināšanai. Tādi, piemēram, bija Sodu likumi (Straff-Ordnung — Stockholm, 1653),¹ Vekselu likumi (Wexel-Recht — Stockholm, 1671),² Testamentu likumi (Ih. Königl. Majest. Stadga und Verordnung angehende die Testamenten — Stockholm, 1686),³ Robežstrīdu plakāts (Placat wegen Grantz-Streit — Stockholm, 1685)⁴ u. c.

Par *reglamentiem* (Reglament) sauca zviedru amatpersonām Vidzemē adresētos viņu dienesta pienākumu pildīšanas noteikumus. Tāds, piemēram, bija Amatpersonu rangu reglaments (Ordnung und Reglament, angehend den Range — Stockholm, den 21. Febr. 1696).⁵

Pie karaļa likumdošanas aktiem pieskaitāmas arī *ordonances* (Ordinanz) jeb pavēles, kas izpildāmas Vidzemes amatpersonām vai iestādēm (piemēram, 1632. gada ordonances Vidzemes ģenerālgubernatoram J. Šitem par zemes tiesas iekārtošanu).⁶

Arī Zviedrijas karaļa *rezolūcijas* (Resolution) uz Vidzemes pārvaldes iestāžu vai atsevišķu personu iesniegumiem pēc rakstura un tiesiskām sekām uzskatāmas par likumdošanas aktiem (piemēram, 1687. gada karaļa rezolūcija par reducēto muižu iznomāšanu).⁷

Beidzot, bija arī dažādas karaļa izdotas *instrukcijas* (Instruction) amatpersonām, piemēram, 1695. gada dienesta instrukcija apriņķa fogtam.⁸

¹ Liefflandische Landes-Ordnungen, 92.—98. lpp.

² Turpat, 262.—282. lpp.

³ Turpat, 422.—431. lpp.

⁴ Turpat, 419.—421. lpp.

⁵ Turpat, 635.—642. lpp.

⁶ Turpat, 54.—69. lpp.

⁷ Turpat, 590.—594. lpp.

⁸ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 1533.—1535. lpp.

Minētie Zviedrijas karaļa likumdošanas aktu veidi bija Vidzemē visizplatītākie. Atsevišķos retos gadījumos sastopami arī karaļa akti ar citādiem apzīmējumiem («Verboth» — aizliegums, «Schreiben» — raksts, «Privilegien» — privilēģijas u. c.).

Ģenerālgubernatora likumdošanas akti. Zviedrijas aizjūras teritorijās ģenerālgubernators tika uzskatīts par karaļa vietnieku, kas vajadzības gadījumā bija tiesīgs izlietot monarhistisko likumdošanas kompetenci un izdot savus patstāvīgus likumdošanas aktus «Rīgas karaliskā pilī» kā savā rezidencē. Raksturīgi, ka ģenerālgubernatora publicētos likumdošanas aktus arī mēdza saukt par plakātiem. Parasti tie bija izlikti pie tiesu iestāžu vai baznīcu durvīm. Piemēram, 1699. g. plakāts par zemnieku nepaklausību un ietiepību.¹ Lielākajai daļai gubernatūras aktu, kurus izdeva, lai īstenotu karaļa likumus, bija paskaidrojošs un instruējošs raksturs. No Vidzemes ģenerālgubernatoriem, kas izdevuši visvairāk likumdošanas aktu, jāmin J. Šite (Juhann Skytte), B. Uksenšterns (Benedict Ochsenstierna), E. Dālbergs (Erich Dahlberg), K. Tots (Claudius Tott) u. c.

Kodifikācijas mēģinājumi un projekti. Zemes tiesības (Landlagh, Landrecht).

Uz laukiem Vidzemē Zviedrijas koloniālā režīma laikā turpināja pastāvēt dzimtbūšana. Vietējie muižnieki (vācieši un zviedri) centās juridiski nostiprināt savus zemes īpašumus un savu zemnieku verdziski dzimtbūniecisko pakļautību. Lai gan pašā Zviedrijā nebija dzimtbūšanas, tomēr Vidzemē to atzina un paturēja. Šai ziņā vienīgs prātis bija Zviedrijas ģenerālgubernators Rīgā un Vidzemes muižnieku landtāgs. Tie vienojās arī izstrādāt šā režīma likumdošanas aktu — vispārinātu kodifikāciju.

Projektu izstrādāt uzdeva vācu tautības zviedru ierēdnim — kara padomniekam, vēlāk Vidzemes hoftiesas viceprezidentam, muižniekam E. Mengdenam (Engelbrecht von Mengden), kas to arī sarakstīja laikā no 1640. gada līdz 1642. gadam. Projektu sauca «Vidzemes firstu valsts zemes tiesības» («Landrecht des Fürstenthums Liefpland»)² Vidzemes landtāga delegācija 1643. gadā ieradās Stokholmā lūgt karalieni Kristīnu apstiprināt Mengdena sastādīto Vidzemes zemes tiesību projektu. Tomēr projekts, liekas, aiz politiskiem apsvērumiem netika apstiprināts. Karaliene pagaidām piešķīra likuma spēku «Vidzemes vidējām bruņinieku tiesībām» (Livonijas laika tiesību avotam). Mengdena projekts nav ticis arī iespiests, tas palicis rokrakstā.

¹ Liefplandische Landes-Ordnungen, 719.—722. lpp.

² J. C. Schwartz. Versuch einer Geschichte der livländischen Ritter- und Landrechte. — Hupels Neue Nordische Miscellen, V—VI. Rīga, 1794; LPSR CVVA, 214. f., 6. apr., 288. lieta. Rokrakstā.

Mengdena projekta piecas grāmatas sastādītas, savukārt izmantojot šādus tiesību avotus: Vidējās bruņinieku tiesības, dažādas privilēģijas, zviedru likumdošanas aktus, parašu tiesības un jaunos laikos atzītās romiešu tiesības (gemeines Recht). Visumā tajā ļoti liela romiešu tiesību ietekme. Vesela virkne saistību tiesību institūti, liekas, tieši ņemti no *Corpus iuris civilis*, lietojot latīņu un vācu terminus, reizēm tikai latīņu vārdus; izklāstījumā ieturēta *pandektistu* (tālaika Vācijas juristu) *metode*. Pirkuma-pārdevuma līgums (emptio-venditio, der Kauf) un sakarā ar to rokas nauda (arrha), pārmērīgais pametums (laesio enormis), evikcija (evictio) u. c. Pie īres līgumu (locatio conductio) veidiem minēta mantojamā noma (emphyteusis, Erb-Zinss-Gut), kuru autors neveikli pielāgojis dzimtzemnieku kā zemes lietotāju stāvoklim, lai pasvītrotu, ka īstie zemes īpašnieki ir tikai muižnieki. Bez tam šai projektā minēti daudzi citi romiešu saistību tiesību institūti — aizdevuma līgums (mutuum, Geld-Leihen, 153.—160. lpp.), patapinājuma līgums (commodatum, 160.—162. lpp.), glabājuma līgums (depositum, 177. lpp.), sabiedrības līgums (societas, 190. lpp.) u. c.

Arī testamentārā mantošana regulēta visumā ar romiešu tiesību institūtiem — testamentum nuncupativum (II, 10), substitutio (II, 12, 4), legatum (II, 12, 6) u. c. Turpretī likumiskā mantošana regulēta pēc Vidējām bruņinieku tiesībām un citiem Vidzemes feodālo tiesību avotiem, stingri ievērojot vietējo muižnieku privilēģijas un kundzību pār dzimtzemniekiem. Autors, sastādot šo projektu, lielā mērā vadījies no poļu laiku Vidzemes jurista Hilhena zemes tiesību projekta (Liefvländische Land-Rechte und Constitutiones). Pirmās grāmatas 5. nodaļas 19 pantos noteikts dzimteilvēka beztiesiskais stāvoklis («atrsties sava dzimtkunga varā») gandrīz tādā pašā redakcijā kā Hilhena projektā.

Pilsētu tiesības (Stadtlagh, Stadtrecht). Vidzemes pilsētās Zviedrijas koloniālā režīma laikā visumā saglabājās agrākās pilsētu tiesības. Rīga, kapitulējot Zviedrijai, 1621. gada 15. septembrī parakstīja padošanās līgumu, kurā bija Zviedrijas karaļa solījums ievērot privilēģijas, tiesības un parašas, kādas Rīgas pilsētai bija Polijas varas laikā. Pēc dažām dienām, 1621. gada 25. septembrī, sekoja Zviedrijas karaļa Gustava II Adolfa oficiāls Rīgas privilēģiju apstiprinājums (*Corpus privilegiorum Gustavianum*).¹ Šis akts daļēji atkārtoja poļu karaļa Stefana Batorija 1581. gada privilēģijas Rīgai. Galvenās Rīgas privilēģijas bija šādas: 1) Rīgai nodrošināta Augsburgas konfessija² baznīcās, baznīcu pārvaldē un skolās; 2) atzīta līdzšinējā

¹ Geschichtliche Übersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements. Besonderer Theil. St. Petersburg, 1845. Druckerei der Zweiten Abtheilung S. K. M. Eigener Kanzellei, 57. lpp.

² Protestantu (luterāņu) ticības mācības izklāsts, ko atzina un 1530. gadā Augsburgas pilsētā apstiprināja feodālās Vācijas impērijas vara.

pilsētas pašvaldība un pilsētas tiesas (arī Polijas koloniālās pārvaldes laika burggrāfu tiesa). Tiesu spriež pēc Rīgas tiesībām; 3) birģeriem apstiprinātas vecās tiesības, parašas, viņu īpašumi un tirdzniecības brīvība, kā arī atzītas abu cunftu šragas; 4) pilsētai tiek nodrošināta bezmuītas tirdzniecība pa Daugavu līdz Daugavpilij, kā arī īpašumtiesīga Daugavas un tās krastu lietošana (*dominium utile*) līdz jūrai; 5) saglabāts agrākais poļu laiku noteikums, ka birģeri var pirkt un pārdot arī lauku muižas un kļūt par zemes īpašniekiem uz laukiem; 6) aizbēgušie lauku dzimtlāudis, kas divus gadus nodzīvojuši Rīgā, vairs nav izdodami atpakaļ muižniekiem (Polijas laika noteikums) u. c.

Zviedrijas koloniālā pārvalde Vidzemes pilsētās tāpat visumā atzina tās pilsētu tiesības, kas bija izveidojušās Hanzas pilsētu savienības paraugu ietekmē. Tomēr zviedru varai pamazām radās vajadzība šīs tiesības reformēt. Sevišķi pastiprinājās Rīgas statūtu un līdzšinējo tiesību pārstrādāšanas tendences. Zviedrijas noteicošās aprindas vēlējas pastiprināt zviedru pilsētu tiesību ieviešanu Vidzemes pilsētās, turpretī vietējie birģeri orientējās uz vācu pilsētu tiesību attīstību un atzina par vēlamu arī romiešu tiesību rēcepciju.

Pirmo projektu 1653. g. izstrādāja Rīgas rātes loceklis J. Meijers (Johann Meyer) un rātes sindiks (jurists) J. Flīgels (Johann Flügel) — «*Karaliskie jūras un Vidzemes galvaspilsētas Rīgas statūti un parašas*» («*Statuta und Gewohnheiten der königlichen See- und Hauptstadt Riga in Lieflland*»)¹. Projektam bija piecas nodaļas. Šī projekta autori, pārstrādājot Rīgas pilsētas tiesības, pārņēmuši ievērojami daudz romiešu tiesību institūtu — gan tieši no pirmavotiem, gan no vācu pandektistu mācību grāmatām. Raksturīgi, ka projekta 2. nodaļai, kas sastāv gandrīz vienīgi no romiešu līgumu tiesību institūtiem, dots latinizēts nosaukums «*De Contractibus vel quasi Contracten*». Šai nodaļā izklāstīti atsevišķie līgumi ar latīņu nosaukumiem: *donatio propter nuptias* (dāvinājums, iestājoties laulībā), *commodatum* (patapinājums), *depositum* (glabājums), *negotiorum gestio* (neuzdota lietvedība), *permutatio* (maiņa), *contractus innominati* (bezvārdu kontrakti), *emptio-venditio* (pirkums-pārdevums), *locatio-conductio* (īres līgums) utt. Izklāstītas arī vainas pakāpes atbildībā par tiesību pārkāpumiem (delikta saistībām) — *dolus* (ļauns nolūks), *culpa lata* (rupja neuzmanība), *culpa levis* (maza neuzmanība), *culpa levissima* (presumējama vaina) un citi romiešu tiesību institūti.

Mantošanas tiesībās pārņemti ne tikai romiešu testamentārās mantošanas noteikumi, bet arī likumiskā mantošana, kas veidota pēc romiešu tiesību paraugiem (*De successione ab intestato*).

¹ LPSR CVVA, bij. Rīgas pilsētas valsts arhīvs, 1. f., 1. apr., 58. lieta. Rokrakstā; J. C. Schwartz. Versuch einer Geschichte des Rigaschen Stadtrechts. — F. K. Gadébusch. Versuche in der Livländ. Geschichtskunde und Rechtsgelehrsamkeit, Bd. II. Riga, 1785, 166.—205. lpp.

Rīgas pilsētā romiešu tiesību recepcija norisēja straujāk nekā lauku novados, kur šo procesu lielā mērā kavēja feodālais zemes īpašums un muižnieku privilēģijas. Acīmredzot Rīgas birģeri sekoja tālāka Vācijas birģeru paraugam, kuri toreiz orientējās uz romiešu tiesībām (tirdzniecībai piemērotākas). Zviedru valdībai aiz koloniāli politiskiem apsvērumiem nepatika šis Rīgas rātes izstrādātais pilsētas tiesību projekts (nerecipē zviedru, bet romiešu tiesības), tāpēc to neapstiprināja. Projekts palika neiespiests.

Zviedrijas valdība uzdeva Rīgas rātei izstrādāt jaunu pilsētas tiesību projektu. Komisija šo otro projektu pabeidza 1673. gadā. Tā nosaukums bija «*Rīgas pilsētas statūti un tiesības*» (Der Stadt Riga Statuta und Rechte).¹ Bet Zviedrijas valdība vilcinājās arī to apspriest, un projekts palika neapstiprināts. Tomēr ap 1680. gadu Rīgas tiesu iestādes sāka to pielietot praksē. Beidzot arī Stokholmas apelācijas tiesa atzina Rīgas tiesu praksi. Tādējādi otrais projekts neoficiāli, prakses ceļā kļuva par Rīgā spēkā esošām tiesībām. Šie «Rīgas pilsētas statūti un tiesības» sastādīti, vadoties no agrākiem Rīgas statūtiem un daļēji no iepriekšējā Meijera un Flīgeļa projekta, atmetot no tā vairākus romiešu tiesību institūtus. Jaunajos Rīgas statūtos bija 386 pantī, kas iedalīti 6 nodaļās: I — Pilsētas rātes satversme, II — Tiesu iekārta un process, III un IV — Civiltiesības, V — Jūras un vekseļu tiesības, VI — Krimināltiesības.

Lai gan minētie Rīgas pilsētas statūti nebija Zviedrijas valdības oficiāli apstiprināti, bet tikai tiesu praksē atzīti un pielietoti, tie palika spēkā arī cariskās Krievijas laikā līdz 1864. gadam.

Citās Vidzemes pilsētās bija izplatījušās Rīgas parauga tiesības jau no Livonijas laikiem. Polijas un Zviedrijas karaļi ne tikai tās atzina, bet turpināja Rīgas tiesību piešķiršanu arī pārējām Vidzemes pilsētām.

Vidzemes tiesību kopojumi. Zviedrijas varas orgānu zviedru valodā izdotie likumdošanas akti tika tulkoti un publicēti arī vācu valodā, lai tos saprastu vietējie vācu muižnieki un pilsētu vācu birģeri. Vidzemes ģenerālgubernators Klaudijs Tots 1668. gadā sastādīja likumu un rīkojumu krājumu «*Zemes un policijas noteikumi*» («Landes-Polizey-Ordnungen»). Šis Vidzemes likumu un rīkojumu krājums tika izdots Rīgā 1673. gadā. Pēc tam tas vairākkārt izdots no jauna. Pēdējais izdevums bija 1707. gadā ar nosaukumu «*Vidzemes zemes noteikumi*».² Šai tiesību krājumā sakopoti 185 likumdošanas akti, kas izdoti laika posmā no 1630. gada līdz 1705. gadam. Teksts aizņem 779 lappuses, pievienots samērā plašs reģistrs (satūra rādītājs). «Vidzemes zemes noteikumi» pēc rakstura ir krājums (ārēja inkorporācija), bet ne

¹ G. Oelrichs. Die in ganz Liefland ausgenommen Reval und Narva, annoch geltende Statuta und Rechte der Stadt Riga. Bremen, 1780.

² Liefländische Landes-Ordnungen, Nebst darzu gehörigen Placaten und Stadgen. Anno 1707, Riga.

Liefflandische

Subtylus

Landes

Ordnungen

Nebst darzu gehörigen Placaten und Stadgen.

ANNO

1707.

Cum Gratiâ & Privilegio. Sacr. Regiæ Majest. Sveciæ.

N J O W / in Verlegung Georg Matthias Nöcker.

«Vidzemes zemes noteikumu» titullapa.

kodifikācija, jo katrs atsevišķais likumdošanas akts ir ievietots negrozītā veidā sistemātiskā kārtībā.

«Vidzemes zemes noteikumi» satur likumdošanas aktus no visām tiesību nozarēm. Te atrodama Vidzemes pārvaldes iekārta (administratīvās tiesības), baznīcas tiesības, krimināltiesības, civiltiesības, tiesu iekārta un procesuālo tiesību normas. Pēc feodālo šķiru un kārtu grupējuma: bruņinieku tiesības (muižnieku privilēģijas), pilsētu tiesības (birģeru privilēģijas) un t. s. «zemnieku tiesības» (dzimtbūtnieciskas pakļautības un nebrīves režīma noteikumi).

Pēc Ništates miera līguma (1721. g.) Krievijas impērijas valdība atzinā daudzus zviedru laiku Vidzemes likumdošanas aktus. Turpinājās pat vietējo likumu sakopošana un krājumu izdošana, kas pēc satura bija Vidzemes zviedru laiku likumi. Tāds, piemēram, bija G. J. Budenbroka 1821. gada vietējo likumu krājums, kura II sējuma divās grāmatās sakopoti zviedru laika likumi.¹ Šis krājums ievērojami papildina iepriekšējo krājumu — K. Tota «Vidzemes zemes tiesību noteikumus».

Līdztekus minētajiem krājumiem vēl atrodami arī atsevišķi Vidzemes zviedru laiku likumdošanas akti.

Zviedrijas karalisko tiesību loma Vidzemē (zviedru tiesību recepcijas jautājumi). Izveidojot koloniālo režīmu Vidzemē, Zviedrijas valdība, protams, vēlējās ieviest šeit arī savas metropoles tiesības. Bet tai bija jāreķinās ar Vidzemes vācu muižniecības pretestību. Vācu muižnieki joprojām piemēroja feodālās Vācijas tiesību avotus un izmantoja iepriekšējos gadsimtos izveidotās privilēģijas. Vietējā muižniecība pat negribēja Zviedrijas tiesībām atzīt subsidiāru (papildu) lomu. Toreiz Vācijā sakarā ar buržuāzijas veidošanos norisēja straujš romiešu tiesību recepcijas process. Šī procesa rezultātā izveidojās t. s. *pandektu* jeb *tagadnes romiešu tiesības* (usus modernus pandectarum, heutiges römisches Recht). Vidzemes vācu muižnieki orientējās uz tām un uzskatīja, ka Vidzemē, it sevišķi civiltiesībās, subsidiāri piemērojami *pandektu* (romiešu) tiesību avoti. Tömēr Zviedrijas varas orgāni noteica, ka Vidzemē pastāvošām tiesībām kā papildu tiesības piemērojamas Zviedrijas tiesības (Landslag — zemes tiesības un Stadtlag — pilsētu tiesības).²

No šī viedokļa kļūst saprotama Zviedrijas valdības kavēšanās un nevēlēšanās atzīt iepriekš minētos Vidzemes tiesību krājumu projektus, kas bija sastādīti romiešu tiesību garā. Cik vērojams, Zviedrijas varas iestādes Vidzemē gribēja ieviest savas tiesības, izņemot tikai noteikumus par brīviem zemniekiem Zviedrijā. Kā

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, welche das heutige Livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet, Bd. II. Aeltere hinzugekommene Landesrechte, Abt. 1. Landesordnungen, Riga, 1821, vom Jahr 1621 bis 1680; vom Jahr 1680 bis 1710.

² Fr. G. v. Bunge. Das liv- und esthländische Privatrecht, I. Reval, 1847, § 7, Rechtsquellen aus der Zeit der schwedischen Herrschaft, 12.—14. lpp.

jau norādīts, dzimtbūšanu atcēlt Vidzemē nevēlējās ne Vidzemes muižnieki, ne Zviedrijas valdība.

Lai Zviedrijas tiesības padarītu pieejamākas Vidzemes valdošām aprindām, tās pārtulkoja un izdeva arī vācu valodā. Iznāca pat oficiāls Zviedrijas tiesību krājums vācu valodā.¹ Šis tiesību krājums kā subsidiāras tiesības bija spēkā Vidzemē ne vien Zviedrijas varas laikā, bet arī vēlāk — Krievijas impērijas pārvaldes sākumā.

Krājums aptver visas tiesību nozares: valsts tiesības — «karaļa tiesības» (1. tit.); laulību tiesības (2. tit.); mantošanas tiesības (3. tit.); nekustamas mantas — zemes īpašuma tiesības (4. tit.); dzirnavu tiesības, ciemu tiesības, kopganību tiesības, mežu aizsardzības tiesības, medību tiesības, zvejas tiesības u. c.; «Lauku tiesības» (5. tit.); saistību jeb tirdzniecības tiesības (6. tit.); procesuālās tiesības (7. tit.); krimināltiesības (8.—14. tit.). Nākamais tituls (15.) praktiski atkrita, jo tur bija agrāko laiku Zviedrijas katoļu baznīcas tiesības. To vietā lietoja luteriķības noteikumus.

Tā kā Zviedrijas tiesībām Vidzemē bija tikai papildu tiesību loma, tad tās būtībā negrozīja vjetējās Vidzemes tiesības — muižnieku privilēģijas un zemnieku dzimtbūtniecisko beztiesību.

2. TIESĪBU RAKSTURĪGĀKĀS IEZĪMES ZVIEDRU LAIKU VIDZEMĒ

Zemes tiesības

Zviedrijas karaļi visumā atzina Vidzemes muižniecības agrākās privilēģijas. Sākumā atzišana bija atturīga — sarunu un solījumu veidā. Zviedrija nebija ieinteresēta visā pilnībā apstiprināt Polijas karaļa Sigismunda Augusta atzītās zemes īpašumu privilēģijas Vidzemes muižniecībai. Oficiālu pagaidu apstiprinājumu Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs deva 1629. gadā Dalenhāfenas ostā, posdamies uz Trīsdesmitgadu karu. Šis dokuments nosaukts par *Zviedru karaļa atzišanas apstiprinājumu Vidzemes bruņniecības privilēģijām un tiesībām* (Schwedisch-Königliche Verwahrungs-Bestätigung der Privilegien und Rechte der Livländischen Ritterschaft).² Karalis steigā ar vispārīgu apstiprinājuma formulu (eine General-Confirmation) atzina par pagaidām spēkā esošām vecās bruņniecības privilēģijas un muižu valdījumu tiesības: «... bruņniecība un pārejā muižniecība savas vecās brīvības var pilnā mērā baudīt, un katrs atsevišķi drīkst un viņam jāpaliek savā muižas valdījumā, kamēr Mēs viņu lietas un vēlēšanos varēsim tuvāk izskatīt ērtākā laikā un parocīgākos apstākļos.»

¹ Schwedisches Land-Recht und des Reiches Schweden Stadt-Recht. Riga, 1709.

² G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 3. un 4. lpp.

Vēlāk šim dokumentam sekoja arī vēlāko Zviedrijas karaļu Kristīnas un Kārļa XI atzišanas un apstiprināšanas akti.¹

Zviedrijas likumdošanas un koloniālās politikas ietekmē mainījās lēņu juridiskās koncepcijas Vidzemes zemes tiesībās. Piešķirot no jauna lēņus, zviedru gubernatūra vadījās no *Norčepingas reihstāga 1604. g. lēmuma*,² kas noteica dienesta zemēm stingru lēņtiesisku režīmu. Norčepingas lēņu tiesību galvenie principi bija šādi: 1) karaļu maiņas gadījumos lēņu muižas valdītājam (Gutsbesitzer) jālūdz jaunā karaļa piekrišana lēnim; 2) lēņu vīrs nedrīkst bez karaļa atļaujas muižu pārdot vai iekļāt; 3) pēc tēva nāves lēni var mantot tikai lejupejošās līnijas vīriešu dzimuma mantinieki (dēli vai mazdēli); ja tādu mantinieku nav, lēnis atgriežas atpakaļ valstij (kronim). Sānu līniju radinieki netiek ņemti vērā; 4) ja mirušam lēņu vīram palikusi tikai meita, tad lēnis gan atgriežas atpakaļ kronim, bet valsts izmaksā meitai pūru atbilstoši muižas lielumam. Var arī muižu piešķirt lēņos šīs mantinieces vīram, ja tas izrādītos pieņemams karalim.

Norčepingas lēņu režīms bija izdevīgs valstij, bet tas ierobežoja Vidzemes lēņu muižniecību. Vidzemes muižnieki mēģināja apstrīdēt tā piemērošanu Vidzemē, aizrādot, ka reihstāga lēmums bijis izdots pirms Vidzemes pievienošanas Zviedrijai, kā arī atsaucās uz Kārļa XI paskaidrojumu, ka katra province pārvaldāma pēc tās īpatnējām tiesībām (nach ihren Gesetzen und Verordnungen).³ Tomēr agrāko Vidzemes muižnieku pretestībai nebija lielu panākumu. Viņi saņēma tikai dažus atvieglinājumus (meitu mantošanas tiesību jautājumā; karaļu maiņas gadījumā lēņu vīrs varēja atjaunot lēni pie ģenerālgubernatora Rīgā u. c.). Norčepingas lēņu koncepcija bija izdevīga Zviedrijas ekonomiskajām interesēm provinču ekspluatēšanā. Jaunais lēņu režīms veicināja kroņa muižu labāku šaimniecisko izmantošanu.

Muižu redukcijas noteikumi. Lai palielinātu valsts ienākumus, kas Zviedrijai toreiz bija sevišķi nepieciešami sakarā ar pastāvīgiem kariem, radās doma par bijušo kroņa un lēņu muižu atdošanu atpakaļ valstij, t. i., izdarīt t. s. *muižu redukciju*. Šī politika saskanēja ar karaļa absolūtisma tendencēm un koloniju iekarošanu. Zviedrijas reihstāgs 1655. g. nolēma reducēt (einzuziehen) tās lēņu muižas, kuras to pašreizējie valdītāji bija ieguvuši nelikumīgi (ungesetzlich). Daļa muižnieku agrākās valsts zemes bija pārvērtuši par saviem īpašumiem (alodiem), citi turpināja lietot neatjaunotus lēņus utt. Zviedru valdība šos muižu redukcijas noteikumus sāka realizēt vispirms pašā Zviedrijā. Muižnieku pretestības dēļ redukcija tomēr risēja gausi. Tāpēc 1680. gadā sekoja jauns Zviedrijas reihstāga lēmums par muižu redukcijas pastiprināšanu. Redukcijas rezultātā uzlabojās Zviedrijas finansiālais

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 125., 179., 721. lpp.

² A. W. Hupel. Neue Nordische Miscellaneen, 28 Stücke. Rīga, 1792—1797; Stück 22 und 23.

³ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 724. lpp.

stāvoklis. Zviedrija attiecināja muižu redukcijas noteikumus arī uz visām koloniālām provincēm, to skaitā uz Vidzemi. Vidzemes vācu muižnieku lielās pretestības dēļ to izdevās realizēt tikai pēc 1681. gada, kad nodibināja muižu redukcijas komisiju.¹ Tā sāka darbu, kaut arī Vidzemes landtāgs bija atteicies pieņemt redukcijas priekšlikumus. Atklājās, ka Vidzemē bija sevišķi daudz nelikumīgo muižu valdījumu. Pēc Livonijas sabrukuma gandrīz visi agrākie vasaļi bija faktiski pārvērtuši savas senās lēņu muižas par privātmuižām (alodiem) un valstij vairs nodokļus nemaksāja. Daļa no tiem bija pratusi maskēties ar Polijas karaļa Sigismunda Augusta privilēģijām. Līdz 1687. gadam apmēram $\frac{5}{6}$ šādu Vidzemes muižu tika atdotas atpakaļ valstij (kronim). Liela daļa reducēto muižu bijušo valditāju turpmāk tika noformēti par valsts muižu arendatoriem (nomniekiem) vai lēņu vīriem pēc zviedru (Norčepingas) lēņu noteikumiem. Visi šie jaunie muižu valditāji izdarīja regulārus maksājumus valstij. Zviedrijas valsts ieņēmumi ievērojami palielinājās, bet tai pašā laikā pieauga arī Zviedrijas ienaidnieku skaits Vidzemes muižnieku vidū.

Pilsētu tiesības

Vidzemes pilsētu tiesības, galvenokārt Rīgas pilsētas tiesības, Zviedrijas pārvaldes laikā visumā turpināja pastāvēt tādas, kādas tās bija izveidojušās iepriekšējos gadsimtos (Zviedrijas karaļa Gustava Ādolda Rīgas privilēģijas). Tomēr Zviedrijas varas orgāni subsidiāri (papildus) centās Vidzemē ieviest Zviedrijas pilsētu tiesības (Stadtlagh). Vairāki Zviedrijas pilsētu tiesību likumi² tika publicēti Vidzemē vācu valodā — acimredzot nolūkā radīt šo tiesību recepciju. Zviedrijas pilsētu tiesību ietekme Vidzemē tomēr bija vāja. Vācu birģeri Rīgā un pārējās pilsētās cieši turējās pie savām vēsturiski nodibinātām pilsētu tiesībām un parašām. To viņiem bija apsolījuši un garantējuši Zviedrijas karaļi. Par reformu un jauninājumu paraugiem Rīgas birģeri uzskatīja nevis Zviedrijas pilsētu tiesības, bet gan Vācijas pilsētu tiesību pārveidojumus. Tajā laikā Vācijas feodālo pilsētu tiesības tika recipēti romiešu civiltiesību institūti.

Arī Vidzemes birģeri vairāk orientējās uz romiešu tiesībām nekā uz Zviedrijas pilsētu tiesībām. Tiesu praksē, izšķirot dažādu civiltiesiskos strīdus, Rīgas tiesas papildus piemēroja vācu *pandektu tiesības* (t. s. tagadnes romiešu tiesības). To liecina *Rīgas tiesas spriedumu krājums* no 1563. gada līdz 1664. gadam

¹ Das Reduction und Liquidations Werk (samt der Stände grossen Commission Urtheile), Datum Stockholm, den 13. April, Anno 1700. — Liefölandische Landes-Ordnungen, 738.—743. lpp.

² Allgemeine Ordnung und Schragen Handwerker in Schweden und Finnland. Stockholm, 1669; Privilegium die Handwercks-Häuser betreffend. Stockholm, 1669, etc. — Liefölandische Landes-Ordnungen, 143.—182.; 182.—205. lpp.

(Praejudicate Curias Rigensis ad certum Titulorum seriem redacta),¹ kur redzams, kādas normas ir piemērojusi Rīgas rāte, realizējot savu pilsētas tiesas funkciju. Romiešu tiesību ietekmē šajos tiesas spriedumos ir liela, it sevišķi tas sakāms par saistību tiesību un ķīlu tiesību nozarēm. Plaši pielietoti šādi romiešu tiesību institūti: pirkuma un pārdevuma līgums (emptio et venditio), maiņas līgums (permutatio), īres līgums (locatio et conductio), pārjaunojums (novatio), ieskaits (compensatio), sabiedrības līgums (societas), romiešu ķīlu tiesību veidi (pignus et hypotheca) utt. Arī mantošanas prāvās pielietoti romiešu testamentu un legātu noteikumi (De testamentis et legatis) u. c.

Retāk šais Rīgas tiesu prakses materiālos sastopami zviedru tiesību daļēji pielietojumi: Kaņepju un linu šķirotāju, svērāju noteikumi (Der Henff-, Flachswrackere und Wägere Ordinantz).

Baznīcas tiesības

Zviedrijas valdošās aprindas vēsturē pazīstamas kā neatlaidīgas luterānisma ideju aizstāvētājas. Tas izskaidrojams pa daļai ar ticību kariem, kad Zviedrija karoja protestantu pusē pret katoļiem; pa daļai ar luterticības priekšrocībām tautas masu reliģiski politiskajā pakļaušanā jaunos vēsturiskos apstākļos. Tūlīt pēc Vidzemes iekarošanas zviedri apspieda katoļus un atbalstīja luterticīgos. Toreiz Vidzemē lielais vairums vācu muižnieku un birģeru bija luterāņi, kas ar simpātijām raudzījās uz zviedru nostāju ticības jautājumos. Bet Vidzemes zemnieku masu zemais kultūras līmenis un verdziski dzimtbūtnieciskā apspiestība padarīja tos ticību jautājumos pilnīgi vienaldzīgus. Lai turētu zemnieku masas, kā arī pilsētu plebejiskos slāņus savā pakļautībā, Zviedrijas vara organizēja Vidzemē baznīcas pārvaldes iestādes un ievērojami palielināja luterāņu mācītāju skaitu.

Luterāņu baznīcas juridisko iekārtojumu Vidzemē noteica 1634. gada *likums par konsistorijām* (Konsistorial- und Visitation-Ordnung, wie es im ganzen Lieffflande hinführo zu halten. Gegeben zu Stockholm, den 13. August 1634).² Šī likuma ievada daļā skaidri izteikts luterāņu reliģijas politiskais uzdevums Vidzemē: «... un ne tikai tiesu darbība, laba policija un kārtība, bet arī cienījams mācītāja amats neatliekami vajadzīgs, kā arī baznīcas un skolas ceļamas, kur viņu trūkst.»

Kā redzams, zviedru pārvalde ar luterāņu reliģijas palīdzību centās pārņemt Vidzemē savās rokās visu garīgo dzīvi. Likumā pieminētas arī skolas, taču šai laikā skolu Vidzemē uz laukiem nemaz nebija; skolas jēdziens nozīmēja kaut kādu baznīcas

¹ Nicolaus Brauer's Sammlung von Praejudicaten des Rigischen Rathes. — J. G. L. Napiersky. Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673. Riga, 1876, XCV—CVII lpp.

² G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 133.—150. lpp.

organizētu pirmapmācību, kur visa mācību viela sākās un beidzās ar bībeles stāstiem un baušļiem.

Likums paredzēja Vidzemei luterāņu baznīcas pārvaldes orgānu — *virskonsistoriju* (Ober-Consistorium) —, kas reizē bija arī augstākā baznīcas tiesas iestāde. Tā sastāvēja no šādiem locekļiem — prezidenta jeb direktora, superintendenta (garīgā direktora), kas vairākos gadījumos atvietoja prezidentu (cap. 3), 3 laicīgiem piesēdētājiem, 3 garīdzniecības piesēdētājiem un sekretāra (cap. 4). Prezidentu un superintendentu iecēla Zviedrijas karalis, bet piesēdētājus dubultskaitā ievēlēja pati virskonsistorija. Vienu no diviem tās ievēlētiem kandidātiem ģenerālgubernators iecēla amatā. Virskonsistorija sastāvēja no laicīgās un garīgās varas pārstāvjiem (Collegium ecclesiasticum mixtum), un tā bija iedarbīga Zviedrijas pārvaldes aparāta daļa. Atsevišķos laika posmos (piemēram, no 1648. gada līdz 1662. gadam un no 1694. gada līdz 1711. gadam) virskonsistorijas sastāvā bija tikai garīdznieki (Collegium ecclesiasticum purum). Tomēr tas nemainīja šīs iestādes šķirisko raksturu un Zviedrijas koloniālās politikas virzienu.

Virskonsistorijas prezidenta (direktora) funkcijas pēc rakstura pārsvarā bija laicīgas — viņš pieņēma sūdzības, lika izpildīt spriedumus utt.

Superintendents būtībā bija garīgo lietu direktors. Viņa galvenās funkcijas bija šādas: 1) pārbaudīt, vai mācītāja amatam ieteiktie kandidāti ir piemēroti savam darbam. Viņš tos eksaminēja virskonsistorijas kolēģijas priekšā teoloģijas un filozofijas priekšmetos, kā arī latīņu, grieķu un senebreju valodā. Pēc tam superintendents ordinēja kandidātu par mācītāju. Ievešanu amatā viņš izdarīja vai nu pats, vai uzdeva to kādam prāvestam. Tādējādi mācītāju amati bija atkarīgi galvenokārt no superintendenta; 2) superintendenta uzdevums bija pārraudzīt prāvestu (vecāko mācītāju) darbu. Parasti katrā apriņķī bija divi prāvesti; 3) ik gadus superintendentam bija pienākums sasaukt *sinodi* (mācītāju sanāksmi), lai pārrunātu mācītāja darba pieredzi; 4) viņa uzdevumos ietilpa arī «uzraudzīt baznīcas, skolas, grāmatu spiestuves, hospitāļus» («sein Augenmerk auf Kirchen, Schule, Druckereien, Hospitāle»). Tādējādi grāmatu izdošanai bija vajadzīga superintendenta atļauja, kas nozīmēja garīdzniecības cenzūru.

Virskonsistorija bija arī *augstākā baznīcas tiesa*. Vidzemē (Oberstes Konsistorialgericht, supremum iudicium consistoriale), kura izsprieda sekošas lietas (cap. 8):

1) reliģisko dogmu izprašanas strīdus («Nevienādība, atšķirības reliģijā, strīdi ceremoniju kārtībā, dažādības un strīdi starp mācītājiem»); 2) visas laulību lietas (alle Matrimonial-Sachen) — laulības pārkāpšanu, asinsgrēku un citus tikumības pārkāpumus. Interesanti atzīmēt, ka šeit minēta arī senā līgavu laupīšanas parāša, kas zemnieku vidē vēl bija sastopama un tika uzskatīta par tikumības pārkāpumu: «Tāpat pagāniskā sievu laupīšana šai zemē

pēc seniem noteikumiem ir bijusi aizliegta ar miesas un nāves sodu.»¹ Tādējādi baznīcas laulība vēl nebija iznīcinājusi zemnieku senos uzskatus. Šeit bija jāiejaucas pat augstākajai baznīcas tiesai; 3) konsistorijas iztiesāšanai piekrita arī mācītāju un skolo-tāju amata pārkāpumi; 4) dažādus strīdus baznīcas ienākumu un naudas lietās.

Līdzās virskonsistorijai 1634. gada likums (cap. 20) paredzēja divas *apakškonsistorijas* (Unter-Consistorium)² — vienu Rīgā, otru — Tērbatā. Par apakškonsistorijām 1636. gadā tika izdots īpašs likums. Apakškonsistorijas direktors bija zemes tiesnesis, superintendents — prāvests; no četriem piesēdētājiem divi bija zemes tiesas piesēdētāji un divi — garīdznieki. Apakškonsistorijām bija ievērojama nozīme kā baznīcas tiesas orgāniem. Abas apakš-konsistorijas 1694. gadā likvidēja.³

Vidzemes ģenerālgubernators K. Tots 1671. gadā nodibināja katrā apriņķī vienu *baznīcas virspārstāvja amatu* (Von Ober-Kirchen-Vorsteherm und deren Ampte).⁴ Šai amatā ģenerālgubernators iecēla uz trim gadiem kādu no landrātiem. Likums paredzēja virspārstāvim divus palīgus: vienu prāvestu — baznīcas lietās un vienu bruņniecības asesoru (piesēdētāju) laicīgās lietās. Baznīcas virspārstāvja amata galvenie uzdevumi bija gādāt par baznīcu būvi un ierīkošanu vietās, kur to atzina par nepieciešamu; rūpēties, lai mācītāji kārtīgi saņemtu algas un no zemniekiem sieciņus; rūpēties par mācītāju atraitnēm un bāriņiem; pārraudzīt nabagmājas; rūpēties par baznīcas ceļu taisīšanu utt. Baznīcas virspārstāvjiem uzlikts arī pienākums raudzīties, lai viņu apriņķī nebūtu mānticības upuru (abergläubische Opfern, § 10), kas, kā likumā norādīts, bija ļoti izplatīta parādība. Acīmredzot luterāņu reliģija, kuru vācu mācītāji sludināja kroplotā latviešu vai igauņu valodā, nespēja pārliecināt zemnieku masas. Tie pielūdza vēl senenos pirmskristiānisma dievus.

Luterānisma nostiprināšanā Vidzemē liela loma bija Zviedrijas luterāniskās baznīcas 1686. gada satversmei, kas Vidzemes vajadzībām tika pārtulkota vācu valodā (Kirchenordnung). Uz Vidzemi oficiāli to attiecināja tikai 1694. gadā,⁵ jo vietējā muižniecība, kas orientējās uz Vācijas likumiem, ilgi tam pretojās. Šī satversme aptvēra 28 nodaļas. Tās saturā bija noteikts baznīcas tiesiskais stāvoklis, luterānisma ticības dogmas un ceremonijas, dievkalpojumu kārtība, grēksūdze, kā arī noteikumi par mācītāja amatu, baznīcas mantām u. c. Paredzētas arī baznīcas grāmatas, kurās draudzes mācītājiem bija jāieraksta metrikas ziņas par dzimšanu, kristīšanu, laulībām, miršanu u. c. Šī baznīcas

¹ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 139. lpp.

² Turpat, 144. un 145. lpp.

³ Turpat, 157. lpp.

⁴ Liefplandische Landes-Ordnung, 4.—9. lpp.

⁵ G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 1336. un 1337. lpp.

satversme uzlika mācītājiem pienākumu rakstīt arī draudžu hronikas, atzīmējot rakstos svarīgākos draudzes notikumus: dabas katastrofas, kara postījumus u. c. Visumā šie priekšraksti Vidzemē tika ievēroti un īstenoti.

Baznīcas tiesību mērķis un uzdevums bija visiem līdzekļiem nostiprināt Zviedrijas koloniālo režīmu Vidzemē.

Tautas masu tumsonība un māņticība Zviedrijas pārvalditajā Vidzemē. Zviedrijas koloniālā vara Vidzemē gan mēdza bazūnēt, ka tā ceļot baznīcas un dibinot skolas, bet noklusēja faktus, ka baznīcas bija nepieciešamas masu turēšanai feodāli dzimtbūtnieciskā pakļautībā un skolas pieejamas tikai vietējiem muižniekiem un pilsētu birģeriem. Iztapdama Vidzemes valdošajai šķirai, Zviedrijas vara 1632. gadā pat nodibināja Tērbatā universitāti, kas kļuva par Baltijas vācu muižniecības un birģeru kultūras centru.¹ Likums gan noteica, ka tur var mācīties ikviens jaunietis («da ein jeder die Jugend»),² tomēr Zviedrijas varas laikā šai mācību iestādē nebija iekļuvis neviens zemnieku kārtas pārstāvis. Zviedrijas varai Vidzemē izdevīgāk bija plašās tautas masas turēt gara tumsībā, lai tās vieglāk pārvaldītu un ekspluatētu.

Luterāņu baznīca Vidzemes zemniekiem tika ārēji uzspiesta, jo vācu mācītāji, kas vāji prata vietējo draudžu valodu, nespēja zemniekus iekšēji reliģiski pārliecināt. Kļaušu darbos izmocītie dzimtcilvēki nesaprata baznīcas dogmas. Viņi joprojām turējās pie sensenajām pirmskristiānisma parašām, pielūdzot dažādas dabas parādības. Šie fakti uztrauca ne tikai mācītājus un baznīcas iestādes, bet arī koloniālās pārvaldes orgānus. Zviedrijas vara Vidzemē sāka izdot likumdošanas aktus māņticības un t. s. «elku upuru» apkarošanai. Tā, piemēram, 1693. gada ģenerālgubernatora izdotais plakāts «*Māņticības upuri*» («Abergläubische Opfer»)³ liecina, kādā tumsonībā atradusies Vidzemes zemniecība vēl Zviedrijas varas pēdējos gadu desmitos. Likums konstatē, «... ka vēl daudzās vietās atrodami tādi nepatīkami krusti, koki un citi priekšmeti, turklāt daži (neziņas) aklumā nokļuvuši zemnieki svētku un apustuļu dienās noliek savus māņticības upurus — naudu, vasku, dziļu un tamlīdzīgi, kā arī citkārt (vēl) vairāk, daļēji bezdievīgi, pa daļai māņticības būšanas piekopj». Zviedru likums aicina visus kristīgos, kā mācītājus, tā muižniekus, paskaidrot zemniekiem, lai viņi tā nedara, un piedraud ar sodu nepaklausīgajiem, kas apmeklē krogus un atturas no dievkalpojumiem.

¹ T. Meander. Die deutsche Universität Dorpat im Lichte der Geschichte und der Gegenwart, 1882.

² Wegen der Academie und studierenden Jugend. Gouvernementliches Placat, 1698. — G. J. v. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, 1510. un 1511. lpp.

³ Liefflandische Landes-Ordnungen, 8., 570.—574. lpp.

Sis piemērs un daudzi citi liecina, ka zviedru luterāņu baznīcas ietekme Vidzemes zemniekos bijusi vāja. Zemniecība izjuta baznīcu tikai ārēji, kā vienu no dzimtbūtnieciski koloniālās apspiešanas līdzekļiem.

Dzimtbūšanas noteikumi Vidzemes zemniekiem

Lai gan pašā Zviedrijā nebija dzimtbūšanas, kā arī neraugoties uz vairākkārtējām Zviedrijas karaļu un Vidzemes muižniecības pārrunām par zemnieku stāvokļa pārkārtošanu, tomēr dzimtbūšana Vidzemē netika atcelta. Zviedrijas likumdošanas akti to tikai nostiprināja un papildināja.

Noteikumi par zemnieku izdošanu («Von Aussantwortung der Bauern»)¹ Šeit ir runa par aizbēgušu zemnieku atprasīšanu un izdošanu atpakaļ viņu kungiem. Likumā paskaidrots, ka *dzimtzemnieks* (Erbbauer) rodas ar dzimšanu no dzimtzemniekiem («vom Erb-Bauern geboren», § 1) un pieder dzimtkungam (Erbherr). Tekstā minēts vēl otrs zemnieku apzīmējums — *dzimtcilvēki* (Leibeigene), ar ko pasvītota viņu verdziskā pakļautība («wann Sie Leibeigene geboren sind», § 2); vārds «Leibeigene» atbilst latīņu terminam «homines proprii» — savi paša vergi, t. i., dzimtbūtnieciskie vergi.

Aizbēgšanas gadījumā dzimtzemnieki var būt jau apmetušies uz cita muižnieka zemes un kļuvi viņa dzimtcilvēki («seinen ersten Rauch auffgehen lassen» — «saviem pirmajiem dūmiem ļāvuši pacelties»)² tomēr zviedru likums tos uzskata par agrākā kunga piederīgiem un izdodamiem atpakaļ pirmajiem (§ 3).

Arī dzimtzemnieku ģimenē uzaudzināts *atradenis* — ielasbērns (Knaben von der Strassen) tika uzskatīts par dzimtzemnieku, kas pieder muižniekam. To varēja meklēt un atprasīt no citiem (§ 9). Ja kāds iedzīvotājs (Einwohner) ieradās no citurienes (Kurzemes, Lietuvas u. c.) un kādā Vidzemes dzimtkunga novadā palika uz dzīvi, tad viņš pats un viņa bērni kļuva par šā muižnieka dzimtzemniekiem (§ 14).

Šai likumdošanas aktā izteiktie principi lielā mērā atgādina romiešu vergu juridiskos noteikumus. Acīmredzot Zviedrijas koloniālā vara, iztapdama Vidzemes muižniecībai, nostiprināja vietējo dzimtbūtniecisko kārtību.

Dzimtbūšanai raksturīgi bija arī Zviedrijas pārvaldes noteikumi «*Par zemnieku piespriešanu un viņu taksi*» («Von Zuschlagung der Bauern und deren Taxa»)³ Ar tiesas spriedumu Vidzemes muižnieki varēja nodot dzimtzemniekus savu kredītoru rīcībā parādu atstrādāšanai un gadskārtējo procentu nomaksai. Noteikta

¹ Liefllandische Landes-Ordnungen, 21.—25. lpp.

² Pirmo dūmu parādīšanās dzimtkunga zemē deva muižniekam tiesību uzskatīt šo svešinieku par savu dzimtcilvēku (Rauchfangsrecht — tiesība svešinieku iegūt par savu dzimtcilvēku ar pirmo dūmu parādīšanos no viņa būdas).

³ Liefllandische Landes-Ordnungen, 19.—21. lpp.

arī zemnieka un viņa ražīguma takse. Pēc parāda un procentu galīgās samaksas piespriestais zemnieks (Zugeschlagener Bauer) tiesas ceļā atkal tika atdots parādniekam (wieder gerichtlich relaxiret werden). Šis noteikums apkaunojoši nonicināja zemnieka personu, pielīdzinot to lietai.

Pēc M. Stepermaņa pētījumiem,¹ «zemnieku piespriešana»² kā juridisks institūts Vidzemē izveidojies dzimtbūšanas laikmetā blakus citiem zemnieku izmantošanas paņēmieniem — «zemnieku izdošanai, apmaiņai, pārdošanai, iekāļāšanai u. c.». Zemnieki tikuši piespriesti izmantošanai galvenokārt kreditoriem par naudas aizdevumiem, bieži vien arī pilsētu veikalniekiem par dzimtkunga izņemtām precēm. Zemnieki tikuši piespriesti ceļu un tiltu būvēšanai, pildot savu dzimtkungu pienākumus, tāpat arī krogu un baznīcu reparēšanas darbiem utt. «Zemnieku piespriešanas» juridiskā forma bija savdabīga. Tā neatbilda Rietumeiropā pazīstamiem dzimtzemnieku izmantošanas paņēmieniem. Vispārinot šī institūta būtību, M. Stepermanis raksta, ka zemnieku piespriešana «ir tāds juridisks akts; ar kuru atbildētājam piederošos zemniekus-saimniekus kopā ar māju, iekārtu un saimi nodod uz noteiktu laiku prasītāja lietošanā».

Kā redzams, zemnieku piespriešanas institūts legalizēja visnekrietnāko dzimtzemnieku ekspluatācijas patvaļu.

Zemiski, cilvēka cieņu pazemojoši bija arī noteikumi «Par zemnieku kāzām» («Vom Bauer-Hochzeiten»)³. Lai zemniekus darbā vairāk izdzītu un cik vien iespējams izmantotu, tiek regulēts kāzu ilgums (2 dienas), kā arī noteikts produktu un dzērienu daudzums, ko drikst patērēt. Aizliegts ielūgt vairāk par 16 pāriem kāzu viesu. Nedrīkst arī dāvināt vērtīgas lietas, izņemot cimdsus (Handschuh) un līnu jostas (Leinene Gürtel, § 3). Šīs dāvanas bija tautiska paraša. Par kāzu sarīkojuma atļauto normu neievērošanu piedraudēts ar naudas un miesas sodiem:

«Ja kāds no zemniekiem notur kāzas ilgāk par divām dienām (vai ielūdz vairāk, kā likumā atļauts), tad par katru dienu, kas vairāk, jāmaksā desmit valsts dālderī jeb jāsaņem desmit pāri rikšu, un par katru personu, kas vairāk, jāmaksā divi valsts dālderī jeb jāsaņem divi pāri rikšu kā sods no saviem kungiem» (4. §). Tā kā zemniekam naudu samaksāt bija grūti, it sevišķi pēc kāzām, tad varēja gadīties, ka kāzu sarīkojums beidzās ar apkaunojošu pērienu. Likums gan uzlika mācītājiem par pienākumu jauno pāri brīdināt (4. §).

Vidzemē XVII gs. beigās, saasinoties šķiru cīņai, Zviedrijas likumdošanas akti kļuva vēl reakcionārāki. Lai cīņos pret dzimtzemnieku bēgšanu, vairs nepietika ar civiltiesiskām prasībām par

¹ M. Stepermanis. Zemnieku piespriešana zviedru laikos Vidzemē. — Filologu biedrības raksti, X sēj. R., 1930, 116.—163. lpp.

² «Zemnieku piespriešana» — M. Stepermaņa ieviests termins, tulkots no vācu «Zuschlagung der Bauer».

³ Liefllandische Landes-Ordnungen, 29. un 30. lpp.

viņu izdošanu, bet noteica kriminālatbildību, piedraudot ar sodiem. Ģenerālgubernators E. Dālbergs 1697. gadā izdeva plakātu «*Par dzimtzemnieku bēgšanu no vienas muižas uz otru, viņu uzņemšanu un pieturēšanu*» («Wegen Entlauff-Auffnehm und Verenthaltung der Erb-Bauern von einem Gut zum andern»)¹ Šai likumdošanas aktā norādīts, ka Vidzemē bēg ne tikai atsevišķi jauni, neprecēti cilvēki, bet arī veselas ģimenes ar bērniem un visu iedzīvi. Zemniekiem piedraudēts ar sodu, ja viņi savlaicīgi neziņos par kaimiņu aizdomīgu rīcību. Plakāts arī noteica, ka visiem tiem, kuri sniegs bēgļiem atbalstu, piemēros sodus, kas paredzēti Vidzemes Zemes noteikumos. Mācītājiem tika uzdots šo ģenerālgubernatora patentu nolasīt un izskaidrot vietējā valodā.

Cīņai ar zemnieku nepaklausību un pretošanos Zviedrijas varas orgāni Vidzemē izdeva vēl stingrākus noteikumus. Ģenerālgubernators E. Dālbergs 1699. gadā publicēja plakātu «*Par zemnieku nepaklausību un ietiepību*» («Wegen der Bauern Ungehorsam und Widerspenstigkeit»)² Likumā norādīts, ka pastiprinoties zemnieku nepaklausība, ietiepība un pretošanās gan ar vārdiem, gan darbiem, kas pārejot vardarbībā un slepkavībās. Tādējādi šis likumdošanas akts atspoguļo Vidzemes zemnieku izmisīgo cīņu pret saviem apspiedējiem — vācu un zviedru muižniekiem. Zviedru likuma bardzība bija ļoti liela. Gadījumos, kad, zemniekiem pretojoties, bija nonāvēti kungi, hoftiesai bija jāsoda vainīgie un viņu līdzdalībnieki ar nāvi uz rata, iepriekš kniebjot miesu ar sakarsētām knaiblēm un beidzot uzspraužot liķi uz mieta ceļmalā citiem par biedinājumu. Ar šādu teroristisku iebiedēšanas paņēmieni zviedri centās apspiest zemnieku pretošanos. Likums paredzēja arī smagus sodus, it sevišķi pēršanu (mit schwerer Růthen-Straffe), ko piemēroja citos pārkāpumu gadījumos. Lai iebiedētu plašākas zemnieku masas, mācītājiem tika uzdots šo plakātu izziņot no visām baznīcas kancelēm un izskaidrot saprotamā dzimtajā valodā.

Zviedrijai, kas tolaik gandrīz nepārtraukti karoja, vajadzēja daudz līdzekļu. Viens no valsts ienākuma avotiem bija Vidzemes dzimtbūtnieciskā saimniecība — valsts muižas, kuras vadīja īpaši pārvaldītāji (Possessoren) vai muižu nomnieki (Arrendatoren). Visa saimniecība balstījās uz kļaušu zemnieku darbu. Šai sakarībā 1696. gadā Vidzemē tika izdots noteikums «*Par neražu un zemnieku atbildības pienākumu*» («Wegen des Misswachses und der Bauern schuldige Pflicht»)³ Šai likumā aizrādīts, ka zemnieki, aizbildinoties ar neražu, kas ne vienmēr esot īstais cēlonis, nepildot nodevu pienākumus, daļēji pat necenšoties to darīt. Zviedru likums piedraud ne tikai ar pērienu («ar sešiem rīkšu pāriem»), bet arī ar nodevu piedziņu vai mantas apķīlājumu. Kā redzams, pats galvenais, kas interesēja zviedrus, bija ienākumi no valsts

¹ Liefplandische Landes-Ordnungen, 677.—679. lpp.

² Turpat, 719.—722. lpp.

³ Turpat, 660.—665. lpp.

Zemnieku pāršana Ergemē 1635. gadā. Litogrāfija pēc XVII gs. ceļotāja A. Oleārija apraksta.

muižām. Visumā gan valsts (kroņa) muižās zemnieku dzimtbūtnieciskā ekspluatācija, salīdzinot ar privātmuižām, bija mazliet vieglāka. Zviedri izdarīja zemes kadastru un ieviesa grāmatas ar klaušu un nodevu ierakstiem vairāk vai mazāk atbilstoši zemes vērtējumam. Turpretī privātmuižās zemnieku izmantošana bija atstāta nereglamentētai un neierobežotai dzimtmuižnieku patvaļai.

Minētie likumdošanas akti liecina, ka zviedru kolonizatori Vidzemē, iztapdami vietējiem vācu muižniekiem, necentās dzimtbūšanu atcelt, bet gan to nostiprināja un padziļināja.

VI NODAĻA

PĀRVALDES ORGANIZĀCIJA UN TIESĪBAS LATVIJAS NOVADOS PĒC TO IEKĻAUŠANAS KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ (XVIII gs.)

1. Š. LATVIJAS TERITORIJAS APVIENOŠANA, IEKĻAUJOT TO KRIEVIJAS IMPĒRIJAS SASTĀVĀ. BALTIJAS NOVADA IZVEIDOŠANĀS

XVIII gadsimtā pakāpeniski pieauga Krievijas varenība. Krievija kļuva par vienu no Eiropas lielvalstīm. Pēc uzvaras pār Zviedriju Ziemeļu karā (1700.—1721. g.) Krieviju pasludināja par impēriju, kas vēl vairāk palielināja tās autoritāti starptautiskajās attiecībās. Kara rezultātā Krievija ieguva pieeju Baltijas jūrai un svarīgus tirdzniecības ceļus ar visām pasaules zemēm. Turpmāk ievērojami attīstījās un uzplauka Krievijas saimniecība.

Tai pašā laikā zviedru un poļu kolonizatori savu kundzību Austrumeiropā pakāpeniski zaudēja. Baltijas zemes cita pēc citas tika iekļautas Krievijas impērijas sastāvā, izveidojot īpašu administratīvi teritoriālu vienību — *Baltijas novadu* (Прибалтийский или Остзейский край, Ostseeprovinzen). Tajā saglabājās vācu muižnieku un birģeru agrākās privilēģijas un vietējo zemnieku dzimtbūtnieciskā beztiesība.

Latvijas teritorijas apvienošana notika pakāpeniski, vairākos posmos sakarā ar Krievijas impērijas paplašināšanos.

1. ZIEMEĻU KARA SEKAS UN VIDZEMES PIEVIENOŠANA KRIEVIJAS IMPĒRIJAI 1721. GADĀ

Ziemeļu karš (1700.—1721. g.) beidzās ar Krievijas uzvaru un daļas Baltijas jūras piekrastes zemju, to skaitā Vidzemes, pievienošanu Krievijas impērijai. Cars Pēteris I, kā mēdz teikt, bija «izcirtis logu» Krievijai uz Eiropu, paverot tai plašas ekonomiskās un politiskās attīstības iespējas.

Jau 1710. g. 4. jūlijā krievu karaspēks feldmaršala Šeremetjeva vadībā ieņēma Rīgu, un tā paša gada rudenī karadarbība

Latvijas teritorijā faktiski izbeidzās. Tomēr citur karš vēl turpinājās. Miera līgumu noslēdza tikai 1721. gada 30. augustā Ništates pilsētā (zviedr. — Nystad).

Rietumeiropas lielvalstis (Anglija u. c.) diplomātiskā ceļā atbalstīja Zviedriju, bet tā nespēja vairs uzvarēt ne Krievijas sauszemes karaspēku, ne jūras kara floti. Zviedrija bija spiesta pieņemt Krievijas cara Pētera I prasības.

Ništates miera līguma galvenie noteikumi bija šādi: Krievija paturēja iekaroto Vidzemi ar Rīgu, Igauniju ar Sāmsalu un citām igauņu salām, Ingriju un daļu Karēlijas ar Viborgas pilsētu un apgabalu. Krievija atdeva atpakaļ zviedriem Somiju un samaksāja divus miljonus dālderu. Bez tam krievi piešķīra Zviedrijai tiesību izvest ik gadus no Rīgas, Pērnavas un Kuresāres labību bez muitas par summu līdz 50 000 rubļu. Krievija atzina un garantēja Vidzemē un Igaunijā tādu pašu stāvokli kā Zviedrijas pārvaldes laikā — vācu muižniecībai un birģeriem palika viņu privilēģijas, bet latviešu un igauņu zemniecībai — dzimtbūtnieciskā beztiesība.¹

Tā laika starptautiskais stāvoklis spieda caru Pēteri I rēķināties ar Baltijas vācu privilēģijām un īpatnējām vietējām tiesībām. Krievu valdība daudzējādā ziņā turpināja zviedru valdības politiku. Tā sekmēja dzimtbūšanas nostiprināšanos. Vidzemē joprojām tālāk attīstījās vācu muižnieku un vācu birģeru kārtu pašvaldība jeb sava veida autonomija. Landtāgs, landrātu kolēģija, bruņniecības konvents, pilsētu magistrāti u. c. vietējie valdošo kārtu orgāni realizēja savas šķiras mērķus. Šais iestādēs arī turpmāk lietoja tikai vācu valodu. Eksploatētai šķirai — zemniecībai un pilsētu plebejiskām masām — nebija nekādu iespēju piedalīties minētajos Baltijas vācu pašvaldības orgānos.

Vidzemes pievienošana Krievijas impērijai bija pirmais solis koloniāli saskaldītās Latvijas teritorijas apvienošanā vienas valsts sastāvā.

2. LATGALE UN TĀS PIEVIENOŠANA KRIEVIJAS IMPĒRIJAI 1772. GADĀ

Latgale pēc Altmarkas pamiera (1629. g.) bija Polijas administratīvi politiska vienība (Inflanty Polskie, Livonia polonica). 1660. gada Olīvas miera līgums apstiprināja Latgales piederību apvienotajai Polijas un Lietuvas karaļvalstij. Varšavas seims 1677. gadā noteica visu Latgali par vienu vojevodisti un piešķīra tai Inflantijas kņaza valsts nosaukumu (ksiestwo Inflantkie).

¹ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland, Bd. I, Dorpat, 1823, 41.—45. lpp. Geschichtliche Übersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements. St. Petersburg, 1845. Allgemeiner Theil, Druckerei der zweiten Abtheilung. S. K. M. Eigener Kanzellei, 102. lpp.

Polijas pārvaldes augstākā amatpersona Latgalē bija vojevoda, bet katoļu baznīcas lietas pārzināja īpašs Inflantijas bīskaps. Latgali iedalīja četros traktos jeb stārastijās ar stārastiem priekšgalā. Priekšrocības administratīvā ziņā bija Daugavpils stārastam. Daugavpilī sanāca arī seimiks (agrākais landtāgs). Tas parasti ievēlēja sešus delegātus uz Polijas seimu Varšavā (divus vācu, divus poļu un divus lietuviešu muižniekus). Tiesu sistēmu ieviesa tādu pašu kā pārējās Polijas vojevodistēs, spēkā skaitījās arī Lietuvas statūts. Pilsētnieku lietas iztiesāt piekrita Daugavpils stārastam ar četriem piesēdētājiem. Ietekmīgākie muižnieki vietējos tiesu spriedumus varēja pārsūdzēt Polijas karaļa tiesā (assesorya koronna). Latgales muižnieku vidū bija daudz pārpoļotu agrāko Livonijas ordeņa vācu tautības vasaļu. Poļu tautības muižnieku skaits Latgalē aizvien pieauga.

XVIII gadsimtā Latgalē ieplūda krievu un baltkrievu iedzīvotāji. Latgalē apmetās arī samērā daudz ebreju. Pēc Vidzemes pievienošanas Krievijai tirdzniecības ceļš pa Daugavu faktiski atradās Krievijas kontrolē. Polija bija karos novājināta, un tās ekonomisko un politisko stāvokli vēl nēstabilāku padarīja asās šķiru pretrunas. Polijā pieauga arī Krievijas kultūras un politikas ietekme. Bez tam savu ietekmes sfēru Polijas pārvaldītajās zemēs centās nodibināt Austrija un Prūsija. 1772. gadā Pēterburgas, Berlīnes un Vīnes monarhi noslēdza slepenu vienošanos par Polijas sadalīšanu (pirmā dališana). Krievija ieguva Latgali, Mstislavskas, Polockas un Vitebskas vojevodistes, kā arī daļu no Minskas vojevodistes.¹ Latgale pēc pievienošanas Krievijai tika nosaukta par Pleskavas guberņas provinci. 1796. gadā Latgale kļuva par Baltkrievijas guberņas sastāvdaļu, bet 1802. gadā, kad nodibināja Vitebskas guberņu, Latgali ieskaitīja tajā. Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķi, kas izveidoja latviešu apdzīvoto Latgali, administratīvā ziņā bija saistīti ar Vitebskas guberņu līdz pat cariskās Krievijas sabrukumam 1917. gadā. Latgales lielākā pilsēta un kultūras centrs bija Daugavpils. Līdz 1840. gadam Latgales teritorijā bija spēkā vēl Lietuvas statūts kā viens no senajiem tiesību pieminekļiem agrākās poļu pārvaldītajās zemēs.

Pievienojot Latgali Vitebskas guberņai, tā juridiski tika atdalīta no Baltijas novada. Latgalē nebija spēkā Baltijas vietējās tiesības — vācu muižnieku un birģeru privilēģijas —, bet gan Krievijas guberņas pastāvošie likumi.

3. KURZEMES HERCOGISTE UN TĀS PIEVIENOSANA KRIEVIJAS IMPĒRIJAI 1795. GADĀ

Pēc Livonijas sairuma Kurzeme un Zemgale pastāvēja kā hercogiste (1561.—1795. g.) Polijas virsvarā. Oficiāli to sauca par

¹ Ф. Ф. Мартенс. Собрание трактатов и конвенций, заключенных, Россиею с иностранными державами, т. III. С-Петербург, 1875, 24.—29. lpp.

Kurzemes un Zemgales hercogisti, un juridiski tā atradās Polijas karaļa lēntiesiskā atkarībā kā viņa vasaļvalstiņa. Piltenes novads īpatnējos vēsturiskos apstākļos izveidojās par autonomu apgabalu, kas bez hercoga starpniecības bija pakļauts tieši Polijai.

Kurzemes hercogistē valdīja neliela saujiņa vācu muižnieku ar hercogu kā vienu no lielākajiem muižniekiem priekšgalā. Viņi ekspluatēja latviešu zemniekus vairāk nekā 200 gadu. Izmantojot Polijas karaļa labvēlību, muižnieki aizvien nostiprināja un paplašināja savas tiesības un privilēģijas.

Saimnieciskie apstākļi Rietumeiropā sakarā ar Trīsdesmitgadu karu radīja labu ekonomisko konjunktūru Kurzemes hercogistei. Tomēr labvēlīgie saimnieciskie apstākļi Kurzemei bija īslaicīgi. Kari Eiropā mitējās, un lauksaimniecības preču pieprasījumi izbeidzās. Kurzemes saimnieciskie uzņēmumi panīka. Hercogs Jēkabs, meklēdams izeju no ekonomiskām grūtībām, uzsāka tuvināšanās politiku Krievijai. Šo orientāciju sekmēja Zviedrijas agresīvā politika Baltijā. Polijas un Zviedrijas kara laikā zviedri 1658. gadā okupēja Kurzemi un hercogu uz laiku aizveda gūstā. Pa to laiku angļi un holandieši sagrāba Kurzemes aizjūru kolonijas. Ziemeļu kara laikā Kurzemes hercogiste daudz cieta no karadarbības un mēra.

XVIII gadsimta beigās hercogistē asi sāka izpausties sairuma pazīmes: padziļinājās domstarpības starp muižniecību un hercogu, kā arī pieauga zemnieku un pilsētas trūcīgo slāņu nemieri. Kurzemes hercogistes sairumu paātrināja arī Polijas karaļvalsts sabrukums.

Kurzemes muižnieki cerēja savas muižas, privilēģijas un varu pār zemniekiem vislabāk saglabāt ar cariskās Krievijas palīdzību. Līdz ar to nobrieda doma Kurzemi iekļaut lielajā Krievijas impērijā. Vidzemes piemērs Kurzemes hercogistes muižniekiem likās vispieņemamākais. Šādam atrisinājumam bija labvēlīga arī vēsturiskā situācija. XVIII gs. beigās Kurzemes hercogistē sarežģījās hercoga troņa mantošanas jautājums. Hercoga Pētera dēls bija miris bērnībā. Plānoja troni atstāt kādai no meitām un izprecināt to kādam no Polijas vai Prūsijas karaļa dēliem. Tam pretojās Krievijas politiķi, izvirzot hercoga brāļa kandidatūru.

1792. gadā Jelgavā notika dzirnavnieku sacelšanās, kurā virzošie spēki bija pilsētas zemākie slāņi. Arī liellelīti negribēja vairs ilgāk ciest tādu stāvokli, ka viņiem nav tiesību landtāgā kopā ar muižniekiem izlemt valsts lietas. Jau 1790. gadā nodibinājās birģeru ūnija, kas bija iesniegusi hercogam prasības pasargāt tos no ārzemju tirgotāju konkurences. Šos jautājumus vajadzēja izšķirt Polijas seimam, bet tas praktiski vairs nebija iespējams. 1793. gadā notika tā saucamā otrā Polijas dalīšana. Sakarā ar to Krievijai no Polijas pievienoja vēl jaunus Baltkrievijas un Ukrainas apgabalus. Tādējādi Polijas starptautiskā nozīme ievērojami samazinājās. Bez tam Polijā uzliesmoja sacelšanās, kas pārsviedās uz Lietuvu un arī Kurzemi. Šie notikumi ļoti

satrauca Kurzemes muižniecību. Hercogs ar muižniekiem vairs nespēja pašu spēkiem nemierus apspiest. Cits nekas neatlika, ka lūgt Krievijas valdnieci Katrīnu II iesūtīt karaspēku Kurzēmē, jo uz Poliju vairs nebija ko cerēt. Speciāli muižniecības delegāti ievadīja sarunas Pēterburgā. Hercogs Pēteris sākumā šim plānam nepiekrita, tomēr, muižniecības ietekmēts, bija spiests to darīt. Beidzot uz sarunām Pēterburgā viņš ieradās pats.

1795. gada 28. martā Pēterburgā *Kurzemes hercogs atteicās no hercoga tiesībām un lūdza Krievijas valdnieci Katrīnu II ņemt savā aizsardzībā Kurzemes muižniekus*, uzsvērdams, ka «vienīgi tas var nodibināt Kurzemei ilgstošu labklājību» («weil dieses allein die dauernde Wohlfahrt Kurlands begründen könne»).¹ Līdz ar to juridiski visas lēņu attiecības ar Poliju bija izbeigtas un noformēta oficiālā iekļaušanās Krievijas impērijā. Faktiski šis jautājums bija izšķirts jau ar notikušo, t. s. trešo Polijas dalīšanu 1795. gadā. Bijušais Kurzemes hercogs Pēteris saņēma Krievijas valdības materiālu kompensāciju: 2 miljoni rubļu lielu naudas summu un ikgadēju pensiju 69 000 dālderu apmērā. Viņa sieva tika nodrošināta ar tā saucamo atraitnes tiesu.

Arī Piltenes apgabala muižniecība lūdza Katrīnu II ieskaitīt Piltenes apgabalu Krievijas sastāvā. Savu labvēlīgo nostāju šai jautājumā Krievijas valdniece izteica 1795. g. 15. aprīļa ukazā valdošajam senātam. Tajā bija norādīts, «ka ne tikai brīva ticības atziņa, tiesības, imunitātes un īpašums ikkatram pilnā mērā tiks saglabāts, bet ka arī nākotnē ikviens no augstāk minētām muižnieku kārtām baudīs visas tiesības, brīvības un priekšrocības, kas senajiem krievu pavalstniekiem pieder».² Tādējādi Katrīna II atzina visas Baltijas muižnieku tiesības un privilēģijas.

Kurzemes teritoriju 1795. gada 27. maijā pasludināja par *Kurzemes guberņu* Krievijas impērijas sastāvā.

Baltijas novada izveidošanās vēsturiskā nozīme

XVIII gadsimtā Krievija sev labvēlīgi atrisināja Baltijas jautājumu,³ kas progresīvi ietekmēja arī šī novada vietējo dzīvi. Koloniāli un feodāli saskaldītās Latvijas teritorijas apvienošana Krievijas impērijas sastāvā labvēlīgi ietekmēja Baltijas zemju ekonomisko un politisko attīstību. Nepamatoti to ir mēģinājis apstrīdēt latviešu buržuāzisko emigrantu vēsturnieks A. Švābe, minot šādus mazsvarīgus, neprincipiālus argumentus: «... jāmaksā krievu galvas nauda, jādod rekrūši («jāiet krievos»), jāuztur krievu garnizoni un sodekspedīcijas kazāki, jāpiedalās Krievijas

¹ Vereinigung des Herzogthums Kurland und des Kreises Pitten mit dem Russischen Reiche. — Geschichtliche Übersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements, 106. lpp.

² Geschichtliche Übersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements, 107. lpp.

³ J. Zutis. Baltijas jautājums XVIII gadsimtā. LVI, R., 1951.

karos.»¹ Latvija taču bija tikai neliela impērijas daļiņa, kuras iedzīvotājiem bija jāpilda parastie Krievijas pavalstnieku pienākumi. Pievienošana Krievijai veicināja tirdzniecības, rūpniecības un pilsētu attīstību Baltijas guberņās, kā arī paātrināja feodāli dzimtbūtniecisko attiecību sairšanas procesu. Baltijas guberņās pat ātrāk kā citās Krievijas daļās izveidojās kapitālisma iedīgļi. Jau XVIII gadsimta beigās līdzās dzimtbūtnieciskai manufaktūrai radās kapitālistiskā manufaktūra.² Tā izveidojās ekonomiskie priekšnoteikumi pārejai uz buržuāzisko sabiedrību. Baltijas novada ciešie sakari ar plašās Krievijas visattālākajām daļām veicināja kā saimniecības, tā kultūras uzplaukumu. Militāri varenā Krievijas impērija nodrošināja Baltijas novadam ilgstošu mieru, pasargājot to no savstarpēji naidīgajām kaimiņvalstīm.

2. §. SABIEDRĪBAS ŠĶIRISKĀ STRUKTŪRA

1. VALDOSĀ ŠĶIRA

Bruņnieku kārtas muižnieki (Ritterschaft) — imatrikulētie vācu feodāli Vidzemē.³ Vidzemēs muižniecībā 1728. gadā landtāgā nolēma lūgt ģenerālgubernatoru izveidot īpašu muižnieku komisiju matrikulas izstrādāšanai. 1730. gadā impērijas valdība deva savu atļauju un 1732. gadā iecēla īpašu komisiju no 12 landrātiem, landmaršala un pa vienam delegātam no katra apriņķa. Muižniekiem gada laikā bija jāiesniedz šai komisijai dokumenti, kas «pierāda dižciltību». 1747. gadā komisija pabeidza sastādīt «dižciltīgo» Vidzemes muižnieku sarakstu — pavisam 172 dzimtas: 52 dzimtas no Livonijas laikiem (Rozeni, Tizenhauzeni, Felkerzami, Engelharti u. c.), 16 dzimtas no poļu pārvaldes laika (Gersdorfi, Knorringi u. c.), 45 dzimtas no zviedru pārvaldes laika (Levenstjerni, Šulci u. c.), 59 dzimtas no krievu pārvaldes laika (Tranzē, Kampenhauzeni, Minihi u. c.). Vidzemes landtāgs 1759. gadā nolēma, ka jaunus locekļus bruņnieku kārtā turpmāk drīkst uzņemt tikai ar $\frac{3}{4}$ landtāga locekļu balsu vairākumu. Tādējādi muižnieku matrikulas (Adelsmatrikel) sastādīšana izveidoja īpašu «dižciltīgo» vācu muižnieku korporāciju (Corps der Ritterschaft).

Kurzemē bruņniecības matrikulu sastādīja jau Kurzemes hercogistes laikā no 1620. gada līdz 1634. gadam⁴ — kopskaitā 110

¹ A. Švābe. Latvijas vēsture 1800—1914. Upsalā, 1958, 15. un 16. lpp.

² J. Jenšs. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā. LVI, R., 1951.

³ O. Schmidt. Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands, Jurjew (Dorpat), 1895, § 127, 337.—343. lpp. A. Э. Нольде. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском, вып. II. С.-Петербург, 1914, 337.—343. lpp.

⁴ Kurländische Ritterschaft, Die Drey Curländische Ritterbänke, von anno 1620, 1631 und 1634. Rokraksts. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rok rakstu nod., R X 100K, 2. apr., 15. apvāks.

dzimtas, kuras vēlāk papildināja vēl 9 dzimtas. Šo dižciltīgo muižnieku sarakstu apstiprināja Kurzemes landtāgs un Polijas karalis. Turpmāk iekļūt šai muižniecības matrikulā bija ļoti grūti. Pēc Kurzemes hercogistes iekļaušanas Krievijas impērijā (1795. g.) Krievijas valdība garantēja šo «dižciltīgo» muižnieku tiesību saglabāšanu.

Pēc 1839. gada datiem, Vidzemē bija 253 imatrikulēto muižnieku dzimtas, Kurzemē — 154. Šisniecīgais vācu ekspluatatoru skaits joprojām bija un palika latviešu zemnieku kaklakungi un viņu lielākie izsūcēji.

Brunniecības locekļiem bija šādas tiesības un privilēģijas: 1) priekšrocība valsts amatos — kā militārā, tā civilā dienestā; 2) viņi bija atbrīvoti no nodokļiem, nodevām un klaušām; 3) brunniecības locekļus varēja tiesāt tikai augstākās tiesas, kuru sastāvu vēlējis landtāgs; 4) viņiem nevarēja piemērot miesas sodus; 5) nāves sods vai negoda sods muižniekam stājās spēkā tikai ar cara apstiprinājumu; 6) zviedru valdības reducēto muižu restitūcija.¹ Rīgas kapitulācijas akts 1710. gadā un Ništates miera līgums 1721. gadā paredzēja atdot Vidzemes muižniekiem zviedru valdības reducētās muižas. Ar Pētera I pavēli jau 1720. gadā tika iecelta restitūcijas komisija. Atdodot muižas to bijušajiem īpašniekiem, bieži tika pieļautas lielas nelikumības.

Krievijas valdības īstenotā muižu restitūcija ievērojami palielināja privāto muižu skaitu Vidzemē uz kroņa muižu (valsts zemes) samazināšanas rēķina. Zemnieki no muižu restitūcijas ļoti cieta, jo zviedru laikā izdotie zemnieku aizsardzības noteikumi attiecās tikai uz kroņa muižām, bet ne uz privātām muižām. Muižnieku patvaļa tādējādi palielinājās.

Nematrikulētie muižnieki (Landsassen, Landschaft) nepiederēja pie «dižciltīgo» brunnieku kārtas, tomēr arī viņi bija lielu muižu īpašnieki, parasti arī vācieši. Nematrikulētajiem muižniekiem landtāgā nebija balsstiesību. Starp matrikulētajiem un nematrikulētajiem muižniekiem pastāvēja asas domstarpības. Pirme gribēja panākt, ka brunnieku muižas drīkst iegūt tikai matrikulēto muižnieku dzimtas. Krievijas valdniece Katrīna II 1766. gadā nodibināja *muižnieku sapulces* (дворянские собрания), kurās varēja piedalīties arī nematrikulētie muižnieki. Tomēr 1767. gadā Vidzemes muižnieku sapulcē matrikulētie muižnieki neļāva piedalīties vēlēšanās pārējiem muižniekiem. Ar carienes atļauju nematrikulētie muižnieki sapulcējās atsevišķi un ievēlēja paši savu muižniecības priekšnieku. Šī notikuma rezultātā Vidzemē radās divas muižnieku organizācijas. Vēlāk gan sekoja kompromisa izligumi, tomēr nematrikulēto muižnieku tiesības palika vairāk ierobežotas.

Birģeru kārtas pilsētnieki. Rīgas 1710. gada kapitulācijas aktā un vēlākos aktos Krievijas cars Pēteris I atzina ne

¹ Restitūcija — agrāko tiesību atjaunošana, īpašuma atdošana.

vien muižnieku, bet arī birģeru privilēģijas. To pašu apstiprināja arī Ništates miera līgums 1721. gadā, kurā noteikts, ka «šais provincēs atrodošās pilsētas, maģistrāti, ģildes un cunftes saglabā savas privilēģijas, parašas, tiesības un taisnības, kādas tām bijušas zviedru valdības laikā; tās paturamas un sargājamās pastāvīgi un negrozāmi».¹ Tādējādi Rīga saglabāja savu aristokrātisko pilsētas pārvaldes iekārtu, jurisdikciju, tiesas, tirgotāju un amatnieku privilēģijas, kā arī vācu valodu pilsētas iestādēs. Saglabājās arī nelielā pilsētas patriciāta (aristokrātisko virsslāņu) kundzība pār pārējo pilsētas iedzīvotāju masu. Pilsētas rāti savās rokās bija sagrābušas nedaudzas ģimenes, kas uzturēja ciešus sakarus ar Lielo ģildi. Ģildēs uzņēma tikai pilntiesīgos birģerus. Birģeru lielais vairums bija vācieši, kas visiem spēkiem gādāja, lai birģeru kārtā neiekļūtu latvieši un citi t. s. nevāci. Vidzemes ģenerālgubernators, Pēterburgas justīckolēģija un citi Krievijas impērijas valsts orgāni gan dažreiz nostājās latviešu interešu pusē, tomēr Krievijas senāts nepiekrita vācu birģeru privileģētā stāvokļa pasliktināšanai.

2. EKSPLUATĒTĀ ŠĶIRA

Zemnieku kārta (der Bauerstand) — lauku iedzīvotāju pamatmasa, kas visa pieskaitāma pie ekspluatētās šķiras. XVIII gadsimtā Rietumeiropā bija liels zemkopības ražojumu pieprasījums sakarā ar Septiņgadu karu (1756.—1763. g.) un citiem kariem. Ārzemju tirgotāji Austrumeiropā lielos vairumos iepirka lauksaimniecības produktus. Samērā lielā tirdzniecības apgrozība ārdīja Baltijas naturālās dzimtbūtnieciskās sistēmas pamatus. Muižnieki, tiekdamiēs pēc aizvien lielākiem ienākumiem, pārmērīgi palielināja zemnieku kļaušas un nodevas. Muižās ieviesa tā saucamās *riežas* jeb *gabaldarbus* — katrai zemnieku saimniecībai vēl papildus vajadzēja apstrādāt muižu laukos ierādītus zemes gabalus (labības riežas un siena riežas). Zemnieki kļuva aizvien nabadzīgāki, jo nespēja labi apstrādāt savu zemi. Zemnieku saimniecību pagrimšana un viņu bēģšana lielā mērā dezorganizēja dzimtbūtniecisko iekārtu. Muižnieki iegūto naudu izlietoja izpriecām un greznumlietu iegādei, nedomājot par saimniecību uzlabošanu. Arī Vidzemē, tāpat kā Krievijas guberņās, saasinājās šķiru cīņa. Baltijā sāka rasties topošās buržuāzijas pirmie ideologi, kas izteicās pret dzimtbūšanu. Viens no tādiem bija *J. G. Eizens*², kas sarakstīja vairākus rakstus un Pēterburgā pub-

¹ Geschichtliche Übersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements, 102. lpp.

² Skat.: *M. Stepermanis*. Pirmās cīņas par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. — Izglīt. Min. Vēstn., 1931, Nr. 10, 11, 278.—293. lpp.; *M. Stepermanis*. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750—1784. LPSR ZA izdevn., R., 1956, 65.—69., 100. lpp.

licēja darbu «Eines Liefpländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Liefland über die Bauern eingeführt ist» («Kāda Vidzemes patriota apraksts par dzimtbūtniecisko verdzību un tās ieviešanu Vidzemes zemniekiem»). Šai darbā autors parāda, ka dzimtbūšana ir neizdevīga un ka pareizi sa- prastas muižnieku un arī valsts intereseš prasa dzimtbūšanas at- celšanu. Viņa priekšlikumus uzklaušija arī Katrīna II, kas deva dažus rīkojumus Vidzemes ģenerālgubernatoram Braunam, ko pēdējam vajadzēja ierosināt landtāgā zemnieku stāvokļa uzlabo- šanai. Arī Vidzemes landrāts barons K. Fr. Sulcs¹ 1764. gadā izdeva saviem dzimtļaudim Aizkraukles un Rīmaņa muižās t. s. «Aizkraukles un Rīmaņa muižas zemnieku tiesu» latviešu valodā. Tas bija atsevišķs, privāts mēģinājums pārveidot dzimtzemnieku dzīves apstākļus. Sai dokumentā atzīts ierobežots zemnieka īpa- šums un tiesības: zemniekam pieder īpašuma tiesības uz kustamo mantu, mantošanas tiesības uz tēva lietoto zemi, tiesības sūdzē- ties par dzimtkungu zemes tiesā, kļaušu un nodevu lielumu pa- redz vaku grāmatas, ārkārtējās kļaušas un talkas muiža atlīdzina ar mielasta alu, tomēr dzimtkungs joprojām savus ļaudis tiesīgs pārmācīt ar rīkstēm. Izdodot īpašus noteikumus saviem zemnie- kiem, barons Sulcs cerēja ieinteresēt zemniekus darba ražīguma celšanā un tādējādi palielināt savu muižu ienākumus. Tomēr pā- rējie Vidzemes muižnieki Sulca pasākumu ignorēja. Tikai pēc impērijas valdības norādījuma Vidzemes landtāgs 1765. gadā atzina zemniekiem īpašuma tiesības uz kustamo mantu, daļēji atkāpjoties no līdzšinējās romiešu tiesību koncepcijas par dzimt- cilvēku kā istu vergu (servus proprius), kam nekās nepieder.

Baltijas zemnieku šķiras cīņa lielā mērā saistījās ar Viskrievijas zemnieku kustību. Zemnieku karš Krievijā Pugačova vadībā (1773.—1775. g.) satricināja dzimtbūtniecisko sistēmu visā Krie- vijas impērijā.

Zemnieku nemieri šai laikā Vidzemē plaši aprakstīti M. Ste- permaņa monogrāfijā,² kurā parādīti to cēloņi, virzošie spēki, rak- sturs un norise. Autors secina, ka «Vidzemes zemnieku nemieru kustības mērķi, kas sākumā bija visai neskaidri, nemieru norises gados pakāpeniski izkristalizējās un nemieru kulminācijas laikā 1784. gada vasarā jau izpaudās zemnieku masu kustībā par pil- nīgu atbrīvošanos no kļaušām, muižniekiem un dzimtatkarības».³

Pilsētu iedzīvotāju plebejiskā masa — melnā darba strādnieki, dienasstrādnieki, mājkalpotāji, nevācu amat- nieki (neuzņemti cunftē) u. c. Tie nepiederēja pie birģeru kārtas

¹ Skat.: M. Stepermanis. Aizkraukles K. F. Sulcs un viņa sabiedriskā dar- bība. — LU Raksti. Filol. un filoz. fak. sērija, 3. sēj., Nr. 5, R., 1936, 133.— 135. lpp.; M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750—1784, 99. un 100. lpp.

² M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750—1784. LPSR ZA iz- devn., R., 1956.

³ Turpat, 370. lpp.

un nevarēja piedalīties pilsētas pārvaldē un vispār politiskajā dzīvē. Plebejiskie pilsētu iedzīvotāji galvenokārt bija t. s. nevāci. Rīgas rāte 1738. gadā izdeva šādu rīkojumu: «Tā kā pēc seniem noteikumiem nevāciem nav atļauts valdīt mantojamus zemes gabalus, tāpat tiem nevar tikt piešķirtas birģeru brīvības, tiesības un priekšrocības, pie kurām pieskaitāms arī mantojamo zemes gabalu valdījums, tad ar šo visiem un katram nevācietim, kas pilsētā valda mantojamu zemes gabalu, tiek pavēlēts to likvidēt un pārdot viena gada un vienas dienas laikā vietējiem birģeriem vai arī tiem, kam ir tiesības uz to.»¹

Rīgas neprivileģētie ļaudis gan rātei iesniedza protestu. Labvēlīgi nevāciem atsaucās arī daži impērijas varas orgāni. Tomēr Krievijas senāta noraidošās nostājas dēļ neprivileģētajiem nevāciem neizdevās panākt sava stāvokļa uzlabošanu.

3. §. PĀRVALDES ORGANIZĀCIJA LATVIJAS NOVADOS

Vidzeme

Rīgas kapitulācijas aktā 1710. gada 4. jūlijā bija atzītas Vidzemes muižnieku un birģeru līdzšinējās tiesības un privilēģijas. Šo padošanās līgumu apstiprināja Krievijas cars Pēteris I. Ništates miera līgums 1721. gadā savukārt atzina šā kapitulācijas akta noteikumus. Tādējādi Vidzeme tika juridiski pievienota Krievijas impērijai, un muižnieku un birģeru kārtām tika saglabātas daudzas bijušās zviedru laiku tiesību garantijas; it īpaši tika saglabātas viņu agrākās pārvaldes iestādes (landtāgs, pilsētu rātes u. c.). Vidzemei bija nodrošināta evaņģēliskā luterticība, pastāvošās skolas, tiesu iestādes, kā arī vācu un zviedru likumu piemērošana. Pēc Vidzemes pievienošanas Krievijas impērijai vēl joprojām palika spēkā svarīgākie zviedru likumi: K. Tota Zemes policijas likums (Landes-Polizei-Ordnung), Zviedru zemes tiesības (Schwedisches Landrecht) u. c. Tādējādi valdošās kārtas — muižnieki un birģeri — bija panākuši sev autonomijai līdzīgu stāvokli.

Pamatojoties uz 1713. un 1714. gada Krievijas ukaziem,² Igauniju atdala no Vidzemes un 1719. gadā izveidoja *Rēveles un Rīgas guberņas* (visa Krievijas impērija tika sadalīta 10 guberņās).³ Rīgas guberņa sastāvēja no *divām provincēm* — Vidzemes un Smolenskas (Krievijas zemes) provinces. Vidzemes province savukārt sastāvēja no *četriem apriņķiem* — Rīgas, Cēsu, Pērna-

¹ J. Straubergs. Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. gs. R., 1936, 215. lpp.; par šo jautājumu skat. arī: Latvijas PSR vēsture, I. R., 1953, 242. lpp.

² Указ от 28 июля 1713 г. — Полное Собрание Законов Российской Империи. № 2703; turpmāk — Полн. собр. Зак.; указ от 14 октября 1713 г. — Полн. Собр. Зак., № 2723 и указ от 26 июня 1714 г. — Полн. Собр. Зак., № 2831.

³ Указ от 29 мая 1719 г. — Полн. Собр. Зак., № 3380.

vas un Sāmsalas apriņķa. Vēlāk — 1722. gadā Vidzemes provin-
cei no Rēveles guberņas pievienoja vēl Tērbatas apriņķi.¹

Gubernators. Guberņu pārvaldīja cara iecelts gubernators (губернатор). Viņa padomdevējs orgāns bija īpaša landrātu kolēģija, ko Baltijā sauca par *valdību* (Regierung). Tā sastāvēja no vietējiem vācu muižniekiem. Gubernatora rīkojumus, ko viņš izdeva, saskaņojot ar landrātu kolēģiju, sauca par *patentiem*. Tiem bija likuma spēks.

Katrīna II 1775. gadā izdeva visai Krievijas impērijai jaunu guberņu likumu,² kuru 1783. gadā attiecināja arī uz Baltiju.³ Tas noteica, ka Rīgas guberņa sastāv no *deviņiem apriņķiem*: Rīgas, Cēsu, Valkas, Valmieras, Pērnavas, Vilandes, Veravas, Tērbatas un Sāmsalas. Katrīnas II izdotais guberņu likums paredzēja guberņā bez tam vēl arī īpašu *ģenerālgubernatora amatu* (генералгубернатор — государев наместник). Ģenerālgubernatoram piekrita augstākā uzraudzība pār guberņu, bet praktiskā pārvaldes vara palika *gubernatoram*.

Guberņas valde. Baltijas novadā agrākās landrātu kolēģijas vietā tagad stājās guberņas valde (губернское правление), kas bija gubernatora padomdevējs orgāns. Guberņas valde sastāvēja no gubernatora, kas bija tās priekšsēdētājs, guberņas ārsta-inspektora, guberņas inženiera, arhitekta, mērnika un cietuma inspektora. Baltijas vācu muižniecība uzskatīja jaunā guberņu likuma attiecināšanu uz Vidzemi par nelikumīgu un centās Krievijas galmā panākt tā atcelšanu. Cara valdība piekāpās — Pāvels I 1796. gadā ar nelieliem grozījumiem atjaunoja agrāko pārvaldes kārtību.⁴ Vēlāk — 1801. gada 9. septembrī Vidzemes, Rēveles un Kurzemes guberņas tika pakļautas *vienam ģenerālgubernatoram* (augstāka administratīva vienība).⁵

Landtāgs — Vidzemes valdošās šķiras kārtu saeima, faktiski vācu muižnieku kopsapulce. Zemnieku kārtā landtāgā nebija pārstāvēta. Zviedru karaļa Kārļa XI valdīšanas laikā Vidzemes muižniecība zaudēja landtāga sasaukšanas tiesības. Toreiz tika likvidēta arī landrātu kolēģija. Krievijas cars visas šīs zaudētās muižnieku tiesības atjaunoja. Jau 1710. gadā sanāca atjaunotais Vidzemes landtāgs. Landrātu kolēģiju ievēlēja 1711. gadā. No Vidzemes pilsētām šais pirmajos landtāgos piedalījās tikai Rīgas birģeru pārstāvji. Landtāga kārtības rullis noteica, ka landtāgā var piedalīties tikai matrikulētā bruņniecība. Birģeri uz landtāga sēdēm netika aicināti, bet, ja ieradās, tad varēja piedalīties landtāgā ar ierobežotām balsstiesībām.

¹ Указ от 11 мая 1722 г. — Полн. Собр. Зак., № 4004.

² Учреждение об управлении губерниями, от 7 ноября 1775 г. — Полн. Собр. Зак., № 14 392.

³ Об устройстве Рижской и Ревельской губерний, 3 июля 1783 г. — Полн. Собр. Зак., № 15 775.

⁴ Полн. Собр. Зак., № 17 584.

⁵ Полн. Собр. Зак., № 20 004.

Landtāgi bija *kārtējie*, kuri sanāca ik gadus, un *ārkārtējie*, kurus sasauca pēc vajadzības. Landtāgus oficiāli sasauca gubernators vai ģenerālgubernators, kas parasti iesniedza arī impērijas valdības priekšlikumus. Pirms landtāga atklāšanās landmaršals un landrātu kolēģija apsprieda landtāga darba kārtību (deliberanda).

Vidzemes landtāga kompetence bija samērā plaša — tam bija tiesības: 1) apspriest gubernatora (valdības) priekšlikumus; 2) ievēlēt amatpersonas — tiesnešus, landrātus u. c.; 3) noteikt un sadalīt nodevas un nodokļus; 4) izlemt lietas, kas attiecās uz Vidzemes pārvaldi.

Darbojās arī *landtāga komisija*, kuras sastāvā bija 2 vai 3 deputāti no katra apriņķa. Tā sagatavoja apspriešanai landtāgā dažādu jautājumus, piemēram, gubernatora iesniegumus. Landtāga komisijas lēmumu (Sentiment) vēl izskatīja landrātu kolēģija un pēc tam nodeva apspriešanai un izlemšanai landtāgam.

Ar 1730. gadu landtāgu starpsesiju laikā apriņķos sāka saukt *konventus*, kas sastāvēja no attiecīgā apriņķa dalībniekiem landtāgā un landmaršala. Konventi sanāca vismaz vienu reizi gadā.

Krievijas valdība 1785. gadā izdeva likumu par *muižnieku kopsapulcēm* (дворянские собрания) un reizē ar to izbeidza landtāga darbību, kā arī likvidēja landrātu kolēģiju. Muižnieku kopsapulcēs piedalījās visi muižnieki neatkarīgi no tā, vai tie piederēja pie bruņinieku kārtas vai ne. Tomēr 1796. gadā landtāga darbību atjaunoja. Tagad landtāga sēdēs drikstēja piedalīties arī nematrikulētie muižnieki. Tomēr balsstiesības viņiem bija tikai nodokļu lietās.

Landrātu kolēģija — Vidzemes muižnieku vēlēts pašvaldības orgāns, kas sastāvēja no 12 landrātiem (6 — Vidzemes latviešu daļai, 6 — Vidzemes igauņu daļai): 1 landrāts bija Vidzemes konsistorijas priekšnieks, 3 landrāti — hof tiesas locekļi, 1 pasta pārzinis, pārējie baznīcas virspārziņi (Oberkirchenvorsteher). Ar 1721. gadu noteica, ka katru mēnesi vienam landrātam jāpilda amata pienākumi Rīgā. Viņu sauca par *rezidējošo landrātu*. Rezidējošais landrāts kārtoja landrātu kolēģijas kārtējās darba lietas.

Landmaršals — Vidzemes muižnieku korporācijas (bruņniecības, Ritterschaft) ievēlēts priekšnieks un landtāga priekšsēdētājs. Landmaršala amatu šajā nozīmē 1648. gadā nodibināja Zviedrijas valdība, un tas turpināja pastāvēt arī Krievijas impērijas laikā. Landmaršalu vēlēja uz 3 gadiem. Viņa galvenais uzdevums bija vienmēr un visur sargāt muižnieku kārtas intereses. Landmaršala sēdeklis bija Rīgā, bet viņš bieži brauca darīšanās uz Pēterburgu, kur uzturējās cara galmā. Landmaršalu algoja bruņniecība.

Muižnieku kārtas pašvaldība būtībā bija valsts valstī.

Kurzeme

Kurzemi pievienoja Krievijas impērijai tikai 1795. gadā, hercogistes vietā nodibinot Kurzemes guberņu.¹ Arī te vācu muižnieku un birģeru pašvaldībās iestādes palika tādas, kādas tās bija Kurzemes hercogistes laikā.²

Kurzemes landtāgs atšķirībā no Vidzemes landtāga — visu muižnieku kopsapulces — bija tikai muižnieku *pārstāvības orgāns* (Deputirten-Landtag). Kurzemes landtāga deputātus ievēlēja draudžu sapulcēs.

Kurzēmē nebija arī landrātu kolēģijas; šī orgāna funkcijas tur izpildīja *bruņniecības komiteja* (Ritterschaftscomité), kas sastāvēja no 10 aprīņķu deputātiem, sekretāra un mantziņa. Deputātus ievēlēja uz 3 gadiem. Puse no deputātiem skaitījās rezidējošie deputāti. 3 no viņiem vienmēr atradās Jelgavā.

Kurzemes bruņniecībai nebija landmaršala. Tā vietā darbojās divas amatpersonas: 1) *landtāga priekšsēdētājs* (Landesbotenmarschall), kas vadīja landtāga sēdes un parakstīja pieņemtos aktus; 2) *bruņniecības jeb zemes pilnvarotais* (Landesbevollmächtigte), ko ievēlēja uz trim gadiem; viņš kā autoritatīva persona vadīja bruņniecības komitejas sēdes. Visumā viņa amats atbilda landmaršalam Vidzemē.

4. §. TIESĪBAS

1. TIESĪBU AVOTI

Baltijas vietējo tiesību avotu atzišana un apstiprināšana

Jau krievu un zviedru kara laikā Baltijas muižniecība un pilsetas birģeri panāca Krievijas cara Pētera I labvēlību un solījumus atzīt vietējās privilēģijas un tiesības. Rīgas, Rēveles, Tērbatas un Pērnavas kapitulācijas aktos, ko parakstīja krievu un zviedru karaspēka komandieri, tika uzņemti Baltijas vāciešu lūgumi atzīt viņu tiesības un kārtu privilēģijas. Šos konkrētos iesniegumus, kurus rezolūciju veidā pa punktiem apstiprināja Krievijas kara komandieri (Vidzemē — B. Šeremetjevs, Igaunijā — R. Bauers), nosauca par «*akorda punktiem*».

*Rīgas 1710. gada 4. jūlija kapitulācijas aktā*³ Vidzemes bruņniecība lūdza, «lai visas viņas labienestās privilēģijas, tiesības,

¹ Курляндское наместническое (губернское) правление. Указы и предложения правительства с реестром. Митава, 1796-го года — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100K, 2. apr., 1. apvāks. Iespiesti teksti un noraksti.

² V. Kalniņš, Kurzemes hercogistes valsts iekārta un tiesības (1561—1795). P. Stučkas LVU, R., 1963, 23.—27. lpp.

³ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland, Bd. I, 1.—15. lpp.; Полн. Собр. Зак., № 2279.

parašas, imunitātes, valdījumi un taisnības kā garīgās, tā pasaulīgās lietas... tiku apstiprinātas»¹. Pie šī ievādpunkta feldmaršals B. Seremetjevs pierakstījis šādu apstiprinošu rezolūciju: «Sis galvenais punkts tiks celts priekšā caram, un par tā ratifikāciju bruņniecībai, kā arī pārējai muižniecībai nav jāšaubās.»

Agrāko tiesību atzišana konkrētāk formulēta akordpunktu 10. paragrāfā: «Visās tiesās spriedīs pēc Vidzemes privilēģijām, labnodibinātām senām parašām, arī pēc pazīstamajām senajām Vidzemes bruņnieku tiesībām, un, kur to nav, — pēc vācu vispārīgām (pandektu) tiesībām atbilstoši (Baltijas) novadā lietotām procesa formām līdz tam laikam, kamēr tiks izstrādātas un publicētas pilnīgas ius provinciale (provinces tiesības).»

Feldmaršala Seremetjeva rezolūcija pie šī punkta ir atturīgāka un piesardzīgāka, bet visumā piekrietoša: «Bruņniecībai iuris provincialis (provinces tiesību) dēļ griezties pie cara; viss cits tiek akordēts.» Kā redzams, Seremetjevs nebija pilnvarots izšķirt jautājumu par Baltijas provinču tiesību izveidošanu, tāpēc novirzīja to paša cara izlemšanai.

Muižnieku vēlēšanās, lai kriminālās atbildības ziņā viņi būtu padoti vienīgi caram, tika apstiprināta bez ierunām: «Muižnieku krimināllietas izšķir tikai troņa jurisdikcija (7. §).» Šim akorda punktam feldmaršals Seremetjevs pierakstījis: «Pilnīgi tam (cars) piekritis.»

Šajā kapitulācijas aktā arī Rīgas pilsētas birģeri panāca savu agrāko privilēģiju un tiesību atzišanu: «... pilsēta ar savām zemēm, ienākumiem, priekšrocībām, privilēģijām, tiesas varu, parašām, brīvībām... tiks sargāta un varēs rīkoties.» Tika saglabātas arī birģeru organizācijas — «Lielā un Mazā ģilde» (5. §), kā arī Ģildes amatu noteikumi — šragas (7. §). Pie šiem punktiem feldmaršals Seremetjevs pierakstījis piekrietošas rezolūcijas: «Tiks akordēts» un «Labpatiksies». Tādējādi «akorda punkti» jāraksturo kā Baltijas privileģēto kārtu īpatnējas vienošanās ar Krievijas impērijas militāriem pārstāvjiem. Kā redzams, dažos jautājumos Seremetjevs nav bijis pilnīgi kompetents un atstājis galīgo izlemšanu caram, taču visumā arī viņš labvēlīgi atbalstījis vietējo muižnieku un birģeru prasības. Par zemnieku un trūcīgo pilsētas iedzīvotāju masu interesēm, protams, neviens nerunāja.

Līdzīgi arī citu Baltijas pilsētu kapitulācijas aktos bija atrodamas vienošanās šādu akordpunktu veidā. Piemēram, *Rēveles padošanās noteikumos 1710. gada 29. septembrī*¹ tika ievērotas vietējo muižnieku un pilsētas birģeru prasības, kuras bija apstiprinājis krievu ģenerālis Bauers.

Lai gan Ziemeļu karš vēl nebija beidzies, cars Pēteris I 1710. gada 30. septembrī apstiprināja «akorda punktus» minētās

¹ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland, Bd. I, 15.—17. lpp.; Полн. Собр. Зак., № 2297.

Vidzemes privileģēto kārtu tiesības (Generalkonfirmation): «Vidzemē bruņniecībai un nematrikulētai muižniecībai, kā arī viņu pēcnācējiem tiek apstiprinātas visas viņu līdz šim labiegūtās privilēģijas, it sevišķi Sigismunda Augusta privilēģija, kas datēta 1561. gadā Viļņā, Statūti, bruņinieku tiesības, imunitātes, taisnības, brīvības, cik tālu tās tagadējai valdībai un laikam ir piemērotas... ar pievienotu klauzulu — tomēr mūsu un mūsu valsts virsvara un tiesības atzīstamas bez ierunām.»¹ Cara apstiprinājums tādējādi bija labvēlīgs un pilnīgs, tomēr ar divām ierunām — Baltijas muižniekiem jāreķinās ar Krievijas valdību un jāatzīst impērijas virsvara.

Vispilnīgākais agrāko Baltijas tiesību atzinums bija formulēts *Nišates miera līgumā 1921. gada 30. augustā.*² Tā 9. pantā teikts, «ka visiem Vidzemes un Igaunijas, kā arī Sāmsalas iedzīvotājiem, muižniekiem un nemuižniekiem un šais provincēs esošajām pilsētām, maģistrātiem un cunftēm vienmēr un nēgrozāmi tiks uzturētas un aizsargātas viņu *privilēģijas, parašas, tiesības un taisnība*, kādas tiem bija zem zviedru pārvaldes». Lai gan šai pantā ir vārdi «visi iedzīvotāji», tomēr neviens te nedomāja par zemniekiem un pilsētu trūcīgajiem iedzīvotājiem, jo tiem taču zviedru pārvaldes laikā nebija ne privilēģiju, ne citu kādu priekšrocības tiesību. Lai gan tika atzītas muižnieku un pilsoņu birģeru agrākās kundzības tiesības, iedzīvotāju pamatmasa joprojām palika beztiesīga. Tāpat arī vārds «taisnība» kā šķirisks jēdziens miera līgumā lietots muižnieciski birģeriskās taisnības nozīmē.

Nišates miera līguma 10. pants garantēja Baltijas novada privileģētajām kārtām sirdsapziņas un ticības brīvību, it sevišķi luterticību, kas te ilgos gadsimtos bija vēsturiski ieviesusies. «Nodotās zemēs nedrīkst tikt aprobežota sirdsapziņas brīvība, it sevišķi luterticība, kā arī baznīcas un skolas. Viss, kas uz tādām lietām attiecas, paturams tādā stāvoklī kā pēdējās zviedru valdības laikā. Tāpat arī grieķu-katoļu ticība atļaujama piekopt brīvi un neierobežoti.»

Aiz diplomātiskiem un politiskiem apsvērumiem miera līguma 11. pantā Krievijas valdība apsolija Baltijas muižniekiem korigēt pārestības, ko tiem bija nodarījuši zviedri savā valdīšanas laikā, nelikumīgi atsavinot viņu īpašumus, it sevišķi sākarā ar muižu redukciju: «...kam šai gadījumā ir taisnīgi iebildumi un pretenzijas uz lauku muižām Vidzemē, Igaunijā un Sāmsalas provincē, ko viņš var pienācīgi pierādīt, tam šīs tiesības netiks liegtas, ... viņš atgūs savas likumīgi piederošās muižas valdījumu.»

¹ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland, Bd., I, 17. un 18. lpp.; Полн. Собр. Зак., № 2297.

² Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland, Bd. I, 41.—55. lpp.; Полн. Собр. Зак., № 3819. Vēlākā izdevumā vācu teksts nedaudz pārveidots — gludāks, daļskanīgāks. Skat.: Geschichtliche Übersicht der Grundlagen..., 102. lpp.

Beidzot, Ništates miera līguma 12. pantā apsolīts respektēt it visas iedzīvotāju tiesības, kas iegūtas zviedru valdības laikā un kuras var likumīgi pierādīt: «Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas iedzīvotājiem tiks nodrošinātas visas citas viņu tiesības, prasības, pretenzijas un hipotēkas, tiklīdz viņi tās likumīgi pierādīs.»

Isi sakot, Krievijas valdība, atņemot Zviedrijai Vidzemi un Igauniju ar Sāmsalu, atzina un apstiprināja visas agrākās tiesības, kādas tur bija spēkā. Raksturīgi šo principu formulējis feldmaršals Šeremetjevs savā rezolūcijā pie «akordu» 10. punkta: «Paliks pie tāda veida un ierastās kārtības, kāda pielietota līdz šim laikam» («Bleibt der Art und Gebrauch, wie es bis dato exerciret»)¹. Tādējādi Vidzemē tika saglabāti ne tikai visi agrākie Baltijas novada likumdošanas akti, bet arī Zviedrijas tiesības, kas bija iesakņojušās zviedru koloniālās kundzības laikā. Vidzemē turpināja būt spēkā «1707. g. Vidzemes zemes noteikumi» un citi šai teritorijai adresētie likumi, kā arī daļēji pašas Zviedrijas tiesības. Tas sevišķi attiecās uz zemes tiesībām (landlag), ko vācu tulkojumā turpināja piemērot Vidzemes tiesās arī Krievijas pārvaldes laikā. Līdzīgs stāvoklis bija arī Igaunijā, kaut gan tur jau no agrākiem laikiem zviedru tiesību ietekme izpaudās mazliet savādāk.²

Agrāko Baltijas novada tiesību avotu atzišanu un apstiprināšanu no jauna apliecināja arī vēlākie Krievijas cari dažādu juridisku dokumentu veidā — vēlākos miera līgumos,³ dažādos labvēlības rakstos (жалованные грамоты; Gnadenbriefe)⁴, «Viņa augstības ukazos» (именные указы, namentliche Ukasen) utt. Ļoti raksturīgs šāda veida dokuments bija Katrīnas II 1795. g. 15. aprīļa ukazs par Kurzemes un Zemgales hercogistes (ar Piltenes novadu) pievienošanu Krievijas impērijai.⁵ Tajā teikts: «Tiesības, privilēģijas un ikkatram likumīgi piederošais īpašums visā pilnībā tiks saglabāts.» Tādējādi savu kundzības stāvokli saglabāja arī Kurzemes muižnieki un pilsētu birģeri, bet juridiski neaizsargāti joprojām palika zemnieki un trūcīgie pilsētnieki.

Krievijas impērijas tiesību un Baltijas vietējo tiesību attiecības

Baltijas vācu muižnieki un birģeri ar Krievijas caru labvēlību bija panākuši sev tik privilēģētu stāvokli, ka varēja tikpat kā ne-

¹ Fr. G. v. Bunge. Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen. Reval, 1849, 270. un 271. lpp.

² Fr. G. v. Bunge. Wie kann der Rechtszustand Liv-, Esth- und Curlands am zweckmässigsten gestaltet werden. Dorpat, 1833, 13. lpp.; Л. Я. Лесмент. Об особенностях применения шведского права в Прибалтике в XVI—XVIII вв. — Проблемы истории государства и права Эстонской ССР. Материалы Республиканской научной конференции 19—20 ноября 1968, 3.—5. lpp.

³ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium..., Art. 9, 141.—143. lpp.

⁴ Fr. G. v. Bunge. Einleitung..., 271. lpp.

⁵ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium..., Bd. II, 454. un 455. lpp.

rēķināties ar impērijas tiesībām. Viņiem pašiem bija savas iestādes (darbvedība vācu valodā) un savas tiesības. Šai ziņā raksturīga bija Katrīnas II pavēle 1783. g. 3. jūlijā Baltijas ģenerālgubernatoram sakarā ar impērijas iestāžu ierīkošanu:¹ «...sevišķi provinču tiesībām pēc viņu visprecīzākā satura jāpaliek neskartām.» Bez tam daudzos Krievijas impērijas likumos bija īpaši atrunāts, ka tie nav spēkā Baltijas gubernās.² Acīmredzot tas tika darīts, lai respektētu vietējās tiesības Baltijas vācu muižnieku un birģeru interesēs.

Bez tam Baltijas gubernas taču skaitījās «vienotās un nedalāmās» Krievijas impērijas inkorporēta sastāvdaļa. Visai impērijai kopīgie likumi bija jārespektē ikvienam novadam, to skaitā arī Baltijas gubernām. Pie šādiem likumiem piederēja 1) Krievijas pamatlikumi (Krievijas impērijas valsts iekārta, impērijas pārvaldes iestādes gubernās); 2) administratīvie likumdošanas akti, kas kopīgi visai valstij (Rekrūšu dienesta likums, nodokļu un nodevu likumi, muitas, pasta noteikumi utt.); 3) citi ievērojamākie Krievijas impērijas likumi, kurus Baltijas tiesu prakse pamazām sāka atzīt un piemērot. Tādi, piemēram, bija Krievijas krimināllikumi.

Pret šādu Krievijas likumu pārņemšanu izteicās vēlāko gadu Baltijas vācu juristi (Bunge, Šmits u. c.)³, nosaucot to par pārpratumu (Missverständniss). Izvirzot šo koncepciju, viņi gribēja mazināt Krievijas tiesību ietekmi Baltijā un, cik vien iespējams, saglabāt savas tā saucamās vietējās tiesības.

Baltijas vietējo tiesību pilnveidošanās un tālākā attīstība pēc teritorijas pievienošanas Krievijas impērijai

Jāpiebilst, ka Baltijas vietējās tiesības Krievijas impērijā ne tikai saglabājās, bet arī tālāk turpināja attīstīties kā īpatnējas provinces tiesības vācu muižnieku un birģeru interesēs. Starp tiesību avotiem, kas sekmēja šo attīstību, jāmin

1) **cara likumdošanas akti**, kas izdoti speciāli Baltijas gubernām vai izplatības ziņā attiecās uz tām. Tiem bija visdažādākie nosaukumi, piemēram, *labvēlības raksts* (жалованная грамота; Gnadenbrief), *vārda jeb cara augstības ukazs* (именный указ, namentlicher Ukas), *Viņa augstības apstiprināts valsts padomes uzskats* (Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, Allerhöchst bestätigtes Reichsrathsgutachten), *Viņa augstības apstiprināts ziņojums* (Высочайше утвержденный доклад, Allerhöchst bestätigter Unterlegung, Vorstellung), *likumu grāmata* (уложение, Gesetzbuch), *statūts* (устав, Statut), *dibināšanas*

¹ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium..., Bd. II, 248.—251. lpp.

² Fr. G. v. Bunge. Einleitung..., 273. lpp.

³ Turpat, 275. lpp.; O. Schmidt. Rechtsgeschichte Liv-, Est, und Curland. Jurjew (Dorpat), 1895, 315. lpp.

likums (учреждение, Organisationsgesetz), *reglaments* (регламент, Reglement), *instrukcija* (наказ, Instruction) u. c. XVIII gadsimta cara likumdošanas akti, kas attiecās uz Baltijas guberņām, 1823. gadā publicēti ne visai pilnīgā izdevumā;¹

2) **centrālo impērijas iestāžu normatīvie akti**, kas izdoti speciāli Baltijas novadam vai izplatības ziņā attiecināti uz to. Tie bija *Krievijas senāta ukazi*² (Сенатские указы, Senats-Ukasen), *Krievijas justickolēģijas rezolūcijas* (резолуции Юстиц-Коллегиума; die Resolutionen des Reichsjustizcollegiums) u. c. Arī šie tiesību avoti papildināja un tālāk attīstīja Baltijas novada vietējās tiesības;

3) **gubernas pārvaldes iestāžu normatīvie akti**, kas veicināja vietējo tiesību nostiprināšanos un tālāku attīstību. Te mināmi *ģenerālgubernatora priekšlikumi* (предложения, die Anträge) un *gubernas valdes patenti, publikāti* (патенты, die Patente und Publicate);³

4) **muižniecības un birģeru kārtas varas iestāžu lēmumi**. Vietējiem landtāģiem un pilsētu rātēm bija plaša kompetence izlemt savas iekšējās sadzīves vajadzības. Tādējādi šo iestāžu lēmumi (Landtagsschlüsse, Rathsbeschlüsse) izkopa un veidoja tālāk vietējās tiesības savu kārtu interesēs. Arī ģildu lēmumi ar rātes apstiprinājumu (mit Bestätigung des Magistrats) veidoja tālāk savus iekšējos noteikumus — šragas (Schragen);

5) **Baltijas tiesu prakse** arī turpināja attīstīt vietējās tiesības, radot aizvien jaunus *precedentus*, it sevišķi civiltiesību nozarē. Vidzemes bruņinieku tiesības bija novecojušās kā valodas, tā satura ziņā, tāpēc tās vajadzēja papildināt. Zīmīgi, ka Baltijas tiesas neorientējās uz Krievijas likumiem kā papildu tiesībām, bet gan pēc Vācijas parauga sāka pastiprināti piemērot romiešu civiltiesību institūtus subsidiāri vietējam tiesībām. Šādu romiešu tiesību recepciju Baltijas tiesās (Vidzemes hof tiesā u. c.) atzina arī Krievijas impērijas iestādes (1727. g. 22. apr. un 1762. g. 12. dec. justickolēģijas rezolūcijās).⁴ Tādējādi Baltijas vācu muižnieku un birģeru tiesām tika pavērts ceļš sekot nevis Krievijas tiesu, bet gan ķeizarišķās Vācijas tiesu prakses paraugiem. Sevišķi spilgti tas izpaudās romiešu tiesību recepcijā;

6) **tiesību zinātne (juridiskā doktrina) Baltijā XVIII gadsimtā** turpināja attīstīties Rietumeiropas, galvenokārt Vācijas tiesisko

¹ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland, I—II Bd., Dorpat, 1823.

² Krievijas senāts XVIII gadsimtā bija kolektīvs cara vietnieks — aizvietotājs («вместо его царского величества собственной персоны»). Tas izdeva normatīvus aktus, kurus sauca par «ukaziem». Ukazi bija norādījumi vai pavēles («die Befehle des dirigirenden Senats» — «valdošā senāta pavēles»).

³ E. G. Sontag. Chronologisches Verzeichniss der livl. Gouvernements-Regierungs-Patente. Riga, 1823.

⁴ Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, herausg. von Fr. G. v. Bunge, Bd. V, 187. lpp.; Samson von Himmelstiern. R. I. L. — Über die Anwendung des Swedischen Rechts und der Russischen Ukasen in Livland, in Brockers Jahrb. II. Riga, 1824, 20. lpp.

uzskatu un juridisko koncepciju ietekmē, norobežojoties no Krievijas tiesību zinātnu attīstības. Sai periodā juridiskos priekšmetus mācīja Rīgas un Rēveles domes skolās (die Domschulen), kas bija vidējās mācību iestādes. Baltijas muižnieku un birģeru dēli studēja Vācijas universitātēs, iegūstot augstāko juridisko izglītību. Tērbatas universitāte atjaunoja darbu 1802. gadā. Tās juridiskā fakultāte mācību programmas un ideoloģijas ziņā centās pieskaņoties tālaika Vācijas universitāšu juridiskajām fakultātem. Tērbatas universitātē galveno uzmanību veltīja romiešu tiesību, vācu tiesību un it sevišķi Baltijas vietējo tiesību studijām;

7) Budberga un Šrādera Vidzemes zemes tiesību projekts.

Izmantojot Krievijas caru labvēlību, Baltijas vācu juristi izstrādāja pat jaunus vietējo likumu projektus un virzīja tos impērijas iestādēm apstiprināšanai. Pats nozīmīgākais starp šiem projektiem bija «*Vidzemes hercogvalsts bruņinieku un zemes tiesības*» («Des Hertzogthums Livland Ritter- und Landrechte»)¹. Šo likumprojektu izstrādāja Vidzemes bruņniecības 1730. gadā iecelta komisija, kuru nodibināja saskaņā ar Vidzemes landtāga ierosinājumu un Krievijas cara Pētera II piekrišanu.² Komisijas sastāvā bija 7 locekļi, bet aktīvi strādāja tikai divi no tiem: J. G. Budbergs (J. G. v. Budberg) — landrāts, hofītiesas viceprezidents — un J. Šrāders (J. v. Schrader) — hofītiesas asesors. Šo Vidzemes zemes tiesību kodeksa projektu pabeidza izstrādāt 1737. gadā. 1740. gadā to pieņēma landtāgs un nākošajā gadā nosūtīja apstiprināšanai uz Pēterburgu. Krievu tulkojumā tas nonāca senātā, kur nogulēja vairāk nekā desmit gadu un palika neapstiprināts.

Tā sauktais Budberga un Šrādera Vidzemes zemes tiesību projekts ir saglabājies rokrakstā vācu valodā (972 lappuses) un sastāv no 5 daļām: 1) *tiesu iekārta un process* (Gerichtsverfassung un Prozess), kas aptver 301 lappusi un 25 nodaļas (Titel); 2) *ģimenes tiesības* (Familienrecht) — 110 lappuses, 16 nodaļas; 3) *mantošanas tiesības* (Erbrecht) — 105 lppuses, 15 nodaļas; 4) *lietu tiesības un saistību tiesības* (Sachen- und Obligationenrecht) — 261 lappuse, 27 nodaļas; 5) *krimināltiesības* (Strafrecht) — 186 lappuses, 30 nodaļas.

Sastādot šo likumprojektu, izmantoti vairāki tiesību avoti: Mengdena zemes tiesību projekts (Landrecht des Fürstenthums Liefland von Engelbrecht von Mengden, 1643), Prūsijas zemes tiesības (das Preussische Landrecht in der Redaktion von 1721), krimināltiesību nodaļā pārņemtas normas no Vācijas 1532. g. Sodu likuma (Peinliche Halsgerichtsordnung, Constitutio criminalis Carolina). Bez tam civiltiesību jautājumos izmantotas pandektu tiesības pēc vācu autoru mācību grāmatām. Projekta sastādītāji sevišķi izcēlušī Vidzemes muižnieku privilēģijas, pamatojot

¹ *Budberg-Schrader*. Des Herzogthums Livland Ritter- und Landrechte, 1714.—1740. lpp. — LPSR CVVA, 4038. i., 2. apr., 372. lieta. Rokrakstā.

² Полн. Собр. Зак., 12 сентября 1728, № 5330.

tās ar Zviedrijas un dažiem Krievijas likumiem. Nav aizmirsta pat bībele. Budbergs un Šrāders galvenokārt orientējušies uz Vācijas tiesībām, ignorējot savas valsts — Krievijas impērijas likumus.

Pēc satura Budberga un Šrādera Vidzemes zemes tiesību projekts visumā atkārtu un precizākos formulējumos izsaka juridisko kundzības stāvokli, kāds vācu muižniecībai Vidzemē bija izveidojies kopš agrākiem gadsimtiem. Projektā vērojama raksturīga tendence rast verdzinošākas juridiskas formas dzimtzemnieku pakļaušanai. Runājot par nekustamiem īpašumiem (muižām), likumprojekts uzskata zemniekus ar visu viņu mantu un iedzīvi par muižas kā galvenās lietas *piederumu jeb blakus lietu*. Tas būtībā ir romiešu tiesību princips — «*blakus lieta seko galvenai lietai*» (res accessoria sequitur rem principalem). Minētais projekts pie galvenās lietas (muižas) piederumiem jeb blakus lietām pieskaita arī pašus zemniekus (cilvēkus): «Tādējādi *nekustamas mantas* ir visāda veida lauku muižas līdz ar visu, kas pie tām pieder un ar tām saistās: *zemnieki ar savām ģimenēm*, zemes un mantības, tāpat muižu lauki, pļavas, meži, birzes, ezeri, dīķi, strauti, mājas un visāda veida ēkas» (4. daļa, 1. nod. 2. §).

Tātad Vidzemes zemes tiesību projekta autori mēģināja romiešu vergu un kolonu juridiskos jēdzienus pielāgot Vidzemes zemniekiem. Citiem vārdiem, lai attaisnotu Vidzemes vācu muižnieku patvarības pret latviešu un igauņu zemniekiem, vietējie juristi meklēja kaut kādas juridiskas formas, kurās šīs patvarības ietēpt. Ar verdzības laika koncepcijām viņi centās pamatot to, ka Vidzemes zemnieks ir lieta, kas kopā ar savu iedzīvi pieder muižniekam.

2. BALTIJAS VIETĒJO TIESĪBU RAKSTURĪGĀKĀS IEZĪMES

Civiltiesības

Civiltiesību nozarē pilnīgi tika atzīts tāds stāvoklis, kāds bija pirms Baltijas teritorijas pievienošanas Krievijas impērijai. Cara valdība pat atdeva atpakaļ dažas zviedru valdības «nelikumīgi» reducētās muižas viņu agrākajiem īpašniekiem. Baltijas muižnieki, izmantodami Krievijas caru labvēlību, visādi mēģināja paplašināt un nostiprināt savas *tiesības uz zemes īpašumiem*. Agrākās lēņu muižas viņi centās pārvērst par neierobežotiem zemes īpašumiem — *aloda muižām* (Alloidum).¹ Šai ziņā raksturīgs bija Katarīnas II izdotais alodifikācijas akts (1783. g.) Vidzemes un Igaunijas muižniekiem.² Tajā teikts: «... šai sakarībā pārvēršam visas muižas ar nosaukumu vīra lēnis par istām aloda muižām» («...verwandeln dem zu Folge alle unter der Benennung von

¹ Liefländisches Manuale judiciarum. Riga, Anno 1776, 7. lpp. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X, 1. apr., 11. apvāks.

² Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium..., Bd. II, 237. un 238. lpp.

Mannlehn in wirkliche Allodial-Güter»). Tādējādi Baltijas muižnieki — agrākie vasaļi jeb apakšīpašnieki — uz bijušām lēņu muižām ieguva neierobežotas «īpašuma tiesības un brīvu rīcības iespēju» («das Recht des Eigenthums und der freien Disposition»). Istenojot šo aktu, Baltijas novadā palielinājās privāto muižnieku skaits. Bez tam pastāvēja arī kroņa muižu nomnieki (Arrendae-Besitzer), bazņīcas muižu (Kirchen-Güter) lietotāji un pilsētas patrimonālmuižu (Patrimonial-Güter der Stadte) valdītāji, kas bija vai nu pilsētas rātes iecelti pārvaldnieki, vai pilsētas muižu nomnieki. Viņi gan neskaitījās privātipašnieki, bet tikai muižnieki vārda plašākā nozīmē. Tomēr muižu apstrādāšanai viņi, tāpat kā privātmuižu īpašnieki, izmantoja dzimtcilvēku darbu.

Baltijas muižniekiem iztapīgā Krievijas cara valdība labprāt atzina un tālāk nostiprināja pēc vergu tiesiskā stāvokļa konstruēto dzimtcilvēka jēdzienu (Leibeigene Leute): «Lai gan vietējais zemnieks pilnīgi savam kungam mantojami un īpaši pieder... tomēr... bez ierobežojumiem nevar teikt, ka viņš savam kungam ar visu savu iedzīvi un mantu pieder;... viņam ir jeb vismaz var būt sava īpaša manta, kuru tas kā savu īstu īpašumu uzskata, un to viņam neviens, arī savs dzimtkungs bez likumīga pamata nevar atņemt.»¹

Un tomēr zemnieki tika uzskatīti par apgrozības objektiem — kustamām lietām, ko muižnieki varēja pirkt un pārdot neatkarīgi no zemes. 1763. gada 22. jūlija ukazā² teikts: «... vajadzīgos dzimtcilvēkus un zemniekus iepirkt.» 1771. g. 9. augusta ukazā³ aizliedza pārdot zemniekus atdalīti no muižas zemes tikai izpārdošanas gadījumos publiskās izsolēs. Šis ierobežojums acīmredzot tika noteikts aiz saimnieciskiem apsvērumiem, lai izsolē pārdotā muiža paliktu ražotspējīga: «... no šī laika sākot, lai neviens no laudīm netiek pārdots zem āmura bez muižas zemes.»

Raksturīgi, ka zemnieki kā *pirkuma-pārdevuma objekts* līdzīgi kustamām lietām bija jānodod pircējam ar *traditio* aktu (romiešu tiesību prasība). Laikā nenodošana pārdevēju padarīja par nelikumīgu valdītāju: «... pārdod savus dzimtcilvēkus, bet nenodot tos pircējiem... par patvarīgu valdījumu... uzskatīt.»⁴

Aizbēgušos dzimtcilvēkus kā kustamas lietas muižnieki varēja atprasīt ar *īpašuma prasību* (rei vindicatio) no citiem muižniekiem, kas tos pieturēja. «Aizbēgušos dzimtcilvēkus... vindicē» (Entlaufene Erb-Bauern... vindiciret).⁵

¹ Handbuch zur Kenntniss der Polizeygesetze und anderer Verordnungen für Güterbesitzer und Einwohner auf dem Lande in Lief- und Esthland. Von C. H. Nielsen, Th. I. Dorpat, 1794, 103. lpp.

² Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium..., Bd. II, 23. lpp.

³ Turpat, 122. lpp.

⁴ Turpat, Bd. I, 175. lpp., Bd. II, 63. lpp.

⁵ LPSR Valsts bibl. Rēto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 1. apr., 11. apvāks. XVII un XVIII gs. tekstos vārda «Bauern» vietā lietots arī «Bauren».

Varam secināt, ka Krievijas impērijas valdība ne tikai atzina Baltijas novada vietējās civiltiesības, bet ar saviem likumdošanas aktiem tālāk tās izkopa vācu muižnieku un birģeru interesēs. Pretēji Krievijas iekšzemes novadiem Baltijas guberņās, tāpat kā Vācijā, XVIII gadsimtā intensīvi turpinājās romiešu tiesību recepcija. Krievijas senāts un justickolēģija atzina šo praksi Vidzemes un Igaunijas tiesās par pareizu: Tādējādi papildus Baltijas novada civiltiesībām piemēroja nevis Krievijas, bet romiešu tiesības. Vidzemē un Igaunijā konsekventi tika piemēroti arī Zviedrijas pārvaldes laikā izdotie likumdošanas akti. Tos papildināja Krievijas ukazi. Pilnīgi tika atzīti un uzturēti spēkā arī pašas Zviedrijas civiltiesību institūti, ja vien tie bija iesakņojušies Baltijas guberņu tiesībās.

Tirdzniecības tiesības

Tirdzniecības tiesības, kas būtībā bija civiltiesību speciāls nozarojums, Baltijas guberņās turpināja pastāvēt galvenokārt kā vietēja rakstura tiesības. Tomēr Krievijas impērijas plašā tirdzniecība deva tām jaunu attīstības virzienu.¹ Cara valdība, izdodot jaunus likumdošanas aktus, gan ievēroja un saglabāja Baltijas guberņu vietējās tirdzniecības ipatnības, bet reizē arī ieviesa Krievijas tiesību elementus. Tajā laikā tirdzniecības tiesības Krievijā vēl nebija kodificētas. Tās pastāvēja dažādu atsevišķu likumdošanas aktu veidā, no kuriem daudzi tika attiecināti arī uz Baltijas novadu (vairumā gan papildus).

Vidzemē XVIII gadsimtā tika piemēroti šādi tirdzniecības tiesību avoti:

1) *Rīgas pilsētas tiesības* (das rigische Stadtrecht),² kas bija pazīstamas visās Vidzemes un arī Kurzemes pilsētās. Rīgas pilsētas tiesībās bija daudz tirdzniecības tiesību normu — par kuģniecību, avārijām, bodmereju, apdrošināšanu, vekseliem u. c.;

2) *Zviedru jūras tiesības* (das schwedische Seerecht)³ no 1667. g. 12. jūnija, kas savukārt bija sastādītas pēc Visbijas jūras tiesību parauga. Tās bija spēkā Vidzemē arī Krievijas pārvaldes laikā un regulēja tirdzniecības tiesību jautājumus par kuģu laudīm, kravas pārvedumiem, redereju noteikumiem, bodmereju, zaudējumiem jūrā, apdrošinājumiem u. c.;

3) *Zviedru vekselikums* (die schwedische Wechselordnung). No 1671. g. 12. marta tas bija Vidzemes vekseltiesību pamats. To

¹ Fr. G. v. Bunge. Darstellung des heutigen russischen Handelsrechts mit Rücksicht auf die deutschen Ostseeprovinzen. Rīga, 1829.

² G. Oelrichs. Die in ganz Liefland ausgenommen Reval und Narva, annoch geltende Statuta und Rechte der Stadt Riga. Bremen, 1870, das fünfte Buch.

³ Sueciae Regni jus maritimum, latin. donat. a. J. Loccenio. Acced. ejusdem de iure maritimo, Libri III. Holmae, 1674. Arī vācu izdevumi (Rīgā 1670. g. un Vismārā 1670. g.).

atzina arī Krievijas impērijas vara, piešķirot prioritāti attiecībā pret saviem likumiem;¹

4) *Karaliskais tirdzniecības likums Rīgas pilsētai* (Königliche Wetteordnung der Stadt Riga) no 1690. g. 10. oktobra. Tas bija 1675. g. Rīgas tirdzniecības likuma pārstrādājums un tika daļēji piemērots arī Krievijas impērijas pārvaldes laikā;²

5) *Rīgas pilsētas tirdzniecības likums* (die Handelsordnung der Stadt Riga).³ Tas izdots Krievijas impērijas varas apstākļos (1795. g. decembrī) un pauž krievu tirdzniecības tiesību lielāku ietekmi. Likums iedalīts piecās nodaļās: I — Par Rīgas tirdzniecību vispār (1.—42. §); II — Par Rīgas tirdzniecību ar Krieviju (43.—55. §); III — Par tirdzniecību ar iekarotām provincēm (56.—64. §); IV — Par Rīgas tirdzniecību ar ārzemēm (65.—78. §); V — Par muitām. Krievijas tirdzniecības tiesību ietekme sevišķi izpaužas otrajā nodaļā, kur reglamentēta Rīgas tirdzniecība ar Krieviju. Vēlākos gadu desmitos šo likumu no jauna grozīja un papildināja.

Tādējādi Krievijas impērijas vara lielā mērā rēķinājās ar Baltijas vācu birģeru sensenajām tirdzniecības tiesībām un vietējām parašām un tikai nepieciešamības gadījumos ieviesa krievu tiesību noteikumus. Lielākie pārgrozījumi un papildinājumi šai virzienā tika izdarīti vēlāk sakarā ar kapitālisma tuvošanos.

Civilprocess

XVIII gadsimtā Vidzemē, Igaunijā un beidzot arī Kurzemē zem Krievijas impērijas virsvaras turpināja darboties agrākās vācu muižnieku un birģeru tiesu iestādes, kas izsprieda civiltiesību un tirdzniecības tiesību strīdus lietas. «Process, kas paredz privāto interesi, saucas civilprocess» («Processus, qui concernit interesse privatum, dicitur civilis»)⁴ Raksturīgi, ka Baltijas novadā šai laikā civilprocess stingri tika atdalīts no kriminālprocesa. Ja tiesāšanas kārtība attiecās uz «kādu civiltiesību priekšmetu» («ein Gegenstand des Civilrechtes»), tad to sauca par civilprocesu, bet, ja uz «kādu sodu tiesību» priekšmetu («einen des peinlichen Rechtes»), tad par kriminālprocesu.⁵ Šai ziņā Baltijas vietējās tiesības

¹ Vidzemes hof tiesas spriedums Rīgā 1775. g. februārī. — Liefländisches Manuale judiciarum. Riga, Anno 1776, 7. lp. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100, 1. apr., 11. apvāks.

² *Fr. G. v. Bunge*. Darstellung des heutigen russischen Handelsrechts mit Rücksicht auf die deutschen Ostseeprovinzen, 17. un 18. lpp.

³ *Schmidt-Phiseldack*. Beiträge zur Kenntniss der Staatsverfassung von Russland. Riga, 1772, 87. lpp.

⁴ *Jankiewitz*. Speculum iuris Livonici. Anno 1782. Rokraksts. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 1. apr., 8. apvāks, 55. lp.

⁵ *R. J. L. Samson von Himmelstiern*. Institutionen des Livländischen Processes, Th. I. Riga, 1824, § 3.

sekoja Rietumeiropas, galvenokārt Vācijas paraugiem. Vietējā civillietu tiesāšanas kārtībā vērojami vairāki buržuāzijas civilprocesa elementi: sacikstes princips pierādījumos, tiesas neiejaukšanās, formālisms dokumentu noformēšanā un iesniegšanā u. c.¹ Turpretī Krievijā tai laikā civilprocess vēl nebija stingri atdalīts no kriminālprocesa. Gluži otrādi, cars Pēteris I un daži viņa pēcnācēji pat mēģināja apvienot krimināllietu un civillietu iztiesāšanu vienās un tajās pašās procesuālās formās.²

Spriežot pēc avotiem, civilprocess Baltijas novadā pamatojās uz romiešu, vācu, poļu, zviedru procesuālajām tiesībām un atsevišķiem krievu varas iestāžu ukaziem, kas minētos avotus papildināja. Tā bija savdabīga procesuālo tiesību attīstība. Atsevišķās detaļās civilprocess bija dažāds un atšķirīgs Vidzemē, Igaunijā un Kurzemē.

Civilprocess, tāpat kā visas citas Baltijas novada vietējās tiesības, nebija domāts zemniekiem — iedzīvotāju pamatmasai. Zemnieki nevarēja būt pilntiesīgi procesuāli prāvnieki, jo paši līdz ar visu iedzīvi skaitījās sava kunga muižas piederums. Zemnieki drīkstēja taisīt parādus un tos segt ar produktiem un lopiem tikai tādos apmēros, lai «ar to netiktu postīta zemnieka māja un darba iekārta muižai par zaudējumu» («damit nicht atwa das Gesinde und der Anspann zum Nachtheil des Hofes ruinirt werden»).

Krimināltiesības

XVIII gadsimtā Vidzemē un Igaunijā pēc šo teritoriju pievienošanas Krievijas impērijai turpināja būt spēkā vietējās agrāko gadsimtu krimināltiesības. Tomēr šai tiesību nozarē ievērojami pieauga krievu tiesību ietekme. Orientēšanos uz impērijas krimināllikumiem veicināja vairāki faktori. Vispirms Baltijas muižniecībai bija privilēģija tikt tiesātai krimināllietās vienīgi ar paša cara ziņu un piekrišanu.⁴ Otrkārt, cara Pētera I 1716. gadā izdots Kara ustavs (Воинский устав)⁵ kļuva par spēkā esošo krimināllikumu ne tikai militārpersonām, bet arī visiem Krievijas pavalstniekiem. Baltijas novadā gan to tieši nepiemēroja, bet šī

¹ Constitutionen, Publicationen und Circularbefehle des livländischen Hofgerichts. Gesammelt und herausgegeben von Prof. O. Schmidt, Dorpat, 1875, Nr. 78 u. c.

² С. В. Юшков. История государства и права СССР, часть I. М., 1950, 375.—379. lpp.

³ Handbuch zur Kenntniss der Polizeygesetze und anderer Verordnungen für Guterbesitzer und Einwohner auf dem Lande in Lief- und Esthland. Von C. H. Nielsen, Th. I, § 7, 106.—108. lpp.

⁴ «In Kriminalsachen soll der Adel nur der Jurisdiktion der Krone unterliegen» (Akkordpunkte, geschlossen zwischen der Livländischen Ritterschaft und dem Feldmarschall Scheremetjeff am 4. Juli 1710, pk. 7).

⁵ Kara ustava I d. bija militārās dzīves noteikumi, II d. — militāro krimināltiesību krājums un III d. — procesa noteikumi. — Памятники русского права, вып. восьмой. Госюризд., 1962, 319.—456. lpp.

likuma autoritatīvā papildu loma bija liela. Atsevišķos krimināl-likumos, ko cara vara izdeva Vidzemes un Igaunijas vietējo tiesību papildināšanai, vērojama krievu tiesību ietekme. Piemēram, 1782. g. 1. augusta Senāta ukazs,¹ minot *zādzību*, noteica sodu atkarībā no zagtās lietas vērtības (zem vai virs 20 rubļiem), kā arī atkarībā no tā, kuru reizi zaglis pieķerts zādzībā.² Līdzīgi tas bija noteikts 1716. g. Krievijas kara ustavā (artik. 189, 191 u. c.).

Krievijas cara iestādes papildus vietējiem krimināllikumiem izdeva jaunus likumdošanas aktus arī par *dedzinātājiem slepkavām* (Mord-Brenner),³ norādot, ka tie jāsoda ar miesas vai nāves sodu pēc impērijas likumiem (nach den Reichsgesetzen). Te bija domāti — Соборное уложение 1649 года (глава II § 4, глава X § 228); Воинский устав (Art. 87, 178).

Cariene Elizabete 1753. gadā Krievijā atcēla nāves sodu,⁴ atvietojo to ar izsūtījumu mūža katorgā (ссылка на вечную каторгу), sišanu ar pātagu vai pletni (битье кнутом или плетью), kauna zīmju iededzināšanu (клеймение) vai nāsu izkropļošanu (вырывание ноздрев). Vidzemē un Igaunijā šo ukazu tomēr nepiemēroja, acimredzot respektējot vietējās Baltijas vācu krimināltiesību normas. Šai ziņā raksturīgs bija 1784. g. 10. decembra Senāta ukazs, kurā skaidri teikts, ka nāves soda spriešanas lietās vietējām tiesām «jāsoda pēc Vidzemes un Igaunijas zemes likumiem un parašām, kā arī šai gadījumā agrāk izdotiem ukaziem». Bez tam šajā pašā ukazā norādīts, ka valstī pastāvošais miesas sods, sitot ar pātagu vai pletni (Knutte oder Plette), Vidzemes un Igaunijas teritorijā aizstājams ar vietējo rikšu sodu (Ruthen-Strafe).⁵ Rikstes kā miesas sodu Baltijas vācu muižnieki piemēroja latviešu un igauņu zemniekiem. Sī viņu patvaļa tika atļauta un turpinājās arī XVIII gadsimtā Krievijas pārvaldes laikā.⁶ Vietējo tiesu praksē bija sastopami arī gadījumi, ka zemniekiem ļāva izpirkties no rikšu soda, samaksājot par katru sitienu pāri 20 rubļus (20 Rubel für jedes Paar Ruthen). Piemēram, 1773. gada 30. jūlijā pārsūdzības spriedumā⁷ par 1769. g. 18. februāra Rīgas kārtības tiesas spriedumu teikts: «Bolderājas zemnieki Lorencis Silne, Fricis Krečmanis un Brediks Krūmiņš uzlikto rikšu sodu var dzēst naudā, samaksājot par katru pāri 20 rubļus.» No šī piemēra redzams, ka pilsētas birģeru iestādes, sodot savu lauku

¹ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium..., Bd. II, 215. un 216. lpp.

² Handbuch zur Kenntniss..., Th. II, Dorpat, 1795, 1.—3. lpp.

³ LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 1. apr., 11. apvāks; Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium..., Bd. I, 111. un 112. lpp.

⁴ Katrīna II nāves sodu vēlāk atjaunoja.

⁵ Fr. G. v. Bunge. Chronologisches Repertorium..., Bd. II, 307. un 308. lpp.

⁶ Handbuch zur Kenntniss..., Th. I, 103.—106. lpp.

⁷ LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 1. apr., 11. apvāks, 483. un 484. lpp.

novadu zemniekus, labprāt aizvietoja rīkstes ar naudas sodu, ja vien zemnieki spēja to samaksāt.

Jāsecina, ka Krievijas impērijas vara Baltijā arī krimināltiesību nozarē ievēroja vietējos likumus un parašas. Tikai atsevišķos gadījumos tie ļoti saudzīgi tika papildināti. Tomēr krievu tiesību ietekme Vidzemes un Igaunijas krimināltiesībās, salīdzinot ar citām tiesību nozarēm, izpaužas visvairāk.

Kriminālprocess

Krimināllietu iztiesāšanas kārtība XVIII gadsimtā Vidzemē, Igaunijā un Kurzemē pēc šo teritoriju pievienošanas Krievijas impērijai bija ļoti dažāda. To noteica katrā šī novada vēsturiski īpatnējās tiesības, tiesāšanas parašas utt.

Ieviešot Baltijas novados Krievijas guberņu pārvaldi un noņemot vietējo policijas darbību, iezīmējās divas krimināllietu iztiesāšanas stadijas — *iepriekšējā izmeklēšana* (предварительное следствие, die Voruntersuchung), kas bija jāveic policijai, un *galvenā izmeklēšana* (главное следствие, die Hauptuntersuchung), kas piekrita tiesu iestādēm.¹ Līdz ar šiem jaunajiem noteikumiem Vidzemē un Igaunijā zaudēja nozīmi toreiz pastāvošais mācītāju pienākums ziņot par viņu draudzē notikušiem noziegumiem.

Krievijas guberņu pārvaldes likums (1775. g.) Vidzemē un Igaunijā pārņēma zviedru laikā ieviesto *leuterācijas* (leuteratio) *tiesību*. Tas nozīmēja, ka zemes tiesa (Landgericht) gan varēja taisīt spriedumu muižnieku krimināllietās, bet tas stājās spēkā tikai pēc hoftiesas (Hofgericht) apstiprinājuma. Šo leuterāciju tiesību izmantoja arī pārējās privileģētās kārtas, ja kriminālsods apdraudēja viņu dzīvību, miesu un godu (am Leben, Leib un Ehre). 1799. gada 28. oktobrī leuterācijas tiesību ar īpašu senāta ukazu² attiecināja arī uz Kurzemi. Leuterācijas tiesību institūta piemērošana tika paplašināta — pilstiesas (Schlossgericht) spriedumus krimināllietās vajadzēja iesūtīt apstiprināšanai ģenerālgubernatoram.³ Tādējādi cariskās Krievijas likumdošana ne tikai atzina vietējos kriminālprocesa institūtus, bet attīstīja tos arī tālāk.

Vēl jāatzīmē, ka Baltijas tiesu prakse XVIII gadsimtā stingri norobežoja *valsts ierosināto kriminālizmeklēšanu un iztiesāšanu* (розыскный процесс, das Inquisitionsverfahren) smagu noziegumu gadījumos no *privātsūdzību ceļā ierosināto krimināllietu*

¹ Verordnung zur Verwaltung der Gouvernements vom 7. November 1775, § 243, 245, 254, 266, 267. (Vidzemē un Igaunijā šis rīkojums stājās spēkā 1783. gadā, bet Kurzemē 1796. gadā); Polizei-Ordnung vom 8. April 1782, § 70, 100—106. — *Fr. G. v. Bunge*. Chronologisches Repertorium..., Bd. II, 162., 163., 214. un 215. lpp.; Handbuch zur Kenntniss..., Th. I, 9.—12. lpp.

² Patent der Curländ. Gouv. Reg. vom 23. Nov. 1799.

³ *Fr. G. v. Bunge*. Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens in Liv-, Est- und Curland. Reval, 1874.

iztiesāšanas (обвинительный процесс по частной жалобе, der Privatanklageprozes) sīku kriminālpārkāpumu gadījumos (sīki apvainojumi, izņemot muižnieku goda aizskārumus, nolamājumi u. c.).¹ Šos sīkos pārkāpumus tiesa iztiesāja tad, ja cietusī persona to prasīja un pierādīja. Tomēr dominēja valsts ierosinātais tiesas process — «kriminālprocess paredz valsts varas atbēšanu soda veidā» («Processus dicitur criminalis qui concernit vindictam publicam»)².

Visumā kriminālprocess XVIII gs. Vidzemē, Igaunijā un Kurzemē maz pārveidojās Krievijas procesuālo tiesību ietekmē, jo tai laikā nebija vienveidības krimināllietu iztiesāšanā arī impērijas mērogā; procesuālie noteikumi bieži tika grozīti. Baltijas vietējās tiesas turpināja patstāvīgi darboties vācu valodā muižnieku un birģeru interesēs.

Tautas pamatmasa — latviešu un igauņu zemnieki — kā vergiem pielīdzināti dzimtcilvēki (die Erbbauer) praktiski nevarēja šo kriminālprocesu izmantot pret savu kungu pārestībām. «Ja kāds zemnieks nelietīgi par savu kungu sūdzas, pirmo reizi tam būs saņemti 10 pārus rikšu, otro reizi 20 pārus un trešo reizi to nodot nocietinājumu celšanas darbos uz vienu gadu.»³

Tādējādi ar draudiem un iebiedēšanu tālaika kriminālprocess atturēja zemniekus no sūdzībām par savu kungu patvaļu un varmācībām.

¹ R. J. L. Samson von Himmelstiern. Institutionen des Livländischen Prozesses, Th. II, Riga, 1824, § 1418 und 1419.

² LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 1. apr., 8. apvāks, 55. lp.

³ Handbuch zur Kenntniss ..., Th. I, 105. lpp.

VII NODAĻA

BALTIJAS GUBERŅU PĀRVALDES ORGANIZĀCIJA UN TIESĪBAS KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ DZIMTBŪŠANAS SAIRŠANAS UN KAPITĀLISMA RAŠANĀS PERIODĀ

(XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē)

1. §. EKONOMISKĀ ATTĪSTĪBA UN SVARĪGĀKIE POLITISKIE NOTIKUMI

Baltijas guberņās jau XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā naturālā kļaušu saimniecība sāka sairt. Labības pieprasījums arvien vairāk pieauga kā Krievijas iekšējos tirgos, tā arī rūpnieciskajās Rietumeiropas zemēs. Cenas cēlās visa veida lauksaimniecības ražojumiem. Baltijas novadam Viskrievijas saimniecības sistēmā šai ziņā bija ģeogrāfiskas priekšrocības (ostas un izdevīgie zemesceļi). Baltijas muižnieki bija ekonomiski ieinteresēti pārdot arvien vairāk lauksaimniecības ražojumu. Viņi sāka nesaudzīgāk pieprasīt no saviem dzimtcilvēkiem palielinātas produktu nodevas. Zemnieki paši nonāca pusbadā un nespēja šo pienākumu izpildīt. Tajā pašā laikā muižnieki sāka paplašināt un rosīgāk apsaimniekot muižu laukus. Līdz ar to vajadzēja palielināt zemnieku kļaušu darba normas (t. s. atstrādāšanu). Dzimtcilvēki tika atrauti no savu māju lauciņu apkopšanas, tāpēc šajā saimniecības sektorā ražība strauji kritās. Smagais zemnieku ekspluatācijas jūgs saasināja šķiru pretrunas un arvien biežāk izraisīja zemnieku nemierus.

Krievijas impērijas valdība, baidīdamās no nemieriem, gan mēģināja regulēt Baltijas guberņu zemnieku kļaušu darba apmērus, tomēr iedzīvošanās kārie vācu muižnieki ar to nerēķinājās un turpināja palielināt dzimtbūtnieciskās kļaušas.

Iegūto naudu muižnieki neizmantoja ražošanas tehnikas uzlabošanai, bet gan izlietoja savām vajadzībām. Bieži muižniekiem pat nepietika līdzekļu greznai un izšķērdīgai dzīvei. Viņi iekļāja kreditoriem muižas ar visiem zemniekiem. Bija arī gadījumi, kad dzimtcilvēkus pārdeva bez zemes. Muižnieki pamazām arī paši sāka atzīt, ka kļaušu darbs ir mazražīgs, tomēr izeju no šī stā-

vokļa tie meklēja kļaušu dienu skaita palielināšanā. Tādējādi dzimtbūtnieciskā krīze arvien vairāk padziļinājās.

Meklējot jaunus peļņas avotus, Baltijas muižnieki sāka ierīkot savās muižās degvīna brūzus, koku zāģētavas, ķieģeļu ceplis, kaļķu dedzinātavas u. c. Dažās muižās šie rūpniecības uzņēmumi tika izveidoti par īstām manufaktūrām, kas izgatavoja pārdošanai līnu, kaņepāju un vilnas audumus, kā arī papīru, papi un citus ražojumus. Manufaktūrās sākumā strādāja kļaušu zemnieki (dzimtbūtnieciskās manufaktūras), bet drīz tos sāka aizstāt algoti strādnieki (kapitālisma iezīme).

Tādējādi Krievijā, it sevišķi tās Baltijas guberņās, sākās preču ražošana, kas ir viens no kļaušu saimniecības sairšanas cēloņiem. V. I. Ļeņins raksta: «... apstrādājošās rūpniecības atdalīšanās no iegūstošās, manufaktūras — no zemkopības arī pašu zemkopību pārvērš par rūpniecību, t. i., par saimniecības nozari, kas ražo preces.»¹

V. I. Ļeņins raksturo arī preču lauksaimnieciskās ražošanas īpatnības: «Apstrādājošā rūpniecība saskaldās atsevišķās, pilnīgi patstāvīgās nozarēs, kas veltītas tikai viena produkta vai vienas produkta daļas ražošanai. Turpretim zemkopības rūpniecība nesašķaldās pilnīgi atsevišķās nozarēs, bet tikai specializējas — vienā gadījumā viena, bet otrā gadījumā — otra tirgus produkta ražošanā, pie kam lauksaimniecības pārējās nozares pielāgojas šim galvenajam (t. i., tirgus) produktam. Tāpēc tirdznieciskās zemkopības formas atšķiras ar milzīgu dažādību, mainīdamās veidā ne tikai dažādos rajonos, bet arī dažādās saimniecībās.»²

Pāreja uz preču ražošanu zemkopībā iedragāja kļaušu saimniecības pamatus. Feodālās sabiedrības dzīlēs nemanot bija izauguši jauni ražošanas spēki, kuru attīstību traucēja dzimtbūšana. Pakāpeniski pieauga arī Baltijas zemnieku cīņa pret feodālajiem vācu muižniekiem. Kauguru nemieri 1802. g. 20. februārī sasniedza šķiru cīņas augstāko pakāpi. Tos varēja apspiest tikai ar karaspēku. 1803. gadā zemnieku nemieri no jauna uzliesmoja Vidzemes igauņu daļā. Nemieru kustība izvērtās arī pārējā Krievijā. Latviešu un igauņu zemnieku nemieri saplūda ar visas dzimtbūtnieciskās Krievijas zemnieku kustību pret feodālismu. Cara valdība bija spiesta manevrēt un reizēm atzina reformu nepieciešamību. To prasīja arī tālaika starptautiskais stāvoklis, it sevišķi Napoleona karaspēka iebrukuma draudi.

Vietējā vācu muižniecība, kurai bija liela ietekme Krievijas cara galma aprindās, panāca sev saimnieciski izdevīgas zemnieku reformas un izmantoja tās savā labā. Cara Aleksandra I parakstītais 1804. gada Vidzemes zemnieku likums³ un 1809. gada

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 18. lpp.

² Turpat, 268. lpp.

³ Положение о крестьянах Лифляндской губернии, 1804. — Полн. Собр. Зак., № 21 162.

«Papildu panti»¹ dzimtbūšanu neatcēla, bet tikai precizēja dzimtcilvēka juridisko stāvokli (muižas zemes piederums), kā arī viņa tiesību lietot savu dzimtmāju zemi un atstāt to mantiniekiem (mantojamās nomas tiesības). Minētajos «Papildu pantos» bija nedaudz skarts kalpu stāvoklis — mēģināts regulēt viņu darba dienas ilgumu, viņu darba algas lielumu u. c. Šie likumi paredzēja arī zemes auglības pārvērtēšanu (kadastra realizēšanu) un jaunu kļaušu un nodevu normu noteikšanu katrai zemnieku mājai. Sai ziņā muižniekiem pavērās visas iespējas patvaļīgi palielināt kļaušas un nodevas, atsaucoties uz vāku grāmatām. Zemnieku ekspluatācija līdz ar to vēl vairāk pastiprinājās.

Pēc Napoleona armijas sakāves 1812.—1815. gada Tēvijas karā reakcijas spēkiem radās labvēlīgi apstākļi un iespējas apspiest zemnieku visu veidu pretošanos. Tomēr šai laikā jautājums par agrāro reformu Baltijas guberņās tika izvirzīts no jauna.

Pēckara posms bija izdevīgs labības ražotājiem — pieprasījumi pieauga un cenas cēlās. Baltijas vācu muižnieki arvien vairāk centās paplašināt muižu laukus. Nereti tiem radās vēlēšanās sagrābt arī zemnieku māju zemi un apsaimniekot to ar salīgtu darbaspēku. Tā pakāpeniski nobrieda doma par zemnieku atbrīvošanu bez zemes, dodot tiem tā saucamo «putna brīvību». Krievijas cars Aleksandrs I piekrita Baltijas vācu muižniecības tīkojumiem. Šādos apstākļos tika pieņemti likumi² par zemnieku «brīvlaišanu» Baltijas guberņās: Igaunijā 1816. g., Kurzemē 1819. g. un Vidzemē 1819. gadā. Lai nerastos traucējumi ražošanā, zemniekus atbrīvoja pakāpeniski — 14 gadu laikā. Reforma neskāra Latgales teritoriju, jo tā bija Vitebskas guberņas daļa, uz kuru šie brīvlaišanas likumi neattiecās. Baltijas vācu muižniecības ideologi izdaudzināja minēto «brīvlaišanu» par kaut kādu ceļu pasākumu zemnieku labā — apgaismības laikmeta ideju uzvaru Baltijā. Patiesībā tā bija ekspluatācijas pastiprināšana ar jaunām, vēl efektīvākām formām. Dzimtbūtniecisko kļaušu un nodevu vietā stājās kapitālistisko līgumu attiecības (kalpu līgumi, pusgrauda līgumi, nomas līgumi). Muižnieku vara pār zemnieku personu vēl daļēji saglabājās pagastu organizācijā, kas joprojām atradās muižnieku rokās.

Dzimtbūšanas atcelšanu Baltijas guberņās pareizi raksturoja P. Stučka: «Formāli šo guberņu zemnieki bija atsvabināti no dzimtbūšanas jau 1817.—1819. g., bet faktiski viss palika pa vecam... Šo guberņu muižnieki piesavinājās sev atsvabinātāju lomu. Tie ir māņi! 1817. g. 25. augusta ukazs, kurš atsvabināja

¹ Дополнительные статьи в пояснение Положения о правах и повинностях Лифляндских крестьян в 20-й день февраля 1804 года, 28 II 1809. — Полн. Собр. Зак., № 23 505

² Учреждение для Эстляндских крестьян, 1816. — Полн. Собр. Зак., № 26 278; Учреждение о Курляндских крестьянах, 1817. — Полн. Собр. Зак., № 27 024; Положение о Лифляндских крестьянах, 1819. — Полн. Собр. Зак., № 27 735.

Kurzemes zemniekus, saka, ka viņš «apstiprina muižnieku komisijas izstrādātu projektu, ka Kurzemes muižniecība atsakās no visām savām tiesībām uz dzimtbūšanas un mantojamu zemnieku atkarību, atstādami sev *tikai* zemes īpašuma tiesību». Muižniecība bija spiesta caur dažādiem apstākļiem (no apakšas un tādēļ arī no augšas) izsludināt šo «augstsirdības aktu», bet viņa bagāti atlīdzināja sev — nolaupidama viņu zemnieku zemi (kaut arī nolaupīdama «pēc likuma»). Iznākumā jaunais likums izrādījās par jaunu izmantošanas līdzekli, viņš bija vēl izdevīgāks priekš muižniekiem... Pēc likuma jaunie nolikumi tiek ievesti pamazām 14 gados; īstenībā dzimtbūšanas evolūcija no kļaušu kārtības naudas arendas sistēmā — ir vairāk kā 50 gadu ilgās cīņas iznākums starp vācu «baronu» un latviešu «bauri».¹

Sakarā ar rūpniecības attīstību pilsētās daļa lauku iedzīvotāju aizplūda no zemkopības. Par šo faktu V. I. Ļeņins raksta: «...rūpniecības centru izveidošanās, to skaita palielināšanās un tas, ka tie pievelk iedzīvotājus, nevar ļoti dziļi neietekmēt visu lauku dzīves iekārtu, nevar neradīt tirdznieciskās un kapitālistiskās zemkopības augšānu.»²

Latvijas teritorijā kļaušu saimniecības sairšanas periodā sevišķi attīstījās Rīga. Vēl 1810. gadā tajā bija tikai 33 000 iedzīvotāju, bet 1852. gadā jau 66 000. Rīga bija ne tikai Latvijas lielākā pilsēta, bet arī viena no lielākajām Krievijas ostām. Rīgai bija ievērojama loma Krievijas ārējā tirdzniecībā, XIX gs. pirmās puses eksporta un importa attīstībā. Ievērojami uzplauka arī Liepāja, Ventspils un citas pilsētas.

Visi šie saimnieciskie un politiskie apstākļi Baltijas guberņās sekmeja strauju kapitālistisko attiecību veidošanos kā laukos, tā pilsētās.

Baltijas vācu muižnieki un pilsētu birģeri centās, ne tikai saglabāt, bet jaunajos apstākļos arī nostiprināt savas feodālās privilēģijas un agrāko varu. Ar cara labvēlību viņi panāca savu priekšrocības tiesību kodificēšanu. Impērijas kodifikācijas nodaļa Pēterburgā 1845. gadā izdeva «Baltijas vietējo likumu kopojumu» (I un II daļu).³ Šis likumkrājums atzina un no jauna apstiprināja agrākās varas iestādes (landtāgus, pilsētu rātes utt.), kā arī valdošo kārtu privilēģijas. Tādējādi Krievijas impērijas paspārnē joprojām saglabājās Baltijas vācu muižnieku un pilsētas birģeru politiskā vara, kā arī feodālā laikmeta tiesības.

¹ P. *Stučka*. Latviešu zemniecības attīstība. «Progresā» izd., 1905, 4. un 7. lpp.

² V. I. *Ļeņins*. Raksti, 3. sēj., 20. lpp.

³ Свод Местных Узаконый Губерний Остзейских, повелением государя императора Николая Павловича составленный. Часть первая — Учреждения; часть вторая — Законы о состояниях. Санктпетербург. В Типографии Второго Отделения собственной его Императорского Величества Канцелярии, 1845. (Турпāk — Свод Местн. Узак.)

2. §. SABIEDRĪBAS ŠĶIRISKĀ STRUKTŪRA

1. VALDOSĀ ŠĶIRA

Bruņniecība. Baltijas vācu muižnieku visprivileģētākā kārtā bija bruņniecība (рыцарство, die Ritterschaft); tās locekļi uzskatīja sevi par Livonijas bruņnieku pēcnācējiem, seno dižciltīgo muižnieku dzimtu piederīgiem (древние благородные дворянские роды, der Stammadel, der Indigenatsadel). Bruņnieku kārtas piederīgie pēdējos gadsimtos panāca savu dzimtu ierakstīšanu īpašos «dižciltīgo» sarakstos — matrikulās (матрикулы, дворянские родословные книги, die Adelsmatrikel, die Ritterbank). Baltijas bruņniecības izveidošanos sekmēja visi Baltijas zemju valdnieki — Dānijas, Polijas, Zviedrijas karaļi un Krievijas cari. Vēsturiski bija izveidojušās četras bruņniecības korporācijas: 1) *Vidzemes bruņniecība* (Лифляндское рыцарство, Livländischer Adel); 2) *Igaunijas bruņniecība* (Эстляндское рыцарство, Esthländischer Adel); 3) *Kurzemes un Piltenes bruņniecība* (Курляндское и Пильтенское рыцарство, Kurländischer und Piltenscher Adel); 4) *Sāmsalas bruņniecība* (Эзельское рыцарство, Oeselscher Ritterschaft).

Krievijas impērijā blakus vispārējam muižnieku iedalījumam mantojamā muižniecībā (потомственное дворянство) un personiskā muižniecībā (личное дворянство) Baltijas bruņniecība ieņēma īpatnēji izcilu stāvokli. Krievijas cari ne tikai atzina agrākās bruņnieku tiesības un senās privilēģijas, bet tās pat papildināja. XIX gs. pirmajā pusē Krievijas valdība kodificēja Baltijas bruņnieku privilēģijas kā īpašas kārtu tiesības 1845. g. Baltijas provinču likumu II daļā¹.

Baltijas bruņniecības ekonomiskās varas pamats bija viņu muižas. Izcilas priekšrocību tiesības šai kārtai piederēja uz tā saucamām *bruņnieku muižām* (дворянские вотчины, Rittergüter)², kuŗas skaita, lieluma un labuma ziņā ieņēma pirmo vietu Baltijas novadā. Bruņnieku kārtas muižniekiem bija atļauts iegūt visa veida kustamu un nekustamu mantu kā Baltijas gubernās, tā visā Krievijas impērijā.³ Viņiem vajadzēja tikai ievērot attiecīgā novada vietējās muižnieku tiesības. Baltijas bruņnieku muižu īpašniekiem cara valdība piešķīra tiesību ierīkot tajās degvina brūzus (873. p.), kā arī citāda veida rūpniecības uzņēmumus un fabrikas (865. p.), kas ievērojami veicināja kapitālistisko attiecību veidošanos. Labības ražojumus bija atļauts brīvi pārdot visiem muižniekiem.

Baltijas bruņnieku kārtas muižnieki, tāpat kā visi Krievijas impērijas muižnieki, bija atbrīvoti no visāda veida personiskām

¹ Свод Местн. Узак., ч. II, § 7 — 896; Provinzialrecht der Ostseegouvernements, Th. II, Ständerecht. St. Petersburg, 1845, § 7—896.

² Turpat, 876. lpp. u. c.

³ Turpat, 874. un 875. lpp.

nodēvām un klausībām (ст. 857 — личных податей и повинностей, persönlichen Abgaben und Leistungen).

Katrai no minētajām četrām bruņniecības korporācijām bija tiesība uz savu «dižciltības» matrikulu (ст. 32 — родословную книгу, Verzeichnung der ritterschaftlichen Geschlechter), kā arī tiesība pieņemt un ierakstīt šai matrikulā jaunus locekļus vai izslēgt no tās bruņnieku kārtas necienīgas personas. Gadījumos, kad Krievijas imperators kādai personai Baltijas guberņās piešķīra bruņnieku muižu, tad šī persona obligāti bija jāuzņem attiecīgā novada bruņniecības matrikulā (11. p.). Ārzemniekus bija atļauts uzņemt Baltijas bruņnieku kārtā tikai ar īpašu Krievijas cara atļauju (16. p.).

Piederība Baltijas bruņnieku kārtai bija mantojama. Tā pārgāja uz bērniem un tālāk uz abu dzimumu pēcnācējiem (23. p.). Ar laulībām bruņnieku kārtas tiesības pārgāja uz sievu, neraugoties uz to, pie kādas kārtas tā bija piederējusi agrāk (24. p.). Pēc vīra nāves atraitne saglabāja iegūto bruņnieku kārtu (25. p.). Ja bruņnieku kārtas piederīgā meita apprecējās ar nematrikulētu muižnieku vai kādas citas kārtas piederīgo, tad viņa joprojām saglabāja savu bruņnieku kārtu, bet viņas vīrs un bērni to neieguva (25. p.).

Tiesības saukties par *baroniem* bija tikai tiem bruņnieku kārtas muižniekiem, kuriem šis tituls bija ierakstīts «dižciltības» rakstos jau pirms Baltijas pievienošanas Krievijas impērijai vai piešķirts vēlāk ar speciāliem aktiem (ukaziem, reskriptiem; 28. p.). Arī *firstu* un *grāfu* tituli bija speciāli jāpierāda ar dokumentiem (30. p.).

Bruņnieku kārtas muižniekiem piederēja neierobežotas politiskās tiesības. Viņi varēja piedalīties un aktīvi darboties savos kārtu pašvaldības orgānos (landtāgos, konventos u. c.) saskaņā ar savas matrikulas noteikumiem. Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas un Sāmsalas bruņniecībai vēsturiski bija izveidojušās dažas īpatnības (50.—839. p.).

Bruņnieku kārtas muižniekiem bija arī priekšrocības tiesas aizsardzībā: nevienam bez tiesas sprieduma nevarēja atņemt dzīvību un godu (849. p.). Joprojām bija spēkā viduslaiku princips, ka muižnieku drīkst tiesāt tikai līdzīgas kārtas muižnieks (850. p.).¹ Bez tam neviena tiesa nedrīkstēja galīgi izspriest tādas Baltijas bruņnieku krimināllietas, kur apsūdzētajiem draudēja goda vai dzīvības zaudēšana. Lai tādi spriedumi stātos spēkā, bija nepieciešams paša cara apstiprinājums (Конфирмация Императорского Величества, Bestätigung Kaiserlicher Majestat; 852. p.). Tāpat kā visi muižnieki Krievijas impērijā, arī Baltijas bruņnieki bija atbrīvoti no miesas soda (853. p.).² Arī tiesas procesā un

¹ «Дворянин судится одними равными себе; ein Edelmann wird nur von Seinesgleichen gerichtet».

² «Дворянин свободен от всякого телесного наказания; der Edelmann ist von jeder Leibstrafe frei».

procesuālās tiesībās bruņinieku kārtas muižniekiem bija priekšrocības; mazāk svarīgās krimināllietās viņus atbrīvoja no personiskā aresta u. c. (856. p.). Bruņinieku kārtas tiesības varēja zaudēt uz tiesas sprieduma pamata izdarīta kriminālnoziedzuma gadījumā, kā arī tad, ja muižnieku izslēdza no bruņinieku korporācijas necienības dēļ (885.—890. p. u. c.).

Raksturojot Baltijas bruņniecības šķirisko stāvokli, līdztekus parastajām feodālo muižnieku kā zemnieku ekspluatatoru pazīmēm jāatzīmē vēl dažas vēsturiskās un nacionālās īpatnības.

Baltijas bruņniecības izcelšanās saistās ar zemes iekarošanu pirms daudziem gadsimtiem. Viņi kā iekarotāji bija sagrauši sev vietējās zemes un izveidojuši lielākās un ienesīgākās muižas Baltijā, izmantojot vietējo iedzīvotāju kļaušu darbu un nodevas. Šie vācu feodāļi iznīcināja arī agrākās vietējās sabiedrības virsslāņus un pakļāva visu latviešu un igauņu iedzīvotāju masu dzimtbūtnieciskai ekspluatācijai. Lai atšķirtos no šiem «prastajiem» ļaudīm (nevāciem), Baltijas bruņinieki pierakstīja sev «dižciltīgu» izcelšanos. Viņu pašu sarakstītās hronikas liecina, ka Baltijas novadu iekarotājiem no dižciltības nav bijis ne vēsts, tie komplektējās no dažādiem Vācijas dēkaiņiem, grēciniekiem, noziedzniekiem. Viņi un to pēcnācēji, ieplūstot bruņniecībā, tika cildināti par «dižciltīgiem». Latvijas teritorijā 1839. gadā pie bruņinieku kārtas piederēja 407 dzimtas (Kurzemes matrikulā — 154, Vidzemes — 253).

Pēc nacionālā sastāva Baltijas bruņniecība bija konsekventi vāciska. Daži dāņu, poļu, zviedru un krievu muižnieki ātri pārvācojās un ieplūda fanātiski nacionālajā Baltijas vācu bruņniecībā. Šis muižnieku kārtas spilgts raksturojums izteikts Padomju varas 1919. gada dekrētā «Par Baltijas muižniecības cilšu piederīgiem Latvijā», kuru rediģējis un parakstījis izcilais Latvijas revolucionārs, toreizējais Padomju valdības galva P. Stučka: «Baltijas muižniecība ir visreakcionārākā kārta visā pasaulē, kas gadu simteņiem gandrīz bez izņēmuma ir vedusi necilvēcīgu cīņu pret darba tautu...»¹

Nematrikulētie muižnieki. Baltijas guberņās līdzās bruņniecībai bija arī tādi muižnieki, kuru dzimtas neiekļuva dižciltīgo matrikulās (незаписанное в матрикулы дворянство, Landschaft). Tomēr viņiem tāpat piederēja muižas, vara pār zemniekiem un vispārīgs muižnieka tituls (дворянин, Adel). Arī pēc nacionālā sastāva tie bija galvenokārt Baltijas vācieši, kaut gan citu tautību muižnieku skaits te bija lielāks nekā bruņinieku kārtā. Kapitālisma veidošanās periodā (XIX gs. pirmajā pusē) Baltijas nematrikulētajā muižniecībā palielinājās krievu aristokrātijas ietekme.

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā (1917—1957). LVI, R., 1957, 187. lpp.

Vietējos 1845. g. Baltijas provinču likumos (II d.)¹ bija minēta arī nematrikulēta muižniecība (7., 31., 63., 100. p. u. c.). Tomēr likums tai neparedzēja tik plašas privilēģijas un tiesības kā bruņniecībai. Piemēram, tiem bija ierobežotas balsstiesības landtāgos (100. p. u. c.). Taču Baltijas nematrikulēto muižniecību sargāja Krievijas impērijas vispārīgie likumi par muižniecību (о дворянстве).² Gadījumos, kad nematrikulētajai muižniecībai ar bruņniecību radās domstarpības, pirmā varēja pilnā mērā izlietot Krievijas muižnieku stāvokli un priekšrocības. Krievijas likumi iedalīja muižniecību personiskā un mantojamā (личное и потомственное). Tāds dalījums Baltijā nebija pazīstams. Personiskā muižnieka stāvokli varēja iegūt, saņemot valsts dienesta ordeņus, ar āmatu (piem., luterāņu mācītāji), laulību un tad, ja to piešķīra cars.

Pilsētu birģeru kārtā. Baltijas pilsētās turpināja pastāvēt vēsturiski izveidojusies īpaša privilēģēta vācu (gandrīz bez izņēmuma) iedzīvotāju sabiedrība (особое общество граждан, eine besondere Bürgergemeinde), ko sauca par *birģeru kārtu* (гражданство, die Bürgerschaft).³ Līdzās šiem privilēģētiem vācu birģeriem Baltijas pilsētās dzīvoja vēl citas iedzīvotāju grupas, kas nebija ieguvušas vietējo birģeru tiesības (не получившие прав местного гражданства, die das örtliche Bürgerrecht nicht gewonnen haben), — goda pilsoņi (pēc Krievijas kārtu likuma), sīkpilsoņi (мещане, die Kleinbürger oder Beisassen), brīvie ļaudis (вольные люди, die freie Leute), kalpotāji un strādnieki (941. p.). Visi šie pilsētas iedzīvotāji, kas nepiederēja pie vietējās birģeru kārtas, bija padoti vispārīgiem Krievijas impērijas likumiem. Tomēr viņiem bija jārespektē vietējiem birģeriem dāvētās *priekšrocību tiesības* (местным гражданам дарованные преимущества, örtlichen Bürgern verliehenen Vorrechte; 944. §).

Baltijas pilsētās joprojām turpināja pastāvēt Vācijas pilsētu parauga birģeru organizācija un tiesības ar nelieliem Polijas, Zviedrijas un cariskās Krievijas pārvaldes laiku grozījumiem un papildinājumiem. Galvenās Baltijas novada pilsētas bija Rīga, Rēvele (Tallina), Tērbata (Tartu), Pērnavā, Jelgava (Mitau), Liepāja, Bauska, Jēkabpils u. c. Visumā birģeru organizācija šajās pilsētās bija līdzīga, izņemot nelielas, vēsturiski radušās īpatnības.

Birģeru kārtai bija savi pilsētas pārvaldes orgāni (magistrat, Rath), kā arī savas organizācijas — ģildes. Rīgā Lielā ģilde (Большая гильдия, die grosse Gilde) bija birģeru tirgotāju un literātu organizācija, bet Mazā ģilde (Малая гильдия, die kleine Gilde) — cunftu amatnieku organizācija (945. p. u. c.).

¹ Свод Местн. Узак., ч. II, Provinzialrecht der Ostseegouvernements, Th. II, Ständerecht. St. Petersburg, 1845.

² О разных родах состояний и различии прав, им присвоенных. Свод Законов Российской Империи. СПб, 1832, IX, 15.—51. lpp. (Turpmāk — Свод Зак.).

³ О гражданах. — Свод Местн. Узак., ч. II, § 941—1502. Von den Bürgern. — Provinzialrecht der Ostseegouvernements, Th. II, § 941—1502.

Baltijas provinču likumi garantēja pilsētas birģeru *mantiskās tiesības* (1490.—1499. p.), t. i., tiesības iegūt un valdīt namus, kā arī cita veida nekustamos īpašumus un visāda veida kustamo mantu. To nedrīkstēja neviens atņemt bez tiesas sprieduma. Birģeris varēja brīvi rīkoties ar savu pašiegūto mantu — dāvināt to, novēlēt ar testamentu utt. No senčiem mantotai mantai (Erbvermögen) bija īpaša tālāk mantošanas kārtība. Nekustamu īpašumu atsavināšanas gadījumos pilsētas robežās birģeriem bija *pirmpirkuma tiesības* (преимущественное право на покупку, zum Ankaufe ein Vorrecht — § 1491—1492). Ja birģeri agrāk bija ieguvuši bruņinieku muižas (Rittergüter), viņi drīkstēja tās arī turpmāk paturēt savā īpašumā un mantošanas ceļā atstāt saviem pēcnācējiem (1946. p.).

Sakarā ar kapitālisma veidošanos Krievijā arī Baltijas birģeriem bija tiesības uz impērijas vispārīgo likumu pamata¹ dibināt fabrikas, rūpnīcas, dažādus peļņas uzņēmumus, iegūt savā īpašumā kuģus utt., ievērojot tikai tirdzniecības un amatniecības ustavu noteikumus. Birģeri varēja slēgt visāda veida līgumus un sastādīt tiesiskus aktus, izdot vekselus utt. (1948. p.). Šajā periodā daļa Baltijas pilsētu birģeru būtībā kļuva par kapitālistiskajiem uzņēmējiem.

Jāatzīmē, ka arī nodevu lietās Baltijas birģeriem bija priekšrocības un cara garantijas. Nodevas paaugstināt birģeriem nedrīkstēja bez Krievijas imperatora īpaša priekšraksta (ohne eigenhändige Unterschrift Kaiserlicher Majestät — §§1483, 1485).

Visumā Baltijas vācu birģeru kārtā arī šai periodā saglabāja savas agrākās privilēģijas un tiesības, kā arī ekonomisko un politisko varu. Bez tam birģeriem bija arī iespējams izmantot Krievijas impērijas likumus, ja tie viņiem bija izdevīgi.

Garīdzniecība. Garīdzniecības kārtā (духовенство, die Geistlichkeit)² Baltijas gubernās nebija viengabalaina. Tā sastāvēja galvenokārt no triju lielu reliģiju (Krievijas pareizticīgo, luterāņu un Romas katoļu) kulta sludinātājiem, kā arī baznīcu pārvaldes amatpersonām. Visi šie garīdznieki bija materiāli labi nodrošināti ar muižām, algām, ienākumiem no nodevām un zemnieku klaušām. Garīdzniecības mantiskais stāvoklis, parazitiskais dzīves veids un šķiriskā nostāja pret darbaļaudīm ir pamats šīs kārtas kā atsevišķas ekspluatatoru grupas ierindošanai valdošajā šķirā.

Krievijas *pareizticīgo baznīca* (православная Российская церковь, die Rechtsgläubige Russische Geistlichkeit) skaitījās Krievijas impērijas valsts baznīca, un saskaņā ar absolūtisma mācību (vienā personā laicīgs un garīgs valdnieks) pats imperators bija

¹ Свод Зак., т. IX, 576. lpp.

² О духовенстве. — Свод Местн. Узак., ч. II, § 897—940; Von der Geistlichkeit. — Provinzialrecht der Ostseegouvernements, Th. II, § 897—940.

tās galva.¹ Krievijas pareizticīgo baznīcu praktiski vadīja īpaša, caram pakļauta² garīdznieku iestāde — *sinode*. Pareizticīgo baznīcas tiesības un priekšrocības pieminētas arī Baltijas provinču likumos (897. p.), norādot uz kopīgiem Viskrievijas likumiem šai jautājumā.

Pareizticīgo baznīcai Baltijas guberņās, tāpat kā visā Krievijā, piederēja nekustami īpašumi (klosteru zemes, muižas, nami pilsētās u. c.), kā arī visāda veida kustamas lietas.³ Bez tam pareizticīgo garīdzniecība saņēma dažādus atalgojumus, piešķirumus un dāvanas. Ar Krievijas impērijas atbalstu tās loma Baltijas guberņās aizvien pieauga.

Visizplatītākā reliģija Baltijas guberņās bija *luterticība*, kas izveidojās Livonijas pastāvēšanas laikā un vēlāk tika izkopta zviedru pārvaldītajā Vidzemē. Luterticīgi bija vairums Baltijas muižnieku un pilsētas birģeru. Līdz ar to arī ekspluatētās iedzīvotāju masas tika pieskaitītas šai reliģijai, jo toreiz vadījās no principa — pie kādas ticības pieder kungs, pie tādas — viņa kalpi.

Luterticības garīdzniecība (евангелическо-лютеранское духовенство, die Evangelisch-Lutherische Geistlichkeit)⁴ ar Krievijas cara atbalstu turpināja izmantot savas tiesības un privilēģijas. Pie šīs kārtas piederēja mācītāji (проповедники, die Prediger) un *baznīcas pārvaldes amatpersonas* (духовные сановники, die geistliche Beamten) — bīskapi, ģenerālkonsistorijas viceprezidents, ģenerālsuperintendenti, superintendenti, virskonsistoriālie padomnieki, konsistoriālie asesori, prāvesti, goda konsistoriālpadomnieki u. c. Turpreti ķesteri, kantora darbinieki, ērgelnieki un zvanītāji skaitījās tikai tehniski darbinieki un nepiederēja pie garīdznieku kārtas. Mācītāji un baznīcas augstākās amatpersonas deva uzticības zvērestu Viskrievijas imperatoram. Garīdznieki, kas bija cēlušies no muižniekiem, saglabāja arī savas agrākās muižnieku priekšrocību tiesības, it sevišķi zemes īpašumu iegūšanas ziņā. Bet garīdznieki, kuriem nebija muižnieciskas izcelšanās, ieguva personiskās muižniecības stāvokli. Kriminālnoziegumu gadījumos laicīgās tiesas procesu pret luterāņu garīdznieku varēja uzsākt tikai ar konsistorijas ziņu. Garīdzniekiem nedrīkstēja piemērot miesas sodus.

Luterāņu mācītāju ienākumi Vietējo likumu kopojumā (926. p.) paredzēti *uz likumu* vai *vietējo parašu pamata*. Galvenais ienākumu avots bija *mācītāja muižas* (пасторские видмы, Pastoriatswidmen), kas kā baznīcas īpašums tika nodotas mācītāju lietošanā un kuru visus ienākumus mācītāji varēja izmantot. Juridiski

¹ «Император яко Христианский Государь, есть верховный защитник и хранитель догматов господствующей веры и блюститель правоверия и всякого в Цркви святой благочиния.» — Полн. Собр. Зак., № 3718.

² О-существе Верховной Самодержавной Власти. — Свод Зак., т. I.

³ О духовенстве Православном. — Свод Зак., т. IX.

⁴ Устав Евангелическо-Лютеранской церкви в России, СП., 1832. — Полн. Собр. Зак. № 5870; Свод Местн. Узак., § 898, 900—940.

Provinzialrecht der Ostseegouvernements, Th. II, § 898, 900—940.

mācītāja muiža atradās īpašumtiesīgā lietošanā (dominium utile, пользование на правах собственности, das Nutzungseigenthum), kas deva visus materiālos labumus, bet formālais virsīpašums (dominium directum, прямая собственность, das Obereigenthum) skaitījās baznīcas draudzei (церковному приходу, dem Kirchspiel).¹ Mācītāja muižas gadsimta sākumā apstrādāja kļaušu zemnieki, bet pēc t. s. «zemnieku brīvlaišanas» — dažāda veida pomnieki. Dažas mācītāja muižas platības ziņā bija ļoti lielas, piemēram, Gulbenes — 1285 desetīnas, Valmieras — 1036, Lau donas — 1019 desetīnas. No dzimtbūšanas laikiem Baltijā vietām līdzās dzimtmuižu pagastiem bija sastopami arī mācītājmuižu pa gasti, kuros zemnieku mājas skaitījās pierakstītas pie mācītāja muižas, pakļautas mācītāja ekspluatācijai un pārvaldīšanai. Kļaušu laikiem izbeidzoties un pārejot uz naudas nomu, šī pagasta atka rība tomēr saglabājās. Zemnieku saimniecību skaits mācītājmuižu pagastos nebija liels (3—10 saimniecības). Tādējādi Baltijas mācītājiem, tāpat kā muižniekiem, piederēja ekonomiskā un poli tiskā vara pār zemniekiem.

Ļoti izplatīts ienākumu avots bija tā saucamie mācītāja sieciņi (labības atbērumi), kurus saskaņā ar vietējām parašām ņēma no draudzes zemnieku mājām kā daļu no baznīcas nodevām. Pastā vēja arī dažādi zemnieku kļaušu darbi un pienākumi mācītāju labā.

Nākamā izplatītākā reliģija XIX gs. pirmajā pusē Baltijā bija Romas katoļu ticība (Римско-католическое исповедание, die Römisch-Katholische Konfession), kas turpināja pastāvēt kopš XIII gadsimta (vācu krustnešu iebrukuma). Pēc reformācijas kustības Baltijā katolicismu centās saglabāt un nostiprināt Polijas karaļi. Arī Krievijas cara valdība atzina šīs reliģijas garīdzniecībai tiesības izmantot visus baznīcas noteikumus uz pastāvošo likumu pamata («пользоваться всеми правами, предоставленными им на основании общих государственных узаконений»)² Tādējādi arī Romas katoļu garīdzniecība varēja iegūt baznīcas īpašumus — klosterus, muižas utt., kā arī ekspluatēt darbaļaudis, galvenokārt zemniekus.

Топоша буржуāзija. Ar kapitālistiskās rūpniecības vei došanos Baltijas pilsētās, it sevišķi pēc XIX gs. 30. gadiem, sāka rasties un veidoties arī jauna ekspluatatoru šķira — uzņēmēji, fabriku īpašnieki (topoša буржуāзija). Pārejū uz ražošanu fabri kās tomēr kavēja amatnieku cunftes (ģildu organizācija). Arī Rī gas rāte aizstāvēja vecās, feodālās ražošanas formas un birgeru senās tiesības. Turpretim Krievijas impērijas valsts orgāni, izsnie dzot uzņēmējiem koncesijas (atļaujas), veicināja fabriku un cita veida uzņēmumu dibināšanu. Raksturīgi, ka arī 1845. g. Vietējo likumu kopojumā (II d.) tika ietverti noteikumi, kas pavēra ceļu kapitālisma attīstībai. Proti, 1297. pantā teikts: «Baltijas guberņu

¹ Полн. Собр. Зак., № 14 090, 16 127.

² Свод Местн. Узак., ч. II, § 899; Свод Зак., 321. lpp.

birģeriem uz Vispārīgo Impērijas likumu pamata ir atļauts **dibināt fabrikas un rūpnīcas, turēt savus kuģus un tvaikoņus, nodarboties ar tirdzniecību un visāda veida amatiem**» («На основании Общих Законов Империи, гражданам губерний Остзейских дозволяется учреждать фабрики и заводы, иметь свои корабли и суда, производить торговлю и всякого рода промыслы»). Uzņēmjēji varēja piemērot arī Krievijas rūpniecības un tirdzniecības nolikumus un darboties to ietvaros¹, slēgt visāda veida darījumus, nodibināt saistības, izdot vekselus utt.²

Visi šie noteikumi veicināja buržuāzijas rašanos. Baltijas guberņu topošās buržuāzijas pirmie pārstāvji bija vācu birģeri, Krievijas kapitālisti un peļņā ieinteresētie vācu muižnieki.

2. EKSPLUATĒTĀ SĶIRA

Zemnieki. Perioda sākumā Baltijas guberņu zemnieki vēl atradās savu muižnieku neierobežotā dzimtbūtnieciskā varā; Vidzemē stāvoklis nedaudz mainījās pēc 1804. g. likuma, kas atļāva zemniekus ekspluatēt un atsavināt tikai kopā ar zemi, bet ne atdalīti no tās; beidzot XIX gs. divdesmitajos gados visus Baltijas zemniekus *atbrīvoja personiski — bez zemes*, saglabājot vēl dzimtbūtnieciskās atkarības paliekas pagastu iekārtā. Turpmāk dzimtbūšanu pakāpeniski aizstāja kapitālistiskās ekspluatācijas formas — nomas, pusgrauda, kalpu u. c. līgumi. Zemnieki arī turpmāk palika kā īpaša zema, nicināma kārtā (крестьянское состояние, Bauerstand). Zemnieki gan skaitījās Krievijas pavalstnieki, bet ar ierobežotām tiesībām.

Dzimtbūšanas atcelšana Baltijas novadā bija vietējo muižnieku aprēķināts solis, lai, ieviešot kapitālistiskās ekspluatācijas formas, gūtu lielākus ienākumus no savām muižām. Muižnieki šo pasākumu iztēloja par lielas labdarības aktu, veikli izmantojot zemnieku naivitāti un izglītības trūkumu.

Baltijas zemnieku «brīvlaišanas» būtību izteiksmīgi raksturojis P. Stučka: «Var teikt, ka jaunie likumi deva zemniekiem *«daudz jaunu tiesību, bet maz brīvības»*. Pārgrozījās tik dzimtbūšanas jūga veids, bet pats viņas kodols palika, un jaunais bija bieži vien smagāks par veco.»³ (Skat. apakšnodaļu par zemnieku reformu likumiem!)

Topošais proletariāts. Baltijas novada pilsētās XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā radās pirmās kapitālistiskās manufaktūras, kurās nodarbināja *algotus strādniekus* atšķirībā no agrākām dzimtbūtnieciskām manufaktūrām (klausu darbs). Krievijas lielākos centros kapitālistiskās manufaktūras attīstījās

¹ Свод Зак., т. IX, 576. lpp.

² Свод Местн. Узак., ч. II, § 1498.

³ P. Stučka, Latviešu zemniecības attīstība, 8. lpp. (kursīvs mans. — V. K.).

straujāk, bet Baltijas gubernās vēl samērā gausi (1830. gadā Rīgā tikai 54 kapitālistiskās manufaktūras). Šo manufaktūru strādnieki galvenokārt bija Krievijas zemnieki, kurus muižnieki bija palaiduši peļņā, lai zemnieki labāk varētu tiem samaksāt obroku (naudas nodevu). Latviešu un igauņu strādnieku sākumā manufaktūrās bija ļoti maz, jo vietējie dzimtkungī neatļāva aiziet no laukiem.

Liels traucējums kapitālistiskās manufaktūras attīstībā bija arī Baltijas pilsētu cunftu iekārta, kas naidīgi nostājās pret brīvo konkurenci. Raksturīgi, ka daudzi kapitālistiskie uzņēmumi tāpēc tika celti ārpus pilsētas teritorijas, pilsētas tuvumā. Tomēr pēc 1830. gada Baltijas novadā sākās straujš pagrieziens kapitālistiskās rūpniecības attīstībā, galvenokārt sakarā ar spēkmašīnu ieviešanu — radās istas mašīnizētas fabrikas. Tā bija «progresējoša parādība, ka mašīnizētā lielindustrija izstumj manufaktūru».¹ Tajā pašā laikā latviešu un igauņu zemnieki bija ieguvuši tā saucamo «putna brīvību» un ievērojama daļa aizplūda uz pilsētām meklēt darbu. To viņi tur arī atrada. Ne tikai jaunās fabrikas, bet arī agrākās dzimtbūtnieciskās manufaktūras pārkārtoja. Tās sāka strādāt ar algotu darbaspēku.

Tāpat kā visā Krievijā, arī Baltijas novadā trūka viselementārākās strādnieku aizsardzības. Strādniekus pieņēma darbā ar juridiski nenoformētiem līgumiem, bieži vien uz mutisku sarunu pamata. Atalgojums bija zems, to nepareizi izmaksāja, atvelkot dažādus palielinātus atskaitījumus (uztura izdevumus, soda naudas utt.); strādniekus spieda iepirkties fabrikas veikalos par paaugstinātām cenām. Bija pat gadījumi, ka uzņēmēji naudas vietā maksāja strādniekiem fabrikas «markas», piespiežot tādējādi iepirkties uzņēmēja veikalā. Tāds ekspluatācijas veids pazīstams igauņu novados (Riika—Meleski spoguļu fabrikā, Hiiu. Kjardlas aušanas fabrikā u. c.). Tāpat nekādas aizsardzības nebija pret sieviešu un bērnu darbaspēka izmantošanu. Uzņēmēji parasti paņēma strādnieku dokumentus (pasi, atlaišanas rakstu no pagasta u. c.), lai tie neaizietu uz citu uzņēmumu. Strādniekiem bija stingri aizliegts atstāt uzņēmumus patvaļīgi, agrāk par norunāto termiņu. Par tādiem pārkāpumiem policija sodīja ar miesas sodu — rīkstēm.

Kapitālistiskās rūpniecības uzņēmumu skaits pieauga, un tie kļuva aizvien lielāki. Strādniekiem, it sevišķi ienācējiem no laukiem, nebija kur dzīvot, tie mitinājās un pārnakšņoja, kur katram pagadījās. Tāpat kā toreiz visā Krievijā, arī Baltijas pilsētās policijas ziņojumos aizrādīts, ka pa ielām klīstot «aizdomīgi elementi» («подозрительные элементы»).

Drīz tos sāka saukt par darbaļaudīm (рабочие люди).

¹ V. I. Leņins. Raksti, 3. sēj., 374. lpp.

Tie nebija nekas cits, kā *topošais proletariāts*. Tajā laikā strādniekiem vēl trūka šķiras kopības apziņas, viņi bija neorganizēti. Izņemot atsevišķus stihiskus pretošanās gadījumus alkatiģiem uzņēmējiem, kas notika vairākos uzņēmumos, sākt īstu revolūcionāru cīņu toreizējie strādnieki vēl nebija spējīgi.

3. §. PĀRVALDES ORGANIZĀCIJA BALTIJAS GUBERNĀS

1. BALTIJAS NOVADA JURIDISKAIS STĀVOKLIS KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ

XIX gadsimta pirmajā pusē Krievijas impērija iekšējās uzbūves ziņā tika uzskatīta par *vienotu un nedalāmu valsti* («единая и неделимая Российская империя»). Visas iekļautās zemes skaitījās *inkorporētas* vienā veselā organismā (тело, corpus), tāpēc juridiski nebija pamata runāt par provincēm, minot atsevišķos novadus. Tie bija tikai vienotās valsts atsevišķas daļas. Tomēr vairākās impērijas daļās vajadzēja rēķināties ar vietējām īpatnībām pārvaldes organizācijā, piemēram, Somijā, Polijā, Aizkaukāzā, Baltijas novadā u. c.

Administratīvais pamatiedalījums Krievijas impērijā bija *gubernas* ar *gubernatoriem* priekšgalā, kuri uzturēja tiešus sakarus ar caru. Atsevišķās teritorijās kādu vēsturisku vai politisku apsvērumu dēļ vairākas gubernas mēdza pakļaut *ģenerālgubernatoram* — sevišķai cara uzticības personai (piemēram, Kaukāza, Mazkrievijas novados u. c.). Ģenerālgubernators kā tiešs cara vietnieks uzraudzīja gubernatoru darbu attiecīgajā novadā.

Baltijas novads (Остзейский край, Прибалтийский край, Ostseegouvernement) sastāvēja no trim gubernām:

1) *Igaunijas gubernā* (Эстляндская губерния), mazāka par tagadējo Igauniju, jo tās dienviddaļa toreiz bija iedalīta Vidzemes gubernā;

2) *Vidzemes gubernā* (Лифляндская губерния), lielāka par tagadējo Vidzemi; tā ietvēra arī igauņu apdzīvotos apgabalus;

3) *Kurzemes gubernā* (Курляндская губерния), agrākā Kurzemes hercogistes teritorija ar Piltenes apgabalu; apmēram tagadējā Kurzeme ar Zemgali.

Latgales teritorija (Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķi) bija pievienoti Vitebskas gubernai un tādēļ Baltijas novadā neietilpa.

Visas trīs Baltijas gubernas ar *civilgubernatoriem* priekšgalā bija pakļautas *ģenerālgubernatoram* un tika pārvaldītas kā īpaša administratīva vienība.¹

Baltijas novads juridiski uzskatāms par inkorporētu teritoriālo vienību Krievijas impērijas sastāvā ar tādu pašu vispārīgo

¹ Свод Местн. Узак., ч. I, Учреждения.

administratīvo pārvaldi, kāda pastāvēja citos novados. Bet līdzās impērijas pārvaldes organizācijai Baltijas novadā saglabātas vācu muižniecības un pilsētas birģeru iestādes (особыя местные учреждения, besondere provinzielle Institutionen) kā privileģēto kārtu varas orgāni. Zemnieku apspiešanai un turēšanai paklausībā tika izveidota īpatnēja pagastu organizācija (skat. apakšnodaļu par zemnieku uzraudzības orgāniem un tiesu iestādēm!).

2. KRIEVIJAS IMPĒRIJAS VARAS ORGĀNI BALTIJAS NOVADĀ

Ģenerālgubernatora amats (генерал-губернатор, Generalgouverneur), kas Krievijā pazīstams kopš 1775. gada, 1801. gadā tika nodibināts arī trīs Baltijas guberņu pārvaldīšanai.¹ Ģenerālgubernators kā sevišķa cara uzticības persona² valdīja ar visplašākām pilnvarām gandrīz neatkarīgi no pārējiem administratīvajiem orgāniem. Viņa galvenais pienākums bija tieši saziņāties ar caru («Генерал-Губернаторы суть главные блюстители неприкосновенности верховных прав Самодержавия, пользы государства и точного исполнения законов и распоряжений высшего правительства по всем частям управления во вверенном им крае»)³.

Civilgubernators (гражданский губернатор, Civilgouverneur) — augstākā amatpersona guberņā, kas padota tieši ģenerālgubernatoram. Baltijas novadā bija 3 civilgubernatori — Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes guberņās. Viņi uzraudzīja un kontrolēja visu guberņas civilās administrācijas darbību un amatpersonas. Civilgubernators bija tiesīgs apturēt katru sev padoto iestāžu rīkojumu, iecelt un atcelt amatpersonas, atsevišķos gadījumos arī sodīt. Civilgubernatoram piekrita likumu izsludināšana guberņas robežās, kā arī uzraudzība pār to pildīšanu. 1837. gadā iznāca impērijas likums par gubernatoriem (наказ губернаторам),⁴ kas noteica gubernatoru (civilgubernatora) varu un pienākumus (§ 1: «Губернаторы... блюстители неприкосновенных верховных прав Самодержавия, пользы государства и повсеместного, точного исполнения законов, уставов, Высочайших повелений, указов Правительствующего Сената и предписании начальства»).

Baltijas novadā viņu tiešais priekšnieks bija ģenerālgubernators. Ģenerālgubernatorus un civilgubernatorus iecēla amatā vai atcēla no tā tikai ar paša cara pavēli.⁵

¹ Полн. Собр. Зак., № 20 004; Свод Местн. Узак., ч. I, § 4 и 5.

² «... по особому личному к ним доверию Его императорского Величества».

³ Полн. Собр. Зак., № 27 293, § 2.

⁴ Полн. Собр. Зак., № 10 303.

⁵ Полн. Собр. Зак., 1775, № 14 392, ст. 59; 1811, № 24 687, § 95 и с.

Gubernas valde (губернское правление, die Gouvernements-Regierung) — civilgubernatora padomdevēja iestāde.¹ Tās sastāvā bija priekšsēdētājs (pats gubernators), locekļi — vicegubernators, divi padomnieki, asesors (piesēdētājs) un pēc vajadzības pieaicinātie gubernas augstākie ierēdņi — gubernas ārsts, gubernas mērnieks, gubernas arhitekts u. c. Gubernas valde oficiāli skaitījās gubernas augstākā koleģiālā administratīvā iestāde, bet praktiski tā bija samērā nenozīmīgs orgāns. Gubernas valdes lēmumi gubernatoram nebija saistoši. Parasti gubernas valde pieņēma visu to, ko gubernators tai ieteica. Zīmīgi, ka gubernas valdi toreiz sauca par «gubernatora otro kanceleju». Tātad tā bija tīri tehnisks orgāns ar padomdevēja tiesībām.

Kroņa palāta (казенная палата, Kameralhof)² — gubernas iestāde, kas pārzināja valsts mantu un valsts finansu lietas, galvenokārt dažāda veida nodokļus, akcīzes u. c. Visās civilprāvās par valsts mantas lietām šīs iestādes ierēdnis pārstāvēja valsts intereses. Kroņa palātas priekšgalā bija gubernatora iecelts priekšnieks ar plašām pilnvarām. Viņam bija padots vesels štats ierēdņu.

Bez tam katrā no trim Baltijas gubernām pēc citu gubernu parauga nodibināja īpašu orgānu — Vispārējās *apgādības priekšu* (приказ общественного призрения, das Kollegium allgemeiner Fürsorge),³ kas apsprieda veselības aizsardzības, izglītības un apgādes jautājumus.

Apriņķu pārvalde. Gubernas Baltijā, tāpat kā citos Krievijas novados, bija iedalītas *apriņķos* (уезды, die Kreise), pie tam daļēji saglabājās agrākās vēsturiski teritoriālās vienības. Vidzemes gubernā pēc zviedru laiku iedalījuma sastāvēja no Rīgas, Valmieras, Cēsu, Valkas, Tērbatas, Veravas, Pērnavas, Vilandes un Sāmsalas apriņķiem. Kurzemes gubernā vēl vērojamas hercogistes laika paliekas — daži agrākie *pilskungu (kapitānu) iecirkņi*. Bijušo Piltenes apgabalu 1819. gadā pilnīgi inkorporēja Kurzemes gubernā un nodibināja divus jaunus apriņķus — Ventpils un Aizputes. Līdz 1888. gadam Kurzemes apriņķos vēl saglabājās agrāko pilskungu (kapitānu) amats. Tie izpildīja administratīvās, policijas un tiesas funkcijas (kapitāna jeb pilskunga tiesa).

Arī Vidzemē apriņķu iekārta pa daļai pamatojās uz zviedru laikos radīto *kārtības tiesas* institūtu, kuru no jauna apstiprināja 1845. gada Baltijas vietējie likumi.⁴ Vidzemes gubernā bija paredzētas 9 kārtības tiesas, no kuru darbības novadiem vēlāk izveidojās 9 Vidzemes apriņķi. Kārtības tiesa, tāpat kā zviedru laikos, sastāvēja no kārtības tiesneša un diviem palīgiem (adjunktiem). Kārtības tiesas sastāvu vēlēja attiecīgā apriņķa muižniecība un apstiprināja amatā ģenerālgubernators uz 3 gadiem. Šī tiesa bija pakļauta civilgubernatoram un gubernas valdei. Kārtības tiesnesis

¹ Полн. Собр. Зак., № 18580, § 1, № 18918, 19773.

² Свод Зак., т. II, VI и XIII; Свод Местн. Узак., ч. I, § 7.

³ Свод Местн. Узак., ч. I, § 7; Свод Зак., т. II, VI и XIII.

⁴ Свод Местн. Узак., ч. I, § 397—435.

apriņķi pildīja galvenokārt administratīvas funkcijas: rūpējās par likumu un rīkojumu pareizu izpildīšanu, pārzināja rekrūšu un citas militārās lietas, piedzina nodokļus, administratīvi sodīja par dažādiem pārkāpumiem, gādāja par mieru sapulcēs, veica attiecīgus pasākumus slimību un sērgu apkarošanā, ugunsgrēku novēršanā utt. Kārtības tiesnesis apriņķī bija galvenokārt policijas varas pārstāvis. Mazāka loma kārtības tiesnesim bija tiesas spriešanā. Viņš gan bieži izdarīja iepriekšējo izmeklēšanu, pārzināja cietumus un izpildīja augstāko tiesu spriedumus.

Tādējādi redzam, ka Baltijas novada apriņķu iestādēs vēl XIX gadsimtā bija saglabājušās vietējo muižnieku varas orgānu paliekas, kas saaugušas ar Krievijas impērijas pārvaldes iekārtu. Vēlāk — XIX gs. otrajā pusē vienotu impērijas pārvaldi ieviesa arī Baltijas apriņķos.

3. BRUŅINIEKU KĀRTAS PĀSPĀRVALDES UN TIESU ORGĀNI

Pie bruņinieku kārtas (рыцарство, die Ritterschaft) piederēja Baltijas muižnieki, kas bija ierakstīti Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas un Sāmsalas matrikulās (ieskaitīti bruņinieku solos). Šīs kārtas piederīgajiem bija tiesības uz savu pašpārvaldi, t. i., sapulcēties un izlemt saimnieciskus un politiskus jautājumus īpašos orgānos, it sevišķi bruņniecības augstākajā orgānā — *landtāgā*. Katrai no minētajām četrām bruņniecībām bija savas vēsturiskās īpatnības pašpārvaldes struktūrā, ko atzina Krievijas cara vara, uzņemot tās 1845. gada Vietējo likumu kopojumā.¹

Baltijas guberņu muižniecības organizācijām bija tiesības iesniegt ziņojumus un lūgumus ne tikai civilgubernatoram, ģenerālgubernatoram un impērijas iekšlietu ministrijai, bet arī pašam caram. Muižniecības sapulces nebija atbildīgas nevienas tiesas priekšā, to locekļus nedrīkstēja arestēt.²

Šis garantijas Baltijas muižniecībai nodrošināja tās pašpārvaldes iestāžu pilnīgu un netraucētu darbību.

Vidzemes bruņniecības iestādes

Vidzemes bruņniecībai bija paredzētas trejādas sapulces: landtāgs, konvents un apriņķu sapulces.

Landtāgu uzbūvi, uzdevumus un kompetenci izsmēloši regulē Vietējo likumu kopojums (51.—128. §). Kārtējie landtāgi sanāca ik pa trim gadiem Rīgā, pamatojoties uz rezidējošā landrāta ierosinājumu un ģenerālgubernatora rīkojumu, kas tika izziņots 8 nedēļas iepriekš. Svarīgos gadījumos pēc vajadzības sasauca ārkār-

¹ Свод Местн. Узак., ч. II § 50—358.

² «Собрания дворянства ни по какому делу не может быть требовано к суду; . . . ни в каком случае не подлежит страже» (47 и 48 §).

tējus landtāgus. Landtāgs bija Vidzemes bruņniecības *kopsapulce*,¹ kurā bija obligāti jāpiedalās visiem matrikulētajiem locekļiem vecumā no 21 gada līdz 60 gadiem. Nematrikulētie muižnieki, kam Vidzemē piederēja muiža, izņēmuma kārtā arī varēja piedalīties landtāgā, bet ar ierobežotām tiesībām. Landtāga sēdēs piedalījās arī divi Rīgas pilsētas deputāti.

Katram matrikulētajam Vidzemes bruņniekam kā pilntiesīgam landtāga loceklim bija viena balss, bet Rīgas deputātiem par abiem kopā tikai viena balss. Balsstiesību nebija tiem Vidzemes bruņniecības locekļiem, kam Vidzemē nepiederēja muižas, kaut gan viņi bija matrikulēti. Balsstiesības tikai nodokļu jautājumos bija tādiem Vidzemes muižniekiem, kuriem piederēja bruņnieku muiža, bet paši nebija matrikulēti (piemēram, pilsētas birģeri), kā arī tādiem muižniekiem, kas skaitījās matrikulēti citas guberņas bruņnieku solā (piemēram, Igaunijas bruņnieks nopircis Vidzemē bruņnieku muižu). Landtāga sesijas ilgums bija 1 mēnesis. Šo termiņu varēja pagarināt ģenerālgubernators.

Vidzemes landtāga kompetence bija plaša: «Viss, kas attiecas uz muižnieku sabiedrības tiesībām, labumu un iestādēm vai arī visas zemes vajadzībām, var tikt apspriests landtāgā.»

Te jāatceras, ka landtāgs bija pilnvarots izstrādāt visus likumprojektus zemnieku jautājumā sakarā ar dzimtbūšanas atcelšanu. Bez tam landtāgs ievēlēja savas kārtas augstāko priekšnieku — *landmaršalu* (предводитель дворянства, Landmarschall), izlēma iesniegumus par uzņemšanu bruņniecības matrikulā u. c. (84. §). Landtāgā tika apspriesti arī guberņas iestāžu ierosinājumi un priekšlikumi. Landtāga lēmumi, kuri attiecās uz pašas muižniecības iekšējām lietām vai saimnieciskiem jautājumiem, nebija jāsniedz apstiprināšanai valsts orgāniem. Tie tikai bija jāpaziņo guberņas augstākajai administrācijai. Turpretī tie landtāga lēmumi, kas attiecās uz zemes vispārējām vajadzībām («к общим делам края», «auf allgemeine Landesangelegenheiten»), kā arī tādi, kuri pēc sava rakstura nododami valdības izskatīšanai, bija jāiesūta caur rezidējošo landrātu apstiprināšanai guberņas iestādēm, bet sevišķos gadījumos jālūdz paša cara piekrišana (122. §).²

Visi šie noteikumi liecina par Vidzemes landtāga — vietējās vācu muižniecības pašpārvaldes orgāna — lielo politisko nozīmi.

Otra Vidzemes bruņniecības sapulce bija muižniecības *konvents* (Конвент, Konvent, Adelskonvent).³ Tā sastāvā bija landmaršals, 12 aprīņu deputāti (3 no katra aprīņa) un landrātu kolēģija. Kārtējos konventus divas reizes gadā sasauca rezidējošais landrāts. Galvenais uzdevums šim orgānam bija sagatavot lietas landtāga apspriedēm, kā arī izšķirt tādus jautājumus, ko

¹ Kurzemes guberņā landtāgs bija bruņniecības pārstāvniecības orgāns.

² Līdzīgi landtāgu lēmumu spēkā stāšanās kārtība tika noteikta arī Igaunijas un Kurzemes guberņās (254. un 328. §).

³ Свод Местн. Узак., ч. II, § 77—82; 129—162.

nevarēja izšķirt rezidējošais landrāts viens pats vai arī kopā ar landmaršalu. Lai konventa lēmumi iegūtu juridisku spēku, apspriedē bija jāpiedalās vismaz astoņiem apriņķu deputātiem vai viņu vietniekiem. Pieņemot konventa lēmumus, landrāti un apriņķu deputāti apspriedās atsevišķi. Visumā šis orgāns sagatavoja svarīgu lēmumu projektus, ko galīgi izlēma un apstiprināja landtāgs.

Treškārt, Vidzemes bruņniecības un pārējās muižniecības pašpārvaldes orgāni bija arī *apriņķu sapulces* (уездные собрания, die Kreisversammlungen),¹ kurās piedalījās kā matrikulētie, tā nematrikulētie muižnieki, lai apspriestu savas apriņķa lietas. Apriņķu sapulces sasauca ar guberņas valdes vai landrātu kolēģijas rīkojumu. Tomēr šis sanāksmes nebija tiesīgas vēlēt apriņķa muižniecības amatpersonas. Šī funkcija piekrita vienīgi landtāgam (168. §).

Beidzot, Vidzemē (arī Igaunijā un Sāmsalā) pastāvēja *landrātu kolēģija* (ландратская коллегия, das Landratscollegium), kas pēc savas izcelšanās bija zviedru laiku muižniecības institūts. Zviedrijas karalis to 1694. gadā likvidēja, bet Krievijas cars 1711. gadā atkal atjaunoja.² Līdz ar to 1845. gada Vietējo likumu kopojums regulēja arī landrātu un landrātu kolēģijas tiesisko stāvokli (§ 26., 61.—73., 91.—95., 113. u. c.). Landrātu kolēģija sastāvēja no 12 landrātiem, kurus ievēlēja landtāgs uz visu mūžu (6 landrāti no Vidzemes latviešu apdzīvotās daļas, 6 no Vidzemes igauņu daļas). Landrāti tai pašā laikā ieņēma arī citus amatus valsts vai pašvaldības dienestā (hoftiesas locekļi, konsistorijas locekļi u. c.). Katru mēnesi pēc kārtas viens landrāts uzturējās Rīgā; viņu sauca par *rezidējošo landrātu* (очередной ландрат, der residierende Landrath). Rezidējošais landrāts kārtoja visas kārtējās bruņniecības lietas, sargāja tās neaizskaramās privilēģijas, kasi utt. Svarīgos jautājumos rezidējošais landrāts sazinājās ar muižniecības priekšnieku — landmaršalu — un kopīgi sastādīja iesniegumus augstākām muižniecības iestādēm.

Politiski svarīgs un izcili autoritatīvs muižniecības amats Vidzemē (arī Igaunijā un Sāmsalā, mazliet vēlāk Kurzemē) bija bruņniecības priekšnieks — *landmaršals* (предводитель дворянства, der Landmarschall, der Ritterschaftshauptmann),³ — ko ievēlēja landtāgs uz 3 gadiem. Viena no galvenajām landmaršala funkcijām bija vadīt landtāga sēdes, kas notika svinīgi un ceremoniāli: «Landmaršals izklāsta lietu, stāvot ar dzelzs zizli rokā, katram sapulces loceklim tas jāuzklausā uzmanīgi, nemēģinot to pārtraukt» (90. §). Landmaršala autoritāte un loma raksturīgi izteikta Igaunijas bruņniecības likumā: «Ja muižniecība negrib uz nākamiem 2 gadiem landmaršala amatu uzticēt līdzšinējam maršalam

¹ Свод Местн. Узак., ч. II, § 163—170.

² Fr. Bieneman. Die Begründung des livländischen Landratscollegiums. Leipzig. 1893; Свод Местн. Узак., ч. II, § 163—170.

³ Свод Местн. Узак., ч. II, § 84, 86—95, 236—240, 596—618, 703—708, 736—746, 816—826.

vai arī ja pēdējais pats atteiktos, tad, — iepriekš griezdamies pie muižniecības ar gadījumam piemērotu runu, — viņš vairāku deputātu pavadībā dodas uz landrātu kolēģiju paziņot par sava amata nolikšanu un nodod zizli gubernatoram vai, ja tas nav klāt, vecākajam landrātam» (24. §). Landmaršals reprezentēja bruņniecību visās impērijas iestādēs un bieži pats uzturējās Krievijas cara galmā Pēterburgā.

Jāsecina, ka Krievijas impērijas vara atļāva Vidzemes vācu muižniecībai izmantot un pilnveidot savu vēsturiski radušos vietējo pašpārvaldi, kas kompetences ziņā bija plašāka par tā laika Krievijas muižnieku pašpārvaldes iestādēm (дворянское собрание и управа — gubernās un apriņķos). Šo carisma labvēlību un iztāpību baudīja tikai neliela iedzīvotāju daļa — kādreizējo Baltijas iekarotāju pēcteči — vācu muižnieki, bet ne zemes pamatiedzīvotāji — latviešu un igauņu zemnieki.

Vidzemes muižnieku tiesas¹

Hoftiesa (Гофгерихт, Hofgericht), tāpat kā agrāk, bija augstākā Vidzemes muižnieku tiesa,² pirmā un otrā instance civillietām un krimināllietām visai Vidzemes gubernai, izņemot Rīgas pilsētu. Rīgas rātes spriedumi bija pārsūdzami tikai senātā Pēterburgā. Hoftiesa sastāvēja no prezidenta, viceprezidenta, diviem landrātiem, diviem padomniekiem un diviem asesoriem, kās bija ievēlēti no muižnieku vidus. Hoftiesas prezidentu un viceprezidentu apstiprināja amatā pats cars, pārējos — Krievijas senāts. Hoftiesai bija arī liels tehnisko darbinieku sastāvs: sekretārs, protonotārs, notārs, aktuārs, arhivārs, protokolists, divi tulki (tiesa darbojās vācu valodā), kancelejas darbinieki pēc vajadzības, tiesas pristavs, apkalpotāji un sargi. Hoftiesas izdevumiem Krievijas valdība piešķīra līdzekļus saskaņā ar cara apstiprinātiem štatiem. Tiesas sēdes notika gubernas pilsētā Rīgā. Hoftiesa saņēma ukausus un instrukcijas tieši no cara un senāta. Šis moments, bez šaubām, raksturoja tās izcilo stāvokli. Būdamā muižnieku tiesa, tā kā pirmā instance izsprieda savas kārtas locekļu nozīmīgākās krimināllietas un lielos civilos strīdus, bet kā otrā instance izskatīja zemes tiesu spriedumu pārsūdzības.³ Hoftiesas spriedumus savukārt varēja pārsūdzēt senātā Pēterburgā.

1804. g. Vidzemes zemnieku likumi (127.—133. §) paredzēja pie hoftiesas īpašu zemnieku lietu nodaļu kā augstāko tiesas instanci sūdzībās pret muižniekiem. Arī 1819. gada Vidzemes zemnieku likumos (197.—200. §) un Baltijas Vietējo likumu kopojuma I daļā (316. un 317. §) noteikts, ka pie hoftiesas pastāv *zemnieku*

¹ Свод Местн. Узак., ч. I, § 294—435.

² Полн. Собр. Зак., № 7539. Hoftiesu Vidzemē nodibināja zviedri 1630. gadā.

³ O. Schmidt. Constitutionen, Publicationen und Circulārbefehle des livländischen Hofgerichts. Dorpat, 1875.

lietu nodaļa (отделение крестьянских дел, Hofgerichtsdepartament in Bauersachen), kas revīzijas kārtībā izskatīja sūdzības par apriņķu tiesu spriedumiem. Sēdes notika Rīgā, bruņniecības namā. Tomēr praktiski zemniekiem šī muižnieku augstākā tiesa bija tikpat kā neaizsniedzama. Hoftiesa darbojās Vidzemē līdz 1889. gadam, t. i., līdz Krievijas tiesu iekārtas ieviešanai Baltijas guberņās.

Zemes tiesas (ландгерихты, die Landgerichte) Vidzemē turpināja pastāvēt kopš zviedru valdīšanas laikiem.¹ Pavisam bija piecas zemes tiesas: Rīgā, Cēsis, Terbatā, Pērnāvā un Sāmsalā. Tiesas sastāvs: *zemes tiesnesis* (ландрихтер, Landrichter) kā priekšsēdētājs un divi ašesori jeb piesēdētāji. Visus šos tiesnešus, kas bez izņēmuma bija muižnieki, ievēlēja apriņķa bruņniecība uz sešiem gadiem. Bija paredzēts arī tehnisko darbinieku štats: sekretārs, arhivārs, kancelejas darbinieki un kalpotāji. Tiesas locekļi saņēma atalgojumu no valsts līdzekļiem. Zemes tiesa izsprieda dažādas muižnieku civillietas un iztiesāja visus kriminālnoziegumus, izņemot lietas, kurām bija paredzēta speciāla piekritība. Pār-sūdzības instance zemes tiesām bija hoftiesa.

Kārtības tiesas (орднунгсгерихты, die Ordnungsgerichte), neoficiāli iesauktas par *bruņģu tiesām*.² Vidzemē katrā apriņķī bija divas, bet Sāmsalā viena kārtības tiesa. Tās jāraksturo kā administratīvi policejiskas tiesas. Kārtības tiesas 1668. gadā Vidzemē nodibināja zviedru kolonizatori. 1694. gadā tās atcēla, bet Krievijas valdība vēlāk tās atjaunoja. Pēc tam no 1783. gada līdz 1796. gadam tās atkal nedarbojās, bet 1797. gadā tika ieviestas no jauna un pastāvēja līdz 1889. gadam.³

Kārtības tiesa sastāvēja no *kārtības tiesneša* (орднунгсрихтер, der Ordnungsrichter) un diviem adjunktiem jeb palīgiem. Vidzemes bruņniecība apriņķos ievēlēja uz trim gadiem divus kandidātus katram kārtības tiesas locekļa amatam, no kuriem ģenerālgubernators vienu apstiprināja par tiesnesi. Pastāvēja arī tehnisko darbinieku štats — notārs, kancelejas darbinieki un ziņneši. Valmieras, Valkas, Veravas un Pērnavas kārtības tiesas saņēma atalgojumus no valdības, bet Rīgas, Cēsu, Tērbatas, Fellinas (Vilandes) un Sāmsalas kārtības tiesas uzturēja vietējā bruņniecība. Tādējādi Vidzemes kārtības tiesas bija Krievijas valdības atbalstīti muižniecības orgāni.

Kārtības tiesu kā administratīvi policejisku tiesu funkcijas bija daudzpusīgas un plašas. Kārtības tiesas rūpējās par kārtības un miera uzturēšanu savā iecirknī, apcietināja noziedzniekus, izdarīja iepriekšējo izmeklēšanu, izsprieda zemnieku un pārējo zemas kārtas ļaužu pārkāpumus (zādzību, kaušanos, trokšņošanu u. c.), kā

¹ Свод Местн. Узак., ч. I, § 356—396.

² Turpat, 397.—435. §. Vidzemes kārtības tiesas visumā bija līdzīgas arkla tiesām (960.—996 §) Igaunijā.

³ Kārtības tiesu darbība plaši aprakstīta arī 1819. gada Vidzemes zemnieku likumos (138., 140., 527., 542. un 543. §).

arī piemēroja administratīvi policejiskus sodus (arestu, naudas sodus u. c.).

Kārtības tiesām kā muižniecības orgāniem bija politiski svarīga loma zemnieku nemieru savlaicīgā likvidēšanā — «apspiest katru darbību, kas nesaskan ar uzticīga pavalstnieka pienākumiem un paklausību (411. §), kā arī informēt tālāk augstāko priekšniecību».

Bez tam kārtības tiesas Vidzemē izpildīja augstāko tiesu spriedumus, pārzināja cietumus, rūpējās par rekrūšu iesaukšanu karadienestā, reģistrēja atvaļinātos karavīrus, piedzina nodokļus, veica pasākumus ugunsgrēku un sērgu apkarošanai, sekoja pareizu mēru un svaru lietošanai u. tml. Kārtības tiesas spriedumus un rīcību varēja pārsūdzēt Vidzemes civilgubernatoram un guberņas valdei.

Šis apraksts rāda, cik plaši Vidzemes bruņniecības pašvaldības varā izpaudās tiesu iekārtā un darbībā. Tāpat kā agrāk, tiesa vēl nebija pilnīgi atdalīta no administratīvajiem orgāniem.

Kurzemes bruņniecības iestādes

Kurzemes guberņā XIX gadsimta pirmajā pusē vērojamas vairākas vēsturiskas īpatnības, kas bija saglabājušās no agrākās hercogistes laikiem.¹ Tās bija vērojamas arī Kurzemes bruņniecības iestāžu struktūrā.²

Kurzemes *landtāgs* bija *deputātu (pārstāvju) sanāksme*, bet nevis visu bruņinieku sapulce kā citās Baltijas guberņās. Šī īpatnība bija saglabājusies kā palieka no hercogistes laika *landtāga* uzbūves. Kurzemes muižniecības *landtāga* darbība norisēja divās sanāksmēs («первый и второй съезд», «Relationstermin und Instruktionstermin») — sagatavošanās jeb relācijas sanāksme un galīgā instrukciju sanāksme. Uz sagatavošanas sanāksmi Jelgavā ieradās pa vienam deputātam no katras draudzes, kuri ievēlēja īpašu deputātu vadoni (предводитель депутатов, der Landbotenmarschall). Šī sanāksme tikai noklausījās guberņas muižniecības maršala ziņojumus, muižniecības komitejas un muižniecības kases valdes locekļu ziņojumus, kā arī valdības priekšlikumus, ja tādi bija ienākuši. Pēc ziņojumu noklausīšanās deputāti atgriezās savās draudzēs un pārrunāja dzirdēto draudžu muižnieku sapulcēs, saņemot tur attiecīgas instrukcijas. Pēc 3 mēnešiem deputāti no jauna sapulcējās Jelgavā uz *landtāga* galīgo jeb instrukciju sanāksmi. Šīs sanāksmes vairākuma lēmumi tad arī tika uzskatīti par Kurzemes *landtāga* lēmumiem. *Landtāga* lēmumus parakstīja visi deputāti, pēc tam tos iesniedza ģenerālgubernatoram zināšanai, ja tie attiecās uz muižnieku iekšējām un saimnieciskām lietām,

¹ V. Kalniņš, Kurzemes hercogistes valsts iekārta un tiesības (1561—1795). P. Stučkas LVU, R., 1963.

² Свод Местн. Узак., ч. II, § 276—358, 759—839.

vai apstiprināšanai, ja tie skāra impērijas intereses. Ārkārtējos gadījumos tos nosūtīja ieskatam Krievijas caram.

Šeit redzams viens no visraksturīgākajiem šauri muižnieciskās «demokrātijas» piemēriem, jo Kurzemē vispār skaitījās tikai ap 119 muižnieku dzimtu. Landtāgi Kurzemē bija kārtējie un ārkārtējie. Kārtējos landtāgus sasauca ik pa 3 gadiem, pie tam katrs no 33 vēlēšanu iecirkņiem ievēlēja vienu deputātu ar imperatīvo mandātu. Ja kādam piederēja muižas vairākos vēlēšanu iecirkņos, tad visos tajos viņam bija arī balsstiesības. Parasti tiesības ievēlēt deputātus bija visiem matrikulētajiem Kurzemes muižniekiem, ja vien viņiem piederēja bruņinieku muižas. Bet atšķirībā no Vidzemes šeit bija balsstiesības arī tādiem bruņniecības locekļiem, kam muižas gan nebija, bet kas uzdeva savus ienākumus vismaz par 4200 sudraba rubļiem gadā un solījās maksāt landtāga uzliktos nodokļus samērā ar šo ienākumu.

Kurzemes landtāgs vēlēja virskapitānus (virspilskungus), kapitānus (pilskungus) ar viņu piesēdētājiem, apriņķu tiesas priekšsēdētājus un apriņķa tiesu miertiesnešus, kā arī amatpersonas Kurzemes ģenerālkonsistorijai un Kurzemes provinču konsistorijām.

Kurzemē notika arī *vispārējās muižnieku konferences* (общия конференции, Allgemeine Konferenzen) — visu Kurzemes muižnieku kopsapulces. Tās sasauca svarīgos gadījumos, pamatojoties uz cara pavēli, landtāga lēmumu vai muižnieku komitejas ierosinājumu. Konferenci organizēja guberņas muižniecības maršals. Tajā obligāti vajadzēja piedalīties visiem Kurzemes matrikulētajiem muižniekiem. Par neattaisnotu neierašanos bija jāmaksā naudas sods. Konferences sanāksmes vieta bija Jelgavas bruņniecības nams. Konferenci vadīja īpaši ievēlēts konferences direktors (директор конференции, Konferenzdirektor). Viņš rūpējās arī par lēmumu nosūtīšanu augstākām guberņas iestādēm.

Atsevišķās Kurzemes teritoriālās vienībās joprojām pastāvēja vēsturiski izveidojušās vietējās muižnieku sapulces — *virspilskunga¹ apgabala sapulces* (oberhauptmannския собрания, die Oberhauptmannschaftsversammlungen) un *apriņķa sapulces* (уездные собрания, die Kreisversammlungen). Uz šīm muižnieku sapulcēm ieradās visi pilntiesīgie muižnieki. Viņi apsprieda savas lietas apriņķa muižniecības maršala vadībā. Vēl jāatzīmē arī *draudzes sapulces* (собрания приходские, die Kreisspielversammlungen), kas bija draudzes teritorijā dzīvojošo muižnieku sanāksmes. Kurzemes guberņā bija 33 draudzes un katrā no tām 10—14 balsstiesīgu muižnieku. Draudzes sapulce izlēma jautājumus, kas attiecās uz pašas draudzes lietām vai skāra visas muižniecības intereses. Sēdes vadīja draudzes pilnvarotais (уполномоченный от прихода, der Kirchspielsbevollmächtigste). Protokolu parakstīja visi klāt-

¹ Virspilskungi, capitanei maiores, Oberhauptmann. — G. Fr. Stender. Lettisches Lexikon. Mitau, 1789, 195. lpp.

esošie, tā noraksts ar dažādiem dokumentiem tika ievietots arhīvā.

No Kurzemes bruņniecības ievērojamākām amatpersonām jāmin *zemes pilnvarotais* (губернский предводитель, der Landesvollmächtigste), kas visumā atbilda Vidzemes landmaršalam un tika ievēlēts uz 3 gadiem. Viņš reprezentēja Kurzemes bruņniecību un sargāja tās privilēģijas, bet landtāga sēdes nevadīja. Kurzemē landtāgu vadīja īpašs deputātu vadonis (предводитель депутатов, der Landbotenmarschall). Toties zemes pilnvarotais bija *muižnieku komitejas* (дворянский комитет, der Ritterschaftskomite) priekšsēdētājs. Šī komiteja sastāvēja no priekšsēdētāja (zemes pilnvarotā), 10 apriņķu maršaliem (уездные предводители, die Kreismarschallen), sekretāra un muižniecības kases priekšnieka. Muižnieku komiteja pēc rakstura bija līdzīgs orgāns landrātu kolēģijai Vidzemē, bet pēc vēsturiskās izcelšanās — cits juridisks institūts. Tāpat kā Vidzemē bija dežurējošais landrāts Rīgā, Kurzemes guberņas pilsētā Jelgavā rezidēja apriņķu maršali pa vienam pēc kārtas no katra virspilskunga apgabala, kur tie bija ievēlēti.

Kurzemes, tāpat kā Vidzemes bruņniecības pašpārvalde izpaudās ne tikai pārvaldes orgānos, bet arī feodālo tiesu iestādēs.

Kurzemes muižnieku tiesas¹

Virshoftiesa, galma virstiesa (обер-гофгерихт, das Oberhofgericht) turpināja pastāvēt no Kurzemes hercogistes laikiem.² Tā sastāvēja no prezidenta, četriem vecākiem un diviem jaunākiem padomniekiem (советники, die Rächte). Vecākiem padomniekiem bija katram savs tituls («Ландгофмейстер», «Канцлер», «Обер-Бургграф», «Ландмаршал»). Visus šīs tiesas locekļus iecēla amatā pēc ģenerālgubernatora priekšlikuma ar Viskrievijas imperatora pavēli no virskapitānu (virspilskungu) vidus. Vakanču gadījumos virshoftiesas locekļus ievēlēja Kurzemes muižnieki. Tehnisko darbinieku sastāvs bija šāds: divi virssekretāri — viens civillietās, otrs krimināllietās; pieci sekretāri, divi tulki (tiesa darbojās vācu valodā), kancelejas darbinieki pēc vajadzības un divi tiesas pristāvi. Virshoftiesas locekļus un ierēdņus atalgoja valsts pēc cara apstiprinātām likmēm. Tādējādi Krievijas impērijas vara ne tikai atzina šo Kurzemes muižnieku kārtas tiesu, bet arī to atbalstīja materiāli.

Virshoftiesa, kas darbojās Jelgavā, bija augstākā tiesa Kurzemes guberņā. *Krimināllietās* tā bija pirmā instance muižnieku un valsts ierēdņu noziegumiem; otrā instance — zemāko Kurzemes tiesu spriedumiem. Virshoftiesas spriedumus krimināllietās apstiprināja gubernātors, un tie vairs tālāk nebija pārsūdzami, izņemot

¹ Свод Местн. Узак., ч. I, § 1282—1402.

² Подл. Собр. Зак., № 17 818, 13 321.

speciālus gadījumus, kas piekrita Krievijas senāta iztiesāšanai revīzijas kārtībā. *Civillietās* virshoftiesa bija pirmā instance strīdos pret bruņniecības korporāciju un tās institūtiem, muižnieku mantas konkursa lietās, autoru tiesību strīdos u. c.; otrā instance — pārsūdzībām apelācijas kārtībā virskapitānu (virspilskungu) tiesu un pilsētas maģistrātu spriedumiem, kā arī pārsūdzībām revīzijas kārtībā apriņķu tiesu spriedumiem. Muižnieki varēja pārsūdzēt uz senātu Pēterburgā civillietas, ja to prasības summa pārsniedza 600 sudraba rubļus. Turpretī zemnieku civillietām virshoftiesa bija pēdējā instance. Virshoftiesa bija tipiska muižniecības iestāde, kas kā agrāko laiku palieka vēl joprojām saglabāja Kurzemes bruņniecības raksturu.¹

Virskapitānu jeb virspilskungu tiesas (обергауптманские суды, die Oberhauptmannsgerichte) vēsturiskā izcelšanās saistās ar virskapitānu jeb virspilskungu administratīviem un reizē tiesas amatiem Kurzemes hercogistē. Krievijas valdība tos gan atcēla, bet vēlāk atkal atjaunoja un pārņēma kā tiesu iestādes Baltijas Vietējo likumu kopojumā. Kurzemes guberņā pastāvēja piecas virskapitānu tiesas — Jelgavā, Sēlpilī, Kuldīgā, Tukumā un Aizputē. Šī tiesa sastāvēja no virskapitāna (обергауптман, der Oberhauptmann) kā priekšsēdētāja un diviem asesoriem jeb piesēdētājiem, kurus ievēlēja muižnieki uz visu mūžu. Atsevišķos šo amatu vakances gadījumos vietējie muižnieki ievēlēja trīs kandidātus, no kuriem ģenerālgubernators izvēlējās divus. Savukārt caram vajadzēja apstiprināt vienu no tiem. Tā bija reti aristokrātiska tiesnešu izlase. Virspilskungu tiesu tehniskais personāls bija noteikts šādā sastāvā: sekretārs, vajadzīgais kancelejas darbinieku skaits un tiesas pristavs. Šīs tiesas uzturēšanai līdzekļus deva valsts.

Virskapitāna tiesas vara izpaudās viņa administratīvajā iecirknī (обергауптманство, die Oberhauptmannschaft). Šīs tiesas kompetencē bija tādu kriminālo un civilo lietu iztiesāšana, kas nepiekrita citām Kurzemes tiesām — virshoftiesai, pilsētu rātēm un zemnieku tiesām. Virskapitāna tiesai sevišķi piekrita krimināllietu iepriekšējā izmeklēšana vai uzraudzība pār tām. Tā iztiesāja dažādas civillietas, galvenokārt strīdus par zemes īpašumiem, robežām u. c. Bez tam virskapitāna tiesai piekrita dažādas rīcības lietas — nepieciešamības gadījumos aizbildņu vai aizgādņu iecelšana muižnieku ģimenes locekļiem un to uzraudzība, muižnieku zemes īpašumu dokumentu lietu kārtošana hipotēku grāmatās, jauno muižu īpašnieku ievēšana valdījumā, dažādu apliecību izsniegšana, publiskas izsoles sarīkošana nekustamu īpašumu izpārdošanas gadījumos utt. Virskapitāna tiesa skaitījās pirmā instance visās tai piekritīgās prāvās. Visas krimināllietas, kā arī civillietas, kurās prasības summa bija lielāka par 30 rubļiem, varēja pārsū-

¹ V. Kalniņš. Kurzemes hercogistes valsts iekārta un tiesības, 25. un 26. lpp.

dzēt uz virshoftiesu. Līdztekus tiesas funkcijām virskapitāna tiesai bija uzticēti plaši administratīvi un policejiski uzdevumi.

Kapitānu tiesas jeb pilstiesas (гауптманские суды, die Hauptmannsgerichte) arī joprojām saglabājās kā Kurzemes agrāko laiku tiesu iekārtas vēsturiska palieka, kas saistījās ar kapitānu jeb pilskungu administratīvajiem amatiem. Kurzemes gubernā bija 10 kapitānu tiesas: Dobelē, Bauskā, Jaunjelgavā (Fridrihštātē), Ilūkstē, Kuldīgā, Ventspilī, Tukumā, Talsos, Aizputē un Grobiņā. Kapitānu tiesas sastāvā bija kapitāns (гауптман, der Hauptmann) un 2 asesori jeb piesēdētāji, kurus ievēlēja vietējā muižniecība uz visu mūžu. Vakances aizvietoja ar cara apstiprinājumu. Tehniskais personāls: aktuārijs, kancelejas darbinieki un divi tiesas pristavi. Arī šīs tiesas saņēma naudas līdzekļus no Krievijas valdības pēc štatu likmēm.

Kapitāna tiesas kompetence pēc rakstura bija jaukta (tiesas, administrācijas un policijas uzdevumi). Kapitāna tiesas pienākums bija nepieļaut vardarbību, aizskārumus un patvarības («прекращение всякого насилия, обыд и самоуправства», «aller Gewaltthätigkeit, Beleidung und Eigenmächtigkeit Einhalt zu thun»). Tā izdarīja iepriekšējo visu noziegumu kriminālizmeklēšanu apriņķī; vajadzības gadījumā arestēja personas un nodeva tās iztiesāšanai attiecīgām tiesām. Mazāk svarīgas krimināllietas par zādzību, krāpšanu u. c. iztiesāja pati kapitāna tiesa. Tā veica visāda veida iepriekšējās drošības pasākumus pret zagļiem un laupītājiem, vajāja «bēgļus, kļaidoņus un personas, kurām nebija pasu» («поимка беглых, бродяг и беспаспортных», «Läuflinge, Landstreicher und Unverpasste einzufangen»). Acīmredzot te bija darišana ar izbēgušiem zemniekiem un topošo proletariātu. Bez tam kapitāna tiesas izpildīja augstāko tiesu spriedumus, piedzina nodokļus, kārtoja rekrūšu iesaukšanu karadienestā, uzraudzīja muižu policijas un pagasta tiesu darbību. Kapitāna tiesas darbības teritorija bija attiecīgais apriņķis.

Kapitāna tiesas iztiesāja arī nelielas civilietas ar prasības summu līdz 15 sudraba rubļiem (neatkarīgi no tā, pie kādas kārtas prāvnieki piederēja).

Visās lietās kapitāna tiesas bija tieši pakļautas Kurzemes civilgubernatoram un gubernā valdei. Tur varēja griezties arī neapmierinātie ar sūdzībām. Zemnieki, protams, nekādu taisnību nepaņāca arī šajās instancēs.

* * *

Igaunijas un Sāmsalas bruņniecību pašvaldības organizācijas (pārvaldes un tiesu iestādes) maz atšķīrās no Vidzemes un Kurzemes iestādēm, izņemot dažas vēsturiskas savdabības.

4. BIRĢERU KĀRTAS PAŠPĀRVALDES UN TIESU ORGĀNI

Baltijas pilsētās vēl joprojām pastāvēja agrāko gadsimtu feodālās iestādes, kas atradās vācu birģeru, it sevišķi viņu virslāņa — patriciāta rokās. Pārējiem pilsētas iedzīvotājiem, kuri nepiederēja pie birģeru kārtas, nebija tiesību piedalīties pilsētas pašpārvaldē. Visumā Baltijas pilsētu ietādēs bija veidotas pēc Vācijas feodālo pilsētu parauga, bet vietējos apstākļos bija sastopamas arī pārvaldes struktūras atšķirības, sevišķi, salīdzinot lielās un mazās pilsētas. Sai periodā *Vidzemes guberņā* bija 10 pilsētas: Rīga, Tērbata, Pērnavā, Cēsis, Valmiera, Valka, Limbaži, Verava, Vilande un Ārensburga (Sāmsalā); *Kurzemes guberņā* — 11 pilsētas: Jelgava, Liepāja, Ventspils, Kuldīga, Jēkabpils, Bauska, Grobiņa, Aizpute, Jaunjelgava, Tukums un Piltene; *Igaunijas guberņā* bija šādas pilsētas: Tallina (Rēvele), Paldiski (Baltišporta), Rakvere (Vezenberga), Hapsala, Paide (Veisenšteina); Narvas pilsēta skaitījās Pēterburgas guberņā, tomēr tās pašvaldības iekārta bija regulēta Baltijas Vietējo likumu kopojumā. Katrai no minētajām pilsētām bija savs tiesību statūts, kas noteica tās pašpārvaldes organizāciju. Šo seno feodālo Baltijas pilsētu iekārtu atzina cariskās Krievijas valdība. Šī pašpārvalde negrozītā veidā no jauna tika formulēta Baltijas Vietējo likumu kopojumā.¹ Arī turpmāk vecajā pilsētu iekārtā būtiskas pārmaiņas nenotika līdz pat 1877. gadam, kad 1870. g. Krievijas pilsētu nolikumu attiecināja uz Baltijas guberņām.

Rāte

Baltijas pilsētās augstākā pašpārvaldes vara (высшее управление, die Stadtobrigkeit), tāpat kā agrāk, bija *rātei jeb maģistrātam* (магистрат, der Magistrat, der Rath).

Rīgas rāte sastāvēja no 20 rātes locekļiem — četriem birģermeistariem (бургомистр, der Bürgermeister) un 16 rātes kungiem (патреры, die Rathsherren). Rātes locekļus vakancu gadījumā ievēlēja pati rāte uz visu mūžu no ievērojamākajiem birģeriem. Birģermeistarus vēlēja no rātes kungu vidus, bet rātes kungus — no literātu (pilsētas mācīto ierēdņu) un Lielās gildes vecājo sola.² Visus ievēlētos amatā apstiprināja ģenerālgubernators. Rīgas rātes sastāvs bija aristokrātisks un politiskā ziņā konservatīvs.

Pārējo Baltijas pilsētu maģistrāti (rātes) visumā bija organizēti pēc līdzīgiem principiem. Citu pilsētu maģistrātu struktūra tika noteikta atbilstoši pilsētas lielumam un nozīmei. Piemēram, Piltēnē nebija birģermeistara, bet viņa vietu izpildīja tiesas fogts. Lielās pilsētās rātes vēlēšanu likums nodrošināja iespēju rātes sastāvā iekļūt tikai birģeru aristokrātijas pašai virsotnei. Mazās

¹ Свод Местн. Узак., ч. I, § 436—847, 997—1281, 1403—1654.

² Свод Местн. Узак., ч. II, § 1283 и 1284.

pilsētās vēlēja rātes locekļus no plašākām birģeru aprindām uz birģermeistara priekšlikumu. Kurzemes pilsētiņās bija ieviesies paradums vēlēt rātes locekļus līdzīgā skaitā no tirgotājiem un amatniekiem (Rīgā tikai no Lielās ģildes vecajo sola, t. i., tirgotājiem). Tādējādi Baltijas mazo pilsētu rātēs bija pārstāvēti arī amatnieki. Visas šīs vēsturiskās īpatnības pilsētu rātu struktūrā bija izveidojušās ilgos gadsimtos. Krievijas valsts vara tās atzina un uzņēma Vietējo likumu kopojumā.

Rīgas maģistrāts jeb rāte skaitījās augstākais pilsētas varas orgāns ar plašām pārvaldes, policijas un tiesas funkcijām. Likums noteica šādu rātes kompetenci:

1) *sabiedriskās lietās* (по делам общественным, in Gemeindegachen) rāte uzturēja sakarus ar organizācijām — apspriedās par pilsētas lietām, sasauca kārtējās un nozīmēja ārkārtējās ģildu sapulces, apstiprināja ģildu ievēlētās amatpersonas, izšķīra neskaidrus jautājumus ģildu iekšējos noteikumos utt.; uzraudzīja pilsētas lauku īpašumu pārvaldi, sūtīja savus pārstāvjus uz muižnieku sapulcēm un uzņēma jaunus biedrus birģeru sabiedrībā (kārtā);

2) *baznīcas lietās* (по делам духовным, in Kirchensachen) rāte sūtīja savus pārstāvjus uz konsistoriju un citām pilsētas baznīcas iestādēm, iecēla mācītājus pilsētas baznīcās, uzraudzīja pilsētas baznīcu mantas pārvaldīšanu u. c.;

3) *valsts kases lietās* (по делам казенным, in Beziehung auf das Kronsinteresse) rāte uzraudzīja nodevu kārtīgu izpildi atbilstoši kroņa palātas noteikumiem, kā arī uzraudzīja dzīvokļu komisijas darbu sakarā ar karaspēka izvietojumu pilsētā un tā apgādes vajadzībām;

4) *tiesu pārvaldes lietās* (по судебному управлению, in Beziehung auf Justizverwaltung) rāte uzraudzīja sev padoto pilsētas tiesu iestāžu darbu, rūpējās par vakanto tiesu amatu nokomplektēšanu, advokātu iecelšanu un nozvērināšanu, savas un zemāko tiesu tiesas kancelejas noorganizēšanu;

5) *kā tiesas orgāns krimināllietās* (по делам уголовным, in Kriminalachen) maģistrāts jeb rāte bija arī augstākā pilsētas tiesas iestāde. Tā tieši izsprieda svarīgākās krimināllietas par valsts noziegumiem, amatpersonu pārkāpumiem u. c., kā arī tās krimināllietas, kas bija atsūtītas rātei vienīgi sprieduma taisīšanai; lēma par apcietināšanas nepieciešamību vai dažādiem piedziņas nodrošināšanas līdzekļiem;

6) *kā tiesas orgāns civillietās* (по делам гражданским, in Civilsachen) rāte izsprieda testāmentu un vispār mantošanas lietas, kas bija procesuāli jau sagatavotas bāriņu tiesā. Šis prāvas sevišķi interesēja mantīgos birģerus. Kā *pirmā instance* rāte izsprieda civiltiesiskos strīdus ar valsts kasi pilsētas robežās, strīdus par baznīcai piederošo mantu, kā arī strīdus par autoru un izdevēju tiesībām, ja nepastāvēja pušu vienošanās par to iztiesāšanu šķīrējtiesā (третейский суд, das Schiedsgericht). Kā *otrā instance* rāte izsprieda pārsūdzības apelācijas kārtībā no zemākām tiesām.

cas un tās mantu, 7) pilsētas, skolu, 8) bibliotēku un tipogrāfiju, 9) pilsētas kanceleju, 10) arhīva, 11) cietumu, 12) nespējnieku fonda, 13) jūrnieku glābšanas iestāžu un slimnīcu inspekcijas un 14) inspekcija t. s. Rīdziņas pazemes kanāliem, kā arī vaļņiem un ceļiem ārpus pilsētas un patrimoniālā apgabalā, noliktavām un tām piederošām iekārtām. So inspekciju orgānos piedalījās gan pilsētas rātes, gan ģildu organizāciju locekļi.

Zemākās pilsētas tiesas

Rīgā līdzās rātei kā augstākai tiesu iestādei pastāvēja vēl vairākas zemākās pilsētas tiesas (нижние городские суды, die Untergerichte bestehen aus Gliedern des Rathes). Zemākās pilsētas tiesas atradās rātes tiešā un politiskā pakļautībā. Zemāko pilsētas tiesu spriedumus varēja pārsūdzēt rātei revīzijas un apelācijas kārtībā. So tiesu darbinieku personāls tika iecelts tikai ar rātes ziņu.

Fogta tiesa (фохтейский суд, das Vogteigericht) Rīgā sastāvēja no trim rātes kungiem; viens no tiem skaitījās priekšsēdētājs, bet pārējie divi — piesēdētāji. Tiesas kancelejas darbinieki — sekretārs, grāmatvedis, notārs un tehniskie kancelejas **ierēdņi pēc vajadzības**. Fogta tiesas darbības robežās bija tikai pilsētas teritorija, bet ne pilsētai piederošais lauku novads («die Stadt innerhalb der Stadtmauern»). Šai tiesai piekrita šādas lietas:

1) personiskie apvainojumi, izņemot sīkus gadījumus, kurus izsprieda policija;

2) strīdi par kustamu un nekustamu mantu, izņemot tādu, kas piekrīt iztiesāšanai citām tiesām;

3) parādu lietas, kā arī citas visāda veida saistības;

4) strīdi par pirkuma un maiņas līgumiem, ja to priekšmets neattiecas uz tirdzniecību;

5) kuģniecības lietas;

6) aizdevumu un glabājumu lietas;

7) konkursa (maksātspējas) lietas.

Bez tam fogta tiesa izdeva metrikas par dzimšanu, vajadzības gadījumā uzlika arestu un sekvestru (tiesas glabājumu) strīdus mantai, ievēda īpašnieku valdījumā saskaņā ar rātes spriedumu un izsludināja konkursu maksātspējīgām personām, vadoties no rātes lēmuma.

Landfogta tiesa (ландфохтейский суд, das Landvogteigericht) sastāvēja no viena birģermeistara kā priekšsēdētāja un trim rātes kungiem, no kuriem divi skaitījās piesēdētāji, bet trešais rātes uzdevumā piedalījās kriminālās deputācijas tiesā kā loceklis. Landfogta tiesas kancelejā darbojās sekretārs, divi notāri un tehniskie ierēdņi. Pie šīs tiesas pastāvēja vēl īpaša policijas nodaļa (особое полицейское отделение, eine besondere Polizeiabtheilung).

kas, piespriežot sodus, pieaicināja landfogta tiesas locekļus vai sarežģītākos gadījumos pašu priekšsēdētāju. Landfogta tiesas darbības lauks bija priekšpilsētas teritorija un Daugavas apvidus. Šīs tiesas kompetence bija līdzīga fogta tiesas kompetencei, klāt nāca tikai kuģinieku un zvejnieku uzraudzības lietas. Landfogta tiesas policijas inspektoram piekrita arī uzraudzība pār pilsētas patrimoniālo apgabalu.

Bāriņu tiesa (сиротский суд, das Waisengericht) Rīgā sastāvēja no viena birģermeistara kā priekšsēdētāja un viena rātes kunga kā piesēdētāja; bez tam vēl bija kancelejas darbinieki — sekretārs, notārs, grāmatvedis un divi kalpotāji. Šīs tiesas uzdevums bija iecelt bāreņiem *aizbildņus* (опекун, der Vormund) un *aizgādņus* (попечитель, der Curator),¹ ja tos nebija iecēlusi jau pati rāte, kā arī kontrolēt šo personu darbību mazgadīgo bāreņu audzināšanā un tiem piederošās mantas pārvaldīšanā. Bāriņu tiesa kā pirmā instance kārtoja testamentu lietas, strīdīgos gadījumus nododot lietu galīgai izspriešanai rātei. Nepieciešamos gadījumos bāriņu tiesa aprakstīja un apsargāja mirušā birģera mantu, piemēram, ja mantinieki atradās nezināmā prombūtnē.

Tirdzniecības tiesa (ветгерихт, das Wett- oder Handelsgericht) sastāvēja no trīs rātes kungiem, no kuriem viens skaitījās priekšsēdētājs, bet pārējie divi piesēdētāji. Pie šīs tiesas darbojās sekretārs, notārs, divi speciāli tirģus komisāri un kalpotāji. Tirdzniecības tiesai bija pakļauti visi tirdzniecības darbinieki — māklēri, svērēji, brāķeri u. c. Tirdzniecības tiesas kompetencē bija izspriest strīdus pirkuma un maiņas līgumu lietās, vajadzības gadījumā aprakstīt preces, uzraudzīt tirdzniecības likumīgu norisi, realizēt policijas uzraudzību pār mēriem, svariem, noliktavām, birģu utt.

Ķemerejas un cunftu tiesa (суд кемерийский и цеховой, das Kämmeri- und Amtsgericht) būtībā bija divu tiesu apvienojums. Tā sastāvēja no trim rātes kungiem, no kuriem viens ieņēma priekšsēdētāja, bet pārējie divi piesēdētāja amatus. Sekretārs un notārs pārzināja kancelejas lietas. Ķemerejas tiesas funkcijas bija pilsētas būvju uzraudzība (plānu ievērošana u. c.), strīdu izšķiršana servitūtu lietās, pilsētas ūdensvada lietošanas noteikumu ievērošana; bez tam šī tiesa iepazinās ar personām, kas vēlējās iestāties birģeru kārtā, un deva savu atsauksmi rātei, uzraudzīja nodevu ievākšanas lietas u. c.

Cunftu (amatu) tiesas funkcijas bija strīdu izšķiršana amatu lietās atbilstoši cunftu noteikumiem, strīdi starp meistariem vai meistariem un mācekļiem, strīdi par nekvalitatīvu vai laikā neizpildītu darbu, strīdi par personiskiem apvainojumiem amatnieku starpā, cunftu vecāko un piesēdētāju apstiprināšana u. c.

Krimināldeputācija (уголовная депутация, die Kriminaldeputation) bija ļoti īpatnēja tiesu palīgiestāde. Tā sastāvēja

¹ Tie ir romiešu tiesību institūti — tutela, cura.

no viena fogta tiesas locekļa un viena landfogta tiesas locekļa. Tās tehniskajā personālā bija sekretārs, notārs, arhivārs un tulks. Krimināldeputācijai piekrita visu noziegumu formāla izmeklēšana (производство формального следствия, der formlichen Untersuchung) pilsētas robežās, izņemot speciālas piekritības gadījumus. Izmeklētā lieta līdz ar atzinumu tika nosūtīta rātei. Krimināldeputācija pati izsprieda tikai sīkus noziegumus.

Dzērienu nodokļu tiesa (суд питейного сбора, das Getränkesteuergericht) sastāvēja no viena rātes kunga kā priekšsēdētāja un dzērienu nodokļu pārvaldnieka kā piesēdētāja. Protokolā rakstīja speciāls notārs, kam sēdēs piederēja arī balsstiesība. Dzērienu nodokļu tiesa izsprieda parādu prasību lietas starp Rīgas dzērienu kompānijas locekļiem un dzērienu pārdošanas vietu saimniekiem, kā arī strīdus par dzērienu labumu u. c.

Raksturīgi, ka visas šīs septiņas pilsētas zemākās tiesas struktūras ziņā bija saistītas ar rātes locekļiem un rātes darbību plašākā nozīmē. Tādējādi šīs tiesas iestādes arī jāuzskata par Rīgas vācu birģeru pašpārvaldes nozarojumiem.

Tajās Baltijas pilsētās, kur nebija šādu zemāko tiesu (Cēsīs, Valmierā, Valkā, Limbažos u. c.), rāte pati izsprieda minētos jautājumus. Kurzemes pilsētās — Jelgavā, Liepājā, Ventpilī un Kuldīgā — pastāvēja fogta, bāriņu, tirdzniecības, cunftu un ķemeres tiesas. Arī šo tiesu locekļi vai vismaz tiesas priekšsēdētāji bija rātes kungi. Visi zemāko tiesu spriedumi bija pārsūdzami pilsētas rātei.

5. BIRĢERU ORGANIZĀCIJAS — LIELĀ UN MAZĀ ĢILDE

Līdzās pilsētas augstākam varas orgānam — maģistrātam jeb rātei — vācu birģeriem Baltijas pilsētās bija vēl divas īpašas profesiju rakstura korporatīvas organizācijas, kuras sauca par *ģilēm*. Ilgos gadsimtos tās bija izveidojušās pēc Vācijas feodālo pilsētu ģildu parauga. Abu ģildu iekārtai ir sena un gara vēsture.¹ Krievijas impērijas vara ne tikai atzina šīs birģeru organizācijas, bet pat kodificēja to tiesības un uzņēma tās Baltijas Vietējo likumu kopojumā.² Cariskās Krievijas likumi no jauna apstiprināja Rīgas ģildu organizācijas un to iekšējās kārtības noteikumus — šragas.³

Rīgas Lielā ģilde bija galvenokārt tirgotāju korporācija, bet tajā uzņēma arī baņķierus, literātus, zeltkaļus un atzītus māksliniekus. Mazā ģilde bija amatnieku organizācija, kurā tie sadalījās cunftēs pēc arodiem (kalēji, kurpnieki, drēbnieki, mūrnieki u. c.).

¹ Das Buch Aeltermänner Grosser Gilde in Riga. — Monumenta Livoniae Antiquae. Bd. 4, Dorpat und Leipzig, 1847—1853; Fr. Brunstermann. Die Geschichte der Kleinen oder St. Johannis-Gilde. Riga, 1902; W. Stieda und C. Mettig. Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. Riga, 1896.

² Свод Местн. Узак., ч. II, § 945—1281.

³ Turpat, § 945.

Rīgas birģeri paši uzskatīja savas kārtas sabiedrību par triju nogrupējumu satversmi — rātes patriciāts, Lielās un Mazās ģildes piederīgie.¹

Šim tirgotāju un amatnieku korporācijām bija brālības raksturs (братство, die Bruderschaft), kas izpaudās savas kārtas un reizē valdošās šķiras pašsaglabāšanas centienos. Ģildes un cunftes brāļi bija materiāli ieinteresēti neizlaist no savām rokām pilsētas tirdzniecību un amatniecību. Jaunus locekļus ģildē uzņēma ar sevišķu izlasi tikai kopsapulce. Jaunuzņemtais birģeru brālis kā Lielā, tā arī Mazā ģildē tūlīt iemaksāja īpašu naudas summu trūkumā nonākušo brāļu fondam (капитал братства, der Tafelgelde). Arī birģera sieva pēc vīra nāves varēja tikt uzņemta Lielā ģildē par māsu («в обществе сестер большой Гильдии», «in der Gesellschaft der Schwester der grossen Gilde»). Tas viņai deva tiesību nepieciešamības gadījumos saņemt pabalstu. Tādējādi šis birģeru organizācijas saglabāja savai kārtai piederīgās ģimenes.

Ģildu izpildu orgāns bija *vecajo sols* (старшинская дума, Aeltestenbank). Rīgas Lielās ģildes vecajo sols sastāvēja no 40 brāļiem: 39 *vecajiem* (die Aelteste) un viņu priekšsēdētāja — *aldermana* (альтерман, Aeltermann). Mazās ģildes vecajo solā bija 30 brāļu — 29 *vecajie* un viņu *aldermanis*. Vecajo sola galvenais uzdevums bija pārstāvēt un sargāt savas kārtas intereses.

Vecajo solu ģildēs vēlēja pats šis izpildorgāns, izraugot uz katru vakanto vietu vienu no četriem ģildes kopsapulcē ievēlētiem kandidātiem. Ģildu vecajo sola brāļus, tāpat kā pilsētas rātes sastāvu, vēlēja uz visu mūžu. Vēlēšanu rezultātus apstiprināja rāte. Aldermani uz diviem gadiem amatā ievēlēja ģildes kopsapulce, izraugot šim amatam kādu no vecajo sola brāļiem.

Tiem ģildes brāļiem, kas nebija ievēlēti vecajo solā, bija vēl savs īpašs pārstāvis — *dokmanis* (докман, der Dockmann). Dokmani amatā ievēlēja kopsapulce uz vienu gadu.

Šādas ģildu organizācijas pastāvēja arī Rēvelē (Tallinā), Tērbatā (Tartu), Jelgavā (Mitau), Liepājā (Libau) un citās pilsētās. Protams, mazākās pilsētās amatpersonu skaits un vecajo sols bija mazāks; arī ģildu struktūrā bija dažas vēsturiskas īpatnības. Piemēram, Jelgavā abu ģildu vecajo sols sastāvēja no diviem aldermaņiem un divdesmit diviem vecajiem; Liepājā — no viena aldermana un desmit vecajiem no tirgotāju kārtas, kā arī viena aldermana un desmit vecajiem no amatniekiem; Cēsīs (Wenden) tirgotāju un amatnieku kārtas pārvaldīja (katru) viens aldermanis un viens vecākais; Limbažos (Lemsel) tirgotāju un amatnieku kārtas pārvaldīja tikai viens pats aldermanis utt.²

Birģeru kārtas pašpārvaldes orgāni Baltijas pilsētās jāuzskata par vietējās vācu minoritātes izcilu privilēģiju, kuru spēkā uzturēja cariskās Krievijas vara, ievērodama sava Baltijas mantojuma

¹ Denkschrift über das Wesen und Wirken der alten Drei-Stände Verfassung in Riga. Riga, 1896.

² Свод Местн. Узак., ч. II, § 1107, 1110, 1136 и др.

vēsturiskās īpatnības un kādreiz dotos solījumus. Līdz ar kapitālistiskās rūpniecības rašanos (XIX gs. 2. ceturksnis) feodālā gildu un cunftu iekārta Baltijas pilsētās pamazām kļuva par saimnieciskās attīstības traucētāju, bet pilsētas birģeri joprojām to centās saglabāt kā savas kārtas vēsturisku dārgumu.

Tādējādi jāsecina, ka arī šajā periodā Baltijas vācu muižnieki un pilsētu birģeri ne vien bija saglabājuši savu senseno pārvaldes iestāžu organizāciju, bet savās interesēs arī tālāk to attīstījuši. Ar Krievijas cara atbalstu šī sistēma tika nostiprināta īpašā tiesību kodeksā — Baltijas Vietējo likumu kopojumā.

4. §. TIESĪBAS BALTIJAS GUBERNĀS

1. ZEMNIEKU REFORMU LIKUMI PĀREJAS LAIKĀ NO FEODĀLISMA UZ KAPITĀLISMU

Zemnieku reformu likumi pirms dzimtbūšanas atcelšanas

XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā Baltijas gubernās visa likumdošana atradās vietējo vācu muižnieku un Krievijas cara valdības rokās. Zemniekiem nebija nekādu iespēju piedalīties un līdzrunāt savas kārtas likumu izstrādāšanā. Vienīgi zemnieku nemieru un sacelšanās draudi biedēja muižniekus un impērijas pārvaldes ierēdņus. Tāpēc arī reizēm tie iedomājās par zemnieku stāvokļa uzlabošanu reformu ceļā.

Niecīga loma Baltijas novadā bija Rietumeiropas XVIII gs. filozofijas mācībām par cilvēka tiesībām, kuras vietējie muižnieki nelikās dzirdam, izņemot vienīgi atsevišķas personas (G. Merķelis u. c.). Bez tam šai laikā vēl visā Krievijā pastāvēja dzimtbūšana, kas deva pamatu arī Baltijas vācu muižniekiem nesteigties ar zemnieku brīvlaišanu. Tomēr atpalikusī dzimtbūtnieciskā ražošana, kas nedeva cerētos ienākumus, aizvien mazāk apmierināja mantkārīgos muižniekus. Viņi sāka atzīt dažu reformu nepieciešamību, cerot agrārās reformas ievirzīt savās interesēs. Šī doma ieguva konkrētu izpausmi Vidzemē, kur 1804. gadā tika izdots reformu likums bez dzimtbūšanas atcelšanas.

1804. gada 20. februāra Vidzemes zemnieku likums.¹ Neatceļot dzimtbūšanu, šis likums juridiski precizēja zemnieku stāvokli, paredzot tiem līdzās pienākumiem arī dažas tiesības. Muižnieki cerēja kompromisa ceļā uz laiku stabilizēt pieaugošās šķiru pret runas. 1804. gada likums sastāvēja no 143 paragrāfiem un skāra šādus jautājumus: 1) par zemnieku personisko stāvokli; 2) par zemnieku īpašumu tiesībām; 3) par zemnieku pienākumiem pret muižu; 4) par zemnieku lietu piekritību tiesā.

¹ Положение о крестьянах Лифляндской губернии, 1804.— Полн. Собр. Зак., т. XXVIII, № 21 162. Tulkojumi: Verordnung, die Bauern des Livländischen Gouvernements betreffend. Rīga, 1804; Likkumi preeksch Widsemes semneekem. Rīga, 1804; tulkojums bija arī igauņu valodā.

Likums atzina Vidzemes zemniekus daļēji par personām: «...zemnieks allažin paliek zemnieks un bez savu kungu un priekšnieku ziņas un ļaušanas savu dzimteni nevar atstāt, nedz citu kādu dzīves kārtu uzņemt;¹ tāpat... nevienu zemnieku, ja viņš pats labprāt negrib, nevar spiest savu dzimteni atstāt un to no tās muižas, kur ir pierakstīts, citur aizlikt» (4. §). Zemnieki arāji (земледельцы, Ackerleute), kuru rīcībā bija klaušu mājas, skaitījās saistīti ar zemi kā tās piederums un nedrīkstēja patvaļīgi, bez kunga ziņas, no tās aiziet. Tomēr arī muižniekiem nebija vairs tiesību atsavināt dzimtzemniekus atdalīti no zemes (5. §). Zemniekus tagad drīkstēja pārdot, dāvināt, iekļāt utt. tikai kopā ar zemi. Izņēmumi palika attiecībā uz muižas ļaudīm (дворовые люди, Hofesleute), kas nebija pierakstīti ne pie vienas zemnieku mājas un kalpoja muižas darbos. Viņus likums atļāva pārdot vienu reizi kādam citam Vidzemes muižniekam (25. §) vai arī novēlēt kā mantojumu atdalīti no zemes (23. un 26. §). Kā redzams, 1804. g. likums, nosakot Vidzemes zemnieka personisko stāvokli, atmata tikai vergam raksturīgā tiesiskā stāvokļa elementus, bet joprojām saglabāja visas dzimtcilvēka statusa tipiskās pazīmes.

Jautājums par zemnieku īpašumtiesībām 1804. g. likumā bija politiski un juridiski sarežģīts. Muižnieki gribēja pilnīgi nodrošināt sev īpašumtiesības uz savu dzimtzemnieku zemi un mājām, tajā pašā laikā paredzot kaut kādas mantojamas lietošanas tiesības saviem klaušu māju saimniekiem. Tie bija kompromisa meklējumi, kuru rezultātā likums paredzēja zemniekiem juridiski neskaidri formulētas, dažādi tulkojamas *zemes lietošanas tiesības*, kuras varēja arī mantot. Sai jautājumā nenoteiktību vēl vairāk palielināja likumu tekstu atšķirības krievu, vācu un latviešu valodā (32. §).²

¹ Krievu un vācu tekstos daži formulējumi atšķiras: «крестьянин не может оставить состояние сельского жителя», «sich von seiner Wohnstätte nicht weggeben darf».

² «Хотя все участки земли, крестьянами ныне заселенные, составляют собственность помещика; но дабы крестьянин мог воспользоваться плодом трудов своих, на удобрение земли им прилагаемых: то от ныне каждый участок, отданный помещиком крестьянину и обложенный повинностями и податями, на основании общих постановляемым в главе 3-й правил оставаться должен во владении крестьянина и его наследников неотъемлемо...»

«Ogleich alle zu Ansiedelungen der Bauern abgetheilte Guts-Ländereien ein Grundeigenthum des Gutsbesitzers sind; so wird doch um dem Bauer die Früchte seines, auf die Kultur des Landes verwandten Fleisses genießen zu lassen, hiermit festgesetzt, das von nun an jeder Bauerwirth das ihm zugeheilte Land für dessen Nutzniessung er die, nach den Grundsätzen des III Hauptstücks bestimmten Leistungen zu entrichtet hat, für sich und seine Erben ungestört besitzen soll...»

«Zināms, ka *visa zeme*, kur zemnieki dzīvo virsū, tam *muižas kungam isteni vien pieder*: tomēr, ka jau zemnieks savus darbus un sviedrus par velti neliktu pie zemes kopšanas, bet sava darba augļus arī dabūtu, tad šeitā top nopriests: ka no šī laika *ikkurš saimnieks* to zemi, kas viņam ir iedota un par kuru viņš to klausīšanu un došanu maksā, kā tas trešā gabalā top nosacīts, ka *to zemi priekš sevīm un saviem bērniem būs paturēt* bez visas izlikšanas un izdzišanas.»

Kā redzams, 1804. g. Vidzemes zemnieku likums, vadoties no muižnieku šķiras interesēm, pilnīgi nodrošināja muižniekiem *zemes īpašumu* (собственность, Grundeigentum, proprietas) romiešu tiesību izpratnē, bet zemnieku māju saimniekiem tikai *valdījumu* (владение, Besitz, possessio), kas būtībā bija zemes piešķirums uz laiku (nenoteikts pagaidu stāvoklis). Likums gan paredzēja kaut kādu *mantojamu zemes lietošanas tiesību*,¹ kas tekstos neskaidri formulēta un atšķiras no pazīstamajām romiešu tiesību zemes lietošanas formām (usus fructus — lietošanas un augļu ievākšanas tiesība, emphyteusis — mantojamā noma). Likumam bija galvenokārt deklaratīvs raksturs — nomierināt zemniekus, ka viņus turpmāk patvarīgi neizliks no mājām un viņu iesāktu darbu varēs turpināt bērni. 1804. g. likums paredz 3 gadījumus, kad ar pagasta tiesas spriedumu, kas apstiprināts draudzes tiesā, varēja izlikt kļaušu māju saimnieku no mājām: 1) kad kļaušu māju saimnieka paša vainas dēļ mājas parādi, skaitot no jauno vaku grāmatu izsniegšanas dienas, divreiz pārsniedz zemes vērtību; 2) kad vecie parādi nav nomaksāti sešu gadu laikā un kopā ar jauniem parādiem līdzinās zemes divkārsai vērtībai; 3) kad kļaušu māju saimnieks tiktāl nolaidis savu saimniecību, ka tiesa atzīst viņu par nespējīgu tālāk valdīt mājas. Ja no mājām izliktajam vai mirušajam saimniekam nebija dēlu, tad saskaņā ar likumu šīs mājas vajadzēja atdot viņa tuvākā radnieka valdījumā (41. §). Tādējādi 1804. g. likums formulēja dažus jaunus, līdz tam laikam vēl Baltijā nepazīstamus principus kļaušu māju saimnieku labā, t. i., atzina tiem tiesības uz kļaušu māju nosacītu mantojamu lietošanu (32. §) un pat tiesību pašiem iegūt savu nekustamu mantu (17. §).

Tomēr praksē šīs pēdējās tiesības realizēt zemniekiem bija grūti un pat neiespējami, jo viņi taču joprojām palika muižnieka dzimtcilvēki.

1804. g. Vidzemes zemnieku likums atzina zemniekiem tiesības iegūt *īpašumā kustamas lietas*: «Visa manta, ko zemnieks ar godu un saviem darbiem ir pelnījis, (tas) ir viņa paša īpašums» (43. §). Bet šīs tiesības lielā mērā ierobežoja kļaušu zemnieku māju *dzelzs inventārs* — noteikts daudzums lopu, darba rīku utt., kas nepieciešami mājas apsaimniekošanai. Piemēram, vienu ceturtdaļu arkla lielām mājām vajadzēja būt diviem zirgiem, pieciem liellopiem un astoņiem pūriem vasarāja sēklas (45. §). Dzelzs inventārs skaitījās zemnieku māju piederums un nebija no tām nedz šķirams, nedz atdalīti atsavināms. Dzelzs inventāra institūtu Baltijas muižnieki projektēja ieviest jau XVIII gs. beigās, tomēr to noteica tikai 1804. g. Vidzemes zemnieku likums. Dzelzs inventārs bija domāts

¹ А. Траат. Правовое положение крестьянства Лифляндии в период разложения феодализма. Автореферат диссертации. Тарту, 1955, 15. un 16. lpp. Darba autors apskata literatūrā izteiktās domas par šo lietošanas tiesību juridisko raksturu un pats to uzskata par *nosacītu mantojamu zemes valdījumu* («право условного и наследственного владения землей»).

klašu māju ražotspējas nodrošināšanai, lai zemnieki laikā un kārtīgi izpildītu muižas nodevas. Tātad dzelzs inventāra institūts bija noteikts muižnieku interesēs. Pārējo kustamo lietu skaits, kādas zemniekam varēja būt ārpus dzelzs inventāra, bija gaužām niecīgs un praktiski maznozīmīgs.

1804. g. likums, nosakot zemnieku pienākumus pret muižu («zemnieku klausīšanas un došanas»), izvirzīja principu, ka klašu un nodevu lielumam jāatbilst zemes ienesīgumam. Visu klašu māju zemi vajadzēja pārmērīt un novērtēt tās labumu, lai pēc likuma noteiktu samērīgu klašu un nodevu daudzumu. Aprēķinus izdarīja pēc pārveidotiem zviedru laika kadastra noteikumiem dālderose un grašos. Muižnieku mahināciju rezultātā ievērojami tika palielinātas zemnieku klausas un nodevas, kas, protams, pastiprināja zemnieku neapmierinātību un šķiru pretrunu saasināšanos.

1804. g. Vidzemes zemnieku likums formāli paredzēja arī *zemnieku tiesību aizsardzību tiesā* (76.—143. §) — iespēju zemniekiem celt sūdzības un prasības pret muižniekiem. Toreizējos apstākļos tā bija tukša deklarācija, jo praktiski realizēt šo iespēju tikpat kā nebija iespējams. Tiesu iekārta un process bija pārāk sarežģīti, lai dzimtcilvēki tos varētu izmantot. Pirmā instance bija *pagasta tiesa*, otrā — *draudzes tiesa* un tikai trešā — *zemes tiesa*, kas zemnieku prāvās ar muižniekiem bija pirmā instance, bet otrā — *hoftiesas zemnieku lietu nodaļa*. Bez tam muižas īpašniekam vai viņa vietniekam 1804. g. likums piešķīra tā sauktās *mājas pārmācības tiesības* (134.—143. §). Zemniekam, ceļot sūdzību pret muižnieku, vispirms bija jāgriežas pie tā ar lūgumu ievērot zemnieku taisnīgās tiesības — «papriekš pie sava paša muižas kunga to būs iebilst un žēlastību lūgties» («у самого его (помещика) просить удовлетворения», «seine Beschwerde zuvor (bei) dem Gutsherrn selbst vorbringen und nun Abhelfung bitten soll»)¹ Likums visiem līdzekļiem centās novērst zemnieku sūdzības par muižniekiem — «nogrīzt visas sūdzēšanas, tukšas iebiedēšanas un nelietīgas kavēšanas» (109. §). Tomēr likums paredz, ka zemnieks, kas griezies pie muižnieka un neatradis viņa žēlastības, drīkst par to paziņot pagasta tiesai. Saņēmis šīs tiesas apliecību, zemnieks drīkstēja savu sūdzību mutiski izstāstīt draudzes tiesai. Draudzes tiesas uzdevums bija vēlreiz panākt muižnieka un zemnieka samierināšanos. Ja izlīgšana nenotika, draudzes tiesa pati lietu neizsprieda, bet nosūtīja protokolu kopā ar savu atsaukumi izspriešanai zemes tiesā (108. §). Par nepareizu otrreizēju sūdzību draudzes tiesa zemniekam piesprieda miesas sodu (115. §). Zemes tiesa izsprieda lietu pēc būtības. Abas puses lietu vēl varēja pārsūdzēt hoftiesas zemnieku lietu nodaļā, kas sastāvēja tikai no muižniecības pārstāvjiem — hoftiesas priekšsēdētāja, 3 kārtējiem piesēdētājiem —

¹ Latviešu un vācu tulkojumi ievērojami atšķiras no krievu oriģinālteksta.

landrātiem un vēl īpaši pieaicināta rezidējošā landrāta (128. §). Šai tiesā dzimcilvēkam panākt savu taisnību praktiski bija neiespējami.

Tātad 1804. g. Vidzemes zemnieku likums neatcēla dzimtbūšanu, bet gan atmēta vairākas verdziski dzimtbūniecisko attiecību paliekas, to vietā ieviešot modernākas feodālās ekspluatācijas formas. Pēc šī likuma īstenošanas zemnieku materiālais stāvoklis tomēr neuzlabojās. Jau 1805. gada vasarā Vidzemē, it sevišķi tās igauņu daļā, izcēlās nemieri, kurus apspieda kazaķu soda nodaļas.

1809. gada 28. februāra «Papildu panti un paskaidrojumi» pie 1804. g. Vidzemes zemnieku likuma.¹ Šis jaunais papildu likums (68 panti) bija domāts 1804. gada likuma pretrunu izlīdzināšanai, jo ar izveidojušos stāvokli nebija apmierināti ne muižnieki, ne zemnieki. Tomēr «Papildu panti» patiesībā saturēja gandrīz vienīgi tādus grozījumus, kuru nolūks bija ierobežot zemnieku tiesības.

Ar 1809. gada papildu likumu muižnieku interesēs tika pārveidots viss zemes ierīcības darbs, likvidējot četras aprinķu revīzijas komisijas un izveidojot tikai vienu komisiju visai Vidzemes gubernai (Valkā), kuras locekļi visi bija vietējie muižnieki. Pakļautība Pēterburgas iestādēm bija formāla. Līdz šim zemniekiem izsniegtās vaku grāmatas uzskatīja par provizoriskām un to vietā sāka izsniegt jaunas — izdevīgākas muižniekiem. Turpmāk zemnieku māju ienesīgumu noteica galvenokārt pēc pašu muižnieku norādījumiem. «Papildu panti» pavēra muižniekiem iespējas paplašināt muižu laukus uz zemnieku zemes rēķina, kā arī vajadzības gadījumā atvietot nodevas ar kļaušām.

Jaunievedums «Papildu pantos» bija mēģinājums normēt kļaušu dienas ilgumu, ko ierobežoja ar 12 stundām (24. un 25. §). Katru stundu nakts darba likums pielīdzināja pusotrām stundām dienas darba. Iepriekšējā likuma jauns papildinājums bija arī mēģinājums noteikt kalpu atalgojuma normas un aizsardzību (39., 42.—50. §); īpaši noteikumi bija paredzēti valniekiem (56.—58. §). Likums sekmēja zemnieku šķiras mantisko diferencēšanos, it sevišķi atbalstot saimnieku slāni.

1809. gada «Papildu panti» visumā turpināja 1804. gada likuma principus, vēl vairāk pielāgojot tos muižnieku interesēm. Progresīvāks solis gan bija kļaušu darba dienas un kalpu atalgojuma noteikšanas mēģinājums. Tomēr Baltijas muižniekiem neizdevās ilgstoši stabilizēt kļaušu saimniecību un šķiriskās pretrunas uz dzimtbūšanas pamatiem.

¹ Дополнительные статьи в пояснении Положения о правах и повинностях Лифляндских крестьян в 20-й день февраля 1804 года, 28 II 1809.— Полн. Собр. Зак., т. XXX, № 23505; Ergänzungs — Paragraphen zur Erläuterung der am 20. Febr. 1804. Allerhöchst bestätigten... Verordnungen, Instruction für die Mess-Revisions-Kommission in Livland, vom 28. Febr. 1809; Peelikti jauni likumi par eeskaidroschanu un plaschaku isstahstischanu teem likkumeem no 1804. gadda. Riga, 1809.

Zemnieku «brīvlaišanas» likumi Baltijas gubernās

Visa Krievija XIX gs. pirmajā pusē pārdzīvoja dzimtbūtnieciskās saimniecības sairšanas procesu; it sevišķi krasi tas izpaudās Baltijas gubernās, kur kļaušu iekārtas krīze un šķiru pretrunas laukos spilgti iezīmējās jau XVIII gs. beigās. Latviešu un igauņu zemnieku nemieri kā Viskrievijas zemnieku kustības atsevišķa izpausme valsts nomalē pamazām pievērsa impērijas orgānu lielāku uzmanību. Cara valdība bija ieinteresēta, lai Baltijas novadā nebūtu iekšēju nemieru, it sevišķi Napoleona karaspēka iebrukuma gados. Tāpēc tā reizēm bija labvēlīgi noskaņota agrārreformām šais gubernās. Arī vietējie muižnieki, kas ne visai bija apmierināti ar 1804. g. un 1809. g. likumiem, projektēja sev vēl izdevīgākas un vairāk ienesīgākas zemes apstrādāšanas un zemnieku ekspluatēšanas formas. Beidzot viņi izšķīrās par zemnieku *personisku brīvlaišanu, paturot savā īpašumā visu viņu zemi* un turpmāk attiecības ar zemniekiem dibinot uz *nomas līgumu pamata* (zemes īpašnieka diktāts). Bez tam šī t. s. «brīvlaišana» bija paredzēta *pakāpeniski* — 14 gadu laikā, saglabājot zemnieku *piederību pagastiem* (agrākās muižas piederības vietā). Muižniekiem palika arī *muižas policijas vara*.

Šāda veida dzimtbūšanas atcelšana Baltijas gubernās notika galvenokārt pašu muižnieku interesēs. Tā būtībā bija zemnieku aplaupīšana zem brīvlaišanas izkārtnes. Tomēr šai «brīvlaišanai» bija arī progresīva nozīme — tā pavēra ceļu kļaušu saimniecības galīgai sairšanai. Baltijas agrārreformām bija tikai lokāls raksturs, jo Krievijas gubernās dzimtbūšana vēl palika līdz 1861. gadam.¹

1816. gada Igaunijas zemnieku «brīvlaišanas» likums.² Pirmie par dzimtbūšanas atcelšanu izšķīrās Igaunijas gubernās vācu muižnieki. Viņi savā landtāgā pieņēma zemnieku brīvlaišanas projektu — dot personisko brīvību bez zemes, paredzot turpmāk ar zemniekiem līguma attiecības. Cars Aleksandrs I šim projektam piekrita un 1816. gada 23. maijā parakstīja likumu par Igaunijas zemnieku brīvlaišanu, piešķirot tiem personisko brīvību, bet atstājot visu zemnieku zemi muižnieku pilnīgā īpašumā.

1816. gada Igaunijas zemnieku likums sadalījās vispārīgajos noteikumos par likuma izsludināšanu un ieviešanu dzīvē (12 panti); pārejas laika noteikumos (243 panti) un likumu grāmatā (518 panti). Pārejas laika noteikumu *I nodaļa* paredz zemnieku pakāpenisku pāreju no dzimtcilvēka stāvokļa brīvu zemnieku stāvoklī

¹ К. Маркс. Об освобождении крестьян в России.— К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, изд. 2-е, т. 12, 692.—701. lpp.; J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gados. LVU, R., 1956.

² Учреждение для Эстляндских крестьян, 23 мая 1816 г.— Полн. Собр. Зак., т. XXXIII, № 26278. Die esthländische Bauerverordnung, am 23. Mai 1816 (deutsch in der Полное Собрание Законов, Bd. XXXIII, 670—849. lpp.). Oficiāls izdevums.

(1.—44. p.); *II nodaļa* paredz pienākumu organizēt igauņu zemnieku sabiedrības muižās, ciemos vai arī pilsētās tur dzīvojošo zemnieku apvienošanai un pārraudzišanai; šīm zemnieku sabiedrībām jāatvieto agrākā muižas dzimtbūtnieciskā vara (45.—116. p.); *III nodaļa* paredz zemnieku uzraudzībai īpašas policijas iestādes — pagasta, muižas un draudzes policiju, kuras uzdevums turpmāk rūpēties, lai zemnieki kārtīgi pildītu savus pavalstnieka pienākumus (117.—157. p.); *IV nodaļa* igauņu zemniekiem nosaka tiesas (158.—219. p.): pirmā instance — pagasta tiesa, otrā — apriņķa tiesa, trešā — zemes virstiesā. Jau pirmajā instancē par tiesas priekšsēdētāju varēja būt tikai muižnieks, bet par viņa diviem piesēdētājiem — saimnieki; otrā instancē par priekšsēdētāju un diviem piesēdētājiem bija jābūt muižniekiem, bet otri divi piesēdētāji — saimnieki; trešās instances tiesas sastāvā varēja būt tikai muižnieku (Igaunijas bruņniecības) vēletās personas; *V nodaļā* teikts, ka, iekāms Igaunijas guberņas zemnieku skaitā nebūs 140 000 vīriešu, zemniekiem aizliegts pāriet uz dzīvi citā guberņā; igauņu zemnieki nedrīkstēja arī apmesties uz dzīvi pilsētās, pirms guberņā vīriešu skaits nebija sasniedzis 120 000 dvēseļu (220.—225. p.); *VI nodaļa* nosaka māju nodošanas noteikumus, kad saimnieks tās atstāj, t. i., kādam tad jābūt ēku un lauku stāvoklim un cik lielam mājas dzelzs inventāram (226.—243. p.).

1816. g. Igaunijas zemnieku likuma *otrā daļa (likumu grāmata)* iedalīta savukārt četrās grāmatās. *I grāmata* (1.—93. p.) — noteikumi par zemnieku sabiedrībām ciemos, muižās un pilsētās (gandrīz burtisks pārejas laika likuma atkārtojums); *II grāmata* (94.—209. p.) satur zemnieku civiltiesības — ģimenes, lietu, mantošanas un saistību tiesības. *III grāmatā* (210.—379. p.) izklāstīti zemnieku policijas noteikumi — atkārtotas pārejas laika likuma normas par pagasta, muižas un draudzes policiju (210.—250. p.), noteikumi par ciema labības magazīnu, naudas lādi, nespējnieku kopšanu, draudzes māklēri, ugunsdzēsšanas kārtību, aizsardzību pret sērgām, par krogiem (251.—334. p.); beidzot te paredzētas arī kriminālnormas — sodi par policejiska rakstura pārkāpumiem (335.—379. p.). *IV grāmatā* (380.—519. p.) ietvertas tiesu iekārtas un tiesas procesa normas.

Igaunijas zemnieku brīvlaišanas noteikumiem drīz sekoja arī līdzīgi likumi Kurzemes (1817. g.) un Vidzemes (1819. g.) guberņās.

1817. gada Kurzemes zemnieku «brīvlaišanas» likums.¹ Arī

¹ Учреждение о Курляндских крестьянах 1817. — Полн. Собр. Зак., т. XXXIV, № 27024. Gesetzbuch für die Kurlandischen Bauern. Mitau, 1819. Tulkojums; Likumu Grāmata par Kursemes Semneekem. Jelgawa, 1818. Pārīšs tulkojums, būtībā satūra atstāstījums; Учреждение о Курляндских крестьянах 25 августа 1817 года, со включением изменений и дополнений по 1892 г., составил А. А. Баймаков. Либава, 1892, издание неофициальное. Komentēts izdevums.

Kurzemes muižnieki nolēma atcelt dzimtbūšanu pēc Igaunijas parauga. Kurzemes landtāgs 1817. gada 4. aprīlī ar 236 balsīm pret 9 pieņēma lēmumu izstrādāt dzimtbūšanas atcelšanas likumprojektu. Ideja sagrābt savās rokās visu zemnieku zemi un apstrādāt to ar tā saucamiem «brīva līguma» zemniekiem dzimtkungiem likās itin piēvilcīga. Citiem vārdiem, muižnieku vidū uzvarēja uzskats, ka kapitālistiskā ekspluatācija ir viņiem vēl izdevīgāka par mazražīgo klaušu saimniecību. Landtāga ieceltā piecu vīru komisija izstrādāja likumprojektu, kuru akceptēja landtāgs, un nosūtīja ģenerālgubernatoram Pauluči tālākvirzīšanai. No 20. augusta līdz 23. augustam projektu apsprieda Krievijas valsts padome, pēc tam to nodeva apstiprināšanai caram Aleksandram I. Beidzot 1817. gada 25. augustā cars parakstīja *Kurzemes zemnieku «brīvlaišanas» likumu*. Pēc gada — 1818. gada 30. augustā Jelgavā, klātesot pašam caram, dzimtbūšanu Kurzemē svinīgi pasludināja par atceltu (īstenībā dzimtbūšanu Kurzemes gubernā atcēla 14 gadu laikā — pārejas periods). Gubernators Staneke pavēlēja izziņot šo svarīgo notikumu no baznīcu kancelēm 3 svētdienas pēc kārtas.¹ («Sinnams irraid jums un wiseem Kursemmes ļaudim, tas muhschigi ne aismirstams preezas notikkums.») Gubernators, tā sauktās «īevešanas komisijas» priekšsēdētājs, sāka īstenot pārejas laika noteikumus tā, lai «...tee semnneeki Kursemmes Gubernementā pehz teem preekschraksteem... us brihwibu tohp islaisti».

Kurzemes zemnieku likums ietērpts skanīgās, muižniecību slavinotās frāzēs, it kā tas būtu kaut kāds cēls humānisma akts. Tomēr likuma tekstā arī skaidri izteikti muižniecības istie nodomi — sagrābt savā neierobežotā īpašumā visu zemnieku zemi un diktēt tiem sev izdevīgus nomas līguma noteikumus.²

Kā jau norādīts, zemnieku brīvlaišanu bija paredzēts realizēt *pakāpeniski* — 14 gadu laikā,³ lai zemnieki acimredzot brīvības

¹ E. Stanecke (gubernators. — V. K.). Us Pawehleschanu... Kursemmes semnneeku brihwbuhschanas sluddinaschana wiseem par sinpu. Jelgavā. 12-tā deenā Dezember mehnescha 1818-tā gadā. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod.

² «Казна и Курляндское Рыцарство отказываются от всех, принадлежавших им доселе, крепостных и наследственных прав на крестьян, и вместе с тем освобождаются... от сопряженных с оными правами обязанностей к крестьянам... Дворянству же сохранены вполне права собственности на землю, принадлежавшие ему на основании коренных законов, и именно Трактатов о подданстве 1561. Жалованной Дворянству грамоты 1561, Готгардовой Грамоты 1570. Акта соглашения и Конституции 1776 и Милостивых Манифестов Благенной памяти государыни императрицы Екатерины II, государя императора Павла I и его императорского величества ныне благополучно Царствующего государя императора Александра I, так, чтобы свободные от крепостной зависимости крестьяне состояли отныне с владельцами казенных и частных поместий в таких токмо отношениях, кои могут основаны быть на взаимных договорах, и подлежат общим Гражданским законам.» — Полн. Собр. Зак., № 27024.

³ Постановление о постепенном вступлении Курляндских крестьян в новое состояние, § 1—168.

Us teem grunta-raksteem stahw ar pašas Keisariskās Majestetes robež rakstībīs:

Zam tā buhs buht.

Aleksanders.

Zarskoje Selo,

tanni 25ta August mehnescha deend, tanni 1817ta gaddā.

L i f f u m i

par

Kursemes Semneekem.

Grunta-liffumi (ceeksch kurseem wiiffi zitti liffumi sa-eet) no sluddina-
schanas un isdarrischanas to Kursemes Semneeku liffumu.

I.

Rohna Walsis un Kursemes Muišneeki atfalka wiifahm tahm teefahm, kas win-
naem lihds schim bija, un kas dibinajehs us lauschu dsimtu buhscham, un zaur to
winni arri teek atfalki no tahm gabdaschanahm un dohschanahm preekseh semneekem,
kas ar schahm teefahm bija saweenoras, un abbejas schahs atfajschanas noteek tā, ka
tee schē pehznabkami liffumi par semneeku buhscham to isreiz, un to winni itt ihpafchi
ferim naturr, ka tas grunts un ta semne winnaem peedert, ka tas teem muišneekem
zaur wezzeem liffunem irr dohts, prohti: zaur teem Padehschanas Kuntraekteem *) ta
1561ta gadda, zaur to Muišneeku Privilegiuma **) ta 1561ta gadda, zaur (zit-
fahrtiga Leelfunga) Gattarta Privilegiuma ta 1570ta gadda, zaur to faderreschanas
grahmatu un Walsis buhscham ta 1776ta gadda un zaur tahm schelastibas grahma-

Kurzemes zemnieku «brīvlaišanas» likuma fragments.

gaidās turpinātu mierīgi strādāt un neradītu muižniekiem traucē-
jumus saimnieciskajā dzīvē. Sis pārejas laiks jeb pagaidu stā-
voklis («временное свободное состояние», «ietaisīšanas laiks»)
izbeidzās tikai 1832. gada Jurgos (58. §), ievadot, kā likumā teikts,
«paliekamo būšanu» («непременное состояние»).

Tomēr istu brīvību Kurzemes zemnieki arī pēc tam neieguva.
Tie turpmāk gan vairs nebija tieši pakļauti muižai, bet personiski
saistīti ar sava pagasta sabiedrību un padoti muižnieku ieceltai
pagasta policijai: «... tie Kurzemes zemnieki sabiedrojas iekš pa-
gastu ļaužu pagastiem (11. §); tam muižas valdniekam paliek...
tā policijas valdīšana pār to ļaužu pagastu... pār tiem īpašiem
pagasta locekļiem» (16. §).

Aiziet no sava pagasta zemnieks drīkstēja tikai tad, ja viņš
bija izpildījis un nokārtojis visus savus pienākumus: «Ļaužu pa-
gasta loceklis var no tā pagasta iziet, ja viņš papriekš visu to
nodevis un nodarījis, kas ļaužu pagastam un muižas valdniekam
pieklājas» (14. §). Tādējādi zemnieki arī pēc «brīvlaišanas» lielā
mērā palika vēl personiski atkarīgi no saviem agrākajiem dzimt-
kungiem.

Kurzemes zemnieku likums paredzēja arī dzelzs inventāra
institūtu (о инвентарии крестьянского двора, 25.—154. §).

Saimniekam, aizejot no savām mājām, bija jānodod pēcniekam ne tikai zeme un ēkas, bet arī noteikts daudzums darba rīku, lopu un citu lietu, kā arī jāveic dažādi darba pienākumi.¹ «Pie māju inventāra pieder visas tās lietas (produkti, zirgi, lieli un mazi lopi) un tie arami rīki, ko tā pielikta priekšzīme rāda. Visas citas lietas ir saimniekam piederama manta...» (125. §). «Ikkatram saimniekam vajag tos viņa rokās iedotus aramus rīkus, lopus, sikus lopus u. t. j. pr. pēc tā skaitļa, kas inventārā ierakstīts, pareizi un tā, ka var brūķēt, pie māju nodošanas atstāt» (138. §).

Sie zemnieku likuma noteikumi liecina, ka zemniekiem tika radīti visdažādākie šķēršļi, lai viņi nevarētu atstāt savas mājas.

Arī kalpiem, pārejot pie cita saimnieka otrā pagastā, bija jāatstāj apsēta tā sauktā «lonēs druva» (das Lohnfeld), kas bijusi viņa rīcībā («lonēs druva, ko vecā pagastā turrehja»²).

Zemnieku brīvlaišana būtībā bija viņu mantiska aplaupīšana, atņemot zemniekam zemi, ēkas un atsevišķos gadījumos pat mājas iedzīvi (dzelzs inventāru). Kurzemes zemnieku likums ciniski pasludina, ka turpmāk zemniekiem nav aizliegts pelnīt un iegūt privāto īpašumu — kustamas vai nekustamas lietas — līdzīgi pārējiem Krievijas impērijas pavalstniekiem (93. §).

Turpmāk zemnieks drīkstēja iepirkt mājas: «Ikkatram Kurzemes zemniekam ir tā tiesa vēlēta, ka viņš var nekustamu mantu (proti, grunti un ēkas) sevim pelnīt kā savu viņam piederamu mantu pēc tās zemnieku tiesas grāmatas» (6. §).

Kurzemes zemnieku likums paredzēja arī muižniekiem *izdevīgu ligumu noslēgšanas iespējas* ar mantu zaudējušiem, saimnieciski atkarīgiem brīvlaistajiem laudim: «Bet, ja ar savu vecu kungu par tām mājām, ko līdz šim turēja, jeb par citām mājām kontraktu ceļ, tad viņam brīv šo kontraktu uz trim gadiem jeb ilgāk taisīt un pavisam to kontraktu tādu celt, kā abējiem tik un kā viņi var saligt...» (70. §).

¹ 146. §: «Saimniekam, kas no mājām aiziet, vajag bez tā inventāra un tā, kas augšā ir nolikts, vēl pie mājām pamest:

1) to rudzu lauku, pareizi apstrādātu un apsētu tā, ka par tiem trim izgājušiem gadiem tapis kopts;

2) to papuvi artu, ja tie bijušie saimnieki to būtu uzaruši līdz atdošanas laikam jeb, kā mēdz būt, pa to vidu;

3) tos žogus, kad to no viņa var prasīt, cietus jeb tos žagarus, jeb vabas, jeb kārtis, kas pie izlāpīšanas vajag, pievestus...;

4) visas saimnieka pļautas pļavas, nolistos no nelietīgiem krūmiem jeb no kritušiem kokiem, ja tās zaru čupas nevaid samestas uz kungu pavēlēšanu pie malkas ciršanas;

5) to māju istabu un visas pie mājas piederamas citas ēkas tā, kā vajag, un nepielaiestas pēc sludināšanas šo likumu;

6) to vasarāju lauku pēc māju ieraduma apsētu jeb to vajadzīgu vasarāju sēklu ar graudiem, kas dīgst;

7) visus mēslus, tos atlikušos salmus, sienu un pelus;

8) to vajadzīgu rīfas malku līdz ceļa laikam.»

² Kurländische Civil-Gouverneur, Barron P. von Hahn, Publikandum. Wißem par siņu. Jelgavā, 28-ta Merza deenā 1872. Tulk. Grobiņas mahzītajs V. Launitz. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod. R L3, 92.

Likums, paredzot nomas līgumu, veicināja zemnieku palikšanu arī turpmāk pie saviem kungiem. Garāmejojot pieminēti arī t. s. gājēji, ja gadījumā tie varētu izvirzīties par nomniekiem vai pat saimniekiem: «Ja gājējs no vīrišķa kārtas par saimnieku jeb nomnieku var tapt, tad tas viņam vēlēts pa visu to aprīņi no tās Pils-kunga tiesas, kur līdz šim dzīvojis...» (78. §).

Šie likuma panti skaidri parāda, kā veidojās kapitālistiskās ekspluatācijas juridiskās formas — «brīvie līgumi» (patiesībā — muižnieka diktāti), kas soli pa solim aizstāja agrākās dzimtbūtnieciskās klaušas un nodevas.

1819. gada Vidzemes zemnieku «brīvlaišanas» likums.¹ Beidzot arī Vidzemes guberņas muižnieki sekoja Igaunijas un Kurzemes guberņu paraugam. Krievijas impērijas iestādes labvēlīgi izturējās pret zemnieku atbrīvošanu visā Baltijas novadā. Ģenerālgubernators Pauluči, baidīdamies no jauniem zemnieku nemieru uzliesmojumiem, atbalstīja dzimtbūšanas atcelšanu arī Vidzemē. Sākumā landtāgā daži muižnieki gan iebilda, ka vajagot nogaidīt, kurš likums būšot labāks — 1804. gada likums Vidzemē vai zemnieku brīvlaišana Igaunijā un Kurzemē. Tomēr muižnieku vairums bija par dzimtbūšanas atcelšanu arī Vidzemē. Likumprojekta izstrādāšanai tika nodibināta īpaša landtāga komisija ar muižnieku juristu Samsonu fon Himmelstjenu priekšgalā. Teksts tika izstrādāts pēc Igaunijas un Kurzemes likumu paraugiem, un ieguva landtāga atbalstu. Vidzemes zemnieku likumu cars Aleksandrs I apstiprināja 1819. g. 26. martā.² Pēc tam 1820. gada janvārī Rīgā Jēkaba baznīcā notika svinīgs šī likuma pasludināšanas akts, piedaloties Baltijas novada ģenerālgubernatoram Pauluči. Vidzemes draudžu baznīcās šo likumu izsludināja 1820. g. 12. martā latviešu un igauņu valodās (Dienvidigaunija toreiz ietilpa Vidzemes guberņā).

Vidzemes zemnieku brīvlaišana notika pakāpeniski un visumā pēc tādiem pašiem principiem kā Igaunijas un Kurzemes guberņās: «Vidzemes un Sāmu salas lielkungi atsaka uz mūžīgiem laikiem visām tām vaļām, kas viņiem, dzimtkungiem būdamiem, līdz šim bij pār saviem dzimtlāudim. Tomēr muižnieki visu grunti un zemi sevīm patur, kā piederēdamu mantu, ar ko viņi var darīt, kā pašiem patīk, tā kā viņi no veciem laikiem šo vaļu ir mantojuši par īpašīgu muižnieku piederumu un tāpēc tāda vaļa viņiem nākas pēc pirmiem Vidzemes tiesas likumiem un arīdzan ir apstiprināta no visaugstākīem šās zemes valdītājiem.» Šis pants gan pavirši un kroplīgi tulkots latviešu valodā, tomēr zemnieku mantiskā ap-laupīšana te skaidri formulēta.

¹ Положение о Лифляндских крестьянах. Высочайше утвержденное 26 марта 1819 года. — Полн. Собр. Зак., т. XXXVI, № 27734—27736. Origināls; Livländische Bauerverordnung. Allerhöchst bestätigt d. 26. März 1819. St. Petersburg, 1819. Tulkojums; Likkumi Vidzemes Semneekem dohti. Mitau, Gedrukt bey Johann Steffenhagen und Sohn, Kurländischen Regierungs-Buchdruckerei. Tulkojums.

² Полн. Собр. Зак., т. XXXVI; Nr. 27 734—27 736.

На подлинномъ собственной ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО
ВЕЛИЧЕСТВА рукою написано тако:

Быть по сему.

АЛЕКСАНДРЪ.

С. Петербургъ
26 Марта 1819 года.

ПОЛОЖЕНІЕ

О

Лифляндскихъ крестьянахъ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

ГЛАВА I.

Общая постановленія.

I. Лифляндское и Эзельское Рыцарство отказываются на вѣчныя времена отъ бывшихъ доселѣ крѣпостныхъ и наслѣдственныхъ правъ, предоставляя себѣ по кореннымъ законамъ и Высочайшимъ постановленіямъ полное право собственности на землю и неограниченное право пользоваться ею, какъ сіе особенными правами и привилегіями Рыцарству дарованными установлено, а потому и Высочайше утвержденное въ 1804 году положеніе о крестьянахъ, равно какъ и дополнительныя къ оному правила въ 1809 году состоявшіяся, симъ отменяются, кромѣ случаевъ, въ коихъ ниже сего предписывается на время оными руководствоваться.

II. Казна равномерно по Высочайшей ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА волѣ даруетъ личную свободу крестьянамъ, принадлежащимъ къ ей въ Лифляндіи помѣстьямъ, а также города въ Лифляндіи отказываются отъ крѣпостныхъ правъ на крестьянъ въ городскихъ помѣстьяхъ сослужащихъ.

Vidzemes zemnieku «brīvlaišanas» likuma fragments.

1819. gada Vidzemes zemnieku likums, pasludinot visu zemnieku zemi par muižnieku pilnīgu un neaprobežotu īpašumu, atcēla 1804. g. un 1809. g. likumos paredzēto zemnieku tiesību lietot kļaušu mājas ar zemi un atstāt to saviem mantiniekiem (1. §). Tagad Vidzemes zemniekiem, tāpat kā Igaunijas un Kurzemes zemniekiem, nekas vairs nepiederēja — ne zeme, ne mājas, pat ne visi iedzīves priekšmeti, jo darba rīki, lopī u. c. kā dzelzs inventārs no mājas nebija atdalāmi.

Lai zemniekus apmulsinātu un nomierinātu, likums cēliem vārdiem pasludināja, ka dāvina zemniekiem personisko brīvību («дарует личную свободу крестьянам», 11. §), ko īstenībā vēl joprojām ierobežoja piederība pie pagasta sabiedrības un pakļautība muižas policijai.

Turpmākie zemnieku reformu likumi Vidzemē

Turpmāk zemnieku ekspluatācijas juridiskā forma bija muižniekiem izdevīgi noslēgtie nomas līgumi.

Visa zeme piederēja muižniekiem, un zemniekiem cits nekas neatlika, kā *nomāt* agrākās kļaušu mājas, jo par to pirkšanu sākmā nebija ko domāt. Muižniekus vairs nesaistīja vaku grāmatas, un viņi varēja prasīt zemniekiem nomas maksu, kādu vien vēlējās. Zemnieki, lai nepaliktu bez zemes, bija spiesti šos noteikumus pieņemt. Pasludinātā «brīvo» līgumu slēgšana bija brīva un izdevīga tikai muižniekiem.

Nomas maksu noteica arī *kļaušās* — strādāt muižu laukos, jo muižnieki ievērojami paplašināja muižu tīrumus, turpinot tiem pievienot agrāko kļaušu zemnieku zemi (tagad savu pilnīgo īpašumu). Lielu daļu nomas maksas sastādīja arī nodevas graudā, kas bieži bija lielākas nekā dzimtbūšanas laikos. Šai laikā sāka ieviesties arī viens no kapitālisma iedīgļiem — *nomas maksa naudā*.

Muižnieku alkatīgo mantkārību un pastiprināto zemnieku izmantošanu izraisīja labības cenu krišanās iekšzemes un ārzemju tirgos, kā arī vairāki neražu gadi. Zemnieki grima nabadzībā un postā. Ievērojami pieauga šķiru cīņa — 1822., 1823., 1841. un vēlākajos gados uzliesmoja zemnieku nemieri. Daudzi zemnieki meklēja iespējas izceļot uz citiem Krievijas novadiem un tur iegūt zemi. Materiālās grūtības, dzīves nedrošība, muižnieku uzspiestie nomas līgumi un impērijas iestāžu nevērība pret zemnieku sūdzībām sekmēja Vidzemes zemnieku pāriešanu pareizticībā (cara reliģija). Šī kustība perioda beigās kļuva masveidīga.¹

Krievijas impērijas orgāni, baidīdamies no plašākiem zemnieku nemieriem, mudināja Vidzemes muižniekus pieņemt kaut kādas

¹ Ведомость о присоединившихся из лютеранского исповедания к православию крестьян с 1-го января 1847 года по 1-е мая того же года. Именной список. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V 4. apr., 2. apvāks. Personu vārdu saraksts pa apriņķiem un draudzēm.

papildu reformas. Šo jautājumu apsprieda Vidzemes landtāgs, darbojās pat īpaša komisija, tomēr rezultāti bija gaužām nenozīmīgi.

1842. un 1845. gada likumi. 1842. gadā tika izdoti tā saucamie «22 papildu panti», kas, slēdzot nomas līgumus, paredzēja ņemt vērā agrākās vaku grāmatās noteiktās kļaušu un nodevu normas; kļaušu dienas garumu atkal noteica 12 stundas; ierosināja pārmērīt un pārvērtēt zemnieku zemi u. c. Raksturīgi, ka šo papildu likumu nepublicēja zemnieku zināšanai. Likumu praksē piemēroja tā, lai muižnieki neciestu nekādu zaudējumu.

1845. gada 23. janvārī cars parakstīja līdzīgu likumu — «77 papildu pantus» pie 1819. g. Vidzemes zemnieku likumiem. Arī tie atkārtoja principu par muižnieku neierobežotām īpašuma tiesībām uz visu zemnieku māju zemi. Zemnieku labā likums noteica, ka nomas līgumi turpmāk jāslēdz rakstiski un vismaz uz sešiem gadiem. Draudzes tiesnešiem šie nomas līgumi bija jāpārbauda, lai tajos nebūtu divdomīgu izteicienu, kas kaitētu zemnieku interesēm. Bija arī noteikts, ka kļaušu noma nedrīkst pārsniegt vaku grāmatās paredzētās normas. Bet, tā kā draudzes tiesneši bija atkarīgi no muižniekiem un vienmēr centās tiem iztapt, tad šiem likuma noteikumiem nebija praktiskas nozīmes. Arī «77 papildu panti» netika publicēti, tāpēc zemnieki nemaz nezināja, ka tāds likums pastāv.

1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu likums.¹ Krievijas impērijas valdība tomēr atzina, ka valsts drošības interesēs zemnieku stāvokli Vidzemē vēlams vēl reformēt. Zināma loma šai ziņā bija arī krievu muižnieku un slavofilu sabiedriskajai domai, kas necieta Baltijas vācu muižnieku īpašās privilēģijas (J. Samarins u. c.). Jautājuma izpētišanai un jaunā likumprojekta izstrādāšanai cars Nikolajs I Pēterburgā nodibināja Baltijas lietu komiteju. Līdzās Krievijas valdības ierēdņiem tajā darbojās arī 5 Baltijas vācu muižnieku pārstāvji. Viens no tiem bija barons *Hamilkars Felkerzāms* (H. v. Föllkersahm, 1811—1856, studējis Berlīnē tieslietas un filozofiju), kurš aizstāvēja likumprojektu, kas veicināja kļaušu saimniecības pāraugšanu kapitālistiskajā uz zemnieku pastiprinātas izmantošanas reķina. Tas būtībā bija prūšu lēni reformistiskais kapitālisma attīstības ceļš (zemes nomnieki pakāpeniski pārauga zemes pircējos, izveidojot sikgruntnieku šķiru). Felkerzāms aizstāvēja šo Baltijas lietu komitejas izstrādāto likumprojektu Vidzemes landtāgā, kur tas pēc asām debatēm tika pieņemts. Beidzot cars 1849. gada 9. jūlijā šo likumprojektu apstiprināja «izmēģināšanai uz sešiem gadiem» («на шесть лет в виде опыта»). Tāpēc šim likumam bija tikai pagaidu raksturs. Tomēr nākotnē tas sakarā ar kapitālisma attīstību attaisnojās. Vēlāk jaunais

¹ Лифляндское крестьянское поземельное уложение 1849 года. — Полн. Собр. Зак., т. XXIV, № 23 385. Оригиналс; Die Agrar- und Bauer-Verordnung vom J. 1849. Tulkojums; Likkumi par Widsemmes Semneeku semmes-turreschanu un dsihwoschanu. Rihgā, 1850. Tulkojums.

1860. gada Vidzemes zemnieku nolikums visumā pārņēma šī 1849. gada likuma saturu.

1849. g. Vidzemes zemnieku pagaidu likums pamatā ņēma tēzi, ka visa zeme pieder tikai muižniekam. Ar *muižas zemi* muižnieki varēja neierobežoti rīkoties pēc saviem ieskatiem. Bet no tās jāatšķir kļaušu zemnieku zeme jeb *vaku zeme*, kas principā bija jāiznomā vai jāpārdod zemniekiem. Tomēr muižniekiem tika atstāta tiesība daļu no vaku zemes (36 pūrvietas no katra arkla mēra) atdalīt un pievienot muižas zemei it kā muižas kalpu apgādāšanai. To sauca par *kvotes zemi*. Tādējādi muižnieki arī uz 1849. g. likuma pamata paplašināja savus muižu laukus. Lai veicinātu vaku zemes iznomāšanu vai pārdošanu zemniekiem, likums atļāva to sadalīt sīkās vienībās. Sīkie nomnieki, lai eksistētu, bija spiesti vēl papildus strādāt muižās. Zemes gabaliņu pārdošanas gadījumā muižnieks varēja izvēlēties jebkuru pircēju, nerēķinoties ar vecajiem kļaušu zemniekiem. Bez tam likums veicināja pāreju no kļaušu nomas uz naudas nomu; bija pat paredzēts dibināt īpašu zemnieku nomas banku. Visi šie pasākumi sekmēja sīkgruntnieku šķiras veidošanos. Uzraudzība pār 1849. g. Vidzemes zemnieku pagaidu likuma realizēšanu tika uzdota draudzes un apriņķa tiesām, kurās noteicošais vārds piederēja vietējiem muižniekiem.

Tādējādi arī šis likums bija rakstīts muižnieku interesēs, bet ne zemnieku stāvokļa uzlabošanai. Tomēr tas atbilda tā laika prasībām, jo veicināja kapitālistisko iedīgļu rašanos lauksaimniecībā. Attīstoties tālāk zemniecības mantiskajai diferenciacijai, ievērojami padziļinājās šķiriskās atšķirības starp saimniekiem un kalpiem. Zemnieku vidū jau sāka veidoties buržuāziski elementi.

«Istenībā 1849. g. likuma sastādītāji ne piedomāt nepiedomāja pie kādu nebūt zemnieku kārtas kopēju interešu aizstāvēšanas. Gluži otrādi. Viss viņu centiens izgāja uz zemnieku kārtas sadalīšanu divās šķirās: pilnīgi nemantīgos proletāriešos un puslīdz pārtikušos, apmierinātos un tamdēļ konservatīvos sīkgruntniekos.»¹

«Brīvlaistās» zemniecības uzraudzības orgāni un tiesu iestādes

Dzimtbūšanas atcelšanas likumi Baltijas guberņās² pakāpeniski izbeidza zemnieku personisko pakļautību muižai, bet tā vietā radīja zemnieku uzraudzības orgānus pagastos,³ kur saglabājās agrāko dzimtkungu vara. Zemniecība likumos noteikta par *īpašu kārtu* (сословие крестьян), kuras locekļi gan varēja piedalīties

¹ F. Roziņš. Latviešu zemnieks. Kultūrvēsturiska un tautsaimnieciska studija. — Rakstu izlase, II. R., 1964, 339. un 340. lpp.

² Учр. для Эстл. кр. — Полн. Собр. Зак., № 26278;

Учр. о Курл. кр. — Полн. Собр. Зак., № 27024;

Пол. о Лифл. кр. — Полн. Собр. Зак., № 27735.

³ «...об отправлении общественных дел своих под надзором и руководством мирского суда, мирских старшин и поместной полиции». — Учр. о Курл. кр., § 22.

pagastu pārvaldes un tiesu orgānos, tomēr bez speciālas atļaujas nedrīkstēja atstāt savu pagastu.¹

Šai periodā vēl joprojām pastāvēja muižas policija (волостная, мызная полиция), kurai bija jāuztur muižniekiem vēlamā kārtība pagasta zemnieku vidū.²

Pagasta orgāni bija pagasta sapulce, pagasta vecākais un viņa palīgi, kā arī pagasta tiesa.

Pagasta sapulce (мирское, или волостное собрание) pēc 1817. g. Kurzemes un 1819. g. Vidzemes zemnieku likumiem bija pagasta sabiedrības zemnieku sanāksme, kuru sasauca muižas policija, lai ar balsu vairākumu apstiprinātu muižniekiem vēlamus priekšlikumus. Bet pagasta tiesa, pagasta valde un pagasta vecākais drīkstēja sasaukt pagasta sapulci tikai ar muižas policijas atļauju. Arī visi pieņemtie lēmumi bija jāapstiprina muižas policijai. Vidzemes guberņā uz pagasta sapulci aicināja tikai kādu vienu zemnieku no grupējumu (разряд). Tie parasti bija saimnieki (Vidz. z. l. 72. §). Toreiz ar vārdu «saimnieks» saprata arī māju nomniekus (Kurz. z. l. 28. §). Pagasta sapulcēs Kurzemes guberņā saimnieki un kalpi vienmēr balsoja atsevišķi. Ja viņu domas dalījās, tad jautājumu izšķīra muižas policija. Gandrīz vienīgais pagasta sapulces uzdevums šai periodā bija amatpersonu vēlēšanas. Nekādu būtisku grozījumu par pagasta sapulcēm nebija arī Vidzemes 1849. un 1860. gada zemnieku likumos.³

Pagasta vecākais un pagasta vietnieki. Apskatāmā periodā abi šie valststiesību institūti regulēti dažādi un diezgan neskaidri. 1817. gada Kurzemes zemnieku likumi par pagasta vecāko (мирский староста)⁴ sauca pagasta tiesas priekšsēdētāju, kuru ievēlēja pagasta sapulce no saimnieku vidus.⁵ Šī amatpersona vadīja pagasta tiesas sēdes, pagasta sapulces utt.

Bez pagasta vecākā Kurzēmē pagasta sapulce ievēlēja vēl trīs vecajos (мирские старшины), kas pārstāvēja pagasta sabiedrību kā kopsapulces reprezentanti.⁶ Acīmredzot šie pagasta vecājie bija iedīgļis vēlākajam pagasta vietnieku institūtam (pēc 1866. g. pagasta likumiem⁷).

¹ Учр. о Курл. кр., § 2 и 14.

² Пол. о Лифл. кр., § 63.

³ Полн. Собр. Зак., № 23385, 36312.

⁴ «Мирский староста», pēc 1866. g. reformas — «волостной старшина».

⁵ Учр. о Курл. кр., § 31.

Vācu teksts vairāk uzsver vecājo kā pagasta sabiedrības pārstāvju lomu: «die — die Rechte der Gemeinde vertreten sollen».

⁶ Турпат, 32. §.

⁷ Dzimtībasanas atcelšanas priekšvakarā dažos Kurzemes novados minēti zemnieku *desmitnieki*, kurus muižnieki iecēla kūrāko dzimtnāju saimnieku pamudināšanai labāk strādāt («lai teem glehweem saimneekeem un palaidneekeem ihpaschi usraugi un skubbinataji buhtu»). Skat.: *Likkumi pehz kureem Dundangas walstes desmitneekeem buhs turretees*. Dundangā, 1816-tā gaddā. Eespeests pee J. W. Steffenhagen un dehla Jelgawā, 1816. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod. Iespējams, ka šis desmitnieka institūts ir bijis paraugs XIX gs. otrā pusē Kurzēmē ieviestajam desmitnieka amatam kā pagasta vecākā palīgam.

Mazliet savādāk jautājums risināts 1819. gada Vidzemes zemnieku likumā, kur paredzēti divi pagasta vecajie, kas pārstāvēja pagasta sabiedrību tajos gadījumos, kad nebija jāsasauc kopsapulce (Vidz. z. l. 588. §).

Pagasta sabiedrībās, kur vīriešu skaits bija mazāks par simtu, ievēlēja tikai vienu vecajo (91. §). Vidzemē šie pagasta vecajie bija, no vienas puses, pagasta sabiedrības pārstāvji (iediglis vēlākajam pagasta vietnieku institūtam), bet, no otras puses, viņiem bija administratīvas pagasta pārvaldes funkcijas (iediglis vēlākajam pagasta vecākā institūtam).

Pagasta tiesa (мирский суд, волостной суд) bija reizē *tiesas, pārvaldes un policijas orgāns*. To gan ievēlēja paši zemnieki pagastu sapulcēs, bet tas atradās pilnīgi muižnieku ietekmē un kalpoja bijušo dzimtkungu interesēm. Pagasta tiesu organizācija atsevišķos Baltijas apgabalos mazliet atšķīrās, jo katrā apvidū bija savas vēsturiskās īpatnības.

1817. gada *Kurzemes zemnieku likums* noteica, ka pagasta sabiedrība ievēl pagasta tiesu uz trim gadiem. Pagasta tiesa sastāvēja no pagasta vecākā kā priekšsēdētāja un vairākiem piesēdētājiem, kuru skaitu noteica atkarībā no pagasta iedzīvotāju skaita (3—7 tiesas vīri).¹ Tiesas priekšsēdētājam katrā ziņā bija jābūt saimniekam — māju īpašniekam vai nomniekam. Pusi pagasta tiesas locekļu ievēlēja no saimniekiem, bet otru pusi no kalpiem vai citiem strādniekiem (29.—31. §). Pagasta sapulcē uz katru tiesneša vietu ievēlēja trīs kandidātus, no kuriem tikai vienu muižas policija apstiprināja amatā (33. §). Tādējādi tika izveidota muižniekiem paklausīga pagasta tiesa.

Pagasta tiesa sanāca uz sēdēm muižā parasti katru sestdienu. Viens no pagasta tiesas vīriem dežurēja muižā pastāvīgi, pie tam viņš kā policijas varas pārstāvis bija tiesīgs administratīvi sodīt nepaklausīgos zemniekus. Svarīgos un neatliekamos gadījumos dežurējošais pagasta tiesas vīrs sasauca tiesas sēdi. Tiesas process notika vietējā (latviešu) valodā. Tāpat arī protokolu vietējā valodā rakstīja pagasta skrīveris (письмоводитель, § 29 и 352). Pagasta tiesas izspriešanai piekrita civillietas starp zemniekiem (350.—359. §). Ja civillietā bija ierosināta pret muižnieku, tad pagasta tiesa to neizsprieda, bet nosūtīja atbildētājam piekritīgā tiesā. Advokātiem piedalīties pagasta tiesā bija aizliegts (354. §). Pagasta tiesa, vadoties pēc zemnieku likumiem un vietējām paršām, izsprieda aizbildnības lietas, sastādīja testamentus un tos publicēja pēc mantojuma atstājēja nāves, izšķīra līgumstrīdus utt. Ar paklausīgo pagasttiesu starpniecību muižnieki bieži vien izlika no mājām nevēlamos zemniekus. Piemēram, Rundāles pagasta tiesas 1823. gada 28. aprīļa tiesas sēdes protokolā teikts: «Pēc tam kad Rundāles muižas valde paziņoja šai pagasta tiesai, ka Enītēnu saimnieks Miķelis sliktas saimniekošanas, kā zirgu un lopu

¹ Учр. о Курл. кр., § 29—56. — Полн. Собр. Зак., № 27024.

trūkuma dēļ, vairs nespējot pārvaldīt savu māju un izpildīt muižas klaušas, tad šī pagasta tiesa bija spiesta atņemt māju minētam saimniekam Enītenū Miķelim un iecelt par saimnieku viņa vietā kalpu Ansi no Lejnieku Jāņa mājas...¹ Līdzšinējais saimnieks māju nodeva labprātīgi.»² Tādi piemēri protokolos minēti vairākkārt.

Pagasta tiesa, kurai bija dotas arī policijas funkcijas, piesprieda zemniekiem bargus *kriminālsodus* saskaņā ar zemnieku likumiem (220.—229. §).³

Arī dežurējošais tiesas vīrs vienpersoniski bija tiesīgs zemniekus sodīt ar stingro rājienu, miesas sodu līdz 15 sitieniem ar nūju vai pletni vai divas diennaktis turēt arestā pie pagasta ēdiena vai pie maizes un ūdens (221. §). Bērnus līdz 14 gadiem un sievietes drīkstēja sodīt tikai ar rīkstēm līdz 20 sitieniem (222. §).

Rundāles pagasta tiesa 1824. gadā divos gadījumos nospriedusi apsūdzētam ieslēgt kājas siekstā (klucī)⁴: «Tad šī Paggasta — teesa šī Deena Spreedums bija, kad tas Valleneeks (Nabbaks) Jacob 24 Stundas iekš klutcu sēd» (1824. g. 31. maijā); «tad šī Paggasta Tiesa šī Diena sprieda, tad tas saimnieks Vaitiņš Jān 24 stundas iekš klutces gullētu un vienu R. Sudraba Naudu tam Gannam Sāpes-Naudas maksātu» (1824. g. 13. septembrī). Šāds siekstas pielietojuma sods 1817. g. Kurzemes zemnieku likumā nebija paredzēts, taču tas bija saglabājies kā parašu tiesību palieka vēl no iepriekšējiem gadsimtiem.

Pagasta tiesas spriedumus, pēc 1817. g. Kurzemes zemnieku likuma, bija atļauts arī pārsūdzēt *apriņķa tiesā* (уездный суд), kas būtībā bija *pilstiesas* (гауптманский суд) *otrā nodaļā* (205.—214. §). Tā sastāvēja no apriņķa tiesneša un diviem piesēdētājiem, no kuriem viens bija zemnieku pārstāvis. Bez tam šai apriņķa tiesai bija piekomandēts vēl miertiesnesis (мировый судья от дворянства), kura uzdevums bija panākt izlīgumu («чтобы все возникающие тяжбы прекращать мировою сделкою»). Apriņķa tiesa noturēja trīs sesijas gadā, un zemniekiem šeit bija atļauts pārsūdzēt savas lietas. Bet, ja apriņķa tiesa atzina, ka zemnieka pārsūdzībai nav bijis pamata, tad tā sūdzētāju varēja sodīt ar naudas sodu līdz 5 sudraba rubļiem, līdz 60 sitieniem ar nūju vai pletni, 8 dienas arestā pie maizes un ūdens vai piespriet 6 dienas strādāt bez atlīdzības ar savu uzturu. Saprotams, ka, pastāvot iespējai

¹ Rundāles pagasta tiesas protokoli 1819.—1828. g., sakopojis B. Ābers. R., 1938, 339. lpp.

² Tekstu no vācu valodas tulkojis B. Ābers. Zīmīgi, ka pirmajos gados pēc dzimtbūšanas atcelšanas pagasta protokoli vēl rakstīti vācu valodā.

³ «Наказания, налагаемые мирским судом за полицейские проступки на крестьян, к мирским обществам принадлежащих, исключая дворовых людей, могут быть: строгий выговор, прошение прощения, вознаграждение убытка, телесное наказание, непревосходящее 30 ударов палками или плетьюми, наложение работ без платы в пользу общества, но не более как на три дни; двух сутокочное содержание под арестом при обыкновенной пици или на хлеб и воде».

⁴ Rundāles pagasta tiesas protokoli 1819.—1928. g., 75. un 340. lpp.

saņemt šādu sodu, tikai atsevišķi pārdošnieki riskēja pārsūdzēt pagasta tiesas spriedumu.

Aprīņa tiesas spriedumu pārsūdzēt apelācijas kārtībā tālāk vairs nevarēja. Likums gan paredzēja iespēju revīzijas kārtībā lietu virzīt uz virshoftiesu jeb galma virstiesu (обер-гофреприхт; 370., 373., 392.—395. §), bet faktiski tā bija tikai ilūzija.

Bez tiesas spriešanas funkcijas aprīņa tiesām bija arī administratīvi policejiskas funkcijas. Šīs tiesas izziņoja noteikumus un pāmācīja tos zemniekus, kas bija nodomājuši dabūt atlaišanas zīmi un savu pagastu atstāt.¹

Arī 1819. gada *Vidzemes* zemnieku likumā² bija paredzēta līdzīga pagasta tiesa kā muižai pakļauts orgāns zemnieku turēšanai paklausībā.

Pagasta tiesa Vidzemē sastāvēja no viena vecākā locekļa un vismaz diviem tiesas piesēdētājiem. Lielos pagastos tiesas piesēdētāju skaits atbilstoši pagasta iedzīvotāju skaitam bija lielāks. Priekšsēdētāju varēja izraudzīt tikai no attiecīgā pagasta saimniekiem, bet par piesēdētājiem varēja ievēlēt ikvienu pagasta locekli (98. §). Vidzemē tiesas vīriem bija noteikts minimālais vecums — 25 gadi; muižas ļaudis drīkstēja vēlēties par tiesnešiem tikai ar muižnieka atļauju (99. §). Pagasta sapulce ievēlēja katram tiesneša amatam trīs kandidātus, no kuriem muiža tiesneša amatā apstiprināja vienu vai arī pieprasīja sarīkot jaunas vēlēšanas (101. §). Tādējādi pagasta tiesas vīri bija īsti muižnieku ieliekteņi. Pēc apstiprināšanas muižā pagasta tiesas vīri, klātesot draudzes tiesnesim, baznīcā nodeva amata zvērestu (107. §). Vienam no pagasta tiesas locekļiem bija pastāvīgi jāatrodas muižā, lai saņemtu no iestādēm atsūtītās pavēles, noteikumus utt. un uzturētu sakarus starp muižu un pagasta tiesu (114. §). Vidzemes zemnieku likumos, nosakot pagastu tiesu kompetenci, nebija piemirsti arī policijas sodi zemniekiem (119. §), to skaitā pēriens ar pūju («телесное наказание, не превосходящее тридцати ударов палками»). Sievietēm un bērniem šie sodi dažreiz tika mīkstināti (120. §). Tā, piemēram, Valtenbergas muižas pagasta tiesa sodīja kādu Ilzi Kaušenu «tikai» ar 15 rīkstēm par nepaklausību un rupju izrunāšanos: «15 rīkstes sīteenus strapes par mahzību, lai us preekschu pasemigi un gohdigi dzihwo.»³ Pagasta tiesa izsprieda arī civiltiesiskos strīdus (124. §). Raunas pagasta tiesas⁴

¹ Dohbeles aprīņa teesa. Pamahzischana, kas pehz likkumeem teem semnee-keem jadarra, kas weenu pagastu gribb atstaht un us zittu aiseet, un ka pagasta teesahm un muischas waldischanahm pee schahs leetas jaturrachs. Jelgawa, 19-ta Mai 1833. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod. R L4, 7.

² Пол. о Лифл. кр. — Полн. Собр. Зак., № 27 735, § 97—133.

³ Waltenberga Muischas Pagasta-teesas Protokolles grahamata. Eesahkta 1-ma Nowember 1860. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X A160, Nr. 31, 23. lpp.

⁴ Raunas pagasta teesas lihgumi (1851—1862). — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X A14, Nr. 25, 13., 25., 191. lpp.

protokoli liecina, ka tā palīdzējusi zemniekiem slēgt līgumus, it sevišķi māju nomu kontraktus. Piemēram, kāds puisis tiesas priekšā uz laiku uzņēmis saimnieces atraitnes māju valdīšanu saskaņā ar mirušā saimnieka noslēgto nomas kontraktu. Viņš apņēmies audzināt arī saimnieces bērnus (13. lpp.). Kādā citā aktā norādīts, ka tēvs nodevis mājas vadīšanu saskaņā ar nomas kontraktu nevis vecākajam, bet gan jaunākajam dēlam (191. lpp.).

Vidzemē pagasta tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt *draudzes tiesā* (приходской суд; 133. §). Draudzes tiesas Vidzemē nodibināja uz 1804. gada zemnieku likuma pamata. 1819. gada zemnieku «brīvlaišanas» likums tālāk attīstīja šo institūtu, paplašinot tā kompetenci ar administratīvām funkcijām un policijas funkcijām (157.—182. §). Pavisam Vidzemē bija 14 draudzes tiesas. Parasti draudzes tiesas iecirknī ietilpa vairākas baznīcas draudzes. Likums noteica, ka šīs tiesas priekšsēdētājam jābūt muižniekam (дворянского сословия), bet trīs piesēdētājus izvirzīja no saimnieku vai pomnieku vidus (157. §). Priekšsēdētāju jeb, kā likums saka, *draudzes tiesnesi* (приходский судья, Kirchspielrichter) vēlēja attiecīgo draudžu muižnieki, bet tiesas piesēdētājus — pagasta tiesneši (159. §). Pēc šķiriskā rakstura šī tiesa bija muižniecībai paklausīgs orgāns. Kā *tiesas iestāde* tā apelācijas kārtībā izsprieda zemnieku savstarpējo strīdu pārsūdzības, bet zemnieku sūdzībās pret muižniekiem tā bija tikai samierinātāja — starpniece, kas lietu izmeklēja, bet neizsprieda (170. §). Savu interešu aizstāvēšanai šai tiesā zemnieki nedrīkstēja pilnvarot advokātus (204. §), jo tiesai it kā pašai esot godprātīgi jāreķinās ar to, ka zemnieki likumus nezinot, un tāpēc lieta esot taisnīgi jāizspriež. Kā *administratīvs orgāns* draudzes tiesa pārraudzīja pagastu kases, labības magazīnas, aizbildņu un aizgādņu darbību utt. Draudzes tiesas priekšsēdētājam savā iecirknī bija arī liela *policijas vara*. Viņš varēja sodīt zemniekus ar naudas sodu līdz 12 rubļiem, 60 sitieniem ar nūju vai 6 dienām aresta (171. §). Draudzes tiesās institūtu visumā negrozītu saglabāja un turpināja Vidzemes 1849. un 1860. gada zemnieku likumi.

Saskaņā ar 1819. gada Vidzemes zemnieku likumu tika nodibinātas arī četras *apriņķu tiesas* (уездный суд, das Kreisgericht; 183.—196. §). Vidzemes latviešu apdzīvotajā daļā tās darbojās Rīgas un Cēsu apriņķos. Apriņķa tiesa skaitījās pārsūdzības (apelācijas) instance draudzes tiesas spriedumiem. Tomēr zemniekiem šī instance praktiski tikpat kā nebija pieejama. Apriņķa tiesas sastāvā bija bruņinieku kārtas priekšsēdētājs un 4 piesēdētāji, no kuriem 2 bija muižnieki, bet 2 — zemnieki. Šīs tiesas priekšsēdētāju jeb apriņķa tiesnesi, kā arī abus bruņinieku kārtas piesēdētājus vēlēja apriņķa muižnieki, turpretī zemnieku kārtas piesēdētājus — apriņķa draudzes tiesu piesēdētāji (184. §). Tāpat kā draudzes tiesas locekļiem, arī apriņķa tiesnešu amata laiks bija 2 gadi (187. §). Likums noteica, ka apriņķa tiesai jānotur trīs tiesas sesijas gadā — februārī, jūlijā un novembrī (188. §).

Aprinča tiesas kompetencē bija iztiesāt pārsūdzības par draudzes tiesas spriedumiem zemnieku savstarpējās prāvās, kā arī muižnieku prāvās pret zemniekiem. Zemnieku sūdzībās pret muižniekiem aprinča tiesa bija pirmā instance (189. §). Aprinča tiesas spriedumus tālāk pārsūdzēt nevarēja, ja prasības summa bija mazāka par 50 sudraba rubļiem (191. §). Par lielākām vērtībām civillietās muižnieks vai zemnieks varēja prasīt sprieduma revīziju *hoftiesas* (hofgericht, das Hofgericht) *zemnieku lietu nodaļā* (197. un 236. §), iepriekš iemaksājot divus sudraba rubļus revīzijas naudas, kas, prāvū zaudējot, piekrita pagasta lādei. Revīzijas sūdzībai vajadzēja pievienot aprinča tiesas protokolu un dokumentu oriģinālus (237. §), kas praktiski padarīja pārsūdzību zemniekiem tikpat kā neiespējamu. Bez tam nav jāaizmirst, ka *hoftiesas* sastāvā bija tikai muižnieki. Zemnieku lietu nodaļa pie *hoftiesas* sastāvēja no *hoftiesas* prezidenta kā priekšsēdētāja, rezidējošā landrāta un 3 piesēdētājiem landrātiem (198. §). Tādējādi šai tiesā zemniekam taisnību bija grūti atrast. Toreizējos muižnieku un cara ierēdņu kundzības apstākļos likums tikai vārdos deklarēja, ka par *hoftiesas* spriedumu prāvnieki (teorētiski arī zemnieki) var sūdzēties Krievijas senātam vai ģenerālgubernatoram, kurš tad varēja prasīt lietas vēlreizēju caurskatīšanu *hoftiesā* vai ierosināt pašam caram atcelt *hoftiesas* spriedumu (247. §). Protams, šis deklaratīvais pants bija izdots nevis zemnieku, bet pašu muižnieku interesēs.

Tātad visas tā saucamās zemnieku tiesu iestādes būtībā nekautrīgi palīdzēja muižniekiem īstenot zemnieku ekspluatācijas politiku.

2. 1845. GADA BALTIJAS VIETĒJO LIKUMU KOPOJUMS (I un II d.) — VALDOŠO KĀRTU PRIVILEĢIJU KODEKSS

Jau XVIII gadsimtā pēc Baltijas novada pievienošanas Krievijas impērijai vietējā vācu muižniecība un pilsētas birģeri mēģināja savas gadsimtos iegūtās tiesības un privilēģijas apkopot un kodifikācijas ceļā nostiprināt.¹ Baltijas guberņās vēsturiski bija izveidojušās dažādas tiesības. Atsevišķos aprinčos un pilsētās pastāvēja atšķirīgi tiesību institūti. Visas šīs tiesības bija izkaisītas pa dažādiem likumkrājumiem, statūtiem, patentiem, rezolūcijām, atsevišķu privilēģiju rakstiem utt., gan oficiālos, gan privātos izdevumos.

Pēc Vidzemes muižniecības ierosinājuma 1728. gadā tika izdots Krievijas impērijas ukazs, kas noteica, ka Baltijas tiesības vienkopus jāsakārto Baltijas likumu grāmatā (уложение). Šī darba veikšanai tika nodibināta komisija, kas izstrādāja likumprojektu ar

¹ А. Э. Нольде. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском, выпуск II. — Кодификация местного права Прибалтийских губерний, С.-Петербург, 1914, 15.—133. lpp.

nosaukumu «Jaunās Vidzemes bruņniecības un zemes tiesības». Tomēr šis projekts netika apstiprināts.

XVIII gadsimtā neveicās arī ar Krievijas impērijas likumu kodificēšanu. Pēterburgā bez sekmēm bija darbojušās vairākas komisijas. Ievērojamākā no tām bija t. s. «Katrīnas II kodifikācijas komisija», kas uzsāka darbu 1767. gadā. Tā sastāvēja no vēlētiem deputātiem, starp kuriem bija arī deputāti no Baltijas. Tika pat nodibināta apakškomisija Baltijas vietējo tiesību sakārtošanai. Interesanti atzīmēt, ka vairāki krievu deputāti «Katrīnas komisijā» brīnījās un pat izteica protestus pret to, ka Baltijas gubernās pastāv kaut kādas atsevišķas tiesības. Kazaņas apriņķa muižniecības-deputāts Pjotrs Jesipovs piebilda, ka esot ļoti savādi dzirdēt, ka Vidzemes un Igaunijas gubernās, kas tik sen jau pievienotas Krievijai, vēl spriežot tiesu pēc svešu zemju tiesībām, kuras devuši valdnieki, kam tagad vairs nav nekādas varas pār šīm provincēm. Deputāts muižnieks Ņikifors Tolmačovs, uzzinājis par Igaunijas un Vidzemes vietējām tiesībām, lika priekšā ērtības labad Krievijas impērijā atcelt visas vietējās tiesības un «sacerēt likumus, kas vienādi visām Viņas Majestātes tautām». Romanovas pilsētas deputāts Jegors Demidovs centās pamatot šo tēzi ar pavisām vēstures faktiem, ka tādu Vidzemes privilēģiju nekur oriģinālā neesot. Šīs pārrunas liecina, cik neparastas un disharmoniskas bija Baltijas vācu privilēģijas Krievijas impērijas tiesību ietvaros. Minētā «Katrīnas II kodifikācijas komisija» darbojās 10 gadus, bet arī tā nekādu Krievijas likumu krājumu neizstrādāja. Līdz ar to Baltijas tiesības palika nekodificētas.

1803. gadā tika izveidota īpaša komisija Rīgas pilsētas tiesību sastādīšanai, bet arī tai nebija sekmju, tāpēc to pēc pāris gadiem atlaida.

XIX gadsimta sākumā (čara Aleksandra I valdīšanas laikā) Pēterburgā pastāvēja Viskrievijas likumu kodifikācijas komisija, kura izstrādāja dažus atsevišķus likumprojektus. 1819. gadā tai pavēlēja sakopot arī Baltijas vietējos likumus. Baltijas gubernatoram tika uzdots sastādīt vietējās komisijas juridisko dokumentu savākšanai. Tomēr vietējo komisiju iecelšana aizkavējās, jo Baltijas muižnieki un administrācija šo pasākumu uzņēma visai skeptiski. Tikai pēc brīdinoša atgādinājuma no Pēterburgas šādas komisijas tika noorganizētas Rīgā (8 locekļi), Jelgavā (8 locekļi) un Rēvelē (9 locekļi). Veselus 7 gadus tās kaut ko darīja, tomēr konkrētū rezultātu nebija. Šīs komisijas atkal atlaida.

1826. gadā, kad Krievijā sāka valdīt cars Nikolajs I, likumu kodifikācijas darbu reorganizēja. Pie cara personiskās kancelejas nodibināja *tiesību kodifikācijas nodaļu (II nodaļu)*. Par tās priekšsēdētāju cars iecēla vienu no saviem skolotājiem — Balugjanski, bet visu faktisko kodifikācijas darbu uzticēja pazīstamajam kodifikatoram Speranskim. Cars Nikolajs I uzskatīja, ka Krievijas likumu kodifikācijas darbs noteikti jāturpina, pie tam pats uzņēmas šī darba virsvadību. Līdzšinējo neveiksmju cēlonis, pēc

viņa domām, esot bijis tas, ka iepriekšējās komisijas esot gribējušas radīt jaunus likumus. Tas esot nepareizi, jo uz stingriem principiem vajagot pamatot vecos («всегда обращались к сочинению новых законов, тогда как надо было основать старые на твердых началах»). Citiem vārdiem sakot, cars norādīja, ka jākodificē vecie un tolaik spēkā esošie likumi, bet nevis jāizstrādā jauni likumdošanas akti. Tā bija konsekventi *reakcionāra kodifikācijas nostādne*.

So Krievijas likumu kodifikācijas reakcionāro norisi izmantoja Baltijas vācu muižniecība un pilsētu birģeri, lūdzot caru kodificēt arī viņu sensenās tiesības un privilēģijas. Tā kā runa bija par spēkā esošu tiesību sakopšanu, neradot nekā jauna, tad cars principā pret to neiebilda.

1828. gadā Pēterburgā pie cara personiskās kancelejas II nodaļas tika izveidota Baltijas tiesību kodifikācijas komisija. Ierosinājuši to bija Rīgas birģeri, kurus atbalstīja Baltijas novada ģenerālgubernators markīzs Pauluči, kas arī ziņoja par visu Baltijas novada tiesību kodifikācijas nepieciešamību. Ar valsts padomes lēmumu Pēterburgā tika pieprasīti Baltijas privilēģiju oriģināli un to pārbaudīšanai pie «valdošā senāta» iecelta speciāla komisija. Tās uzdevums galvenokārt bija noskaidrot, vai Baltijas privilēģijas saskan ar valsts interesēm un likumiem vispār. No Baltijas novada Pēterburgā atveda milzīgus juridisko dokumentu krājumus (23 lielus saiņus) latīņu, vācu un zviedru valodā. Šie milzīgie privilēģiju krājumi tā pārsteidza senāta komisiju, ka tā nezināja, ko iesākt. Pēc komisijas aprēķiniem, pat tad, ja tai dotu četrus tulkotājus, vajadzētu 6—8 gadus, lai šos dokumentus pārtulkotu krievu valodā. Beidzot valsts padome apzēlojās par nelaimīgajiem senatoriem un atbrīvoja viņus no šī Baltijas privilēģiju pārbaudes darba. Viss materiāls tieši tika nodots cara personiskās kancelejas II nodaļai. Tādējādi šie Baltijas vietējo tiesību un privilēģiju vezumi ceļoja pa Pēterburgu, biedējot likumu kodifikatorus.

Beidzot kodifikācijas nodaļa izraudzīja kodifikatoru no sevišķi uzticamo Baltijas vācu juristu vidus. Tas bija Vidzemes hoftiesas viceprezidents *Reinholds Samsons fon Himmelstjerns* (Reinhold Johann Ludwig Samson von Himmelstiern, 1778—1858), kas labi prata visas vietējās valodas. Viņš bija studējis Leipcigā tiesību zinātnes un filozofiju, strādājis Vidzemes bruņniecības orgānos, bijis Vidzemes konsistorijas asesors, Tērbatas apriņķa zemes tiesnesis un Vidzemes hoftiesas prezidents (1851—1855), kā arī Vidzemes landrāts (1827—1855). Samsons fon Himmelstjerns savā laikā bija aktīvi piedalījies Vidzemes zemnieku «brīvlaišanas» likuma izstrādāšanā un rediģēšanā.

Cara personiskās kancelejas II nodaļa Baltijas vietējo likumu kodificēšanai noteica šādu darba plānu: 1) Baltijas likumu krājuma pirinā redakcija; 2) tā revīzija; 3) otrā redakcija; 4) galīgā revīzija; 5) Baltijas tiesību avotu vēsturiskais pārskats.

Samsonam fon Himmelstjernam uzdeva sastādīt pilnīgu Baltijas vietējo likumu krājumu, jo toreiz vēl nevienam nebija īsta priekšstata par šī uzdevuma lielumu. Dažādos Baltijas apvidos pastāvošās tiesību normas bija jāatrod, jāizraksta un jāsakārto pēc tiesību institūtiem kopējā sistēmā. Kodifikācijas nodaļa tikai norādīja («Mémoire» — ot 17 сентября 1830 г.), ka pēc iespējas jāvadās no plāna, kāds paredzēts Viskrievijas likumu kopojumā («Svodā»), ko toreiz izstrādāja pazīstamā Krievijas likumu kodifikatora Speranska vadībā. Himmelstjernam vajadzēja arī raudzīties, lai vietējo likumu krājumā netiktu uzņemtas Krievijas impērijas likumiem un iekārtai pretrunīgas normas. Romiešu tiesību institūtus papildus atļāva pārņemt tikai tajos gadījumos, kad tie nerunāja preti vietējiem vai Viskrievijas likumiem. Tiesu praksē nodibinājušās parašu tiesības krājumā atļāva uzņemt kā likumu papildinājumus.

Samsons fon Himmelstjerna izmantoja ne tikai kodifikācijas nodaļā iesūtītos materiālu krājumus, bet arī personiski apbraukāja Baltijas novadus, lai iepazītos ar tiesību īpatnībām uz vietas, it sevišķi ar vietējām parašu tiesību normām. Viņa uzdevums bija sakopot tikai to, kas jau pastāvēja, neradot nekā jauna.

Materiāla izvietojuma ziņā Samsona fon Himmelstjerna kodifikācijas (pareizāk kopojuma) plāns aptvēra 5 daļas: I — *iestādes* (Baltijas privileģēto kārtu pašpārvaldes orgāni); II — *likumi par kārtām* (Baltijas muižnieku, birģeru un garīdznieku kārtu privilēģijas); III — *civillikumi* (muižnieku zemes īpašumi un birģeru mantiskās tiesības); IV — *civilprocesa tiesības*; V — *kriminālprocesa tiesības*.

Šī plāna pirmās divas nodaļas par vietējām iestādēm un kārtām Samsons fon Himmelstjerna pabeidza jau 1830. gadā un nodeva tās ģenerālgubernatora rīcībā tālākai apspriešanai. Bez tam viņš daļēji bija sarakstījis arī vietējo civillikumu un civilprocesa likumu uzmetumu (galvenokārt tikai Vidzemei). Tomēr šīs nodaļas Himmelstjerna nepabeidza. Šis darbs, it sevišķi vietējo civiltiesību sakopošana, viņam nebija pa spēkam, jo te bija vajadzīgas ļoti plašas Baltijas tiesību avotu vēstures zināšanas. Civiltiesību kodifikācijas darbu dažus gadu desmitus vēlāk veica Tērbatas universitātes profesors Fr. G. fon Bunge. Vietējais process vispār netika kodificēts, jo 1889. gadā to aizstāja impērijas procesuālie likumi.

Lai apspriestu Himmelstjerna pabeigtās divas pirmās vietējo likumu kopojuma projekta nodaļas, ar ģenerālgubernatora rīkojumu Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņās nodibināja šo guberņu komitejas. To sastāvā bija attiecīgais civilgubernators kā priekšsēdētājs un locekļi: guberņas prokurors, Vidzemē viens loceklis no hoftiesas, Igaunijā — no zemes tiesas, Kurzemē — no virshoftiesas; viens vietējo muižnieku ievēlēts deputāts un viens guberņas pilsētas maģistrāta (rātes) loceklis. Zemniekiem, protams, nebija neviena pārstāvja. Šīs guberņu komitejas saņēma no Pēter-

burgas instrukcijas par to, kā apspriest likumu kopojuma projekta tekstu. Galvenais uzdevums bija raudzīties, lai krājumā tiktu uzņemtas *tikai vecās, Baltijā spēkā esošās tiesības un nevis kaut kādi jauni noteikumi*, kā arī bija jāpārbauda, vai vietējo likumu normas saskan ar *Viskrievijas likumiem*, it sevišķi ar «Svoda» principiem un sistēmu.

Gubernu komitejas savas piezīmes pie vietējo Baltijas iestāžu un kārtu likumiem 1833. gadā nosūtīja uz Pēterburgu. Pēc tam Samsons fon Himmelstjerns izdarīja tekstā dažus labojumus, un tad visi šie tiesību materiāli tika nodoti galīgai redakcijai cara personiskās kancelejas II nodaļai. Balugjanska vadībā kodifikācijas nodaļas ierēdņi minētos tekstus vēlreiz pārbaudīja. Šai iestādē darbs ieilga vairākus gadus, jo krievu juristiem bija grūti pārbaudīt avotu atsauces zem pantiem — tās visas bija latīņu, vācu vai zviedru valodā.

Lai gan projekts tika ļoti rūpīgi pārbaudīts likumu kodifikācijas nodaļā, tomēr vēl ar Krievijas cara ukazu 1836. gadā tika nodibināta visām trim Baltijas gubernām kopīga *revīzijas komisija*. Šīs komisijas sastāvu iecēla Baltijas ģenerālgubernators no vietējo muižnieku un birģeru vidus. Revīzijas komisijai bija rūpīgi jāpārbauda, vai likumkrājuma projektā viss ir uzņemts un vai tajā nav ierakstīts kaut kas nevēlams, lieks. Revīzijas komisija Pēterburgā strādāja pusotru gadu paša štatskretāra Balugjanska vadībā. Tā pavisam noturēja 180 sēdes. Katrs likuma pants tika rūpīgi apspriests. Sarežģītos gadījumos revīzijas komisija sazinājās ar valsts padomi vai pašu caru. Visiem viņiem bija ļoti lielas grūtības ar sarežģīto Baltijas tiesību vēsturi. Šai sakarībā kodifikācijas nodaļa Pēterburgā izdeva oficiālu *vēsturisku pārskatu par Baltijas tiesību attīstību*¹ vācu un krievu valodā, kas ievērojami atviegloja kodifikācijas darbu.

Tomēr ar minētās revīzijas komisijas darbu Baltijas vietējo likumu krājuma I un II daļas apspriešana vēl nebeidzās. Pēc cara pavēles tekstu vēlreiz izskatīja īpaša komiteja pie kodifikācijas nodaļas, kas sastāvēja no senatoriem, senāta prokuroriem, tieslietu ministrijas un imperatora personiskās kancelejas locekļiem. Šai komitejai bija autoritatīvi jākonstatē, vai projektā nav ierakstīts kaut kas tāds, kas runātu pretī valsts pamatlikumiem un vispārīgajam Krievijas likumu garam, kā arī tas, vai Baltijas vietējā likumu krājuma noteikumi saskan ar kārtību, kādā Baltijas iestādes uztur sakarus ar impērijas valsts iestādēm, it sevišķi ar senātu.

Beidzot Baltijas likumu krājums nonāca valsts padomē, kur atkal vispirms tika iecelta *speciāla komisija* teksta caurskatīšanai un apspriešanai. Pēc dažu neskaidrāku jautājumu precizēšanas

¹ Geschichtliche Übersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements. Allgemeiner Theil: I — Geschichte; II — Rechtsquellen; III — Kodifikation seit 1710; Besonderer Theil: I — Behoerdenverfassung; II — Staenderecht. St. Petersburg, Druckerei der Zweiten Abteilung S. K. M. Eigener Kanzellei, 1845.

СВОДЪ
МѢСТНЫХЪ УЗАКОНЕНІЙ
ГУБЕРНІЙ ОСТЗЕЙСКИХЪ.

Часть первая.

УЧРЕЖДЕНІЯ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной
Его Императорскаго Величества
Канцеляріи.

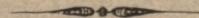
1845.

Baltijas vietējo likumu korojuma I daļas titullapa.

С В О Д Ъ
МѢСТНЫХЪ УЗАКОНЕНІЙ
ГУБЕРНІЙ ОСТЗЕЙСКИХЪ.

Часть вторая.

ЗАКОНЫ О СОСТОЯНІЯХЪ

САНКТЕТЕРБУРГЪ.
Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной
Его Императорскаго Величества
Канцеляріи.

1845.

Baltijas vietējo likumu kopojuma II daļas titullapa.

minētā komisija iesniedza likumprojekta tekstu apstiprināšanai valsts padomes plenārsēdē. Kad apstiprinājums tika saņemts, Baltijas vietējā likumkrājuma pirmās divas nodaļas uzskatīja par izstrādātām un nodeva visaugstākajai instancei — pašam царam.

Sākotnējo tekstu sarakstīja vācu valodā, bet reizē to tulkoja arī krievu valodā. Valsts padomes apspriedēs lietoja tikai krievu tekstu, kurā arī izdarīja pēdējos grozījumus. Galīgi izredīgēto tekstu krievu valodā iesniedza Nikolajam I, kas to 1845. gada 1. jūlijā apstiprināja, izdodot īpašu ukazu.¹ Baltijas vietējo likumu kopojuma I un II daļa kā jauns, patstāvīgs likums stājās spēkā ar 1846. gada 1. janvāri. Par šai likumā ietvertā satūra senseno izcelšanos liecināja tikai agrāko laiku tiesību avotu norādījumi zem pantiem.

Viskrievijas cara personiskās kancelejas kodifikācijas nodaļa sākumā abas Baltijas vietējo likumu kopojuma daļas publicēja tikai krievu valodā, tomēr drīz pēc tam tika izdots arī oficiāls tulkojums vācu valodā.

Baltijas vietējo likumu kopojuma I un II daļa attiecās tikai uz privileģētajām kārtām — muižniekiem, birģeriem un garīdzniekiem —, bet ne uz zemniekiem un pilsētu iedzīvotāju plebejiskajiem slāņiem. Tāpēc tas arī netika pārtulkots latviešu un igauņu valodā.

Šī kopojuma saturs jau pamatvilcienos izklāstīts, aprakstot Baltijas vācu muižniecības un pilsētu birģeru tiesisko stāvokli.

¹ Полн. Собр. Зак., № 19146.

VIII NODAĻA

BALTIJAS GUBERŅU PĀRVALDES ORGANIZĀCIJA UN TIESĪBAS KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ KAPITĀLISMA ATTĪSTĪBAS PERIODĀ (XIX gs. otrajā pusē)

1. §. PIRMSMONOPOLISTISKĀ KAPITĀLISMA RAKSTURĪGĀKĀS IEZĪMES BALTIJAS NOVADĀ

XIX gs. otrajā pusē, it sevišķi pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā, kapitālisms nostiprinājās un tālāk attīstījās visā Krievijas impērijā. Baltijas gubernās kapitālisma attīstības process bija sācies jau dažus gadu desmitus agrāk. Krievijas ārējā tirdzniecība plaši norisēja caur Rīgu, Rēveli, Liepāju un citām Baltijas ostām. Šais pilsētās strauji auga kapitalistiskā rūpniecība un palielinājās iedzīvotāju skaits.

Arī lauksaimniecība Baltijas gubernās daudz agrāk un straujāk attīstījās pa kapitālisma ceļu, jo dzimtbūšana šeit bija atcelta jau XIX gs. sākumā. Baltijas lauksaimniecības attīstības īpatnības raksturoja V. I. Leņins: «Baltijas gubernās zemnieki sadalās lielzemniekos (25—50 des. atsevišķā gabalā), babulniekos (3—10 des., babulnieku gabali) un bezzemniekos... viņš (babulnieks. — V. K.) ir mūžīgi spiests dalīt savu laiku starp dažādiem peļņas meklējumiem un savu saimniecību. Bet sevišķi interesants mums ir *kalpu* ekonomiskais stāvoklis. Lieta tā, ka paši muižnieki atzīst, ka izdevīgi ir uz algas rēķina *iedalit kalpiem zemi*. Te būs piemēri par Baltijas kalpu zemi: 1) 2 des. zemes (pūrvietas mēs pārrēķinām desetīnās: Lofstelle-1/3 des.); vīrs kalpo 275 dienas, sieva — 50 dienu gadā ar algu 25 kap. dienā; ... 3) 6 des. zemes (Bauskas apr., Kurzemes gub.), «kalps tur 1 zirgu, 3 govīs, 3 aitas un dažas cūkas», ... viņš kalpo 3 dienas nedēļā, sieva — 35 dienas gadā; ... Pie kalpiem te pieskaitāmi arī zemnieki, kas *nepilnu gadu* strādā muižniekam (vīrs 1/2 gadu un sieva 35—50 dienas), pieskaitāmi arī vienzirdznieki, kam ir 2 un pat 3 govīs. Jājautā — kur tad ir izdaudzīnātā atšķirība starp šāda tipa kalpu Baltijā un mūsu «obščinas zemnieku»?

... Šo pēcreformas «zemniecības» tipu starplocēklis ir *vidējā zemniecība*. Tā atšķiras ar *vismazāko* preču saimniecības attīstību.

Patstāvīgs zemkopības darbs varbūt vienīgi labā gadā un sevišķi labvēlīgos apstākļos sedz šās zemniecības uzturēšanu, un tāpēc tā atrodas, ārkārtīgi nestabilā stāvoklī. Vidējais zemnieks lielāko tiesu nevar iztikt, neķerdamies pie aizņēmumiem pret atstrādāšanu u. tml., nemeklēdams «blakus» peļņas ārpus mājas, kurās arī pa daļai ietilpst darba spēka pārdošana utt. Ikviena neraža izsviež vidējās zemniecības masas proletariāta rindās.»¹

Daudzi sīkzemnieki nespēja uzturēt savu saimniecību un aizplūda uz pilsētām peļņas darbos.

«Tāpat Krievijā strādnieku atvilkšana no zemkopības izpaužas pilsētu augšanā (ko pa daļai aizplīvuro iekšējā kolonizācija), priekšpilsētu, fabriku un rūpnīcu un tirdzniecības un rūpniecības ciemu un miestu augšanā un tāpat arī strādnieku aizplūšanā peļņas darbos, kas nav saistīti ar zemkopību. Visi šie procesi, kas pēcreformas laikmetā strauji attīstījās un attīstās plašumā un dziļumā, ir nepieciešama kapitālistiskās attīstības sastāvdaļa, un tiem ir dziļi progresīva nozīme attiecībā pret vecajām dzīves formām.»²

Kapitālisma attīstība šai periodā Krievijas impērijā un reizē arī Baltijas novadā raksturojama kā *pirmsmonopolistiska*, pakāpeniski augoša, kas vēl ilgi saglabāja feodālās iekārtas paliekas, it sevišķi feodālo tiesību elementus. Šo kapitālisma attīstības posmu V. I. Leņins raksturoja kā pārejas saimniecības sistēmu: «... kapitālistiskā saimniecība nevarēja uzreiz rasties, klaušu saimniecība nevarēja uzreiz pazust. Vienīgi iespējamā saimniecības sistēma tād bija pārejas sistēma, sistēma, kas sevī apvienoja kā klaušu, tā kapitālistiskās sistēmas pazīmes.»³

Raksturīgi, ka reakcionārā Baltijas vācu muižniecība un pilsētu birģeri ar Krievijas cara atbalstu visumā ne vien saglabāja savas feodālās tiesības un privilēģijas, bet centās tās tālāk nostiprināt un kodificēt.

Latvija Krievijas impērijas ekonomikas sistēmā saimnieciski uzplauka. Strauji attīstījās kapitālistiskā rūpniecība, tirdzniecība un dzelzceļu būve. Arvien ciešāki sakari Latvijas ostām nodibinājās ar visattālākajiem Krievijas novadiem. Tomēr šis saimnieciskais uzplaukums nāca par labu tikai vietējai muižniecībai un topošajai buržuāzijai. Strādnieki, trūcīgie zemnieki un kalpi, tāpat kā agrāk, tika nesaudzīgi ekspluatēti. Cīņa par darbaļaužu stāvokļa uzlabošanu Latvijā iezīmējās un attīstījās kā Viskrievijas revolucionārās kustības sastāvdaļa.⁴

¹ V. I. Leņins. Raksti, 3. sēj., 147.—149. lpp.

² Turpat, 517. lpp.

³ Turpat, 160. lpp.

⁴ Latvijas PSR vēsture. Saisināts kurss. Otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums akadēmiķa A. Drīzuļa redakcijā. «Zinātne», R., 1967, 152.—190. lpp.

2. §. SABIEDRĪBAS ŠKIRISKĀ STRUKTŪRA

1. VALDOSĀ ŠKĪRA

Baltijas vācu muižnieki (Ritterschaft und Landschaft) arī XIX gs. otrajā pusē bija visprivileģētākie, vislielākie zemes īpašnieki. Viņiem joprojām piederēja latviešu un igauņu zemnieku rokām iekoptās muižas un celtās pilis. Krievijas cars atzina un garantēja viņu priekšrocību tiesības (Ständerecht) un viņu vācisko pašpārvaldes iestāžu (Behördenverfassung) darbību. Baltijas muižnieku landtāgiem bija plašāka kompetence nekā Krievijas guberņu zemstu orgāniem. Baltijas guberņu landtāgi izlēma svarīgus guberņas dzīves jautājumus un izstrādāja pat likumprojektus savas guberņas lietās.¹ Bez Baltijas vācu muižniecības ziņas un atbalsta impērijas orgāni nevienā no trim guberņām nenoteica pat mazāko reformu. Vietējo muižnieku kompetencē bija arī iecelt ierēdņus, tiesnešus un policistus. Daudzi Baltijas vācu muižnieki ieņēma augstus amatus impērijas iestādēs un armijā. Nereti tos iecēla pat par gubernatoriem (piemēram, Kurzemes gubernators P. fon Lilienfelds u. c.). Baltijas vācu muižnieku rīcībā un pārziņā atradās prese (cenzūra), skolas un baznīcas (mācītāju izraudzīšana) utt.

Ideoloģiskā ziņā Baltijas vācu muižnieku vairākums joprojām bija savas «kultūrtrēgeru» (t. s. «kultūras nesēju») un vācu feodāļu kundzības ideju paudēji. Latviešus un igauņus viņi uzskatīja par zemākas izcelsmes nevācu ļaudīm, kas derīgi vienīgi parastajam lauku darbam (grobes Bauervolk). Arī krievus Baltijas vācu muižnieki cieta tikai tādēļ, ka to rokās atradās impērijas vara. Te vietā pieminēt vienu no reakcionārākajiem Baltijas vācu ideologiem, Tērbatas universitātes profesoru vēsturnieku K. Širrenu (C. Schirren, 1826—1910), kas savos rakstos naidīgi uzstājās pret krievu slavofiliem. Viņa atbildes rakstā J. Samarinam (1869. g.) izskanēja atklāts izaicinājums krievu valdībai.²

Kapitālisma attīstības apstākļos daļa Baltijas vācu muižnieku, tiekdami pēc lielākas peļņas, paplašināja vai no jauna atvēra spirta dedzinātavas, dzirnavas, vilnas apstrādāšanas punktus un dažādus tirdzniecības uzņēmumus. Tai pašā laikā konservatīvā Baltijas bruņniecība fanātiski turējās pie savas kārtas sensenajām privilēģijām, feodālajām tiesībām un viduslaiku tradīcijām.

Vācu birģeri — privileģēta pilsētu iedzīvotāju kārtā kopā feodālās Livonijas laikiem. Viņu priekšrocību tiesības atzina un Vietējo likumu kopojumā nostiprināja Krievijas impērijas vara. Birģeru kārtas struktūra vēl joprojām saglabājās iepriekšējā —

¹ Materialien der Landtage 1861—1878, Kurländisches Ritterschafts-Comite. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100K. 2. apr., 26. apvāks. Rokraksts.

² C. Schirren. Livländische Antwort an Herrn J. Saamarin. Dorpat, 1869. Brošūra vairākos izdevumos.

aristokrātiskais patriciāts, ģildes un cunftes. Pilsētas maģistrāts jeb rāte pastāvēja un darbojās bez pārmaiņām līdz pat 1877. gadam, kad uz Baltijas novadu attiecināja 1870. g. Krievijas pilsētu nolikumu. Mantiskā ziņā birģeri bija turīgākie pilsētu iedzīvotāji. Viņi bija namu, kā arī tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu īpašnieki. Līdz ar kapitālisma attīstību viņu vidū pieauga buržuāzisko elementu — lielo fabriku īpašnieku skaits.

Kaut arī ģildes un cunftes arvien vairāk traucēja kapitālistisko uzņēmumu attīstību, vācu birģeri visumā tomēr prata tās saglabāt arī topošā kapitālisma apstākļos.

Liels trieciens cunftu iekārtai Baltijas guberņās bija 1866. g. 4. jūlija likums par brīvu iespēju nodarboties ar amatniecību.¹ Jaunais likums nelikvidēja pastāvošās cunftes, bet atļāva strādāt par amatniekiem visos arodos arī personām ārpus cunftēm neatkarīgi no viņu kārtas vai ticības piederības. Līdz ar to ikviens varēja brīvi nodarboties ar amatniecību un dibināt savus uzņēmumus. Arī cunftes amatniekiem bija atļauts izstāties no šīs organizācijas un strādāt atsevišķi savā arodā, ievērojot vienīgi nodokļu ustava noteikumus. Tādējādi kapitālisma attīstības interesēs tika īstenota tā saucamā *amatniecības brīvība* (die Gewerbefreiheit). Turpmāk visi amatnieki nogrupējās cunftu un ārpuscunftu amatniekos. Pirmie joprojām darbojās pēc savas organizācijas noteikumiem (šragām) — sākumā kā zellī, iemācoties amatu pie meistariem,² bet pēc diploma (Lehrbrief) iegūšanas viņi strādāja patstāvīgi savas cunftes pārraudzībā. Otrie turpretim neatradās nekādas organizācijas kontrolē, un viņiem arī nevajadzēja savas zināšanas kaut kur speciāli leģitimēt.

Stāvokli vēl vairāk sarežģīja minētā 1866. g. likuma noteikumi par juridisku strīdu izšķiršanu, kas varētu rasties amatniekiem savā starpā vai ar darba devējiem un blakus personām. Pagaidām, līdz Krievijas tiesu reformu³ attiecināšanai uz Baltijas guberņām, likums atļāva šīs lietas izspriest pilsētu tiesām (to skaitā arī cunftu tiesām), bet neaizliedza minētos strīdus izšķirt arī prāvnieku pašu ievēlētiem starpniekiem (pēc šķirējtiesas principa).

Visas šīs pārmaiņas būtībā likvidēja cunftu privileģēto stāvokli amatniecībā, jo ārpuscunftu amatnieki kļuva cunftēm bīstami konkurenti.

Lielu satraukumu, nemieru un publiskas diskusijas 1866. g. likums izraisīja Rīgas Mazās ģildes cunftu amatniekos, kuri mēģināja panākt savā labā kaut kādus šī likuma papildinājumus. Ģildes vadība sasauca apspliedes, rakstīja presē un izstrādāja pa-

¹ Закон 4 июля 1866 г. О дозволеннии свободного производства ремесел и содержания промышленных заведений. — Полн. Собр. Зак., № 43455, ст. 1—4.

² Mācību līgumi (Lehr-Contracte), 1862—1867. Uz īpašām blankām rakstīti dokumenti galdnieka amata nozarē. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 3. apr., 17. apvāks.

³ Krievijas 1864. g. tiesu reformas stājās spēkā Baltijas guberņās tikai 1889. gadā.

Rīgas maiznieku amata meistarū karogs.

pildu likuma projektu.¹ Speciāli publicētā rakstā (Memorial. Rīga, 1874) atbildīgie cunftu pārstāvji gaudās, ka apmēram tūkstoti liela iedzīvotāju grupa tiekot iznīcināta, viņu saimnieciskais stāvoklis esot kļuvis nedrošs un amata un kārtas goda (die Berufs- und Standesehre) pastāvēšana tagad esot zem jautājuma. Turpmāk cunftu noteikumus (šragas) vajagot tā pārveidot, lai tie atzītu amatniecības brīvības principu kā vadošo, bet tai pašā laikā uzskatītu par nepieciešamu vēl kādu cunftēm pāri stāvošu vispārēju organizāciju (eine allgemeine Organisation), kas pārzinātu un kontrolētu visus amatniekus.

Tā kā vēl pastāvēja cunftu jeb amata tiesa (Amtsgericht), ģildes pārstāvji izstrādāja likumprojektu, kurā paredzēja šīs tiesas piekritībai pakļaut arī ārpuscunftu amatniekus, prasot, lai ikviens Rīgas pilsētas amatnieks, kas grib nodibināt savu uzņēmumu, reģistrējas cunftu jeb amata tiesā un saņem no tās atļauju (Concession), kurā būtu uzrādīts arī palīgstrādnieku un mācekļu skaits. Šo projektu neapstiprināja, jo 1889. gada 9. jūlija likums par tiesu reformu Baltijas guberņās likvidēja pilsētas maģistrātu (rāti) un

¹ Fr. Brunstermann. «Discussion über die Ergänzung der Handwerker-gesetze». Rīga, 1874. Materiālu krājums par amatnieku likuma papildināšanu — izraksti, laikrakstu izgriezumī, dažādi iespieddarbi. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 3. apr., 8. apvāks.

līdz ar to arī minēto amata tiesu. Tās procesuālās funkcijas pārgāja uz jaunajām tiesu iestādēm. Cunftes praktiski zaudēja savas privilēģijas arī attiecībā uz cunftu amatniekiem. Tādējādi kapitalisma attīstības apstākļos cunftu loma aizvien mazinājās, kaut gan tās joprojām vēl pastāvēja. Minēto divējādo amatnieku grupējumu tiesiskais stāvoklis maz atšķirās.

1889. gada tiesu reformas Baltijas guberņās gan likvidēja pilsētas rāti, kurai pēdējā laikā bija atstāta vienīgi tiesas kompetence, tomēr abas gildes šis likums neskāra, un tās turpināja pastāvēt. Tādējādi tālāk tika iedragāta sensenā Rīgas birģeru kārtā, tā sauktā *triju nogrupējumu savienība* (Dreistände-Verfassung, союз трех учреждений),¹ — rātes patricieši, Lielās gildes tirgotāji un Mazās gildes amatnieki.

Baltijas novada buržuāzija. Līdz ar kapitalisma attīstību pilsētās un laukos no feodālo vācu birģeru un dižciltīgo muižnieku vidus izvirzījās lieluzņēmēji rūpniecībā un tirdzniecībā. Tādējādi vietējie *vācieši* bija pirmie Baltijas buržuāzijas pārstāvji. Drīz tiem sekoja *krievu* buržuāzija, kuru kapitālu ieguldījumi dažādos vietējos uzņēmumos pieauga ar katru dienu. Sakarā ar mantisko diferenciaciju radās arī sākotnējā *latviešu* un *igauņu* buržuāzija. To pārstāvēja lauku tirgotāji, dzirnavu, krogu, ķieģeļu cepļu, nelielu muižu un lielu lauku māju turētāji, kas izmantoja algotu darba spēku, kā arī lielo māju īpašnieki (t. s. «pelēkie baroni»). No pilsētās ieplūdušo zemnieku vidus daži izvirzījās kā iebraucamo vietu, restorānu, viesnīcu turētāji, mazāki tirgotāji, nelielu rūpniecības uzņēmumu īpašnieki un namsaimnieki.

Vācu muižnieki un pilsētu birģeri, kuru rokās atradās ekonomiskā un politiskā vara, visādi kavēja latviešu un igauņu buržuāzijas attīstību, neļaujot tai izvirzīties preču nojēta tirgos, u. c. Topošā latviešu buržuāzija uzsāka ideoloģisku cīņu par vienlīdzīgām tiesībām tirdzniecības un rūpniecības pasākumos. Raksturīga šai ziņā bija tā saucamā *jaunlatviešu kustība* XIX gs. 60.—70. gados,² kuras izcilākie pārstāvji bija K. Valdemārs, K. Biezbārdis, A. Spāģis, K. Barons, A. Kronvalds u. c. Viņi aicināja latviešus uzkrāt bagātības un dibināt savus uzņēmumus. Jaunlatvieši orientējās uz krievu buržuāziju (slavofiliem) un cerēja ar čāra atbalstu panākt vēlamās reformas. Šī kustība nebija visas tautas kustība. Tās pārstāvji būtībā bija tikai topošās latviešu buržuāzijas interešu cīnītāji, kas uzstājās galvenokārt pret vācu muižniekiem un birģeriem. Par preses orgānu jaunlatvieši sākumā izmantoja «Mājas Viesi», bet tas drīz nokļuva vācu muižnieku un birģeru ietekmē. No 1862. gada līdz 1865. gadam viņi izdeva «Pēterburgas Avīzes»

¹ Denkschrift über das Wesen und Wirken der alten Drei-Stände-Verfassung in Riga. Riga, 1896.

² J. Bumbiers, K. Graudiņš, J. Krastiņš, V. Miške, V. Samsons, E. Sokols, K. Strazdiņš, P. Valeskalns, J. Zutis. Par jaunlatviešu kustības raksturu un par diskusiju šajā jautājumā. — Padomju Latvijas Komunisti, 1960, Nr. 1, 15.—21. lpp.

(mērens liberālās buržuāzijas laikraksts). Jaunlatvieši savus mērķus cerēja sasniegt reformu ceļā un neatzina revolucionāro masu kustību. Šai ziņā viņu uzskati atšķīrās no Krievijas revolucionāro demokrātu A. Hercena, V. Beļinska, N. Čerņiņevska un N. Dobroļubova uzskatiem. Jaunlatviešu kustība tikai savas darbības sākumā vērtējama kā progresīva, jo tai bija antifeodāls, pret vācu muižniecību vērsts saturs. Turpretī vēlāk tā pārauga šauri nacionālās buržuāzijas kustībā un kļuva reakcionāra. Šo pārvērtību trāpīgi raksturojis Fr. Roziņš: «... tie vīri, kas 1860. g. pulcējās ap «Pēterburgas Avīzēm» un aģitēja pret junkuru nekaunību, bij savu mērķi puslīdz sasnieguši ar saimnieku šķiras interešu nodrošināšanu. Viņi mierīgi nozuda no politiskās skatuves. Bet viņu iekustinātā un kā zemnieku reālo, materiālo prasību ideoloģiskais ietērpums lietotā tautības ideja palika. Tikai tagad vairs šīs tautības vārdā necīnījās apspiesti un izbaduši zemnieki pret nekautīgiem junkuriem un riebigiem pātaru tēviņiem, bet paēduši saimnieki un latviešu birģeļi šīs idejas vārdā dancoja uz labdarības (!) un zaļumu ballēm, rīkoja dziedamus svētkus un mācīja tautu list uz vēdera un no dieva puses neizrādīt necienību pret 60. gados nodibināto kārtību.»¹

Apskatāmā perioda beigās no zemniecības pamatmasas atdalījās tās virsslānis — *lielsaimnieki* —, kas pieslējās buržuāzijai kā ekonomiski, tā ideoloģiski. Tie bija lielu zemnieku māju īpašnieki (40—100 deset. zemes), kas ekspluatēja četrus un vairāk algotus strādniekus, kā arī lietoja lauksaimniecības mašīnas (latviešu lauku buržuāzija). Tautā viņi ieguva palamu «pelēkie baroni». Tomēr juridiski arī lielsaimnieki vēl skaitījās zemnieku kārtas piederīgie (крестьянское сословие, Bauerstand), un viņiem piemēroja iepriekš minētos zemnieku likumus.

2. EKSPLUATĒTĀ ŠKIRA

Zemniecības pamatmasa (darba zemniecība), no kuras šai periodā šķiriski atdalījās lielsaimnieki, joprojām palika zemnieku kārtas pamatsastāvs, kas kapitālisma attīstības rezultātā mantiski tālāk diferencējās sīkgruntniekos, rentniekos, pusgraudniekos, kalpos, laukstrādniekos u. c. Lielum lielais vairums šai zemniecības pamatmasā bija bezzemnieki.²

Apskatāmā periodā zemnieku juridisko stāvokli Kurzemes guberņā noteica 1817. g. zemnieku nolikums, Igaunijas guberņā — 1856. g. zemnieku nolikums³ un Vidzemes guberņā — 1860. g. Vidzemes zemnieku nolikums, kas stājās spēkā ar 1863. g. 24.

¹ Fr. Roziņš. Latviešu zemnieks. — Rakstu izlase, II, 347. un 348. lpp.

² В. О. Миллер. Создание Советской государственности в Латвии. «Зинатне», Р., 1967, 37. un 38. lpp.

³ Положение о крестьянах Эстляндской губернии 5 июля 1856 года. — Пслн. Собр. Зак., № 30693.

jūniju.¹ Pēc dzimtbūšanas atcelšanas zemes iepirkšana zemnieku īpašumā norisēja gaužām lēni, jo zemniekiem nebija līdzekļu un arī muižnieki zemi ne labprāt pārdeva. Muižniekiem bija izdevīgāk zemnieku mājas iznomāt, jo tad viņi varēja paaugstināt nomas maksu pēc savas patikas. Ar 1860. gadu Valsts Domēņu ministrija plašos apmēros sāka pārdot zemniekiem kroņa mājas. Minētais 1860. g. Vidzemes zemnieku nolikums visumā atstāja spēkā 1819. g. zemnieku likuma noteikumus par «brīvajiem» kontraktiem māju iznomāšanā un pārdošanā (119.—228. p.), kā arī 1849. g. zemnieku likuma noteikumus par zemnieku zemes norobežoto daļu (kvotes zemi), kas atšķirībā no zemniekiem iznomājamās vai pārdodamās zemes (vaku zemes) atradās muižnieka brīvā rīcībā.² Nomas līgumus (renteskontraktus) muižnieki ar zemniekiem slēdza uz 12 gadiem. Ja nomnieks pārkāpa kaut vienu nomas līguma noteikumu, muižnieks viņu varēja izlikt no mājām. Raksturīgi, ka līdz 1865. gadam minētais Vidzemes zemnieku nolikums atļāva slēgt tādu nomas līgumus, kuros maksas vietā bija paredzēts *personiskais darbs* (вознаграждение работой, арендная повинность, die Frohnpacht, der Knechtvertrag) vai daļēji *naturālas nodevas* (вещественная дань, Naturalgabe) (149. un 150. p.). Šie panti būtībā paredzēja dzimtbūniecisko klaušu un nodevu atjaunošanu nomas līguma formā. Drīz gan šos vācu muižnieku nekaunīgi ieviestos pantus Krievijas impērijas vara atcēla.³

Mājas drīkstēja pārdot ne tikai bijušajiem nomniekiem, bet arī svešiem pircējiem, pat personām, kas nepiederēja pie zemnieku kārtas. Muižnieki, kad viņiem tas bija izdevīgi, praktizēja tā saucamo «*māju spridzināšanu*» («Gesindesprengung»), likvidējot tās kā atsevišķu objektu un pievienojot muižas zemei, kaut gan likums tādu rīcību aizliedza (vaku zemi nedrīkstēja pievienot muižai, bet tikai iznomāt vai pārdot).

1860. gada Vidzemes zemnieku nolikums saglabāja un precīzāk noformulēja *dzelzs inventāra* institūtu (124.—133. p.; железный инвентарь, das eiserne Inventarium), kas kā īpašs ekspluatācijas slogs gulās uz zemnieku mājas nomnieku — rentnieku pleciem. Gandrīz viss māju inventārs (kustamas lietas) skaitījās *nomas māju piederums*, tātad kopā ar mājām *muižnieka īpašums*. Arī mantošanas gadījumā dzelzs inventārs nedalīts palika tā mantnieka rīcībā, kuram pienācās mājas. Tikai tajos gadījumos, kad pašas mājas tika dalītas kā saimniecības objekts (tas varēja no-

¹ Указ Лифл. Губ. Правл. 7 июня 1863 г., № 53.

² Пол. о крест. Лифл. губ. 1860 г., § 9: «Часть прежней крестьянской земли, присоединенная к мызной по силе §§ 8—13 Уложения 1849 года, сохраняется на время податное свойство».

³ Указ. Лифл. Губ. Правл. 14 Мая 1865 г., № 54: «Совершение новых арендных контрактов, обусловливающих издельных и смешанных повинности, запрещено, а отбывание действующих еще, на основании контрактов, издельных и смешанных, повинностей повсеместно прекращено 23 апреля 1868 года».

tikt vienīgi ar muižnieka ziņu), dzelzs inventārs bija jādala proporcionāli jauno saimniecības objektu lielumam. Tādējādi muižniekiem piederēja ne tikai zemnieku mājas, bet lielā mērā arī to iedzīve (lopi, sēkla u. c.), kas pavēra iespējas visnekaunīgākai zemnieku izmantošanai. Dzelzs inventāra lielums atbilstoši zemes platībai bija noteikts īpašā tabulā.¹ Viszemākais tas bija 2/24 arkla zemes platības mājām: 1 zirgs, 2 liellopi un 6 pūri sēklas labības; vislielākais — 1 12/24 arkla zemes platības saimniecībai — 10 zirgi, 31 liellops un 63 pūri sēklas labības. Tādējādi dzelzs inventāra institūts kā nomnieku izmantošanas paņēmieni tika saglabāts un vēl efektīvāk izteikts atbilstoši topošā kapitālisma apstākļiem arī Vidzemes 1860. gada zemnieku likumā.

Kapitālismam tālāk attīstoties, Baltijas vācu muižnieki uz ilggadējiem maksāšanas noteikumiem sāka pārdot zemniekiem viņu līdzšinējās nomas mājas un zemi.

Kurzemes guberņā 1863. g. 6. septembrī tika izdoti papildu noteikumi 1817. g. zemnieku likumam.² Tie paredzēja Kurzemes zemniekiem tiesību iegūt īpašumā mājas un zemi, labprātīgi vienojoties ar muižnieku.

Bez tam šie noteikumi arī paredzēja zemniekiem garākus nomas līgumu termiņus (ne īsākus par 12 gadiem).³

Kurzemes zemnieku māju nomas līgumos paredzētas pat muižnieku tiesības (romiešu legālās ķīlu tiesības) uz visu nomas mājas saimnieka un saimnieces personisko mantu, kas šai mājā ienesta vai ievesta (latīn. — *illata, inducta*). Šis romiešu tiesību institūts tika piemērots, lai muižniekiem nodrošinātu nomas maksu. Vērojams, ka Kurzemē romiešu tiesību institūtus diezgan plaši sāka ieviest arī zemnieku civiltiesībās.

Pēc 1865. gada Krievijas cara valdība ieteica Baltijas muižniekiem turpmāk vairs neslēgt ar zemniekiem nomas līgumus, bet dot priekšroku māju pirkšanas un pārdošanas līgumiem. Turpmāk māju pārdošana Baltijas guberņās ieguva masveida raksturu. Muižnieki izgatavoja iespiestus līguma formulārus vācu un latviešu vai igauņu valodās, kur atlika tikai ierakstīt pārdevēja un pircēja vārdus. Tā kā zemnieki bija spējīgi iemaksāt tikai nelielu pirkuma maksas daļu, tad parāds tika noformēts ar kredītiestādes starpniecību uz mājām, inventāru, kā arī visu saimnieka un saimnieces personisko mantu.

Kurzemes guberņā zemnieku māju pārdošanas un pirkšanas līgumos, tāpat kā agrāk nomas līgumos, vērojama liela romiešu

¹ Приложение к статье 124 Пол. о крест. Лифл. губ. 1860.

² Высочайше утвержденныя Правила, на основании которых могут быть приобретаемы крестьянами в собственность участки помещичьей земли (Gesinde) и заключаемы арендные договоры в Курляндской губернии. — Полн. Собр. Зак., № 40034 а.

³ Aizupes-Variebes-Dziru muiža Aizupes un Matkules pagastā. «Pacht-Contract» — zemnieku māju nomas līgums (kontrakte). Iespiests formulārs. Brošēts. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rēkrakstu nod., R X 100K, 5. apr., 14. apvāks.

tiesību ietekme. Līguma paraugformulārs tika sastādīts tā, lai maksimāli nodrošinātu muižnieku kā pārdevēju intereses, dažos gadījumos pat atkāpjoties no vispārāztītiem romiešu tiesību principiem. Šai ziņā raksturīgi bija Kables muižas zemnieku māju pārdošanas un pirkšanas līgumi («kuntraktes»).¹

Zemnieks kā mājas pircējs bija spiests uzņemties bankā parādu trūkstošās summas apmērā, ko viņa vietā banka samaksāja muižniekam: «Pirzejs usņem par sawu parahdu to no Kursemmes Kreditbeedribas us to pahrdohtu mahju *kihlu grahmatu-parahdu*² eeksch ta leeluma, ka no Kreditbeedribas jau skaidrā naudā... (nesamaksātā pirkuma summa. — V. K.) ismaksahs irr.» Par minēto nesamaksāto pirkuma maksas summu banka gadā pieprasīja 7%, vēlāk 5%.

Muižnieks, motivējot ar to, ka zemnieks iemaksājis tikai mazu daļu no pirkšanas maksas, vēl paturēja kontroles tiesības pār pārdotām mājām līdz parāda galīgai samaksai.

Pirkšanas-pārdošanas līgumi aizliedza no māju robežām izvest sienu un salmus, paredzot saimniekam par katru izvestu birkavu naudas sodu («pie strahpeš no trihs rubl. sudrabba»).

Saskaņā ar Kurzemes zemnieku māju pārdošanas un pirkšanas līgumiem par saistību izpildi atbildēja ne vien saimnieks kā pircējs ar visu, kas tam piederēja, bet arī viņa sieva ar visu savu varbūtējo personisko mantu. Zemnieka sievas iesaistīšanos vīra parādā apliecināja speciāli pieaicināts cits vīrietis — asistents («lihds parakstijusees laulata draudsene... ar ihpaschi preeksch tam usluhgtu asistentu»).³

Līgumos pretēji romiešu tiesību principam, ka sievietes galvojums nav saistošs (*senatus consultum Velleianum*), Kurzemes muižnieki savās interesēs piespieda zemnieku sievas, parasti lasīt un rakstīt nepratējus lauku cilvēkus, atteikties no tām juridiskajām priekšrocībām, kādas bija paredzētas dižciltīgajām Kurzemes sievietēm: «...kā viņa pahrdeweja pirkšanas naudas-

¹ *Kables muiža*. (Kabillen) Kables pagastā, «Verkauf und Kauf-Contract Kabillenschen Gesindes Kischke Kalne». «*Kables Kischke kalne mahju pahrdošanas un pirkšanas kuntrakte*. Tā notizis Kables muischā tanā 29 Aprilī 1881.» Iespiests formulārs ar rokraksta ierakstiem un parakstiem. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100K, 5. apr., 26. apvāks; «Verkauf und Kauf-Contract des Kabillenschen Gesindes Gerreneek». «*Kables Gerreneek mahju pahrdošanas un pirkšanas kuntrakte*. Tā notizis Kables muischā tai 5 Mai 1880.» Iespiests formulārs ar rokraksta ierakstiem un parakstiem. Brošēts. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100K, 5. apr., 25. apv.; «Verkauf und Kauf-Contract des Kabillenschen Gesindes Pohle Uppe». «*Kables Pohle Uppe mahju pahrdošanas un pirkšanas kuntrakte*. Tā notizis Kables muischā tai 5 Mai 1880.» Iespiests formulārs ar rokraksta ierakstiem. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100K, 5. apr., 27. apv.

² Vācu tekstā: «Hypothekarisch ruhende Pfandbriefschuld an den Kurländischen Creditverein in dem vom Creditvereine effectiv ausgekehrten Capitalbetrage.»

³ Asistents — vīrietis kā padomdevējs sievietei, kura viena pati «nebija spējīga izprast» civiltiesiskos līgumus. Romiešu tiesību institūts.

parahdam un viņa peederumam, ka arī zītahm pahrdeveja praischanahm par labu atsakahs neween tikai wisahm tahm rektehms un teesibahm, kas peeder seewischku kahrtai un ihpaschi laulatahm seewahm pehz likumeem par sawu eewesto mantu, swehrestibas weetā sazidama: «Tik teescham, ka man Deews palihds un viņa swehtais ewangeliums Amen», bet arī galwo, wisu sawu tagadejo un nahkamo, kustamo un nekustamo mantibu eekihladama, par to, ka pirzejs wisus sawus kontraktes nolihgumus rik-tigi un pilnigi pee laika ispildihs.»

Vācu tekstā šie juridiskie noteikumi bija formulēti un motivēti daudz precīzāk.¹ Tie ne tikai pazemoja, bet arī nekaunīgi izman-toja vienkāršo, neskoloto lauku sievieti.

Lai Kurzemes zemnieks nevarētu nākotnē ierosināt sūdzību pret savu bijušo kungu un apstrīdēt līgumu uz tā pamata, ka viņš par savu māju samaksājis pārāk dārgi (vairāk nekā divreiz dārgāk par tās īsteno vērtību), minētā līgumā jau iepriekš paredzēts, ka abas puses atsakās no pārmērīgā pametuma tiesībām (laesio enormis).

Arī Vidzemē pēc 1865. gada strauji vērsās plašumā zemnieku māju pārdošana.² Praksē tika pielietoti iespiesti tipveida līgumu teksti vācu un latviešu vai igauņu valodās. Muižnieku nolūks bija savus nomu māju zemniekus turpmāk juridiski noformēt par šo māju īpašniekiem, reizē uzliekot tiem milzīgu parādu nastu ar kredītbiedrības starpniecību.

Baltijas guberņu zemnieki cieta arī no vācu muižnieku dažādām pātvarībām. Muižnieki nerēķinājās ar pastāvošajiem likumiem, t. i., neievēroja tos tajos gadījumos, kad viņiem likuma noteikumi bija neizdevīgi. Zemnieki savu taisnību nepanāca arī

¹ «... unter Verzichtleistung auf alle dem weiblichen Geschlechte und den Ehefrauen insbesondere zu Gunsten verordneten Rechtswohlthaten, namentlich auf Scum Vellejanum und die Auth. Cod., si qua mulier, und zwar unter den feierlichen Eidesworten: «So wahr mir Gott helfe und sein heiliges Evangelium Amen» nicht nur dem Vorzugsrechte ihren Illaten entsagt, sondern auch, unter Verpfändung ihres gesammten gegenwärtigen und zukünftigen, beweglichen und unbeweglichen Vermögens für die prompte Erfüllung der sämmlichen contractlichen Verpflichtungen des Käufers, die expromissarische Caution leistet.»

² *Stukmaņu muiža* (Stockmannshof) Stukmaņu pagastā. Zemnieku māju «Jokuma», «Silajuču» un «Lejassalu» *pirkšanas-pārdošanas līgumi*, 1865—1889, latv., krievu un vācu val. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 5. apr., 25. apvāks. Dokumentu formulāri un rokraksti. *Ternejas muiža* (Rujen-Torney) Ternejas pagastā. Zemnieku mājas iepirkšanas līgums, 1886, g. 10. febr. Ilzenē; latv. un vācu val. Barona Kampenhauzena ieraksts iespiestā formulārā. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 5. apr., 26. apvāks. *Inciema muiža* (Inzeem mit Krüdennerhof) Lēdurgas pagastā. «Juglas» māju pirkšanas-pārdošanas līgums, 1881; Inciemā, latv. un vācu val. Muižas rakstveža aizpildīts iespiests formulārs ar papildinājumiem un parakstiem. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 5. apr., 10. apvāks. *Ilzenes muiža* (Hlsen) Ilzenes pagastā. Zemnieku māju iepirkšanas un citi līgumi un iekilāšanas dokumenti, 1881—1903. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 5. apr., 9. apvāks.

tiesas ceļā. Impērijas iestādes XIX gs. otrajā pusē bija saņēmušas ap 20 tūkst. zemnieku sūdzību. Lielas nelikumības un patvarības pret zemniekiem atklāja senators N. A. Manaseina revīzija Vidzemē un Kurzemē 1882.—1883. g.¹ Revīzijas ziņojumā caram teikts: «...iedrošinos vispadevīgi ziņot jūsu ķeizariskajai majestātei, ka likumdošanas akts, kas sekoja Vidzemes zemnieku personīgai atbrīvošanai no dzimtbūšanas (1819. gadā), pielaisti daudzi noteikumi, kas, pēc manām domām, neapšaubāmi kaitīgi Vidzemes guberņas zemnieku labklājībai un pie tam daudzējādā ziņā, pārķāpjot vai pat pilnīgi atceļot viņiem agrāk pieredējušās un viņiem apstiprinātās tiesības...»

Cars Aleksandrs III tomēr atzina, ka radikālas reformas Baltijas novadā nav nepieciešamas. Līdz ar to asās šķiru pretrunas starp muižniekiem un zemniekiem nemazinājās.

XIX gs. otrajā pusē šķiru pretrunas nobrieda arī pašā zemniecībā (starp saimniekiem un laukstrādniekiem). Kapitālisma attīstības ietekmē bija izveidojies zemnieku buržuāziskais virsslānis — lielu māju īpašnieki vai nomnieki —, kas ražoja produktus tirgum, lai iegūtu peļņu. Viņi uz līguma pamata izmantoja algotu darba spēku — kalpus, vaļiniekus, puišus, meitas un citus bezzemniekus. Patriarhālās saimes attiecības starp saimnieku un saimes ļaudīm strauji izzuda. Darba devēji, dzīdamies pēc peļņas, maksāja iespējami zemas algas, neuzlaboja gājēju dzīves apstākļus un maksimāli izmantoja neregulāro darba laiku. Turpretī laukstrādnieki pastiprināja cīņu par savu eksistenci un dzīves apstākļu uzlabošanu. Sevišķi spilgti jaunās saimnieku un laukstrādnieku darba attiecības iezīmējās *Zemgales novadā*, jo tur kapitālisma attīstība lauksaimniecībā norisēja straujāk.² Lauku bezzemnieku masas (lauku proletariāts) pēc sava dzīves veida arvien vairāk sāka līdzināties pilsētu strādniekiem.

Šai periodā zemniecība īpatnēji attīstījās *Latgalē* (Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos), kas toreiz administratīvi vēl piederēja pie Vitebskas guberņas un tāpēc neskaitījās Baltijas novada teritorijā. Seit, tāpat kā visā Krievijā, dzimtbūšanu atcēla tikai 1861. g. 19. februārī,³ pie tam ar citādiem noteikumiem nekā Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņās. Latgalē pastāvēja *sādžas kopība* (obščina), ko saglabāja arī pēc brīvlaišanas. Zemniekiem atstāja daļu no tās zemes, ko viņi pirms reformas lietoja kā dzimtcilvēki, un piespieda to izpirkt par nesamērīgi augstām cenām: «Sakarā ar «atbrīvošanu» zemniekus piespieda «izpirkt» viņu pašu zemi, pie kam noplēsa *divkārt* un *trīskārt* dārgāk par patieso zemes cenu.»⁴ Rezultātā zemnieks varēja iegūt zemi iero-

¹ Manaseina revīzija. Materiāli Latvijas PSR vēstures pētīšanai (red. A. Drizulis). LVU, R., 1949, 279. un 280. lpp.

² S. Cimmermanis. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. LPSR ZA izdevn., R., 1959.

³ Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. Гос. изд. юрид. лит., М., 1954, 31.—132. lpp.

⁴ V. I. Ļeņins. Raksti, 17. sēj., 91. lpp.

bežotā īpašumā kā občīnas loceklis. Latgalē, kas bija viens no Baltkrievijas (Vitebskas guberņas) atpalikušiem nostūriem, zemnieku rīcībā bija maz zemes. Zemnieki, muižās pildīdami pārmērīgas kļaušas, paši dzīvoja lielā trūkumā. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas viņu ekonomiskais stāvoklis neuzlabojās. Zemnieku rīcībā pārgāja tikai 41% no visas privātās zemes; vairums zemes joprojām palika muižnieku rokās. Daļa zemnieku (73,4%) zemi nedabūja nemaz.¹ Turpmāk Latgales zemnieki, lai varētu eksistēt, bija spiesti slēgt ar muižniekiem dažādus papildu līgumus un vienošanās (nomas, pusgrauda un citus līgumus). Līdz ar 1861. gada reformu Latgales zemniekiem vairs nebija paredzētas līdz tam pastāvošās servitūtu tiesības muižu mežos (ganīt lopus, lasīt sēnes un ogas). Tas trūcīgo zemnieku stāvokli vēl vairāk pasliktināja. Daudzi Latgales sīkie zemnieki, lai kaut kā nopelnītu iztiku, meklēja darbu citās guberņās. XIX gs. beigās sekoja Latgales zemnieku masveida izejošana, it sevišķi uz Sibīriju.² Dzimtbūšanas atcelšana Latgalē sekmēja kapitālisma attīstību. Trūcīgo zemnieku izputēšanu izmantoja turīgākie kaimiņi, kas uz izdevīgiem noteikumiem nopirka izputējušo zemnieku zemi un tādējādi paplašināja savas saimniecības. Tā Latgalē radās lauku buržuāzijas elementi. Vienlaikus te sākās arī kustība par izdališanos no sādžām viensētās.³

Proletariāts Baltijas guberņās attīstījās kā Viskrievijas proletariāta sastāvdaļa.⁴ Pārejot no manufaktūrām uz fabrikām ar algotu darba spēku, veidojās Krievijas rūpniecības proletariāts — vistrūcīgākā un visapspiestākā, bet reizē visrevolucionārākā šķira. Strādnieku skaita ziņā Rīga ierindojās tūlīt aiz Pēterburgas un Maskavas. 1875. gadā Rīgas rūpniecības uzņēmumos strādāja 11 tūkst. strādnieku, bet 1900. gadā — jau 47 tūkst. Strādnieku skaits turpināja augt arī citās Baltijas novada pilsētās.

Pēc īslaicīgas krīzes 1891. gadā visā Krievijā atkal iestājās rūpniecības uzplaukums. Baltijas novadā visvairāk attīstījās metālapstrādāšana un plaša dzelzceļu būve. Gausāk rūpniecība attīstījās Latgalē. Tās pusamatnieciskie uzņēmumi ražoja produkciju galvenokārt vietējam tirgum.

Baltijas proletariāta nacionālais sastāvs bija ļoti raibs — latvieši, igauņi, krievi, poļi, lietuvieši, ebreji u. c.

¹ B. Brežgo. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861—1914. LVI, R., 1954, 20.—31. lpp.

² Turpat, 112.—120. lpp.

³ Turpat, 75.—80. lpp.

⁴ V. I. Ļepins. Raksti, 3. sēj., 459. un 460. lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, I, 1893—1919. LVI, R., 1961, 10.—45. lpp.; Latvijas PSR vēsture, II sēj. LPSR ZA izdevn., R., 1955, 64.—81. lpp.; История Эстонской ССР, II. Акад. Наук Эст. ССР, изд. «Ээсти Раамат», Таллин, 1966, 183.—201. lpp.; Б. Я. Вилкс. Формирование промышленного пролетариата в Латвии. Р., 1957.

Strādnieku stāvoklis Baltijas gubernās bija tikpat grūts un nepanesams kā visā pārējā Krievijā. Darba aizsardzības nebija tikpat kā nekādas. Fabrikās strādāja 11—14 un vēl vairāk stundu dienā. Peļņas kārie uzņēmēji fabriku telpās neierīkoja pat elementārās darba drošības ierīces, ventilāciju un pietiekamu apsildīšanu. Tāpēc notika daudz nelaiemes un slimības gadījumu. Zemās algas, no kurām bieži atskaitīja dažādas soda naudas, nepietika iztikai, it sevišķi ģimenes cilvēkiem. Alkatīgie fabrikanti par ļoti zemu atalgojumu labprāt izmantoja arī sievietes un pusaudžu darbu.

XIX gs. 70. un 80. gados Krievijas strādnieki uzsāka šķiru cīņu pret kapitālistiem, kas galvenokārt izpaudās streiku kustībā. Sākumā gan tā bija stihiska, nesaskaņota, tomēr pakāpeniski kļuva arvien organizētāka. 1879. un 1880. gadā Krievijā bija revolucionāra situācija. Taču strādnieku un zemnieku kustība vēl nebija tik nobriedusi, lai gāztu cara patvaldību. Sai laikā Krievijas proletariātam vēl nebija ar masām saistītas revolucionāras partijas, kas prastu izvirzīt zinātniski pamatotas cīņas lozungus un uzņemtos revolucionārās kustības praktisko vadību.

Savu šķiras organizāciju līdz pat 90. gadu sākumam nebija arī strādniekiem Latvijas teritorijā. Narodņicisma kustība, kas bija izplatīta Krievijā, Baltijas novadā bija tikko jūtama.

Ar 1883. gadu Krievijā sistemātiski sāka studēt marksismu. Dibinājās marksistiskie pulciņi, kas marksisma idejas ienesa strādnieku kustībā. Strādnieku šķiras idejiskā vadība nostiprinājās pēc tam, kad V. I. Ņeņina vadībā Pēterburgas nelegālie pulciņi 1895. gadā apvienojās «Cīņas savienībā strādnieku šķiras atbrīvošanai». V. I. Ņeņins norādīja, ka galvenais revolucionārais spēks ir zinātniskā sociālisma idejām apbruņots proletariāts.¹ V. I. Ņeņins spilgti raksturoja tālaika Krievijas strādnieku beztiesisko stāvokli un nosprauda proletariāta un visas darba tautas atbrīvošanas ceļu: «Krievijas strādnieki spiesti dzīvot tādos apstākļos, ka viņiem trūkst pat visvienkāršāko pilsoņu tiesību. Viņi nedrīkst ne sapulcēties, ne kopīgi apspriest savas vajadzības, ne dibināt biedrības, ne iespiest presē savas prāsības, citiem vārdiem — valsts likumi ne tikvien kā sastādīti kapitālistu šķiras interesēs, bet tie tieši ļaupa strādniekiem katru iespēju ietekmēt šos likumus un panākt to grozīšanu.»² «Tādējādi mēs redzam, ka strādnieku šķiras cīņai pret kapitālistu šķiru nepieciešami jābūt politiskai cīņai... kad strādnieki saliedēties un apvienosies vienas politiskas partijas vadībā, viņi pratis piespiest valdību padoties, pratis sev un visai krievu tautai iekarot politisko brīvību!»³

V. I. Ņeņina idejas dziļi ietekmēja strādnieku kustību Baltijā. 90. gados pirmie marksistiskie pulciņi nodibinājās Liepājā, Rīgā, Tallinā u. c. Jau 1893. gadā pie Tērbatas universitātes izveidojās

¹ V. I. Ņeņins. Raksti, 1. sēj., 267. lpp.

² V. I. Ņeņins. Raksti, 2. sēj., 91. lpp.

³ Turpat, 97. un 98.* lpp.

marksistisks krievu studentu pulciņš, kam bija sakari ar igauņu un latviešu progresīvajiem studentiem. Rīgas Politehniskā institūta revolucionāro studentu marksistiskie pulciņi nodibināja ciešus sakarus ar Rīgas strādnieku pulciņiem.

Marksisma ideju studēšanā un propagandēšanā izcila nozīme bija latviešu demokrātiskās inteligences darbībai. Šo kustību 90. gadu sākumā sāka saukt par *Jauno strāvu*. Tās redzamākie pārstāvji bija P. Stučka, J. Pliekšāns (Rainis), F. Roziņš, J. Jansons-Brauns, P. Dauge u. c. Par Jaunās strāvas idejisko centru kļuva laikraksts «Dienas Lapa», ko pārmaiņus rediģēja P. Stučka un Rainis. Tas bija legāls izdevums, bet revolucionāro ideju dēļ tika vajāts un beidzot slēgts. Jaunās strāvas darbinieki raksturojami kā revolucionāri demokrāti, kas neaprobežojās tikai ar marksisma ideju propagandu, bet arī uzturēja ciešus sakarus ar strādnieku pulciņiem un aktīvi piedalījās revolucionārajā darbībā.

3. §. PĀRVALDES UN TIESU REFORMAS BALTIJAS GUBERNĀS

Arī XIX gs. otrajā pusē Baltijas guberņas pārvaldīja gubernatori un visām trim guberņām viens kopīgs ģenerālgubernators, kura amatu gan 1876. gadā likvidēja. Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes guberņas savu vēsturisko un tiesisko īpatnību dēļ turpināja pastāvēt kā atsevišķs Baltijas novads. Vācu muižnieku privilēģijas un ekonomiskās priekšrocības te joprojām palika neskartas. Tikai vēlāk sakarā ar revolucionārās kustības pieaugumu Baltijas provincēs un Krievijas ārpolitiskajiem apsvērumiem cara valdība daļēji sašaurināja Baltijas vācu muižniecības privilēģijas. Lai Baltijā nostiprinātu Krievijas impērijas varu, šai novadā tika īstenotas dažas pārvaldes un tiesu reformas.

1888. gada 9. jūnija likums par policijas reformu Baltijas guberņās.¹ Šis likums ieviesa centralizēto impērijas policijas pārvaldes sistēmu arī Baltijas novadā, atceļot vācu birģeru policijas iestādes pilsētās un vācu muižnieku policijas orgānus laukos. Pilsētās iecēla policmeistarus (Rīgā un Jelgavā vēl īpašas policijas valdes), bet apriņķos — apriņķa priekšniekus un to palīgus. Turpmāk policijas iestādes darbojās ne vairs vācu, bet krievu valodā. Pagastu policija (pagasta vecākais un viņa palīgi) palika, bet to pakļāva apriņķa priekšnieka un guberņas valdes uzraudzībai. Centrālā policijas pārvalde varēja atcelt pagasta policijas rīkojumus un sodīt tās amatpersonas. Tādējādi vācu muižnieku vara pagastos bija sašaurināta, bet ne likvidēta. Pagastu un apriņķu policijas pienākums joprojām bija sargāt vietējo muižnieku intereses.

¹ О преобразовании полиции в Прибалтийских губерниях. — Полн. Собр. Зак., т. VIII, № 5308.

Изданіе неофициальное.

Keisara Aleksandra II.

Teesu Ustawi

isdoti us

Keisara

ALEXANDRA ALEXANDROWITSCHA

parwehli.

Behž 1883. g. isdewuma un 1886. un 1887. g. turpinajumeem
un

Nosikumi

par

teesu un semneeku cestahšču reformu Baltijas gubernās

un

Nosazijumi

par

šo likumu spēhtā zelschanu.

Teesleetu Ministerijas usdewumā pahrtulkojis Kurfemes Gubernas Prokurora Beedrs

A. Stērste.

Jelgavā.

Drukats Siesla'da drukatavā

1889.

A. Stērstes tulkotā likumkrājuma (1889. g.) titullapa.

1889. gada 9. jūlija likums par tiesu reformu Baltijas gubernās¹ noteica, ka Krievijas impērijas 1864. gada tiesu ustavi (учреждение судебных установлений, устав гражданского судопроизводства, устав уголовного судопроизводства) tiek piemēroti arī Baltijas gubernās.

Līdz ar to Baltijas vecās feodālās kārtu tiesas (hoftiesas, zemes tiesas, maģistrāti u. c.) tika nomainītas ar buržuāziska rakstura Krievijas impērijas tiesām. Tieslietu ministrs iecēla vienpersoniskas *miertiesas* (мировые судьи — miertiesneši). To apelācijas instances bija miertiesnešu sapulces (съезды мировых судей), kas sanāca spriest tiesu tikai pa sesijām (kanceleja darbojās nepārtraukti). Kā augstākās tiesas arī Baltijas gubernās tika nodibinātas *apgabaltiesas* (окружные суды), kas izsprieda svarīgākās civillietas un krimināllietas. Latvijas teritorijā apgabaltiesas bija Rīgā, Jelgavā, Liepājā un Daugavpilī (ši pilsēta piederēja Vitebskas gubernai un neskaitījās Baltijas novadā). Atšķirībā no citu gubernu apgabaltiesām Baltijas apgabaltiesās nebija paredzēti zvērinātie piesēdētāji (zvērināto sols, скамья присяжных), kuriem bija atļauts spriest tiesu, vadoties vienīgi no savas sirdsapziņas, dažos gadījumos pat pretēji likumam. Baltijas provincēs netika nodibināta arī tiesu palāta (apelācijas instance apgabaltiesām). Visas vietējās apgabaltiesas skaitījās padotas tiesu palātai Pēterburgā. Tātad Baltijas apgabaltiesu spriedumus varēja pārsūdzēt apelācijas kārtībā tikai Pēterburgas tiesu palātā. Trūcīgo iedzīvotāju slāņiem tās, protams, nebija iespējams. Bagātie ļaudis — Baltijas muižnieki un buržuāzija — savas lietas vēl varēja pārsūdzēt kasācijas kārtībā uz visaugstāko impērijas tiesu iestādi — senātu Pēterburgā (tas prasīja lielus izdevumus). Zemniekiem un strādniekiem šī tālā un dārgā tiesa praktiski tikpat kā nebija pieejama.

Līdz ar tiesu reformu Baltijas gubernās stājās spēkā arī Krievijas impērijas *prokuratūras* un *advokatūras* noteikumi. Pie apgabaltiesām nodibināja prokurora un prokurora biedru (palīgu) amatus. Prokurori tika iecelti amatā ar «Visaugstākā pavēli» caur tieslietu ministrijas resoru. Advokatūra Baltijā tika izveidota pēc Viskrievijas struktūras kā korporatīva organizācija. Plaša kompetence bija *zvērinātiem advokātiem* (присяжные поверенные), kuri bija tiesīgi uzstāties visās Krievijas impērijas tiesu iestādēs. Tāpat kā Krievijas iekšienē, arī Baltijas gubernās izņēmuma veidā pastāvēja *privātheadvokāti* (частные поверенные). Tiesu iestādēm bija tiesība atļaut viņiem piedalīties prāvās par aizstāvjiem, ja tie

¹ Nolikumi par tiesu un zemnieku eestahschu reformu Baltijas gubernās un Nosazījumi par scho nolikumu spehkā zelschanu. Peelikums pee Waldibas nolikumu un rihkojumu krahhjumu Nr. 79, 1889. g., A. Stērstes tulkoti, krahhjumā «Teesu ustavi». Jelgavā, 1889; Положение о преобразовании судебной части в Прибалтийских губерниях и правила об изменении состава и предметов ведомства крестьянских присутственных мест Прибалтийских губерний. — Полн. Собр. Зак., т. IX, № 6188.

zināja likumus un prata aizstāvēt prāvnieku lietas. Privātdavokā-
tiem parasti nebija augstākās juridiskās izglītības.

Baltijas dzimtbūtniecisko tiesu paliekas pēc 1889. gada reformām vēl saglabājās *pagasta tiesu* organizācijā («Pagasta tiesu ustavs»):¹ «Ik kurā pagasta tiesas iecirknī atrodas pagasta tiesa. Pie pagasta tiesas iecirkņa pieder viens vai vairāki pagasti, kā arī to muižu — muižas zeme, kur zemnieku zeme sastāda šos pagastus» (1. p.). «Saviēnojojot pagastus vienā pagasta tiesas iecirknī, jāņem vērā, ka tie netaptu daļās» (4. p.). Pagasta tiesnešus un viņu vietniekus, aizklāti balsojot, uz trim gadiem ievēlēja pagasta kopsapulce, bet tikai no to pagasta locekļu skaita, kas bija sasnieguši divdesmit piecu gadu vecumu, piederēja pie kristīgās ticības un prata lasīt un rakstīt vietējā valodā, ko runāja iedzīvotāju vairākums. Ievēlētos pagasta tiesnešus apstiprināja mirtiesnešu sapulce. Pagasta tiesas sastāvā bija pagasta tiesas priekšsēdētājs, pagasta tiesneši (ne mazāk par 4) un pagasta tiesneša vietnieki. Pagasta tiesneši («tiesas vīri») parasti bija turīgākie, muižniekiem visiztapīgākie saimnieki. Tā laika pagasta tiesu protokoli² liecina, cik viņi bravūrīgi piesprieduši pērienu citiem zemniekiem, it sevišķi kalpiem. Vīriešus mēdza sodīt ar nūju («spieķa sitieniem»), bet sievietes ar rīkstēm («žagaru sitieniem»). Piemēram, Alūksnes pagasta tiesā ar pērienu sodīts kāds zemnieks, kas necienīgi izturējies pret muižnieka bērniem: «10 Siteeneem ar Speeki parr Ruppibhu prett Zeeniga Leelkunga behrneem»; kādai saimniecei «Karlinei Lapping 20 Schagarru siteenu» par muižai piederošu produktu ņemšanu; zemniekiem par lamāšanos — 15 reizes ar spieķi; par neierašanos tiesā — 5 spieķa sitieni utt. Valtenberga muižas pagasta tiesa piespriedusi rīkstes arī vīriešiem. Kalpam piespriedi 30 rīkstes sitieni par to, ka viņš dienas laikā bez saimnieka atļaujas «blandījies apkārt» (1862. g. 4. dec. sēde); kādam nometinātam zaldātam par rupju lamāšanos piesprieds 2 dienas aresta («2 deenas eeksch zeetuma strahpi» — acimredzot pagasta tiesa nav uzdrošinājusies viņu likt pērt).

Minētie protokoli liecina, ka pagasta tiesas pēc vietējām parāšām izspriedušas arī dažādus sīkus civiltiesiskus strīdus starp zemniekiem (spriests par parādu un nelikumīgi paņemtu lietu atdošanu utt.).

¹ Nolikumi par zemnieku iestāžu reformu Baltijas guberņās. Peterhofā, 1889. g. 9. jūl. d. Pagasta tiesu ustavs. Par zemnieku virstiesu. A. Stērstes tulkoti, krājumā «Tiesu ustavi». Jelgavā, 1889; Положения о преобразовании крестьянских присутственных мест в Прибалтийских губерниях. Волостной судебный устав о верхнем крестьянском суде. Положения составили А. Гасман и А. Нолькен, изд. Министерства Юстиции. С.-Петербург, 1889, т. II, 3. лр.

² Alūksnes Pagasta Teesas Protokolles Grahmata 1849—1854. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X A160, Nr. 1; Waltenberga Muischas Pagasta-teesas Protokolles grahamata, 1860—1862. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X A160, Nr. 31.

Pārsūdzības par pagasta tiesu spriedumiem un lēmumiem iztiesāja *zemnieku virstiesa* (верхний крестьянский суд). Zemnieku virstiesas sastāvs: priekšsēdētājs, ko amatā iecēla tieslietu ministrs, un locekļi — attiecīgo pagasta tiesu priekšsēdētāji, kurus pieaicināja pēc kārtas (29. p.). Zemnieku virstiesas sastāvā bija jābūt ne mazāk par trim personām. Uzraudzība pār zemnieku virstiesām bija uzdots miertiesnešu sapulcēm. Iepriekš minētais «Pagasta tiesu ustavs» noteica arī Baltijas guberņu pagasta virstiesu skaitu.

Pagasta tiesu iestāžu pārziņai piekrita sūdzības starp zemniekiem, kā arī citiem vietējo pagastu sabiedrību locekļiem, izņemot privileģētākās kārtas. No sacītā redzams, ka likums joprojām saglabāja dzimbūtniecisko pagasta sabiedrību un muižniecības varu pār zemniekiem.

Baltijas guberņām adresētais 1889. g. likums paredzēja arī speciālus pagasta tiesu procesa noteikumus par civillietu tiesāšanu (1.—289. p.)¹ un kriminālo pārkāpumu tiesāšanu (1.—95. p.)².

Iepriekš minētās impērijas tiesu iestādes, kas 1889. g. tika nodibinātas Baltijas guberņās, piemēroja 1864. gada civilprocesa un kriminālprocesa ustavus. Tas zināmā mērā bija trieciens Baltijas vācu muižnieku feodālajam tiesu procesam. Likums noteica, ka Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes guberņās tiesāšanai jānotiek krievu valodā: «Lūgumrakstiem, sūdzībām un atsauksmēm, ko iesniedz privātpersonas kriminālās un civilās lietās, jābūt rakstītām krievu valodā» (2. p.). Tika pieļauti tikai daži izņēmumi: a) atsevišķos gadījumos lietot vietējo valodu atļāva miertiesās. Tad miertiesnesis sarunājās ar tulka palīdzību; b) arī lūgumrakstus un paskaidrojumus dažreiz atļāva iesniegt vietējā valodā.

1889. gada 9. jūlija pagaidu noteikumi par zemnieku iestāžu sastāva un kompetences grozīšanu (временные правила об изменении состава и предметов ведомства крестьянских присутственных мест, 9 июля 1889 года).³ Šis akts noteica, ka Baltijas guberņās jāieceļ *komisāri zemnieku lietās* (комиссар по крестьянским делам). Šo amatpersonu uzdevums bija uzraudzīt pagasta sabiedrības pārvaldi un pārbaudīt, vai pagastos pareizi piemēro likumus un nokārto zemnieku agrārās lietas. Komisārus zemnieku lietās iecēla iekšlietu ministrs pēc gubernatora priekšlikuma. Komisāriem bija tiesības atcelt jebkuru pagasta valdes lēmumu, kā arī atstādināt pagasta amatpersonas. Parasti par komisāriem

¹ Правила о производстве гражданских дел. — Полож. о преобраз. суд. части и крест. присутств. мест в Приб. губ., т. II, 40.—120. lpp.; Nosacījumi par civillietu tiesāšanu. — A. Stērstes tulk. «Tiesu ustavi».

² Правила о производстве дел о проступках. — Полож. о преобраз. суд. части и крест. присутств. мест в Приб. губ., т. II, 122.—150. lpp.; Nosacījumi par pārkāpumu lietu tiesāšanu. — A. Stērstes tulk. «Tiesu ustavi».

³ Pagaidu nosacījumi par zemnieku iestāžu sastāva un pārzināmo priekšmetu pārgrozīšanu, 1889. g., krājumā «Tiesu ustavi»; Полож. о преобраз. суд. части и крест. присутств. мест в Приб. губ., т. II, 162—178. lpp.

zemnieku lietās tika iecelti vācu muižniekiem iztapīgi cilvēki. Tāpēc zemnieku labā šīs amatpersonas tikpat kā neko nedarija, kaut gan viņu kompetence un iespējas bija lielas.

No sacītā redzam, ka zemnieku lietās joprojām saglabājās vietējo muižnieku vara. 1889. gada reformas gan zināmā mērā sašaurināja vācu muižnieku politisko varu Baltijā, bet pār zemniekiem viņu kundzība lielā mērā saglabājās.

1877. gada 26. marta likums par Krievijas 1870. gada pilsētu nolikuma piemērošanu Baltijas guberņās¹ (Baltijas pilsētu pašpārvaldes reformas). Krievijā pilsētu reformas īstenoja 1870. gadā, nodibinot vēlētas pašvaldības orgānus — pilsētas domi, pilsētas valdi un pilsētas galvu. Bet uz Baltijas guberņām šo nolikumu sākmā neattiecināja, jo cara valdība acimredzot rēķinājās ar vietējām vācu birģeru kārtas privilēģijām — līdzšinējām pilsētu maģistrāta iestādēm. Tikai 1877. gada likums noteica Krievijas pilsētu iekārtu arī Baltijas guberņās. Tomēr tika pieļauti daži izņēmumi, piemēram, pilsētas vecajām iestādēm (rātei un ģildēm) atļāva vēl turpināt darboties dažās pārvaldes nozarēs. Pilsētas rātes tiesas kompetence pilnīgi saglabājās līdz 1889. gadam, t. i., līdz impērijas tiesu iestāžu ieviešanai Baltijas guberņās. Vācu valodu bija atļauts lietot pilsētas iestādēs līdz turpmākam rīkojumam (iztapšana vācu birģeriem).

Pēc reformām Baltijas novada pilsētās vēlēja *pilsētas domi*, kura savukārt ievēlēja izpildu orgānu — *pilsētas valdi*. Pilsētas domi uz 4 gadiem vēlēja pilsētas vēlētāju sapulce, kurā piedalījās namu īpašnieki, rūpnieki, tirgotāji, literāti, brīvo profesiju darbinieki u. c. (собрание гласных, Stadtverordneten-Versammlung). Vēlētāji tika sadalīti 3 kūrijās (классы) atkarībā no pilsētai maksājamo nodokļu lieluma. Katra vēlētāju kūrija ievēlēja trešdaļu domnieku. Tādējādi priekšrocības vēlēšanās bija visbagātākajiem, jo, kaut gan viņu skaits nebija liels, tomēr viņi sastādīja veselu kūriju. Pilsētas iedzīvotāji, kas nemaksāja nodokļus, vēlēšanās vispār nevarēja piedalīties. Rīgā 1878. gadā² skaitījās 5212 balsstiesīgu birģeru, kas pa kūrijām sadalījās šādi: I kūrija — 173, II — 629, III — 4410, tātad absolūts mantīgo vēlētāju pārsvars. Šajās vēlēšanās no ievēlētiem 72 domniekiem bija vācieši un pārējie 8 — cittautieši (2 no tiem latvieši). Visumā arī pēc pilsētu reformām vācu birģeri vēl turpmāk saglabāja savu kundzību, kaut gan viņu sensenās pašpārvaldes iestādes (rāte u. c.) zaudēja agrākās administratīvās varas funkcijas. Pilsētu reformaš Baltijas guberņās juridiski tomēr deva visai smagu triecienu vācu birģeru privilēģijām.

Ievērojamas pārmaiņas abu Rīgas ģildu organizācijā un darbībā iestājās pēc tam, kad 1889. g. 9. jūlijā tika izdots likums «Par

¹ Правила о применении высочайше утвержденного, 10 июня 1870 г., городского положения к городам Прибалтийских губерний — Полн. Собр. Зак., т. II, отд. 1, № 57 101.

² Latvijas PSR vēsture, II sēj. LPSR ZA izdevn., R., 1955, 120 lpp.

tiesu iekārtas pārveidošanu Baltijas guberņās». Pilsētas rāte, kurai pēc 1877. gada reformām bija atstāta tiesas orgāna kompetence, 1889. gadā tika pilnīgi likvidēta, bet abas ģildes joprojām pastāvēja. Rātes funkcijas sadarbībā ar ģildēm turpmāk aizstāja guberņas varas orgāni. Minētā likuma 3. panta pielikumā teikts, ka rātes pienākumi pārraudzīt kārtu sabiedrisko iestāžu darbu, apstiprināt to lēmumus, kā arī tiesības atļaut noturēt pilnsapulces turpmāk jāpārņem guberņas pārvaldes orgāniem. Tāpat arī ģildu ievēlēto amatpersonu apstiprināšana tagad piekrita gubernatoram. Tādējādi turpmāk gubernators pildīja visas tās Rīgas rātes funkcijas, kas bija noteiktas 1845. gada Vietējo Baltijas provinču likumu kopojumā.¹

Jau pēc 1877. gada pilsētu reformām pilsētas sabiedrību kopumā pārstāvēja pilsētas dome, bet ne rāte. Krievijas senāts 1879. g. 11. jūnijā norādīja, ka turpmāk rāte un ģildes nedrīkst pieņemt kopējus lēmumus ar pilsētas domi. Līdz ar to pilsētas sabiedriskās kārtu lietas un kārtu iestādes tika uzņemtas no pilsētas iestāžu kompetences un nodotas tieši gubernatora pārziņā.

Rīgas rātes agrākā kompetence piešķirt pilsētas iedzīvotājiem birģeru tiesības turpmāk tika nodota pašu ģildu pārziņā.²

Pēc Krievijas pilsētu nolikuma attiecināšanas uz Baltijas guberņām katrā pilsētā izveidoja nodokļu pārvaldi (податное управление), kas pārziņāja pilsētas nodokļu maksātājus (податное состояние). Rīgā šai iestādei bija pakļauta galvenokārt sīkbirģeru masa (sīkpilsoņu nogrupējums), kā arī personas, kas dzīvoja pilsētā, bet nebija ieguvušas birģeru tiesības. Šis 1889. g. 9. jūlija likums rēķinājās ar vietējo birģeru elementiem nodokļu maksātāju sastāvā un paredzēja nodokļu pārvaldē arī viņu pārstāvjus. Rīgā minētais orgāns sastāvēja no pilsētas domes ievēlēta staršinas un diviem ģildu ievēlētiem locekļiem. Tādējādi ģildēm kā birģeru kārtas organizācijām vēl saglabājās šī necīgā loma nodokļu pārvaldē.

Bez tam likums vēl atstāja Rīgas ģildēm seno tiesību — ģildu ievēlētiem pārstāvjiem piedalīties luterāņu baznīcas mantas pārvaldīšanā.³

Šīs reformas norāda, ka kapitālisma attīstības apstākļos abas Rīgas ģildes gan vēl pastāvēja, tomēr tās pakāpeniski zaudēja savu agrāko lomu.

XIX gs. beigās, pastiprinoties reakcijai, carisms ierobežoja arī pilsētu pašvaldību. Jaunais 1892. gada pilsētu nolikums⁴ paaugstināja vēlētajū mantas cenzu — turpmāk pilsētu vēlēšanās varēja piedalīties tikai nekustamas mantas īpašnieki, kā arī tirdzniecības

¹ Свод Местн. Узак., ч. I, ст. 458, п. 2—5 и 6, ч. II, ст. 1169—1170.

² Турпат, ч. I, ст. 458, п. 10.

³ Правила об управлении имуществом Евангелическо-Лютеранских церквей в городе Риге. — Приложение к Уставу духовных дел иностранных исповеданий, ст. 734, прим. 3.

⁴ Городовое положение 11 мая 1892 г. — Полн. Собр. Зак., т. XII, № 8708.

un rūpniecības uzņēmumu īpašnieki. Svarīgākie pilsētas domes lēmumi stājās spēkā tikai tad, kad tos apstiprināja gubernators vai impērijas valdība (pastiprināta kontrole).

Krievijas 1892. g. pilsētu nolikums vēl vairāk sašaurināja Baltijas birģeru privilēģijas, kaut gan vietējo pilsētu domēs joprojām vairākumā iekļuva vācu lielburžuāzija. Tomēr viņiem bija jāsamierinās ar jauno situāciju un jāpacieš, ka turpmāk domē pakāpeniski pieauga arī krievu, latviešu, igauņu un citu tautību lielburžuāzijas pārstāvju skaits.

4. §. TIESĪBAS BALTIJAS GUBERNĀS

1. BALTIJAS VIETĒJO LIKUMU KOPOJUMA III DAĻA (1864. g.)

Vietējo civillikumu kopojava izstrādāšana

Jau 1845. gadā bija sakopotas Baltijas vietējo likumu divas daļas (I — iestādes; II — likumi par kārtām). Šo darbu veica Krievijas cara personiskās kancelejas kodifikācijas nodaļa, kur par vietējo likumu pratēju bija pieaicināts Baltijas vācu jurists Samsons fon Himmelstjērnš. Toreiz tika arī iesākts, vietējo civillikumu kopojava uzmetums.¹ Himmelstjērnšam pietrūka tiesību vēstures avotu zināšanu, tāpēc darbs netika pabeigts. 1858. gadā viņš nomira.

XIX gs. otrajā pusē Baltijas vācu muižnieki Pēterburgā ierosināja šo darbu atsākt. Cars tam piekrita. Kodifikācijas nodaļa starp Baltijas vācu juristiem meklēja kompetentu vietējo likumu pratēju. Par tādu tika izraudzīts bijušais Tērbatas universitātes profesors Fr. G. fon Bunge (Friedrich Georg von Bunge), kurš tolaik dzīvoja Rēvelē un ieņēma pilsētas iestādes sindika un citus amatus. Bunge savā laikā jau bija sarakstījis kodifikācijai noderīgu darbu «Kā Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes tiesību stāvoklis varētu tikt vismērķtiecīgāk regulēts».² Šo darbu jau lietoja Pēterburgā cara kodifikācijas nodaļa, kas dažreiz pat uzklaušija arī citus Bunges padomus. Par cara kancelejas kodifikācijas nodaļas priekšnieku pēc Speranska nāves tika iecelts grāfs Bludovs, kuru sevišķi ieinteresēja Bunges plašie pētījumi par Baltijas tiesību vēstures avotiem. Beidzot 1856. gadā Bungi oficiāli ieskaitīja kodifikācijas darbā. Viņam uzdeva sastādīt Baltijas civillikumu kopojava projektu. Uzsākot darbu, Bunge uzmeta divējādus plānus. Pirmais paredzēja sastādīt katrai teritorijai atsevišķu tiesību kopojava un vienu vispārīgu kopojava visām Baltijas gubernām. Otrais darba

¹ *Samson von Himmelstjērn. Darstellung des bürgerlichen Rechts, 1830.* Litogrāfiski pavairots rokraksts, iesiets. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100V, 1. apr., 32. un 33. apvāks.

² *Fr. G. v. Bunge. Wie kann der Rechtszustand Liv-, Esth- und Curlands am zweckmässigsten geordnet werden. Dorpat, 1833.*

plāns paredzēja vienu civillikumu kopojumu visām Baltijas zemēm, norādot speciālas normas, kas spēkā atsevišķās teritorijās. Kodifikācijas nodaļas priekšnieks Bludovs izvēlējās otro variantu.

Civillikumu kopojuma projekts tika izstrādāts samērā ātri. To iespieda pa daļām laikā no 1860. gada līdz 1862. gadam un nosauca par «Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes privāttiesību projektu» («Entwurf des Liv-, Esth- und Kurländischen Privatrechts»)¹. Atsevišķām kompetentām personām to uzticēja izlasīt un dot savas atsauksmes. Nekāda apspriešana vai polemika nebija paredzēta, tomēr piezīmes kodifikācijas nodaļa uzklaušīja. Projekts tika darīts zināms oficiālām personām un iestādēm. Starp daudzajiem piezīmju autoriem jāmin O. Meikovs — Tērbatas universitātes mācību spēks, romiešu tiesību speciālists. Viņa piezīmes (30 lapas) galvenokārt attiecās uz romiešu tiesību pārņemšanu. Pārējie kritiķi izteica nelielas piezīmes atsevišķos tiesību prakses jautājumos.

Salīdzinot projekta tekstu ar galīgo tekstu, vērojams pantu skaita samazinājums no 5084 uz 4600. Dažos pantos tika novērsta atkārtotības, kā arī vietām pēc būtības saskaņoja dažus iebildumus. Vairāki pārāk novecojušie arhaismi bija jāatmet, dodot priekšroku vispārīgām (romiešu tiesību) normām. Bija arī pretēji ieskaitīti — atsevišķās teritorijās pastiprināti ieviest vietējos, partikulāros noteikumus.

Kritiskās apspriešanas rezultātā Bunges civillikumu projekta būtība tomēr netika grozīta. Tiesību institūtu izkārtojums projektā visumā palika sākotnējais. Nodaļas, kas bija uzrakstītas pēc vietējiem avotiem, tika koriģētas pavisam maz. Visvairāk grozījumu bija jautājumā par mantojuma pieņemšanu,² kā arī vairākos formālos un procesuālos dabas noteikumos.

1862. g. oktobrī vietējo civillikumu projekts bija pabeigts. Tas bija uzrakstīts vācu valodā. Kodifikācijas nodaļas galvenais lietu pārvaldnieks barons Korfs par to informēja caru. Korfs ierosināja projektu pārtulkot krievu valodā un par oriģinālu skaitīt krievu tekstu. Lai sagatavotu projektu galīgai apstiprināšanai, tika iecelta īpaša komiteja šādā sastāvā: kodifikācijas nodaļas priekšnieks grāfs Bludovs, valsts padomes loceklis kņazs Gagarins, Baltijas guberņu ģenerālgubernators kņazs Suvorovs, tieslietu ministrijas lietu pārvaldnieks Zemjatinis un kodifikācijas nodaļas galvenais lietu pārvaldnieks barons Korfs. Novērtējot izteiktās piezīmes un priekšlikumus, cars parasti piekrita vairākuma domām. Projektā izdarīja dažus grozījumus, ko ieteica atsevišķas autoritatīvas personas vai valsts iestādes. Pēc tam projekta teksts tika pārtulkots krievu valodā un iespiests. Šis darbs ilga aptuveni divus gadus. Galīgai apstiprināšanai caram to iesniedza barons Paņins (Korfa

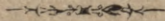
¹ А. Э. Нольде. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском, выпуск II. — Кодификация местного права Прибалтийских губерний. С. Петербург, 1914, 425.—427. lpp. u. c.

² 2621.—2638. p. pēc pēdējā teksta.

СВОДЪ
МѢСТНЫХЪ УЗАКОНЕНІЙ
ГУБЕРНІЙ ОСТЗЕЙСКИХЪ.

—
Часть Третія.
—

ЗАКОНЫ ГРАЖДАНСКІЕ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.
Въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи.
1864.

Vietējo civillikumu kopojuņa krievu teksta titullapa.

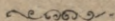
LIV-, EST- UND GURLAENDISCHES
PRIVATRECHT.

ZUSAMMENGESTELLT AUF BEFEHL

DES

HERRN UND KAISERS

ALEXANDER II.

ST. PETERSBURG.

In der Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät
Eigener Kanzlei.

1864.

Vietējo civillikumū kopoju mā vacu teksta titullapa.

pēcnācējs lietu pārvaldnieka amatā). Cars Vietējo civillikumu kopojuuma projektu parakstīja 1864. gada 12. novembrī. Oficiāli tas tika publicēts tā paša gada 25. novembrī.

Krievu un vācu teksti. Kā jau norādīts, Vietējo civillikumu kopojuuma projekts tika izstrādāts vācu valodā, izredīgēts saskaņā ar aizrādījumiem un pēc tam pārtulkots krieviski. Šai darbā piedalījās vairākas personas, it sevišķi kodifikācijas nodaļas darbinieks A. Bičkovs. Pārtulkošanas darbs norisēja saziņā ar Bungi. Tulkojuma rokrakstus un korektūras lasīja arī barons Korfs. Tā kā krievu tekstam bija jāklūst par civillikuma oriģinālu, tad krievu tulkojumam bija jāpievērš sevišķa vērība.

Jāatzīmē, ka arī vietējo likumu abas pirmās daļas savā laikā bija uzrakstītas vācu valodā, bet reizē arī pārtulkotas krieviski; pēdējā apstrādājumā tika lietots vienīgi krievu teksts, kurā ieviesa visus norādījumus. Valsts padome toreiz izskatīja tikai krievu tekstu un pēc tam nodeva to imperatoram apstiprināšanai. Publicēts tika vienīgi krievu teksts. Vācu tekstam bija tikai palīgnozīme, un to iespieda vēlāk.¹

Ar cara piekrišanu Vietējo likumu vācu tekstu nosauca par «Provinzialrecht der Ostseegouvernements» un 1846. g. 10. janvārī (pusgadu pēc krievu teksta apstiprināšanas) to izsūtīja pa guberņām. Tāpēc toreiz arī neradās jautājums par to, kurš no tekstiem jāuzskata par oriģinālu. Visiem bija skaidrs, ka oriģināls ir krievu teksts.

Mazliet savādāk valodas jautājums izvirzījās, apstiprinot Vietējo civillikumu kopojuuma projektu. Par krievu teksta prioritāti izteicās kodifikācijas nodaļas priekšnieks grāfs Bludovs un galvenais lietvedis barons Korfs. Bet teksta galīgā apstiprināšanas momentā 1864. g. 12. novembrī, kad galvenā lietveža amatā bija Paņins, abus tekstus publicēja reizē bez kaut kādām ierunām par krievu teksta priekšrocībām. Tādējādi *visaugstākā sankcija* (cara apstiprinājums) *bija vienādi dota abiem tekstiem*. Vācu iestādes Baltijas guberņās, protams, lietoja Vietējo civillikumu vācu tekstu. Ilgu laiku tas praksē nekādas domstarpības neradīja. Tomēr 1869. gadā kādā jautājumā (zemes atsavināšanā dzelzceļa vajadzībām) atklājās, ka krievu un vācu teksti nav gluži vienādi. Lietu izskatīja Krievijas senāta visu departamentu kopsēdē, kur arī izcēlās nesaņķaņas. Beidzot valsts padome šai neskaidrajā jautājumā pieņēma lēmumu paskaidrot visām valdības un tiesu iestādēm, kā arī personām, ka tajos gadījumos, kad krievu un vācu teksti ir pretrunīgi, noteikti jāvadās no krievu teksta («в руководство должен быть принимаем текст русский»). Šo valsts padomes lēmumu 1870. gada 16. novembrī apstiprināja cars, un tas tika publicēts 1871. g. likumkrājumā.² Kodifikācijas kārtībā šo aktu 1890. gadā ievietoja

¹ Ģenerālgubernators Golovins pieprasīja oficiālu tulkojumu vācu valodā, jo baidījās, ka vietējās Baltijas vācu iestādes varētu likumu iztulkot patvaļīgi.

² Полн. Собр. Зак., № 48921.

Vietējo civillikumu kopojumā kā piezīmi pie ievada XVI panta: «Piemērojot Vietējo civillikumu kopojumu, gadījumā, kad šā kopojuma krievu un vācu teksti nesaskan, par noteicošo jāpieņem krievu teksts.»

Tomēr Baltijas vācieši joprojām «nespēja saprast», kāpēc vācu teksts, kas arī bija oriģināls, tika atbidīts otrajā vietā. Baltijas vācu muižnieku juridiskajā literatūrā šai jautājumā bija izteiktas dažādas domas, taču visas tās vienoja tendence ignorēt krievu tekstu un izcelt vācu teksta priekšrocības (Schiemann, Lutzau u. c.). Arī buržuāziskās Latvijas vācu jurists A. Loebers¹ izteicās par vācu teksta prioritāti.

Vietējo civillikumu kodificēšanas metodiskie paņēmieni. Kodifikācijas uzdevums bija sakopot Baltijas guberņās spēkā esošās civiltiesības, pēc būtības neko nemainot. Tā nebija kodifikācija vārda īstā nozīmē, bet gan daudzējādo likumu savākšana un apvienošana vienā krājumā. Vienīgi pantu vārdiskie formulējumi varēja būt dažādi, jo tie bija atkarīgi no likumu apstrādātāja ieskata. Materiālu savākšanu un formulēšanu pantos uzticēja Bunge. Viņam nekādi speciāli priekšraksti netika doti, izņemot grāfa Bludova un barona Korfa mutiskos norādījumus. Bunge varēja izmantot arī Himmelstjerna un citu agrāko kodifikatoru uzmetumus un materiālus, tomēr tie viņam nebija saistoši.

1841. gada 20. jūnijā grāfs Bludovs bija apstiprinājis Himmelstjerna iesniegumu caram jautājumā *par zemes īpašumu veidiem Baltijas guberņās un ar tiem saistītām valdījuma tiesībām.*² Tas bija galvenais jautājums, kas civiltiesībās visvairāk interesēja Baltijas muižniecību. Tomēr šai iesniegumā muižu īpašumi bija minēti tikai konceptīvi. Vēlāk šos jautājumus Bunge izstrādāja daudz sīkāk.

Bunge centās ņemt likuma projekta formulējumus un frāzes pēc iespējas no kaut kādiem autoritatīviem avotiem un atkāpās no tiem tikai ārkārtējos gadījumos. Bet, kuri avoti bija uzskatāmi par autoritatīviem, to izšķīra viņš pats. Viņa rīcībā bija visplašākā literatūra par romiešu tiesībām, it sevišķi jaunlaiku vācu juristu darbi par t. s. «tagadnes romiešu tiesībām» jeb pandektu tiesībām. Bunge, savā laikā pētīdams Baltijas novadu tiesību avotus, labi zināja, cik plašos apmēros un tieši kādas romiešu tiesību normas bija pārņemtas (recipētas) vietējās civiltiesībās. Tādēļ, lai precīzi formulētu spēkā esošās Vietējo civillikumu kopojuma normas, Bunge meklēja avotos pirmformulējumus. Precizējot izteiksmes veidus, Bunge ņēma vērā arī zinātniskos pētījumus atsevišķos jautājumos, kā arī tekstu formulējumus Prūsijas un

¹ A. Loebers. Tirdzniecības tiesību pārskats. R., 1926, 26. un 27. lpp.

² Самсон фон Гиммельштерн. Глава о разных родах земских имуществ в губерниях Остзейских и о правах с владением оными сопряженных. Представлен Его Императорскому Величеству в Петергофе 20 июня 1841 года. Копия. Машинописный текст в лат. яз. с приложением перевода на русский язык. — LPSR Valsts bibl. Reto grāmatu un rokrakstu nod., R X 100, 1. apr., 35. apvāks.

Saksijas civillkodeksos (jaunlaiku likumos formulētās romiešu tiesības). Avotu norādījumi (atsauces) zem Vietējo civillikumu kopojuma pantiem liecina, ka vairums šo pantu (2882 no 4600) bija tieši vai netieši pārņemti no romiešu tiesībām.

Liela nozīme Vietējo civillikumu kopojuma teksta izstrādāšanā bija paša kodifikatora Bunes personiskajiem darbiem, sevišķi divu viņa privāttiesību kursiem.¹ Tā, piemēram, Vietējo civillikumu kopojuma 923. pants tika formulēts pēc paša Bunes koncepcijas, kas fiksēta viņa privāttiesību kursā: īpašuma prasība atkrīt, kad kustamu lietu, kuru tās īpašnieks labprātīgi uzticējis citai personai (nododot to kā patapinājumu, glabāšanā, ķīlā vai kā citādi), šī persona nodod trešās personas valdīšanā. Šajā gadījumā pieļaujama tikai personiska prasība pret to, kam īpašnieks uzticējis savu lietu, bet nevis pret trešo, lietas labticīgo valdītāju (preteji romiešu «rei vindicatio» principam).

Bunes uzdevums bija kodificēt tikai spēkā esošos noteikumus. Viņš gan varēja izvēlēties vienu vai otru vārdisku formulējumu, kādu pēc saviem ieskatiem atzina par labāku, bet normas saturs būtību nedrīkstēja grozīt. Baltijas vietējo tiesību vadošos principus, tāpat kā feodālās Vācijas zemēs, noteica t. s. *vispārējās tiesības* jeb *pandektu tiesības* («tagadnes romiešu tiesības»), izņemot atsevišķus novadus un pilsētas, kur spēkā vēl bija vietējās parašas vai atsevišķas zviedru, poļu vai citu kaimiņzemju tiesību normas. Tādējādi līdztekus vispārējām tiesībām tika ievērotas arī *partikulārās tiesības*. Visās šajās tiesībās kodifikators Bunge bija pietiekami kompetents, jo savā laikā viņš plaši bija pētījis Baltijas novadu tiesību vēsturi un avotus.

Raksturīgi, ka zem katra Vietējo civillikumu kopojuma panta tika uzrādīti tiesību avoti, uz kuriem pamatojās pantā izteiktā tiesību norma. Tas izskaidrojams ar to, ka pirms kodifikācijas tiesu praksē atsaucās vienīgi uz spēkā esošo tiesību avotiem. Tā tas bija arī Vācijā līdz 1900. gadam (līdz Vācijas civillikumu izdošanai). Pēc kodifikācijas Vācijas civillikumos avoti vairs netika norādīti. Turpretī 1864. g. Vietējo civillikumu kopojumā šo kodifikācijas tehnikas principu saglabāja. Sai ziņā Vietējo civillikumu kopojums, kā arī viss Baltijas vietējo likumu kopojums (I—III d.) ir reti īpatnējs tiesību pieminekļis Eiropas tiesību vēsturē.

Vietējo civillikumu kopojuma šķiriskais raksturs

Vietējo civillikumu kopojumu sastādīja viena persona — bijušais Tērbatas universitātes profesors Bunge. Viņš bija reakcionārs Baltijas vācu muižniecības ideologs, izcils jurists, kura spējām

¹ *Fr. G. v. Bunge*. Das liv- und esthländische Privatrecht., wissenschaftlich dargestellt. Reval, I — 1847, II — 1848; *Fr. G. v. Bunge*. Das curländische Privatrecht, wissenschaftlich dargestellt. Dorpat, 1851.

un šķiriskajai pārliecībai uzticējās Krievijas impērijas augstākie varas orgāni.

Bunge bija studējis tiesību zinātnes Tērbatas universitātē, kas ideoloģiskajā ziņā toreiz bija Vācijas universitāšu filiāle. Par darbu «Kā un pēc kādiem noteikumiem jātulko Vidzemē spēkā esošie likumi» («Wie und nach welchen Regeln müssen die in Livland geltenden Gesetze interpretiert werden») Tērbatā viņš bija ieguvis cand. iur. grādu. Pēc tam Bunge papildināja zināšanas Vācijā. Uzrakstīdams darbu «Par Sakšu spoguļi kā Livonijas vidējo un pārstrādāto bruņinieku tiesību avotu» («Über den Sachsen-Spiegel als Quelle des mittleren und umgearbeiteten Livländischen Ritterrechts»), Bunge Heidelbergas universitātē ieguva doktora grādu. Kā redzams, Bungi interesēja Baltijas vācu muižniecības vissenākie juridiskie dokumenti. Pēc tam Bunge sarakstīja virkni zinātnisku darbu, kas bija plaši pētījumi par tiesību avotiem Baltijas guberņu novados. Viņš publicēja arī vietējos tiesību avotus no vācu feodāļu un birģeru kundzības pirmsākumiem Baltijā: «Senās Livonijas tiesību grāmatas»,¹ «Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes tiesību avotu krājumu»² un daudzus citus avotu pētījumus. Kā jau norādīts iepriekš, civiltiesību nozarē Bunge sarakstīja divas plašas mācību grāmatas par Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes privāttiesībām.

Bunges studiju laikos juridiskās zinātnes mācīja *reakcionārās vēsturiskās tiesību skolas garā*, it sevišķi Vācijas universitātēs (G. Hugo, F. C. Savigny u. c. nodibinātā skola). Šī skola apgalvoja, ka tiesību normas juristi paši neizdomājot, bet tikai saklausot, novērtējot un uzrakstot. Tādējādi katrai zemei, vietai un novadam esot savas īpatnējas tiesības. Tiesības rodoties līdzīgi valodai, pašas no sevis. Vēsturiskā tiesību skola savā būtībā bija pilnīgi reakcionāra, jo saskaņā ar to tiesībās nekas jauns netika meklēts, bet uzrakstītas tikai tās normas, kas jau bija spēkā vienā vai otrā novadā. Vēsturiskās tiesību skolas šķiriskā jēga un mērķis bija atgātnot feodālo iekārtu un mūžīgi saglabāt muižnieku privilēģijas un zemnieku dzimtbūtniecisko ekspluatāciju. K. Markss, asi kritizējot šo tiesību skolu, norādīja, ka tā vienu negēlību padarījusi likumīgu ar otru negēlību un katru dzimtcilvēka kļiedzienu pret pātāgu pasludinājusi par dūmpi, ja tikai šī pātāga bijusi veca un pēc savas izcelšanās vēsturiska pātāga.³

Bunge bija tipisks šīs vēsturiskās tiesību skolas pārstāvis Baltijā. Viņa ideoloģiskā pārliecība un tiesību izpratne sakrita ar cariskās valdības praktiskajiem norādījumiem. Tāpēc arī Vietējo civillikumu kopoījums nekļuva par jaunu tiesību normu kodeksu. Tas bija vecu, restaurētu tiesību krājums.

¹ Fr. G. v. Bunge. Altlivlands Rechtsbücher. Leipzig, 1879.

² Fr. G. v. Bunge. Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Esth- und Curlands, 1845.

³ К. Маркс. К критике гегелевской философии права. — К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I, 1955, 416. lpp.

Līdz ar to rodas jautājums: kā tik arhaisku tiesību krājumu sekmiņi varēja lietot kapitālisma attīstības periodā? Šai ziņā stāvokli glāba izmeklētās un pielāgotās romiešu tiesību normas. Romiešu civiltiesiskie institūti (privātpašums, līgumi, testaments u. c.) bija ļoti piemēroti kapitālisma apstākļiem un buržuāzijas vajadzībām. Romiešu tiesību normas Bunge atrada jau recipētas (aizgūtas) daudzos Baltijas zemju novados un tāpēc ievietoja tās Vietējo civillikumu kopojumā.

Vietējo civillikumu kopojums bija Baltijas vācu muižnieku un pilsētas birģeru likumgrāmata. Lielais izmeklēto romiešu tiesību daudzums padarīja to lietojamu un pilnīgi noderīgu arī topošajai Baltijas buržuāzijai. Zemnieku civillikumi šai kopojumā nebija ietverti.

Vietējo civillikumu kopojuma sistēma

Ievads (введение, Einleitung). Te aprakstīti partikulāro civiltiesību veidi dažādos Baltijas apgabalos (I—XII p.), spēkā esošo noteikumu piemērošana un iztulkošana (XIII—XXVI p.), kā arī citu likumu piemērošana (XXVII—XXXVI p.).

Ģimenes tiesības (о правах и обязанностях семейственных, Familienrecht): laulība (1.—131. p.), vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi (132.—240. p.), radniecības saites (241.—266. p.), aizbildnība un aizgādība (267.—528. p.).

Ģimenes tiesību normas sastādītas gan pēc dažādiem Baltijas likumu un romiešu tiesību avotiem, gan arī vietējām parašu tiesībām.

Lietu tiesības (право вещное, Sachenrecht): dažādi lietu veidi (529.—622. p.), valdījums (623.—706. p.), īpašums (707.—1088. p.), servitūti (1089.—1296. p.), reālnastas (1297.—1334. p.), ķīlas tiesības (1335.—1612. p.), izpirkuma tiesības (1613.—1690. p.).

Sie jautājumi regulēti galvenokārt pēc romiešu tiesību avotiem, it sevišķi ar īpašumu saistītās apakšnodalās.

Mantošanas tiesības (право наследования, Erbrecht): vispārīgie noteikumi (1691.—1702. p.), likumiskā mantošana (1703.—1980. p.), testamentārā mantošana (1981.—2480. p.), mantošana pēc līguma (2481.—2524. p.), par dižciltīgo muižnieku ģimenes muižu fideikomisiem (2525.—2580. p.), mantojuma atklāšanās, apsardzība un mantinieku uzaicināšana (2581.—2620. p.), stāšanās mantošanas tiesībās un mantojuma iegūšana (2621.—2676. p.), līdzmantinieku savstarpējās attiecības un mantojuma izdalīšana (2677.—2762. p.), mantošanas tiesību izbeigšanās un zaudēšana (2763.—2906. p.).

Arī šī daļa sastādīta galvenokārt pēc romiešu tiesību avotiem.

Prasījumu tiesības (право требований, Recht der Forderungen): ievads (2907.—3908. p.), tiesiski darījumi vispār (3909.—3104. p.), līgumi vispār (3105.—3275. p.), saistības, kas izriet no

vienpusējas atļautas darbības (3276.—3283. p.), prasījumi, kas izriet no neatļautas darbības (3284.—3330. p.), prasījumu tiesību un saistību līdzdalībnieku savstarpējās attiecības (3331.—3354. p.), prasījumu tiesību pastiprināšana (3355.—3378. p.), prasījumu tiesību realizēšana un nodrošināšana (3379.—3404. p.), blakus prasījumi (3405.—3460. p.), prasījumu tālākdošana (3461.—3482. p.), prasījumu tiesību izbeigšanās (3483.—3640. p.), prasījumi no saistībām, kas paredz atdošanu (3641.—3830. p.), prasījumi no atliedzināma atsavinājuma līgumiem (3831.—4024. p.), prasījumi no lietošanas piešķiruma līgumiem (4025.—4265. p.), prasījumi, kas izriet no tiesību kopības (4337.—4362. p.), prasījumi, kas izriet no svešu lietu pārzināšanas (4363.—4463. p.), dāvinājums (4464.—4504. p.), galvojums (4505.—4551. p.), prasījumi, kas izriet no neatļautas darbības sevišķiem veidiem (4552.—4566. p.), prasījumi, kas izriet no dažādām saistībām (4567.—4600. p.).

Tāpat kā iepriekšējās daļās, arī prasījumu tiesībās bija daudz romiešu tiesību normu.

Vietējo civillikumu kopojuma sistēma bija savdabīga. Tā atšķīrās no pazīstamajām institūciju un pandektu sistēmām. Galvenais lietu iedalījums pēc *institūciju sistēmas*¹ ir šāds — personas, lietas un prasības, bet pēc *pandektu sistēmas*² — vispārīgā daļa, lietu tiesības, saistību tiesības, ģimenes tiesības un mantošanas tiesības. Vietējo civillikumu kodifikators bija izmantojis kā vienu, tā otru sistēmu.

Izklāstot Vietējo civillikumu juridiskos institūtus, šai Bunges izveidotajai jautkājai sistēmai sekoja arī vēlākie Baltijas juristi. Tā, piemēram, Tērbatas universitātes profesors Kārlis Erdmanis, kas sarakstījis pilnīgu kursu (4 grāmatas) par Baltijas privāttiesībām,³ tikai nedaudz atkāpās no Vietējā civillikuma kopojuma legālās sistēmas, paplašinot sava kursa ievadu ar pandektistiem raksturīgo vispārīgo daļu (Allgemeiner Theil).

Vietējo civillikumu kopojuma saturs (raksturīgākie civiltiesību institūti)

Ievads (введение, Einleitung; I—XXXVI p.). Ievada pantos paskaidrots, ka kopojums aptver visdažādāko tiesību normas, kas vēsturiski ieviesušās un pastāvējušās Baltijas novadā.

¹ *Gaius*. Institutiones, I, 8 (de iuris divisione): Omne autem ius, quo utimur, vel ad *personas* pertinet vel ad *res* vel ad *actiones* (šai sistēmai sekoja romiešu juristi).

² *A. F. Thibaut*. System des Pandekten-Rechts. Bd. I. Jena, 1814, Bd. II, Jena, 1828; *F. Savigny*. System des heutigen roemischen Rechts, Bd. I, Berlin, 1840 (šai sistēmai sekoja XIX gs. pandektisti).

³ *C. Erdmann*. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Curland. Riga, N. Kymmels Verlag, Bd. I, Allgemeiner Theil, Familienrecht, 1889, Bd. II, Sachenrecht, 1891, Bd. III, Erbrecht, 1892, Bd. IV, Obligationenrecht, 1894.

Baltijas guberņu civillikumu noteikumi bija vai nu *vispārīgi* (общия постановления, allgemeine Rechtsnormen), kas spēkā visās Baltijas guberņās, vai *sevišķi* (особенные постановления, besondere Rechtsnormen), kuriem saistošs spēks bija tikai atsevišķos tiesību apgabalos (I p.).

«Tiesību apgabala plašumu noteic ne vien ģeogrāfiskās robežas, bet tamlīdz arī viņu apdzīvotāju kārta (звание, der Stand) un no tās atkarīgā padotība zemes vai pilsētu tiesībām» (II p.).

Ievada III pantā bija norādīts, ka atsevišķos tiesību apgabalos joprojām ir spēkā sekošu likumu noteikumi:

1) *Vidzemes zemes tiesības* (Лифляндское земское право, das Livländische Landrecht);

2) *Igaunijas zemes tiesības* (Эстляндское земское право, das Estländische Landrecht);

3) *Kurzemes zemes tiesības* (Курляндское земское право, das Curländische Landrecht);

4) *Piltenes zemes tiesības* (Пильтенское земское право, das Pilten'sche Landrecht);

5) *Vidzemes pilsētu tiesības* (Лифляндское городское право, das Livländische Stadtrecht);

6) *Igaunijas pilsētu tiesības* (Эстляндское городское право, das Estländische Stadtrecht);

7) *Kurzemes pilsētu tiesības* (Курляндские городские права, die Curländischen Stadtrechte);

8) *Narvas pilsētas tiesības* (Нарвское городское право, das Narva'sche Stadtrecht).

Šīs partikulārās novadu tiesības tika formulētas kopojuma pantos, *izņemot zemnieku tiesības* (гражданские права крестьян, die Privatrechte der Bauer), kuras nebija uzņemtas kopojumā un atradās zemnieku likumos un to papildinājumos (III p. piez.). Te domāti zemnieku likumi, kurus izdeva tā saucamās «brīvlaišanas» laikā, un daži šo likumu vēlākie izdevumi ar grozījumiem un papildinājumiem: 1817. gada 25. augusta Kurzemes zemnieku likums; Vidzemes zemnieku likums 1860. gada 13. novembra redakcijā¹ (Sāmsalā vēl bija pirmā, 1819. gada 26. marta redakcija) un Igaunijas zemnieku likums 1856. gada 5. jūlija redakcijā.² Zemnieku civiltiesības piemēroja tikai *zemnieku kārtas personām*, t. i., tiem lauku iedzīvotājiem, kuri pēc izcelšanās piederēja pie «brīvlaistajiem» pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Bet uz laukiem dzīvoja arī dažādi citu kārtu iedzīvotāji (muižnieki, tirgotāji, lauku amatnieki utt.). Tiem piemēroja attiecīga novada zemes tiesības. Zemnieku civiltiesiskās attiecības regulēja zemnieku likumi, bet, ja tie nebija pilnīgi, tad papildus kā palīgtiesības (в виде вспомогательного права, zur Aushülfe) piemēroja attiecīgā apgabala zemes tiesības (XII p.).

¹ Pirmajā redakcijā 1819. gadā.

² Pirmajā redakcijā 1816. gadā.

Partikulāro tiesību piemērošanas ziņā sevišķi raksturīgs bija Piltenes apgabals. «Piltenes zemes tiesības attiecas, izņemot zemiņus, uz visiem bijušā Piltenes apgabala iedzīvotājiem, vai nu viņi dzīvo pilsētā vai uz laukiem... kā arī uz šā apgabala robežās esošiem nekustamiem īpašumiem, izņemot tos, kas pieder zemiņiem... Gadījumos, kuriem Piltenes zemes tiesībās nav atrodami noteikumi, piemērojamas Kurzemes zemes tiesības... Daži Piltenes zemes tiesību noteikumi ir spēkā tikai attiecībā uz vietējiem dzimtmuižniekiem un ir norādīti šajā kopojumā pēc piederības» (V p.). Vietējie civillikumi sīki aprakstīja Piltenes apgabala teritoriālo sastāvu un īpašumsastāvu, kas bija ārkārtīgi komplicēts sakarā ar Piltenes apgabala sarežģīto vēsturi:¹ «Pie bijušā Piltenes apgabala pieder Aizputes un Piltenes pilsētas; Kloster-Aizputes, Piltenes un Valtaiķu kroņa muižas un sekojošie privātipašumi: *Embotes baznīc draudzē* — Dinsdorbe, Sepe un Krone, Nodaga un Vārtaje, Asīte, Mežnieki, Priekules Asīte, Abelnieki un Elkuzeme, Diždzelde un Dzeldgale, Mazdzelde, Kēņu muiža un Mugarkaule, Lielā Vormsāte, Vecā Elkuzeme, Alšu muiža, Lielā Ventas muiža, Mazā Ventas muiža, Tukuma muiža, Lielā un Mazā Nīkrāce, Bakūži un Dozele, Velde, Vībiņi, Meldzere, Āsviķi, Nigrande, Pikule, Embote, Vaiņode un Kalna Bāte, Bāte un Gulbene, Diždāme, Mazdāme, Galtīķi, Smaiži, Raude, Plepji, Grieze, Briņķu muiža. *Valtaiķu baznīc draudzē*: Kazdanga un Lielblendene, Cilde, Sermīte, Vanga, Kalna muiža, Rude, Vecā un Jaunā Sieksāte, Apuze, Laide, Ēnava, Pērkone, Vecpils, Pūņi, Valtaiķi, Vecpeļči, Jaunpeļči, Bojuciems, Pādure, Rudbārži un Kandelī, Kalvene, Remeši. *Aizputes baznīc draudzē*: Kīkure un Valate, Jamaiķi, Aizputes pilskrogs, Pletenberga zemes, Dzērve, Cīrava, Akmeņi un Rāve, Saliene, Dunalka, Lansēži, Vecā un Jaunā Laža, Silenieki, Kurali, Rokaiži, Boja, Stakaldanga. *Piltenes baznīc draudzē*: Ēdole un Tērvende, Slēka, Pope, Ance, Ugāle, Puze un Ammele, Puzenieki, Zira, Tārgale, Cerende, Apuze, Lēdiķi, Lagzdine, Vendzavas krogs. *Sakaslejas baznīc draudzē*: Ziemupe, Iovanga, Pilsmuiža, Sakas muiža, Valle, Sarkanā muiža, Ostbaka, Freiberge, Stemberi, Minde, Jaunā muiža, Upes muiža, Sfranta muiža, Šarlāte, Labragi, daļa no Pieviķiem, divas Vērgales mājas. *Ārlavas baznīc draudzē*: Lubezere, Tiņgere, Sarkaste, Lube, Oši, Ārlava, Nogale, Sasmaka, Pobuži, Pūņi, Siles muiža, Kalna muiža, Cunce, Limbaži, Popervile, Popraģe, Seslauka un Ziemeļi, Valgales Pieķu mājas. *Dundagas baznīc draudzē*: visas Dundagas muižas» (VI p.).

Sis piemērs liecina, ka vietējie civillikumi tika sastādīti pēc tiesību normām, kas gadsimtiem bija sakņojušās atsevišķos Baltijas novados.

Diezgan komplicēts bija arī jautājums par zemes un pilsētu tiesību piemērošanas sfērām, kā arī privilēģēto muižnieku īpašumiem.

¹ V. Kalniņš. Kurzemes hercogistes valsts iekārta un tiesības, 6., 24., 25., 32. un 33. lpp.

«Kurzemes zemestiesības attiecas, izņemot zemniekus un viņiem piederošos zemes gabalus, uz visām personām, kas dzīvo Kurzemē, kā pilsētās, tā arī uz laukiem . . ., tāpat arī uz šās teritorijas robežās esošiem nekustamiem īpašumiem . . . Kurzemes pilsētās, kurām ir sevišķi noteikumi («Jelgavas, Bauskas un Jaunjelgavas pilsētu sevišķie noteikumi» — X p.), Kurzemes zemes tiesības piemērojamas tikai kā palīgtiesības» (VII p.).

«Vidzemes pilsētu tiesībām ir padotas visas personas, kas atrodas Vidzemes pilsētu tiesu piekritībā un šīs pilsētās dzīvo, vienalga, vai šīs personas ir Krievijas pavalstnieki vai ārzemnieki, tā arī tie nekustamie īpašumi, kas atrodas Vidzemes pilsētu robežās neatkarīgi no viņu īpašnieku vai īpašumtiesīgo valdītāju kārtas» (VIII p.).

«Igaunijas pilsētu tiesībām padoti kā Krievijas pavalstnieki, tā arī ārzemnieki, kuru dzīves vieta un tiesu piekritība ir Rēveles lejasdaļā (Unterstadt Reval), Hapsalā un Vezenbergā, tāpat arī viņu nekustamie īpašumi padoti pilsētu tiesībām. Citās Igaunijas pilsētās (Rēveles augšdaļā,¹ Vaizenšteinā un Baltiņportā) ir spēkā Igaunijas zemes tiesības» (IX p.).

Tādējādi teritoriālā izplatījuma ziņā Vietējo civillikumu kopojums izšķīra trejādas normas: 1) *sevišķie noteikumi* (особенныя указания, besondere Rechtsnormen), kas kā tiesību vēsturiskās attīstības savdabīgas paliekas bija spēkā tikai atsevišķās vietās, parasti atsevišķās pilsētās (Rīgā, Rēvelē, Bauskā, Jelgavā u. c.); 2) *vietējās zemes tiesības* (земское право, Landrecht), kas bija spēkā vienas teritorijas (Land) mērogā — Kurzemē, Vidzemē vai Igaunijā. «Katrā no minētām teritorijām piemērojami vispirms tajā spēkā esošie sevišķie noteikumi, pēc tam . . . vietējās zemes tiesības kā palīgtiesības» (XIII p.); 3) *vispārējās civillikumu normas* (общие гражданские узаконения, allgemeine privatrechtlichen Normen), kas bija spēkā visā Baltijas novadā — Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņās. «Tad, kad ne sevišķās, ne zemes tiesības neizšķir jautājumu, jāpiemēro vispārējie civillikumi» (XIII p.).

Tātad arī vācu muižnieku un birģeru sensenās tiesības tika nostiprinātas Vietējo civillikumu kopojumā. Netika aizmirstas pat vietējās *parašu tiesības*, kuras piemēroja papildus likumu normām.

Ģimenes tiesības (о правах и обязанностях семейственных, Familienrecht). **Laulības tiesības.** Laulības tiesībām Baltijas guberņās, salīdzinot ar pārējiem Krievijas impērijas novadiem, bija dažas vietējas īpatnības, proti — liela ietekme luterāņu baznīcai, romiešu tiesībām, vācu muižnieku un birģeru privilēģijām, kā arī viņu laulību parašām. Vietējo civillikumu kopojumā tika noteikta *baznīcas laulība* pēc pastāvošajām reliģijām — visu kristīgo un nekristīgo ticību noteikumiem saskaņā ar impērijas likumiem (1.—4. p.). Luterticīgo personu laulības noslēdza un izbeidza

¹ Ревельский Вышгород, Дом zu Reval.

saskaņā ar luterāņu baznīcas nolikumu un šās baznīcas garīdzniecībai dotās instrukcijas noteikumiem.¹ Abi šie impērijas likumi bija sastādīti Baltijas vācu garīdzniecības ietekmē un pilnīgi saskaņēja ar Vietējo civillikumu pantiem par laulībām.

Laulāto personisko tiesību pamatā Vietējo civillikumu kopojums licis romiešu *vira varas* (manus mariti) institūtu, kas sevi ietvēra sievas aizbildnības tiesības (tutela mulierum); vīrs skaitījās sievas likumīgais aizbildnis (gan mīkstinātā, jauniem laikiem piemērotākā veidā). Baltijas civillikumi piešķīra vīram tiesības (8. p.): 1) prasīt no sievas paklausību un pakļaušanos viņa gribai;² 2) noteikt dzīves vietu un prasīt, lai sieva viņam sekotu, izņemot tos gadījumus, kad tiesa vīru par noziegumu notiesājusi ar izsūtījumu spaidu darbos vai nometinājumā,³ vai kad viņš pats kāda cita peļama iemesla dēļ aizgājis;⁴ prasīt, lai sieva piedalās vīra mājas saimniecībā un trūkuma gadījumā viņu uztur;⁵ 4) kā pārstāvis un padomdevējs vīrs tiesīgs aizstāvēt sievas tiesības tiesā un ārpus tās;⁶ 5) vajāt tiesas ceļā pret sievu izdarītus pārkāpumus un noziegumus.⁷ Visos šajos gadījumos tika izmantoti romiešu tiesību avoti, no kuriem Baltijas novadā pārņēma normas, kuras valdošajai šķirai toreiz labpatika.

Laulību tiesības Vietējo civillikumu kopojumā papildināja arī vācu brūnīcības un birģeru kārtu likumi, kā arī viņu vietējās parašas (Gewohnheitsrecht). Sieva dabūja vīra uzvārdu un viņa dzimtai piešķirtos goda titulus (Ehrentitel); sieva tos nezaudēja pat tad, kad vīram tos atņēma ar tiesas spriedumu (5. p.). Augstākās kārtas vīra tiesības (die höheren Standesrechté) pārgāja arī uz viņa sievu. Turpretī sievas kārtas tiesības nepārgāja ne uz vīru, ne bērniem, bet viņa pati kā laulības laikā, tā arī pēc laulības izbeigšanās paturēja savas augstākās kārtas tiesības, kuras viņa bija ieguvusi piedzimstot vai agrākajā laulībā (6. p.). Bez tam

¹ Устав Евангелическо-Лютеранской Церкви в России. 1832, Дек. 28 — Полн. Собр. Зак., № 5870; Наказ духовенству и начальствам Евангелическо-Лютеранской Церкви в России, 1832, Дек. 28. — Полн. Собр. Зак., № 5871.

² L. 14, § 1, D. soluto matr. (XXIV, 3). Turpmāk romiešu tiesību avoti citēti pēc zinātnē pieņemtajiem saīsinājumiem: a) *pilnīgs saīsinājums*: L. 14 (likums jeb fragments un tā numurs), § 1, D. (Digesta) *soluto matrimonio* (nodaļa jeb titula virsraksts), (XXIV, — grāmatas numurs, 3 — nodaļa jeb titula numurs); b) *vienkāršots saīsinājums*: Dig. jeb D.24,3, 14, 1. D. (Digesta), 24 (grāmata), 3 (nodaļa jeb tituls), 14 (likums jeb fragments), 1 (paragrāfs); c) *saīsinājums, izceļot fragmenta autora vārdu vai viņa darba nosaukumu*: Ulp., D. 24, 3, 14, 1 vai Ulp., libro trigesimo sexto ad Sabinum, D. 24, 3, 14, 1.

Pārējie svarīgākie romiešu tiesību avoti: *Codex Iustinianus* — Cod. jeb C.; *Institutiones Iustiniani* — Inst. jeb I.; *Novellae* — Nov. jeb N.; *Gaii, institutiones* — Gaius, inst. citēti pēc līdzīgiem paņēmieniem, ievērojot šo avotu iekšējā iedalījuma īpatnības.

³ L.65, D.de iudicis (V.1); L.9,C.de incolis (X,39).

⁴ L.14, D.ex quibus causis maiores (IV,6).

⁵ L.31, pr.et §1, D.de donat. inter virum et uxorem (XXIV,1); L.48, pr.D.de oper. libert. (XXXVIII,1); L.29, C.de iure dotium (V,12).

⁶ L. 24, C.de procurat (II,13).

⁷ L.1, §3 et L.2, D.de iniuriis (XLVII,10).

sievai bija tiesības prasīt no vīra viņas kārtai un mantas stāvoklim atbilstošu uzturu neatkarīgi no tā, vai viņa, iestājoties laulībā, bija ienesusi mantu vai ne (9. p.). Tādējādi likums būtībā regulēja tikai Baltijas aristokrātu un citu mantīgo kārtu laulības.

Laulāto mantiskajās tiesībās arī bija ļoti daudz seno tiesību palieku: «Ar laulību vīrs kļūst par sievas aizbildni» (padomdevēju jeb asistentu;¹ 11. p.). «Uz laulības aizbildnības pamata (в силу супружеской опеки, vermöge der ehelichen Vormundschaft) vīrs valda un pārvalda visu kopējo mantu, tiklab to, kuru viņš laulībā ienesis, kā arī to, kuru sieva ienesusi, un tāpat arī to, kuru viņi kopīgi vai katrs atsevišķi laulības laikā ieguvuši vai kura tiem kā citādi piekritusi» (12. p.). «Atsavinot savu nekustamo atsevišķo mantu, sievai jāizprasa vīra padoms. Akti, ar kuriem viņa attiecībā uz šo mantu uzņemas saistības, jāparaksta vīram kā viņas padomdevējam» (29. p.).

Šīm tiesību institūtam Baltijas civiltiesībās bija sena un sarežģīta vēsture. Avotu norādījumos minētas Vidzemes bruņinieku tiesības, vairāki Zviedrijas likumi, Lībekas, Piltenes un Kuldīgas statūti, kā arī Baltijas novadu parašu tiesības. Visi šie tiesību avoti pakāpeniski veidojuši un attīstījuši vīra aizbildnības tiesību pār sievas mantu. Tomēr pati šī institūta ideja aizgūta no romiešu tiesībām, kuras uzskatīja sievieti par nespējīgu pārzināt tirgus lietas un saimnieciskus darījumus. Vīra aizbildnības tiesība pār sievas mantu Baltijā atrada piemērotu augsni, jo vācu muižnieku «lielmātes» un birģeru «madamas», dzīvodamas bezrūpībā, par saimnieciskajām lietām nekā nezināja un negribēja zināt.

Vietējo civillikumu kopojums, regulējot mantu, ko laulībā ienesusi sieva (illata, Eingebrauchtes Vermögen), izšķīra *pūru* (приданое, Aussteuer) un *līdzdevu* (вено, Mitgabe, Brautschatz; 14. p.). «Pie pūra pieder visāda kustama manta, ko sieva, iestājoties laulībā, ienesusi sev līdzī tieši sev un mājas iedzīvei» (15. p.). «Līdzdeva sastāv no tās nekustamās mantas vai kapitāliem, kā arī dažādām tiesībām lietot svešu mantu, ko sieva ienes vīram ne vienīgi izdevumu segšanai, laulībā iestājoties, bet, lai ar šo mantu visā laulības laikā atvieglotu viņam ar laulības dzīvi saistītos izdevumus» (16. p.). Šī panta atsaucē norādīts arī romiešu tiesību avots.² Minētos pantos romiešu pūra jēdziens (dos),³ kas jāsaprot kā iepriekš noteikts mantas daudzums, ko sieva⁴ piešķirusi ģimenes nastu atvieglošanai (onera matrimonii sublevanda),⁵ ir pārveidots un atdalīts no vietējo tiesību līdzdevas institūta, kuru K. Erdmans nosauca par «seno baltiešu līdzdevu» («altbaltische

¹ «Муж делается опекуном жены (советником или ассистентом)»; «wird der Ehemann Vormund (Ehevoigt, ehelicher Beirath oder Assistent) der Ehefrau».

² L. 7, pr., L. 56, § 1 de iure dotium (XXXIII, 3).

³ Tit., D. de iure dotium (XXXIII, 3); C. 5, 12.

⁴ Arī sievas tēvs vai kāds cits labvēlis varēja nodibināt pūru (dos).

⁵ Bez pūra (dos) sievai varēja piederēt arī *atsevišķā manta*.

Mitgabe».¹ Avotos tas minēts jau kopš XV gadsimta (15. p.)². Tomēr līdzdevas juridiskais raksturs netika visai skaidri formulēts. Vietējo civillikumu kopojums izvairījās to precizēt: «Par līdzdevu uzskatāma vienīgi tā sievas manta, kas laulības līgumā tieši tā nosaukta» (17. p.). Šai piemērā redzams, ka vietējo tiesību un romiešu tiesību institūti savstarpējā ietekmē pārveidojušies.

Reti īpatnēja vēsturiska tiesību palieka, kas vēl saglabājusies Vietējo civillikumu kopojumā, bija tā saucamā *rita balva* (утренний дар, Morgengabe) — manta, ko vīrs dāvinājis sievai no rīta pēc kāzu nakts. Likumā teikts: «... pie sievas atsevišķās mantas pieder arī dāvanas, kas viņai personīgi nolemtas, un tā saucamā rīta balva, ja to tiešām vīrs devis rītā pēc kāzām» (28. p.). Šī panta avoti norāda uz Vidzemes bruņinieku tiesībām, Piltenes statūtiem un Zviedrijas pilsētu nolikumu. K. Erdmans šo aristokrātisko parašu tiesību uzskatīja par «seno baltiešu rīta balvu» («die alte baltische Morgengabe»)³.

Vidzemes pilsētu tiesībās likums noteica laulāto *mantas kopību* (общность имущества, Gütergemeinschaft) visā laulības pastāvēšanas laikā. «Pilsētu tiesībām padoto laulāto starpā, lai viņi piederētu pie kādas kārtas piederēdami, ar laulību nodibinās mantas kopība» (79. p.). «Saskaņā ar mantas kopību visa abiem laulātiem piederošā manta, tiklab tā, ko viņi laulībā ienesuši, kā arī tā, kas pa laulības laiku piekritusi kādā likumīgā kārtā vienam no viņiem vai abiem kopā, vai ko viņi ieguvuši, saplūst vienā kopējā masā, no kuras, kamēr laulība pastāv, nekāda daļa nepieder nevienam laulātam atsevišķi» (80. p.). Raksturīgi, ka, laulību šķirot, kopējā manta atkal tika sadalīta sākotnējās sastāvdaļās (126. p.) Mantas kopība bija ģermāņu tiesību institūts, kurā līdzās mantiskajām attiecībām izpaudās arī laulāto personisko attiecību pazīmes (laulības saites). Turpretī romiešu kopīpašuma institūtam (condominium)⁴ bija raksturīgi tikai lietu tiesību elementi bez personisko tiesību piejaukuma. Vietējo tiesu praksē par šo abu tiesību institūtu atšķirībām tika izteiktas dažādas, pat pretrunīgas domas.⁵ Jāatzīmē, ka mantu kopības institūts Krievijas tiesībām bija svešs. Krievijā pastāvēja laulāto mantas atšķirtības institūts (раздельность имущества).⁶

Vietējo civillikumu kopojums atļāva laulātajiem savas mantiskās attiecības noteikt pēc pašu ieskatiem ar laulības līgumiem

¹ C. Erdmann. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland, 1889, Bd. I, 381. lpp.

² Gnadenbrief des Erzbischofs vom 6. Febr. 1457, § 5, Esthländisches Ritter- und Landrecht, Bd. II, Tit. 4, Art. 2; Bd. III, Tit. 13, Art. 7 (turpmāk — Estl. R. und LR.); Lübeck'sche Stadtrecht von 1586, Bd. III, Tit. 1, Art. 9 (turpmāk — Lüb. StR.).

³ C. Erdmann. System des Privatrechts..., Bd. I, 396. lpp.

⁴ Ulp., D. 13, 6, 5, 15.

⁵ V. Zwingmann. Civilrechtliche Entscheidungen der Riga'schen Stadtgerichte, Bd. VI, Riga, 1883, 88.—93. lpp.

⁶ Свод Зак., т. X, ч. I, зак. гражд., ст. 109 и сл.; tas bija spēkā arī Latgalē.

(брачные договоры, Eheverträge; 33.—40. p.). Laulības līgumos pēc laulāto ieskata varēja uzņemt noteikumus par savstarpējām tiesībām attiecībā uz mantu, ko abi ienesuši laulībā, ieguvuši laulības laikā vai paredzējuši turpmāk iegūt. Visumā laulības līguma institūts kopojumā bija aizgūts no romiešu tiesībām.¹ Šai institūtā konstatējams arī neliels Zviedrijas likumu, Baltijas bruņinieku tiesību un vietējo parašu tiesību piejaukums.

Vecāku un bērnu tiesiskās attiecības. Vietējo civillikumu kopo- jums visumā bija aizguvis romiešu patriarhālās tēva varas insti- tūtu (patria potestas),² kaut gan likuma tekstā lietots jēdziens *vecāku vara* (родительская власть, elterliche Gewalt; 197.— 240. p.). Zviedrijas un Vācijas tiesību, kā arī Baltijas vietējo parašu ietekmē iespēja izlietot vecāku varas tiesības tika piešķirta arī mātei (198. p. u. c.). Vecāku vara pār bērniem varēja izpaus- ties personiskās un mantiskās attiecībās.

Vecāku vara personiskās attiecībās ar bērniem. Personiskās attiecībās tēvam un mātei kopīgi piederēja vecāku varas tiesības pār saviem bērniem. Kad viņiem radās domstarpības, priekšroku vajadzēja dot tēva gribai (197. p.). Kamēr bērni atradās vecāku varā, viņi nedrīkstēja bez vecāku piekrišanas ne saderināties, ne iestāties laulībā. Ja tēvs un māte bija dzīvi, tad bija vajadzīga tēva piekrišana, bet, ja tēvs bija miris, — tad mātes piekrišana (205. p.). Vecākiem bija tiesība noteikt saviem nepilngadīgajiem bērniem dzīves vietu un atprasīt tos no katra, kas tos nelikumīgā kārtā aizturēja (208. p.). Bērniem bija jāparāda vecākiem vārds un darbos paklausība, godbijība un mīlestība (209. p.). «Pret nepaklausīgiem un stūrgalvīgiem bērniem, kamēr tie vēl nav piln- gadīgi, vecākiem ir tiesība lietot *mājas pārmācības līdzekļus* (право употреблять домашние исправительные меры; das Recht der häuslichen Züchtigung). Bet, ja tie paliek bez sekmēm un bērni turpina tādu dzīvi, kas apkauno viņus pašus un kaitē citiem, tad vecāki var tos bērnus, kuri neatrodas valsts dienestā, nodot valsts varai sodīt vai ar tās piekrišanu — labošanas iestādei» (206. p.). Šis pants pamatots ar romiešu un zviedru tiesībām.³

Vecāku vara pār bērnu mantu galvenokārt izpaudās bērnu atse- višķās mantas (отдельное имущество, Sondergut) pārvaldīšanā, kas tiem piederēja nošķirti no vecāku mantas (215. p.). Vecāki pār- valdīja savu bērnu atsevišķo mantu ar aizbildņa tiesībām, bet viņiem par šīs mantas pārvaldīšanu nebija nevienam jāatbild (216. p.).

Dēls, kas bija sasniedzis pilngadību un nodibinājis savu atse- višķu saimniecību, varēja katrā laikā atbrīvoties no vecāku varas (231. p.), turpretī pilngadīga meita, kas nodibinājusi atsevišķu saimniecību, no vecāku varas varēja atbrīvoties tikai ar pašu

¹ D. de pactis dotalibus (XXIII, 4).

² *Gaius*, inst. I, 55.

³ L. 3 et 4, C. de patria potestate (VIII, 47); Königl. Schwed. Vorm. Ord- nung vom 17. März 1669, § 39.

vecāku piekrišanu (233. p.). Vecāku vara pār meitu izbeidzās, meitai apprecoties (kaut arī viņa vēl nebūtu pilngadīga; 235. p.), jo viņa tad pārgāja vīra varā (in manu mariti).

Ārlaulības bērni (незаконные дети, uneheliche Kinder). Vietējo civillikumu kopojums (163.—174. p.) ierobežoja ārlaulības bērna tiesības attiecībā pret tēvu. Ārlaulības bērns bija jāaudzina mātei, jo, kā romiešu juristi teica, «māte ir vienmēr zināma» («mater semper certa est»), izņemot pamestus atradeņus. Laulību gadījumā pastāvēja juridisks pieņēmums — «tēvs ir tas, kuru laulība norāda» («pater est quem nuptiae demonstrant»), bet, ja laulības nebija, tad paternitāti vajadzēja pierādīt. Likums noteica, ka par ārlaulības bērniem atzīstami tie, kas dzimuši no personām, kuras nav atradušās laulībā vai kuru laulību garīgā tiesa atzinusi par nelikumīgu. Tomēr arī likumīgā laulībā dzimušie bērni divos gadījumos uzskatāmi par ārlaulības bērniem — ja tie piedzimuši pārāk ātri pēc laulības nodibināšanas vai pārāk vēlu pēc tās izbeigšanās. Šai ziņā likums (163. panta 2. un 3. punktā) burtiski sekoja romiešu tiesību prezumpcijām, kas savukārt pamatojās uz grieķu ārsta Hipokrāta atzinumiem (praesumptiones doctissimi viri Hippocratis): bērns, kas dzimis laulībā, bet agrāk par 182. dienu (centesimo octogesimo secundo die) no laulības noslēgšanas, uzskatāms par ārlaulības bērnu; tāpat kvalificējams arī bērns, kas dzimis vēlāk par desmit mēnešiem (post decem menses) pēc laulības izbeigšanās.¹ Ārlaulībā dzimušie (vulgo concepti, spurii)² jau no Romas valsts laikiem tika apkaunojoši pazemoti un aristokrātu sabiedrībā vienmēr nicināti. Vietējo civillikumu kopojums, atsaucoties uz Zviedrijas likumiem, Baltijas pilsētu statūtiem, Krievijas likumdošanu un vietējām parašu tiesībām, cenlās rast daudz maz humānu attieksmi pret ārlaulībā dzimušajiem bērniem: «... to neviens nedrīkst viņam pārmest, un tās dēļ viņš nezaudē tiesību ne ieņemt sabiedriskus amatus, ne iestāties kādā kārtā» (164. p.).

Sekojojot romiešu tiesībām, Baltijas civillikumi paredzēja *legitimācijas institūtu* (legitimitio, узаконение, Legitimation), kas deva juridisku iespēju tēvam pārvērst sava ārlaulības bērna nelikumīgo stāvokli par likumīgu. Pastāvēja divi legitimācijas veidi: 1) ja ārlaulībā dzimušā bērna *vecāki vēlāk salaulājas* (legitimitio per subsequens matrimonium), tad viņu ārlaulības bērns iegūst visas likumīgā bērna tiesības, pat tēva kārtas piederību (173. p.); 2) ja pāts valdnieks (cars) *ar ipašu pavēli* pielīdzina kādu ārlaulības bērnu likumīgā laulībā dzimušajam (legitimitio per rescriptum principis; 174. p.). Abi šie legitimācijas veidi bija aizgūti no romiešu tiesībām.

Vietējo civillikumu kopojums bija aizguvis arī romiešu *adopcijas institūtu* (adoptio, усыновление, Adoption),³ kas paredz

¹ *Ulp.*, D. 38, 16, 3, 12.

² *Mod.*, D. 1, 5, 23; § 12; *Inst. de nuptiis* (I, 10).

³ *Dig.* 1, 7 (de adoptionibus et emancipationibus).

iespēju visām personām, kuras var likumīgi noteikt pār sevi un savu mantu, pieņemt svešus vai savus ārļaulības bērnus ar likumīga bērna tiesībām (175.—192. p.). Tāpat kā romiešu tiesības, arī Baltijas civillikumi prasīja, lai adoptētājs būtu vismaz 18 gadus vecāks par adoptējamo (*decem et octo annis praecedere*). Romiešu juristi uzskatīja, ka adopcija «atdarinot dabu» (*«adoptione enim naturam imitatur»*).¹ Tātad tas nebūtu dabiski, ja adoptētājs būtu nedaudz vecāks, vienā vecumā vai pat jaunāks par adoptējamo. Ja adoptējamais atradās savu miesīgo vecāku varā, tad bija nepieciešama to piekrišana, vismaz tēva atļauja (183. p.). Paša adoptējamā piekrišana bija vajadzīga, ja viņš bija sasniedzis attiecīgu vecumu. Personas, kas tika adoptētas, nebūdamas pilngadīgas, varēja atteikties no adopcijas pēc pilngadības sasniegšanas (186. p.). Adoptētais juridiski iestājās savu adoptētāju ģimenē, kuri pār viņu ieguva vecāku varu (187. p.). Baltijas «augstdzimušo» muižnieku šķiriskajās interesēs Vietējo civillikumu kopojumā tika formulēts 190. pants: «Bet, ja ... imatrikulētās muižniecības piederīgais adoptē personu, kura nepieder pie tās, tad šās personas un viņas pēcnācēju ieviešana vietējā matrikulā atkarājas no tās muižnieku korporācijas ieskata, pie kuras pieder adoptētāja cilts.» Te redzam, cik uzmanīgi vietējie vācu baroni koriģēja savas «augstdzimības» iespējamo novirzi.

Baltijas civillikumi līdzās adopcijai paredzēja arī *audžu bērnu institūtu* (приемыши, Pflegekinder). Audžu bērnu pieņemšana būtībā bija žēlsirdības akts, kas personu juridisko stāvokli negrozīja: «Tāda pieņemšana nedod ne pieņēmējiem vecāku varas tiesības, ne audžu bērnam ģimenes un mantošanas tiesības» (194. p.). Pieņēmēji katrā laikā varēja atteikties no pienākumiem pret audžu bērnu. Arī audžu bērnu institūts Vietējo civillikumu kopojumā pārņemts no romiešu tiesībām.²

Radniecība izklāstīta īpašā kopojuma sadaļā. Pamatos tā ņemta no romiešu tiesībām, bet bija piejauktas arī vācu vai kanoņiskās tiesības. Raksturīgi, ka likuma panti šai jautājumā formulēti definīciju veidā, kas visumā sakrīt ar pandektistu mācības grāmatu formulējumiem.

«Par *asinsradniecību jeb radniecību* (кровное родство или родство, Blutsverwandschaft, Verwandschaft) šaurākā nozīmē sauc divu vai vairāku personu starpā ar dzimšanu radušos attiecību» (241. p.). Tā ir romiešu tiesību izveidota asinsradniecība (*cognatio*),³ kas dibinās uz asins saitēm pēc dzimšanas pakāpēm un līnijām. «Vienas personas izcelšanās no otras tieši ar dzimšanu rada pakāpi, un tādēļ ar katru jaunu dzimšanu rodas jauna pakāpe. Vairāku nepārtraukti turpinošos pakāpju sakaru sauc par *līniju*» (243. p.). Līnijas ir *taisnas* (*linea recta*) un *sānu* (*linea lateralis*). «Taisnu līniju rada to personu sakars, kas cēlušās viena

¹ Inst., 1, 11, 4.

² Dig. 43, 29, 3, 4; Dig. 45, 1, 132. Dig. 27, 1, 32 u. c.

³ Dig. 38, 8, 1, 1.

no otras ar dzimšanu un kuras sauc vai nu par *augšupējiem* (ascendentes, восходящие) vai *lejupējiem* (descendentes, нисходящие) *radniekiem*, raugoties pēc tā, vai skaita no bērniem uz vecākiem vai otrādi. Saskaņā ar to arī pašu līniju sadala augšupējā un lejupējā. Pie pirmās pieder tēvs, māte, vectēvs, vecāmāte, vectēva un vecāsmātes vecāki utt., bet pie otrās — dēli, meitas, bērnu bērni, pēdējo bērni utt.» (244. p.). «Ja līnija sastāv no tādiem radniekiem, kuru kopējais ciltstēvs ir trešā persona, tad līniju un radniecību sauc par *sāņu līniju un sāņu radniecību* (laterales, боковые родственники, Seitenverwandten). Pie tās pieder brāļi un māsas, to bērni, tēva un mātes brāļi un māsas ar viņu lejupējiem radniekiem, vectēva un vecāsmātes brāļi un māsas ar lejupējiem radniekiem utt.» (245. p.). Jāpiebilst, ka pēc šī romiešu asinsradniecības principa (cognito) dēls un meita ir vienādā radniecības tuvumā. Turpretī senā romiešu *patriarhālā radniecība* (agnatio), kas nebija dibināta uz asinsradniecības saitēm, bet gan pamatojās uz varas pakļautības principu, ņēma vērā tikai vīriešu dzimumu. Raksturīgi, ka šīs sensenās romiešu radniecības paliekas bija atradušas vietu arī Baltijas civillikumos: «*Vīriešu dzimuma radniekus*, kas stāv viens ar otru radniecībā vienīgi caur vīriešiem, t. i., taisnā augšupējā līnijā vectēvu no tēva puses utt., taisnā lejupējā — dēlu, dēla dēlu utt. un sāņu līnijā — brāļi, brāļa dēlu utt., sauc par *agnātiem* (agnаты, Agnaten, Schwertmagen), bet viņu kopību par vīriešu cilti» (260. p.).

Vācu tiesību ietekmē Vietējo civillikumu kopojums paredzēja arī *sieviešu līniju radniecību*: «Turpretim tos radniekus, kas stāv ... radniecībā arī caur sievietēm, un proti, māti, vectēvu no mātes puses, meitu un viņas bērnus, māsu, viņas dēlus un meitas utt., sauc par *kognātiem* (Cognaten, Spilmagen),¹ bet viņu kopību par sieviešu cilti. Beidzot sieviešu dzimuma personas, kas atrodas viena ar otru radniecībā vienīgi caur sievietēm, sauc par *niftelēm* (Nifteln)» (260. p.).

Jautājumā par to, cik tālās pakāpēs radniecība skaitāma, Vietējo civillikumu kopojums ieņēma romiešu tiesību viedokli, t. i., neierobežoti, līdz bezgalībai (ad infinitum):² «Radniecības attiecības sniedzas tik tālu, cik tālu tās var pierādīt, un nav aprobežotas ne ar kādu līniju vai pakāpi, lai tās būtu cik tālas būdamas» (256. p.). Turpretī daudzi agrākie Baltijas novada tiesību avoti šai ziņā paredzēja ierobežojumus līdz piektajai pakāpei;³ kodifikators Bunge tos atrunāja kā novecojušos (256. p. piezīme). Šķiet, ka neierobežoti tālās radniecības institūts tika ieviests nolūkā saglabāt izmirstošās Baltijas vācu muižnieku un birģeru dzimtas.

¹ Latīņu vārds «cognatus» šeit lietots speciālā nozīmē atšķirībā no romiešu tiesību jēdziena «cognatus» — asinsradnieks.

² Dig. 38, 10, 4, pr.

³ Gnadenbriefe des Hochmeisters Conrad von Jungingen, 13. Juli 1397, § 3 und 4; des Erzb. Sylvestr. c. 6. Febr. 1457, § 9; des Bischofs Johannes Gelingshausen vom 16. Dez. 1540, § 16; Esfl.-R. und LR., Bd. III, Tit. 10., Art. 1, 13.

Vietējo civillikumu kopojumus līdzās radniecībai paredzēja arī *svainību* (свойство, Schwagerschaft), kas bija pārņemta no romiešu tiesībām (adfinitas, affinitas).¹ «Viena laulātā attiecību ar otra asinsradniekiem sauc par svainību» (263. p.). Svainība rodas tikai ar laulību, saderināšanās vien vēl svainību nenodibina. «Svainības pakāpi ar vienu no laulātiem noteic radniecības pakāpe ar otru» (265. p.). Luterāniskās baznīcas ietekmē bija radies noteikums, ka «ar laulību nodibināta svainība paliek spēkā arī pēc laulības izbeigšanās»² (264. p.). Piemēram, dēli pēc tēva nāves nedrīkstēja stāties laulībā ar savu bijušo pamāti, kaut arī vecuma ziņā viņi šādām laulībām būtu piemēroti.

Aizbildnība un aizgādība. Nolūkā aizsargāt rīcības nespējīgas personas un viņu mantu, kā arī mantu, kas palikusi bez pārvaldītāja, Vietējo civillikumu kopojumus ieviesa romiešu aizbildnības (tutela) un aizgādības (cura) institūtus. Tie tika pielāgoti Baltijas novada apstākļiem un papildināti ar Zviedrijas likumiem, vietējo pilsētu, zemes un bruņinieku tiesībām. Aizbildnība un aizgādība Vietējo civillikumu kopojumā, tāpat kā romiešu tiesībās, noteikta kā *publiska klauša* (munus publicum).³ «Aizbildņa amats ir sabiedriska klauša (общественная повинность, eine öffentliche Dienstleistung), no kuras neviens nevar atteikties bez likumiska iemesla» (329. p.). Aizbildņu iecelšanu un darbību pārzināja bāriņu tiesas. Vietējo civillikumu kopojumā regulēti vairāki aizbildnības un aizgādības veidi.

Aizbildnība pār nepilngadīgiem (опека над несовершеннолетними, Vormundschaft über Minderjährige). Atšķirībā no romiešu tiesībām⁴ Baltijas civillikumi noteica, ka pilngadība iestājas no 21 gada vecuma (269. p.). Tomēr bāriņu tiesa bija tiesīga atsevišķos gadījumos ierosināt piešķirt pilngadību kādai izcilai personai pirms termiņa (venia aetatis, Grossjährigkeitserklärung).⁵ Tādā gadījumā šis jautājums bija jāizlemj otrās instances tiesai (Vidzemē — hof tiesai, Igaunijā — zemes virstiesai, Kurzemē — virsoftiesai, Rīgas, Rēveles un Narvas pilsētās — rātēm;⁶ 271. p.). «Izņēmuma gadījumos un aiz sevišķi svarīgiem iemesliem, kad nepilngadīgā aizbildņi un tuvākie radnieki apliecina, ka viņš uzvedas nevainojami un spēj patstāvīgi aizsargāt un aizstāvēt savas tiesības, kā arī izpildīt savus pienākumus, nepilngadīgo var izsludināt par pilngadīgu arī pirms divdesmit viena gada vecuma sa-

¹ Dig. 38, 10, 4, 3 (Mod. «adfinēs sunt viri et uxoris cognati, dicti ab eo, quod duae cognationes, qui diversae inter se sunt, per nuptia copulantur»).

² Уст. Ев. Лют. Церкв. 1832, Дек. 28, § 73. — Полн. Собр. Зак., № 5870.

³ Inst. 1, 25, pr. De excusationibus; Dig. 50, 4. De muneribus et honoribus.

⁴ Romiešu tiesības izšķīra *nepieaugušos* (impuberes) vecumā līdz 14 gadiem un *nepilngadīgos* (minores) — no 14 līdz 25 gadiem. Pirmajiem iecēla aizbildnību (tutela), otrajiem — aizgādību (cura).

⁵ Cod. 2, 52, 5, pr.

⁶ Pēc 1889. g. tiesu reformām Baltijas guberņās bāriņu tiesas lēmumus apstiprināja apgabaltiesa. — Полн. Собр. Зак., № 1889, 6188.

sniegšanas, bet ne agrāk, iekāms viņš sasniedzis pilnus astoņpadsmit gadus» (270. p.).

Aizbildņus iecēla nepilngadīgiem bērniem, ja tiem nomira abi vecāki vai viens no tiem (272. p.). Tēvam un mātei, kuri jau uz vecāku varas pamata bija savu nepilngadīgo bērnu dabiskie aizbildņi (естественные опекуны, natürliche Vormünder), šim pienākumam nekāds tiesas apstiprinājums nebija vajadzīgs (273. p.). Likums norādīja, ka aizbildņiem jāatvieto saviem aizbilstamiem vecāki (337. p.). Aizbildnim bija jāgādā par viņam uzticētā nepilngadīgā audzināšanu ar tādu pašu rūpību, ar kādu apzinīgs tēvs audzina sava paša bērnu (341. p.). Aizbildnim bija jāpārvalda nepilngadīgā manta pēc īpaši sastādīta saraksta. Sevišķu uzmanību vajadzēja veltīt nekustamas mantas (imobiļu) saimnieciskajai izmantošanai, jo tas bija jautājums, kas skāra Baltijas muižnieku muižas un birģeru namus. Aizbildnim ik gadus bija jāiesniedz attiecīgajai bāriņu tiesai norēķins par nepilngadīgā aizbilstamā mantas pārvaldīšanu.

Aizgādība pār garā slimiem (попечительство над умалишенными, Curatel über Geistesranke) Vietējo civillikumu koropjumā visumā regulēta pēc romiešu tiesību principiem (cura furiosi),¹ kaut gan konstatējami arī dažu vietējo tiesību īpatnību piejaukumi. Arī aizgādņa pienākums (amats) bija sabiedriska klauša, no kuras nedrīkstēja atteikties bez dibināta iemesla. «Garā slimie,² kam aiz slimības — vienalga, vai iedzimtas vājprātības vai vēlāk uznākušas ārprātības vai vājprātības (сумашествие или безумие, Wahn- oder Blödsinn) — trūkst visu vai lielākas daļas garīgo spēju, pēc likuma atzīstami par nespējīgiem pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties, kādēļ pār viņiem iecelama aizgādība» (498. p.). No garā slimiem likums atšķīra *plānprātīgos*³ (слабоумные, Personen von schwachem Verstande). Tās ir personas, kam tomēr netrūkst vajadzīgās prāta spējas vienkāršu lietu pārziņai. Plānprātīgie var paši pārvaldīt savu mantu un brīvi ar to rīkoties (497. p.).

Garā slimie bez aizgādņa piekrišanas nedrīkstēja noslēgt līgumus (furiosus nullum negotium contrahere potest). Tomēr darījumi, ko garā slimais bija slēdzis pirms aizgādības iecelšanas, nākdams pie saprašanas *gaišos starplaikos* (lucida intervalla), tika atzīti par pilnīgi spēkā esošiem, un tādēļ viņa šai starplaikā noslēgtie līgumi bija saistoši kā viņam pašam, tā arī citiem šī tiesiskā darījuma dalībniekiem. Prasītājam tiesā bija jāpierāda, ka slimais līguma slēgšanas brīdī patiesi atradies tādā gaišā starplaikā (503.—504. p.). Izveseļošanās gadījumā aizgādību pār garā slimo ar attiecīgas tiesas lēmumu izbeidza.

¹ Dig. 27, 10, 7, pr. De curatoribus furioso dandis; Cod. 5, 70, 5 et 6. De curatore furiosi.

² Furiosi, dementes, умалишенные, Geistesranke, garā slimī, vājprātīgi, traki.

³ Mentē capti, fatui.

Aizgādība pār izšķērdētājiem (попечительство над расточителями, Curatel über Verschwender) ir romiešu tiesību institūts (cura prodigi).¹ Personu, kas bez mēra un mērķa šķiež savu mantu pavisam nesamērīgi ar saviem ienākumiem, pamatojoties uz radnieku vai piederīgo lūgumu, kā arī policijas iesniegumu, tiesa varēja atzīt par izšķērdētāju² (prodigus) un iecelt viņam aizgādni (506.—509. p.). Aizgādība pār izšķērdētāju turpinājās līdz tam laikam, kamēr vaīrs nebija šaubu, ka viņš galīgi mainījis savu dabu un dzīves veidu (511. p.).

Aizgādība pār sievietēm (попечительство над женщинами, Geschlechtscuratel) Baltijas civillikumos pamatojās uz vietējām bruņinieku tiesībām, zemes tiesībām, pilsētu tiesībām un Krievijas likumiem. Tomēr šī institūta vēsturiskās saknes sniedzas romiešu tiesībās (tutela mulierum — aizbildnība pār sievietēm), kas atzina sievieti par nenosvērtu, viegli ietekmējamu dzimumu (imbecillitas, sexus).³ Vietējo civillikumu kopojumā aizgādība (nevis aizbildnība) pār sievietēm regulēta sagrozītā, vāji izteiktā veidā. Par sievietes aizgādni likums paredzēja t. s. padomdevēju jeb asistentu (512.—515. p.).

Aizgādība pār promesošo vai bezvēsts promesošo personu mantu (попечительство над именем отсутствующих вообще и безвестно отсутствующих; die Curatel für abwesende und Verschollene). Vietējo civillikumu kopojumā šis aizgādības veids konstruēts, pamatojoties uz romiešu tiesībām⁴ un vietējām parašām (516.—528. p.).

Lietu tiesības (право вещное, Sachenrecht). **Dažādi lietu veidi** (529.—622. p.). Vietējo civillikumu kopojums bija pārņēmis romiešu tiesību lietu iedalījumu, kuram tradicionāli sekoja tā laika buržuāziskie civilkodeksi, un papildinājis to ar īpašiem Baltijas muižu noteikumiem.

1. *Ķermeniskas un bezķermeniskas lietas* (res corporales et incorporales)⁵ atšķiras savā starpā ar to, «vai tās uztveramas mūsu ārējiem jutekļiem vai ne» (529. p.). Romiešu juristi norādīja, ka ķermeniskas lietas ir dažādi priekšmeti un tos ir iespējams skart rokām (res, quae tangi possunt), turpretī bezķermeniskas lietas pastāvot tikai tiesībās (res, quae in iure consistunt), piemēram, lietošanas un augļu iegūšanas tiesības (usus fructus) u. c. Pie bezķermeniskām lietām, kas vienīgi arjaušamas (подлежащие

¹ Dig. 27, 10, 1, pr.: «De curatoribus furioso et aliis extra minores dandis.» Dig. 26, 5, 12, 2.

² Paulus, sent. III 4-a, § 7: «Moribus per praetorem bonis interdicitur hoc modo: Quando tibi bona paterna avitaque nequitia tua disperdis et liberos tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico.»

³ Ulp., D. 16, 1, 2.

⁴ Dažādi mantu aizgādības (cura bonorum) veidi: aizgādība pār bezvēsts prombūtnē esošas personas mantu, aizgādība pār mantojuma masu u. c.

⁵ Inst. 2, 2, tit.; Dig. 1, 8, 1, 1. De divisione rerum; Baltijas civillikumos bija burtiski pārtulkoti romiešu tiesību termini «res corporales et incorporales» — «телесные и бестелесные вещи», «körperliche und unkörperliche Sachen».

одному лишь умственному восприятию; nur im Begriff aufzufassen sind), pieder dažādas personiskas, lietiskas un prasījumu tiesības, ciktāl tās ir mantas sastāvdaļas» (535. p.).

2. *Kustamas un nekustamas lietas* (res mobiles et immobiles)¹ atšķiras ar to, «vai tās var vai nevar pārvietot no vienas vietas uz otru, ārēji nebojājot» (530. p.). Tādējādi nekustamas lietas ir zeme, ēkaš, koki. Par šo lietu iedalījumu Baltijas vācu muižniekiem un birģeriem bijusi liela interese kopš Livonijas laikiem.² Muižnieki un nomnieki centās juridiski nostiprināt savus nekustamos īpašumus, tirgotāji — precizēt un tiesiski atšķirt dažādu mantu (preču) šķirnes. Arī topošā buržuāzija, nodibinot nekustamu īpašumu koroborācijas iestādes (zemes grāmatu nodaļas), nostiprināja un paplašināja imobiļu veidus. Reģistrētus kuģus, dzelzceļus u. c. juridiski uzskatīja par nekustamām lietām. «Likums, āpat kā privāta grība, var nekustamām lietām piemērojamas tiesības attiecināt uz tādām lietām, kas pēc savām īpašībām ir kustamas, — un otrādi» (531. p.).

3. *Atvietojamās un neatvietojamās lietas* (res fungibiles et non fungibiles).³ Atvietojamās lietas ir sugas lietas (pretēji individuālām), kuras parasti līgumos nosaka ar svaru, skaitu un mēru: labība, preču šķirnes utt. «Tās piegādājot vai dodot atpakaļ, jāraugās tikai, lai tās būtu noteiktas šķirnes un labuma un tajā pašā daudzumā. Se pieder visas tās lietas, ko tirdzniecībā un dzīvē noteic ar skaitu, mēru un svaru» (532. p.). Neatvietojamās lietas «pastāv kā atsevišķi noteikti priekšmeti» (533. p.) — tās ir individuālas un bojā ejas gadījumā nav atvietojamās (izcila glezna vai skulptūra).

4. *Patērējamās un nepatērējamās lietas* (res quae usu consumuntur et res quae usu non consumuntur)⁴ atšķiras, «raugoties pēc tā, vai tās parastā lietošanā iznīcina vai ne» (534. p.).

5. *Dalāmas un nedalāmas lietas* (res quae divisionem recipiunt et res quae divisionem non recipiunt)⁵ jāsaprot juridiskā (ne fiziskā) nozīmē. Romiešu juristi uzskatīja, ka lietu var dalīt tikai tad, ja netiek iznīcināta tās būtība vai nesamērīgi samazināta

¹ Dig. 21, 1, 1, pr.; Dig. 42, 1, 15, 2; Dig. 50, 16, 93; Vietējo civillikumu korojums lieto terminus «движимые и недвижимые вещи», «bewegliche und unbewegliche Sachen».

² Gnadenbrief des Erzbischofs Sylvester vom 6. Februar 1457, § 1; Estl. R. und LR., Bd. II, Tit. 11, Art. 3; Bd. III, Tit. 8, Art. 2; Bd. IV, Tit. 6, Art. 2., Tit. 15, Art. 1, Tit. 21., Art. 2, 4, 5; Schwed. Executionsverordn. vom 10. Juli 1669, § 2; Schwed. Testamentsstadga vom 3. Juli 1686, § 1; Rigisches Stadtrecht, Bd. II, Tit. 32, § 12; IV, Tit. 7 (turpmāk — Rig. StR); Lüb. StR., Bd. III, Tit. 4, Art. 1, 4, 5; Tit. 5, Art. 5; Commissorialische Decisionen, v. J. 1717; ad desid. Art. XIV, § 1 und 6.

³ Dig. 12, 1, 1 et 2; Baltijas civillikumos latīņu apzīmējumi tulkoti — «заменимые и незаменимые вещи», «vertretbare und nicht vertretbare Sachen».

⁴ Dig. 7, 5, 1; Dig. 30, 30, pr.; Baltijas civillikumos: «вещи потребляемые и непотребляемые», «verbrauchbare und unverbrauchbare Sachen».

⁵ Dig. 6, 1, 8; Dig. 8, 4, 6, 1; Dig. 8, 1, 17; «раздельные вещи», «theilbare Sachen».

vērtība (sine damno dividi). «Par tiesiskā ziņā dalāmām lietām atzīstamas tikai tās, kuras var, neiznīcinot to būtību, dalīt daļās, izveidojot pēc tādas dališanas no katras lietas daļas patstāvīgu veselu lietu. Lietas, ko tādā veidā nevar dalīt, uzskatāmas par nedalāmām» (543. p.). Nedalāma lieta var piederēt reizē vairākām personām juridiski *domājamās daļās* (in intellectu partes habere, pro partibus indivisis) bez reālas sadalīšanas. «Ja nedalāma lieta pieder vairākām personām, kas nav sadalījušās savā starpā arī tās lietošanu pēc laika, vietas vai kā citādi, tad tiesības uz šo lietu pieder šīm personām kopīgi, pilnīgi un visā tās apjomā, cik to atļauj pašas lietas īpašības» (546. p.).¹

6. *Atsevišķas lietas un lietu kopības* (res singulares et universitates rerum)² ir divējādi jēdzieni atkarībā no tā, vai tiesību objekts sastāv no vienas lietas vai daudzu lietu grupējuma (gānāmpulks, bibliotēka u. c.). «Ar lietu kopību (universitas rerum) jāsaprot vairāku tādu patstāvīgu, vienas vai dažādu šķirņu ķermenisku vai bezķermenisku lietu sakopojums zināmam nolūkam vienā sastāvā un ar vienu kopīgu nosaukumu, kuras šajā sastāvā tiesiskā ziņā atzīstamas par vienu vienību jeb vienu pašu lietu» (540. p.). Sekojot romiešu tiesībām, Vietējo civillikumu kopojums pie lietu kopībām pieskaitīja arī *tiesību kopības* (universitas iuris): mantojuma masu, konkursa masu u. c. (541. p.).³

7. *Galvenās un blakus lietas* (res principales et res accessoriae)⁴ atrodas savstarpējā juridiskā sakarībā pēc principa — blakus lieta seko galvenai lietai (res accessoria sequitur rem principalem). «Par galvenām lietām sauc tās, kas ir patstāvīgi tiesību priekšmeti, bet tas viss, kas pastāv tikai ar galveno lietu vai pieder pie tās, vai kā citādi ar to saistīts, uzskatāms par blakus lietu» (accessio, causa; 547. p.). Kamēr blakus lieta nav atdalīta no galvenās, uz abām attiecas vieni un tie paši likuma noteikumi. Atsavinot galveno lietu, katra pie tās piederīga blakus lieta šaubu gadījumā atzīstama par atsavinātu kopā ar to (550. p.).

Viens no blakus lietu veidiem ir *piederums* (res pertinet ad),⁵ kas kalpo un seko galvenai lietai, bet nav tās sastāvdaļa (fizisks savienojums nav būtisks). «Blakus lieta iegūst piederuma raksturu, ja tās uzdevums ir kalpot galvenai lietai un tā ir pastāvīgi ar to saistīta, un atbilst šim uzdevumam ar savām dabiskām īpašībām» (557. p.). «... pietiekošs arī jebkurš cits to sakars, pat bez fiziska savienojuma, piem., kopīgs nosaukums» (558. p.). Līdzās šim skaidrajam romiešu tiesību principam Vietējo civillikumu kopojums bija ieviesis arī Baltijas tiesībās pazīstamo parunu: «Par

¹ Skat.: *kopīpašums* (condominium) — 927. p.

² Dig. 41, 3, 30, pr.; Dig. 6, 1, 1, pr. § 3 et 23, § 5; Dig. 20, 1, 13, pr.; «отдельные вещи и совокупности вещей», «einzelne und Gesamtsachen».

³ Tiesību kopības sastāvs var būt reizē aktīvs un pasīvs (manta un parādi).

⁴ Dig. 19, 1, 17; Dig. 33, 7; Dig. 50, 16, 23; «вещи главные и побочные», «Hauptsachen und Nebensachen».

⁵ Dig. 19, 1, 17, 7; «принадлежность», «Zubehörung, Pertinenz».

galvenās lietas piederumu uzskatāms viss, kas cieti zemē, sienā piesiets, piemūrēts, piekniedēts un pienaglots.»¹ Pēc avotiem spriežot, tā ir lokāla rakstura bruņinieku tiesību norma. Jāatzīmē, ka topošās buržuāzijas parašu (обычай, Gebrauch) ietekmē bija izveidojies *fabrikas piederumu* jēdziens: «Par fabrikas piederumiem atzīstami ne vien tās vajadzībām lietojamie nekustamie īpašumi, ēkas un tiesības, izņemot no šīm pēdējām tīri personiskās, bet arī ražošanai vajadzīgie darba rīki vai mašīnas, kā arī vēl darbā esošie ražojumi, neattiecinot to tomēr ne uz sagādātiem neapstrādātiem materiāliem, ne uz jau pabeigtiem un pārdošanai nolemtiem fabrikas izstrādājumiem» (573. p.). Tās bija jaunas parašu tiesības, kas radās kapitālisma attīstības apstākļos un nodrošināja uzņēmēju intereses.

Arī augļi (*fructus*)² Vietējo civillikumu kopojumā traktēti par blakus lietām. «Ar augļiem šā vārda plašākā nozīmē jāsaprot katrs labums, ko var iegūt, galveno lietu lietojot» (553. p.). «Saurākā nozīmē lietas augļi ir tas viss, ko no tās dabū vai nu kā tās dabiskos ražojumus, vai kā ienākumus, ko tā nes sakarā ar sevišķām tiesiskām attiecībām; pirmā gadījumā augļus sauc par dabiskiem, otrā — par civiliem. Pie pēdējiem skaitāmi nomas, īres un gruntsnomas maksas un kapitālu procenti» (554. p.). Šī koncepcija visumā atbilst romiešu tiesību noteikumiem par augļiem. Dabiskie augļi atzīstami par galvenās lietas daļu tikai tik ilgi, kamēr nav no tās atdalīti (*separāti*).

8. *Lauku muižas* (земские имения, Landgüter) Vietējo civillikumu kopojumā bija izdalītas atsevišķi no pārējiem imobiļiem, jo muižu juridiskajā nostiprināšanā Baltijas muižniecība bija ieinteresēta visvairāk.

Vidzemē, Sāmsalā un Igaunijā likums izšķīra piecus lauku muižu veidus (597. p.):

a) *kroņa jeb valsts muižas* (имения казенные или государственные, Krongüter oder Domainen), kuru tiesiskais stāvoklis bija regulēts speciālos noteikumos ārpus civillikumiem;³

b) *bruņinieku muižas* (дворянские вотчины, adelige oder Rittergüter), kas minētas īpašos bruņinieku muižu sarakstos (Landrollen) un hipotēku grāmatās ar apzīmējumu «Güter», «Landgüter» vai «adelige Güter» (599. p.);

c) *muižniecības, pilsētu un citām organizācijām, kā arī labdarības biedrībām un testādēm piederošas muižas* (Ritterschaftsgüter, Stadtgüter, Corporationsgüter, Stiftungsgüter);

d) *pastorāti un citas baznīcas muižas un zemes* (пастораты, Pastorate). Pastorāti bija mācītāju amata muižas un zemes, kas

¹ Livländisches Ritterrecht, Cap. 56 (turpmāk — Livl. RR.); Gesetze und Statuta des pilten'schen Kreises («die pilten'schen Statuten»), 28. October 1611, Th. III, Tit. 1, § 26. (Turpmāk — Pilt. Stat.)

² Dig. 8, 5, 4, 2; Dig. 22, 1, 19, 1; Dig. 22, 1, 49; Dig. 50, 17, 72; «плоды», «Früchte».

³ Устав об управлении казенными населенными именными — Свод Зак., т. VIII.

tika piešķirtas mācītājiem lietošanā tik ilgi, kamēr tie pildīja mācītāja amatpienākumus. Pie šī veida muižām pieskaitīja arī zemes, kas dažās vietās bija paredzētas mācītāju atraitņu un baznīcas kalpotāju iztikas nodrošināšanai (608. p.);

e) *atsevišķi zemes gabali*, kas nebija muižas lielumā (Landstellen, Gutsabtheilungen).¹ Atsevišķi zemes gabali varēja būt arī tā muižas zeme, kas atstāta iznomāšanai zemniekiem. Igaunijā to sauca par «Bauerpachtland», bet Vidzemē — «Gehorchsland».

Kurzemē bija šādas lauku muižas (613. p.):

a) *kroņa jeb valsts muižas*, kas, tāpat kā Vidzemē, pastāvēja uz speciāla impērijas ukaza pamata;

b) *bruņinieku muižas*, kas minētas Kurzemes bruņinieku muižu sarakstos (Stimmtafel), ko pārzināja muižnieku komiteja (614. p.);

c) *muižniecības biedribu muižas, kā arī Jelgavas, Liepājas, Jaunjelgavas, Jēkabpils pilsētu, tāpat citu korporāciju un iestāžu muižas*;

d) *sīkpilsoņu lēņi* (mещанские лены, birgerliche Lehen) — privātas muižas, kas tika piešķirtas lietošanā nedižciltīgo kārtu personām, kurām savukārt bija tiesības lēni atsavināt citu kārtu personām. Ja lēni savā īpašumā ieguva Kurzemes bruņinieku kārtas persona, tad tai bija balsstiesības bruņniecības sapulcē. Ja tomēr šo muižu tālāk atsavināja personām, kas nepiederēja pie bruņinieku kārtas, tad muižai tika atjaunots lēņu muižas tiesiskais statuss (620. un 621. p.);

e) *pastorāta muižas*, kas piešķirtas mācītājiem pa amata laiku;

f) *tiesnešu un amatpersonu vidmes* (видмы судей и должностных лиц, Richter- und Beamtenwidmen) tika piešķirtas valdījumā pa amata laiku kapitāniem un virskapitāniem, kā arī citām amatpersonām. Vidmes muižas valdītājs tās pieņēma un nodeva pēc saraksta (619. p.);

g) *nodalītas muižu zemes, kas nesastādīja atsevišķu muižu* («abgetheilte, keine besonderen Landgüter bildende Landstellen»). Šo zemju platība bija noteikta pēc muižnieku ieskatiem un vēlēšanās (622. p.). Piešķirt šīm muižu zemēm bruņniecības muižas nosaukumu bija atļauts tikai izņēmuma kārtā (616. p.).

Minētās lauku muižas bija Baltijas vācu muižniecības ekonomiskais pamats, tāpēc to tiesiskā reglamentācija Vietējo civillikumu kopojumā vācu muižniekiem bija būtiski svarīga. Vietējo civillikumu kopojums vēlreiz nostiprināja agrāk sagrābtās latviešu un igauņu zemes par Baltijas vācu muižnieku privātipašumu.

Valdījums (623.—706. p.; о владении, von dem Besitze). Vietējo civillikumu kopojumā, izmantojot pandektistu pieņemtās koncepcijas un formulējumus, bija pārņemts romiešu tiesību valdi-

¹ Igaunijā, piemēram, bruņinieku muižai vajadzēja būt vismaz 150 desetīnu lielai.

juma institūts (possessio).¹ «Par valdījumu sauc katru tiesībām atbilstošu faktiski varu» (623. p.). Tāpat kā romiešu tiesības, arī Baltijas civillikumā atšķir valdījumu no turējuma (detentio). «Tas, kā varā lieta faktiski atrodas, bet kas atzīst par tās īpašnieku kādu citu, uzskatāms, kaut arī viņam būtu tiesība turēt to savās rokās, nevis par šās lietas valdītāju, bet tikai par tās turētāju (detentor) un īpašnieka vietnieku valdījumā» (626. p.). Tā ir romiešu juristu mācība par valdījumu un turējumu pandektistu formulējumā. Romiešu valdījums sastāvēja no diviem elementiem — «corpus» (faktiskā vara) un «animus rem sibi habendi» (apziņa, ka uz lietu ir kaut kādas piederības tiesības). Turpretī turējums sastāvēja no viena elementa — «corpus», jo turētājs tikai faktiski lietu tur (naturaliter tenet), skaidri apzinādamies, ka tā pieder citam (piemēram, īrnieks, lietas glabātājs u. c.). «Lietas valdījums ir īpašuma tiesībām atbilstoša faktiskā vara pār lietu» (625. p.). Valdījums atšķirībā no turējuma atradās sevišķā likuma aizsardzībā (682.—690. p.).² «Tiesa, kuras aizsardzību valdītājs meklē, aizsargā viņu no tālākiem traucējumiem, piedraudot ar atbilstošu sodu un vajadzības gadījumā to arī uzliekot» (686. p.). Zināmos apstākļos tiesa pēc sava ieskafta varēja pieprasīt no atbildētāja nodrošinājumu (cautio), ka turpmāk traucējumi vairs nenotiks (687. p.). Sekojot romiešu tiesībām, tiesa valdījumu neaizsargāja, ja tas tika iegūts vardarbīgi (vi), slepeni (clam) vai ar vēlāk atsauktu atvērējumu (precario)³ (678., 688 p.). Par *labticīgu valdītāju* (bonae fidei possessor) uzskatīja to, kurš bija pārliecināts, ka nevienam citam nav tiesību valdīt lietu kā tikai viņam, turpretī par *ļauņprātīgu valdītāju* (malae fidei possessor) tika atzīts tas, kas zināja, ka viņam nav tiesību lietu valdīt vai ka kādam citam šajā ziņā ir lielākas tiesības nekā viņam (680. p.).

Šo romiešu valdījuma institūtu Baltijas muižnieki pielāgoja arī saviem muižu valdījumiem (693. p. u. c.).

Ipašums (o собственности, von dem Eigenthum; 707.—1088. p.) ir romiešu *privātipašuma institūts* (proprietas, dominium), kas ieņēma centrālo vietu ne vien lietu tiesību nodaļā, bet visā Vietējo civillikumā kopojumā. Topošā buržuāzija savā laikā Rietumeiropā atzina to par atbilstošu kapitālisma apstākļiem un pārņēma savas zemes civiltiesības. Arī Baltijas novadā romiešu privātipašuma institūts bija ieviesies jau ilgi pirms kodifikācijas. Piemērojot šo institūtu, vietējie muižnieki un birģeri vēl efektīvāk nostiprināja savu lauku muižu un pilsētu namu, kā arī dažādu kustamu lietu

¹ Dig. 41, 2, 1, pr.; Dig. 41, 2, 3, pr.; Dig. 41, 2, 23, 2; Dig. 41, 2, 30; Dig. 4, 6, 23, 2; Dig. 8, 16, 10, pr.; Dig. 43, 16, 3, 17; Dig. 8, 15, 10, pr.; Dig. 41, 2, 3, 12; F. C. von Savigny. Das Recht des Besitzes, Giessen, 1822; C. G. Bruns. Das Recht des Besitzes im Mittelalter und in Gegenwart. Tübingen, 1848.

² Romiešu tiesības valdījumu atšķirībā no civilprasības (actio) aizsargāja administratīvā kārtā ar interdiktumiem (interdictum, Inst. 4, 15, 1).

³ Dig. 43, 17, 1, pr.: «Uti eas aedes, quibus de agitur nec vi nec clam nec precario alter ab altero posidetur, quominus ita possideatis vim fieri veto.»

piederību. Tomēr Baltijas vācu juristi bija pratuši līdzās romiešu privātīpašumam saglabāt arī izdevīgās feodālā īpašuma paliekas, it sevišķi bruņinieku kārtas priekšrocību tiesības.

Romiešu privātīpašuma tiesības Vietējo civillikumu kopojumā bija formulētas pandektistu garā, tomēr to jēdzieni pilnīgi atbilda romiešu tiesību avotiem. Tā, piemēram, Baltijas civillikumu 707. pantā bija teikts: «*Par īpašumu sauc pilnīgas varas tiesības pār lietu,¹ t. i., tiesību valdīt (possidere)² un lietot to (uti et frui),³ iegūt no tās visus iespējamus labumus (bona),⁴ ar to rīkoties (disponere)⁵ un noteiktā kārtā atprasīt to atpakaļ no katras trešās personas ar īpašuma prasību (rei vindicatio)⁶.*»

Tādējādi redzam, cik konsekventi Vietējo civillikumu kopojumā bija pārņemts neaprobežotais romiešu privātīpašuma institūts. Atšķirībā no feodālā dalītā (senjora un vasaļa) īpašuma tas deva pilnas tiesības pār lietu tikai vienai personai — īpašniekam, izslēdzot visus pārējos pretendētus. Domāt par kaut kādu daļēju citu personu līdztiesību uz privāto īpašumu romiešu juristi uzskatīja par bezjēdzību (non sensus). Šo īpašnieka individualizēto tiesību izslēgt (ius excludendi) visus citus no sava īpašuma formulēja arī Vietējo civillikumu kopojums: «*Īpašums dod tiesību lietu pilnīgi un vienam pašam turēt savā varā*» (871. p.). «*Uz tā pamata, ka īpašniekam viņa tiesības pieder vienam pašam, viņš var aizliegt visiem citiem ietekmēt viņa lietu, kā arī to lietot vai izmantot, kaut arī viņam pašam no tā nekāds zaudējums nerastos*» (874. p.). Šai ziņā likums deva tiesību cietsirdīgam un nelietīgam īpašniekam liegt citam izmantot viņa īpašumu, kaut gan, to atļaujot, viņš varētu novērst citu personu postu bez sevišķiem zaudējumiem pašam.

Sekojot romiešu tiesībām, Vietējo civillikumu kopojums vadījās no principa — «kas savas tiesības izlieto, tas nevienam nekaitē» («qui suo iure utitur, nemini laedit»). Pie tam likums nerēķinājās ar to, ka dažos gadījumos varētu rasties zaudējumi citām personām: «*Īpašniekam ir tiesība viņam piederošo lietu... izlietot pēc sava ieskata savas mantas pavairošanai un vispār to lietot visādā kārtā, kaut arī no tā rastos zaudējums citai personai*» (873. p.). Ilustrējot šo principu, Vietējo civillikumu kopojumā bija pat formulēts piemērs no romiešu tiesību avotiem: «*Īpašniekam nav aizliegts rakt savā zemē grāvjus un kanālus, kaut arī ar tiem at-*

¹ *Ulp.*, D. 5, 3, 25, 11; īpašniekam ir tiesība pat savu lietu iznīcināt («re sua se abuti»); L. 25, C. mandati (IV, 35).

² L. 1, § 1, L. 12, § 1. D. de acquir vel amittpossess (XLI, 2).

³ L. 1, L. 3, § 2. D. de usufructu (VII, 1); «Īpašniekam ir tiesība iegūt lietas augļus, izlietot lietu pēc sava ieskata savas mantas pavairošanai un vispār to lietot visādā kārtā».

⁴ *Ulp.*, D. 50, 16, 49.

⁵ L. 7, C. de rebus alienis non alienandis (IV, 51); L. 1, C. de fundo dotati (V, 23).

⁶ L. 1, pr. et § 1, L. 23, pr. D. de rei vindicatione (VI, 1); § 1 in. f., Inst. de actionibus (IV, 6).

ņemtu kaimiņa īpašumam mitrumu, tāpat rakt tajā akas, kaut arī no tā varētu izsīkt kaimiņa zemē esošas ūdens dzīslas un izžūt kaimiņa aka» (880. p.).¹

Bez privātā īpašuma aizsardzības tiesā likums īpašniekam piešķīra arī īpašuma *pašaizstāvības tiesības*, kuras īstenojot varēja nerēķināties ar citu personu varbūtējiem zaudējumiem: «Īpašniekam ir pašaizstāvības tiesība un sakarā ar to tiesība pat iznīcināt svešas lietas, kuru dēļ viņam būtu jābaidās pazaudēt savu paša, ja viņam nav iespējams citādi novērst draudošo zaudējumu» (875. p.).²

Tikai atsevišķos nenozīmīgos gadījumos Baltijas civillikumi, tāpat kā romiešu tiesības, paredzēja arī dažus *īpašumtiesību ierobežojumus*. Tie tika noteikti savstarpējās sadzīves vai kultūras pieminekļu saglabāšanas interesēs:

1) «Ja koka zari sniedzas virs kaimiņa neapbūvētās zemes, viņam ir tiesība prasīt, lai tos apcērt līdz 15 pēdu augstumam no zemes («pedes quindecim a terra»)³, bet, ja koka īpašnieks to nedara, tad kaimiņš pats var nocirst zarus līdz minētam augstumam un paturēt tos sev» (1009. p.);

2) «Ja siena vai mūris sašķiebjas vai izliecas uz kaimiņa zemi par puspēdu («semipedem ventrem procumberet»)⁴ vai vairāk, tad viņam ir tiesība prasīt, lai to no jauna nostāda taisnā līnijā» (991. p.);

3) «Aizliegts sagraut vai noārdīt vecu piļu, cietokšņu un citu senatnes ēku un pieminekļu atliekas» (980. p.).

Vietējo civillikumu kopojumā kā izņēmums minēti daži izcīlas nozīmes objekti, kas bija izņemti no apgrozības un nevarēja piederēt nevienam (*res extra commercium*): «Jūra, Peipusa ezers un seši tā saucamie brīvezeri Kurzemē (Durbes, Vilgales, Engures, Liepājas, Usmas un Deģermuižas) neatrodas neviena privātā īpašumā un atvēlēti katra brīvai lietošanai» (1011. p.).

Šie un vēl citi privātīpašuma ierobežojumi bija tik maznozīmīgi, ka tos pat nav iespējams uzskatīt par īstiem īpašnieka tiesību ierobežojumiem. Galu galā tie bija visnepieciešamākie sadzīves noteikumi, kas nāca par labu pašiem privātīpašniekiem — Baltijas muižniekiem un birģeriem. Tādējādi romiešu privātīpašuma institūts Vietējo civillikumu kopojumā bija saglabājis savu visplašākās varas pilnību pār lietu.

Vietējo civillikumu kopojums līdzās romiešu privātīpašuma tiesībām paredzēja arī speciālus noteikumus par **lauku muižu īpašumiem** (*поместная собственность*, *Eigenthum eines Landgutes*). Šie speciālie noteikumi regulēja muižu īpašumus atkarībā no *muižas*

¹ *Ulp. — Marcell.*, D. 39, 3, 1, 12.

² L. 1, D. de lege Rhodia de iactu (XIV, 2); L. 3, § 7. de incendiis (XLVII, 9); L. 7, § 4. D. quod vi (XLIII, 24); L. 45, § 4 et 5, L. 49, § 1, D. de legem Aquiliam (IX, 2).

³ L. 1, § 7—9. D. der arboribus cedendis (LXIII, 27).

⁴ L. 17, pr. D. servit vindic. (VIII, 5).

savdabības vai īpašnieka kārtas (881. p.). Katrā Baltijas guberņā, it sevišķi Kurzemē, bija spēkā atšķirīgi speciālie noteikumi.

Bruņinieku muižu (Rittergüter) īpašniekiem likums paredzēja (883. p.) šādas speciālas tiesības:

1) tiesības izgatavot un pārdot degvīnu un alu; saskaņā ar pastāvošajiem noteikumiem turēt dzirnavas, krogus un dzertuves;

2) saskaņā ar zemnieku likumu noteikumiem turēt muižas policiju;

3) tiesības muižas zemes robežās ierīkot miestus un tur rīkot tirgus vai gadatirgus;

4) saukties un parakstīties par bruņinieku muižas valdītāju (Besitzer).

Šīs vēsturiski nodibinātās privātās priekšrocību tiesības (privatrechtliche Vorrechte) Vietējo civillikumu kopojumā bija formulētas kā lietu tiesības, kas vienmēr ir kopā ar īpašumu (muižu) (Realrechte der Landgüter).¹ Pastorātu muižu, kā arī citu baznīcas kalpotāju zemju valdītājiem degvīna dedzināšanas un dzertuvju ierīkošanas tiesības nebija (889. p.).

Tātad, neraugoties uz romiešu privātīpašuma tiesību neizsmeļami plašo saturu, Baltijas muižnieki savu lauku muižu īpašumtiesiskās priekšrocības bija paredzējuši likumā atsevišķi.

Dalītais īpašums (942.—952. p.). Pretēji romiešu tiesību koncepcijai par nedalītu īpašumu Vietējo civillikumu kopojumā bija saglabāta *feodālā jeb dalītā īpašumtiesību institūta palieka* (собственность раздельная, getheiltes Eigenthum). Ja tiesība uz pašu nekustamu lietu bija savienota vienā personā ar tās lietošanas tiesību, tad īpašuma tiesība bija pilnīga. Bet, ja vienai personai piederēja pati lieta, bet otrai izslēdzoša tās lietošanas tiesība,² tad īpašums tika dalīts starp virsīpašnieku (dominus directus, прямой собственник, Obereigenthümer) un īpašumtiesīgo lietotāju (dominus utilis, пользователь на правах собственности; 942. p.).

Dalītu īpašumu nodibināja vai nu ar privātu rīkojumu, vai uz likuma pamata (943. p.). Lai ar privātu rīkojumu nodibinātais dalītais īpašums iegūtu spēku attiecībā uz trešām personām, tas bija jāreģistrē zemes grāmatās (944. p.). Šis pants bija modernizēts — dalītā īpašuma institūts pielāgots jaunlaiku vajadzībām. Uz likuma pamata īpašumtiesīgais lietojums (dominium utile) tika piešķirts mācītājiem uz mācītājmuižu zemēm un amatpersonām uz viņiem dāvātām vidmēm; virsīpašuma tiesības pirmajā gadījumā piederēja baznīcas draudzei, otrajā gadījumā — valstij (945. p.).

Dalītā īpašuma institūta palieku uzņemšanu Vietējo civillikumu kopojumā kodifikators Bunge bija pamatojis ar kādu viduslaikos izdarītu pierakstu romiešu tiesību tekstiem, kā arī Baltijas novada

¹ C. Erdmann. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland, Bd. II, § 117. Das Eigenthum am Landgut.

² «Право исключительного ею пользования», «das ausschließende Recht auf die Nutzungen derselben».

tiesību avotiem.¹ Šis tipiskais feodālisma laikmeta tiesību institūts, kas agrāk regulēja senjora un vasaļa lēņu tiesiskās attiecības, savu piemērojumu tātad vēl daļēji atrada arī kapitālisma attīstības periodā.

Kopīpašums (condominium, общая собственность,² Miteigen-thum; 927.—941. p.). Šis romiešu tiesību institūts Vietējo civillikumu kopojumā bija pārņemts bez izmaiņām.³ «Īpašuma tiesība, kas pieder uz vienu un to pašu nedalītu lietu *vairākām personām* ne noteiktās ķermeniskās, bet tikai *domājamās daļās* (in intellectu partes habere), tā kā sadalīts vienīgi tiesību saturs, ir kopīpašuma tiesība» (927. p.). Kopīpašuma konstrukcija nav pretrunā romiešu nedalītai īpašumtiesību koncepcijai, jo šai gadījumā ir tikai viens īpašums, kuru reizē realizē vairākas personas — kopīpašnieki. Līdzko lietu reāli dala, kopīpašums izbeidzas. Katram no kopīpašniekiem lieta tomēr nevar piederēt visā tās visumā («duorum in solidum dominium esse non potest»), bet tikai domājamās, īstenībā nedalītās daļās («pro partibus indivisis»). «Rikoties ar kopīpašuma priekšmetu kā visumā, tā arī noteiktās atsevišķās daļās drīkst tikai ar visu kopīpašnieku kopīgu piekrišanu, bet, ja kāds no viņiem rikojas atsevišķi, tad šī rīcība ne vien uzskatāma par spēkā neesošu, bet arī uzliek pēdējam pienākumu atlīdzināt pārējiem zaudējumus, kas viņiem ar to var būt nodarīti» (929. p.). Saskaņā ar romiešu kopīpašuma koncepciju kopīpašnieku vidū nepastāv kaut kāda sabiedrība (societas). Viņus vieno tikai lietu tiesiskās kopīpašuma attiecības. Savu līdzdalības tiesību kopīpašnieks drīkst atsavināt pēc saviem ieskatiem (938. p.), kā arī prasīt lietas sadalīšanu (940. p.).

Vietējo civillikumu kopojumā, sekojot romiešu privātpašuma principiem, noteica, ka īpašnieks pēc savas gribas un patikas var *samazināt* (parasti uz laiku) *sava īpašuma tiesību saturu*, mododot citām personām atsevišķas tiesības uz savu īpašumu, piemēram, nodibinot uz sava zemes gabala kaimiņa labā *servitūtu tiesības* (ganīt lopus, smelt ūdeni utt.). Visi šāda veida īpašuma tiesību satūra sašaurinājumi notika pēc īpašnieka gribas, noslēdzot attiecīgus tiesiskus aktus. Saprotams, ka šādas rīcības motīvi parasti bija saistīti ar kaut kādu pretvērtību iegūšanu. Teorētiski īpašnieks bija tiesīgs nodot citiem uz laiku pat visu savu īpašumtiesisko saturu, paturot tikai, kā romieši teica, «kailas īpašuma tiesības» («nudum ius proprietatis»). Tomēr līdz ar minēto tiesību atgriešanos īpašniekam tūlīt atjaunojas pilnas īpašumtiesības. Jaunlaiku juristi to sauca par īpašuma *elasticitātes principu*.

¹ Glossa ad L. I, D. si ager vectigalis (VI, 3); L. 3, D. de superficiebus (XLIII, 18); L. 1, C. de thesauris (X, 15); II, F. 8 Reichskammergerichts-Ordn. vom J. 1521. Tit. 32, § 2; Corpus privileg. der Stadt Riga vom 11. Jan. 1582; Privileg, derselben Stadt vom 25. Sept. 1621.

² Krievu juridiskajā literatūrā lieto arī terminu «сособственность».

³ L. 5, § 15, D. commodati (XIII, 6); L. 5, D. de stipul. servor. (XLV, 3); L. 25, § 1, D. de verbor. signific. (L. 16).

Servitūti (o сервитутах, von den Dienstbarkeiten; 1089.—1296. p.). Šo romiešu tiesību institūtu Vietējo civillikumu kopojums bija pārņēmis gandrīz burtiski. «Servitūts ir tāda tiesība uz svešu lietu (ius in re aliena), ar kuru īpašums attiecībā uz lietošanu ir ierobežots par labu kādai noteiktai personai vai noteiktam zemes gabalam» (1089. p.).¹ Servitūti tika nodibināti ar lietas īpašnieka piekrišanu, parasti vienojoties ar kaimiņu vai kādu citu personu (neīpašnieku) par lietas (īpašuma) izmantošanas veidu. Sevišķi labvēlīgi apstākļi un pat nepieciešamība nodibināt servitūtus bija lauku apvidos, kur koncentrēti sīki zemes gabali, vai pilsētās, kur cieši saspiesti nami. Arī lielo muižu īpašnieki mēdza noligt savstarpēji izdevīgus medības, zvejas un citus servitūtus.

Servitūtus, ko nodibināja par labu kaimiņa zemes gabalam, sauca par *reālservitūtiem* jeb *prediālservitūtiem* (servitutes rerum, servitutes praediorum). Turpretī servitūtus, kurus nodibināja par labu noteiktai fiziskai vai juridiskai personai, sauca par *personiskiem servitūtiem* (servitutes personarum) (1090. un 1104. p.). Reālservitūti radīja tiesisku sakarību starp diviem zemes gabaliem (zemes īpašumiem), tāpēc varēja runāt par valdošo zemes īpašumu (praedium dominans), kura labā kalpoja (servit) kaimiņa zemes gabals, un kalpojošo zemes īpašumu (praedium serviens), kuru servitūta satura robežās izmantoja kaimiņš — valdošā zemes gabala īpašnieks (1093., 1101.—1103. p.).

Atsevišķie lauku servitūti. 1. *Ceļa servitūts*² (дорожный сервитут, die Wegegerechtigkeit). Pēc romiešu tiesību parauga tas bija noteikts vairākos veidos: tiesība uz kājceļu (iter), tiesība uz lopu pārdzīšanas ceļu (actus), tiesība uz braucamo ceļu (via), kas ietver sevī tiesību ne vien braukt, bet arī iet, lopus dzīt un pastaigāties (ius eundi et agendi et ambulandi).

2. *Ganību servitūts*³ (сервитут пастбища и вигона, die Hut- und Weiderechtigkeit, servitus pascendi) bija pielāgots vietējiem Baltijas apstākļiem; sevišķi noteikumi tika paredzēti ganību servitūta realizēšanai Kurzemes valsts mežos (1139.—1142. p.).

3. *Siena pļaušanas servitūts* (сервитут сенокоса, Heuschlags-servitut), ko arī piemēroja Kurzemes valsts mežos. Tas pamatots tikai vietējos tiesību avotos.

4. *Ūdens lietošanas servitūts*⁴ (сервитут пользования водами, die Wassergerechtigkeit) pastāvēja dažādos apakšveidos: *ūdensvada servitūts* (aquaeductus), kas pastāvēja tiesībā sev pievadīt ūdeni no sveša avota vai no citiem svešiem ūdeņiem, vai caur svešu zemi, vai arī tiesībā novadīt ūdeni no savas zemes caur kaimiņa zemi; *ūdens smelšanas servitūts* (aquaehaustus) pastā-

¹ L. 1; L. 15, D. de servitut. (VIII, 1); § 2 et 3, I de rebus incorporal. (II, 2); L. 4, 6, 8, 9, 11, C. de servitut. (III, 34).

² Pr. I. de servitut. (II, 3); L. 1, D. de servitut. praed. rust. (VIII, 3).

³ L. 3, pr. D. de servitut. praed. rust. (VIII, 3).

⁴ L. 1, pr.; L. 10; L. 15; L. 21; L. 22, D. de servitut. praed. rust. (VIII, 3).

vēja tiesībā smelt ūdeni savam īpašumam no cita zemē esošās upes, akas, strauta u. tml.; *lopu dzirdināšanas servitūts* (pecoris ad aquam adpulsus) pastāvēja tiesībā dzirdināt savus lopus uz svešas zemes.

5. *Koku ciršanas servitūts* (сервитут въезда, die Holzungsge-rechtigkeit) pastāvēja tiesībā ņemt kokus no sveša meža valdošā īpašuma saimniecības vajadzībām, bet ne pārdošanai. Šim servi-tūtam gan ir tālas saknes romiešu tiesībās, tomēr Baltijā tas bija izveidojies kā vietējā paraša Zviedrijas zemes tiesību, Kurzemes hercogistes likumdošanas aktu un Krievijas impērijas likumu ietekmē.

6. *Biškopības servitūts* (сервитут пчеловодства, die Bienenge-rechtigkeit) pastāvēja tiesībā uz citam piederošas zemes turēt bišu saimes kokos vai stropos. Šis servitūts galvenokārt attiecās uz Kurzemi un pamatojās vienīgi uz vietējo tiesību avotiem.¹ Šis servi-tūts bija īpatnējs vietējo juristu veidojums.

Atsevišķie ēku servitūti Vietējo civillikumu kopojumā bija aizgūti no romiešu tiesībām (servitutes praediorum urbano-rum) un attiecās uz pilsētas namu saskari.

1. *Atbalsta servitūts* (servitus oneris ferendi)² pastāvēja tie-sībā balstīt savas ēkas būvi uz kaimiņa ēkas sienas, mūra, staba vai velves. Kalpojošās ēkas īpašnieka pienākums šai gadījumā bija turēt kārtībā un izlabot to sienu vai mūri utt., uz kura balstījās kaimiņa ēka. Kalpojošās ēkas īpašnieka pienākums aktīvi kaut ko darīt (oneris ferendi) pastāvēja tikai šai izņēmuma servitūtā. Citos servitūtu gadījumos viņam tikai pasīvi bija jāpacieš kaimiņa rīcība (ut aliquid patiatur). Izdevumus par sienas vai mūra labo-šanu vajadzēja segt servitūta izlietotājam.

2. *Iebūves servitūts* (servitus tigni immittendi)³ — tiesība iestiprināt (nevis balstīt) kaimiņa ēkas sienā balķu vai siju galus, stienus vai skavas.

3. *Pārkaru būves servitūts* (servitus proiciendi)⁴ pastāvēja tiesībā piebūvēt savai ēkai balkonu, bēniņu izbūvi, nojumi vai citu līdzīgu izbūvi gaisa telpā virs kaimiņa zemes gabala.

4. *Notekas servitūts* (servitus stillicidii avertendi)⁵ — tiesība novadīt ūdeni no savas ēkas jumta uz kaimiņa zemi kā nopilējumu veidā, tā arī pa caurulēm. Izmantojot šo tiesību, nedrīkstēja no-darīt zaudējumus kalpojošam īpašumam.

¹ Privilegium Sigismundi Augusti vom 28. Nov. 1561, Art. 21; Die curländischen Statuten, Th. II, Tit. 19, § 1 und 2 (turpmāk — Curl. Stat.); Livl. RR. Cap. 140.

² L. 33, D. de servitut. praed. urban. (VIII, 2); L. 6, § 2, D. si servitus vindicetur (VIII, 5).

³ L. 8, § 1, D. si servit. vindic. (VIII, 5); L. 62; L. 242, D. de verbor signif. (L. 16); «право укреплять в чужие стены бревна», «das Traufrecht».

⁴ L. 242, § 1, D. de verborum signif. (L. 16); «право возводить строение, выдающееся над чужим пространством», «das Recht zu überragenden Bau».

⁵ L. 2; L. 17, § 3; L. 20, § 3; L. 21, D. de servitut. praed. urban. (VIII, 2); «право устраивать сток», «das Traufrecht».

5. *Izlejas servitūts* (servitus cloacae)¹ — tiesība izliet vai novadīt samazgas svešās robežās vai caur tām. Netīrumu un smirdošu šķidrumu novadīšanai bija jāierīko apakšzemes kanāli.

6. *Augstākas būves servitūts* (servitus altius tollendi)² — tiesība celt augstāku ēku par sava kaimiņa ēkām, kaut arī tas pēdējam nāktu par ļaunu. Varēja arī nodibināt servitūta aizliegumu necelt augstāk par kaimiņa ēku (servitus non tollendi).

7. *Gaismas servitūts* (servitus ne luminibus officiator)³ — tiesība aizliegt kaimiņam celt tādas būves (parasti ēkas), kas aizsedz gaismu. Šis servitūts varēja izpausties arī tiesībā turēt kaimiņa sienā vai mūrī logus vai caurumus u. tml.

8. *Skata servitūts* (servitus ne prospectui officiantur)⁴ deva tiesību aizliegt kaimiņam veikt tādus pasākumus, kas traucē vai atņem skatu.

No romiešu personiskiem servitūtiem (servitutes personarum) Vietējo civillikumu kopojumā bija aizgūti divi raksturīgākie un kapitālisma attīstības periodam piemērotākie — lietojuma tiesība un dzīvokļu tiesība.

1. *Lietojuma tiesība* (право пользования, das Niessbrauchsrecht) terminoloģijas ziņā neatbilda civillikumā pārņemtajam romiešu servitūtam, ko sauca par «ususfructus»⁵ (usus — lietošana, fructus — augļu iegūšana). Romiešu juristi satura ziņā izšķīra divus dažādus servitūtus — «usus» un «ususfructus»⁶.

Vietējo civillikumu kopojumā «ususfructus» nosaukts par lietojuma tiesību, kurā ietverta arī augļu iegūšana: «Lietojums (ususfructus) ir kādai personai piešķirta tiesība saņemt labumus no svešas lietas, to lietojot un iegūstot no tās augļus» (1199. p.); «lietoņam (usufructuarius) ir tiesība uz visiem augļiem, ienākumiem un labumiem, kurus var dot lietošanā nodotā lieta» (1208. p). Tādējādi Vietējo civillikumu kopojumā būtībā bija pilnīgi pārņēmis romiešu «ususfructus» servitūtu, bet nosaucis to tikai par lietojuma tiesību.

¹ L. 7, D. de servitut (VIII, 1); L. 2, pr. D. de servitut., praed. rustic. (VIII, 3); L. 1, pr. et § 4, D. de cloacis (XLIII, 23); «сервитут выливать помои», «das Recht des Ausgusses».

² L. 2; L. 4; L. 11, § 1; L. 12 et 24, D. de servitut. praed. urban. (VIII, 2); «право строиться выше соседнего здания», «die Baugerechtigkeit». Ipatnējas parašu tiesības Kurzemē (skat. 995. p.).

³ L. 4; L. 5, D. de servitut. praed. urban. (VIII, 2); «право на свет», «das Lichtrecht».

⁴ L. 15, D. de servitut. praed. urban. (VIII, 2); «право на вид», «das Recht der Aussicht».

⁵ L. 1; L. 3, § 3, D. quibus modis ususfructus vel usus amittitur (VII, 4); L. 1, de usufructu et quemadmodum quis utatur fruatur (VII, 1).

⁶ *Paulus*. D. 7, 1, 1: «Ususfructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia» («lietošana un augļu iegūšana ir tiesība svešas lietas lietot, kā arī iegūt no tām augļus, pie kam neizmainot lietu būtību»); *Gaius*. D. 7, 8, 1: «Constituitur etiam nudus usus, id est sine fructu» («var tikt noleikta arī kaila lietošana, tas ir, bez augļu iegūšanas»); *Ulpianus*. D. 7, 8, 2; «Cui usus relictus est, uti potest frui non potest» («kam nodibināts lietojums, tas lietot var, augļus iegūt nevar»).

2. *Dzīvokļu tiesība* (право жительства, das Wohnungsrecht) ir romiešu servitūts (*habitatio*),¹ kas deva tiesību kādai personai izlietot par dzīvokli otra māju vai mājas daļu. Vietējo civillikumu kopojumā tas bija pārņemts ar nelieliem grozījumiem, pielāgojot to vietējiem apstākļiem.

Reālnastas (поземельные повинности, die Reallasten; 1297.—1323. p.). Reālnastas bija sarežģīts, iekšēji nekonsekvents viduslaiku institūts, kas izveidojies, apvienojoties gan publiskām, gan privātām zemes īpašnieku klausībām. Vietējo civillikumu kopojumā, starp citu, atsaucās arī uz romiešu mantojamās nomas veidu (*ius in agro vectigali*),² saskaņā ar ko nomas līgums bija pārvērsts par *lietu tiesību* — nomnieks vai viņa likumīgais pēcnācējs, kamēr maksāja nomas naudu (*vectigal*), bija neaizskarams valdītājs. Vācijas un Baltijas civiltiesībās, saglabājot reālnastu lietu tiesisko dabu, šī institūta saturs bija paplašināts ar dažāda veida pienākumiem un klausībām.³ «Reālnasta ir uz nekustamu īpašumu gulošs pienākums pastāvīgi dot zināmus izpildījumus naudā, dabā vai pakalpojumos» (1297. p.). «Pienākums nest uz nekustamu īpašumu reālnastu pāriet uz katru šī īpašuma ieguvēju jau ar pašu iegūšanu, tā kā tās noteikta uzņemšanās no viņa puses nav vajadzīga» (1298. p.). «Reālnastas galvenokārt nodibina ar likumu vai parašām» (1308. p.). Kā liecina šie civillikumu panti, reālnastas bija vēsturiski radušies visdažādākie pienākumi pašu muižnieku sadzīves interesēs.⁴

Vietējo civillikumu kopojumā nodaļā par reālnastām minēta arī *grunts* jeb *obroka noma* (поземельный или наследственный оброк, das Grund- oder Erbzinnsrecht; 1324.—1334. p.). Pēc izcelšanās tas bija saistību tiesību rakstura līgums, kas pārveidots par *lietu tiesību* institūtu. Gruntsnomas jeb obroka nomas tiesība bija tāda tiesiska attiecība, saskaņā ar kuru nekustama īpašuma īpašnieks (*Grund- oder Erbzinsherr*) uz nenoteiktu laiku nodeva šo īpašumu lietot citai personai (*Grund- oder Erbzinnsmann*) pret ikgadēju nomas maksu (*obroku*). Grunts nomnieks lietoja nekustamo īpašumu tāpat kā īpašnieks. Šī viņa tiesība nebija ierobežota ne ar kādu termiņu un tādēļ pārgāja uz mantiniekiem. Gruntsnomnieks drīkstēja savu nomas tiesību arī atsavināt. Īpašniekam nebija tiesību šādu gruntsnomnieka rīcību aizkavēt, tomēr viņam piederēja pīnpirkuma tiesība (право преимущественной покупки, das Vorkaufsrecht).

Ķīlas tiesības (закладное право, das Pfandrecht; 1335.—1612. p.). Ķīlas tiesības ir tādas tiesības uz svešu lietu, uz kuru

¹ L. 10, § 2, D. de usu et habitatione (VII, 8); L. 13, C. de usufructu et habitatione (III, 33); Curl. Stat., § 79.

² L. 7, pr. D. de publicanis et vectigalibus (XXXIX, 4).

³ «Reālnastas ir vai nu publiskas, vai privātas. Pie pirmajām pieder tās, kas pildāmas valstij, bet pie pēdējām tās, kas nodibinātas privātai personai vai privātam nekustamam īpašumam par labu» (1320. p.).

⁴ Šeit nav domāti ar zemnieku zemi saistītie pienākumi un klaūšas, ko likums speciāli atrunā (1322. p.).

pamata šī lieta nodrošina kreditoram viņa prasījumu, ja parādnieks neizpilda savu saistību — nesamaksā parādu. Vietējo civillikumu kopojuums bija pārņēmis divus romiešu ķīlas tiesību institūtus¹ — *rokas ķīlu* (pignus) un *hipotēku* (hypotheca), pielāgojot tos kapitālisma laikmeta prasībām.² «Ja iekļāto lietu nodod kreditora valdījumā, tad līdz ar to nodibinās ķīlas tiesības šaurākā nozīmē, ko attiecībā uz kustamām lietām sauc par rokas ķīlu (ручной заклад, Faustpfand). Nekustamas lietas iekļāšanu, kas nav saistīts ar valdījuma nodošanu, sauc par hipotēku (ипотека, Hypothek)» (1336. p.). Ķīlas tiesību priekšmets varēja būt visas lietas, kuras nebija aizliegtas atsavināt, pie tam ne vien esošas, bet arī tādas lietas (ķermeniskas un bezķermeniskas), kas varētu rasties, piemēram, parādu prasījumi (1357. p.). Pretēji romiešu tiesībām, kur hipotēkas priekšmets varēja būt kā kustamas, tā nekustamas lietas, jaunajos laikos šo ķīlas tiesību veidu nodibināja tikai uz nekustamām lietām. Vietējo civillikumu kopojuums prasīja, lai hipotēka uz nekustamu mantu tiktu ierakstīta publiskā hipotēku grāmatā, ko toreiz sauca par ingrosāciju (Ingrossation). Sakarā ar zemes grāmatu (крепостные книги, Крепостbücher) pilnveidošanu tika papildinātas arī civiltiesību normas par hipotēkām. 1889. g. 9. jūlija papildinājumā bija norādīts, ka par hipotēkas priekšmetu var būt tikai nekustams īpašums: «Hipotēka nodibināma tikai uz nekustamu īpašumu un dod kreditoram lietu tiesības uz iekļāto nekustamo īpašumu tikai pēc ieviešanas zemes grāmatās» (1569. p. 1889. g. redakcijā). Šie hipotēkas pārveidojumi tika izdarīti kapitālistu interesēs un būtībā bija buržuāzisko tiesību iedīgļi.

Izpirkuma tiesība (право выкупа, das Nāherrecht, Retracts-oder Beispruchsrecht; 1613.—1690. p.). Izpirkuma tiesība bija tipisks feodālā laikmeta institūts, kura paliekas tika saglabātas arī Vietējo civillikumu kopojumā. «Izpirkums ir tiesība iegūt citam atsavinātu nekustamu mantu, atstumjot ieguvēju sakarā ar priekšrocību pret viņu un stājoties viņa tiesībās» (1613. p.). Izpirkuma tiesību nodibināja likums, līgums vai testaments. Galvenais šī institūta uzdevums bija saglabāt muižas un citus nekustamos īpašumus pēc iespējas vienām un tām pašām feodālu dzimtām (skat. 1654.—1673. p.). Izpirkuma tiesības institūts bija vairāk piemērots feodālisma laikmeta lēnajai apgrozībai, turpretī kapitālisma apstākļos izpirkuma tiesību bija grūti īstenot, tāpēc tā pakāpeniski zaudēja savu nozīmi.

Jāsecina, ka Vietējo civillikumu kopojuuma svarīgākās tiesību normas bija lietu tiesības. Tieši šo tiesību institūti juridiski nostiprināja Baltijas vācu muižnieku un birģeru privātipašumu. Kapitālisma apstākļiem piemērotais romiešu privātipašuma institūts

¹ L. 20, D. de pignoriibus et hypothecis (XX, 1); L. 4, C. quae res pignori (VIII, 17); L. 18, C. de pignoriibus et hypothecis (VIII, 14).

² V. Kalniņš. Romiešu ķīlu tiesību attīstība. R., 1939, atsevišķs novilkums no žurnāla «Jurists», 1939, Nr. 3/4.

Vietējo civillikumu kopojumā bija diezgan veiksmīgi savienots ar feodālā īpašuma paliekām.

Mantošanas tiesības (право наследования, Erbrecht). Mantošana ir cieši saistīta ar privātipašuma raksturu un privātipašuma veidiem. Vietējo civillikumu kopojumā mantošanas tiesību pamatos bija *romiešu universālsukcesija* (successio in universum ius),¹ kas paredzēja mantas atstājēja mantības kompleksa (lietu, tiesību, prasījumu un parādu) kā vienas kopības pāreju uz mantinieku. «Mantojums ir visu to kustamu un nekustamu mantu, kā arī citiem dodāmo tiesību un saistību kopība, kas piederējusi mirušam... nāves dienā» (1691. p.).

Mantojums (hereditas) kā universāla vienība var sastāvēt no aktīva — dažādām lietām, mantiskām tiesībām, neiekasētiem rēķiniem u. c., kā arī no pasīva — mantas atstājēja parādiem. Iespējami tādi pasīvi mantojumi, kur parādu vairāk nekā mantas. Mantinieks var nepieņemt mantojumu, ja viņš nojauš, ka tas būs pasīvs. Pēc mantojuma pieņemšanas mantiniekam jāsamaksā visi mantas atstājēja parādi, kaut arī to summa pārsniegtu mantojuma vērtību (ultra vires hereditatis). Mantojumā ietilpst tikai *mantiskās vērtības*, bet ne mantas atstājēja personiskās dabas tiesības — viņa laulība, ieņemtie valsts amati, aizbildņa uzdevums u. c. «Tiesību tieši iestāties mirušā... *mantisko attiecību kopībā* sauc par mantošanas tiesību, bet personu, kam tāda tiesība pieder, par mantinieku. Pašu iestāšanos uz šīs tiesības pamata mantojuma atstājēja tiesiskajās attiecībās sauc par mantošanu» (1693. p.). Seit izteikta romiešu tiesību koncepcija, kas uzskata mantinieku un mantojuma atstājēju par vienu un to pašu personu («una quodammodo persona heredis et illius qui hereditatem in eum transmittit»). No šī pieņēmuma arī izriet mantinieka universālā atbildība (vajadzības gadījumā pat ar savu mantu) par pieņemto mantojumu.

Līdzās universālsukcesijai Vietējo civillikumu kopojumā, tāpat kā romiešu tiesības, paredzēja arī *singulārsukcesiju*, t. i., atsevišķu lietu pāreju, parasti ar īpašu novēlējumu — legātu (legatum).² «Ja kādam novēlēts nevis viss mantojums, ne arī tā noteikta daļa attiecībā pret visu mantojumu, bet tikai *atsevišķa lieta, vairākas lietas, zināma summa* vai arī *zināma tiesība*, tad novēlējumu, kaut arī tā vērtība būtu galvenā daļa no visa mantojuma, sauc par legātu, bet tas, kam tas novēlēts, nav vis mantinieks, bet legatārs» (1702. p.). Legāta priekšmets var būt tikai manta, bet ne parādi.³

Mantojuma masu (hereditas iacens) laikā no mantas atstājēja

¹ L. 62, D. de regulis iuris (L. 17); L. 24, D. de verborum significatione (L. 16); L. 50, D. de hereditatis petitione (V, 3); L. 37, D. de acquirenda vel amittenda hereditate (XXIX, 2).

² § 1, I. de legatis (II, 20); L. 116, pr. D. de legatis I. (XXX); L. 7, C. de actionibus hereditariis (IV, 16).

³ Свод Местн. Узак., ч. III, ст. 1124, 1280, 2155—2158, 2170, 2172—2175, 2223—2307, 2837—2840, 2882.

nāves brīža līdz mantojuma pieņemšanas brīdim romiešu tiesības traktēja kā juridisku personu (*personae vice fungitur*), kuras pārvaldīšanai jāieceļ mantojuma masas aizgādnieks (*curator bonorum*).¹ «Mantojums kā tāds ir juridiska persona, un tādēļ tas var ne vien iegūt tiesības, bet arī uzņemties saistības» (1692. p.).

Diezgan ievērojama atkāpšanās no romiešu tiesībām konstatējama Vietējo civillikumu kopojuma pantos par mantojuma atklāšanās (*delatio*) pamatiem. Romiešu tiesībās bija stingri noteikta alternatīva — mantojums atklājas vai nu uz testamenta, vai likuma pamata. Saskaņā ar universālsukcesijas principu abus šos mantojuma atklāšanās veidus nevarēja savienot un reizē pielietot («*neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest*»)² Turpreti Vietējo civillikumu kopojumā, sekojot jaunlaiku pandektistu uzskatiem, blakus romiešu testamentam (*testamentum*) kā vienpusējam gribas izteikumam, bija paredzēts arī vācu tiesību institūts — mantošanas līgums (*der Erbvertrag*), kas bija divpusējs gribas izteikums (1700. p.). Tādējādi mantojums atklājās un mantinieki tika aicināti mantot šādā kārtībā: «Līgumiskai mantošanas tiesībai ir priekšroka pret testamentāro un kā vienai, tā otrai pret likumisko; *Vidzemē* visi trīs mantošanas veidi var pastāvēt kopīgi uz tāda pamata, lai viena noteikta daļa no visa sastāva (piemēram, puse, trešdaļa, ceturtdaļa utt.) pienāktos testamentāram, otra — līgumiskam un trešā — likumiskam mantiniekam. *Kurzemē*, kaut gan līgumiskā mantošanas tiesība var pastāvēt kopīgi ar testamentāro, kā arī ar likumisko mantošanas tiesību, tomēr abu pēdējo mantošanas tiesību savienošana nav pieļaujama» (1701. p.).³ Tādējādi Vietējo civillikumu kopojums, grozot vispāratzītos romiešu un pandektistu mantošanas principus, stingri saglabāja atsevišķos novados vēsturiski nodibināto mantošanas kārtību, kas, protams, atbilda vācu muižnieku un birģeru interesēm.

Likumiskā mantošana (1703.—1980. p.). Mantošana uz likuma pamata (наследование по закону, die Gesetzliche- oder Intestaterbfolge) iestājas tad, kad mantas atstājējs nav atstājis nekādu rīkojumu par savu mantu vai ja viņa testamentārie vai līgumiskie rīkojumi atzīti par spēkā neesošiem vai spēku zaudējušiem. Saskaņā ar Vietējo civillikumu kopojuma 1705. pantu aicināti mantot tika 1) pārdzīvojušais laulātais; 2) asinsradinieki; 3) sabiedriskās iestādes un korporācijas; 4) fisks.

Laulāto mantošanas tiesības (1709.—1869. p.). Baltijas civillikumi pirmtiesības uz mantojumu atzina privileģēto kārtu pārdzīvojušajam laulātajam (переживший супруг, der überlebende Ehegatte). Pretēji romiešu tiesībām, kur laulāto savstarpējā mantošana bija samērā maz reglamentēta, Vietējo civilli-

¹ *Florentinus*. D. 46, 1, 22: «quia hereditas personae vice fungitur»; L. 31, § 1, D. de hered. inst. (XXVIII, 5); L. 34, D. de acquir. rer. dominio (XLI, 1).

² I. II, 14, 5; L. 7, D. de diversis regulis iuris antiqui (L. 17).

³ C. *Erdmann*. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland, Bd. II, § 271; Свод Местн. Узак., ч. III, ст. 2481—2490.

kumu kopojumā laulāto mantošanas tiesības pamatotas ar ļoti daudziem vietējo tiesību avotiem, kas bija sarakstīti jau kopš Livonijas pirmsākumiem.¹ Civillikumi paredzēja dažādas mantošanas tiesības atraitnēm un atraitņiem. Šīs mantošanas tiesības vēl tika diferencētas atkarībā no tā, vai atraitnei un atraitnim bija vai nebija bērni. Laulāto mantošanas tiesību atšķirības pastāvēja arī atsevišķās Baltijas guberņās.

Igaunijas zemes tiesības par bezbērnu atraitni atzina tikai tādu mantas atstāja sievu, kurai nekad nebija dzimuši dzīvi bērni. Par atraitni ar bērniem tika atzīta sieviete, kurai laulībā bija dzimuši viens vai vairāki bērni, kaut arī tie vēlāk (pirms laulības izbeigšanās) būtu miruši, kā arī sieviete, kura ne vēlāk kā 9 mēnešus pēc vīra nāves bija dzemdējusi bērnu, kaut arī tūlīt pēc dzemdībām tas būtu miris. *Vidzemes zemes tiesības* par bezbērnu atraitni atzina sievieti, kurai vīra nāves brīdī nebija bērnu un kura pēc viņa nāves nebija palikusi grūtniecības stāvoklī. Tāpat par bezbērnu atraitni tika atzīta sieviete, kas pēc vīra nāves bija dzemdējusi nedzīvu bērnu vai kuras laulībā dzimušie bērni bija miruši pirms vīra nāves, neatstādami mazbērnus. Turpretī par atraitni ar bērniem likums atzina sievieti, 1) kurai laulībā bija dzimuši viens vai vairāki bērni, pie tam no viņiem vai viņu pēcnācējiem vīra nāves brīdī kāds bija dzīvs, 2) kas pēc vīra nāves bija dzemdējusi dzīvu bērnu, kura tēvs bija mirušais vīrs. *Kurzemes zemes un pilsētu tiesības* par bezbērnu atraitni atzina to, kurai nebija bērnu vai pabērnu (Stiefkinder, сводные дети). *Piltenes tiesības*, kā arī *Vidzemes un Igaunijas pilsētu tiesības* par bezbērnu atraitni uzskatīja sievieti, kas pēc vīra nāves bija palikusi bez bērniem un neatradās grūtniecības stāvoklī.

Saskaņā ar tolaik spēkā esošajām Baltijas civiltiesību sistēmām bezbērnu atraitnis bija vīrietis, kuram pēc sievas nāves nebija palicis neviens bērns.

Atkarībā no tā, vai laulībā bija vai nebija bijuši bērni, atraitnes un atraitņa mantojuma daļas tika palielinātas vai samazinātas. Noteikumi, kas regulēja atraitnes un atraitņa mantošanas tiesības, katrā novadā bija citādi.

Kaut arī partikulārās tiesības jau sen bija zaudējušas savu nozīmi, reakcionārie Baltijas vācu muižnieki un birģeri bija pratuši šīs kazuistiskās laulāto mantošanas tiesību normas saglabāt un no jauna nostiprināt Vietējo civillikumu kopojuma pantos.

Asinsradnieku mantošanas tiesības (1870.—1980. p.). Asinsradnieki (кровные родственники, die Blutsver-

¹ Livl. RR. Cap. 52—54, 231; Erzb. Sylvesters neue Gnade vom 6. Febr. 1457, § 6 und 7; Estl. R. und LR., Bd. III. Tit. 17. Art. 4—7; Curl. Stat., § 192—194, 196; Pilt. Stat., Bd. III. Tit. 1, § 18—21; Rig. StR., Bd. IV, Tit. 3, § 1; Tit. 4, § 1—4; Tit. 6, § 1; Lüb. StR., Bd. II, Tit. 2, Art. 8, 12, 21, 29; Mit. PO, Tit. 38, Art. 1 und 2; Die Polizeiorndung der Stadt Bauske, 8. Febr. 1645, Tit. 27, Art. 3 und 7 (turpmāk — Bausk. PO); Die Polizeiorndung der Stadt, Friedrichstadt, 14. Juli 1647, Tit. 26, Art. 3 und 7 (turpmāk — Friedrichst. PO); Uraltes Gewohnheitsrecht.

wandte) ir tuvinieki pēc dzimšanas pakāpēm (skat. 241. p.). Likums tiem juridiski pielīdzināja arī t. s. civilradniekus (adoptētos un leģitimētos bērnus), kuriem bija tādas pašas tiesības kā istajiem asinsradniekiem (skat. 259. p.). Ārlaulības bērni bija izslēgti no likumiskās mantošanas attiecībā uz tēva mantojumu, tomēr mātes un viņas asinsradnieku mantojumu ārlaulības bērni mantoja ar tādām pašām tiesībām kā laulībā dzimušie.

Vietējo civillikumu kopojums, tāpat kā romiešu tiesības, atkarībā no asinsradnieku radniecības veida un pakāpes paredzēja *četras mantinieku kategorijas* (ordines, разряды, Classen).

Pirmās kategorijas mantinieki bija mantojuma atstājēja *leju-pējie radnieki* (descendentes, нисходящие, die Descendenten): bērni un mirušo bērnu bērni (mazbērni). Pēdējie pārstāvēja savus vecākus, kas bija miruši pirms mantojuma atstājēja nāves (ius repraesentationis).

Otrās kategorijas mantinieki bija mantojuma atstājēja tuvākie *augšupējie radnieki* (ascendentes, восходящие, die Ascendenten), kā arī viņa *istie brāļi un māšas* (germani, родные братья и сестры, vollbürtige Geschwister) un to īsto brāļu un māsu bērni, kuru vecāki bija miruši pirms mantojuma atstājēja nāves.

Trešās kategorijas mantinieki bija mantojuma atstājēja *pusbrāļi un pusmāšas* (consanguinei — kopīgs tēvs, dažādas mātes; uterini — kopīga māte, dažādi tēvi; единокровные и единоутробные братья и сестры, die halbbürtige Geschwister), kā arī pusbrāļu un pusmāšu bērni, kuru vecāki bija miruši pirms mantojuma atstājēja nāves.

Ceturtais kategorijas mantinieki bija pārējie tuvākās pakāpes *saņu līnijas asinsradnieki* (ceteri laterales, остальные боковые родственники, übrige Seitenverwandte). Šīs kategorijas mantiniekiem nebija pārstāvības tiesību (ius repraesentationis), jo saskaņā ar romiešu tiesību principu tuvākās pakāpes radnieki no mantošanas vienmēr izslēdza attālākos radniekus. Ja bija vairāki vienas pakāpes radnieki, tad tie mantojumu saņēma vienādās daļās. Vietējo civillikumu kopojumā šo attālo radnieku aicinājumam mantot, tāpat kā romiešu tiesībās, nebija noteiktas robežas. Praktiski tomēr tiesības uz mantojumu bija tām personām, kas varēja pierādīt radniecību ar mantojuma atstājēju. Romiešu juristi tādus bezgalīgi tālus radniekus sauca par «prieģiem mantiniekiem» (heredes gaudentes). Viņus savās satīrās izsmēja romiešu dzejnieks Horācijs.

Zemākās (tālākās) kategorijas mantiniekiem nebija tiesību saņemt mantojumu tikmēr, kamēr dzīvi bija augstākās kategorijas mantinieki (1881. p.).

Mantojuma aicinājuma laikā mantinieka tiesības bija arī bērnam mātes miesās (vēl nedzimušam bērnam, nasciturus) (1893. p.).¹

¹ L. 7; L. 26, D. de statu hominum (I, 5); L. 1, § 8, D. unde cognati (XXXVIII, 8); L. 6—8, D. de suis et legit (XXXVIII, 16).

Blakus šai mantošanas kārtībai, ko Vietējo civillikumu kopojums bija noteicis visai Baltijas teritorijai, pastāvēja vēl *sevišķie noteikumi* (особые постановления, besondere Bestimmungen). Tie attiecās uz atsevišķiem novadiem un pilsētām, kā arī bruņinieku un birģeru kārtām (1894.—1980. p.). Vācu muižnieki un birģeri fanātiski aizstāvēja iepriekšējos gadsimtos izveidojušos partikulāro mantošanas kārtību. Šo arhaisko novadu tiesību paliekas tika rūpīgi saglabātas arī Vietējo civillikumu kopojumā.

Ja mantas atstājējam mantinieku nebija, tad mirušā atstāto mantu Vietējo civillikumu kopojums uzskatīja par *bezmantinieku mantu* (выморочное имущество, das erblose Vermögen, bona vacantia). Likums noteica, ka bezmantinieku manta piekrīt bruņniecības un citu kārtu iestādēm un korporācijām, bet manta, kas uz tām neattiecas, piekrīt valstij (1965. p. u. c.). Pilsētas mantoja birģeru bezmantinieku mantu (1967. p.).¹ Izmantojot bezmantinieku mantas institūtu, vācu muižnieki un birģeri centās saglabāt atsevišķu izmirstošu «dižciltīgu» ģimeņu bagātības.

Testamentārā mantošana (1981.—2480. p.) (наследование по завещанию, die testamentarische Erbfolge). Baltijas novados *testamenta jēdzienu* (testamentum) izprata atšķirīgi. Vidzemē un Igaunijā zviedru tiesību ietekmē par testamentu sauca mantas atstājēja vienpusēju gribas izteikumu (одностороннее распоряжение, einseitige Willenserklärung) par visu savu mantu vai par tās daļu (1981. p.).² Turpretī Kurzemē romiešu tiesību ietekmē par testamentu sauca tikai tādu pēdējās gribas rīkojumu, ar ko mantojuma atstājējs iecēla vienu vai vairākus mantiniekus (heredis institutio). Pēdējās gribas rīkojumu, ar ko mantinieki netika iecelti (šai rīkojumā bija citi norādījumi), sauca par kodicilu (codicillus) (1982. p.).³ Vidzemē un Igaunijā par kodicilu uzskatīja ikvienu agrāk taisītā galvenā testamenta papildinājumu. Katru testamentu un katru kodicilu kā vienpusēju gribas izteikumu testators varēja katrā laikā pēc sava ieskata atsaukt (1993. p.).

Vietējo civillikumu kopojums bija aizguvis romiešu testamentārās mantošanas tiesību pamatprincipus, kurus papildināja ārkārtīgi dažādie atsevišķo vietu un pilsētu speciālie noteikumi.

Testamentu varēja sastādīt vai nu mājās, vai pie notāra. Tomēr Vidzemes pilsētās bija atļauts testamentu taisīt vienīgi pie notāra (vācu tiesību norma) un tikai ārkārtēja posta un nelaimes gadījumos testamentu drīkstēja sastādīt mājās (romiešu tiesību norma).

Testaments bija jāstādā liecinieku klātbūtnē «bez spaidiem, maldības un viltus» (2106. p.). Pašam testatoram vajadzēja būt

¹ Свод Местн. Узак., ч. II, ст. 1070—1073.

² Königl. Schwed. Testaments-Stadga vom 3. Juli 1686; Estl. R. und LR., Bd. III, Tit. 1; Rig. StR., Bd. IV, Tit. 1; Lüb. StR., Bd II, Tit. 1.

³ L. 14, C. de testamentis (VI, 23); § 2, I. de codicillis (II, 25); § 34, I. de legatis (II, 20); Pilt. Stat., Bd. III, Tit. 1, Art. 4; Mit. PO, Tit. 44, Art. 1; Bausk. PO, Tit. 26, Art. 1, 2.

psihiski veselam, viņa pārlicībai — nobriedušai. Igaunijas zemes tiesības un Rēveles, Jelgavas, Bauskas un Jaunjelgavas pilsētu noteikumi neatļāva par lieciniekiem, sastādot testamentu, būt sievietēm. Vidzemē un pārējās Kurzemes pilsētās sievietes varēja būt par lieciniecēm tikai tad, kad trūka vīriešu. Tādā gadījumā sievietēm vajadzēja būt ar nevainojamu uzvešanos (женщины незазорного поведения, ehrbare Frauenzimmer — Testamentszeugen) (2065. p.). Epidēmisku sērgu laikā Bauskā un Jaunjelgavā triju liecinieku vietā varēja liecināt divi. Tiem bija jābūt birģeriem (obligāti vīriešiem). Ja testamentu sastādīja Piltēnes novada muižnieks, tad visiem trijiem lieciniekiem arī bija jābūt muižnieku kārtas. Ja muižnieku kārtas liecinieku nebija, tad viņu vietā varēja liecināt septiņi liecinieki no citām kārtām (2066. p.).

Vispār liecinieku skaits Vietējo civillikumu kopojumā bija noteikts dažāds. Tādu vēsturiski radušos speciālnoteikumu saglabāšanu var izskaidrot vienīgi ar vietējo vāciešu pārmērigajām bailēm zaudēt no senčiem mantotās parašas un tiesības.

Blakus testamentiem Vietējo civillikumu kopojums paredzēja arī dažus sevišķus *pēdējās gribas rīkojumu veidus*, kas būtiski atšķīrās no testamentiem, bet radīja tiem līdzīgas sekas. Tie bija savstarpējie testamenti, dāvinājumi nāves gadījumam un iepriekš pieminētie kodicili. Šos romiešu tiesību institūtus jaunlaiku tiesības pielietoja samērā reti.

Savstarpējs testaments (testamentum reciprocum, взаимное завещание, gegenseitiges oder reciprokes Testament; 2409.—2420. p.) ir tāds rīkojums (viens kopīgs akts), ar ko divas vai vairākas personas savstarpēji ieceļ viena otru sev par mantinieku. Savstarpējos testamentus varēja vienpusēji atsaukt katrs šī akta dalībnieks.¹ Tāpēc tos nevar uzskatīt par mantojuma līgumiem.

Dāvinājums nāves gadījumam (donatio mortis causa, дарение на случай смерти, Schenkung auf den Todesfall; 2421.—2432. p.)² ir tāds darījums starp mantojuma atstājēju (dāvinātāju) un mantinieku (apdāvināto), kas stājas spēkā tikai tad, ja dāvinātājs nomirst pirms apdāvinātā. Lai dāvinājums dāvinātāja nāves gadījumā būtu spēkā, bija vajadzīgi šādi priekšnoteikumi: 1) dāvinātāja paziņojums, ka viņš dāvinājumu apsola; 2) apdāvinātā paziņojums, ka viņš šo apsoliņumu pieņem; 3) Kurzemē — divu liecinieku klātbūtne, bet, ja dāvinājumu noformē rakstiski, tad — kodicila forma. Vidzemes pilsētās mutiskiem dāvinājumiem nebija tiesisku segu.

Līgumiskā mantošana (2481.—2524. p.) (наследование по договору, die vertragsmässige Erbfolge) saskaņā ar Vietējo civillikumu kopojumu bija trešais mantojuma atklāšanās pamats. Līgumisko mantošanu nodibināja ar tādu *līgumu, kurā viens kontrahents otram vai vairāki kontrahenti cits citam savstarpēji piešķir*

¹ § 3, I. quibus modis testam. infirmentur (II, 17); L. 4, D. de adimendis ver transfer. legatis (XXXIV, 4).

² L. 1, pr.; L. 35, § 3, D. de mortis causa donationibus (XXXIX, 6).

tiesības uz savu mantojumu. Tādu līgumu sauca par mantošanas līgumu šaurākā nozīmē jeb par mantinieka iecelšanas līgumu (договор о назначении наследника, Erbeinsetzungsvertrag).¹ Šī institūta sākumi meklējami vācu tiesībās, bet vēlāk Baltijas novadā līgumiskās mantošanas institūts attīstījās Zviedrijas, kā arī vietejo zemes un pilsētu tiesību ietekmē. Romiešu tiesības aizliedza slēgt mantošanas līgumus. Vispār mantošanas līguma juridiskā daba ir maz izpētīta.²

Lai gan likums noteica, ka, slēdzot mantošanas līgumu, jāievēro visas tās formalitātes, kas bija vajadzīgas, sastādot testamentu, tomēr starpība starp testamentu un mantošanas līgumu ir liela. Testaments ir vienpusējs akts, un tādēļ mantojuma atstājējs to var katrā brīdī grozīt, atcelt vai iznīcināt. Turpretī mantošanas līgums ir divpusējs juridisks akts, ko var grozīt vai atcelt tikai tad, ja abas līgumslēdzējas puses tam piekrīt. Bez tam testaments piešķir mantiniekam tiesību uz mantojumu tikai pēc testatora nāves, turpretī mantojuma līgums piešķir mantiniekam tiesību uz mantojumu, t. i., nodibina mantošanas tiesību tūlīt pēc līguma noslēgšanas. Kamēr mantojuma atstājējs bija dzīvs, viņam, protams, bija tiesības rīkoties ar savu mantu, ieskaitot pat mērenus dāvinājumus citām personām. Ja tomēr mantas atstājējs atsavināja savu mantu ar acimredzamu nolūku neatstāt to ieceltajam mantiniekam (iznīcinot mantinieka tiesību uz mantojumu), tad tādus atsavinājumus mantinieks varēja apstrīdēt. Ja ar mantošanas līgumu ieceltais mantinieks nomira agrāk par mantojuma atstājēju, tad mantošanas līgums zaudēja spēku. Mantiniekam nebija tiesības atkāpties no līguma tikmēr, kamēr mantojuma devējs bija dzīvs. Noslēdzot mantošanas līgumu, vajadzēja ievērot likuma noteikumus, kas *ierobežoja rīcību ar t. s. mantoto mantu* (наследственное, родовое имущество, ererbtes Vermögen). Tā bija manta, ko mantojuma atstājējs pats bija mantojis no priekštečiem uz likumiskās mantošanas pamata.

Par sevišķu mantošanas līgumu veidu Vietējo civillikumu kopojums uzskatīja muižnieku dzimtu savstarpējos mantošanas līgumus, tā saucamās *dzimtu mantošanas sabiedrības* (родонаследственные союзы, Erbverbrüderungen). Šie mantošanas līgumi paredzēja, ka pēc vienas muižnieku dzimtas vai līnijas izbeigšanās pēdējā šās dzimtas vai līnijas locekļa mantai jāpāriet otrai dzimtai vai līnijai. Par šādu līgumu priekšmetu varēja būt tikai «dižciltīgo» muižnieku muižas, un noslēgt šos līgumus drīkstēja tikai muižnieku kārtas personas.

Minētie mantošanas noteikumi liecina, ka Baltijas vācu muižnieki bija ārkārtīgi norūpējušies par savu bagātību saglabāšanu «dižciltīgo» dzimtu nākamajām paaudzēm.

¹ C. Erdmann. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland, Bd. III, § 271 und 272.

² G. Hartmann. Die Lehre von den Erbverträgen und den gemeinschaftlichen Testamenten, Braunschweig, 1860.

Prasījumu tiesības (право требования, Recht der Forderungen). Komplicētās saistību tiesību normas Vietējo civillikumu korojumā bija pielāgotas kapitālisma augošās saimnieciskās apgrozības apstākļiem. Parastais romiešu tiesību termins «obligatio» (saistība) likumā bija nosaukts par «prasījumu (требование, Forderung), tādējādi uzsverot kreditora galveno lomu saistībā. Prasījumu tiesību definīcijas pamatā bija romiešu tiesību avoti, tomēr definīcija bija formulēta pēc pandektu doktrīnas un tā laika civillikumu paraugiem.

«Prasījumu tiesības ir tādas tiesības, uz kuru pamata vienai personai — parādniekam jāizdara par labu otrai — kreditoram zināma darbība, kurai ir mantiska vērtība» (2907. p.).

Analizējot šo legāldefinīciju, skaidri redzams, ka tā sastādīta no romiešu saistību tiesību jēdziena elementiem,¹ kas ietērti XIX gs. vācu juridiskajā terminoloģijā.² Tas pats attiecas arī uz pārējām Baltijas civillikumu prasījumu (saistību) tiesību normām.

Izmantojot romiešu un pandektistu tiesību avotus, kondifikators Bunge pētīja, cik daudz un kā atsevišķie šo avotu institūti agrāk bijuši pielietoti Baltijas novados un pilsētās. Kodifikators tāad bija ievērojis romiešu tiesību recepcijas intensitāti. Tādēļ prasījumu tiesību nodaļā izmantoti arī Baltijas tiesību avoti, it sevišķi pilsētu tiesības un parašu tiesības.

Vietējo civillikumu korojums, tāpat kā romiešu tiesību avoti, prasījumu (saistību) tiesības iedalīja pēc to izcelšanās veida. «Prasījumu tiesības nodibina vai nu ar *tiesisku darījumu*³ (negotium, сделка, das Rechtsgeschäft), vai ar citas personas *neatļautu darbību* (delictum, nedoзволеное действие, unerlaubte Handlung), vai arī ar zināmu *stāvokli*, ar kuru pēc likuma⁴ rodas prasījumu tiesības» (2908. p.).

Jaunlaiku pandektu doktrīnā bija ieviesies termins *likumiskās saistības* (gesetzliche Forderungsrechte), ko pārņēma arī Vietējo civillikumu korojums.

Pandektu doktrīnā tika izveidots vispārināts *tiesiskā darījuma* (negotium, Rechtsgeschäft) jēdziens, ar ko saprata gan līgumus (romiešu — contractus et pactum), gan dažādus vienpusējus aktus (romiešu — pollicitatio). Šo jēdzienu Bunge bija ieviesis arī Baltijas civillikumos: «Tiesiskais darījums ir atļautā kārtā izdarīta darbība zināmu tiesisku attiecību nodibināšanai, pārgrozišanai vai izbeigšanai» (2909. p.). «Katrā tiesiskā darījumā jābūt vai nu abu tajā piedalošos pušu gribai, tāad kreditora (creditor) un pa-

¹ Inst. 3, 13. pr., de obligationibus; Dig. 44, 7, 3, de obligationibus et actionibus; Dig. 40, 7, 9, 2, de statu liberis.

² L. Arndts. Lehrbuch der Pandecten, München, 1850, § 201; Oestreichisches Gesetzbuch, § 859; Sächsisches Gesetzbuch, § 668; Bairischer Entwurf, Art. 1, u. c.

³ Romiešu tiesību tekstos parasti — «contractus» (formāls līgums) vai «pactum» (neformāla vienošanās).

⁴ Romiešu tiesību avotos — «ex quasi contractu et ex quasi delicto» («it kā no kontrakta vai it kā no delikta»).

rādnieka (debitor) savstarpējai vienošanās, vai arī pēdējā vienpusējam gribas izteikumam. Pie pirmajiem pieder līgumi, bet pie otrajiem apsolījumi (pollicitatio)» (2910. p.).

Tāpat kā pandektu tiesības, arī Vietējo civillikumu kopojums izklāstīja noteikumus par tiesiskā darījuma spēkā esamību. Viens no tiesiskā darījuma elementiem ir tā dalībnieku *gribas izteikums*, kam jābūt *istam*: «Lai tiesisks darījums būtu spēkā, nepietiek ar to vien, ka tā dalībnieki izteic savu gribu, bet ir vēl vajadzīgs, lai šī griba būtu radusies brīvi, t. i., *bez maldiem* (error),¹ *viltus* (dolus)² vai *spaidiem* (vis ac metus)³» (2953. p.).

Turpmāk analizētie *atsevišķo saistību veidi* bija romiešu tiesību institūti pandektu doktrīnas slīpējumā.

Pirkuma līgums (договор купли, der Kaufcontract; 3831.—3970. p.) ir tipisks romiešu tiesību institūts (emptio et venditio).⁴ Pēc izcelšanās tas bija konsensuāls kontrakts, kas stājās spēkā kontrahentu vienošanās brīdī (consensu contrahitur) par lietu (res) un cenu (pretium). «Pirkuma līgums uzskatāms par noslēgtu, kad abas puses vienojas par pirkuma priekšmetu un cenu» (3859. p.).

Šī vienošanās (consensus) formas ziņā varēja būt dažāda — līgumu varēja noslēgt rakstiski, mutiski, pat žestikulējot. Vienošanās formai vajadzēja apliecināt tikai kontrahentu gribas saskaņu. «Pirkuma līgumam nav noteikta nekāda sevišķa forma, un līdzēju savstarpējā vienošanās var notikt kā mutiski, tā arī rakstiski, ar vēstulēm, vēstnešiem vai pat klusējot» (3860. p.). Tik plaša pinkuma līgumu formu dažādība un izvēles brīvība, kas bija izveidota jau romiešu tiesībās, pilnīgi noderēja arī jaunlaiku tirdznieciskajai apgrozībai. Tomēr atsevišķos gadījumos likums noteica speciālu pirkuma līgumu formu.⁵

Pirkuma līguma *priekšmets* varēja būt visas *lietas* (res), ko bija atļauts un iespējams atsavināt, pie tam ne vien ķermeniskas lietas (res corporales), bet arī visāda veida *tiesības* (res incorporales). Pirkuma līguma priekšmetam vajadzēja patiesi pastāvēt un būt tik sīki noteiktam, lai par to nevarētu rasties dibinātas šaubas; pretējā gadījumā pirkuma līgumu uzskatīja par nenoslēgtu (3835. p.). Šai ziņā kā izņēmums tika pieļauts tā saucamais *cerības pirkums* (emptio spei, Hoffnungskauf), kura priekšmets līguma slēgšanas brīdī vēl nebija zināms un skaidri noteikts (piem., lauka vai dārza raža u. c.).

¹ L. 1, D. de iuris et facti ignorantia (XXII, 6).

² L. 1, § 2, D. de dolo malo (IV, 3).

³ L. 1, D. quod metus causa (IV, 2).

⁴ Pr. et § 1, I. de emptione et venditione (III, 23); L. 1, § 2; L. 1, § 1, D. de contrahenda emptione (XVIII, 1).

⁵ Pastāvēja dažāda pirkuma līgumu noformēšanas kārtība. Piemēram, pārdodot nekustamu īpašumu, bija nepieciešams notariāls līgums un korborešana zemes grāmatās (3004. p. u. c.).

Pirkuma *cenu* (pretium) vajadzēja noteikt naudā (pecunia numerata). Ja cena nebija noteikta naudā, bet lietās, tad līgums nebija pirkuma līgums, bet maiņas līgums. Svarīgi, lai līguma slēgšanas brīdī cena būtu skaidri noteikta.¹ Vietējo tiesību² ietekmē likumā bija paredzēta arī atkāpe no šī romiešu tiesību principa: «...vēlāk notikusi līdzēju vienošanās samaksāt pirkuma cenu citās lietās līguma būtību negroza» (3845. p.). Ja pircējs bija samaksājis nevis ar paša, bet cita naudu, tad tomēr tas negrozīja pirkuma būtību — pirtā lieta piederēja pircējam, bet ne viņa kreditoram (3847. p.).³

Saskaņā ar romiešu tiesībām Vietējo civillikumu kopojums neprasija, lai pirkuma cena pilnīgi atbilstu pirkuma priekšmeta vērtībai. Līgums palika spēkā, kaut arī priekšmets tika pārdots lētāk vai dārgāk par tā vērtību (tirgus cenu). Ievērojami pazeminātu cenu paredzēja tā saucamais *draudzības pirkums* (купля по дружбе, Freundschaftskauf). To tomēr uzskatīja par pirkuma līgumu, ja cena bija «kaut cik nopietni domāta» (pretium verum). Bet, ja cenu noteica tikai «izskata pēc» (nummus unus), tad līgumu uzskatīja nevis par pirkuma līgumu, bet par dāvinājuma līgumu (venditio donationis causa)⁴ (3848. p.). Ja pirkuma cena bija mazāka par pusi no lietas īstās vērtības vai divkārt pārsniedza lietas vērtību, tad ieinteresētās puses varēja tādu līgumu apstrīdēt un prasīt tā atcelšanu pārmērīgā pametuma dēļ (laesio enormis)⁵ (3893.—3897. p.).

Pēc pirkuma līguma noslēgšanas pārdevējam lieta bija jānodod pircēja īpašumā, bet pircējam jāsamaksā norunātā cena. Pēc pirkuma līguma noslēgšanas, kaut arī pirtā lieta vēl nebija nodota, risks par tās pazušānu vai bojāšanos bija jāuzņemas pircējam (periculum est emptoris) (3863. p.). Tomēr pārdevējam līdz pārdotās lietas nodošanai tā bija rūpīgi jāglabā un par to jāatbild. Ja pircējs vilcinājās nopirkto lietu saņemt, tad pārdevējs atbildēja tikai par ļaunprātību (dolus) un rupju neuzmanību (culpa lata).

Pārdevēja pienākums bija nodot pārdoto lietu pircējam neraucētā valdījumā (rem habere licere praestare). Nododot zemes gabalu, pārdevējam vajadzēja norādīt tā robežas (longa manu traditio). Baltijas parašu tiesībās bija izveidojies īpatnējs pārdoto muižu nodošanas veids. «Pārdodot muižu «kā tā stāv» («как она есть», «wie es steht und liegt»), tās sastāvā uzskatāms par pārdotu viss tas, kas, atrodoties tajā pirkuma noslēgšanas laikā un noderot saimniecībai..., bijis pārdevējam vajadzīgs, atradies viņa lietošanā vai krājumā un bijis viņa īpašums. Ja tādā pašā veidā pārdod ēku (pili), tad uz pircēju pāriet ne vien tās likumiskie

¹ Gaius. Inst. III, 140.

² Estl. R. und LR., Bd. IV, Tit. 11, Art. 3.

³ Curl. Stat., § 106; Pilt. Stat., Th. II, Tit. 8, § 5.

⁴ Ulp., D. 18, 1, 38: «...venditionem non valere, quotiens universa venditio donationis causa facta est.»

⁵ L. 2, L. 8, C. de rescindenda venditione (IV, 44).

piederumi, bet arī visas pārdevējam piederošās mēbeles, kas pārdošanas laikā atradušās ēkā un pieder pie ērta dzīvokļa» (3875. p.). Šī panta saturs raksturo vietējo muižnieku dzīvi un parašas.

Pārdevējs atbildēja pircējam par tā saucamo lietas *attiesājumu* (evictio).¹ Šī atbildība iestājās tad, kad pircējam tiesas ceļā pirktu lietu atņēma citas personas (pārdevējs nav bijis lietas īstais īpašnieks). Kad pirktā lieta pircējam bija attiesāta, pārdevējam vajadzēja pircējam atlīdzināt visus zaudējumus, ieskaitot pat tiesas izdevumus.

Baltijas novada civiltiesības izņēmuma veidā no šī romiešu tiesību principa atkāpās. Tā, piemēram, ja īpašnieks kustamu lietu bija lābprātīgi uzticējis citai personai, nododot to patapinājumā, glabājumā, ķīlā vai kā citādi, un šī uzticības persona uzticēto lietu bija pārdevusi, tad svešas lietas pārdošana bija spēkā un istajam īpašniekam nebija tiesības to no pircēja atprasīt (923. un 3839. p.). Šai gadījumā lietas īstais īpašnieks varēja vērst zaudējumu prasību vienīgi pret savu uzticības personu — pārdevēju.

Pārdevējs atbildēja pircējam arī par lietas īpašībām un trūkumiem.² Smaga atbildība iestājās par tādiem pārdotās lietas materiāliem trūkumiem, kurus pārdevējs «zinājis un noklusējis» (sciens reticuit):³ «... ar nodomu noklusējis vai paslēpis viņam zināmos lietas trūkumus» (3257. p.). Tad pārdevējam bija jāatlīdzina pircējam visi zaudējumi (id quod interest). Par apslēptiem lietas trūkumiem, kurus pārdevējs nebija zinājis, atbildība bija vieglāka. Tādā gadījumā pircējam tika dota izvēles tiesība: vai nu prasīt līguma atcelšanu (actio redhibitoria), vai noligtās cenas samazināšanu (actio aestimatoria seu quanti minoris).

Šis pirkuma līguma piemērs liecina, cik precīzi un skaidri Vietējo civillikumu kopojumā tika formulētas romiešu un vācu tiesību koncepcijas un juridiskie jēdzieni. Šai līgumu tiesību sistēmai prasmīgi bija piešķirtas arī vietējo parašu tiesību normas.

Saistības no neatļautas darbības (obligationes ex delicto; 3284.—3304. p.) Vietējo civillikumu kopojumā visumā bija reglamentētas pēc pazīstamā romiešu Akvilija likuma par nodarītiem zaudējumiem (Lex Aquilia de damno iniuria dato).⁴ Pandektistu mācību grāmatās šis likums bija formulēts atbilstoši jaunlaiku prasībām. «Katrs tiesību aizskārums, t. i., katra pati par sevi neatļauta darbība dod tiesību tam, kam tā kaitējusi, prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl šo darbību (dažreiz arī bezdarbību) var uzskatīt par viņa vainu» (3284. p.). Šādas civiltiesiskās vainas pakāpes noteikšanā Vietējo civillikumu kopojums piemēroja romiešu tiesību institūtus. Vissmagākā vainas pakāpe bija

¹ L. 1; L. 16, § 1; L. 27; L. 29, § 1; L. 34, § 1. D. de evictionibus (XXI, 2). L. 17, C. de evictionibus (VIII, 45).

² L. 45, D. de contrahenda emptione (XVIII, 1); L. 13, pr. D. de actionibus empti venditi (XIX, 1); L. 28; L. 38, pr. L. 48, § 1 et 2, D. de aedilicio edicto (XXI, 1).

³ *Ulp.*, D. 19, 1, 13, pr.

⁴ *Ulp.*, D. 9, 2, 1, ad legem Aquiliam.

tišs kaitējums, kas nodarīts ar ļaunu nolūku (dolus).¹ Viegļāka vainas pakāpe bija *rupja neuzmanība* (culpa lata): «Neuzmanība atzīstama par rupju, ja kāds darbojas augstākā mērā vieglprātīgi un nevēriģi... vai arī uzsāk tādu darbību, kuras kaitīgums un bīstamība nevarēja un nedrīkstēja palikt viņam nezināmi» (3296. p.);² Vietējo civillikumu kopojums saskaņā ar romiešu jurista Celsa rakstiem rupjai neuzmanībai pieskaitīja arī konkrētas nolaidības gadījumus (culpa in concreto): «... ja kāds... mazāk rūpējas par viņam uzticētām svešām lietām un darīšanām nekā par savām paša» (3296. p. 2. d.)³.

Nākamā vainas pakāpe bija *viegla neuzmanība* (culpa levis in abstracto): «Par vieglu neuzmanību atzīstams čakluma un rūpības trūkums, kura vispār vajadzīga krietnam un rūpīgam saimniekam» (3298. p.).⁴ Šeit domāts caurmēra romiešu saimnieks (bonus pater familias), un tādēļ šo vieglās neuzmanības jēdzienu kā romiešu tiesībās, tā arī pandektu doktrīnā saprata abstrakti. Vietējo civillikumu kopojumā no vieglās neuzmanības netika atdalīta *prezumējamā vaina* jeb *visvieglākā neuzmanība* (culpa levissima), kas romiešu tiesībās bija vismazākā vainas pakāpe.⁵ Beidzot jautājumā par atbildību bez kaut kādas vainas Vietējo civillikumu kopojumā bija aizgūti romiešu *nejaušības* (casus, случай, Zufall) un *nepārvaramās varas* (vis maior, непреодолимая сила, unabwendbare Gewalt) institūti. Par nejaušu zaudējumu jeb kazusu (3439. un 3440. p.) bija jāatbildzina tikai paaugstinātās atbildības gadījumos, kas parasti attiecās uz viesnīcu un iebraucamo vietu turētājiem, kā arī kuģu īpašniekiem (3817.—3828. p.).⁶ Turpretī «... nemiēru, ugunsgrēku, ūdens plūdu, laupītāju uzbrukuma nodarītie zaudējumi ne no viena netiek prasīti».⁷ Arī tie, no kuriem likums prasīja paaugstinātu atbildību par citiem piederošā īpašuma saglabāšanu, atbildēja tikai par nejaušību, bet ne par nepārvaramās varas postījumiem.

Šeit minētie, kā arī daudzi citi juridiskie institūti bija topošās buržuāzijas civiltiesību klasiskie paraugi, ko pazina gandrīz visa tā laika pasaules jurisprudence.

Vietējo civillikumu kopojumā prasījumu (saistību) tiesību no daļā bija izmantoti galvenokārt tikai tie romiešu tiesību institūti, kas sekmēja plašu privātās apgrozības attīstību.

* * *

¹ L. 2. § 8, D. de vi bonorum raptorum (XLVII, 8).

² L. 213, § 2; 223, pr. D. de verborum significatione (L. 16).

³ L. 32, D. depositi vel contra (XVI, 3).

⁴ L. 65. pr. D. de usufructu (VII, 1); L. 14, D. de pigneraticia actione (XIII, 7).

⁵ Ulp., D. 9, 2, 44: «In lege Aquilia et levissima culpa venit» («Akvilija likumā paredzēta arī visvieglākā vaina»).

⁶ L. 1, pr.; L. 3, § 1. D. nautae, cauponae stabularii, ut recepta restituant (IV, 9).

⁷ Ulp., D. 50, 17, 23.

Apkopojot un vispārinot Vietējo civillikumu kopojuma satura raksturīgākās iezīmes, jāsecina, ka: 1) tas bija Baltijas muižniecības un birģeru feodālo tiesību krājums, kas prasmīgi tika pielāgots topošā kapitālisma apstākļiem; 2) vairums tiesību normu šai kopojumā bija recīpētās romiešu tiesības, kas Baltijā bija ieviesušās gadsimtu gaitā. Romiešu tiesību normu formulējumi visumā atbilda tālaika pandektu doktrīnas interpretējumiem; 3) tika saglabātas vācu muižnieku un birģeru privilēģijas, it īpaši nekustamu īpašumu, mantošanas un ģimenes tiesību nozarēs; 4) bija saglabāti arī senie Livonijas, Polijas, Zviedrijas un Krievijas laiku noteikumi, kas nodrošināja saimnieciskus labumus valdošajām kārtām; 5) Vietējo civillikumu kopojums bija meistariski pieskaņots Krievijas impērijas XIX gadsimta vispārīgajiem likumiem.

2. KRIEVIJAS IMPĒRIJAS VISPĀRIGIE LIKUMI, KAS BIJA SPĒKĀ ARĪ BALTIJAS GUBERNĀS

Civilprocesa likumi

Baltijas vācu muižnieki un birģeri prasīja kodificēt arī vietējās procesuālās tiesības. Dažus priekšdarbus šai virzienā jau bija veicis kodifikators Himmelstjērn, kas bija sarakstījis plašu darbu par Vidzemes tiesu procesu.¹ Kurzemes tiesu procesa avotus bija savācis un sistemātiski sakopojis Tērbatas universitātes mācību spēks K. Rummels² u. c. Tomēr pēc 1864. gada Krievijas tiesu reformām vietējo procesa tiesību kodifikācija vairs nebija iespējama, jo bija izdoti jauni Krievijas impērijas civilprocesa un kriminālprocesa ustavi (nolikumi). Tos gan uz Baltijas novadu tūlīt neattiecināja. Taču ar 1889. g. 9. jūlija likumu³ arī Baltijas gubernās stājās spēkā impērijas jaunais civilprocess un kriminālprocess. Civilprocesa nolikuma oficiālais nosaukums bija «Устав гражданского судопроизводства», «Civilprozessordnung». Tieslietu ministrijas uzdevumā A. Stērste to pārtulkoja arī latviski.⁴ Impērijas civilprocesa attiecināšana uz Baltijas gubernām politiskajā ziņā bija liels trieciens vietējiem vācu muižniekiem un birģeriem, jo viņu sensenā tiesas spriešanas kārtība tika atcelta. Pretēji vāciešu interesēm par tiesu iestāžu darbvedības valodu noteica krievu valodu. Tālaika tiesu iestāžu dokumenti liecina, ka Rīgas pilsētas bāriņu tiesa aizgādnības lietu spriedumus tulkojusi

¹ R. Samson von Himmelstjērn. Institutionen des Livländischen Prozesses, I und II Th. Riga, 1824.

² C. von Rummel. Instructorium des Curländischen Prozesses nach Vergleichung mehrerer Handschriften. Dorpat, 1844.

³ Полн. Собр. Зак., т. IX, Nr. 6188.

⁴ Ustawy par ziwilteesaschanu. — Keizara Aleksandra II Teesu Ustawi. Jelgawā, 1889.

no vācu valodas krieviski, lai tos nosūtītu tālākai izlemšanai Rīgas apgabaltiesai.¹

Jaunais 1864. gada civilprocess bija tipisks buržuāzijas procesuālo tiesību paraugs. Tā normas bija ļoti formālas (it sevišķi noteikumi par tiesvedību augstākajās tiesu iestādēs).

Civilprocesa pamatā bija prāvnieku formālās vienlīdzības princips, kas bija izdevīgs tikai mantīgajām šķirām (procesuālo iespēju pilnīga izmantošana prasīja līdzekļus). Bez advokāta juridisko zināšanu palīdzības Krievijas tiesu iestādēs praktiski nebija iespējams tiesāties. Tiesu akti liecina, ka daudzas zemnieku un dažreiz pat muižnieku civilprasības Rīgas apgabaltiesā palikušas neizskatītas, nepilnīga vai nemākulīga sūdzības noformējuma dēļ.²

Laika posmā no 1861. gada līdz 1870. gadam Krievijā tika īstenotas buržuāziskās reformas, kas skāra arī tiesas. Pēc 1879.—1880. gada revolucionārās situācijas reakcionārā muižniecība panāca vairākas kontrreformas, to skaitā reformas jautājumā par tiesas atdalīšanu no administrācijas. Civilprocesu gan šīs kontrreformas skāra maz, tomēr praksē radās nepieciešamība jauno civiltiesāšanas kārtību saskaņot ar Vietējo civillikumu kopojumu.

Krimināllikumi

Kopš 1846. gada Baltijas novadā bija spēkā Krievijas «*Nolikums par kriminālsodiem un labošanas sodiem*» («Уложение о наказаниях уголовных и исправительных», «Das Gesetzbuch für Criminal- und Korrekptionsstrafen».)³ Tas aizstāja Baltijas agrāko gadsimtu daudzos krimināllikumus.

Sis Viskrievijas nolikums pilnīgi atšķīrās no vecajiem krimināllikumiem gan noziegumu izpratnes, gan sodu sistēmas ziņā. Šo likumdošanas aktu izstrādāja ievērojami tālaika krievu kodifikatori — sākumā Speranskis, bet pēc viņa nāves Bludovs. Likums izšķīra vairākas nozieguma izdarīšanas stadijas: nodomu, sagatavošanos, mēģinājumu un pabeigtu noziegumu. Tika noteikti arī nozieguma līdzdalībnieki: kūdītāji, atbalstītāji, sakaru uzturētāji, slēpēji, pieļāvēji un citi, kuriem paredzēti dažādi sodi. Nolikums noteica jaunus sodu veidus. Tika atcelti rupjie sodu izpildīšanas paņēmieni (saraustīšana uz rata, sacīšana četros gabalos, sadedzīšana, izkausēta metāla ieliešana rīklē u. c.). Jaunais nolikums paredzēja nāves sodu pakarot. Tika ieviestas t. s. *sodu kāpnes* — visi sodu veidi sadalīti pakāpēs pēc nozieguma smaguma vai nozieguma izdarīšanas stadijas. Pavisam bija paredzēti 11 sodu veidi, kas sadalīti 35 pakāpēs. Nolikums paredzēja kriminālsodus un labošanas sodus. Piemērojot labošanas sodu, tika uz-

¹ LPSR CVVA, 115. f., 3. apr., 186. lieta.

² Turpat, 174., 262. un 286. lieta.

³ Cars Nikolajs I šo nolikumu apstiprināja 1845. gadā, bet spēkā tas stājās ar 1846. gada 1. maiju.

skatīts, ka pēc tā izciešanas noziedznieks ir labojies un var atsākt godīgu dzīvi.

Nolikums izšķīra *noziegumus* (преступления) un *pārkāpumus* (проступки), t. i., mazāk svarīgus nodarījumus.

Kriminālsodi: 1) visu tiesību zaudēšana un nāves sods; 2) visu tiesību zaudēšana un izsūtījums katrogā (bez termiņa vai uz laiku no 4 līdz 20 gadiem); 3) visu tiesību zaudēšana un izsūtījums uz Sibīriju; 4) visu tiesību zaudēšana un izsūtījums uz Aizkaukāzu.

Labošanas sodi: 1) visu privilēģiju zaudēšana un izsūtījums uz attālākajiem Sibīrijas novadiem (ar ieslodzījumu uz laiku vai bez tā); zemas kārtas personas, kam atļauts piemērot miesas sodus, jānodod arestantu labošanas nodaļās; 2) visu privilēģiju un priekšrocību zaudēšana un izsūtījums uz citiem novadiem (ārpus Sibīrijas); personām, kurām drikstēja piemērot miesas sodus, — ieslodzījums uz laiku cietumā (заклучение в тюрьме); 3) ieslodzījums cietoksnī (заклучение в крепости) uz laiku no 8 mēnešiem līdz 1 gadam un 4 mēnešiem (šis sods galvenokārt bija domāts aristokrātiem); 4) ieslodzījums cietumā no 8 mēnešiem līdz 2 gadiem un dažu priekšrocības tiesību zaudēšana; 5) ieslodzījums cietumā no 2 mēnešiem līdz 1 gadam un 4 mēnešiem; 6) īslaičīgs arests (no 1 dienas līdz 3 mēnešiem); 7) rājiens tiesas priekšā, tiesas piezīmes un aizrādījumi (замечания и внушения), naudas sodi (денежные взыскания).

Šie jaunie sodu veidi atbilda tā laika filozofu un tiesību zinātnieku uzskatiem (iebaidišanas sodi Rietumeiropā jau bija atcelti XVIII gadsimtā). Visumā 1845. gada nolikums vēl efektīvāk sargāja feodālo muīžnieku un topošās buržuāzijas intereses. Tā, piemēram, par dieva zaīmošanu (борохульство) vainīgo sodīja ar katorgu no 12 līdz 15 gadiem (176. p.); ar nāves sodu, atņemot visas tiesības, sodīja personu, ja pierādīja, ka tai bijis nodoms (злоумышление) nogalināt caru, kaut arī atentāta mēģinājums nebija izdarīts (241. p.). Tāpat bargi sodīja katru pretošanos pastāvošajai varai («противодействие властям законным») (269. p.).

Attiecinot 1845. gada nolikumu uz Baltijas guberņām, vietējie muīžnieki un birģeri gan zaudēja savas senseņās krimināltiesību normas, tomēr viņu materiālās intereses tāpēc necieta.

Jāatzīmē, ka Krievijas visaugstākā tiesa — valdošais senāts —, piemērojot impērijas krimināllikumus Baltijas guberņās, ievēroja arī dažas vietējās ipatnības. Piemēram, jautājumā par miesas sodu izpildišanas veidiem senāts noteica, ka Vidzemē un Igaunijā pletnes soda (Plettenstrafe) vietā jāpiemēro šajās guberņās vēsturiski izveidojies rīkstes sods (Ruthenstrafe). Turpretī Kurzemē bija jāpiemēro pletnes sods. Miesas sodus, protams, piemēroja tikai zemo kārtu (подлые) ļaudīm, galvenokārt zemniekiem.

Straujā kapitālisma attīstība Krievijā izraisīja vajadzību grozīt un papildināt arī Nolikumu par kriminālsodiem un labošanas

sodiem. Svarīgākie šī likumdošanas akta grozījumi un papildinājumi tika pieņemti 1866. un 1885. gadā. Šī nolikuma oficiālajā izdevumā¹ topošās buržuāzijas interesēs bija grozīti ne tikai atsevišķi panti, bet no jauna izveidotas pat veselas nodaļas.² Visi minētie un citi papildinājumi būtībā bija buržuāziskās krimināltiesību normas.

1864. gadā tika izdots krimināllikums par sodiem, kurus piemēroja miertiesas («Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями», «Gesetz über die von den Friedensrichtern zu verhängenden Strafen»)³. Šis likums galvenokārt attiecās uz zemniekiem un topošo proletariātu, jo miertiesas izskatīja gandrīz tikai šo zemo kārtu iedzīvotāju lietas. Dažādie *naudas sodi* (līdz 3 rubļiem), *arests* (līdz 3 mēnešiem) un *cietums* (līdz 1 gadam un 6 mēnešiem) bija pietiekami iedarbīgi, lai darbaļaudis turētu lielākā paklausībā.

Kriminālprocesa likumi

Krimināllietu izspriešanas kārtība Baltijas novada apvidos un pilsētās bija veidojusies atšķirīgi, jo to bija dažādi ietekmējuši Vācijas, Polijas, Zviedrijas un Krievijas kriminālprocesa likumi.⁴ Vispārēji kriminālprocesa principi Baltijā iezīmējās tikai Krievijas impērijas laikā (XVIII un XIX gs.).⁵ Raksturīgi, ka vietējiem vācu muižniekiem atšķirībā no pārējām kārtām bija savs īpašs kriminālprocess («Von dem Criminal-Prozess wider einen vom Adel»)⁶. Muižniekiem un birģeriem neizdevās kodificēt Baltijas feodālā laikmeta procesu, jo Krievijas valdība 1864. gadā izdeva buržuāzisku impērijas kriminālprocesa уставu, ko 1889. gadā pasludināja spēkā arī Baltijas guberņās. Līdz ar to vecais vietējais kriminālprocess tika nodots aizmirstībai. Baltijas vācu muižniekiem un birģeriem tas bija nepatīkams notikums. Tiesu iestāžu darbvedībā tagad vajadzēja pāriet no vācu valodas uz krievu, kaut

¹ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, С.-Петербург, 1885. — Свод. Зак., т. XV.

² «О нарушении уставов фабричной и заводской промышленности; о нарушении постановлений о торговых обществах, товариществах и компаниях; о нарушении уставов о бирже; о стачках рабочих».

³ Ustawy par Meera Teesneschu spreeshameem sodeem. — Keizara Aleksandra II Teesu Ustaw. Jelgawā, 1889.

⁴ O. Schmidt. Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands. Jurjew (Dorpat), 1895, § 133.

⁵ Piemēram, jautājumā par to, kādas krimināllietas jāierosina publiskajai varai (die öffentliche Anklage) un kādas varēja ierosināt cietušās privātpersonas (der Privatanklageprozess), tāpat arī jautājumā par to, kam jāizdara iepriekšēja izmeklēšana (policijai vai pašai tiesai) utt.

⁶ C. von Rummel. Instructorium des Curländischen Prozesses..., 83.—93. lpp.

gan impērijas orgāni šo jautājumu risināja ļoti delikāti. Jaunais kriminālprocesa likums («Устав уголовного судопроизводства», «Criminalprozessordnung») tika prasmīgi pieskaņots Baltijas novada īpatnībām.¹

* * *

*

Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets Latvijas teritorijā beidzās XIX gadsimta 60. un 70. gados. Pēc tam tas pārauga attīstītā kapitālismā, kas pašās gadsimta beigās jau ieguva dažas imperiālisma pazīmes.

Tomēr valdošo reakcionāro šķiru ietekmē blakus buržuāziskajiem likumiem vēl ilgi turpināja pastāvēt feodālie valsts un tiesību institūti. V. I. Leņins savā darbā «Kapitālisma attīstība Krievijā» norāda: «...nevienu kapitālistiskajā zemē tik bagātīgi nav saglabājušies senatnes institūti, kas ar kapitālismu nav savienojami, kas aiztur tā attīstību...»² Spilgti tas redzams Baltijas guberņās, kur vācu muižnieki un birģeri arī attīstīta kapitālisma apstākļos prata saglabāt savas sensenās privilēģijas un dažāda veida priekšrocību tiesības.

Krievijas impērijas valsts orgāni ļoti iecietīgi un saudzīgi izturējās pret feodālā laikmeta Baltijas muižnieku un birģeru privilēģijām. Buržuāziskos likumus, piemēram, Krievijas 1864. gada tiesu reformu, uz Baltijas guberņām attiecināja tikai 1889. gadā, pie tam ar ierobežojumiem. Tāpēc pētījumiem par feodālisma un topošā kapitālisma laikmeta juridiskajiem institūtiem jāatspoguļo laiks līdz pat 1890. gadam.

Bez tam liels skaits feodālā laika tiesību institūtu tika uzņemti t. s. Vietējo likumu kopojumā, ko pabeidza kodificēt 1864. gadā (piemēram, vēsturiski dažādie muižu veidi, bruņniecības izcilās privilēģijas, birģeru ģimenes mantas kopība u. c.). Pieņemot šo likumkrājumu, cariskās Krievijas valdība no jauna akceptēja Baltijas novada ekspluatatoru senās tiesības. Vietējo likumu kopojums ir visdažādāko tiesību sistēmu unikāls apvienojums. Vēsturiski savdabīgās kombinācijās tajā ietverti gandrīz visas Eiropas feodālā laikmeta tiesību institūti — vācu, dāņu, poļu, zviedru, krievu, recipēto romiešu, kanonisko, Hanzas pilsētu un citas tiesību normas. Aizgūtie kaimiņzemju tiesību institūti te tika pārveidoti Baltijas novada valdošās šķiras interesēs. Tie kopā ar vietējās izcelsmes juridiskajām normām Krievijas impērijā izveidoja īpatnēju Baltijas novada tiesību sistēmu.

Šajā, tā saucamajā Vietējo likumu kopojumā bija kā feodālisma, tā arī kapitālisma laikmeta tiesību elementi. No šķiru attiecību viedokļa tie, tāpat kā agrāk, neaizsargāja tautas pamatmasas — zemniecības un proletariāta intereses, bet kalpoja aristokrātiskajai muižniecībai, privilēģētajiem birģeriem un jaunajai šķirai — buržuāzijai.

¹ Полн. Собр. Зак., № 6188.

² V. I. Leņins. Raksti, 3. sēj., 535. lpp.

S A T U R S

Priekšvārds	5
<i>I nodaļa.</i> Agrīnie valstiskie veidojumi un sākotnējās parašu tiesības Latvijas teritorijā (aptuveni no XI gs. līdz XIII gs. sākumam)	7
1. §. Šķiru sabiedrības izcelšanās Latvijas teritorijā	7
1. Valdošā šķira	10
Vecākie	10
Labiesi	10
Saimnieki	11
2. Eksploatētā šķira	12
Šmerdi	12
Kalpi	12
Bandinieki	12
Sērdieņi	13
Vārgi	13
Dreļļi	13
2. §. Agrīnie valstiskie veidojumi Latvijas teritorijā	14
1. Agrīno valstisko veidojumu izcelšanās un to juridiskais raksturs	14
2. Krievu feodālās kņazistes — meslu ievācējas Austrumlatvijas novados	14
3. Jersikas un Kokneses novadi — Polockas kņazistes agrīni vasaļvalstiski veidojumi (XII gs. un XIII gs. sāk.)	16
4. Jersikas un Kokneses zemju valstiskā organizācija	17
Polockas lielkņazs	17
Jersikas un Kokneses valdnieki	19
Karadraudzes	20
Sapulces	21
5. Agrīnie valstiskie veidojumi Rietumlatvijā	21
Kursā	21
Zemgalē	22
3. §. Sākotnējās parašu tiesības un to piemērošana Latvijas teritorijā	23
1. Sākotnējo parašu tiesību izcelšanās un to veidi	23
Ipašuma tiesības	23
Mantošanas tiesības	24
Ģimenes tiesības	25
Saišību tiesības	26
Krimināltiesības	27
2. Sākotnējā tiesā un tiesas spriešana	28
<i>II nodaļa.</i> Livonijas valstiskā organizācija un tiesības (XIII—XVI gs.)	32
1. §. Livonijas ekonomiskās un politiskās dzīves īss raksturojums	32
1. Vācu krustnešu iebrukums Baltijas zemēs un Livonijas izveidošanās (XIII gs.)	32
2. Vācu feodāļu ekonomiskās un politiskās kundzības nostiprināšanās Livonijā (XIV un XV gs.)	34

3. Pārmaiņas Livonijas ekonomiskajā un politiskajā dzīvē sakarā ar centralizētās krievu valsts nostiprināšanos (XVI gs. pirmā puse)	36
4. Livonijas karš un Livonijas sabrukums (1558.—1583. g.)	37
2. §. Livonijas sabiedrības šķiriskā struktūra	39
1. Valdošā šķira	39
Livonijas feodālie zemes īpašnieki (zemes kungi)	39
Bīskapi	39
Ordeņa amatpersonas	40
Vasaļi	41
Bruņniecības izveidošanās	43
Leimaņi	43
Livonijas pilsētu turīgi iedzīvotāji	44
Birģeri	44
Tirgotāji	45
Amatnieki	45
2. Eksploatētā šķira	46
Livonijas lauku trūcīgie iedzīvotāji	46
Zemnieki	46
Saimnieki	48
Būdenieki	48
Valjnieki	48
Pušelnieki	48
Bandinieki	48
Kalpi	48
Drelli	48
Livonijas pilsētu trūcīgie iedzīvotāji (plebejiskā masa)	49
3. §. Livonijas valstiskā organizācija	50
1. Klerikāli militārie formējumi Baltijas zemju iekarošanas periodā	50
Pirmie krustnešu formējumi	50
Zobenbrāļu ordenis	51
Zobenbrāļu ordeņa pārvalde	52
2. Atsevišķo Livonijas feodālo valstu izveidošanās un uzbūve	53
Rīgas arhibīskapa valsts	53
Rīgas arhibīskapa valsts varas organizācija	54
Bīskaps	54
Domkapituls	54
Arhibīskapijas padome	54
Tartu (Dorpat) bīskapa valsts	56
Sāmsalas-Ljanemā (Wyck) bīskapa valsts	56
Kurzemes bīskapa valsts	56
Livonijas ordeņa valsts	56
Vācu ordeņa pārvalde	57
Virsmestrs	57
Lielkomturs	57
Maršals	57
Slimnīcu pārzinis	58
Kara mantzinis	58
Finansu vadītājs	58
Generālkapituls	58
Mestrs	58
Livonijas ordeņa padomnieki un administratori	58
Zemes maršals	58
Komturi	58
Fogti	59
Padome	59
Livonijas kapituls	59
Dānijas valdījumi Ziemeļgaujijā	60

Livonijas pilsētas — Hanzas savienības locekles	60
Rīgas patrimoniālapgabals	62
Tallinas (Rewal) bīskapijas diecēze (baznīcas novads)	62
3. Livonijas feodālo valstu kompleksa kopējā struktūra	62
Landtāgs	66
4. Tiesu iekārta un tiesas spriešana Livonijā	67
Tiesu orgāni uz laukiem	67
Fogta tiesas vara	67
Muižas tiesas vara	69
Zemnieku sabiedriskā tiesa	69
Tiesu orgāni pilsētās	70
Pilsētas fogta tiesas vara	70
Pilsētas rātes tiesas vara	70
Tiesu orgāni privileģētajām kārtām	71
Mantāgu tiesas vara	71
Landtāga tiesas vara	71
Virijas un Harijas muižnieku tiesa	71
Vācijas valsts kamertiesas (Reichskammergericht) vara	72
Livonijā	72
4. §. Livonijas tiesības	72
1. Bruņinieku tiesības	72
Bruņinieku tiesību avoti	72
Voldemāra un Erīka lēņu tiesības	73
Livonijas senākās bruņinieku tiesības	73
Livonijas vidējās jeb paplašinātās bruņinieku tiesības	73
Sistemātiskās jeb pārstrādātās bruņinieku tiesības	74
Bruņinieku tiesību saturs	74
Raksturīgākās Livonijas bruņinieku civiltiesību normas	74
Feodālie zemes īpašumi	74
Muižnieku kustamā manta	74
Mantošanas tiesības	74
Raksturīgākās Livonijas bruņinieku krimināltiesību normas	77
2. Pilsētu tiesības	79
Smolenskas un Rīgas 1229. g. līgums	80
Pārstrādātie Rīgas statūti	81
Rīgas birģeru runas	86
3. Kanoniskās tiesības	87
4. Romiešu tiesības	87
5. Tā sauktās zemnieku tiesības	88
Zemnieku tiesību avoti	88
Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības	88
Libiešu un igauņu zemnieku tiesības	89
Kuršu zemnieku tiesības	89
Zemnieku tiesību saturs	89
Zemnieku civiltiesību normas	89
Īpašuma tiesības	89
Mantošanas tiesības	91
Ģimenes tiesības	92
Saistību tiesības	93
Parāda saistības	93
Sabiedrības līgums	93
Algota darba līgums	93
Zemnieku krimināltiesību normas	94
Noziegumu veidi	94
Kunga pavēles neizpildīšana	94
«Desmitās tiesas» nodevas nodošana	94
Slepkavība	94
Miesas bojājumi	95

Sievietes izvarošana	96
Laupīšana	96
Zādzība	96
Dedzināšana	97
Robežu zīmju pārgrozīšana	97
Sveša tiruma uzaršana	97
Priekšlaicīga apiņu ievākšana	97
Nepatiess apmelojums	97
Kečerība	97
Buršana	97
Sodu veidi	97
Asinsatriebība	97
Izpirkšanas maksa	98
Nāves sods	98
Rikstes	99
Naudas sods	99
Zemnieku procesuālo tiesību normas	99
Tiesu pierādījumu veidi	99
Zvērests	99
Liecinieku liecības	100
Pārbaudījums ar sakarsētu dzelzi	100
Tiesāšanas ipatnības	100
Vieta	100
Prāvnieki tiesā	101
Pārsūdzības neiespējamība zemnieku prāvās	101
Livonijas tiesu patvarības zemnieku prāvās	101

III nodaļa. Polijas koloniālā pārvalde un tiesības Vidzemē un Latgalē (XVI—XVIII gs.) 103

1. §. Polijas koloniālā pārvalde un tiesības Aizdaugavas Livonijas provincē (Vidzemē un Latgalē, 1561.—1629. g.)	103
1. Polijas teritoriālie iekarojumi Baltijā, to ekonomiskā un politiskā attīstība	103
2. Sabiedrības šķiriskā struktūra	105
Valdošā šķira	105
Muižnieki	105
Bīrģeri	106
Garīdznieki	107
Ekspluatētā šķira	108
Zemnieki	108
Pilsētu plebejiskā masa	108
3. Polijas koloniālā pārvalde Aizdaugavas Livonijas provincē	109
Administratīvais iedalījums un pārvaldes aparāts	109
Tiesu iekārta	111
Livonijas ordinācijas	111
Rīgas pilsētas iestādes	112
Mazāko pilsētu pārvaldes iekārta	113
4. Tiesības	113
2. §. Polijas koloniālā pārvalde un tiesības Latgalē, t. s. Poļu Inflantijā (1629.—1772. g.)	116
1. Vidzemes un Dienvidigaunijas pievienošana Zviedrijai. Poļu Inflantijas izveidošanās Latgalē, tās ekonomiskā un politiskā attīstība	116
2. Sabiedrības šķiriskā struktūra	118
Valdošā šķira	118
Muižnieki	118
Ekspluatētā šķira	119
Zemnieki	119

3. Polijas koloniālā pārvalde Latgalē Poļu Inflantijas laikā . . .	119
4. Tiesības Poļu Inflantijā	120
<i>IV nodaļa. Kurzemes hercogistes valsts iekārta un tiesības (1561.—</i>	
<i>1795. g.)</i>	<i>122</i>
1. §. Vācu feodālo muižnieku ekonomiskā un politiskā kundzība Kur-	122
zemes un Zemgales hercogistē	125
2. §. Sabiedrības šķiriskā struktūra	125
1. Valdošā šķira	125
Muižnieki	126
Mācītāji, bāzņikungi	126
Birģeri	127
Brīvzemnieki	128
2. Ekspluatētā šķira	128
Zemnieki	129
Saimnieki	129
Iebūvieši	129
Kalpi	129
Puskalpi	130
Bandinieki	130
Pirtnieki	130
Valīnieki	130
3. §. Kurzemes hercogistes valsts iekārta	130
Kurzeme kā Polijas vasaļvalstiņa	131
Hercoga vara	133
Hercoga augstākā padome	134
Virskapitāni (virspilskungi)	134
Kapitāni (pilskungi)	134
Landtāga vara	134
Piltenes autonomais apgabals	136
Tiesu iestādes	137
Galma tiesa	137
Virskapitāna (virspilskunga) tiesa	137
Kapitāna (pilskunga) tiesa	138
Mantāga tiesa	138
Pilsētas rātes tiesa	138
Piltenes landrātu kolēģijas tiesa	138
Muižas tiesa	138
Domēņu tiesa	139
4. §. Kurzemes hercogistes tiesības	139
1. Tiesību avoti	139
Agrākās Livonijas tiesības un privilēģijas	139
Svarīgākie Kurzemes hercogistes juridiskie akti un dokumenti	139
Padevības līgums	140
Hercoga Gotharda privilēģija Kurzemes muižniekiem	141
Polijas karaļa izdotie likumdošanas akti Kurzemes her-	141
cogistes lietās	141
Polijas karalisko komisiju juridiskie akti	141
Kurzemes landtāga lēmumi	141
Kurzemes pilsētu tiesības	142
Kurzemes hercogistes likumu kodifikācijas	142
Piltenes statūti (1611. g.)	142
1617. g. Valdības formula (Formula Regiminis)	142
1617. g. Kurzemes statūti (Statuta Curlandica)	143
Kurzemes un Zemgales hercogistes zemes tiesību pro-	144
jekts (ap 1644. g.)	144
Tā sauktie muižu likumi (rakstītie un nerakstītie)	147
2. Kurzemes hercogistes tiesību raksturojums	147
Muižnieku privilēģijas un zemnieku beztiesība	147

Muižnieku kundzības izpausme civiltiesībās	147
Muižnieku interešu aizsardzība krimināltiesībās	149
Dzimbūtnieciskās verdzības (Leibeigenschaft) juridiskais raksturs Kurzemes hercogistes tiesībās	152
V nodaļa. Zviedrijas koloniālā pārvalde un tiesības Vidzemē (1629.—1721. g.)	154
1. §. Zviedrijas agresija Baltijā, Vidzemes iekarošana un kolonizēšana	154
2. §. Sabiedrības šķiriskā struktūra	157
1. Valdošā šķira	157
Brunniecība	157
Jaunizveidotā muižniecība	157
Kroņa muižu nomnieki	158
Mācītāji	158
Birģeri	159
2. Eksploatētā šķira	159
Zemnieki	159
Saimnieki	160
Kāļpi	161
Valņieki	161
Pilsētu plebejiskā masa	161
3. §. Zviedrijas koloniālā pārvalde Vidzemē	161
Vidzemes koloniālā stāvokļa juridiskais raksturs	161
1. Vidzemes pārvaldes orgāni	162
Ģenerālgubernators	162
Zemes padome jeb landrātu kolēģija	164
Landtāgs	164
2. Vidzemes tiesu iekārta	165
Zemes tiesas	166
Pilstiesas	167
Hoftiesa	168
Kārtības tiesas	169
Aprinķu fogti	170
Lauku bāriņu tiesas	170
4. §. Tiesības Zviedrijas kolonizētajā Vidzemē	171
1. Tiesību avoti	171
Zviedrijas karaļa likumdošanas akti	171
Ģenerālgubernatora likumdošanas akti	172
Kodifikācijas mēģinājumi un projekti	172
Zemes tiesības	172
Pilsētu tiesības	173
Vidzemes tiesību kopojumi	175
Zviedrijas karalisko tiesību loma Vidzemē	177
2. Tiesību raksturīgākās iezīmes zviedru laiku Vidzemē	178
Zemes tiesības	178
Muižu redukcijas noteikumi	179
Pilsētu tiesības	180
Baznīcas tiesības	181
Tautas masu tumsonība un māņticība Zviedrijas pārvaldītajā Vidzemē	184
Dzimbūšanas noteikumi Vidzemes zemniekiem	185
VI nodaļa. Pārvaldes organizācija un tiesības Latvijas novados pēc to iekļaušanas Krievijas impērijā (XVIII gs.)	189
1. §. Latvijas teritorijas apvienošana, iekļaujot to Krievijas impērijas sastāvā. Baltijas novada izveidošanās	189
1. Ziemeļu kara sekas un Vidzemes pievienošana Krievijas impērijai 1721. gadā	189

2. Latgale un tās pievienošana Krievijas impērijai 1772. gadā	190
3. Kurzemes hercogiste un tās pievienošana Krievijas impērijai 1795. gadā	191
Baltijas novada izveidošanās vēsturiskā nozīme	193
2. §. Sabiedrības šķiriskā struktūra	194
1. Valdošā šķira	194
Bruņinieku kārtas muižnieki	194
Nematrikulētie muižnieki	195
Birģeru kārtas pilsētnieki	195
2. Eksploatētā šķira	196
Zemnieku kārtā	196
Pilsētu iedzīvotāju plebejiskā masa	197
3. §. Pārvaldes organizācija Latvijas novados	198
Vidzeme	198
Gubernators	199
Gubernas valde	199
Landtāgs	199
Landrātu kolēģija	200
Landmaršals	200
Kurzeme	201
4. §. Tiesības	201
1. Tiesību avoti	201
Baltijas vietējo tiesību avotu atzišana un apstiprināšana	201
Krievijas impērijas tiesību un Baltijas vietējo tiesību attiecības	204
Baltijas vietējo tiesību pilnveidošanās un tālākā attīstība pēc teritorijas pievienošanas Krievijas impērijai	205
Cara likumdošanas akti	205
Centrālo impērijas iestāžu normatīvie akti	206
Gubernas pārvaldes iestāžu normatīvie akti	206
Muižniecības un birģeru kārtas varas iestāžu lēmumi	206
Baltijas tiesu prakse	206
Tiesību zinātne (juridiskā doktrīna) Baltijā	206
Budberga un Srādera Vidzemes zemes tiesību projekts	207
2. Baltijas vietējo tiesību raksturīgākās iezīmes	208
Civiltiesības	208
Tirdzniecības tiesības	210
Civilprocess	211
Krimināltiesības	212
Kriminālprocess	214

VII nodaļa. Baltijas guberņu pārvaldes organizācija un tiesības Krievijas impērijā dzimtbūšanas sairšanas un kapitalisma rašanās periodā (XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē) 216

1. §. Ekonomiskā attīstība un svarīgākie politiskie notikumi	216
2. §. Sabiedrības šķiriskā struktūra	220
1. Valdošā šķira	220
Bruņniecība	220
Nematrikulētie muižnieki	222
Pilsētu birģeru kārtā	223
Garīdzniecība	224
Topošā buržuāzija	226
2. Eksploatētā šķira	227
Zemnieki	227
Topošais proletariāts	227
3. §. Pārvaldes organizācija Baltijas guberņās	229
1. Baltijas novada juridiskais stāvoklis Krievijas impērijā	229
2. Krievijas impērijas varas orgāni Baltijas novadā	230
Generālgubernatora amats	230
Civildženerālgubernators	230

Gubernas valde	231
Krona palāta	231
Aprinču pārvalde	231
3. Bruņnieku kārtas pašpārvaldes un tiesu orgāni	232
Vidzemes bruņniecības iestādes	232
Vidzemes muižnieku tiesas	235
Hoftiesa	235
Zemes tiesas	236
Kārtības tiesas	236
Kurzemes bruņniecības iestādes	237
Kurzemes muižnieku tiesas	239
Virshoftiesa	239
Virskapitānu jeb virspilskungu tiesas	240
Kapitānu tiesas jeb pilstiesas	241
4. Birģeru kārtas pašpārvaldes un tiesu orgāni	242
Rāte	242
Zemākās pilsētas tiesas	245
Fogta tiesa	245
Landfogta tiesa	245
Bāriņu tiesa	246
Tirdzniecības tiesa	246
Ķemerejas un cunftu tiesa	246
Krimināldeputācija	246
Dzērienu nodokļu tiesa	247
5. Birģeru organizācijas — Lielā un Mazā ģilde	247
4. §. Tiesības Baltijas guberņās	249
1. Zemnieku reformu likumi pārejas laikā no feodālisma uz ka- pitālismu	249
Zemnieku reformu likumi pirms dzimtbūšanas atcelšanas	249
1804. gada 20. februāra Vidzemes zemnieku likums	249
1809. gada 28. februāra «Papildu panti un paskaidro- jumi» pie 1804. g. Vidzemes zemnieku likuma	253
Zemnieku «brīvlaišanas» likumi Baltijas guberņās	254
1816. gada Igaunijas zemnieku «brīvlaišanas» likums	254
1817. gada Kurzemes zemnieku «brīvlaišanas» likums	255
1819. gada Vidzemes zemnieku «brīvlaišanas» likums	259
Turpmākie zemnieku reformu likumi Vidzemē	261
1842. un 1845. gada likumi	262
1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu likums	262
«Brīvlaistās» zemniecības uzraudzības orgāni un tiesu iestādes	263
2. 1845. gada Baltijas vietējo likumu kopojums (I un II d.) — valdošo kārtu privilēģiju kodekss	269
<i>VIII nodaļa. Baltijas guberņu pārvaldes organizācija un tiesības Krie- vijas impērijā kapitālisma attīstības periodā (XIX gs. otrajā pusē)</i>	277
1. §. Pirmsmonopolistiskā kapitālisma raksturīgākās iezīmes Baltijas novadā	277
2. §. Sabiedrības šķiriskā struktūra	279
1. Valdošā šķira	279
Baltijas vācu muižnieki	279
Vācu birģeri	279
Baltijas novada buržuāzija	282
2. Eksploatētā šķira	283
Zemniecības pamatmasa	283
Proletariāts	289
3. §. Pārvaldes un tiesu reformas Baltijas guberņās	291
1888. gada 9. jūnija likums par policijas reformu Bal- tijas guberņās	291

1889. gada 9. jūlija likums par tiesu reformām Baltijas guberņās	293
1889. gada 9. jūlija pagaidu noteikumi par zemnieku iestāžu sastāva un kompetences grozišanu	295
1877. gada 26. marta likums par Krievijas 1870. gada pilsētu nolikuma piemērošanu Baltijas guberņās	296
4. §. Tiesības Baltijas guberņās	298
1. Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļa (1864. g.)	298
Vietējo civillikumu kopojuma izstrādāšana	298
Krievu un vācu teksti	302
Vietējo civillikumu kodificēšanas metodiskie paņēmieni	303
Vietējo civillikumu kopojuma šķiriskais raksturs	304
Vietējo civillikumu kopojuma sistēma	306
Vietējo civillikumu kopojuma saturs (raksturīgākie civiltiesību institūti)	307
Ievads	307
Ģimenes tiesības	310
Laulības tiesības	310
Vecāku un bērnu tiesiskās attiecības	314
Radniecība	316
Aizbildnība un aizgādība	318
Lietu tiesības	320
Dažādi lietu veidi	320
Valdījums	324
Ipašums	325
Servitūti	330
Reālnastas	333
Kūlas tiesības	333
Izpirkuma tiesība	334
Mantošanas tiesības	335
Likumiskā mantošana	336
Laulāto mantošanas tiesības	336
Asinsradnieku mantošanas tiesības	337
Testamentārā mantošana	339
Līgumiskā mantošana	340
Prasījumu tiesības	342
Pirkuma līgums	343
Saišības no neatļautas darbības	345
2. Krievijas impērijas vispārīgie likumi, kas bija spēkā arī Baltijas guberņās	347
Civilprocesa likumi	347
Krimināllikumi	348
Kriminālprocesa likumi	350

Voldemārs Kalniņš

LATVIJAS PSR VALSTS UN TIESĪBU VESTURE I d.

Noformējis M. Ozoliņš.

Redaktors R. Apsītis. Māksl. redaktore A. Lubgāne. Tehn. redaktore L. Vasiļevska.

Korektore A. Bogdane.

Nodota salikšanai 1971. g. 14. septembrī. Parakstīta iespiešanai 1972. g. 21. augustā. Papīra formāts 60×90^{1/16}. Tip. pap. Nr. 3. 22,5 fiz. iespiedl.; 22,5 uzsk. iespiedl.; 27,95 izdevn. l. Metiens 3000 eks. JT 04188. Maksā 1 rbl. 61 kap. Izdevniecība «Zvaigzne» Rīgā, Gorkija ielā 105. Izdevn. Nr. 1874-DH-37. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa» Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. Nr. 1905.

3
5
6
8
9
10

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302066567

3